

ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ ЭНЦИКЛОПЕДИЯСИ

Л ҲАРФИ

«Ўзбекистон миллий энциклопедияси»
Давлат илмий нашриёти
ТОШКЕНТ

Ушбу китобдан фақатгина шахсий мутолаа, танишиб чиқиш мақсадида фойдаланиш мумкин. Тижорий мақсадда фойдаланиш (сотиш, кўпайтириш, тарқатиш) қонунан тақиқланади.

Л — ўзбек кирилл алифбосининг ўн учинчи ҳарфи. Сонор, сирғалувчи, жарангли, тил олди ундоши. Сўз боши (лаб, лавлаги), ўртаси (бола, балиқ, булок) ва охири (кўл, қўл)да кела олади. Талаффузда бу товушнинг олдинги қатор унлилар таъсирида юмшоқроқ, орқа қатор унлилар таъсирида эса қаттиқроқ варианты учрайди (кўл — қол, ҳал — хол). Бу товуш соф ўзбекча сўзларнинг бошланишида деярли учрамайди. Баъзи сўзлар талаффузида ўртада келган бу товуш тушиб қолади (бўлса — бўса; олган — оган ва б.). Ўрхун-Енисей, сўғд, туркий (уйғур) ёзувларида, араб, лотин алифбоси асосидаги ёзувларда ўзига хос шаклларга эга бўлган.

ЛАБ — анатомик тузилма; оғиз бўшлиғининг кириш қисмини ташкил этадиган мускул-тери бурмалари. Тошбақа, қуш ва клоакали йирик сут эми-

зувчиларда жағдан тумшук вужудга келганлиги туфайли **Л**. бўлмайди. Балиқлар лабида таъм билиш ва туйғу рецепторлари кўп бўлиб, **Л**. ўлжани ушлаб олишга ёрдам беради. Сувда ва қуруқликда яшовчиларнинг кўпида **Л**. нафас олишда оғиз бўшлиғини очиб-юмишга хизмат қилади. Судралиб юрувчилар лаби ростмана шаклланган ва мугуз қалқонча б-н қопланган. Сут эмизувчиларда **Л**. ҳаракатчан бўлиб, бола эмизишга мослашган. Тўғарақоғизлиларда юқори **Л**. сўргич ва зифасини ўтайди.

Одамда **Л**. ҳаракатчан бўлиб, оғиз бўшлиғи б-н чегараланган; у ташқаридан тери, ичкаридан майда безларга бой шиллиқ парда б-н қопланган, унинг асосини оғизнинг айлана мускули ва майда мимика мускуллари ташкил этади. Тери б-н шиллиқ парда туташган жой — қизил ҳошияда қон томирлар кўп. **Л**.га уч шохли нервдан сезувчи толалар келади.

Юқори ва пастки Л.нинг ўзаро бир-бири б-н бирикиб туриши овқатни чайнашга имкон беради; сўзлашда талаффузнинг тўғри ва раво бўлишини таъминлайди.

ЛАБ БИЧИЛИШИ, ангулит - оғиз бурчакларида пайдо бўладиган ёриқлар ва ясси қавариқлар. Инфекцион касаллик, бунда оғиз бурчагининг шиллиқ қавати ва териси зарарланади. Организмда В2 витамин етишмаслиги, милк касалликлари, нордон ва аччиқ овқатларни мунтазам истеъмол қилиш, кўп сўлак ажралиши, оғиз бўшлиғини яхши парвариш қилмаслик ва б. сабаб бўлади. Стафилококклар, стрептококклар, айрим такомиллашмаган замбуруғлар (қ. Бактериялар) кўзғатади. Кўпинча, лабини ялаб юришга ўрганиб қолган болалар ва ўсмирлар, шунингдек, ясама тиш қўйдирганларда учрайди. Лаб бурчакларидаги тери ва шиллиқ қават намланиб қизаради, кейин сариқ қўтир б-н қопланиб, ёрилади ва оғрийди. Замбуруғлар кўзғатган бўлса, касаллик оғиз бўшлиғи шиллиқ пардасига ўтиши мумкин (қ. Кандидоз). Давони врач тайинлайди. Сурункали Л.б. организмда витамин етишмаса, узок давом этади, шунга қарамай тўғри даво қилинса, бутунлай тузалиб кетади. Л.б.нинг олдини олишда тўғри овқатланиш, сервитамин маҳсулотларни мунтазам истеъмол қилиб туриш, шунингдек, оғиз бўшлиғи ва тишларни доимо тўғри парвариш қилиш муҳим аҳамиятга эга (қ. Тиш).

ЛАБИЛЛИК (лот. *labilis* — сирпанувчан, беқарор) (физиологияда) — нерв ва мускул тўқималарининг функционал ҳаракатчанлиги; бунда тўқима таъсирланиш ритмида энг катта частота б-н кўзғалади (қ. Кўзғалиш). Бу таълимотни фанга рус физиолог Н. Е. Введенский киритган (1892). Унинг таклифига биноан, кўзғалувчи тўқимага 1 сек.да бериладиган энг кўп таъсиротга тўқиманинг ўшанча микдорда ҳаракат потенциаллари б-н берган жавоб реакцияси Л. ўлчови қилиб олинади. Л. тўқиманинг

фаолияти жараёнида ортиб-камайиб туриши мумкин, бу таъсиротнинг кучи ва частотасига, нейро-гуморал таъсирларга (қ. Нейро-гуморал регуляция) боғлиқ. Йўғон нерв толалари энг катта Л.ка эга, улар 1 сек.да 500—600 импульс ўтказади. Тўқималарнинг функционал ҳолатини аниқлашда, шунингдек, меҳнат ва спорт физиологиясида Л. муҳим аҳамият касб этади.

Биол. ва тиббиётда «Л.» ҳаракатчанликни, беқарорликни (масалан, кишиларнинг руҳияти, физиологик ҳолатини), яъни организмнинг ташқи ва ички омилларга нисбатан ўзгарувчанлигини англатади.

ЛАБИРИНТ (юн. *labyrinthos*) — хоналари беҳад кўп, йўлақлари одамни адаштирувчи улкан бино. Юнон мифологиясида Криг о. подшоши Минос учун меъмор ва мохир механик Дедал Л. курган. Хавара (қад. Миср)даги Аменемхет III ибодатхонаси (мил.ав. 19-а. майдони тахм. 72 минг м²) бир неча заллардан иборат бўлиб, ҳайкал ва бўртма тасвирлар б-н безатилган. 3 мингга яқин хонаси бўлган.

Кўчма маънода — кишини чалғитадиган мураккаб жой, иложини топиш қийин бўлган ҳолат.

ЛАБИРИНТ (анатомияда) - баъзи умуртқали ҳайвонлар ва одамнинг ички қулоғи. Ҳаво тебранишларини товуш сифатида қабул қилади ва гавда вазиятининг ўзгаришларини сезади, чакка суягининг пирамидасида бўлади. Овал ва юмалоқ дарчалари б-н ўрта қулоққа туташади. Суяк ва парда Л.га бўлинади. Парда Л. ичида эндолимфа суюқлиги бор. Суяк Л. б-н парда Л. орасидаги кичик камгак перилимфа б-н тўла. Л.нинг даҳлизи, чиғаноғи ва ярим доира каналлари бор. Эшитиш органи (Корти органи) чиғанокда жойлашган, ярим доира каналлар эса мувозанат аъзосидир.

ЛАБИРИНТИТ — ички қулоқ —

лабиринтнинг яллиғланиши. Касаллик кўзгатувчи микроорганизм ёки токсин ички кулоққа қайси йўл б-н ўтганлигига қараб тимпаноген (ўрта кулоқдан), менингоген (мия қобиғидан) ва гематоген Л.га ажратилади. Касаллик ўткир ва сурункали, церроз ва йирингли, некрозли турларга бўлинади; яллиғланиш жараёни чекланган ёки тарқоқ бўлиши ҳам мумкин. Л.да бош айланиши, оғриши, қусиш, кулоқ шанғиллаши, мувозанат бузилиши, нистагм ва б. кузатилади. Даво касалликнинг кечиши ва хилига қараб буюрилади.

ЛАБИҲОВУЗ АНСАМБЛИ - Бухородаги меъморий ёдгорлик (17-а.). Дастлаб бозор майдони бўлган. Майдон ўртасида катта қовуз қазилиб (1620 й.) атрофлари синчлар б-н мустаҳкамланган, харсанглардан зинапоялар, мрамардан тарновлар ишланган. Шағал ва тупроқ б-н тўлдирилиб шибаланган. Ҳовуз эни 36 м., бўйи 45,5 м., чуқ. 5 м. Унинг ғарбида Нодир Девонбеги хонақохи, шарқида Нодир Девонбеги мадрасаси, шим.да Кўкалдош мадрасаси ва Эрнарзар элчи мадрасаси (сақланмаган) қад кўтарган. Ҳоз. ховуз атрофига чинорлар экилиб, чойхона қурилган. Ёдгорликлар таъмирланган.

ЛАБОЁҚЛИЛАР (Chilopoda) - кўп-оёқлилар кенжа синфи, айрим маълумотларга кўра синфнинг номи. Танаси ясси ёки цилиндрсимон узун, бош ва бўғимларга бўлинган гавдадан иборат. Деярли ҳар бир бўғимда бир жуфтдан юриш оёқлари бўлади. Бошида бир жуфтдан антенна ва юкори жағлар, 2 жуфт пастки жағлар бор. Антенналар асосида бир тўп оддий кўзлари жойлашган, айрим Л.нинг кўзлари бўлмайди. 1-жуфт юриш оёқлари оёқ-жағларни ҳосил қилади. Улар асосида жойлашган заҳар безлари йўли тирнокларининг учки қисмига очилади.

ЛАБОРАТОРИЯ (лот. laboro — ишлайман) — илмий муассаса, вазирлик,

корхона, ўқув юрти таркибидаги илмий, и.ч.-назорат тажрибалари ёки ўқув машғулотлари олиб борувчи мустақил муассаса ёки бўлим, бўлинма. Олий ўқув юртларида Л. 3 турга ажратилади: ўқув Л. (айрим ўқув фанларидан) — талабалар б-н Л. машғулотлари олиб борилади; муаммоли Л. — асосий фанлар бўйича йирик илмий-техникавий изланиш масалалари ҳал қилинади; соҳа Л. — халқ хўжалигининг муайян тармоғидаги долзарб масалалар ҳал этилади.

Муаммоли ва соҳа Л.лари корхона, и.т. муассасалари ва б. ташкилотларда ҳам бор. И.ч.-назорат Л.лари давлат ва жамоат ташкилотлари таркибида тузилиб, и.ч.га оид тайин масалаларни текширади. Мас, и.ч. хом ашёси ва тайёр маҳсулотни назорат этиш Л. (з-дларда), клиник Л. (даволаш муассасаларида), криминалистик Л. (тергов ва суд органларида), агрономик Л. (қ.х. ташкилотларида).

ЛАБОРАТОРИЯ МАШГУЛОТЛАРИ — олий, ўрта махсус, касб-хунар таълими ва умумий таълим мактабларида ўқувчи (талаба)лар мустақил суратда бажарадиган амалий иш турларидан бири. Назарий билимларни кенгайтириш ва мустаҳкамлаш, мустақил тажрибалар бажариш маънасини ривожлантириш мақсадида ўтказилади. Тажриба учун керакли буюмлар, жиҳозлар, реактивлар ва б.ни тайёрлаш, тажрибанинг чизма-режасини тузиш, уни лаб. шароитида амалга ошириш ва тавсифлаш жараёнини ўз ичига олади. Табиий-илмий ва техника фанларидан дарс беришда кенг қўлланади.

ЛАБОРАТОРИЯ ҲАЙВОНЛАРИ - биол., тиббиёт, ветеринария ва қ. х.да илмий мақсадларда фойдаланиладиган ҳайвонлар. Л. ҳ. экспериментдан кўзда тутилган мақсадларга мувофиқ танлаб олинади. Бунда тадқиқотнинг ишончли бўлишини таъминлаш б-н бирга олинадиган ҳайвоннинг биологик хусусиятла-

ри, уни кўпайтириш ва боқиш имкониятлари ҳамда этик аспекти ҳам ҳисобга олинади. Л. х. сифатида содда бир хужайралилардан тортиб сут эмизувчиларгача бўлган барча ҳайвонлардан фойдаланиш мумкин. Бақалар, сичқонлар (барча Л. х.нинг 70%), каламушлар, денгиз чўчқачалари, итлар, мушуклар, куёнлар, маймунлар; умуртқасизлардан — кўпчилик ҳашаротлар (мас, дрозифилалар), чувалчанглар, каналар анъанавий Л. х. ҳисобланади. Баъзан қушлар, тошбақалар, балиқлар ва б. ҳайвонлар б-н ҳам эксперимент ўтказилади. Тажрибаларда Л. х. нинг махсус етиштириб чиқарилган инбред ва соф линияларидан ва микробсиз ҳайвонлар (гнотобиотлар) дан кенг фойдаланилади. Л. х. виварийларда боқилади.

ЛАБРАДОР — Шим. Американинг шим.-шарқий қисмидаги ярим орол. Канада худуди. Атлантика океани, Лабрадор денгизи, Сан-Лаврентий кўлтиғи, Гудзон кўлтиғи ва Гудзон бўғози б-н ўралган. Майд. 1,6 млн. км². Токембрий жинсларидан ташкил топган. Л. геологик жиҳатдан Канада қалқонининг бир бўлаги, орографик жиҳатдан Лаврентий қирларинит шарқий қисми. Тепалик кўп (бал. 200—800 м), антропоген музларининг изи сақланган.

Шарқий қисми баландрок (Торнгат тоғи, 1676 м). Марказий қисмининг бал. 500—800 м. Иқлими субарктика ва мўътадил иқлим. Январнинг ўртача т-раси жан.-шарқида —12° дан шим.-ғар-бда —28° гача, июлники 7—18°. Йиллик ёғин 250—1200 мм. Л. худудининг катта қисми тўнг ерлар, кўл ва ботқоқлик кўп. Ўсимликлари ўрмон-тундра ҳамда қорақарағай, оққарағай, тилоғочли сийрак ўрмонлардан иборат. Жан.да тайга ўрмонлари, яйловлар бор. Фойдали қазилмалардан темир, титан ва никель рудалари олинади. Мўйнали ҳайвонлар ва балиқ овланади. Асосий аҳоли пунктлари: Сет-Иль, Шеффервилл.

ЛАБРАДОР — жинс ҳосил қилувчи минерал, плагиоклазлар (дала шпатлари) гуруҳига мансуб. Таркибида 51 дан 70% гача анортит ва 30 дан 50% гача альбит бўлади. Триклин сингонияда кристалланади. Рангсиз, оқ, кулранг, кўпинча, зангори-кўк тусда товланади. Қаттиклиги 6; зичлиги 2,69 г/см³. Асосли магматик тоғ жинсларининг муҳим таркибий қисми. Асосий қисми Л.дан иборат тоғ жинси лабрадорит дейилади. Ўзбекистонда бундай жинслар жуда кўп. Улардан биноларни, метро бекатлари, ёдгорликларни қоплаш учун фойдаланилади. Таркибида ильменитнинг юпка пластинкачалари мавжудлиги ҳисобига иризациялашуви минерал (ёки жинс) нинг ўзига хос хусусияти ҳисобланади.

ЛАБРАДОРИТ — габбролар гуруҳига мансуб магматик тоғ жинси. Таркибини, асосан, Лабрадор, бир оз пироксен ва минераллар ташкил этади. Тўқ кулранг ёки қора бўлади. Л. силлиқпанганда ялтираб, кўк-яшил тусда товланади. Бинолар, монументлар деворини безашда ишлатилади. Л. конлари Россия (Урал), Украина, Канада, АҚШда учрайди. Ўзбекистонда Қулжуктовда борлиги маълум. Тошкентдаги бир неча ҳайкалнинг асоси ва кўплаб маъмурий бинолар Л. б-н безатилган.

ЛАВА (лот. Labes — ўпирилиш) — вулкан кратерлари, ер ёриқларидан оқиб ёки отилиб чиқадиган оловсимон суюқ ва қовушқоқ модда (магма). Л.нинг совиб қотишидан эффузив тоғ жинслари ҳосил бўлади. Л.нинг ҳарорати кимёвий таркиби ва ундаги газ микдорига қараб кескин фарқ қилади. Мас, Иле-велуч (Камчатка) вулкани андезитли лавасининг т-раси 700—750°, Лассен-Пик (Калифорния) дацит лавасиники — 75°, Ключи Сопкаси базальт лавасиники — 870—1200° бўлган. Таркибидаги силикат кислота (SiO₂)нинг микдорига қараб асосли (SiO₂ < 52%), ўрта (SiO₂ > 65%) ва нордон (SiO₂ < 65%) Л. ларга бўлинади.

Асосли ва ўрта Л.лардан базальт, андезит ва диабазлар пайдо бўлади. Нордон Л. куюкроқ бўлгани учун катта майдонларга ёйилмай дўнглик (гумбаз)лар ҳосил қилади. Одатда, нордон Л.лар учувчан компо-нентларга бой бўлиб, шиддатли вулкан отилишларини вужудга келтиради. Нордон Л.дан кварцли порфир, липарит, дацит, фельзитлар ҳосил бўлади.

ЛАВА (русча), лаҳим (кончиликда) — фойдали қазилма қатлами ёппасига қазиладиган жой (забой), ер ости йўли; кон йўлакларининг ўзига хос кўриниши. Л. тушунчаси биринчи марта Донецк кўмир ҳавзасининг шахталарида қўлланилган. Коннинг геологик тузилиши ва фойдали қазилмани казиш усулига қараб, Л. 25—350 м ва ундан ҳам узун бўлади. Л.лардан фойдали қазилмаларни казиш, ортиш ва ташиш ишлари механизациялаштирилган.

ЛАВА ОҚИМИ — оловсимон магманинг вулкан оғзидан оқиб чиқиб, атрофга қуйилиши (қ. Вулканлар).

ЛА-ВАЛЛЕТТА — қ. Валлетта.

ЛАВАНДА (*Lavandula*) — лабгулдошпилар оиласига мансуб бута ёки доим яшил чала буталар туркуми, эфир мойли экин. Ўрта Денгиз сохилларида 25 дан ортиқ тури учрайди. Асосан, Франция, Италия, Испания, Венгрия, Молдавия, Қрим, Россиянинг Краснодар ўлкасида энсиз баргли Л. (*L. angustifolia*) тури етиштирилади. Л.нинг янги тўпгулида 1,2 — 2,3% эфир мойи мавжуд. Парфюмерия, озиқ-овқат санвати, тиббиётда қўлланилади. Л. ёруғсевар, курғокчиликка чидамли, иссиқсевар ўсимлик, 30° совуққа чидайди. Каламчасидан кўпайтирилади. Илдизи 40—50 та узун ипсимон илдизчалардан иборат. Тупрокка 2 м чуқур кириб боради. Сершоҳ, бир тупида 400—800 та поя ҳосил қилади. Меваси қўшалок, 4 та ёнғокчадан иборат, ранги сариқ — жигарранг. Экил-

ган кўчатлардан 2-йилдан бошлаб 20—25 йилгача ҳосил олинади. Ҳар 6—7 йилда лавандазорлар ёшартирилади.

ЛАВАНДАК ҚАБРИСТОНИ - қад. қабристон (мил. ав. 2-а.нинг 2-ярми — мил. 1-а.). Бухоро вилоятининг Лавандак қишлоғи яқинидан топилгани учун номи шундан. 130 мозоркўрғон бор. Мозоркўрғонлар Ўрта Осиёнинг шим. даги даштдан келган сарматларта мансуб. Тузилиши 2 хил: зинапоё б-н тушиладиган лаҳад ва ён томондан унгурсимон қилиб кавланган қабр. Л.қ.да майитлар чалқанчасига, боши жан.га қаратилган ҳолда букчайтириб, тиззалари кериб кўмилган; жуфт-жуфт кўмилганлар ҳам учрайди. Л.қ.дан ёғоч қинли дудама қилич, ярим ой тамғали ва тамғасиз дудама ханжар, уч парракли темир пайконлар ва ўроқсимон пичоклар топилган. Қабрдан ҳайвон суяги, кўзача, коса, қадах, олтин рангли шиша мунчок ва яркироқ тошлар, зирак, аёл юзи тасвирланган олтин қоплама, жезойна, узук, кийим парчалари чиққан.

ЛАВВОХ (араб.) — қўлзма китоб саҳифаларига жило берувчи уста, рассом; китобат санъатида муҳим ўрин тутди. Л. қўлзма китоб саҳифаларини тасвир ва нақшинкор лавҳалар б-н безаган, турли рангларда бўяган.

ЛАВЕРАН (*Laveran*) Шарль Луи Альфонс (1845.18.6 - Париж -1922.18.5) — француз эпидемиолоғи ва микробиолоғи. Париж ФА (1901 й.дан) ва Франция тиббиёт акад. аъзоси (1893 й.дан). Париждаги Пастер ин-тида тропик касалликлар лаб.ни ташкил этган (1907). 1880 й. безгак кўзгатувчисини кашф қилган. Илмий ишлари протозой касалликлар (безгак, лейшманиоз, трипоносомоз ва х. к.)нинг этиологияси, профилактикаси ҳамда ҳарбий гигиена масалаларига бағишланган. Нобель мукофоти лауреати (1907).

ЛАВЛАГИ (Beta) — шўрадошлар оиласига мансуб бир, икки йиллик ўтсимон ўсимликлар туркуми; сабзавот, хашаки, шакарли экин. 16 тури бор. Ўрта Ер денгизи атрофларида, Осиё, Закавказье, Ҳиндистон, Франция, шунингдек, Буюк Британия, Скандинавия мамлакатларида тарқалган. Деҳқончиликда ош Л., хашаки Л., ва қанд Л. га бўлинадиган оддий Л. (*V. vulgaris*) тури ва қанд Л.нинг тур хили бўлган баргли Л. (ёки мангольд Л. — *Betasica* — овқатга барги ёки барг банди ишлатилади) экилади. Ёввойи Л. қадим замонлардан овқатга ишлатиб келинган. Мил. ав. 2—1-минг йилликда баргли Л. маданийлаштирилган. Мил. бошларида маданий илдизмевали шакллари экила бошлади. 18-а.да хашаки Л. нинг дурагайларида қанд Л. яратилган. 19-а. охири ва 20-а.да бу экин барча қитъаларга тарқалди.

Ош лавлаги — қизил Л., қизилча, сабзавот Л. — экилгандан сўнг биринчи йили 0,4—0,9 кг қатталиқда илдизмева ва барг тўплами ҳосил қилади. Намсевар ва ёруғсевар ўсимлик, совуққа, қурғоқчиликка чидамли. Барча деҳқончилик минтақаларида экилади. Ўзбекистонда Бордо — 237, Бикоресс (2002 й.дан), Рось ва б. навлар районлаштирилган. Ҳосилдорлиги 300—400 ц/га ва ундан юқори.

Хашаки Л. — биринчи йили 10—12 кг лик илдизмева ва баргтўплами ҳосил қилади. Ширали озуқа сифатида чорва молларига берилади. 100 кг илдизмевада 12,2 озуқа бирлиги ва 0,9 кг хазм бўлувчи протеин, 100 кг баргида 10,2 озуқа бирлиги ва 1,8 кг хазм бўлувчи протеин мавжуд. Хашаки Л. намга талабчан, ёруғсевар, совуққа чидамли. Америка (АҚШ, Канада, Бразилия), Янги Зеландия, Африка (Жазоир, Тунис), Европа, шу жумладан, Белоруссия, Украина, Болтиқбўйи мамлакатларида кўп экилади. Ҳосилдорлиги 300-400 ц/га.

Қанд Л. — қанд-шакар саноати хом ашёси. Чикиндилари чорва молларига ем (меласса ва ўғит) сифатида ишлати-

лади. Экилган йили таркибида 14—20% (баъзида 24% гача) қанд бўлган илдизмева (ўртача оғирлиги 300—600 г) беради. Қанд Л. иссиқсевар ва нам-севар, қурғоқчиликка чидамли. Уруғи униб чиқиши учун ҳарорат 10—12°, яхши ривожланиши учун 20—22° бўлиши лозим. —4, —5° да нобуд бўлади. Қанд Л. АҚШ, Россия, Украина, Қо-зоғистон, Ўзбекистонда 20-а.нинг 40-й.ларда ва 90-й.лар бошидан (Хоразм вилояти ва Қорақалпоғистон Республикасида) етиштирилади. Жаҳон бўйича қанд Л. ялпи экин майдонлари 6,7 млн.га, ўртача ҳосилдорлик 392 ц/га, ялпи ҳосили 263 млн. т (1999). Ҳосилдорлиги интенсив технологияда парвариш қилинганда 350—400 ц/га. Кенг қаторлаб ёки пунктир усулида экилади. Парвариш яганалаш, чопик, озиклантириш, суғоришдан иборат. Ўзбекистонда Астро, Садо, Ромео, Элдона ва б. навлари экилади.

Касалликлари : церкоспороз, кул, нематода касалликлари.

Зараркунандалари: Л. узунбуруни, ширалар, Л. парвонаси, тунламлар, кемирувчи тунламлар, дала парвонаси, Л. пашшаси, Л. пояхўрлари. Зараркунанда хашаротлар ва касалликларга қарши қураш чоралари: агротехника чора-тадбирларига амал қилиш, қатор ораларига ишлов бериш, бегона ўтларнинг ўсишига йўл қўймастик, зараркунандаларнинг тухумларига қарши трихограмма, куртларига қарши эса бракон, шираларга қарши олтинқўзлар личинкаларини қўллаш. Кимёвий дорилардан золон (30% намланадиган кукун) — 3,0—3,7 кг/га, БИ-58 (0,5-1,0 л/га), децис (0,25-0,5 л/га), саратон шираларга қарши малфос — 0,6—0,8 л/га ва қандалалар, ковакловчи пашша, куяларга қарши 1,0—1,2 л/га, омайт — 1,0 л/га, илдизқирқар тунламларга қарши циракс — 0,4 л/га ўсув даврида пуркалади. Ад.: Петров В. А., Борзаковский И. В., Учебная книга свекловода, М., 1985. Ботир Азимов, Зуҳра Саидова.

ЛАВОЧКИН Семён Алексеевич

[1900. 29.8(11.9), Смоленск - 1960.9.4, Москва] — рус авиаконструктори, муҳандис-техник хизмати генерал-майори (1944), икки марта Меҳнат Қаҳрамони (1943, 1956). Москвадаги Олий техника билим юртини тугатган (1927). Самолётсозлик бўйича бош конструктор (1935 й.дан). Унинг раҳбарлигида ЛаГГ-3 (1940), Ла-5 (1942), Ла-7 (1944) қирувчи самолётлар яратилди. Кейинчалик Л. товушдан тез учадиган Ла-190 ва исталган об-ҳаво шароитида учадиган Л а-200 реактив қирувчи самолётларини яратди.

ЛАВР — қ. Дафна.

ЛАВРАЗИЯ [Лаврентий (ҳоз. Канада) қалқони ва Осиё номидан]—мезозой эрасида (айрим манбалар бўйича палеозой эрасида ва мезозой эрасининг бошида) Шим. ярим шардаги материк ва қитъалар — Шим. Америка, Европа ва Осиёни бирлаштирган улкан континент. Гондванадан Тетис б-н ажралган. Л. Ернинг геологик тарихидаги энг йирик қитъалардан бири бўлган. Л. таркибидаги қитъа (платформа)лар каледон ва герцин даврларида кучли метаморфизмга учраган бўлиб, мураккаб тоғ жинслари (вулкан, гранит, гранит-гнейс ва карбонат чўкиндилар)дан иборат бўлган. Палеозой охирига келиб бу қитъа (платформа)лар ягона қуруқлик-қитъани ташкил этган. Мезозойнинг ўрталарида, ҳоз. Атлантика океанининг шим.да, тектоник ҳаракатлар туфайли у жойларда ер ёриқлари пайдо бўлиши натижасида қитъа катта-кичик бўлақларга бўлиниб кетган. Л. даставвал Ернинг экваториал минтақасида жойлашганлиги ва ўзининг парчаланишидан кейин мезозой охирида шим.га кўчганлиги тахмин қилинади. Бошқа фикрларга кўра, Л. палеозойнинг бошидаёқ пайдо бўлган ва тошқўмир даврининг охирида бўлиниб кетган.

ЛАВРДОШЛАР (Lauraceae) — икки уруталлани ўсимликлар оиласи. Дарахт ва буталар, баъзан ярим бута ва ўтлар. Ай-

рим турлари паразит. Барги оддий, этли, доим яшил, пояда кетма-кет жойлашган. Гули икки (баъзан бир) жинсли, тўғри, майда тўпгул. Меваси бир уруғли, реза-ворсимон ёки данакли. Барги, пўстлоғи ва б. қисмларида эфир мойлар ишлаб чиқарадиган безчалари бор. Асосан, тропик, баъзан субтропик иқлимда ўсадиган 40—50 туркумга мансуб 2000 дан ортик турни ўз ичига олади. Кўп турлари (мас, лавр) зиравор сифатида фойдаланилади ёки улардан тиббиёт ва фармацевтика учун зарур булган эфир мойлари ва камфора олинади. Купчилик Л. нинг ёғочи мебель и.ч. учун хом ашё ҳисобланади.

ЛАВРЕНТИЙ ҚИРЛАРИ - Шим. Американинг шим.-шарқий қисмидаги қирлар. Канада ва қисман АҚШ ҳудудида. Шим. ва шим.-шарқдан Атлантика океани ўраб туради. Майд. 5 млн. км². Бал. 200—400 м, шарқий қисми (Лабрадор я.о.) нисбатан баландроқ (Торнга тоғи, 1676 м). Л. қ. гнейс, кристалли сланец, гранит, диоритлардан тuzилган. Темир рудаси, никель, олтин, уран ва б. фойдали қазилмаларга бой. Плейстоценда муз б-н қопланган. Муз ўйган чуқурликларда кўллар пайдо бўлган. Л.қ. мўътадил ва субарктика иқлим минта-қаларида жойлашган. Қишнинг узок, ёзнинг салқин ва қисқа булишида Лабрадор совуқ окимининг таъсири бор. Тўнг ерлар, кўл ва дарё кўп. Йирик дарёлари: Черчилл, Нельсон, Бак ва б. Дарёлари серостона, баҳорда тўлиб оқиди. Шим.дан жанубга томон тундра, ўрмон-тундра ва тайга зоналари алмашиб боради. Мох, лишайник, қайин, оқ қарағай, тилоғоч, заранг, оқ қайин ўсади. Шимол бугуси, қутб тулкиси, лемминг, қутб бўриси, қора айиқ, сувсар, бобр, ондатра ва б. яшайди.

ЛАВСАН — полиэтилентерефтالاتдан олинадиган синтетик тола. Зичлиги 1380 кг/м³, — 60° гача эластик, пишик,, намни кам ютади, иссиққа яхши чидайди. Л.дан газлама, электр изоляцион материаллар, филтрлар, тасма, балиқ овлаш

тўри ва б. тайёрланади. Польшада элана, Англияда терилен, АҚШда дакрон, Японияда теторон, Германияда диолен ва Францияда тергаль деб аталади.

ЛАВША (scorbutus), цинга, скорбут, Барлоу касаллиги — овқат таркибида С витамин (аскорбин кислота) етишмаслигидан ёки уни организм етарли ўзлаштирмаслигидан келиб чиқадиган касаллик. Л.да, асосан, марказий нерв системаси фаолияти бузилади: бемор бўшашиди, тез толикади, уйқучан бўлиб қолади. Боши айланади, кейинроқ бориб кулоқ, бурун, лаб, бармоқлар ҳамда тирноқлар кўкаради; милк шишади ва қонайди, оғиздан бадбўй ҳид келади, тишлар лиқиллаб туша бошлайди. Болдир, сон ва думбада қизғиш қорамтир тошмалар пайдо бўлади, кейинроқ тери ости ва мускул ораларига (кийим тегиб турадиган жойларда) қон қуйилади. Булардан ташқари, аъзолар, бўғимлар ва тана бўшлиқлари (плевра бўшлиғи)га қон қуйилади, меъда-ичак, юрак-томир системаси фаолияти бузилади, қон босими пасаяди, анемия кузатилади. Л.нинг олдини олиш учун таркибида С витамин мўл маҳсулотлар, хусусан сабзавот (сабзи, картошка, карам) ва мевалар (қора смородина, наъматак, қулупнай) еб турилади.

Давоси: аскорбин кислота, С ва Р витамин препаратлари буюрилади.

ЛАВҲ (араб. — тахта) — 1) мактабхоналарда талабалар савод чиқариш учун ишлатган ёзув тахтаси; 2) ўқиш вақтида устига китоб, нота очиб қўйиладиган махсус курсича (таглик). Одатда, Л. тахтадан ишланган. Самарқандда Бибиixonим масжидининг ховлисида, Тошкентдаги Темурийлар даври тарихи давлат музейида мрамрдан ишланган катта Л. бор. Л. ишлаш аъналари ўзбек халқ амалий санъатининг ёғоч ўймакорлигида сақланиб қолган. Л.нинг бугунги кундаги вазифаси ўзгариб, у музей экспозицияси, ўзбек халқ амалий санъатининг эсдалик

совға намунасига айланган.

ЛАВҲА — 1) хотира ёки қисқача тарихий маълумот ёзиб, бирор жойга ўрнатиб қўйилган тош ёки мрамр тахта ва унга ёзилган матн, хат; 2) воқеа, ҳодиса ва ш.к. ҳақидаги кичик асар ёки парча; 3) китоб муқаддимаси, боб ва қисмларининг бошига саҳифанинг эни бўйлаб солинган нақш.

ЛАВҲУЛ МАҲФУЗ (араб. - қўрикланувчи лавҳ) — диний манбаларга кўра, оқ дурдан ясалган, узунлиги Ер бн осмон оралиғича, эни Машриқ б-н Мағриб оралиғича, икки саҳифадан иборат буюк бир китоб. Таърифланишича, унинг ёнида ёзув қалами бўлиб, унинг ҳам катталиги Лавҳга мос келадиган шаклда. У бир улкан фариштанинг кўкрагига ўрнатилган бўлиб, устки қисми Арши аълога боғлаб қўйилган экан. Ривоятларга қараганда, Аллоҳ ҳамма нарсадан олдин мазкур Лавҳ б-н қаламни яратиб, то қиёматгача яратадиган нарсаларини ва бўлажак ишларни, илоҳий китобларни, тақдир ва қазони ҳам Лавҳга битиб қўйган. Қуръонга кўра, Аллоҳ ундаги ёзувлардан хоҳлаганича қисмини ўчириб, унга хоҳлаганича ўзгартиришлар кирипти туради.

ЛАГАН — рўзгор буюми; қуюқ овқатлар, мева-чева ва б. нарсалар солинадиган катта юзаси ёйиқ кенг ясси идиш. Сопол, чинни Л. қадимдан тайёрланган. Безакли ва безаксиз қилиб тайёрланади, сопол Л. нақшлар б-н безатилгандан сўнг сирланади. Мис Л. (баъзан лаъли деб ҳам аталади) қандакори усулида нақшланади. Ўзбекистан ҳудудидан топилган қад. Л. турлари музейларда сақланади.

ЛАГАШ — Шумердаги қад. давлат (ҳоз. Ироқ ҳудудида), пойтахти — Л. шаҳри (ҳоз. Ал-Ҳиба). Л.даги дастлабки манзилгоҳлар мил. ав. 5-минг йилликнинг охириларида вужудга келган. Мил. ав. 26— 24-а.лар ва 22-а.да (Гудеа дав-

рида) гуллаб-яшнаган. Мил. ав. 21-а.дан бошлаб мавкеи пасайган. 1877 й.дан археологик казишлар олиб борилади.

ЛАГЕРКВИСТ (Lagerkvist) Пер Фабиан (1891.23.5, Векшё - 1974.11.7, Стокгольм) — швед эзувчиси ва драматурги. Швеция акад. (1940). «Темир ва одам» (1915) новеллалари, «Кўркув» (1916) шеърий тўпламлари ва «Кайфият» (1919) асарида символизм таъсири сезилади. Л. ижодда янгиликка интилиб, назм ва насрда шаклий кашфиётлар яратиш йўлидан борган. Унинг «Охирги инсон» (1917), «Мангу табассум» (1920), «Кўринмас одам» (1923) драмаларида 1-жаҳон урушининг даҳшатлари, инсон бошига тушган фожеалар акс эттирилган. «Ёвуз сагалар» (1924) сатирик тўпلام ва «Бу дунё меҳмони» (1925) автобиографик киссасида турмуш ҳақиқати ёркин ифодаланган. «Жаллод» (1933), «Пакана одам» (1944) киссалари, «Рух» (1937), «Кўшиқ ва жанг» (1940) шеърий тўпламлари ёвузлик ва ёмонликка қарши кураш руҳида. «Варавва» (1950) романида қаҳри қаттиқ қароқчининг тарихи мисолида одам Худони таниши ва иймонга келиши ҳақида сўз юритилган. Л. Инжил мавзулари асосида яратилган «Сивилла» (1956), «Агасфернинг ўлими» (1960), «Мукаддас ер» (1964), «Мариамна» (1967) ва б. киссалар муаллифи. Нобель мукофоти лауреати (1951).

ЛАГЕРЛЁФ (Lagerlof) Сельма (1858.20. 11 - Морбакка - 1940.16.3) — швед эзувчиси. Швеция акад. аъзоси (1914). Биринчи ва кўзга кўринган йирик романи — «Иёст Берлинг ҳақида сага» (1891). Асар романтик услубда ёзилган бўлиб, унда швед деҳқонларининг турмуш тарзи, орзу-умидлари акс эттирилган. Л. Сицилия, Фаластин ва Миср сафарларидан сўнг «Дажжолнинг мўъжизалари» (1898) китоби ва «Қуддус» (2 жилдли, 1901 — 1902) романини ёзган. Болалар учун ёзилган «Нильс Хольгерссоннинг Швеция бўйлаб ғаройиб

саёҳати» (1906) романи ва «Ботқоқдаги фермадан чиккан қизча» (1907) асари машҳур. Нобель мукофоти лауреати (1909).

ЛАГЕРР КЎПҲАДЛАРИ - $0 < x < +\infty$ интервалда вазн функцияга нисбатан ортогонал бўлган кўпҳадлар системаси.

ЛАГОС — Нигериядаги шаҳар. Лагос штатининг маъмурий маркази. Атлантика океанининг Гвинея қўлтиғидаги Бенин қўлтиғи соҳили ва унга ёндош оролларда жойлашган. Аҳолиси 1,5 млн. киши (1990-й.лар охирлари). Л. мамлакатнинг йирик сиёсий, иқтисодий ва маъмурий маркази. Мамлакатнинг энг муҳим порти. Аэропорти халқаро аҳамиятга эга. 15-а. охирида ҳоз. Л. ўрнига португаллар келиб ўрнашган. 1861 й.да инглиз мустамлакачилари эгаллаган. 1914—60 й.ларда инглиз мустамлакаси бўлган Нигериянинг маъмурий маркази. 1960—92 й.ларда Нигерия пойтахти. Мамлакат саноатининг 1/2 қисми Л.да тўпланган. Озиқ-овқат, тўқимачилик, металлсозлик ва б. саноат корхоналари, радиоаппаратуралар з-ди, кemasозлик ва кема верфи, ун-т (1862), миллий музей, кутубхона бор.

ЛАГРАНЖ (Lagrange) Жозеф Луи (1736.25.1, Турин - 1813.10.4, Париж) — француз математиги ва механиги, Берлин ФА аъзоси (1759) ва президента (1766—87), Париж ФАнинг аъзоси (1772). Петербург ФАнинг фахрий аъзоси (1776). Мат. ни мустақил ўрганган. Турин артиллерия мактабини тугатган ва 19 ёшида шу мактабда проф. бўлган. 1787 й.дан Парижда яшаган. Париж олий ўқув юрларида проф. (1795). Л. Эйлерншлари асосида Л. вариацион ҳисобнинг асосий тушунчаларини ишлаб чикди ва вариациялар усулини яратди. Унинг «Аналитик механика» асари (1788) аналитик ва назарий механика тараққиётида муҳим ўрин тутди. Бунда мумкин бўлган силжиш принципининг аналитик ифодасини берди ва

шунга асосан статиканинг асосий масалаларини ечди. Динамикада ўзининг асосий принциплари (к. Д'Аламбер Лагранж принципи)дан фойдаланиб. истаган системанинг ҳаракат тенгламасини ечди; умумлашган координаталарни киритди.

ЛАГРАНЖ ТЕНГЛАМАСИ -

1) математикада — $y = x$ ср $(/)/+(/)$ кўринишидаги биринчи тартибли дифференциал тенглама. Бу тенгламани биринчи марта 1760 й.да Ж. Л. Лагранж таклиф этган. Л. т. физика, электротехника, автоматика ва механикада қўлланилади.

ЛАГРАНЖ ФОРМУЛАСИ (чекли орттирмалар формуласи) — математик анализнинг асосий формулаларидан бири. 1797 й.да Ж. Лагранж топган. Агар $f(x)$ функция (а, В) интервалда дифференциалланувчи ва $[a, b]$ кесмада узлуксиз бўлса, Л. ф. кўринишида ёзилади, бунда % сони $a < \% < b$ шартни қаноатлантирувчи бирор сон.

ЛАГУНА (лот. Lacus — кўл) — 1) тор бўғоз (ёки бўғозлар) орқали денгиз б-н туташиб турадиган ёки камбар қуруқлик б-н денгиздан ажралган саёз табиий сув ҳавзаси. Денгиз б-н унча яхши боғланмаганлиги ёки ундан бутунлай ажралиб қолганлиги учун Л. сувининг шўрлиги ва ундаги чўкиндиларнинг хусусияти, ўсимлик ва ҳайвонлари денгиздагидан бошқачароқ бўлади. Л. Мексика қўлтиғи, Қора денгиз (Дунай да-рёси куйиладиган жойдан шим.да), Каспий денгизи (шарқий соҳили), Сахалин, Камчатка, Чукотка я. о. ва б. жойларда учрайди; 2) денгизнинг материк ёки орол б-н маржон рифлари ўртасидаги, шунингдек, атолл ичидаги қисми.

ЛАГУНА ЁТҚИЗИҚЛАРИ - лагунам ҳосил бўлган чўкинди жинслар. Л. ё. майда кум, алевроит, гил ва карбонатли балчиклардан иборат. Денгизга яқин жойлашган ва ундан сохил уюмлари чизиги б-н ажратилган ёки у б-н бўғоз

(мас, Сиваш, Қорабўғозгўл) орқали бирлашган саёз ҳавзаларда вужудга келади. Лагуна чўкиндилари аник, ифодаланган (баъзида мавсумий) қатламлилиги б-н тавсифланади. Денгиз ва оқим сувнинг келиб қуйилишидан лагуна суви шўр ёки чучук бўлиши мумкин. Чучуксувли лагуналарда, асосан, кум-гилли ётқизиклар ва органоген чўкиндилар — кўмир, лигнит, торф; шўрланганларида — доломит, гипс ва б. минераллар (галит, мирабилит, астраханит ва ҳ. к.) тўпланади. Л. ё. шу хусусиятлари б-н денгиз ва қуруқлик қатламларидан тубдан фарқ қилади. Ўзбекистоннинг жан. ва ғарбида юқори юра кесимида Л. ё. 850 м калинликдаги ош тузи, сульфатли тоғ жинсларини, палеоген даври кесимида 350— 400 м калинликдаги доломит, оҳак-тош, гипс, ангидрит қатламларини ташкил қилади. Л. ё.да нефть, газ, олтингугурт (Гугурттоғ) конлари, шифо-бахш минерал сув (Сурхондарёдаги Хўжаипок булоғи) манбалари учрайди. Лагуна чўкиндиларида учровчи фауна турлари сув ҳавзасининг шўрли даражасини кўрсатади. Ўзбекистонда Л. ё. турли ёшдаги жинсларда мавжуд.

ЛАД (рус. — уйғунлик, тартиб), пардалар тузилмаси, тузук — 1) кенг маънода, мусикий-эстетик тушунча сифатида — пардаларнинг ўзаро мутаносиблиги, турли баландликдаги мусикий товушларнинг уйғунлиги; 2) мусиқа назариясининг асосий тушунчаларидан бири, мусикий поғоналарнинг бош парда (ёки асосий пардалар қўшилмаси) атрофида ўзаро боғланиш тизими. Л. поғоналари ўзининг турғун (таянч)лиги жиҳатидан бир-биридан фарқланади, турғун бўлмаган поғоналар турғун поғоналарга «тортилиб» (интилиб) туради. Л. поғоналарининг кетма-кет келиши унинг гаммасини ташкил этади, уларнинг тартибли ўзаро боғланиши товушқатор ёрдамида ифодаланadi.

Л. поғоналарининг сони ва улар орасидаги интерваллар сифатига қараб экме-

лика (баландлиги ўзгарувчан товушлардан иборат), ангемитоника (ярим тонликсиз товуш-қаторларга асосланган), диатоника (шу жумладан, мажор ва минор), хроматика каби Л. туркумлари ажрагилади. Куй ривождаги таянч ва нотаянч поғоналарнинг алмашинув жараёнининг ўзига хослиги модал (монодик), гармоник, тоналлик ва б. турларни ташкил этади. Бир асар давомида бошланғич Л.нинг баландлиги (тоналлиги) ўзгарса, оғишма ёки модуляция содир бўлади.

Шарк мусика амалиёти ва назариясида Л.лар турлича номланиб келган: арабча макам, форсча парда, ўзбекча маком, озарбайжонча муғом ва б. Улар ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, поғоналарнинг оралиги 90, 114, 180, 204 центли интервалларга асосланади ва кўп поғонали турли Л.ларни ташкил қилади. Л.лар турли халқлар мусика мероси, ўтган замон ва ҳозирги давр бастакорлари ва композиторлари асарларининг муайян асосини ташкил этади. Шу б-н бирга 20-а. баъзи мусика йўналишлари (атонал мусика, додекафония, соноризм ва б.)да аниқ бир Л.дан четланиш учрайди; 3) мусиқий товуш-қаторнинг тури (мас. Мажор, минор).

Ад.: Кон Ю., Некоторые вопросы ладового строения узбекской народной песни и её гармонизации, Т., 1979. Олимжон Беков.

ЛАДАКХ — Катта Ҳимолай тоғларининг шим.даги тоғ тизмаси, Ҳиндистон ва Хитойда. Уз. 600 км дан зиёд. Энг баланд жойи — Гурла-Мандхата тоғи, 7728 м. Асосан, гнейс ва гранит, шунингдек, чўкинди жинслардан тузилган. Шим.-шарқий ён бағирлари нисбатан ётиқ; 5500—5700 м баландликда ер юзаси текис, мореналар б-н қопланган. Қояли учли чўққилари қор ва музликлар б-н қопланган. Жан.-ғарбий ён бағрида сийрак буталар усади, шим.-шарқида ландшафти совук чўлдан иборат.

ЛАДИГИН Николай Владимирович

(1905.25.11, Ярославль - 1976.13.8, Москва) — реж. Ўзбекистон халқ артисти (1944). 1931—70-й.лар Тошкентда яшаган. Ўзбекистонда Ҳарбий округ қошида театр ташкил этишда фаол қатнашган ва 1947 й.дан шу театрнинг бадий раҳбари ва бош реж. бўлган. 1958—65 й.лар Охунбобоев номидаги ёш томошабинлар театрининг бош реж. Саҳналаштирган спектаклларида кўтарилган ижтимоий масалаларнинг кескинлиги ва ҳаётийлиги, замонавийлиги б-н эътиборга моликдир. Энг яхши спектакллари: «Ҳамлет», «Қирол Лир», «Ромео ва Жульетта», «Отелло» (Шекспир), «Макр ва муҳаббат» (Шиллер), «Тартюф» (Мольер), «Икки бойга бир малай» (Гольдони), «Буқри тойчоқ» (Ершов), «Олтин калитча» (Толстой), «Кечки овқат олдидан» (Розов) ва б.

ЛАДОГА КЎЛИ (қад. номи Нево) -РФ Европа қисмининг шим.-ғарбидаги кўл. Майд. 17,7 минг км², ороллари б-н бирга 18,1 минг км². Ўртача чуқ. 51 м, энг чуқур жойи 230 м. Кўлда 600 га яқин орол (йириклари — Мантсинсари, Валаам) бор. Кўл ўрни тектоник йўл б-н пайдо бўлган. Иқлими мўътадил совук, фев.да ҳавонинг ўртача т-раси — 8° дан — 10° гача, июлники 16°—17°. Йилига 550 мм ёғин тушади. Волхов, Свирь ва б. дарёлар куйилиб, Нева дарёси оқиб чиқади. Кўл суви чучук. Балиқ овланади. Кема қатнайди. Кўл атрофи худуди саноатлашганлиги муносабати б-н суви жуда ифлосланиб кетган. Л.к. бўйида Приозёрск, Шлиссельбург ва б. шаҳарлар жойлашган.

ЛАЁҚАТ — қ. Қобилият.

ЛАЗАРЕВА Валентина Даниловна (1939.27.12, Оренбург вилоятининг Кваркено тумани) — Ўзбекистон Республикаси халқ ўқитувчиси (1995). ТошДУнинг механика-маг. ф-тини тугатган (1965). 1965 й.дан Тошкент ш. Ҳамза туманидаги 43-, 1970—98 й.ларда 149-мактабда

мат. ўқитувчиси. Унинг дарс ўтиш услуби бой ва турли-туман. У ўқувчиларга мустақкам билим ва яхши тарбия беришга интилган.

ЛАЗГИ — Хоразм халқ куйи ва рақси. Куй кичик муқаддима ва 3 қисмдан иборат. 6/8 ўлчовли гул уфори усулида ижро этилади. Рақс секин ва оддий ҳаракатлар б-н бошланади — олдин бармоқлар, биллақлар, елка ва кейин бутун тана жонлана бошлайди. Сўнгра бирданига кўл, оёқ, тана иштирок этадиган мураккаб ҳаракатлар улашиб кетади. Куйнинг бир қисми такрорланган ҳолда рақс ҳаракатлари алмашиб боради. Куй характери ўзгариши ва суръат тезлашиши б-н рақс тобора кизгинлаша бориб, кескин ҳолда тамом бўлади. Эркаклар (жанговар ва қаҳрамонлик руҳида) ва аёллар (лирик, ҳазиломуз) рақслари фаркланади. Ҳоз. даврда Хоразмда Л. рақсининг 9 тури мавжуд бўлиб, улар «Қайроқ лазгиси», «Дутор лазгиси», «Сурнай лазгиси» ва ҳ.к. Булардан ташқари, 20-а. ўрталаридан бошлаб сўз б-н ижро этиладиган, турли ижрочилар томонидан яллали Л.лар яратилган: «Кимни севар ёрисан» (К. Отаниёзов), «Лойик» (А. Отажонов ва М. Раҳимов), «Сани ўзинг бир ёна» (О. Ҳайитова, Б. Жуманиёзов), «Гал-гал» (Б. Ҳамдамов), «Паранг рўмол» (О. Худойшуқуров), «Хоразмнинг лазгиси» (О. Отажонов), «Ўйна-ўйна» (К. Раҳмонов), «Ажойиб» (Т. Шому-родов) ва бошқалар. Л.нинг куй ва усулидан Ш. Рамазонов «Хоразмча сюита»сида, М. Юсупов «Хоразм кўшиғи» операси ва «Гулсанам» балетида, Б. Гиенко «Хоразм мавзуларига сюита»сида, С. Юдаков «Хоразмча байрамона юриш»ида, М. Бафоев «Хоразмча каприччио»сида унумли фойдаланишган. Ботир Матёқубов.

«**ЛАЗГИ**», «Ўзбекрақс» қошидаги Комилжон Отаниёзов номидаги «Лазги» ашула ва рақс ансамбли — Хоразм ашула ва рақс ансамбли. Ўзбек давлат филармонияси (Тошкент) қошида 1957

й. ташкил этилган. 1968 й.дан «Лазги» номида, 1991 й.дан Комилжон Отаниёзов номида, 1997 й.дан «Ўзбекрақс» таркибида. Асосчиси, бадий раҳбари ва бош балетмейстери Г. Раҳимова. Кейинги раҳбарлари К. Отаниёзов (1958—59), О. Отажонов (1982—86 ва 1987—88), Р. Шарипова (1986-87), Р. Қурбонов (1988 й.дан). Ансамблнинг бош балетмейстери — Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист З. Ғиёсова, етуқ ижрочилари — О. Отажонов, Г. Ёкубова, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артистлар Ф. Солиҳова, Ш. Султонов, И. Зарипова, М. Ойнакулова ва шунингдек, З. Ғаффорова, О. ва У. Суюрбоевалар ва б. Ансамбль репертуари, асосан, Хоразм халқ кўшиқ ва рақслари («Норим-норим», «Оразибон», «Оғажон», «Сурнай лазгиси», «Хива лазгиси»), масҳарабоз ўйинлари («Чўгурма ракси», «Чоғаллок» ва б.), шунингдек, замонавий кўшиқлар («Ўзбекистон кизлари», «Хоразм пахтаси», «Менинг ёрим», М. Мирзаев; «Сен ва мен», «Кел-кел ёрим», «Хоразму Бухоро», О. Отажонов), ашула-рақс композициялари ва сюиталар («Салом сизга Хоразмдан», К. Отаниёзов; халқ куйларидан тузилган «Лазги саломи», «Хоразм тўйи», «Хива сайили», «Арка момонинг ният китоби», «Оға қақир», «Ҳайрониман», «Маком» ва б.)дан иборат. «Л.» ижро дастуридан хинд, араб, тожик, рус, туркман, козок, озарбайжон, ажар, афғон, грузин, уйгур ва б. халқларнинг рақслари қам ўрин олган. «Л.» Европа ва Осиё мамлакатларида гастролда бўлган. Корфагендаги Этнографик ансамбллар 8-фестивали дипломати (Тунис, 1975), Иорданиянинг 1-даражали «Мустақиллик» ордени б-н тақдирланган (1984).

Ботир Матёқубов.

ЛАЗЕР (инг. laser; Light Amplification by Stimulated Emission of Radiation — мажбурий нурланиш ёрдамида ёруғликнинг кучайиши маъносини англатадиган сўз бирикмаларининг бош ҳарфларидан олинган), оптик квант генератор —

ультрабинафша, инфрақизил ва кўзга кўринадиган соҳа диапазондаги нурланишларни ҳосил қилувчи қурилма; квант электроникадаги асосий қурилмалардан бири. Биринчи Л. 1960 й.да ёқутда америкалик олим Т. Мейман томонидан яратилган. Иши атом ва молекулаларнинг мажбурий нурланишига асосланган. Л. ҳар хил энергия (электр, ёруғлик, кимёвий, иссиқлик ва ҳ.к.)ни оптик диапазондаги когерент электромагнит нур энергиясига айлантириб беради. У 3 элемент — энергия манбаи, актив муҳит (модда), тескари боғланишдан иборат (агар Л. когерент нурни кучайтириш учун хизмат қилса, тескари боғланиш зарур эмас). Л. бошқа ёруғлик манбалардан когерентлиги, монохроматиклиги, жуда кичик бурчак остида йўналганлиги б-н, нур кувватининг катта спектрал зичликка, жуда юқори тебраниш частотасига эгаллиги б-н фарқланади. Актив муҳитга кўра, Л. қуйидаги гуруҳларга бўлинади: 1) қаттиқ жисм ва суюқликдан тайёрланган Л; 2) газли Л; 3) яримўтказгичли Л. Булардан ташқари, эксимер, кимёвий ва ҳ.к. Л. хиллари ҳам бор. Л.да тескари боғланиш оптик резонатор (икки кўзгу) ёрдамида амалга оширилади. Кўзгулар орасига актив модда жойлаштирилади. Нур тўлқини кўзгулардан қайтиб, яна актив моддадан ўтади, унда мажбурий ўтишларни юзага келтиради. Кўзгулардан бири қисман шаффоф бўлиб, у чексиз кўп ўтишлардан кейин кучайган нурни ташқарига чиқиб кетишига хизмат қилади.

Л.нинг ишлаш тамойилида атом тузил иши муҳимдир. Моддаларни ташкил қилган атомларни энергетик ҳолатлари (орбитаси) ҳар хил. Пастки орбитада зарраси бўлган атом турғун, юқори орбитада зарраси бўлган атом бекарор бўлади. Юқори орбитада зарра узоқ турмайди. Маълум вақт ўтгач, зарра пастки орбитага тушиб, атом ўзидан нур чиқаради. Юқори энергетик ҳолатлар (орбита) даги ўз-ўзидан пастга, яъни, энергетик турғунроқ ҳолатга тушмаса, уни «туртиб» тушириб юбориши мумкин. Буни фанда мажбурий

нурлатиш дейилади. Тоғ устидан пастга юмалатилган битта тош бир неча тошни юмалатиб туширганидек, модданинг битта зарраси туртиб юборилса, барча орбиталардаги зарралар кўзғалади. Атом чиқарган нур б-н ютилган нур кўшилиб, икитаси тўртга, тўртгаси саккизга ва ҳ.к. Л. нурига айланади. Бу нурларни квант генератор (электр сигнал кучайтиргичига ўхшаб) кучайтириб, ғоят тўғри йўналган нур (энергия)га айлантириб беради. Энергия манбаи (ўзгармас ток, юқори ёки ўта юқори частотали ток, оптик ёки Л. нури, электрон нур дастаси) хисобига актив моддадаги электронлар юқори (уйғотилган) сатҳларга ўтиб, инверсия ҳолати (электронлар сони юқори сатҳ N2 да қуйи сатҳ N, дагига нисбатан кўп бўлади) вужудга келади. Уларга бирор энергия манбаи б-н таъсир эттирилса (мас, ёруғлик нури), актив модда ишга тушади. Бунда электронларга берилган энергия бир неча минг марта кўпаяди ва шу онда Л. нури шаклини олади. Бундан ташқари, Л. нурининг қурилмадаги кучайтириш коэффициенти Кк унда содир бўладиган энергия йўқотишлар коэффициенти Кй дан анча катта (КкЖ.) бўлиши керак. Шу шартлар бажарилганда Л. нури генерацияси (ҳосил бўлиши)га эришиш мумкин.

Л. 2 хил иш режимига эга. Агар унда узлуксиз энергия манбаидан фойдаланилса, узлуксиз ингичка нур ҳосил қилиш мумкин. Агар манба импульсли энергия берса, Л. нур импульсларини беради.

Қаттиқ жисмлардан тайёрланган Л.да (мас, ёқутли Л.да) 0,05% гача хром (Cr³⁺) ионлари (активатор) қўшилган алюминий оксид (Al₂O₃) дан тайёрланган кизил кристалл шиша таёқча ишлатилади. Бунда ёқут цилиндр шаклида бўлиб, ёқут ўқининг икки учига оптик резонатор ҳосил қилувчи кўзгулар жойлаштирилган. Импульсли лампадан чиқаётган ёруғлик тебрантиришни вужудга келтиради. Лампанинг ёруғлиги ёқутга тушганда, хром ионлари лампадан

чиқаётган радиация спектрининг яшил ва сарик, қисмларини ютиб «уйғонган» активлашган ҳолатга ўтади. Натижада нурланишга тайёр актив муҳит ҳосил бўлади ва ёқутнинг ўқи бўйлаб кўзгуга тик йўналган жала шаклида кўпайиб борувчи ёруғлик квантлари пайдо бўлади. Ёқутли Л.ларда генерацияланаётган ёруғликнинг қуввати 20 кВт гача етади. Уларнинг ф.и.к. 0,1% дан 10% гача. Л. нури генерацияси активаторнинг энергия сатҳлари орасидан ўтишига боғлиқ. Унда ҳосил бўлган инфрақизил нурнинг тўлқин узунлиги $\lambda = 0,69$ мкм. Қаттиқ жисмли Л.лардан неодим Л.ида актив модда вазифасини неодим (Nd^{3+}) ионлари қўшилган шиша ($CaWO_4$) таёқчадан фойдаланилади. Бу Л. $L = 1,06$ мкм ли инфрақизил нур чиқаради.

Суюқ жисмлардан тайёрланган Л.да актив модда ўрнида «Родамин-6Ж», пиранин, триафлавин ва б. ишлатилади. Бўёқни эритувчи сифатида спирт, ацетон, толуол ва б.дан фойдаланиб, актив модда шиша кюветага жойлаш-тирилади (2-расм). Азот Л. ёрдамида уйғотиладиган бўёқ Л.нинг схематик тусилиши кўрсатилган. Газли Л.да [би-ринчи газли Л. ($He-Ne$) аралашмасида америкалик олим А. Жаван томонидан яратилган] актив муҳит газ (ёки газ аралашмаси)дан бўлади. Мас, гелий-неон ($He-Ne$)ли актив муҳит гелий ва неон газлар аралашмасидан иборат (3-расм). Газ аралашмаси электр разряди б-н активлашган ҳолатга келади. Бундай Л.да генерация Ne нинг сатҳлар орасидан ўтишида содир бўлади. Бунда 3 та тўлқин узунликдаги нур чиқади: $\lambda = 0,63$ мкм (қизил нур), $L_2 = 1,15$ мкм ва $X_3 = 3,39$ мкм (инфрақизил нурлар). Газли Л.дан ($CO_2 + N_2$) да $X = 10,6$ мкм узунликдаги нур чиқади. Ионли ва кимёвий Л.лар ҳам газли Л. ҳисобланади. Ионли Л.да актив муҳит — ионлашган атомлар, кимёвий Л.да эса кимёвий реакцияларда «уйғонган» ҳолатга ўтган атомлар бўлади (ион сатҳларда ишловчи аргон Л.и кўк нур чиқаради). Ўзбекистон миллий унти (ЎЗМУ)нинг квант радио-

физика кафедрасида ўта юқори частота соҳасига оид транзисторли автогенераторларда ишловчи ихчам енгил CO_2 Л.и яратилган.

Яримўтказгичли мас, $GaAs$ Л.ларда актив муҳит яримўтказгичлардан бўлади. Бундай Л.да муҳит оптик ва элект-ронлар окими ёрдамида актив ҳолатга келтирилади. Бу турдаги Л.ларда лазер ўтишлари ўтказувчанлик-валент зоналари ва донор-акцептор сатҳлари орасида бўлади. Булар Л. диодлари дейилади. Яримўтказгичли диод қалинлиги 0,1 мм ва юзаси бир неча мм² бўлган кристалл пластинкадан иборат (4-расм). Бу диодлар орқали тўғри ток ўтказилганда электронлар юқори зона ёки сатҳларга ўтиб, инверсия ҳолати рўй беради. Электронлар қуйи зона (ёки сатҳлар)га ўтганида электрон-коваклар рекомбинацияси натижасида ажралган энергия ҳисобига Л. нури генерацияси кузатилади. $GaAs$ Л.идан чиқувчи инфрақизил нурнинг тўлқин узунлиги $\lambda = 0,84$ мкм. Яримўтказгичли Л.лардан актив моддаси CdS (кўк нур), $CdTe$ (қизил, тўқ қизил нур — қирмизи), $CaSb$ (қизил; инфрақизил нур) бўлган Л.лар мавжуд. Яримўтказгичли Л.ларнинг тусилиши содда, ўлчами кичик ва улар узок ишлай олади.

Л.лардаги нур қуввати қаттиқ жисмли Л., суюқ жисмли Л., газли Л., ва яримўтказгичли Л. тартибида, ф.и.к. эса яримўтказгичли Л., суюқ жисмли Л., газли Л. ва қаттиқжисмли Л. тартибида камайиб боради. Нурнинг ингичкали-ги (тор бурчак остида йўналгашгаги) газли Л.ларда энг яхши, яримўтказгичли Л.ларда эса энг ёмон. Қурилманинг ўлчамлари, оғирлиги қаттиқ жисмли Л.ларда энг қатта, газли ва суюқ, жисмли Л.ларда ўртача, яримўтказгичли Л.ларда эса энг кичик. Турли Л.лар нури ультрабинашадан тортиб, кўзга кўринадиган соҳа ва инфрақизил диапазонларни қамраб олади.

Л. турли соҳаларда кенг қўлланилади. Қаттиқ жисмли Л.лар лазер спектроскопиясида, Л. технологияси (қаттиқ, жисм-

ларни қирқиш, пайвандлаш, тешиш) да, ночизигий оптикада, газли Л.лар эса частота ва узунликни стандартлашда, оптик системаларни сопаш, маркшейдер ишларида, Л.лар кимёсида, тиббиётда; яримўтказгичли Л.лар ихчам, енгил бўлиб, оптик алоқа системаларида, аудио ва видео системаларида, тунда кўриш қурилмаларида, маълумотни оптик қайта ишлаш ва проекцион Л. телевидениесида кенг қўлланилмоқда. Кимёвий Л.лар атмосфера таркибини назорат қилиш системаларида ишлатилади. Л.лар криминалистика, Ер устидаги узок, масофаларда ва сув ости оптик алоқасида, нур толали телефон алоқа системаларида, Л. компакт-диски яшашда, хирургик операцияларда, офтальмологияда, бошқарилувчи термоядро синтезида ва ҳ.к. қда ишлатилади.

Ад.: Мирзаев А. Т., Мириноятов М. М., Степанов В. А., Молекулярные газовые лазеры с поперечным высокочастотным возбуждением, М., 1979; 3 вел то О., Принципы лазеров [пер. с англ.], 2-изд., М., 1984. Аъзам Мирзаев

ЛАЗЕР АСБОБЛАР — 1) лазер нуридан фойдаланиб турли материалларни пайвандлаш, кесиш, чиниқтириш ва пармалаш, газ қувурларини қирқиш учун мўлжалланган асбоб ва жиҳозлар. Улар б-н ишлов берилганда материалда механик зўриқиш пайдо бўлмайди, пайвандланган чоклар, очилган тешиклар жуда аниқ (0,003—1 мм) чиқади. Л.а. лазер нури зарур жойга муайян йўналишда йўналтириб берадиган оптик тизимдан иборат. Улар б-н исталган қаттиқликдаги материалларга, хатто олмос, рубин ва б.га ишлов бериш мумкин. Лазер нури зичлигини ошириш ва ишлов берилган жойни чеклаб туриш учун Л.а.да турли оптик тизилмалардан фойдаланилади. Л.а.дан фойдаланилганда иш унумдорлиги ҳам жуда юқори бўлади. Мас, тешикларни пармалайдиган лазер жиҳозлар б-н ҳар минутда 60—240 та тешикни пармалаш мумкин. У лазер

каллак, оптик тизим, бошқариш тизими, ток б-н таъминлаш манбаи, совитиш тизимлардан иборат; 2) биол. ва тиббиётда қўлланиладиган асбоблар. Лазер нуридан фойдаланиб жарроҳлик операцияларини ўтказиш (мас, кўз тўр пардасини операция қилиш), терапия усулида даволаш, физиотерапияда бўғинларни даволаш мумкин; 3) кудратли лазер нуридан фойдаланиб душман кучлари ва техникасига талофат етказадиган лазер қурооллар. Л.а.дан космонавтикада ҳам фойдаланиш мумкин.

ЛАЗЕР СПЕКТРОСКОПИЯ - оптик спектроскопия соҳаси; газсимон, суюқ ва кристалл ҳолатдаги моддаларнинг атомлари ва молекулалари спектрларини лазер нурлари ёрдамида тадқиқ қилади. Л.с. квант электроника ва оптик спектроскопия чегарасида вужудга келган. Лазерлар яратилгандан сўнг Л.с.си жадал ривожлана бошлади. Лазер нурининг ўзига хос хусусиятлари оддий (когерент бўлмаган) ёруғликни қўллаганда кузатиш мумкин бўлмаган жараёнларни кузатишга имкон беради. Л.с.нинг кенг спектрал диапозонда нур частотасини узлуксиз ўзгартиришга имкон бериш, наносекунд, пикосекунд ва фемтосекунд давоматли ёруғлик импульсларини олиш услубларини яратиш, нурни тўлқин узунлигига тенг ўлчамли жойга фокуслашга имкон бериш хоссалари куйидаги масалаларни ечишга имкон берди: 1) ёруғликнинг муҳитларда юз берадиган комбинацион ва Мандельштам — Бриллюэн сочилиши спектрал чизиқларининг таркиби ва шаклини ўрганиш; 2) атом ва молекулаларнинг селектив равишда уйғонган ҳолатларга ўтказиш ва уларнинг шу ҳолатлардаги яшаш вақтини топиш ҳамда пастки ҳолатларга релаксация қилиш ва кимёвий реакцияларга туртки бериш қонуниятларини тек-шириш; 3) атом ва молекулаларда, суюқ, ва қаттиқ жисмларда кўп фотонли ўтишни (бир нечта фотоннинг бир пайтда биргаликда ютилишини) кузатиш ҳамда жисмларнинг

катта кувватли лазер нури остида емирилиш жараёнининг табиатини ўрганиш; 4) лазер нури таъсирида юз берадиган флуоресценция ёрдамида атом ва молекуларнинг тўқнашуви натижасида спектрал чизиқларнинг кенгайиши ва сурилишини аниқлаш, тўқнашувлар частотасини ўлчаш ва тўқнашувларларда энергиянинг бир заррадан иккинчисига узатилишини тадқиқ қилиш; 5) атомли ва ионли газларни совитиб, уларнинг т-расини 1К дан ҳам пастга тушириш қонуниятларини аниқлаш; 6) изотопларни лазер нури таъсири остида селектив ажратиб олиш; 7) атмосферани захарловчи ҳар хил газларни масофадан туриб текшириш ва уларнинг таркибини аниқлаш; 8.) биомолекулалар ва ҳужайраларда юз берувчи тез ва ўта тез жараёнларни ўрганиш ва алоҳида танланган ёлғиз ҳужайрага лазер нурини фокусилаб, уни селектив равишда уйғотиш.

Физика, кимё, биол., метрология ва б.фан соҳаларининг назарий ва амалий масалаларини ечишда Л.с.дан кенг фойдаланилмоқда. Ад.: Лазерная спектроскопия атомов и молекул [пер. с англ.], М., 1979. Маъруф Крсимжонов.

ЛАЗЕРОЛОКАЦИЯ - Ер сунъий йўлдошларигача бўлган масофаларни аниқлаш усули. Л. принципи квант генератори (лазер)дан чиққан ингичка ва қисқа ёруғлик импульсининг йўлдошга бориб етиши ва қайтиб келиши учун кетган вақтни ўлчашга асосланган. Ёруғликнинг тарқалиш тезлиги аниқ бўлгани учун Л. йўли б-н аниқланган вақт орқали масофани катта аниқликда ўлчаш мумкин. Л. пайтида вақтни ўлчаш учун кварц соатлари ишлатилади. Лазерли масофа ўлчагичларда вақт интерваллари ҳисоблагичи ўрнатилган бўлади. Импульс лазер асбобидан чиқиш пайтида ҳисоблагич ёқилади ва импульс унга қайтиб тушиши пайтида эса ўчирилади. Бу принципда ишловчи ҳисоблагичларда аниқлик 1 ноносекундгача боради. Бу эса сунъий йўлдошгача бўлган масофа-

ни 10—15 см аниқликда ўлчашга имкон беради.

ЛАЗУРИТ — қ. Ложувард.

ЛАЙЕЛЬ, Лайелл Чарлз (1797.14.11, Киннорди, Шотландия — 1875.22.2, Лондон) — инглиз геологи, Оксфорд ун-тини тугатган (1819). 1836—37 ва 1850—51 й.ларда Лондон геол. жамиятининг президенти. Учламчи давр ётқизиқлари стратиграфиясини ишлаб чиққан, метаморфик ва вулканик жараёнларни ўрганган. Тоғ жинсларини чўқинди, вулканик, плутоник ва метаморфик жинсларга бўлишни таклиф қилган. Л.нинг геол. асослари баёнига бағишланган энг катта асари геол. фан-нининг методологиясини ишлаб чи-қишга ва ривожига катта таъсир кўрсатди. Л. катастрофизм (катастрофалар назарияси)га кескин қарши чиқди. Геологик ходисаларни актуализм позициясидан тушунтирди. Дастлабки асарларида ўсимлик ва ҳайвон турларининг ўзгармаслигини ҳимоя қилса ҳам кейинроқ эволюцион тараққиёт тарафдори бўлди. Эоцен, миоцен, плиоцен ва плейстоценларни ажратди. Л.— Линней жамияти аъзоси (1819 й.дан), Геол. жамияти президенти (1835 й.дан), Қироллик жамияти аъзоси (1826), Петербург ФА хорижий аъзоси (1871). Л. шарафига энг муҳим геол. кашфиётлар учун ҳар йили бериладиган медаль таъсис этилган.

ЛАЙЛАГАНСОЙ — Сурхондарё вилояти Бойсун туманидаги сой. Шерободдарёнинг irmoғи. Кўҳитанг тоғидан бошланади. Уз. 43 км, хавзасининг майд. 46,8 км2. Л.дан Бойсун тумани хўжалиқлари сув ичади.

ЛАЙЛАКЛАР (Ciconidae) — узун оёқли кушлар туркумининг бир oilаси. 17 турни бирлаштирган 11 уруғи бор. Асосан, тропик, субтропик ва мўътадил минтақаларда тарқалган. Ўзбекистонда оқ лайлак ва қора лайлак учрайди. Оқ лайлакнинг тумшуғи ва оёқлари қизил,

пати оқ, қанот патлари қора. Вазни 4 кг гача. Қора лайлак оқ лайлакка қараганда кичикроқ. Л. ялангликларда, тоғларда ва аҳоли пунктларига яқин ерларда яшайди. Уясини дарахтларга, қояларга ва миноралар томига қуради. 3—5 та тухум қўяди. Иккала жинс ҳам тухумини 30 кунча галма-галдан босади. Моногам қушлар. Бақа, калтакесак, сичқон, ҳашарот ва б. б-н озикланади. Марказий ва Жан. Африкада, Жан.-Ғарбий Осиё ва Ғарбий Хитойда кишлайди. Ҳоз. Л. сони камайиб кетган.

ЛАЙЛАКСИМОНЛАР (Ciconiiformes) — қушлар туркуми. 10 оилага мансуб турлари маълум. Ўзбекистонда қарқаралар, лайлаклар, ибислар оиласига мансуб 13 тури учрайди. Л.нинг тумшуги, бўйни ва оёқлари узун. Оғирлиги 100 г дан 6 кг гача. Арктика ва Антарктикадан ташқари ер юзининг ҳамма қисмида тарқалган, лекин кўпчилиги тропик ва субтропик климда яшайди. Уясини дарахтлар шохига, камишзорлар орасига, қоялар устига, бинолар томига ва ерга қуради. 2—8 та тухум қўяди. Кичикроқ турлари 2,5 ҳафтагача, йирик турлари 5 ҳафтагача тухум босади. Сувда ва курукликда яшовчилар, судралиб юрүвчилар, сут эмизувчилар, ҳашаротлар ва б. б-н озикланади. Моногам. Баъзилари к.х. зараркундаларини кириб, фойда келтиради. Л.нинг 9 тури Халқаро Қизил китобга, бир неча турлари ҳар хил давлатлар Қизил китобларига киритилган. Ўзбекистон Республикаси Қизил китобига 4 тур, жумладан, оқ лайлак ва қора лайлак киритилган.

ЛАЙЛАКТУМШУҚ, қорамашоқ [Erodium cicutarium (L.) Liherit] — ёронгулдошлар оиласига мансуб бир йиллик ўт. Ўрта Осиё, Ғарбий Сибирда дашт, яйлов, тоғ ён бағирларида, экинлар орасида ўсади. Барги чўзиқ, патсимон, гули кизғиш пушти, 3—6 тадан тўпланган. Баҳордан кеч кузгача гуллайди. Меваси лайлак тумшугига ўхшаш узун (номи

шундан олинган). Таркибида ошловчи моддалар бор. Л.дан табобатда ички органлардан қон кетишини тўхтатишда фойдаланилади.

ЛАЙЛАТУЛ-ҚАДР (араб. — кадр кечаси) — ислом ақидасига кўра, рамазон ойининг 26 дан 27га ўтгар кечаси. Бу кечанинг улуғланиши Қуръони каримнинг шу кечада нозил этила бошлагани, бу кеча минг ойдан афзал экани тўғрисида Қуръонда башорат берилгани б-н изоҳланади. Унда айтилишича, бу кечада осмон фаришталари Жаброил хамроҳлигида Ерга тушиб, тонг пайтигача бир йиллик бўладиган ишлар режасини тузадилар. Улар туни б-н яна мусулмонлар учун истиғфор айтиб, гуноҳларини кечиришини сўраб, Аллоҳга илтижо қиладилар. Яна қ. Исро ва меърож.

ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН - Яқин ва Ўрта Шарқ халқлари орасида кенг тарқалган фольклор ҳамда ёзма шаклдаги адабий ёдгорлик. Дostonнинг илк куртаклари 7-а. 2-ярмида пайдо бўлган. Айрим манбаларнинг маълумотига кўра, дoston қаҳрамонлари тарихий шахслардир. Уларда Мажнун Бани Омир қабиласидан чиққан, асл исми Қайс ибн Мулаввах ёки Қайс ибн Муод бўлган йигит, дея таъкидланади. Қайс Лайли исмли ўз қабилдошини севган ҳамда ўз севгиси ва ҳижрон аламлари ҳақида мунгли шеърлар битган. Бундай маълумот, жумладан, ибн Қутайбанинг (889) «Китоб уш-шеър ва шуаро» («Шеър ва шоирлар ҳақида китоб»), Абул Фароҷ ал-Исфаҳонийнинг «Китоб ул-ағони» («Кўшиқ китоби») асарларида келтирилган. Лекин бошқа манбалар бу маълумотларни инкор этади. Мас, араб олими Авон ибн Ҳаким ал-Қалбий (764) ва араб тарихчиси Ҳишом ал-Қалбий (819) Мажнун тарихий шахс эмас, деган фикрни илгари суради. 7-а. 2-ярмидаёқ араб шеърлятида Мажнун тахаллуси остида кўплаб мунгли шеърлар вужудга келди, бундай шеърлар тобора кўпайиб бо-

ради, тўпламларга киритилади. Аммо Мажнун номи зикр этилган шеърларнинг барчаси ҳам ёлғиз бир кишиники эмас. Араб олимлари ал-Жоҳиз (9-а.) ва ибн ал-Муътаз (908)нинг айтишича, кишилар Лайли номи б-н боғлиқ барча шеърларни Мажнунга нисбат бераверганлар. 11-а.да шоир Абул Бакр ал-Волибий томонидан Мажнунга нисбат берилган барча шеърлар тўпланиб, «Девони Мажнун» тузилади. Девонда шеърларга шарҳлар берилади ҳамда шеърлар Мажнун ҳақидаги ривоятларнинг сюжетига киритилади.

Лайли ва Мажнун ҳақида илк бор 1188 й.да озарбайжон шоири Низомий Ганжавий дoston яратган. Низомий «Л. ва М.» дostonини ҳам ғоявий, ҳам бадий жиҳатдан ҳар томонлама юксак даражага кўтарди ва ҳамсачилик анъаналари қаторига кўшди. Ундан сўнг «Л. ва М.» дostonига кўплаб шоирлар муурожаат қилишди. Хусрав Дехлавий, Абдурахмон Жомий, Фузулий, Алишер Навоий қаламларига мансуб «Л. ва М.» дostonлари машҳур. Гарчи ушбу дostonлар битта ном б-н аталса ва улардаги воқеалар тизими бир-бирига жуда ўхшаш бўлсада, ҳар бир муаллифнинг «Л. ва М.»и ўзига хос ва бетакрор асардир. Ҳозиргача мазкур дostonнинг узбек, араб, форс, озарбайжон, турк, туркман, тожик, грузин, панжоб, курд, урду тилларидаги кўплаб вариантлари мавжуд. «Л. ва М.» дostonни халқ оғзаки ижоди равнақиға ҳам бекиёс ижобий таъсир кўрсатган. Жумладан, ўзбек халқ ижодиётининг «Тоҳир ва Зухра», «Ошиқ Ғариб» каби дostonларига «Л. ва М.»нинг таъсири борлиги эътироф этилади. Санжар Назаров.

«ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН» - Алишер Навоий «Хамса»сининг учинчи дostonи (1484). У 3622 байтдан иборат бўлиб, шу мавзудаги дostonларға хос аруз вазнининг «ҳазажи мусаддаси ахраби мақ,-бузи махзуф» баҳрида ёзилган. Навоий ушбу дostonни туркий тилда яратган биринчи муаллифдир. Алишер Навоий Лайли ва Мажнун саргузаштларининг

анъанавий сюжет чизигини сақлаб қолган ҳолда воқеаларға янгиҳа руҳ ва мазмун бахш этди ҳамда дostonға янги тимсоллар киритди. Алишер Навоий Лайли ва Мажнун афсонасидан либос сифатида фойдаланиб, дoston мазмуниға ўз фалсафий қарашларини синг-дириб юборишни мақсад қилганини таъкидлайди. Дoston Шарқ мумтоз адабиётининг анъаналарига мувофиқ иккита: зоҳирий (очик) ва ботиний (яширин) маъноларға эға. Зоҳирий маъно оддий ўқувчиға ҳам тушунарли бўлиб, унда икки ёш муҳаббати ўз ифодасини топган. Ботиний маъно эса рамзий-мажозий тасвирларға ўралган бўлиб, унда муаллифнинг фалсафий қарашлари акс этган. Навоий дostonнинг илк бобидаёқ ўқувчиға ўз рамзларининг калитини тақдим этади. Яъни у Лайлининг манзар (илоҳий хусн акс этган) лигини, Мажнун эса Илоҳ ишқида ақлдан ажраганини таъкидлайди. Бундан Алишер Навоий «Л. ва М.»ининг ботиний мазмунида мажозий ишқ синоатлари акс этганлиги англашилади. Алишер Навоий «Л. ва М.»ни нафақат мазмунан, балки бадий жиҳатдан ҳам ушбу мавзудаги дostonларнинг сарасига айлантди. Навоийнинг «Л. ва М.»идан сўнг халқимизда ушбу дostonнинг кўплаб фольклор вариантлари ҳам вужудға келди. Халқнинг дostonға бўлган қизиқиши натижаси ўларок, 19-а.да Умар Боқий томонидан «Л. ва М.»нинг насрий мухтасар баёни яратидди. «Л. ва М.» дostonи асосида сахна асарлари ва видеофильм ҳам бор.

Ад.: Аҳмедов Т., Алишер Навоийнинг «Лайли ва Мажнун» дostonи, Т., 1970. Санжар Назаров.

ЛАЙН, Марказий Полинезия Спорда ороллари — Тинч океаннинг экваториал қисмидаги архипелаг, Полинезияда. Кирибати давлати таркибида. Энг йирик атоллари — Рождество, Табуагран, Тераина. Майд. 500 км² чамасида. Л.да энг кўп тарқалган ўсимлик — кокос пальмаси. Оролларда копра олинади, нон дарахти ўстирилади, балиқ овланади. Л.ни

1777 й. инглиз денгизчиси сайёҳи Ж.Кук кашф этган.

ЛАЙНЕР (инг. Liner, Line - йўл) -1) маълум йўналишда жойлашган бир-биридан узокдаги портлар орасида қатнайдиған, тез сузадиган ва энг қулай йирик йўловчи кемаси; 2) узок, масофага маълум йўналишда график буйича катта тезликда учувчи кўп ўринли йўловчи самолёти.

ЛАЙОШ Буюк, Лайош I (1326.5.3—1382.11.9) — Венгрия (1342—82) ва Польша (Людовик I Буюк ёки венгриялик Людовик номи б-н) (1370—82) қироли. Анжу сулоласидан. Венгрия дворянларининг имтиёзларини мустаҳкамлайдиган қонун чиқарган (1351). Неаполь қироллиги, Венеция, Литва ва б.га қарши босқинчилик урушлари олиб борган. Поляк шляхталарга ҳуқуқ ва имтиёзлар берадиган ёрлик эълон қилган (1374).

ЛАККОЛИТ (юн. lakkos — ўрта ва litos — тош) — суюқ магманинг қатламлар ёки формациялар орасига сиқилиб киришидан ҳосил бўлган мувофиқ интрузив тана. Устки қисми қавариқ ва асоси нисбатан текис, озиклантирувчи каналга эга бўлиб, замбуруғ шаклини эслатади. Ер пўстида кенг тарқалган, ўлчами 3—6 км. Л.нинг барча тафсилотлари (ҳажми, катталиги)ни аниқлаш у б-н боғлиқ бўлган қонларни қидириб топиш, захирасини аниқлаш ва қазиб олишга катта имкон беради.

ЛАКМУС (голландча lakmoes) — баъзи лишайниклардан олинадиган бўёқ модда. Л. кимёвий реакциялар муҳитини аниқлаш учун индикатор сифатида ишлатилади (к.Индикаторлар). Кислотали муҳитда қизил, ишқорий муҳитда кўк рангга қиради, нейтрал муҳитда ранги ўзгармайди. Кўпинча, реактив қоғоз (сувдаги эритмаси шимдирилган фильм қоғоз) ҳолида ишлатилади.

ЛАКОНИЗМ (юн. lakonismos — қисқалик) — фикрни баён қилишдаги қисқалик ва аниқлик. Л. адабий ифода воситаси сифатида асарда ортиқча тафсилотларга берилмасликни, мезонни билиш ва вазминликни аңлатади. Тилдаги Л. учун оз сўз б-н кўп маъно баён этиш муҳим саналади. Ҳикматли сўзлар, топишмоқ, мақол, иборалар, шиорлар Л. намуналаридир. Ёзувчи ва шоирлар (мас, Абдулла Қодирий, Аб-дулла Қаҳдор ва б.) ўз асарларида Л.дан усталик б-н фойдаланганлар.

ЛА-КОРУНЬЯ — Испаниядаги шаҳар, Галисия мухтор вилоятида. Ла-Корунья провинциясининг маъмурий маркази. Аҳолиси 367,7 минг киши (1998). Атлантика океани соҳилидаги порт. Нефтни қайта ишлаш, алюминий, кемасозлик, озиқ-овқат (асосан, балиқни қайта ишлаш), тўқимачилик саноати қорхоналари бор. Қурол ишлаб чиқарилади. Балиқ овланади. 12—18-а.ларга оид мейморий ёдгорликлари сақланган.

ЛАКРИМАТОРЛАР (лот. lacrima — бир томчи ёш) — кўз шиллик қаватига таъсир этиб, уни кучли ёшлантирувчи захарли моддалар гуруҳи.

ЛАКСНЕСС (Laxness; тахаллуси, асл номи — Гудьонссон) Хальдоур Кильян (1902.23.4, Рейкьявик) — исланд ёзувчиси. Илк романтик асари — «Табиат болалари» (1919). «Салка Валка» (1—2-жилд, 1931—32) романи Исландиядаги ишчилар ҳаётига бағишланган. «Мустақил одамлар» (1 —2-жилд, 1934—35) — исланд деҳқонлари ҳаёти ҳақида. 4 китобдан иборат «Ёруғ дунё» (1937—40) асарида душманлик қайфи-ятидаги кишилар орасида қолган қашшоқ халқ шоирининг такдири тасвирланган. «Исландия кўнғироклари» (1943—46) тарихий трилогиясида, исланд эпосига пародия — «Қаҳрамонлар ҳақида қисса» (1952) ва «Атом станцияси» (1948) сатирик романида исланд халқининг мустақиллик

учун кураш йўли ҳақида ҳикоя қилади. «Брехкукот кишлоғининг йилномаси» (1957), «Қайтарилган жаннат» (1960), «Худонинг совғаси» (1972) романлари, «Туғилган уй олдидаги ўтлоқда» (1975), «Ёш эдим мен» (1976), «Етти донишманд ҳақида ҳикоят» (1978) биографик трилогия, драмалар, эсселар, ҳикоялар тўпламлари муаллифи. Л. «Уйдан кетиб қолдим» (1963) номли автобиографиясида коммунизмни танқид қилади. Нобель мукофоти лауреати (1955).

ЛАКТ ..., **ЛАКТО ...** (лот. lactos — сут) — қўшма сўзлар таркибий қисми бўлиб, сутга алоқадорликни билдиради (мас, лактоза).

ЛАКТАЗА (лакт...), β -галактозидаза — сут қанди — лактозанга гидролитик парчаланишини катализлайдиган фермент. Сут эмизувчиларнинг ўн икки бармоқ ичак ширасида, сут безлари ва б. аъзоларда, шунингдек, аччиқ бодом да-нагида, моғор замбуруғи, ачитки ҳамда бактерияларда бўлади.

ЛАКТАМЛАР (лакт...) — ҳалқасида — $C(O) — NR$ — (бу ерда R — H ёки органик радикал) гуруҳи бўлган аминокарбон кислоталарнинг ички циклик амидлари; таутомер «енол» шакли лак-тим дейилади. Л. — кристаллар; сувда ва органик кислоталарда яхши эрийди; ам-фотер моддалар. Кимёвий хоссалари кар-бон кислоталар амидларига ўхшаш, осон алкилланади, ацилланади, галогенлана-ди. Л., асосан, аминкарбон кислоталар ёки уларнинг ҳосилаларини циклизи-ялаб, шунингдек, галогенокарбон ва ок-сикарбон кислоталарнинг амидларидан олинади. е-капролактамини полимерлаб, поликапроамид ҳосил қилинади (полика-проамиддан капрон толаси тайёрланади). Кўпчилик Л. биологик фаол моддалар; жумладан 3-Л. лактам антибиотиклари таркибига киради; поли-N—винилпир-ролидоннинг сувдаги эритмаси тиббиёт-да кон плазмаси сифатида қўлланилади.

ЛАКТАЦИЯ (лакт...) — одам ва сут эмизувчи ҳайвонларда сут ҳосил бўлиши, йиғилиши ва вақт-вақти б-н ажралиб чиқиши. Сут эмизувчи ҳайвонларнинг урғочилари ва аёлларга хос. Л. туғруқдан кейин бошланади. Сут сут безларица қондан сўриб олинган озиқ моддалар ҳисобига йиғилади. Л. — мураккаб ней-ро-гуморал жараён (қ. Нейро-гуморал регуляция). Аёлларда кўзи ёриган ку-нининг дастлабки куниданоқ оғиз сути, 2—3 ҳафтадан кейин эса росмана сут кела бошлади; 10—20-ҳафталарга келиб Л. авжига чиқади. Л. муддати ҳар бир аёл сут безларининг ўзига хос хусусиятлари-га, эмизикли онанинг овқатланиш тарзи-га, шунингдек, болани эмизиб боқишига боғлиқ (қ. Гўдак). Агар сут безларидан сут чиқариб турилмаса, Л. тўхтади.

ЛАКТОЗА (лакт...), сут қанди, $C_{12}H_{22}O_{11}$ — дисахаридлар гуруҳига мансуб углевод, D- глюкоза ва D- галак-тозалар қолдикларидан ҳосил бўлган. Оптик фаол; мол. м. 342,3. Она сутида — 5—8%, сигир сутида — 4—5% Л. бор. Л. — ок кристалл модда, таъми ширин, сувда яхши эрийди. Кислоталар б-н гидролизланганда ва лактаза таъсирида глюкоза ва галактозата парчаланadi. Кайтарилиш хусусиятига эга, бижғиб сут кислотасини ҳосил қилади, шу боис сут маҳсулотлари тайёрлашда Л. қўл келади. Сут ёғи ва оксили ажратилгач, зардобидан Л. олинади. Озиқ-овқат саноати, тиб-биёт ва бактериологияда (озиқ муҳитлар тайёрлашда) ишлатилади.

ЛАКТОНЛАР — ҳалқасида — COO -гуруҳи бўлган оксикислоталарнинг ички циклик мураккаб эфирлари. Сут ва сут маҳсулотлари, ўсимлик мускуслари таркибига киради. Одатда, суюкликлар ёки осон суюқланадиган қаттик мод-далардан иборат. Л. — парчаланмай ҳайдаладиган нейтрал моддалар; сув қўшиб қайнатилганда оксикислоталар-га айланади. Ишқорлар эритмаси қўшиб

киздирилганда оксикислоталарнинг тузларини ҳосил қилади, галогенводород бириктириб, галоген алмашингаи кислоталарни, аммиак б-н эса кислоталар амидларини ҳосил қилади. Дори тайёрлашда, органик синтезда ва хушбўй моддалар олишда ишлатилади. Баъзи Л. (мас, мевалолактон) жарроҳликда қўлланиладиган терпенлар биосинтезида, биологик инерт гидрофил полиуретанлар синтезида бошланғич моддалар ҳисобланади.

ЛАКШАДВИП — Ҳиндистоннинг иттифокдош худуди. Майд. 32 км². Аҳриси 60,6 минг киши (2001). Расмий тил — малайлам тили. Аҳалисининг асосий қисми ислом динига эътиқод қилади. Маъмурий маркази — Каварати ш.

Иттифокдош худуд Арабистон денгизида Ҳиндистоннинг жан.-ғарбий қирғоғи яқинида жойлашган 35 та маржон оролдан иборат бўлиб, уларнинг 11 тасида аҳоли яшайди. Бал. 3—4 м. Энг йирик ороллари — Лаккадив, Аминдив ва Миниқой. Форс қўлтиғи б-н Ҳиндистоннинг ғарбий қирғоқлари орасидаги денгиз йўлида муҳим стратегик аҳамиятга эга. Иқлими субэкваториал, муссонли иқлим. Йилига 1700 мм атрофида ёғин тушади.

Л. 16-а.га қадар мустақил бўлган. 1787 й.да Типу султон давлатига қўшилган. Типу султонлиги барҳам топгач, Л. Ост-Индия компанияси қўлига ўтди. 1956 й.дан ороллар алоҳида худуд деб тан олинди ва ўша пайдан бошлаб Ҳиндистон иттифоқи ҳукумати томонидан бошқарила бошланди. 1973 й.да Лаккадив, Миниқой ва Аминдив о.лари гуруҳи Лакшадвип о.лари деб аталди.

Л. иктисодида қ.х. етакчи ўринда. Аҳолининг асосий қисми кокос пальмаси ўстириш ва балиқ овлаш б-н шуғулланади. Саноат корхоналаридан қ.х. маҳсулотларини қайта ишловчи корхоналар, балиқ-консерва з-длари мавжуд. Электр энергияси оролларнинг ўзида ҳосил қилинади. Йўловчилар ва юкларни ташиш, асосан, денгиз ва ҳаво транс-

портида амалга оширилади. Четга кокос пальмаси толаси ва мойи, копра чиқарилади. Четдан шоли ва б. истеъмол моллари келтирилади.

ЛАКШМИ БАИ (асл исми Маникарника) (1835, Банорас — 1858, Гувалиёр) — Жҳанси рожалиги малика (рани)си, Ҳиндистон миллий қаҳрамон аёли, Ҳиндистон халқ кўзғолони иштирокчиси. Эри Жҳанси рожаси Гангадхар Рао вафот этгач, ҳокимиятни идора этган. 1854 й.да инглизлар рожаликни босиб олишган. 1857 й. июнда Жҳанси сипохийлари кўзғолон кўтариб инглизларга қатта зарба беришган. Л.Б. рожаликни ўз қўлига олган, инглиз мустамлакачиларига ўзининг улар хизматида эканини, рожаликни қайтариб беражагини билдирган, аммо мустамлакачилар уни инглизлар ўлимида айблаганлар. Бундан газабланган Л.Б. кўзғолончиларнинг бир қисмига бош бўлиб, Жҳансини инглизлардан ҳимоя қилган. Тантга Топи кўшинида суворийларга бош бўлиб, мустамлакачилар армияси устидан бир неча ғалабага эришган. Гувалиёр яқинидаги жангга ҳалок бўлган.

ЛАКХНАУ — Ҳиндистоннинг шим. қисмидаги шаҳар. Уттар-Прадеш штатининг маъмурий маркази. Ганг дарёси ирмоғи — Гумти дарёси соҳилида жойлашган. Аҳолиси 2,2 млн. кишидан зиёд (2001). Ганг водийсидаги муҳим саноат ва савдо маркази. Транспорт йўллари тугуни. Тўқимачилик (асосан, ип газлама), металлсозлик, қоғоз, авиация, кўн-пойабзал, полиграфия, озик-овқат, парфюмерия саноати корхоналари бор. Ун-т, ботаника боғи, илмий тадқиқот ин-тлари бор. Бобурийлар даврига оид меъморий ёдгорликлар сақланган. Қадимда Ауд князлигининг пойтахти бўлган.

ЛАЛИТПУР, Патан — Непалдаги шаҳар, Катманду водийсида, Багхмати дарёси бўйида. Аҳолиси 100 минг кишидан зиёд. Ҳунармандчилик ривожланган.

Ғишт 3-ди, бронза музейи бор. Диний марказ. Шаҳарга мил. ав. 3-а.да асос солинган. Меъморий ёдгорликлардан Қирол саройи (9—17-а.лар), Будда ибодатхоналари ва минорасимон ибодатхоналар (12~18-а.лар), «Олтин монастырь» (12-а.да асос солинган) сақланган. 1934 й.да зилзиладан қаттиқ зарар кўрган.

ЛАЛЛЕМАНЦИЯ, лаллеманция (Lallemantia) — лабгулдошлар оиласига мансуб бир йиллик ўтсимон ўсимликлар туркуми, мойли экин. Осиеда 6 (Ҳиндистон ва Покистонда 5) тури маълум. Деҳқончиликда Л.нинг иберий (Liberica) тури, асосан, Эрон, Қрим, Шим. Кавказ, Арманистонда экилади. Л. иссиқликка ва намгарчиликка талабчан эмас, қурғоқчиликка чидамли. Пояси тик, сершоҳ, бўйи 20—90 см. Барги чўзиқ, карама-қарши. Гули икки жинсли, ранги оқ, пушти ёки оч бинафша, тўпгули рўваксимон. Меваси кўсакча. Уруғи майда, 1000 донаси 4—6 г, таркибида 35—38% тез қурийдиган, асосан, лок-бўёқ сааноатида ва озиқ-овқатга ишлатиладиган мой бор. Кунжараси молларга берилади. Л. баҳорда кенг қаторлар (қатор ораси 45 см) экилади. Ўсувдаври 70—90 кун. Ҳосилдорлиги уруғ бўйича 8—10 ц/га.

ЛАЛМИКОН СВИТАСИ - куйи бўр даврига тааллуқли ётқизиклар комплекси. Лалмикон туз кони номи б-н аталган. Акад. О. М.Акрамхўжаев, М. Эгамбердиев ва Х. Х. Миркамолвлар Ўзбекистоннинг жан. ва жан.-ғарбида аниқлаган. Л.с.нинг қалинлиги 20—80 м. Жинслар лагуна шароитида ҳосил бўлган қат хил рангли гил, гипс ва алеврит қатламларидан ташкил топган. Стратиграфик аҳамияти бор.

ЛАЛМИКОН ТУЗ КОНИ - Қашқадарё вилоятининг жан.-шарқидаги кон. Деҳқонобод шаҳарчасидан 50 км жанубда, Туркменистон чегарасига яқин жойда. Сигмоид кўринишидаги антиклиналдан иборат. Антиклиналнинг уз. 6—8

км, эни 1—2,5 км. Туз қатламлари ўрта қисмида ер юзасигача кўтарилган. Антиклиналнинг қанотларида эса туз 200—2000 м гача қалинликдаги гилмоя, алеврит, қумтош ва оҳақтошлар тагида, неоген ва юқори юра даври ётқизиклари орасида учрайди. 1950—60 й.ларда геологлар юқори юра даври ётқизикларидаги ош тузи қатламлари орасида 600—1000 м чуқурликда к.х. учун зарур минерал ўғит ҳисобланган калий тузининг 3—5 м ли қатламлари борлигини аниқлади. Туз қатламларидаги калий хлориднинг миқдори 32—35%ни ташкил этади. Кондаги ош тузининг захираси бир неча млрд. т, калий тузиники — 200 млн. т дан зиёдлиги маълум. Туз қатламининг қалинлиги 400—450 м. Баъзи жойларида ер ости сувлари таъсирида туз ювилиб ғорлар пайдо бўлган. Л.т.к. қарвон йўли ёқасида жойлашганлиги учун 10—13-а.ларда у ердан қазиб олинган тузни савдогарлар Афғонистон, Ҳиндистон ва б. Яқин Шарқ мамлакатларига, Бухоро, Хоразм ва Фарғона водийси шаҳарларига олиб бориб сотганлар. Бу туз «самарқанд тузи», «қарши тузи» номи б-н машҳур бўлган.

ЛАЛМИКОР ЕРЛАР, баҳорикор ерлар — адир зонасидаги суғорилмай деҳқончилик қилинадиган ерлар. Лалми деҳқончилик ўртача йиллик ёғингарчилик 200 мм дан юқори бўлган ҳудудларда тарқалган. Тупроқда табиий намликни тўплаш ва уни сақлаш, ўғитлаш, бегона ўтларга қарши кураш, тупроқ эрозияси олдини олиш каби тадбирлар қўлланилади. Лалмикор деҳқончилик суғориш учун ноқулай бўлган ерлардан фойдаланиш имконини берганлиги учун ҳам катта иқтисодий аҳамиятга эга. У, асосан, Афғонистон, Эрон, Туркия, Ўрта Осие, Жан. Қозоғистон ва Закавказьеининг тоғ олди ва воҳалари атрофларида тарқалган. Суғориш имконининг яратилиши б-н Л.е. суғориладиган деҳқончилик майдонларини кенгайтиришда катта резерв ҳисобланади. Тош-

кент, Самарқанд, Жиззах ва Қашқадарё вилоятларида сув чиқарилгач, Л.е.нинг катта майдонлари суғорма деҳқончилик р-нларига айлантирилди.

Ўзбекистонда лалми экин майд. 734 минг га, шу жумладан, унинг асосий қисми (минг га) Жиззах (220,9), Қашқадарё (252,0), Самарқанд (175,5) вилоятларида жойлашган. Бу ерларнинг 99,8 минг га майдони ёғингарчилик б-н етарли, 553,7 минг га майдони ярим ва 89,5 минг га майдони кам таъминланган (2003). Собиржон Азимбоев.

ЛАЛМИКОР НЕФТЬ-ГАЗ КОНИ -

Сурхондарё вилояти Жарқўрғон туманида, Жарқўрғон ш.дан 56 км шим.-шарқда жойлашган. 1943 й.да аниқланган. Кейинги йилларда конда разведка ва синов ишлари бажарилган. Коннинг геологик тузилишида олай, бухоро катлари ва бўр, неоген даври жинслари иштирок этган. Конда 63 та бурғи қудуғи қовланган. Қудуқлари олай (9 та), бухоро (44 та) катлари, бўр (9 та) ва неоген (1 та) даври жинсларида қовланган Л.н.-г.к. тектоник жиҳатдан Лалмикор антиклиналь структурасида жойлашган. Лалмикор антиклинали Сурхон мегасинклиналининг тектоник чизикларида ўрнашган. Структуранинг гум-баз қисми қия, 2—3 кичик гумбазчалар б-н мураккаблашган. Қанотлари 27—28° энкайган. Л.н.-г.к.да қовланган 49 та қудуқда 117 та текширув объекти синалган. Уларда бўр ва палеоген ётқизиқларининг самарадор катламлари аниқланган. 22 текширув объектдан нефть, 41 тасидан нефть ва сув, 23 тасидан сув олинган, 6 таси бўш. Кондаги саноат аҳамиятига молик горизонтлар олай (L горизонт, эоцен), бухоро катлари (I, II, III, IV, V горизонтлар — палеоген) ва бўр даври ётқизиқлари (VIII горизонт) да. Газнинг дебети 55 минг м³/суткадан 1775 минг м³/суткагача. Нефтниги 1 т/суткадан 100 т/сут-кагача. Лалмикор кони нефти огир, таркибида олтингугурт кўп, катрон ва парафинли, 300° гача қиздирилганда ажралиб чиқадиган

фракциялар 15—26%. Газ куруқ метанли, олтингугурт, карбонат ангидриди ва азот кам. Кондан 1974 й.дан фойдаланиб келинмоқда.

ЛАМА (тибетча, айнан — энг улуғ) — ламаизм тарқалган мамлакатлар (Тибет, Монголия, Қалмоғистон)да будда монахи. Л. тушунчаси 8-а.да Тибетда биринчи монастирға асос солингани ва монахлик жамоаси ташкил этилиши б-н пайдо бўлди. Тибетда аввал олий илмий даража олган ва устоз бўлишга ҳақи бўлган монахлар Л. деб аталган. Кейинчалик Тибетда ва ламаизм тарқалган бошқа мамлакатларда монахлик аҳдини қабул қилган ҳар қандай шахс Л. деб аталади. Диндорлар Л.ни ғайритабиий фазилатларга эга ва илохий олам б-н гаплаша оладиган шахс деб биладилар.

ЛАМАИЗМ (тибетча лама сўзидан) — буддизмнинг асосий йўналишларидан бири. 8-а.да Тибетда пайдо бўлган. Тибет, Ички Монголия (Хитой)нинг алоҳида жойларида ва Монголияда ҳамда Непал ва Ҳиндистоннинг айрим ерларида, Бурятия, Қалмоғистон ва Тувада тарқалган. Л. буддизмнинг барча ақидаларини қабул қилган. Л. таълимотига кура, инсон фақат ламалар ёрдамида нажот топади (гуноҳлардан покланади). Л.да ламаларга ва маҳаллий ҳокимларга сўзсиз бўйсунуш асосий фазилат ҳисобланади. Л.нинг анъанавий, қонунлашган асосий муқаддас китоблари — Канжур (108 жилдди) ва Танжур (225 жилдди)да баён этилган. Л. бир қанча майда оқимларга бўлиниб кетган.

ЛАМАЛАР (Lama) — туясимонлар оиласига мансуб ўрқачсиз хайвонлар уруғи. Баландлиги яғринидан 90—100 см, оғирлиги 48—100 кг. Оёқлари ин-гичка, бўйни узун. Кўзлари катта. Гуанако ва викунья турлари ёввойи ҳолда яшайди, лама ва альпака турлари хонақиллаштирилган. Ўсимликлар б-н озикланади. Перу, Боливия, Чили, Аргентина ва Анд

тоғларида тарқалган. Л. 2,5—3 ёшда вояга етади. Бўғозлик даври 11 ой. 1—2 та бола туғади. Улов сифатида, гўшти, жуни учун боқилади. **ЛАМАЛАР** (*Lama*) — туясимонлар оиласига мансуб ўрқасиз ҳайвонлар уруғи. Баландлиги яғринидан 90—100 см, оғирлиги 48—100 кг. Оёқлари ин-гичка, бўйни узун. Кўзлари катта. Гуанако ва викунья турлари ёввойи ҳолда яшайди, лама ва альпака турлари хонакилаштирилган. Ўсимликлар б-н озикланади. Перу, Боливия, Чили, Аргентина ва Анд тоғларида тарқалган. Л. 2,5—3 ёшда вояга етади. Бўғозлик даври 11 ой. 1—2 та бола туғади. Улов сифатида, гўшти, жуни учун боқилади.

ЛАМАНТИНЛАР, манатлар (*Vandidae*) — сиреналар туркумига мансуб сувда яшовчи сут эмизувчиларнинг бир оиласи. Танасининг уз. 4 м, оғирлиги 360 кг (уз. баъзан 5 м, оғирлиги 600 кг гача боради). Танаси урчуксимон; дум сузгичи горизонтал, юмалок. Қулоқ су-праси ва орқа оёғи йўқ, олдинги оёқлари кўкрак сузгичларига айланган. Юнги йўқ. Танаси оч тусдан тўқ кул ранггача. Ўсимликлар б-н озикланади. Америка Л.и, африка Л.и, амазонка Л.и тури бор. Ғарбий Африкада, Марказий ва жан. Америкада тарқалган. Бўғозлик даври 5—6 ой, 1 м келадиган бир бола туғади, оғирлиги 16—27 кг. 3—4 ёшида жинсий етилади. Сони камайиб кетганлигидан овлаш тақиқланган.

ЛАМАРК (*Lamarck*) Жан Батист Пьер Антуан де Моне (1744.1.8, Базантен, Пикардия — 1829.18.12, Париж) — француз табиатшуноси, дастлабки тўлиқ эволюцион таълимот асосчиси (қ. Ламаркизм). Париж ФА аъзоси (1783 й.дан). Парижда тиббиёт ва ботаникани ўрганди (1772—76 й.). «Франция флораси» (1778) 3 жилдли асарида ўсимликлар систематикасининг асосий принципларини баён қилди. «Ўсимликларнинг табиий тарихи» (1803), «Зоология фалсафаси» (1809) асарларида ўзининг гра-

дация тўғрисидаги таълимотини асослаб берди. «Умуртқасизлар табиати тарихи» асарида (1815—22) ҳайвонларни аста-секин оддийдан мураккаблашиб бориши тартибида системага солди. Л. Биринчи марта ҳайвонларни умуртқасизлар ва умуртқалиларга ажратишни таклиф қилди. У илк бор «умуртқасизлар» ва «биология» терминларини фанга киритди, зоопсихологияга асос солди. Ас: Избранные произведения, т. 1—2., М., 1955.

ЛАМАРКИЗМ — органик олам эволюцияси тўғрисидаги дастлабки тўлиқ таълимот. Унга Ж.Б.Ламарк асос солган. Л.да органик дунё тараққиёти табиий қонуниятлар, яъни табиий сабабли боғланиш асосида боради, лекин бу қонунлар худо томонидан муайян бир мақсадга эришиш учун яратилган умумий қонуниятга буйсунади, дейилади. Л. таълимоти бўйича олий яратувчи инерт материянинг ҳаракати ва улар қонуниятларини бошқарувчиси ҳисобланади; ҳаётнинг тубан формалари ўз-ўзидан пайдо бўлган ва ҳозир ҳам пайдо бўлиб туради (қ. Ҳаёт). Организмларнинг бундан кейинги ривожланиши градация, яъни поғонама-поғона мураккабланиш орқали борган. Л. эволюцион жараённинг табиий сабабларини очиб беролмайди; организмларнинг прогрессга ички интилиши эволюциянинг ҳаракатлантирувчи кучлари деб тушунтиради. Л.нинг уқтиришича, табиий муҳитнинг узлуксиз таъсири организмларда адекват мосланишларни пайдо қилади ва градациянинг бузилишига, яъни янги турлар ҳосил бўлишига олиб келади. Л.нинг кўрсатишича, ўсимликлар шароит ўзгаришини моддалар ўзгариши орқали сезади; ҳайвонларда эса дастлаб талаб ўзгаради; бу эса, ўз навбатида, органлардан фойдаланишнинг ўзгаришига олиб келади. Органларнинг мунтазам ишлатилиши уларнинг кучли ривожланишига, ишлатилмаслиги эса уларнинг йўқолишига сабаб бўлади. Бу ўзгаришлар ирсийланади. Кейинги

текширишларда организмлар ҳаёти давомида ташқи муҳит таъсирида содир бўладиган ўзгаришлар ирсийланмаслиги маълум бўлди. Эволюцион жараён ва унинг ҳаракатлан-тирувчи кучларини Л. идеалистик нуқтаи назардан ҳал этган бўлсада, ундаги турларнинг ўзгариши, прогрессив эволюция тўғрисидаги фикрлар биринчи изчил эволюцион концепция сифатида катта аҳамиятга эга.

ЛАМБЕРТ (Lambert) Иоганн Генрих (1728.26.8, Мюльхаузен - 1777.25.9, Берлин) — немис математиги, физиги, астрономи ва философи. Берлин ФА аъзоси (1765). Илмий ишлари геометрия (параллел тўғри чизиклар, конус кесимлари, перспектива назарияси), сферик тригонометрия ва алгебрага оид. Л. л сонининг иррационалигини биринчи бўлиб исботлаган (1766). У гиперболик функциялар аппаратини биринчилардан бўлиб қўллаган ва бу функцияларга ном берган (1768). Л. мантикий ҳисобни ишлаб чиққан ва Ж. Буль мантикий алгебрасининг ғояларини олдиндан билган. Физикада Л. атмосферада ёруғлик рефракциясини ўрганган, фотометрияга оид текширишлар ўтказган, хира сиртларда ёруғлик қайтиши назариясини берган. Астрономияда кометали орбиталарни, Юпитер ва Сатурн ҳаракатлари хусусиятларини текширган.

ЛАМБЕРТ ҚОНУНИ - ёруғлик сочаётган сирт равшанлигининг фазовий бурчаклар бўйича тақсимоти қонуни. 1760 й.да И.Ламберт баён этган. Л.к.га кўра, ёруғлик сочаётган сирт равшанлиги ҳар қандай йўналишларда бир хил бўлади. Бу қонун ёруғлик катталари: мас, ёритувчанлик ва равшанлик; ясси сиртга ўтказилган перпендикуляр (нормал) б-н ф бурчак ташкил этган йўналиш бўйича сочилаётган ёруғлик кучи орасидаги муносабатни ифодалайди. Бу формуладан кўриниб турибдики, ясси сиртдан сочилаётган ёруғлик кучи перпендикуляр бўйича энг катта қийматга эга

бўлиб, ф бурчак катталаша борган сари унинг қиймати камаё боради. Л.к. мутлак қора жисмлар учун ўринлидир.

ЛАМБЛИЯЛАР (Lambliа), лямблиялар — кўп хивчинлилар туркумига мансуб хивчинлилар уруғи. Сут эмизувчилар (одам, куён, сичконлар), сувда ва қуруқликда яшовчилар, айрим умуртқасиз ҳайвонлар ичагида паразитлик қилади. Танаси ноқсимон, 2 томонлама симметрияли, уз. 8—30 мкм. Ботик қорин томонида ичак деворига ёпишадиган сўрғич бўлади. Асосан, бўйига бўлиниш орқали жинсиз кўпаяди. Тўғри ичакка тушган Л. қалин пўстга ўралиб, циста ҳосил қилади. Ташқи муҳитга чиққан циста бошқа организмларни зарарлайди. 100 га яқин тури маълум. Одам (кўпинча, болалар) ингичка ичаги ва ўт йўлларида паразитлик қиладиган ичак Л.и лямблиоз пайдо қилади.

ЛАМЕТРИ (Lametrie), Жюльен Офре де (1709.23.12, Сен-Мало, Франция — 1751.11.11, Берлин) — француз файласуфи, врач. Францияда ва Голландияда ўзининг материалистик-атеистик карашлари учун таъкиб қилинган. Буюк Фридрих даврида Берлинда Академия аъзолигига сайланган. «Инсон — машина» (1748) асарида инсон организми соат механизмига ўхшаш ўз-ўзидан ҳаракатланадиган машина деб хисоблаган. Инсонни бундай тушунишни этика масалаларига ҳам татбиқ этди ва шундан келиб чиқиб умуман барча динларни ноқерак деб исботламоқчи бўлди. «Одам — ўсимлик» асарида у материализмни фақат физиологик нуқтаи назардан тушунишни намоён қилди.

ЛАМИНАР ОҚИМ (лот. lamina — пластинка, қатлам) — суюқлик ёки газнинг тартибли (қатламли) аралашмасдан оқиши. Л. о.да суюқлик (газ) оқимга нисбатан параллел равишда қатлам-қатлам бўлиб силжийди. Суюқдик (газ) ларнинг кичик тезлик б-н оқиши, ўта қовушқоқ су-

юкликларнинг оқиши, шунингдек, кичик ҳажмдаги жисмдан суюкликнинг оҳиста оқиб ўтиши ва б. Л. о.га мисол бўлади. Суюкликларнинг ингичка (капилляр) найдан оқиш пайтида, подшипникдаги мой қатламида, жисм сиртидан суюклик ёки газ оқиб ўтаётганда шу сирт яқинида ҳосил бўлувчи чегара қатламларда ва б.да Л.о.ни кузатиш мумкин. Суюклик (газ)ларнинг ҳаракат тезлиги оша бориб, вақтнинг маълум пайтида Л.о. тартибсиз турбулент оқимга айланади.

Суюкликларнинг найдаги Л. о.ини кузатиш учун инглиз физиги О.Рейнольде катта бақдаги суюкликни узун шиша най орқали, кичик тезлик б-н оқизган. Шу найдаги суюкликка рангли суюклик кўшиб, оҳиста оқизилганда, рангли суюклик най бўйлаб рангсиз суюкликка аралашмасдан йўналади. Найдаги суюклик оқимининг тезлиги оширилса, маълум тезликдан кейин рангли суюклик рангеиз сув қат-ламлари б-н аралашиб кетади, яъни суюкликнинг ламинар ҳаракати йўқолиб, ўрнига тартибсиз — турбулент ҳаракат пайдо бўла бошлайди. Суюкликнинг оқиш мароми Рейнольде сони Re б-н белгиланади. Ламинар ҳаракат Re нинг бирор қийматида (критик қий-мати Re да) бузилади. $Re < Re_{кр}$ бўлганда Л.о., $Re > Re_{кр}$ бўлганда эса турбулент оқим рўй беради. Найдаги суюкликнинг қовушоқ Л.о.и Пуазейль қонуни орқали аниқланади. Л.о. гидро-техникада ҳисобга олинади.

ЛАМИНАРИЯ — ламинариясимон кўнғир сув ўтлари туркуми (қ. Денгиз қарами).

ЛАМИНАРИЯСИМОН СУВЎТЛАР (Laminariales) — кўнғир сувўтлар тартиби. Денгиз сув ўтларининг энг йириги, уз. 1 — 15 м, баъзан 60 м гача. Танаси оддий ёки шохланган, асоси бир ёки бир нечта пластинкадан иборат; ўтказувчи тўқималари — элаксимон найчалар фотосинтез маҳсулотларини ташийди. Л.с. интеркаляр ўсади. Ўсиш

зонаси пластинканинг асосидан бошлаб поянинг учки қисмигача жойлашган. Ризоидлари ва танаси, одатда, куп йиллик; пластинкалари эса ҳар йили емирилиб туради. Йилига бир марта зооспора-лар ҳосил қилади, улардан микроскопик гаметофитлар ўсиб чиқади. Жинсий кўпайиши — оогамия. Уруғланган тухум хужайра гаметофитдам — ажралмасдан янги йирик таллом (спорофит) ҳосил қилади. 30 туркуми, 100 га яқин тури бор; асосан, мўътадил иқлимли ва совуқ сувли денгизларда ўсади. Узоқ Шарқ ва шимолдаги ҳамма денгизларда тарқалган. Таркибида углеводлар, витаминлар каротин, альгинат кислота ва б. бор. Л.сдан тайёрланган препаратлар тиббиётда сурги дори сифатида ҳамда буқоқ, артериосклероза» даволашда фойдаланилади. Л.с. хайвонларга озука ва қ.х.да ўғит сифатида фойдаланилади ва истеъмол қилинади (қ. Денгиз қарами).

ЛАМПРОФИРЛАР (юн. lampros — ялтироқ ва порфир) — томирли магматик тоғ жинси. Гипабиссал, тўқ рангли (меланократли) ва ҳосил бўлиш геологик шароитлари бўйича бир-бирига яқин бўлган томирли магматик жинсларнинг алоҳида гуруҳига киради. Қолган интрузив тоғ жинсларидан кимёвий ва минерал таркибининг ўзига хослиги, улардан ташкил топган таналар структураои ва морфологияси б-н фарқланади. Таркиби ишқорли ва оҳақ-натрийли дала шпатлари, тўқранг слюда, шох алдамчиси, амфибол, пироксен, магнетит, пирит ва апатит минералларидан ташкил топган. Структураси майда донадор, зич ёки порфирсимон. Ранги тўқ қулранг, қорагача. Л.нинг порфирли хилларида, одатда, рангли минераллар порфирли структура ҳосил қилиб, порфирни ажралиб чиқиши кузатилади. Оҳақ-ишқорли Л. спессартит, керсантит ва ишқорли Л. эса камптонит, альнеит ва б. тоғ жинсларини ҳосил қилдилар. Айрим ҳолда Л.нинг аста-секин порфиритларга утиши кузатилади.

Слюдага бой бўлишига кура, ялтироқ,

диабазеимон жинслар учун Л. термини Гюмбел томонидан 1879 й.да киритилган. Кейинроқ Л.га барча тук, рангли (меланократли) томирли жинслар киритилган. Л. Ўзбекистоннинг Чатқол-Курама, Ҳисор, Зирабулоқ-Зиёвуддин тоғларида кенг тарқалган.

ЛАНГАР — 1) кема ва б. сузиб юрвчи воситалар (маёк, бочка, земснаряд) ни сув юзида бир жойда тутиб турадиган мослама. Л. мустақкам, ишлатилишга қулай, исталган грунт б-н пухта тишлашадиган булиши керак. Л.нинг доимий, сузувчи ва винтсимон хиллари бор. Л.нинг асосий детали стержень. Стерженнинг бир учидан кафтли шох, иккинчи учидан занжир боғлаш учун тешиги (скобаси) бор. Баъзи конструкцияларида скобадан пастрокда шток булади; 2) дорбозлар дор устида мувозанат саклаш учун фойдаланиладиган узун (одатда, 6—6,5 м) таёк, лангар чўп; 3) қайиқчилар қайиқни саёз жойдан олиб ўтаётганда ишлатиладиган таёк.

ЛАНГАР — Оқтоғнинг энг баланд чўққиси (Навоий вилояти). Бал. 2000 м. Ён бағирлари тик ва киррали. Палеозойнинг гранит, гранодиорит, оҳақтош ва сланецларидан таркиб топган. Л.нинг шим. ён бағрида, Дарасойнинг бош томонида шеелит конлари бор.

ЛАНГАР — Қозоғистон Республикасининг Жан. Қозоғистон вилоятидаги шаҳар (1945 й.дан). Қоржонтов этакларида, Лангардарё (Бодом дарёсининг ўнг ирмоғи) соҳилида. Чимкент ш.дан 29 км жан.-шарқда. Аҳолиси 21,2 минг киши (1990-й.лар ўргалари). Машина-созлик, енгил саноат корхоналари бор. Л. яқинидан 19-а.нинг 80-й.ларидан кўнғир кўмир казиб чиқарилади.

ЛАНГАР — Навоий вилояти Хатирчи туманидаги шаҳарча (1942 й.дан). Яқин т.й. станцияси — Зирабулоқ, (66 км). Аҳолиси 3,2 минг киши (2002). Асо-

сан, конда ишловчи ишчи ва хизматчилар яшайди. Булоқлардан сув б-н таъминланади. Умумий таълим мактаби, кутубхона, алоқа булими, савдо, маиший хизмат курсатиш шохобчалари бор.

ЛАНГАР — Фарғона вилояти Охунбобоев туманидаги кишлоқ. Туманнинг маъмурий маркази. 440 м баландликда жойлашган. Вилоят маркази (Фарғона) дан 25 км. Яқин т.й. станцияси — Марғилон (14 км). Аҳолиси 1,5 минг киши (2002). Катта Фарғона каналидан сув олади. Кишлоқ худудидан Марғилон, Фарғона, Андижон ш.лари йуналишида автомобиль йуллари утган. Л.га 1860-й.ларда асос солинган.

Марғилондан Марказий Фарғонага, чўлдан Марғилонга келувчилар уша жойда тухтаб, дам олиб, сўнгра йулга тушганлар. Шу боис «Лангар» (йуловчи ёки карвон тўхтайдиган манзил) сўзи кейинчалик вужудга келган кишлоқ номига айланган.

Л.да алоқа бўлими, умумий таълим мактаби, агроиктисод касб-хунар коллежи, кутубхона, касалхона, «Истиқбол нули» газ. тахририяти биноси, савдо, маданий ва маиший хизмат курсатиш шохобчалари бор.

ЛАНГАР КОНИ - Жан. Нурота тоғларининг Октов гранитсимон массивининг ғарбий ва жан.-ғарбий контакт зонасида жойлашган вольфрам ва волластонит кони. Л.к. скарнли-рудали конлар турига мансуб. Скарнли зоналарнинг уз. 30—500 м, қалинлиги 0,1 — 35 м, чуқ. 80—200 м. Скарнларда вольфрам ва волластонитдан ташқари, пироксен, гранит, эпидот, везувиан ва б. минераллар ҳам учрайди. Лангар скарнларининг шеелитта боилигини илк бор 1934 й. проф. Н.А.Смольянинов аниқлаган. 1959 й.дан бошлаб шеелит-молибден кони сифатида фойдаланилган, кейинроқ рудали майдоннинг пегматитли жинсларидан дала шпати концентрати олинган. Контакт метаморфизми таъсирида чўкинди жин-

слар роговик ва оҳақтош-силикатли роговикларга айланган. Ушбу жинсларнинг контактига Лангарнинг скарнли-рудали жинслари ҳам тўғри келади. Шеелит ва молибденит саноат аҳамиятига эга компонентлар ҳисобланади.

ЛАНГАРДАРЁ — Қашқадарёнинг чап ирмоғи (Қашқадарё вилояти). Ҳисор тизмасининг жан.-ғарбий тармоғи — Яккабоғ тизмасидан (2200—2300 м) бошланиб ғарбга оқади. Уз. 76 км, ҳавзасининг майд. 258 км². Юқори қисми чуқур ва тор водийда оқади. Лангар қишлоғи яқинида водийси кенгайди. Ўртача кўп йиллик сув сарфи 0,9 м³/сек; максимал сув сарфи апр.—майда. Қор ва ёмғирлардан сув олади. Ёз ойларида суви суғоришга сарфланиб, Қашқадарёга етиб бормайди. Баҳор ойларида дарёдан кучли сел келиш ҳоллари кузатилади. Л.да гидрометрик пост ташкил этилган.

ЛАНГАРОТА МАСЖИДИ - Қашқадарё вилояти Катта Лангар қишлоғидаги меъморий ёдгорлик (16-а.нинг биринчи ярми). Масжид Ўрта Осиё тоғли ҳудудига хос, икки хонақоҳли, олди пешайвонли. Айвон сахнига икки қатор қилиб баланд ўймакор устунлар ўрнатилган. Шипига анъанавий тартибда тоқи терилиб, тўсин ва вассалари чиройли (гуллар солиниб) бўялган, улар кичик хонақоҳда 4 устунга, катта хо-нақоҳда 5 устунга таянган. Кичик хонақоҳ анча қад. Унинг кўхна девори синчли бўлиб, кейинроқ унга туташтириб катта хонақоҳ ва умумий пешайвон солинган. Мехроб ичидаги безакли ёзувларда 1519—20, 1562—63, 1748 ва 1807—08 йиллар (қурилган ва таъмир қилинган саналар) сақланган. Катта хонақоҳнинг зебзийнатидаги таъсирчанлиги кошинкори безакларидаги гулларидадир. Мехроб ва деворидаги нақш безаклари яхши сақланган. Изора жиякларида қора заминга сариқ ва ҳаворанг кошин парчалари ёпиштирилган, кўк, ҳаворанг ва оқ хошиялар берилган. Изоралар сатҳи 3 хил

тузилишда юлдузчали гириҳлар ва қора рангли «саккизликлар» б-н қопланган, ўртасига тилларанг бўёқдар ишланган. Қуйи қисми асосий сатҳдан кулранг мармарли силлиқ хошиялар б-н ажратилган, зарҳал б-н қопланган.

Масжиднинг юксак маҳорат б-н ишланганлиги унинг деразаларидаги ўймаганч панжараларидан, устунлари, мармар пойустун ва бошаларидан ҳам маълум.

Лангарота макбарасидаги ёдгорликлар 15-а. охири — 16-а. ўрталарида бунёд этилган. Нуфузли Лангар шайхлари Муҳаммад Содик (1465—1545), Абул Ҳасан (1491—92 й.ларда вафот этган) ва б.нинг сағаналари, шунингдек, Темурий маликалар сағанаси ва улардаги ёзувлар сақланган.

Макбара (140x12,5 м) пешток гумбазли, бир хонали (5,2x5,2), тўрт томонлама кесишган равоққа таянган. Қалқонсимон бағаллари тўрсимон, тоқчалари муқарнас нақшли, равоқлари икки қаватли рангли ўймаганч б-н қирма усулида безатилган. Макбара сиртига ғиштлар «бандак» ва «мавж» услубида терилган.

Пўлат Зоҳидов.

ЛАНГОБАРДЛАР — герман қабилалари. Л. 568 й.да Италияга бостириб кириб ўз қиролликларини тузганлар. Бу қироллик кейинчалик Буюк Карл томонидан босиб олинган (773—774). Ломбардия вилоятининг номи Л.дан олинган.

ЛАНГУСТЛАР (Palinura) — ўноёкли қисқичбақасимонлар туркумининг бир уруғи. Уз. 60 см га яқин, Мўйлов (антенна)лари узун, юриш оёқлари, одатда, қисқичсиз. Танаси ва антенналари тиканлар б-н қопланган. Қорни узун, қориноёқлари калта, кучсиз. 100 га яқин тури тропик ва субтропик денгизларда, фақат оддий Л. (Palinura elephas) Европа денгизларида тарқалган. Антеннасининг 1-бўғинини кўкрак қалқонига ишқаб баланд товуш чиқаради. Л. товуши балиқларни чўчитиб, уларни ўлжани ташлаб қочишга мажбур қилади. Бу

ўлжа Л.га қолади. Л. б-н осьминоглор озикланади. Л. овланади.

ЛАНДАУ Лев Давидович [1908.9(22). 1, Боку — 1968.1.4, Москва] — рус назарийётчи физиги, акад (1946). Мехнат Қахрамони (1954). Илмий ишлари квант механика, ўта оқувчан суюкликлар назарияси, ўта ўтказувчанлик, каттиқ жисм физикаси, атом ядроси ва элементар зарралар физикаси, плазма, квант электродинамика, астрофизика ва б. соҳаларга оид. Металларнинг электрон диамагнетизми назариясини яратган (1930, Ландау диамагнетизми), рус олими Е. М. Лифшиц б-н биргаликда ферромагнетиклар ва ферромагнит ре-зонанснинг доменли тузилишини ишлаб чиққан (1935). Гелийнинг ўта оқувчанлигини назарий жихатдан исбот қилган (1941). У электрон плазмалари хусусий тебранишининг сўниш декрементини ифодаловчи эффектни фанга киритган (бу эффект «Ландау сўниши» деб ном олган). Рус олими В. Л. Гинзбург б-н ҳамкорликда ўта ўтказувчанлик назариясини яратган (1950), Рус олимлари А. А. Абрикосов, И.М. Халатников ва И. Я. Померанчук б-н ҳамкорликда квант электродинамика асосларини текширган (1954—55). Икки компонентли нейтрино назариясини (1957), ферми-суюклик назариясини яратган (1956—58). Нобель мукофоти лауреати (1962).

ЛАНДОЛЬФИЯ (Landolphia) — кендирдошлар оиласига мансуб ўсимликлар туркуми. Африканинг тропик Фемида 30 дан ортиқ тури бор. Кўпчилиги дарахтларга чирмашиб усади. Барглари тухумсимон. Гуллари оқиш, хушбўй, рўваксимон тўпгул. Меваси серсув, истеъмол қилинади. Баъзи турларидан табиий каучук олинади.

ЛАНДШАФТ (нем. Land — ер, schaft — манзара) — 1) типологик табиий комплексларни умумлаштирувчи тушунча: геологик замини, рельефи, иклими,

тупроқлари, ўсимлик туркуми, ҳайвонот дунёси, гидрологик режимининг бир хиллиги б-н ажралиб турадиган ва табиий чегарага эга бўлган ҳудуд. Ландшафтшуносликда Л.нинг 3 хил тушунчаси мавжуд: регионал тушунча, бунда Л. ер юзасининг табиий чегараланган унча катта бўлмаган қисми тушунилади; типологик бирлик бўлиб, бунда Л. термини барча тасниф бирликларига нисбатан қўлланилади; умумий тушунча, бу ҳолда Л. терминини турли катта-кичикликдаги табиий географик комплексларга нисбатан қўлланилиши мумкин. Мае, тундра Л., дашт Л., тоғ ва х.к. Яна қ. Географик ландшафт, Маданий ландшафт; 2) меъморликда — боғ-роғли жойларнинг умумий кўриниши, манзараси; 3) тасвирий санъатда — манзара жанри.

ЛАНДШАФТ ГЕОКИМЁСИ - 20-а. нинг 40-й.ларида табиий география ва геокимё фанлари туташган чегарада вужудга келган илмий йўналиш. Кимёвий элементларнинг географик ландшафтлардаги миграцияси (кайта тақсимланиши) ни геокимё ва биогеокимё усуллари б-н ўрганади. Л.г.га Б. Б. Полинов, В. И. Вернадский, А. Е. Ферсман, В. В. Докучаевлар асос солган. Б. Б. Полинов биринчи бўлиб Л.г. вазифасини аниқлаб берди, уни ўрганиш методларини ишлаб чиқди.

Геокимё нуктаи назаридан ландшафтлар ер юзасининг айрим қисми бўлиб, уларда куёш энергияси таъсирида атмосфера, гидросфера ва литосферадаги кимёвий элементларнинг миграцияси амалга ошади.

Л.г. атмосфера-ўсимлик, ўсимлик-тупроқ, тупроқ-сув, сув ва жинслар, яъни ландшафтларнинг миграциясини тадқиқ қилади. Л.г. махсус ландшафтлар геокимёси хариталарида ўз аксини топади. Бундай хариталарда руда конлари учраши мумкин. Мас, ўсимлик, тупроқ, сув ва тоғ жинсларининг таркибини геокимёвий ўрганиш натижасида Арманистон, Жан. Урал, Бурятия ва б. жойларда янги конлар топилди. Ўзбекистон ҳудудид

Л.г.ни ўрганиш 1955—58 й.лардан бошланди. Бунда асо-сий йўналиш чўл р-нлари ўсимликларидаги микроэлементлардан ва био-геокимёвий усуллардан руда конлари кидиришда фойдаланишга қаратилган эди. Ландшафтлар турининг ҳар бирида кимёвий элементларнинг ҳолати уларда мавжуд бўлган табиий шароитлар б-н белгиланади. Ўзбекистон ху-ди физик-географик ва геологик хусусиятларга кўра, 2 йирик ландшафт — текислик (чўл) ва тоғли р-нларга бўлинади.

И. Ҳ. Ҳамроев раҳбарлигида Қизилқум, Нурота ва Қурама тоғларидаги ер юзасига чикмаган нодир ва рангли металлларнинг ўша хуцуддаги ўсимлик, тупроқ ва сув таркиби б-н боғлиқлиги ўрганилди. Муайян конлардан дарак берувчи индикатор ўсимлик турлари аниқланиб, геокимёвий майдонлар белгиланади. Қурама тоғларнинг ку-муш, кўрғошин, рух конларидаги ўсимлик ва сувда марганец, титан элементларини йиғувчи бактерияларнинг айрим турлари мавжудлиги, олтин конларида эса фақат титанни йиғувчи бактериялар борлиги аниқланди. Руда конларини кидириб топишда, атроф муҳитни муҳофаза қилиш муаммоларини ҳал қилиш, соғлиқни сақлаш, қ.х. ва б. соҳалардаги Л.г.нинг янги усулларида фойдаланиш жуда муҳимдир.

Ад.: Предельман А. И., Геохимия ландшафта, М., 1975.

ЛАНДШАФТ ҚОБИҒИ - географик қобикнинг синоними. Баъзан Л.к. деганда географик қобикнинг бир қисми (куруқликнинг ландшафт компо-нентлари ўзаро таъсирда бўладиган юпка қатлами) тушунилади. Л.к. хоз. нураш пўстини, тупроқ-ўсимлик қопламини, барча тирик организмларни ва ҳавонинг ерга тутатиб турган қуйи қисмини ўз ичига олади. Л.к.нинг қалинлиги кугбий ўлкаларда 10 м дан экваториал ўрмонларда 100—150 м гача етади.

ЛАНДШАФТШУНОСЛИК - табиий географиянинг бўлими, турли даражадаги мураккаб табиат ва табиий-антропоген геосистемани ўрганади. Л.нинг асосини географик ландшафт ҳақидаги таълимот ташкил қилади. Барча географик мажмуалар — ландшафт қобиги ва географик минтақалардан тортиб энг кичик, яъни ландшафт, жой, мавзегача бўлган мажмуалар Л.нинг тадқиқот объектига киради. Баъзи тадқиқотчилар Л.ни фақат ландшафтни ва унинг таркибий қисмлари бўлган жой, мавзе, фацияларни ўрганадиган фан, деб ҳисоблайдилар. Ушбу фаннинг асосий тадқиқот методи — Ер юзасида объектив мавжуд бўлган ландшафтларни аниқлаш, уларни бево-сита жойида ку-затиш, харитага тушириш, ҳар томон-лама тавсифлаб беришдан иборатдир. Ландшафтлар таърифи миқдор ва сифат кўрсаткичларига асосланади. Л. аниқлаган қонуниятлар табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилишга ёрдам беради.

Л. фанига Россияда В. В. Докучаев ва унинг маслақдошлари Л.С. Берг, Г. Н. Ви-соцкий, А. А. Григорьев, С. В. Калесник, А. Г. Исаченко, Г. Ф. Морозовлар, немис географи З. Пассарге асос солган. Улар тупроқ зоналарини ўрганиб, ландшафтларнинг зоналик қонуния-тини ишлаб чиқишган. Ўзбекистонда Л. б-н 1960-й. лардан шуғулланила бошланди.

Л.да ҳоз. вақтда бир қанча илмий йўналишлар шаклланган. Мае, ландшафтлар геофизикаси, ландшафтлар геокимёси, антропоген Л., амалий Л. ва б. Л. кўп фанлар учун умумий методологик ёндошувлар, яъни тарихий, системали ёндошувларга таянади. Киё-сий, математик, харитаграфик, аэро-космик, стационар методлардан фойдаланади.

ЛАНДШТЕЙНЕР (Ландштайнер; Landsteiner) Карл (1868.14.6, Вена яқинидаги Баден — 1943.26.6, Нью-Йорк) — австриялик иммунолог, иммуногематология асосчиларидан. Вена (1911 й.дан) ва Рокфеллер (Нью-Йорк,

1922 й.дан) ун-глари проф. 1922 й.дан АҚШда. Одамнинг қон группаларини (1900, Я. Янек б-н бирга) ва резус-факторни (1940, А. Винер б-н ҳамкорликда) кашф этган, П. Левин б-н одам қони эритроцитларидаги 2 антигенни аниқлаган. Заҳм диагностикасини, 1909 й.да Э. Поппер б-н ҳамкорликда полиомиелит инфекцияси касаллиги эканлигини тадқиқ қилган. Унинг комплекс антигенлар борасидаги илмий изланишлари иммунология фани ривожига салмоқли хисса қўшди. Нобель мукофоти лауреати (1930).

ЛАНКАСТЕРЛАР (Lancaster) - Англиядаги қироллар сулоласи (1399—1461). Плантагенетлар тармоғи. Сулола вакиллари: Генрих IV, Генрих V, Генрих VI. Кизил ва оқ гуллар уруши даврида (1455—85) ҳокимиятни йорқлар сулоласига топширган.

ЛАНТАН (юн. lanthano — бекинаман; лот. Lanthanum), La — Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб кимёвий элемент. Тартиб рақами 57, ат.м. 138,9055; нодир-ер элементларидан. Табiiй Л. иккита изотопдан ташкил топган: ^{139}La (99,911%) ва радиоактив ^{138}La (0,089%, $T_{1/2}$ -10¹⁰ и.). Атом радиуси 0,187 нм, ион радиуси (қавсларда координация сон келтирилган) La^{3+} 0,117 нм (6), 0,124 нм (7), 0,130 нм (8), 0,136 нм (9), 0,141 нм (10), 0,150 нм (12). Ер пўстидаги миқдори массаси жиҳатдан 2,9-10~3%, денгиз сувида 2,9·10~6 мг/л. Бошқа нодир ер элементлари б-н бирга монацит, бастнезит, лопарит ва апатит таркибида учрайди ва улардан ажратиб олинади. Швед олими Бринелл бўйича қаттиқлиги 363 МПа, механик ишловга осон берилади, соф ҳолдаги Л.дан юпка тунука тайёрлаш мумкин. Л.нинг бирикмалари оптик шишалар, керамик материаллар, люминофорлар, юкори т-рали ўта ўтказгичлар тайёрлашда қўлланилади. Л.ни швед кимёгари К. Мосандер 1839 й.да лантан «ери» — La_2O_3 кўринишида

кашф этган

ЛАНТАНОИДЛАР (лантан ва юн. eidos — кўриниш), лантанидлар — Менделеев даврий системасининг IV даврида лантандан сўнг жойлашган ва хоссаларига кўра, унга ўхшайдиган кимёвий элементлар гуруҳи. Тартиб рақамлари 58 дан 71 гача бўлган 14 элемент: церий (Ce), празеодим (Pr), неодим (Nd), прометий (Pm), самарий (Sm), европий (Eu), гадолий (Gd), тербий (Tb), диспрозий (Dy), гольмий (Ho), эрбий (Er), тулий (Tl), иттербий (Yb), лютеций (Lu)дан иборат. Бу гуруҳ элементлари лантан, иттрий, скандийлар б-н биргаликда нодир-ер элементлари деб аталади. Л. церий ва иттрий гуруҳчаларига бўлинади. Л.нинг бир неча табiiй ва сунъий изотоплари мавжуд. Л.нинг сиртки икки электрон қобиклари бир хил тузилганлиги туфайли уларнинг физик-кимёвий хос-салари, спектрлари ўхшаш. Л. — кумушдек оқ, баъзилари, мас, празеодим, неодим сарғиш металллар. Церий гуруҳчаси элементларининг суюқданиш т-раси иттрий гуруҳчаси элементларига қараганда анча паст. Барча Л. ва лантанда парамагнит, баъзиларида ферромагнит хоссалари бор. Улар жуда тоза металл ва юмшоқ бўлгани учун ишло-ви осон. Кўпгина Л. уч, баъзилари тўрт ва икки валентли Л. ва лантан кимёвий жиҳатдан жуда фаол. Улар анча турғун оксидлар, галогенидлар, сульфидлар ҳосил қилади, водород, углеводородлар, углерод (II)- ва (IV)-оксид, азот, фосфор ва б. элементлар б-н реакцияга киришади. Л. сувни парчалайди, хлорид, сульфат, нитрат кислоталарида осон эрийди. Фторид ва фосфат кислоталар таъсирига чидамли. Лантан, церий, празеодим, неодим қуруқ ва нам ҳавода уй т-расидаёқ тез коррозияга учрайди. Қолган металллар кам оксидланади, ялтироклигини узок вақт сақлайди. Л. оксидлари жуда мустаҳкам бўлиб, юкори т-рада, мас, лантан оксид (La_2O_3) 2000°, церий оксид (CeO_3) 2500° да суюқланади. 200°дан юкорида Л. галогенларнинг

хаммаси б-н фаол реакцияга киришади. Ҳосил бўлган галогенидлар анча юкори т-рада суюкланади ва қайнайди. Л. водородни уй т-расидаёқ бириктириб олади; 200—250° да реакция тезлашиб, гидридлар ҳосил бўлади. Азот б-н эса 750—1000° да реакцияга киришиб, RN (бу ерда R — Л.) кўринишидаги нитридлар ҳосил қилади. Л. киздирилганда углерод, углерод (II)-оксид, карбонат ангидрид, метан гази б-н бирикади ва RC2 (бу ерда R—Л) кўринишидаги карбид ҳосил қилади. Улар хаво ва сувда осон парчаланган. Л. олтингугурт бугларида киздирилганда сульфидлар ҳосил бўлади. Улар иссиқка чидамли ва қийин суюкланади.

Л.нинг гидроксидлари асос хоссаларини намоён қилади, сувда ва ишқорларда оз эрийди. Уч валентли Л.нинг хлоридлари, сульфатлари ва нитратлари сувда эрийди. Фторидлари ва ок-салатлари сувда ва суюлтирилган минерал кислоталарда оз эрийди. Л.нинг фосфатлари, карбонатлари ва феррицианидлари сувда қийин эрийди.

Л. кўпгина органик моддалар б-н комплекс бирикмалар ҳосил қилади. Булардан лимон кислота ва аминополи-сирка кислота қатори — нитрилотри-сирка кислота (НТА) ва этилендиа-минтетрасирка кислота (ЭДТА) ва б. б-н ҳосил қилган комплекс бирикмаларнинг аҳамияти катта. Л. ер пўстининг масса жихатдан 1,78-10~2%ини ташкил қилади. Айниқса, лантан, церий ва неодим кенг тарқалган. Л. таркибида нодир-ер элементлари бор минераллардан (250 дан ортик) металлотермик ҳамда электролиз усулида олинади. Л. қора ва рангли металлургия, шиша, кимё, тўқимачилик саноатида, оптик асбоблар ва тери (кўн) и.ч.да, радио-электроника саноатида, атом реакторларида ишлатилади. Кейинги вақтда Л.дан қ.х.да инсектицид ва микроўғит сифатида фойдаланилмоқда. Сталина Косимова.

ЛАНЦЕТНИКЛАР (Branchiostoma, яъни Amphioxus) — бош скелетсизлар кенжа типига мансуб хордалилар син-

фи. Уз. 8 см гача, танаси ланцетсимон, шаффоф; хордаси танасининг олдинги учигача етади. 7 тури бор. Типик вакили ланцетник (*Branchiostoma lanceolatum*, яъни *A. lanceolatus*) мўътадил ва илик сувли денгизларда 10—30 см чуқурликда кўмилиб яшайди; кумдан танасининг олдинги қисми чиқиб туради. Планктон б-н озикланади. Дум сузгичи ланцетга ўхшаш (номи шундан олинган). Териси яланғоч (тангачалар б-н қопланмаган). Дум сузгичидан бошқа сузгичлар бўлмагани учун фаол ҳаракатланмайди. Оғиз тешиги пайпаслагичлар б-н ўралган. Кўриш ва эшитиш органлари бўлмайди. Жабра ёриклари 100 жуфт. Териси остида жойлашган Гесс кўзчалари ёрдамида ёруғликни сезади. Айрим жинсли. Увилдиригини сувга ташлайди, тухумлари сувда уруғланади. Личинкаси эркин сузиб юради. Л.ни илк бор 1774 й.да рус олими П. С. Паллас топган ва уни моллюска (*Umax lanceolatus*) сифатида тавсифланган. А.О.Ковалевский Л.ни энг тубан тузилган хордали ҳайвонлигини кўрсатиб берган. Л. кўпчилик денгизларда, жумладан, Қора денгизда ҳам учрайди. Л. саноат аҳамиятига эга эмас. Маҳаллий халқлар истеъмол қилишади. Л. хордалиларнинг келиб чиқишини тушунтиришда назарий аҳамиятга эга.

ЛАНЬ (*Cervus dama*) — буғулар уруғига мансуб жуфт туёкли ҳайвон. Эрқаги шохининг учи кураксимон кенгайган, энг катта шохининг оғирлиги 5 кг ча келади. Урғочиси шохсиз. Эркагининг бўйи 130 см ча, баландлиги яғридан 85—90 см, оғирлиги 40—90 кг. Ранги ёзда оқ ҳоллар аралаш тўқ сариқ-чипор, кишда тўқ кулранг. Июнь—июлда 1—2 та холдор бола туғади. Бўғозлик даври 7,5—8 ой. Л. шохини май ойида ташлайди, сент. гача янгиси ўсиб чиқали. Ватани — Ўрта денгиз бўйи мамлакатлари ва Кичик Осиё, Ғарбий Украинада ва Болтиқбўйи республикаларидаги кўриқхона ва паркларда кўпайтирилмоқда. Л. ўт ва буталар б-н озикланади. Гўшти истеъмол

қилинади. Ҳозир ёввойи Л. камайиб кетганлиги сабабли муҳофаза қилинади.

ЛАНЬЧЖОУ, Гаолань - Хитойнинг шим.-ғарбий қисмидаги шаҳар. Хуанхэ дарёсининг ўрта оқимида. Гань-су провинциясининг маъмурий маркази. Аҳолиси 2,84 млн. киши (1998). Транспорт йўлларининг муҳим тугуни. Хитойнинг йирик саноат марказлари-дан. Етакчи саноат тармоқлари — нефть кимёси ва нефтни қайта ишлаш ҳамда машинасозлик. Бойитилган уран, сунъий каучук, электр приборлари, жун газлама ишлаб чиқарилади. Цемент, ойна-шиша, кўн-тери, озик-овқат саноати корхоналари мавжуд. Шим.-Ғарбий ун-т, Хитой ФА филиали бор. Шаҳар яқинида йирик ГЭС қурилган

ЛАО, лаосликлар — халқ. Лаоснинг асосий аҳолиси (2,95 млн. киши). Шим. ва Шим.-Шарқий Таиландга (15 млн. киши), ҳамда Ҳиндихитой (Мьянмада 25 минг киши, Вьетнамда 10 минг киши) да яшайди. Умумий сони 18 млн. киши (1990-й.лар ўрталари). Лаос тилида сўзлашади. Диндорлари — буддавийлар, христианлар ҳам бор. Л., асосан, шоликорлик, овчилик ва балиқчилик б-н шуғулланади.

ЛАОС, Лаос Халқ Демократик Республикаси (Sathalanalat Pasathipatai Pasacon Lao) — Жан.-Шарқий Осиёда, Ҳиндихитой я.о.нинг марказий қисмида жойлашган давлат. Майд. 236,8 минг км². Аҳолиси 5,6 млн. киши (2001). Пойтахти — Вьентъян ш. Маъмурий жиҳатдан 13 кхуэнг (вилоят)га бўлинади.

Давлат тузуми. Л. — халқ-демократик республикаси. Амалдаги конституцияси 1991 й. 14 авг.да қабул қилинган. Давлат бошлиғи — президент (1998 й.дан Кхамтай Сипхандон), у Миллат мажлиси томонидан 5 йил муддатга сайланади, бош вазир, вазирлар ва б. мансабдор шахсларни тайинлаш ҳуқуқига эга. Қонун чиқарувчи

ҳокимият Миллат мажлиси (бир палатали парламент) бўлиб, у аҳоли томонидан умумий тўғри овоз бериш йўли б-н 5 йил муддатга сайланади. Ижроия ҳокимият — бош вазир бошчилигидаги ҳукумат.

Табиати. Л., асосан, тоғли мамлакат. Л.нинг шим. ўртacha баландликдаги тоғ тизмалари ва платодан иборат. Траннинг тоғлигида Л. даги энг баланд чўққи — Биа тоғи (2820 м) жойлашган. Мамлакат шарқида Аннам тоғининг Чионгшон тизмаси, жан.да Боловен платоси бор. Мамлакат ғарби ва жан.-ғарби аллювиал тупроқли пасттекисликдан иборат. Рельефнинг карст шакллари тарқалган. Л.да темир рудаси, калай, олтин, рангли ва ноёб металллар, кўмир, калий тузи, чакмоқтош конлари мавжуд.

Иқлими субэкваториал, муссонли. Январнинг ўртacha т-раси шим.да 15° дан жан.да 23°гача, июлники 28—30°. Тоғларида қора совуқ бўлиб туради. Йиллик ёгин тоғларда 3000 мм гача, платода 1600 мм. Ноябрь.—апр. қуруқ мавсум, май — окт. намгарчилик мавсуми ҳисобланади. Йирик дарёси — Меконг; унинг айрим қисмларида кема қатнайди. Фалокатли сув тошқинлари бўлиб туради. Тупроқлари, асосан, тоғ латерит тупроқлар. Л. худудининг 2/3 қисми ўрмон (тик, бамбук, дуб, қарағай, пушти, қора ва сандал дарахтлари). Плато ва водийларида саванна. Ҳайвонот дунёси бой: фил, йўлбарс, қрштон, айиқ ва б. учрайди. Маймунлар, судралиб юрувчилардан илон, калтакесак, тимсоҳ кўп. Хилма-хил қушлар, қўршапалаклар яшайди.

Аҳолиси. Асосий аҳолиси лао (70%); шуниингдек кхму, мео, яо ва б. халқлар — хитойлар, вьетнамлар, ҳиндлар ва б. яшайди. Расмий тил — лао (лаос) тили. Аҳолисининг кўпчилиги буддавийликка, қолганлари анъанавий маҳаллий динларга эътиқод қилади. Аҳолисининг 19% шаҳарларда яшайди. Йирик шаҳарлари: Вьентъян, Саваннакхет, Луанг-пранг, Паксе, Тхакхек.

Тарихи. Л. худудида одам юқори палеолит давридан яшайди. Мил. 1-минг

йилликнинг 1-ярмида Л. худудиди кхмерлар давлати — Фунаннинг сиёсий ва иктисодий таъсири кучли бўлган. Фунанъ ўрнига келган Ченла (7— 8-а.лар) ва Камбужадеш (9—13-а.лар) давлатлари даврида Л. нинг жан. ҳамда марказий қисмида калъалар ва шаҳарлар бунёд этилди. 9-а.га келиб таи ва лаос феодал князликлари пайдо бўлди. 1353 й. хрзирги Л. ва Шаркий Таиланддаги князликлар бирлаштирилиб, марказлашган Лансанг давлати тузилди. 1707 й. Лансанг давлати Луангпрабанг, Вьентьян князликларига бўлиниб кетиб, Сиангкхуанг (Сиенг-Куанг) князлигига қарам бўлиб қолди (1710). 1828 й. Вьентьяннинг бир қисми Сиём, 1832 й. Сиангкхуангнинг кўпгина худуди Вьетнам қўл остига ўтди. 1893 й.да Луангпрабанг Франция протекторатига айлантирилди. Шундан кейин Шаркий Тямпатсак ва собиқ Вьентьян князлиги худуди мустамлака сифатида Франция Лаоси номи б-н Ҳиндихитой Иттифоқи таркибига кирди. Л. халқи Франция ҳукмронлигига қарши бир неча марта қўзғолон кўтарди (1901—07; 1910—36). 1936—38 й.лардаги миллий озодлик ҳаракати Л., Вьетнам ва Камбоджа халқ-демократик ҳаракати тусини олди.

2-жаҳон уруши даврида мамлакатни Япония босиб олди. 1946 й.нинг бошида француз қўшинлари Л.ни яна ишғол қилди. 1950 й. 13 авг.да ўтказилган халқ вакиллари съездида Л. Бирлашган миллий fronti (Нео Лао Итсала) тузилди. 1953 й. окт.да Халқ озодлик армияси таййикли остида Франция Л.ни мустақил киролик сифатида тан олди, бироқ 1954 й. Женева битимида кейингина унинг мустақиллиги халқаро миқёсда танилди ва Франция қўшинлари б-н Вьетнам халқ кўнгиллилари Л.дан олиб чиқиб кетилди. 1955 й. дек.да Л. БМТга аъзо бўлди. Нео Лао Итсаланинг номи 1956 й. 6 янв.да ўтказилган 2-съездда Л. ватанпарварлик fronti (ЛВФ) деб ўзгартирилди. Бироқ 1958 й. ҳокимият Л. ўнг кучлари қўлига ўтди. ЛВФ фаолияти тақиқланди. 1960

й. 9 авг.да киролик армиясининг парашютчилари батальони капитан Конг Ле бошчилигида давлат тўнтариши уюштириди ва Суванна Фумага ҳукуматни бошқариш топширилди. 1962 й. 11 июнда Суванна Фума бошлиқ миллий бирлик ҳукумати тузилди. Женевада 14 мамлакат вакиллари иштирокида ўтказилган халқаро кенгашда (1962 й. 23 июлда) Л. бетарафлиги ҳақидаги Декларация ва Декларация баённомаси имзоланди. 1964 й. 19 апр.да давлат тўнтариши ўтказишга уринган унсурлар ҳукуматининг бир неча аъзолари қатори Суванна Фумани қамоққа олди. Лекин улар бутун жаҳон илғор кучларининг талаби б-н озод қилинди. Суванна Фума 1964 й. июнда ҳукумат таркибини ўзгартиришга мажбур бўлди. 1969 й.дан Л. унг кучлари ЛВФга қарши ҳарбий ҳаракатларни кучайтириб юборди. 1971 й. фев. бошида Америка-Жан. Вьетнам қўшинлари (30 минг киши) Жан. Л. худудига бостириб кирди, бироқ март охиридан ватанпарвар кучлар шиддат б-н қарши ҳужумга ўтдилар. 1973 й. 21 фев.да Вьентьянда ЛВФ б-н Вьентьян ҳукумати ўртасида Л.да тинчлик ўрнатиш ва миллий бирликка эришиш тўғрисида Шартнома, 1973 й. 14 сент.да шу Шартнома баённомаси имзоланди. Унда Миллий мажлисга сайлов ўтказиш ва Миллий бирлик ҳукуматини тузишга қарор қилинди. 1974 й. коалицион ҳукумат тузилди. 1975 й. 2 дек.да халқ вакиллари анжумани монархия тугатилганини ва Л. Халқ Демократик Республикаси тузилганини эълон қилди. Мамлакат тинч қурилиш йўлига ўтди. Халқаро майдонда Л. барча мамлакатлар б-н ҳамкорлик ва тинчлик йўлига амал қила бошлади. Л. ҳукумати ЎЗР суверенитетини 1992 й. 2 янв.да тан олди ва ўша йили 10 сент.да дипломатия му-носабатлари ўрнатди. Миллий байрами — 2 дек. — Республика эълон қилинган кун (1975).

Сиёсий партиялари ва қасаба уюшмалари. Л. Халқ-инқилобий партияси, 1955 й.да Л. халқ партияси номи б-н тузилган, 1972 й. фев.дан ҳоз. номини ол-

ган; Л. Миллий қурилиш fronti (Нео Лао Санг Сат), 1956 й. тузилган. 1979 й. фев.гача Л. ватанпарварлик fronti деб аталган, оммавий ватанпарварлик ташкилоти. Унга Л. халқ инқилобий партияси раҳбарлик қилади. Фронт таркибига Л. хотин-қизлар иттифоқи, халқ-инқилобий ёшлар иттифоқи, Талабалар уюшмаси ва б. жамоат ташкилотлари қиради. Л. касба уюшмалари федерацияси, 1956 й.да тузилган, Жаҳон касба уюшмалари федерацияси аъзоси.

Хўжалиги. Л. — аграр мамлакат. Ялпи ички маҳсулотда қишлоқ ва ўрмон хўжалигининг улуши 53%, саноат ва қурилишнинг улуши — 17%. Асосий табиий бойликлари — қимматбаҳо ёғочли ўрмон ва гидроэнергия ресурслари. Йилга 828 млн. кВт-соат электр энергия ҳосил қилинади. Асосий қ.х. экинни — шоли (экинзорнинг 90%). Маккажўхори, пахта, кофе, соя, банан, ананас, цитрус мевалар, картошка, сабзавот, шакарқамиш, тамаки, зиравор ҳам етиштирилади. Чорвачилигида қорамол, буйвол, қўй, чўчка ва б. боқилади. Дарёларида балик овланади. Саноатида кончилик устун. И.ч. саноати қ.х. хом ашёсини қайта ишлайдиган кичик қорхоналардан иборат. Металл буюмлари ф-каси, таъмирлаш устахоналари, ёғочсозлик ва тўқимачилик қорхоналари бор. Ҳунармандчилик ривожланган. Мамлакатда т.й. йўқ. Автомобиль йўллари уз. 14,1 минг км. Юкларнинг аксарияти Меконг дарёсида ташилади. Ташки савдо учун Вьетнамнинг Хайфон ва Дананг портларидан фойдаланилади. Л. четга электр энергия, ёғоч, қалай концентрати, кофе соғди. Четдан саноат асбоб-ускуналари, транспорт воситалари, металл, нефть маҳсулотлари, цемент, гуруч олади. Ташки савдода Жан.-Шарқий Осиё мамлакатлари, Япония, Хитой, Россия б-н ҳамкорлик қилади. Пул бирлиги — кип.

Тиббий хизмати. Тиббий муассасаларнинг кўп қисми давлат қарамоғида бўлиб, улар бепул хизмат кўрсатади. Врачлар Вьентьян тиббиёт ин-тида ва чет

элларда тайёрланади.

Маорифи, илмий ва маданий-маърифий муассасалари. 1976 й. дан Л. да таълим соҳасини ислоҳ қилишга киришилди. Бошланғич ва ўрта мактабда дарслар лао тилида олиб борилади. Бепул таълим тизими вужудга келтирилган. Бошланғич мактабда ўқиш муддати 5 й., ўрта мактабда 6 й. Ўрта ҳунар-техника ва пед. таълим йўлга қўйилган. Вьентьян ун-ти, тиббиёт ва пед. ин-тлари мавжуд. Луангпхабанг яқинида давлат қ.х. селекция ст-яси, Вьентьянда Миллий кутубхона, шаҳар кутубхонаси, ун-т кутубхонаси, миллий санъат музейи ва б. бор.

Матбуоти, радиоэшиттириши ва телекўрсатуви. Л.да бир неча газ. ва журнал нашр этилади. Йириклари: «Пасасон» («Халқ», кундалик газ., 1950 й.дан), «Вьентьян май» («Янги Вьентьян», кундалик газ., 1975 й.дан), «Нум лао» («Лаос ёшлари», ёшлар газ., 1979 й.дан), «Алунван май» («Янги тонг», жур., 1985 й.дан), «Кхосана» («Тарғиботчи», жур., 1987 й.дан), «Сакса май» («Янги таълим», жур., 1981 й.дан), «Хенгнган» («Мехнат», жур., 1980 й.дан). Каосан Патет Лао ҳукумат ахборот агентлиги, 1968 й.да тузилган. Л. миллий радиоси ҳукумат хизмати бўлиб, 1951 й.да тузилган, лао, Вьетнам, тай ва кхмер, шунингдек, француз ва инглиз тилларида эшиттириш олиб боради. Л. миллий телекўрсатуви, ҳукумат хизмати, 1983 й.да ташкил этилган.

Адабиёти. Л. ҳудудидан 13-а. 2-ярмига мансуб дастлабки ёзма ёдгорликлар топилган. Лансанг давлати (14-а.) тузилиб, буддавийлик тарқалгач, ливий ва дунёвий мазмундаги асарлар («Шахзода Хунг», «Кхун Боллом ҳақида дoston» ва б.) пайдо бўлди. Панкхамнинг «Синсай» қахрамонлик достони 16—17-а.лар Л. адабиётининг юксак чўққиси ҳисобланади. 18-а.да Лансанг давлатининг емирилиши (1707) ва Л. мустақиллигининг барбод бўлиши (19-а. охири) оқибатида Л. адабиёти таназзулга учради. 2-жаҳон урушидан кейин Л. адабиёти янгидан ривожлана бошлади.

Замонавий адабий асарлар, асосан, мамлакат мустақиллиги учун кураш тарихига ва янги турмуш қуриш муаммоларига бағишланган. Соме шеърлари, Сисан кўшиқлари, Кхамлинг Фолсеннинг «Жажжи Си» ва Диан Саваннинг «Ҳаёт йўли» кинесаларида замон руҳи ёритилган.

Меъморлиги. Мил. 1-минг йиллик ўрталари ва 2-минг йиллик бошларидан Саваннахет яқинидаги ибодатхоналар (Инг-Ранг ва б.) сақланган. Лансанг давлати ташкил топгач (14-а.), буддавийлик тарқалди ва унинг таъсирида ўзига хос миллий бадиий маданият ривожланган. 16-а.га мансуб «вата» (монастир) мажмуалари (Луангпребангда Сиенг-Тхонг, 1561; Вьентьянда Фра-Кео, 1565 ва б.) мавжуд. Уларнинг таркибида ибодатхоналар, кутубхоналар, роҳибларнинг ётоқхоналари, саройлар, турли шаклдаги ступалар бўлган. Мустақиллик эълон қилингач, ҳам замонавий, ҳам анъанавий миллий шакллардан фойдаланилди («Лансанг» меҳмонхонаси, Ички ишлар вазириликнинг биноси ва б.). Кейинги йилларда Вьентьян ва б. шаҳарларда замонавий уй-жой бинолари барпо этилди.

Тасвирий санъати. Кўзалар водийси (Траннинь ясситоғлиги)дан мил. бошларига доир кад. санъат ёдгорликлари — улкан гранит «идиш»лар топилган. Ўрта асрларда раққосалар ва б.нинг ҳайкалчаларини яшаш, иморатларнинг ёғоч пештоқларига, эшикларга, дераза эшикчаларига ўйиб гул солиш ва зарҳаллаш расм бўлган. Л.да дастгоҳли рассомлик (локли, мойбўёқ рангтасвири), графика, ҳайкалтарошлик ривожлана бошлади; халқ ҳаётини тасвириловчи манзаралар, натюрмортлар пайдо бўлди. Безак санъати, металл ишлаш, тўқимачилик ва б. кенг тарқалган.

Муסיқа маданиятининг бошланғич даври 12-а.га бориб тақалади. Л. муסיқасида халқ анъаналари сақланган. Л.да 20-а.га қадар нота ёзуви бўлмасида, адабиётдаги қонунлар замирида лам қуйлари тизими шаклланган. Яккана-

возлик (сайёҳ ашулачилар ва ошиқ-маъшуклар кўшиқлари) ҳамда антифон тарзида хор кўшиқчилиги ривожланган. Қадимдан мавлум — эпик кўшиқчилик санъати, мавлум луанг — муסיқавий-сахнавий томошалари ривожланиб келган. Муסיқа асбобларидан энг машхури — хен бўлиб, у бамбук найчаларидан ясалади, шунингдек найсимон, 2 торли ғижжаксимон ва бир канча урма созлар оммалашган. 20-а. 2-ярмидан аккордеон, катта барабан ҳам одат тусини олган, композиторлик ижоди юзага кела бошлаган (Баунтха-мали, Кхамала Нокео ва б.).

Театри Жан. ва Жан.-Шарқий Осиё театрларига ўхшайди. Ракс, муסיқа, пантомима ва драмаларни умумлаштирган. Л. театри сахнасида декорация ва бутафориялар бўлмасида, томошалар қизиқарли ўтади. Қиролик балети, Фонус хаёл театри ва кўғирчоқ театри қадимдан бор.

ЛАОС ТИЛИ, лаотян тили — лао халқининг тили. Лаос давлатининг расмий тили. Хитой-тибет тиллари оиласининг тай гуруҳига мансуб. Л.т. Лаосдан ташқари, Шим.-Шарқий Таиланд, Жан.-Шарқий Хитой, Камбоджа, Вьетнам ва Мьянмада тарқалган. Бу тилда 18 млн. киши сўзлашади (1992). Л.т.нинг лахжа ва шевалари шим., марказий ва жан. гуруҳларга уюшган. Адабий Л.т.га Вьентьян лахжаси асос бўлган.

ЛАО-ЦЗИ (хитойча, айнан — кекса устоз) (мил. ав. 604, Чу подшоҳлиги, Хэнань вилояти — Хитойдан ташқарида жуда кексаёйи вафот этган) — хитой файласуфи Ли Эрнинг фахрий номи. У даосизмга асос солган. Конфуций б-н бир қаторда турадиган буюк хитой мутафаккири ҳисобланиб, уни йўл ва яхши фазилатлар ҳақидаги кад. хитой рисоласи — «Лао-цзи» («Дао дэ цзин») муаллифи деб биладилар. Бу китоб кад. хитой асарларига Караганда энг кўп чет тилларга таржима қилинган. Унда Л.-Ц. Эаони инсон ҳис-туйғулари б-н билиб бўлмайдиган ҳамма нарсанинг асоси деб

ҳисоблайди. Л.-Ц. таълимотида табиатдаги барча нарсалар ўзгариб туради, лекин муайян босқичга эришгач, ўзининг аксига қайтади. Бинобарин, кишилар хатти-ҳаракат, интилиш, курашлардан воз кечишлари, ортикча сарф-харажат, хашамагга йўл қўймасликлари, яшаш тарзини эса оддийлик, софлик белгилаши лозим.

ЛАО ШЭ (тахаллуси; асл исми Шу Шэюй) (1899.3.2 - Пекин -1966.24.8) — Хитой халқ ёзувчиси. «Мухтарам Чжанинг фалсафаси» (1976), «Икки Ма» (1928) романларида Хитойга чет эл сармоясининг кириб келиши, ижтимоий тараккиёт хусусиятлари ифодаланган. «Мушуклар салтанати» (1931) сатирик романи гоминьдан тартиби ҳақида. «Айрилик» (1933), «Сянцзи туюси» (1935), «Панжара» (1956) ва б. романларида оддий, меҳнаткаш инсонлар қисмати акс эттирилган. Л. Ш. Японияга қарши урушга (1937—45) бағишлаб туркум драмалар ҳам яратган («Номус», 1940; «Мамқлакат манфаатлари ҳамма нарсадан устун», 1943 ва б.). Л. Ш. 1946—49 й.ларда АҚШда яшаб, бу даврда Япониянинг Хитойга босқини акс эттирилган «Бир бошпана остидаги тўрт авлод» трилогияси устида ишлаган. «Фан Чженьч-жу», «Лунсуйгоу» (1950), «Чойхона» (1957) пьесаларида 1949 й.дан кейин меҳнаткашлар онгидаги ўзгаришлар ҳикоя қилинади. «Адолат мушти» (1961) тарихий драмасида 1899—1901 й.ларда Хитойда кўтарилган кўзғолон акс этган. «Бева аёл қиссаси» ва «Мушуклар салтанати» сатирик романи Бахтиёр Омон томонидан ўзбек тилига таржима қилинган (1994, 1996).

ЛАПАР — мусикий фольклор жанри; воқеабандлиги ва куй тузилиши жиҳатидан унча мураккаб бўлмаган, тор диапазонли, нақаротсиз, чолғу жўрлигисиз айтиладиган кўшиқларга яқин. Икки тури мавжуд: 1) тўй маросими, халқ сайили, хашар каби йигинларда йи-

гит ва қизлар томонидан тарафма-тариф бўлиб диалог шаклида ижро этиладиган Л. Бунда даврадаги қизлар навбатманавбат хоҳлаганига «Л. солади», бунга йигит жавоб қайтариши керак. Мос жавоб қайтарилса, дастрўмол, белбоғ каби совғалар берилади. Л.ни махсус лапарчи аёллар бошқариб боради. Маросим Л.ларнинг куйлари, кўпинча, эпик тусда, нутқдош ёки куйчан оҳангларда бўлади. Буларда, асосан, йигит ва қизнинг муҳаббат кечинмалари, орзу-умидлари акс этади, шуниингдек, енгил ҳажв ва юмор ҳам кўшилиб кетади. Тўртлик шаклидаги термалардан иборат бўлган Л.нинг бу тури, асосан, Тошкент вилояти ва Жан. Қозоғистон ўзбеклари орасида кенг тарқалган; 2) ўйин Л.и. Хоразм халқалари, Бухоро созандалари орасида «лабидан», «лаби учидан» айтиладиган, енгил характердаги кўшиқларга нисбат берилган. Одатда, икки киши галма-галдан рақс тушиб ижро этади. Куйлари енгил, ўйноқи, жозибали бўлади. Якка кўшиқчи томонидан чолғу жўрлигида ҳам рақс б-н айтилади. Халқ орасида «Қора соч», «Ойижон», «Қилпиллама», «Билак узук», «Наҳору нашта» каби Л.лар оммалашиб кетган. Л. ижрочиларидан Тамарахоним, Г. Отабоева ва б. машхур. ХалқЛ.лари ўзбек компози-торлари томонидан қайта ишланиб, хор, вокал-симфоник, эстрада мусика асарларидан кенг ўрин олган. Л., баъзан, кенг маънода, умуман кўшиқ тушунчасини ҳам ифодалайди.

ЛАПАРОСКОПИЯ (юн. lapara — қорин ва ... скопия), перитонеоскопия, абдоминоскопия — қорин деворини тешиб, унга киргизилган эндоскоп ёрдамида қорин бўшлиғи ва ундаги аъзоларни текшириш усули. Биринчи бўлиб 1901 й. рус акушер-гинекологи Д.О.Отт таклиф қилган. Кейинчалик оптик асбоблар—лапароскоплар пайдо бўла бошлади, улар такомиллаштирилиб, соч толасидек нозик, эгиловчан хиллари ишлаб чиқарилди. Лапароскопнинг турли моделларидан [Maschida (АҚШ), Olympus

(Япония), Karl-Storz (Германия)] ташхис кўйиш ва даволаш мақсадларида фойдаланилмоқда. Замонавий лапароскоп ва видеолапароскопларда (объектларни телевизор экранига чиқариб кўрсатади) қорин бўшлиғи ҳамда кичик чанок аъзоларидаги турли операция (аппендэктомия, холецистэктомия) ларни бемалол бажариш мумкин. Бунинг учун қорин бўшлиғи кенг очилмайди, балки 2 ёки 3 нуқтадан лапароскоп асбоблари киритилиб, улар ор-кали аъзони ажратиб олиш, оқаётган қон ёки бошқа бирор суюқлик (сафдро, йиринг)ни сўриб олиш, доривор моддалар юбориш, шунингдек, оптик мослама б-н қорин бўшлиғида бажарилаётган муолажани телеэкранга узатиш мумкин. Лапароскопик операциядан сўнг беморларнинг шифохонада ётиш муддати 3—4 кунни ташкил этади. Л. асептика қоидаларига бекаму куст амал қилган ҳолда маҳаллий анестезия қилиб амалга оширилади. Текширилиши керак булган соҳа ёки аъзога қараб, Л. учун тешиш жойи танланади.

ЛАПАРОТОМИЯ (юн. *lapara* - қорин ва *tome* — кесиш) — қорин бушлигини очиш ва ундаги бирор аъзони операция қилиш мақсадида қорин деворини кесиш. Шифобахш (чин) ва диагностик турлари бор. Шифобахш Л.да қорин бўшлиғи текширилади ва унинг бирор аъзоси операция қилинади. Диагностик Л. Қорин бўшлиғи аъзоларидаги касаллик ёки бирор нуқсонни аниқлаш (ташхис кўйиш), шунингдек, операция қилиш зарур ёки нозарур эканлигини билиш мақсадида (асосан, хавфли ўсмаларда) қилинади.

ЛА-ПАС — Боливиядаги шаҳар, мам-лакатнинг амалдаги пойтахти. Ла-Пас департаментининг маъмурий маркази. Марказий Анд тоғларида, 3700 м ба-ландликда, Ла-Пас дарёси водийсида жойлашган. Аҳолиси 758,1 минг киши (1998). Мухим транспорт йўллари тугуни. Халқаро аэропорти бор. Боливиянинг асосий иқтисодий, маданий, илмий ва

савдо-молия маркази (мамлакат ишлаб бевучи саноат маҳсулотининг 3/4 қисми). Тўқимачилик, озиқ-овқат, чармпойабзал, мебель, цемент ва б. саноат корхоналари мавжуд. Хунармандчилик ривожланган (кумуш, олтин, керамикадан турли буюмлар тайёрланади). Боливия ҳукумати ва президенти қароргоҳи. Ун-т, ФА, Миллий музей, театрлар, расадхона, геофизика ин-ти, кутубхона бор. 18-а.га оид сарой ва қасрлар сақланган. Шаҳарга 1548 й. испанлар томонидан асос солинган.

ЛАПАС ҚАЛАЙ КОНИ - Зирабулок тоғларининг жан.-ғарбида жойлашган кон. 1952—56 й.ларда Қарноб и.ч. комбината руда қазиб олган. Коннинг геологик тузилишида юқори силур системасига кирувчи мрамрлашган оҳак-тошлар, қумтошлар, сланецлар иштирок этган. Уларни ҳар хил катталиқдаги лампрофирли дайкалар ёриб чиққан.

Руда таналари 80 м чуқурликкача тоғ лахимлари ва парма кудуқлари ёрдамида очилган. Уларнинг барчаси шим,-ғарб йўналишидаги тик ётувчи ер ёриги бўйлаб рудалашган зонани ташкил этади. Зонанинг қалинлиги 10—40 м, уз. 250 м. Ёндош жинслар кварцсерититга айланиб кетган лампрофир дайкалари, кварц томирлари ва доломитлашган оҳактошлардан таркиб топган.

Л.қ.к. карбонатли-касситерит хол-холли, томирли ва уясимон бирикмаларни ташкил этади. Йўлдош минераллар сифатида галенит, сфалерит, халькопирит ва арсенипирит учрайди. Руда уюмлари устун шаклида. Улардаги қалайнинг ўртача микрои 3%. Коннинг рудага бой қисми қазиб олинган.

ЛАПЕРУЗ БЎҒОЗИ - Сахалин (РФ) ва Хоккайдо о.лари оралиғида. Япон денгизи б-н Охота денгизини бирлаштиради туради. Уз. 94 км, энг камбар жойи 43 км, чуқ. 27—118 м. Қишда муз б-н копланади. Бўғозни кашф этган француз денгизчи сайёҳи Ж. Лаперуз номи б-н

аталган.

ЛАПИЛЛА (лот. *lapillus* — тошчалар) — майда юмалоқ ёки ногўғри шаклли лава бўлаклари. Вулкан отилган вақтда вулкан бомбалари ва кули б-н бирга чиқади. Ўлчами нўхат катталигидан ёнғоқ катталигигача бўлади. Отिलाётган лаванинг ҳавода қотган майда бўлақларидан ёки аввалги вулкан жинсларидан иборат. Л.нинг катта массалари вулкан нинг қия ён бағрида текис бахмалсимон юза ҳосил қилади.

ЛАПИН Лев Николаевич (1895.7.10, Руде ш. Варшава губерняси — 1985.8.5, Самарқанд) — биокимёгар. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби (1954). Проф. (1946), биология фанлари д-ри (1948). Томск ун-тини тугатган (1922). Самарқанд тиббиёт ин-ти проф. (1931—61), Самарқанд ун-ти одам ва ҳайвонлар физиологияси ва биокимёси кафедраси проф. (1962 й.дан). Илмий ишлари микроанализ усулларига бағишланган. Ош тузидаги калий йодид микдорини, шунингдек, пестицидлардаги симобни аниқлаш усулларини топган (1969).

ЛАПИН Шерали (Серали) Мунайтпасович (1868, Оқмачит — 1919, Самарқанд) — «Шуруйи уламо» ташкилоти раҳбарларидан бири (1917—18). Тошкентдаги Туркистон ўқитувчилар семинариясини, Санкт-Петербург ун-ти юридик фак-тини тугатган (1904). Самарқанд вилояти ҳарбий губернаторлиги маҳкамасида таржимон бўлиб ишлаган. 1895 й. Самарқандда унинг 2 асари: «Русча-ўзбекча луғат» (4000 та сўз ва ўзбек тилининг қисқача грамматикаси б-н) ва «Самарқанд шаҳри тарихий ёдгорликларидаги ёзувларнинг таржимаси» (рус тилида) босилиб чиққан. Л. Гўри Амир, Шохизинда мақбаралари, Бибихоним жоме масжиди, Бибихоним мадрасаси, Шайбоний-хон даҳмаси ва б. меъморий ёдгорликлардаги ёзувларни илк марта рус тилига таржима қилган. Мар-

казий рус матбуотида туркий халқлар тарихи, дини ва маданияти тўғрисида илмий мақолалар эълон этган. Туркистонда жаҳид — янги усул мактаблари очиш талаби б-н чиққан. 1916 й. даги кўзғолонларда қатнашган узбек, қозоқ, қирғиз ва б. халқларнинг вакилларини судда адвокат сифатида ўлим жазосидан ҳимоя қилган.

«Шўрои уламо» ташкилотининг Тошкент шўъбасини бошқарган (1917—18). Самарқанддаги Шохизинда қабристонига дафн этилган.

Ад.: Мустафо Чўқай ўғли, Истиклол жаллодлари [1917 й. хотиралари], Т., 1997; Аъзамхўжаев С., Туркистон Мухторияти, Т., 2000; Туркестан в начале XX века: к истории истоков национальной независимости, Т., 2000; Ражабов К., Хайдаров М., Туркистон тарихи (1917—1924 й.), Т., 2002; Ўзбекистон тарихи (1917-1991 и.), Т., 2002. Қаҳрамон Ражабов, Муродилла Хайдаров.

ЛАПКИН Кузьма Иванович (1904.31.10, ҳоз. Украина, Херсон вилояти Геническ ш. — 1989.19.7, Тошкент) — иқтисодчи олим, Ўзбекистон ФА акад. (1979), Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби (1964), проф. (1968). Ўрта Осиё ун-тининг иқтисодиёт ф-тини тугатган (1930). 1930-37 й.ларда Ўрта Осиё давлат план комитети (Средазгосплан) Иқтисодий тадқиқотлар ин-тида илмий ходим, Планлаштириш ин-тида ўқитувчи. 1937—54 й.ларда қатағонга учраган. Ўзбекистон чорвачилик инти (1954—57), Ўрта Осиё қ.х. иқтисодиёти инти (1957—72) да бўлим мудири. Ўзбекистон ФА Ишлаб чиқарувчи кучларни ўрганиш кенгашида сектор мудири, раис ўринбосари (1972—79), ФА вице-президенти (1981—87), академия Президенти маслаҳатчиси (1987 й.дан). Илмий ишлари қ.х.ни режалаштириш ва бошқариш, қ.х.ни ихтисослаштиришнинг назарий асослари, қ.х.ни ривожлантиришнинг истикболларини прогнозлаш масалаларига бағишланган. Беруний но-

мидаги Ўзбекистон Давлат мукофоти лауреати (1975).

Ас: Теоретические основы размещения и специализация сельского хозяйства, Т., 1964.

ЛАПЛАНДИЯ — Швеция шим., Норвегия, Финляндия ва Кола я.о.нинг ғарби (РФ худуди)ни ўз ичига олган табиий ўлка, 64—66° ш.к.дан шимолда. Майд. 1 млн. км² чамасида. Тундра ва тайга ландшафти хос. Аҳолисининг катта қисмини саамлар (лопарлар ёки лаплан халқи) ташкил этади. Л. номи илмий адабиётларда, асосан, 20-а. бошларигача қўлланилиб келган.

ЛАПЛАС (Laplace) Пьер Симон (1749.23.3, Нормандия, Бомон-ан-Ож — 1827.5.3, Париж) — француз астрономи, математики ва физиги. Париж ФА акад. (1785). Франция академияси аъзоси (1816). Париж ҳарбий мактаби проф. (1766 й.дан). Францияда олий таълим тизимини қайта ташкил этишда, Нормал ва Политехник мактаблар яратишда қатнашган. Ўлчовларнинг метрик системасини киритишга раҳбарлик қилган (1790). Л.нинг илмий фаолияти астрономия бўйича осмон механикаси, космогонияга; мат. бўйича дифференциал тенгламаларга; физика бўйича иссиқлик, молекуляр физика ва акустикага бағишланган. Унинг «Осмон механикаси ҳақида трактат» асари (1798—1825) шу соҳаларга бағишланган. 1796 й.да Л. Қуёш системасининг пайдо бўлиши ҳақида космогоник гипотезани ишлаб чиқди. Алгебра, эҳтимоллар назарияси, математик физика, термодинамика соҳасидаги ишлари ҳам муҳим. Л. фалсафий қарашлари б-н француз материалистларига яқин турган.

ЛАПЛАС АЛМАШТИРИШИ - дифференциал тенгламаларни ечишда қўлланиладиган алмаштиришлардан бири. 1812 й.да П. С. Лаплас киритган. Л. а. электротехника, механика масалаларини ечишда, чизикли оддий дифференци-

ал тенгламалар назариясида, мат. физика масалаларини ечишда қўлланилади.

ЛА-ПЛАТА — Атлантика океанидаги қўлтиқ. Жан. Американинг жан.-шарқида. Парана ва Уругвай дарёлари эстуарийси. Уз. 320 км, кенлиги 220 км чамасида, чуқ. 10—20 м. Қўлтиқ соҳилида Буэнос-Айрес ва Монтевидео ш. ва портлари жойлашган.

ЛА-ПЛАТА — Аргентинадаги шаҳар, мамлакатнинг шарқий қисмида. Ла-Плата қўлтигининг жан. соҳилидаги порт. Буэнос-Айрес провинциясининг маъмурий маркази. Аҳолиси 553 минг киши (2001). Савдо ва саноат маркази. Т.й. тугуни. Етакчи саноат тармоғи — нефтни қайта ишлаш ва нефть кимёси. Озиқ-овқат, металлсозлик, тўқимачилик, цемент саноати корхоналари мавжуд. Ун-т, расадхона, музейлар бор. Шаҳарга 1882 й.да асос солинган.

ЛА-ПЛАТА ПАСТТЕКИСЛИГИ -Жан. Америкадаги Ички текисликларнинг шарқий қисми. Бразилия, Парагвай ва Аргентина худудида. Парагвай-Парана дарёлари соҳили бўйлаб кенлиги шарқдан-ғарбга 900 км, узунлиги шим.дан жанубга 2400 км га чўзилган. Л-П.п. Жан. Америка платформасининг континентал жинслар, асосан, кайнозой чўкиндилари б-н тўлган синеклизасидир. Шим. қисми тропик иқлимли, ёзи серёмғир; сийрак ўрмон ва ботқоқликлар бор. Жан. қисми субтропик иқлимли, ёғин йил давомида бир меъёрда ёғади, дашт ўсимликлари ўсади.

ЛАППАК БАЛИҚЛАР, скатлар (Batoidei) — акуласимонлар туркумига мансуб балиқларнинг кенжа туркуми. Л. б.нинг танаси яланғоч ёки ҳар хил катталиқдаги тангачалар б-н қопланган, скелети тоғай. Танаси япалоқ, катталиги 6 м гача, оғирлиги 4 т гача. Л.б. ҳамма денгиз ва океанларда кенг тарқалган. Улар Арктика ва Антарктиканинг совуқ

сувларида ва тропик денгизларнинг илик саёз жойларида учрайди. Кўпгина Л. б. киргокка яқин ерларда, айримлари 2500—2700 м чуқурликда яшайди. Баъзи Л.б.да электр органлари бўлади (электрли Л.б.). Америкада чучук сувда яшайдиган турлари ҳам бор. Л.б.нинг 230 тури маълум. Л.б.нинг баъзилари тухумдан тирик туғади, айримлари тухум қўйиб кўпаяди. Сув ости умуртқасиз хайвонлари б-н озикланади. Баъзи турлари овланади.

ЛАПТЕВЛАР ДЕНГИЗИ - Шим. Муз океанининг чекка денгизи. Жан.дан Осиё киргоклари, ғарбдан Таймир я.о. ва Северная Земля о.лари, шарқдан Новосибирск о.лари б-н ўралган. Бўғозлар орқали ғарбда Кара денгизи, шарқда Шарқий Сибирь денгизи б-н туташган. Майд. 662 минг км². Чук. 50 м — максимал чук. 3385 м. Йирик қўлтиклари: Хатанга, Оленек, Буор-Хая. Денгизнинг ғарбий қисмида орол кўп. Хатанга, Лена, Яна ва б. дарёлар куйилади. Л.д. иклими арктика иклими. Январнинг ўртача т-раси —31°, —34° (минимум т-ра —50°), июлники Г—7° (максимум т-ра 24°). Йилига 100 мм ёғин тушади. Йилнинг кўп қисмида муз б-н қопланиб ётади. Морж, денгиз куёни, нерпа, балиқ ва б. яшайди. Асо-сий порти — Тикси. Денгиз Арктика тадқиқотчилари Д. Я. Лаптев ва Х. П. Лаптевлар номига қўйилган.

ЛАРАМИЙ БУРМАЛАНИШИ – бўр даври охири ва палеоген даври бошларида содир бўлган бурмаланиш. Шим. Американинг Қояли тоғлари ҳамда Жан. Американинг Анд тоғларида кучли кечган. Европа ва Осиёда альп тек-тогенези фазаларидан бири деб қаралади. Ўрта Осиёда фақатгина параллел стратиграфик номувофиклик б-н ифодаланган.

ЛАРВИЦИДЛАР — ҳашаротлар қуртларини йўқотишда қўлланиладиган кимёвий моддалар (қ. Инсектицидлар).

ЛАРГО (итал. Largo — кенг) —

музыкада энг секин ижро суръатининг белгиси. Асосан, улуғвор, тантанавор ҳамда мотамсаро асарларда, кенг, вазмин ва равон куй ривожига нисбатан ишлатилади. Дастлаб (17-а.да) фақат сарабанда ракси услубида ижро этилган асарларда қўлланилган. 18-а.дан (айниқса, Бетховен ижодидан бошлаб) ўта салобатли талкинга эга бўлди.

ЛАРИ — Грузия Республикаси пул бирлиги. 1995 й. 26 сент.да муомалага чиқарилган. 1Л.= 100 тетри. Халқаро ифодаси GRL. Халқаро валюталар курси буйича 1 АҚШ доллари=2,15 Л. (2003, март).

ЛАРИНГИТ (ларинго ... юн. itis — яллиғланиш) — ҳиқилдоқ шиллик қаватининг яллиғланиши. Ўткир ва сурункали хиллари бор. Ўткир Л. кўпинча катар, грипп, кизамиқ, скарлатина, кўкйўтал ва б., шунингдек, бутун организмнинг совқотиши, овоз бойламларига зўр келиши (бакириб гаплашиш), муздек ёки жуда иссиқ овқат истеъмол қилиш, тамаки чекиш, спиртли ичимликларга ружу қўйиш натижасида рўй беради. Ўткир Л.да бемор томоғи қуриб, қирилиши, тирналишидан шикоят қилади; йўтал тутади, товуши бўғиқ, дўриллаган ёки бутунлай чиқмай қолади, баъзан ютинганда оғриқ пайдо бўлади. Ўткир Л.нинг катарал, диффуз, геморагик, флегмоноз ва б. шакллари фарқ қилинади.

Кўпинча, болаларда (хусусан, 6—8 ёшгача бўлган болаларда ўткир Л.нинг сохта круп (бўғма) шакли учрайди. Бу, одатда, экссудатив диатез ва б. аллергия касалликларга мойил болаларда кузатилади. Ўткир катарал Л. тезда тузалиб кетиши, диффуз-геморагик шакли эса оғирроқ кечиб, узок, давом этиши мумкин. Флегмоноз Л.да беморнинг аҳволи мушқуллашади, ҳарорати кўтарилади, ҳиқилдоқ соҳасида оғриқ пайдо бўлиб, ютиш қийинлашади ва ҳ.к.

Ўткир Л.нинг бот-бот қўзиб туриши ва уни яхши даволамаслик, тамаки че-

киш, спиртли ичимликлар ичиш, овозни зўриктириб кўйиш (ўқитувчилар, лекторлар, ашулчиларда) ва б. сурункали Л. га сабаб бўлади. Сурункали Л. б-н оғриган беморнинг товуши хириллаб бўғилади, тез толикади, кўпинча йўталиб туради. Давоси : касалликнинг хили ва кечишига қараб физио-терапевтик муолажалар, доривор моддалардан ингаляция буюрилади, организмни чиниқтириш, касбга оид зарарли моддаларни йўқотиш тавсия этилади.

ЛАРИНГО ... (юн. laryngos — ҳикилдоқ) — қўшма сўзлар таркибий қисми бўлиб, ҳикилдоққа оидликни англатади (мас, ларингофон).

ЛАРИНГОЛОГИЯ (ларинго ... ва ...логия) — оториноларингологият бир бўлими; ҳикилдоқнинг анатомияси, физиологияси ва касалликларини, шунингдек, диагностикаси, даволаш ва олдини олиш усуларини ўрганеди.

ЛАРИНГОСКОПИЯ (ларинго... ва ...скопил) — махсус асбоб — ларингоскоп ёрдамида ҳикилдоқни оғиз бўшлиғи орқали текшириш усули. Л. бевосита ва билвосита қилинади. Билвосита Л. металл таёқчага маҳкамлаб қўйиладиган, гардиши ҳам металлдан бўлган юмалоқ ҳикилдоқ кўзгуси (диаметри 15—30 мм) орқали амалга оширилади. Л.ни врач бажаради, бунда ёруғлик нури шифокор пешонасига тақиб олган рефлекторга тушиб, оғизга киритилган кўзгуга қайтади, ана шунда ҳикилдоқдаги бор иллат рўйи-роҳ кўринади. Бевосита Л.да кўпинча жароҳлик операцияларидан олдин махсус асбоб — ларингоскоп б-н ҳикилдоқ ва трахеянинг юқори қисми кўздан кечиради.

ЛАРИНГОТРАХЕИТ - ҳикилдоқ ва кекирдақ шиллик қаватининг бир вақтда ўткир ёки сурункали ялиғланиши. Касалликка вирусли инфекция сабаб бўлади. Л.да қаттиқ йўтал тутади ва кўп

миқдорда балғам ажралади. Давоси: бўйин атрофига иссиқ, тўш соҳасига горчичник, ишкорли суюклик, ингаляция, врач кўрсатмаси бўйича дори-дармон буюрилади.

ЛАРИНГОФОН (ларинго... ва фон) — ҳикилдоққа тегиб турадиган қилиб тақиладиган микрофон; ҳикилдоқ бойламлари ва тоғайларининг механик тебранишларини электр тебранишларига айлантиради. Одатда, бошга кийиладиган шлемофони б-н бирга шлем тасмаларига ўрнатилиб, ҳикилдоқнинг икки томонида туради. Шовкинли шароитда, одатдаги микрофондан фойдаланиб бўлмайдиган жойларда (самолёт, танк ва б.да) радио ёки телефон орқали гаплашишда ишлатилади.

ЛАРУСС ЭНЦИКЛОПЕДИЯЛАРИ -Парижда педагог ва лексикограф П. Ла-русс (1817—75) асос солган «Ларусс» нашриётида чоп этилган энциклопедиялар (1852). Биринчи энциклопедия «XIX асрнинг катта универсал луғати» («Grand dictionnaire universel du XIX e siecle») ёки «Ларусс XIX асрда» деб аталади. Луғатнинг 15-жилди 1865—76 й.лар оралиғида (қўшимча 2 жилди 1878—88 й.) нашр этилган. Унда ижтимоий фанларга оид мақолалар салмокли ўрин эгаллайди, адабиёт ва мусика асарларига доир мақолаларга ҳам анчагина ўрин берилган. Мақолаларининг аксарияти даврга нисбатан мурасасизлик ва клерикалликка қарши руҳда ёзилгани учун энциклопедия Ватикан томонидан «Тақиқланган китоблар рўйхати»га киритилган. 1897—1904 й.ларда 7 жилддан иборат «Ларусснинг янги суратли энциклопедияси» (қўшимча жилди 1906 й.) нашрдан чиқарилган. 1927—33 й.ларда 6 жилддан иборат «Ларусс XX асрда» энциклопедияси яратилган. 1948—50 й.ларда шу энциклопедия қайта кўриб чиқилиб (қўшимча жилди 1953 й.) нашр этилган. 1960—64 й.ларда Ларусснинг кўп жилдли замонавий энциклопедияси — «Ла-

руснинг 10 жилдли катта энциклопедияси» (қўшимча жилдли 1968 й.) яратилди. Мақолалар қисқа маълумотнома шаклида ёзилган, шу сабабли энциклопедияда 450 мингдан ортиқ термин мавжуд. 1971 й.дан Ларусс нашриёти 60 жилддан иборат «катта энциклопедия» устида иш олиб бормокда. Ҳоз. пайтда унинг ярмидан купи босмадан чиқарилган. Бундан ташқари, фирма болалар ва ёшлар учун илмнинг турли соҳалари (тиббиёт, геогр. кишлоқ хўжалиги ва б.) бўйича бир қатор кичик энциклопедиялар, энциклопедик луғатлар ва маълумотномалар нашр этган. 1906 й.дан бошлаб ҳар йили бир жилдли «Кичик Ларусс» («Petit Larousse») нашр этилмоқда.

ЛАРЦЕВ Василий Григорьевич (1925.14.4, Қозоғистон, Семипалатинск вилояти Бешқайрағоч тумани — 1989.12.9, Самарқанд), — адабиётшунос. Ўзбекистонда хизмат курсатган санъат арбоби (1977). Филол. фанлари дри (1970), проф. (1973). 2-жаҳон уруши қатнашчиси (1943—45). ЎзДУни тугатган (1952). Шу ун-тда ф-т декани ўринбосари, декани (1956—63), рус адабиёти кафедраси мудири. Самарқанддаги рус адабиётшунослик мактабининг асосчиларидан бири. Ўзбек адабиёти, адиблари ва уларнинг рус ёзувчилари б-н ўзаро алоқалари, адабий таъсири масалалари ҳақида асарлар («Зарафшон қўшиқлари», «Адабий Самарқанд», «Фан ва ўзбек поэзияси» ва б.) яратган. «Баҳорни қаршилаб» (1982) шеърлар тўплами нашр этилган.

«**ЛА СКАЛА**» (итал. «La Scala», тўла номи «Teatro alia Scala») — Миландаги опера театри, жаҳон опера санъатининг йирик марказларидан бири. Биноси «Санта Мария делла Скала» черкови ўрнида 1776—78 й.лари қурилган (номи шундан). 19-а.гача опералар б-н бирга драматик асарлар ҳам қўйилган. Репертуарининг асосини итальян композиторларининг опералари ташкил этади: «Л.С.» театрида Д.Чимароза, Л.Керубини, Ж.

Россини, Г. Доницетти, В.Беллини, Ж. Верди, Ж.Пуччини ва б. итальян композиторларининг асарлари илк бор сахналаштирилган. Шу б-н бирга Европа композиторлари (Ш.Гуно, Р.Вагнер, П. Чайковский, М.Мусоргский, Р.Штраус, К.Дебюсси, М. де Фалья, Л.Яначек, Д. Шостакович, Ф. Пуленк ва б.)нинг асарлари қўйилади. Айни вақтда (ҳар йили сент.-ноябрь ойларида) симфоник концертлар ҳам уюштирилади.

«Л.С.»да Италия ва Европанинг энг машҳур хонандалари (Ж. Паста, М.Малибран, А.Пагги, М.Баттистини, Э.Ка-рузо, Ф.Шаляпин, Л.Собинов, Т.Руф-фо, Т.Дель Монте, М.Каллас, Н.Гяуров, Л.Паваротти ва б.), дирижёрлари (А.Тосканини, К.Аббадо, Г.Караян ва б.) фаолият кўрсатган. 1955 й.да «Пик-кола Скала» («Кичик скала») деб номланган филиали очилган. Хонанда ва раққосалар мактаби бор. «Л.С.» театрида бутун дунё, шу жумладан, ўзбек опера хонандаси (Р.Иминжонова, 1965) ўз малакасини оширган. «Л.С.» хонандалари Дизми ди Чекко ва М.Гулельми Ўзбекистонда гастролда бўлишган (1970).

ЛАСКЕР (Lasker) Эмануил (1868.24.12, Берлинхен, ҳоз. Барлинек, Польша — 1941.13.1, Нью-Йорк) — немис шахматчиси, фалсафа ва математика дри (1902), жаҳоннинг 2-чемпиони (1894—1921). Л. жаҳон биринчилиги учун бўлган матчларда В. Стейниц устидан (1894, 1896—97), Ф. Маршалл устидан (1907), З. Тарраш устидан (1908), Д. М. Яновский устидан (1909 ва 1910), шунингдек, Нью-Йорк (1893,1924), Петербург (1895—96, 1909, 1914), Нюрнберг (1896), Лондон (1899), Париж (1900), Моравска Острава (1923)да ўтказилган турнирларда ғалаба қозонди. Шахмат ўйини дарслиги муаллифи.

ЛАС-ПАЛЬМАС — Испаниядаги шаҳар, Канар о.лари таркибидаги Гран-Канария о.да. Лас-Пальмас провинци-

ясининг маъмурий маркази. Аҳолиси 352,6 минг киши (1998). Трансатлантика алоқаларининг муҳим транзит пункти. Халқаро аҳамиятдаги кема тузатиш ва таъмирлаш маркази ва бункер базаси. Балиқ овланади. Мева-консерва ва балиқни қайта ишлаш корхоналари, санъат музейи бор. Денгиз бўйи иқлим курорти. Шаҳарга 1478 й.да асос солинган. 15-а.га оид меъморий ёдгорликлари сақланган.

ЛАССО Орландо [аслида Ролан де Лас-сю (Roland de Lassus); тахм. 1532, Бельгиядаги Монс ш. — 1594.14.6, Мюнхен] — франк-фламанд композитори, полифония услубининг йирик устаси, нидерланд мактабиининг асосчиларидан. Болалиқдан черков хоридида куйлаган. 1544 й.дан Италия, Франция, Англия мамлакатларида хизмат қилиб, турли миллий мусиқа услубларини ижодий ўзлаштирган. 1560 й.дан Мюнхен сарой капелласини бошқарган. Бутун Европада машҳур бўлиб, «белгиялик Орфей» номига сазовор бўлган. Ўз даврининг барча диний (месса, мотет) ҳамда дунёвий (итальян мадригали, виланелла, француз шансонни, кўп овозли немис кўшиғи ва б.) мусиқа жанрларига мурожаат этиб, 2000 дан зиёд асарлар яратган. Унинг ижоди 16-а. хор полифониясининг чўққисидир. Антик ва Уйғониш давридаги шоирлар шеърларига басталаган вокал асарларида турли «қаҳрамон» ва «жонли сахна»ларни алоҳида маҳорат б-н ифода-лаб берган. Асарларнинг аксарияти 16-а.нинг ўзиди нашр этилган.

ЛАТ — Латвия Республикаси пул бирлиги 1993 й.да муомалага чиқарилган. 1 Л.= 100 сантим. Халқаро ифодаси LVL. Халқаро валюталар курси бўйича 1 АҚШ доллари= 0,5828 Л. (2003, март).

ЛАТ ЕЙИШ — тери юзасининг бутунлигига зарар етмасдан туриб, юмшоқ тўқималарнинг механик шикастланиши. Кишини зарб б-н урганда ёки у қаттиқ

жойга йиқилганда лат ейди. Енгил, ўрточа ва оғир Л. е. кузатилади, унинг енгил ёки оғирлиги механик таъсир қилувчи жисм юзасининг улчами ва таъсир тезлигига, шунингдек, тўқиманинг тузилишига боғлиқ. Кўпинча тери ва тери ости ёғ қатлами, мускуллар, суяк пардаси, болдирнинг олдинги қисми, калла суяги гумбази лат ейди. Шикастланган жойда оғриқ ва шиш пайдо булиши Л. е.нинг асосий белгиси ҳисобланади. Шиш катталашиб, атрофга тарқалган сари оғриқ кучайиши мумкин. Л. е. ҳаёт функцияларининг вақтинчалик бузилишига сабаб бўлади, мас, кукрак қафаси қаттиқ лат еганда нафас олиш қийинлашади. Бошнинг Л.е.и мия чайқалишига олиб келади ёки қуйилган қон мияни эзиб кўяди (қ. Мия чайқалиши). Корин лат еганда жигар ва ичак ёрилиши мумкин. Шикастлангандан сўнг тўқималарга қон қуйилишининг олдини олиш учун лат еган жойга совуқ нарса қўйиш (муз халта ёки совуқ сувга лат-га хуллаб босиш) керак. Шикастланган аъзони қимирлатмай, маҳкам қилиб боғлаш лозим. Қаттиқ лат еганда (бош, кўкрак қафаси, қорин шикастланганда) кучли оғриқ пайдо булади, беморнинг умумий аҳволи оғирлашиб, боши оғрийди, кўнгли айниб, қайт қилади. Бунда шикастланган кишини дарҳол врачга кўрсатиш лозим.

ЛАТА МАНГЕШКАР (1929.28.9, Ҳиндистон, Мадхья Прадеш штатининг Индоур ш.) — ҳинд хонандаси. Сангит Натак академиясининг фахрий д-ри (1989). Ниҳоятда жозибали, мафтункор, майин ва кенг диапазонли овоз соҳибаси. Л.М. 9 ёшидан қатта сахналарда хонанда сифатида танилган. 1941 й.Лаҳор ш.да «Арт Пикчерс» киностудияси танловида ғолиб чиқиб, кинофильм кўшиқларини ижро эта бошлаган. Жами 1000 га яқин (шу жумладан, «Байжу Бавра», «Барсат», «Тожмаҳал», «Ганг дарёси оққан мамлакатда», «Дайди», «Жаноб 420», «Янги Дехли», «Сангам», «Менинг исми мас-харабоз» ва б.) фильм кўшиқларини қатта

маҳорат, нозик дид б-н ижро этган. Концерт дастурларидан хинд мумтоз (ишқий «ғазал», диний «бқожон» ва б.), ўзга халқ (урду, панжоб, бенгал, тамил, телугу ва б.) лар ва замонавий муаллифлар қўшиқлари ўрин олган. Ҳиндистоннинг энг олий — «Падма Бхушан», «Дада Саҳиб Пхалке» давлат мукофотлари б-н тақдирланган. Жаҳон бўйлаб гастролда бўлган (жумладан, Ўзбекистонда ҳам, 1968).

ЛАТАКИЯ — Суриянинг шим.-ғарбий қисмидаги шаҳар. Латакия мухофазасининг маъмурий маркази. Аҳолиси 305 минг кишидан зиёд (1990-й.лар урталари). Ўрта денгиз соҳилидаги порт. Л. — Ҳалаб — Қамишли т. й.нинг бошлан-гич пункти. Пахта тозалаш, озик-овқат саноати корхоналари, электр моторлари 3-ди, ун-т бор. Зайтун мойи, ипак матолар ишлаб чиқарилади. Л. яқинидан битум олинади. Л. кад. шаҳар. Шаҳарга финикияликлар асос солган. 7-а.да Л.ни араблар босиб олган. 1516—1918 й.ларда Усмонли турклар, 1918—43 й.ларда французлар қўл остида булган. 1943 й.дан Сурия таркибида.

ЛАТАНИЯ (Latania) — пальмадошлар оиласига мансуб доим яшил ўсимликлар туркуми. Маскарен о.ларида 3 тури бор. Поясининг уз. 10—12 м, барги ел-пигичсимон. Манзарали ўсимлик сифа-тида ўстирилади. Хоналарда ёки очиқ ерда ўстириладиган (жан.да) Шарқий Осиё ливистон пальмаси ҳам гулчиликда баъзан «Л.» деб аталади.

ЛАТВИЯ (Latvija), Латвия Республикаси (Latvijas Republika) — Европанинг шим.-ғарбида, Болтиқ денгизи бўйида жойлашган давлат. Майд. 64,589 минг км². Аҳолиси 2, 385 млн. киши (2001). Пойтахти — Рига ш. Маъмурий жиҳатдан 26 туман (rajons)га бўлинади, 7 шаҳар бор.

Давлат тузуми. Л. — мустақил демократик республика. 1993 й. 6 июлдан 1922 й.да қабул қилинган «Сатверсе»

конституциясининг амал қилиши тўла ҳажмда тикланди ва унга 1996, 1997, 1998 й.ларда тузатишлар киритилди. Давлат бошлиғи — президент (1999 й.дан Вайра Вике-Фрейберга), у яширин овоз бериш йўли б-н сейм томонидан 4 й. муддатга сайланди. Бир шахс кетма-кет икки муддатдан ортиқ президент лавозимига сайланиши мумкин эмас. Қонун чиқарувчи органи — сейм (бир палатали парламент). Ижроия ҳокимиятини Вазирлар Маҳкамаси амалга оширади.

Табиати. Л. худудининг Болтиқ денгизи қирғоқлари кам парчаланган. Денгиз соҳили бўйлаб эни 2—3 км, айрим жойларда 50 км гача бўлган пасттексислик ва қум тепалар чўзилган. Л.нинг ғарбий қисмида Курземе қирлари (бал. 184 м гача), ўрта қисмида Видземе қирлари (бал. 311 м гача), шарқида Латгаль қирлари (бал. 289 м гача) жойлашган. Л.нинг марказида Ўрта Л. текислиги, шим.-шарқида Шимолий Л. пасттексислиги бор. Фойдали қазилмалари: кўмир, нефть, гипс, кварц кумлари, доломит, ҳар хил гил, оҳақтош; торф конлари, минерал булоқлар бор. Болтиқ, денгизи ва Рига қўлтиғи соҳилида қаҳрабо учрайди. Икклими денгиз иқпими б-н континентал иқлим ўртасида. Июлнинг ўртача т-раси 16—18°, янв.да Болтиқ денгизи соҳилида —2°, —7°, шарқида —7°. Йиллик ёғин 550—800 мм.

Л.да 777 дарё бўлиб, умумий уз. 38 минг км. Ҳамма дарёлари Болтиқ денгизи ҳавзасига мансуб. Йириклари: Даугава (Ғарбий Двина), Лиелупе, Вента, Гауя. Л.да 3 мингдан кўпроқ қўл бор. Л. майдонининг 1,5% ни ташкил қилади. Йириклари: Лубанас, Резнас ва б. Энг чуқур қўли — Дридза (65,1 м). Қўлларида балик ҳўжалиги йўлга қўйилган. Фойдаланиладиган ерларининг 52% подзол тупроқлари (кўпи чимли подзол), 4% чимли карбонатли ва экин экиб келинган тупроқлар (Ўрта Л. текислигида), 23% ботқоқ (чимли-гейли) тупроқлар ва 19% торфзор. Л. аралаш ўрмон зонасида жойлашган. Худудининг 40% га яқини ўрмон (асосий

дарахт турлари — карагай, қорақарагай, кайин), 4,7% ботқок, 4% яйлов. Л.да сут эмизувчилардан малла товушқон, тийин, елик, лось, буғу, тулки, бўрсик, сувсар ва б. яшайди. Салака, килька, лосось, таймень ва б. балиқтурлари овланади. Рига кўлтиги ва дарёларнинг кўйилиш жойида минога учрайди. Балиқ, қундуз ва б. ов жониворларини кўриклаш мақсадида кўриқхоналар ташкил этилган. Кдд. даре водийларининг айрим қисмлари, баъзи ўрмонзорлар давлат муҳофазасига олиниб, кўриқланади. Гауя миллий боғи барпо этилган.

Аҳолисининг кўпчилиги латишлар (55,1%); руслар, белоруслар, поляклар, украинлар, литвалар ва б. яшайди. Расмий тил — латиш тили. Шаҳар аҳолиси 69,5%. Диндорлари: протестант, православ ва католиклар. Йирик шаҳарлари: Рига, Даугавпилс, Лиепая, Елгава, Юрмала ва б.

Тарихи. Л.дан топилган археология ёдгорликлари бу ерда одам мезолит давридан (мил. ав. 9—4-минг йиллик) яшаганлигини кўрсатади. Одамлар бу даврда темирчилик, балиқ овлаш ва овчилик б-н шуғулланган, тош ва суяклардан турли қуроллар ва лойдан идишлар ясаган. Мил. ав. 2-минг йилликда деҳқончилик ва чорвачилик пайдо бўлган.

10-адан аҳоли ўртасида христиан дини тарқала бошлади. 13-а.нинг охирида Ливон ордени Л.ни босиб олгандан сўнг немис зодагонларининг иқтисодий ва сиёсий ҳукмронлиги ўрнатилди. Л.да Германияга хос хўжалик ва сиёсий ташкилотлар жорий қилина бошлади.

14—16-а.ларда Ливония (Л. ва Эстониянинг немислар томонидан забт этилган ҳудудлари шундай аталар эди) 3 майда давлатдан иборат бўлган. 17-а.га келгандагина латиш халқи ташкил топди. 16-а.да Рига ш. савдо ва хунармандчилик марказига айланди. 1558—83 й.лардаги Ливон урушлари даврида майда ливон давлатлари тугатилди (1560—62). Л.нинг Даугава дарёсидан шим.даги худуди (Задвин герцоглиги) Речь Посполитага

тобе бўлиб қолди. Дарёнинг жан.даги ҳудудлар Польша киролига қарашли Курляндия герцоглигига айланди.

1600—29 й.лардаги Польша-Швеция урушлари натижасида Л. вайрон бўлди. Урушда ғолиб чиққан Швеция Альтмарк сулҳига кўра, Задвин герцоглигининг ғарбий қисмини ўзига кўшиб олди. Л.нинг шарқий қисми (Латгалия) Речь Посполита кўлида қолди.

Л.нинг кейинги тақдирини Шимолий уруш ҳал қилди. 1710 й. рус кўшинлари Ригани қамал қилди. 1721 й. Ништадт сулҳи шартига кўра, Швеция Видзема-ни Россияга берди. Россия империяси таркибида парчаланган Л. ерларини бирлаштириш даври бошланди. 1721 ва 1795 й.ларда Курляндия герцоглиги, Лифляндия ва Витебск губерняларининг бир қисми Россияга утди. 18-а.нинг 1-ярми Шим. урушда вайрон бўлган хўжаликни тиклаш даври булди. Мазкур урушдан сўнг 200 йил мобайнида Л. тинч ҳаёт кечирди.

1804 й. деҳқонлар тўғрисида махсус қонун қабул қилиниб, унга кўра крепостнойлик чекланди. Лекин бу б-н деҳқонлар аҳволи яхшиланмади. 1812 й.ги уруш таъсирида деҳқонлар ҳаракати авж олди. Дворянлар ҳокимиятини сақлаб қолиш мақсадида Россия ҳукумати 1817—19 й.ларда қатор ислохотлар ўтказди, жумладан, деҳқонларга шахсий эркинлик берилди. Улар ерни ижарага олиб тштайдиган бўлишди. 19-а. 50-й.ларнинг охири ва 60-й.ларнинг бошидан корхоналарда машиналар ва буғ двигателлари ишлай бошлади. Россиядаги оммавий деҳқонлар ҳаракати ва 1863—64 й.ларда Польша ва Литвада бўлиб ўтган кўзғолон таъсирида Россия ҳукумати бир оз ён беришга мажбур бўлди. Жумладан, крепостнойлик ҳукуқи бекор қилинди, деҳқонларга ер сотиб олиш ҳамда эркин кўчиб юришга рухсат берилди (1863), баршчина бекор қилинди (1868). Л. саноати ва ташқи савдоси ўса бошлади.

20-а. бошларига келиб, Л. Россия империясининг тараққиёт жиҳатидан энг

ривожланган ўлкасига айланди. 1918 й. 18 нояб. да Л. Республикаси эълон қилинди. 1920 й. 11 авг. да Л.ни Шўро Россияси тан олди ва Л.га бўлган даъволаридан «абадул абад» воз кечганини билдирди. 1921 й. да Антанта давлатлари ҳам Л. Республикасини тан олдилар. 20 й. мобайнида турмуш даражаси, нашр этилган китоблар ва 1000 кишига тўғри келадиган талабалар сони жиҳатидан Л. Европа мамлакатлари орасида олдинги ўринда бўлди. 1934 й. да давлат тўнтариши ўтказилди, авторитар тузум ўрнатилди. 1940 й. июлида Л. ҳудудига шўро қўшинлари киритилди. Ҳаша йили 21 июлда Л. шўро социалистик республикаси тузилиб, 5 авг. да СССР таркибига қўшиб олинди. 2-жаҳон уруши йилларида Л. шиддатли жанглар майдонига айланди. 1941 й. да немис-фашист қўшинлари томонидан босиб олинди. 1945 й. да озод қилинди. 1990 й. майда республика Олий Кенгаши Л. мустақиллигини тиклаш ҳақида Декларация қабул қилди ва республика номини ҳоз. номга ўзгартирди. Л. — 1991 й. дан БМТ аъзоси. ЎЗР суверенитетини 1992 й. 22 окт. да тан олди ва Ҳаша йили нояб. да дипломатия муносабатлари ўрнатилди. Миллий байрами — 18 нояб. — Л. Республикаси эълон қилинган кун (1918).

Сиёсий партиялари, касаба уюшмалари ва б. жамоат ташкилотлари. Л. дехқонлар иттифоқи партияси, 1917 й. да асос солинган ва 1990 й. да қайта тикланган; Л. демократик партияси, 1995 й. «Сайм-ниекс» демократик партияси сифатида тузилган; «Латвияс целый» («Латвия йўли») партияси, 1993 й. тузилган; Л. социал-демократлар бирлашмаси, 1998 й. да ташкил этилган; Халқ партияси, 1998 й. да тузилган; Янги христиан партияси, 1998 й. Янги партия номи б-н ташкил этилган, 2001 й. дан ҳоз. номда; Халқ ҳамжихатлиги партияси, 1993 й. да ташкил этилган; «Ватан ва озодлик» бирлашмаси (Л. миллий мустақиллиги йўлидаги ҳдракат), 1997 й. да ташкил этилган. Л. эркин касаба уюшмалари иттифоқи, 1990 й. да тузилган.

Хўжалиги. Л. — индустриал-аграр мамлакат. Ялпи ички маҳсулот таркибида саноатнинг улуши 38,5%, қ. х.нинг улуши 24,8%.

Саноатида металлсозлик, энергетика машинасозлиги, алоқа воситалари и.ч., транспорт ва қ.х. машинасозлиги, электротехника, радиоэлектроника, приборсозлик, кимё ва нефть кимёси, энгил ва озик-овқат, фармацевтика, парфюмерия, целлюлоза-қоғоз саноати етакчи тармоқлардир. Электр энергия Плявиняс, Кегумс ва Рига ГЭСларида ҳосил қилинади (йилига ўртача 5,6 млрд. кВт-соат). Лиепая металлургия 3-ди, турли шаҳарларда электр машинасозлиги, гидрометеорология ва яримўтказгич приборлари, дизелсозлик, электропоездлар, технология ускуналари, электр лампа, қ.х. машинасозлиги, вентилятор, радио, электр асбоблари, вагонсозлик, кема таъмирлаш ва б. 3-длар бор. Курилиш материаллари саноатида кўплаб темир-бетон конструкциялари, силикат гишт, дренаж қувурлари, шиша тола 3-длари, уйсозлик к-тлари барпо этилган. Энгил саноатда тўқимачилик, ти-қувчилик, кўнчилик ва пойабзал тикиш тармоқлари тараққий этган. Ригада ип газлама к-тлари, Елгавада тўқимачилик бирлашмаси, шойи тўқув кти жойлашган. Огреда йирик трикотаж к-ти, Лиепаяда галантерея буюмлари кти бор.

Озиқ-овқат саноатининг асосий тармоқлари: балиқ ва гўшт-сут. Рига, Елгава, Екапилс ва Валмиерадаги гўшт к-тлари, Прейлида пишлок, 3-ди ва Краславада қуруқ сут 3-ди қурилган, мева-консерва ва ун-ёрма к-тлари бор, аралаш ем саноати ривожланган. Ригада «Дзинтарс» парфюмерия-косметика 3-ди бор. Кейинги йилларда мамлакат иктисодиётини бозор муносабатлари йўлига мослаш, жаҳон хўжалигига қўшиш сиёсати ўтказила бошлади.

Қишлоқ хўжалиги гўшт ва сут чорвачилигига ихтисослашган. Қ. х.га яроқли ерлар 2,5 млн. га, шундан 56,4% хайдаладиган ерлар, 32,4% - яйлов, 9%

пичанзор. Ғалла экинларидан жавдар, буғдой, арпа, сули экилади. Асосий техника экинлари: зиғир (асосан, шаркида) ва қанд лавлаги (жан.да). Картошка, сабзавот ҳам етиштирилади. Боғ-резавор мевазорлар бор. Республиканинг ғарбий қисмида асаларичилик ривожланган. Балиқ овланади, норка, кумушранг тулки, оқ тулки бокиб кўпайтирилади. 1998 й. маълумотларига қараганда, хусусий сектор ялпи ички маҳсулотнинг 63%ни берди, иш жойларининг 68% шу сектор кўлида. Қурилиш, қ.х. ва саноат каби асосий тар-моқлар маҳсулоти мамлакат ялпи ички маҳсулотининг тахм. 95% ни ташкил этади.

Т. й. узунлиги — 2484 км, автомобиль йўллари — 24,2 минг км, шу жумладан қаттиқ қопламали йўллар 12 минг км. Денгиз савдо флотининг тоннажи 1437 минг т дедвейт. Асосий портлари: Рига, Вентспилс, Лиепая. Лиелупе ва Даугаванинг айрим қисмларида кема қатнайди. Ригада халқаро аэропорт бор. Ташки савдо соҳасида Л. Европа мамлакатлари ва МДХ мамлакатлари б-н ҳамкорлик қилади. Л. четга машинасозлик, енгил, озик-овқат саноат маҳсулотлари чиқаради, четдан машина ва электр жиҳозлари, кимевий маҳсулотлар, транспорт воситалари, тўқимачилик буюмлари олади. Пул бирлиги — лат.

Тиббий хизмати. Давлат шифохоналаридан ташқари хусусий касалхоналар ҳам бор. Врачлар хусусий тарзда ҳам беморларни қабул қилиб, даволайди. Шифокорлар Рига тиббиёт ин-тида ва чет элларда тайёрланади. Юрмала, Се-гулда, Лиепая, Кемери, Балдоне ку-рортлари машхур.

Маорифи, илмий ва маданий-маърифий муассасалари. Л.да дастлабки мактаб 1211 й.да очилган. 16-а.нинг 2-ярмида латиш аҳолиси учун маориф тизими яратилган. Ҳоз. пайтда Л.да умумий мажбурий тўлиқсиз таълим амалга оширилган, умумий ўрта таълим жорий этилган. Мустақиллик йилларида бутун таълим соҳасини ислоҳ қилишга киришилди.

Натижада олий ўқув юртларидаги талабалар сони 1990/91 ўқув йилидаги 46 минг кишидан 1997/ 98 ўқув йилида 65 минг кишига етди, 1998/99 ўқув йилида яна 5% кўпайди. Йирик олий ўқув юртлари: Латвия ун-ти, Рига техника ун-ти, Қ. х. академия-си, Тиббиёт академияси, Рига авиация ун-ти ва б. Ўрмон хўжалиги муоммолари и.т. институти, Фуқаро авиациясини бошқариш автомат тизимлари и.-т. маркази, Денгиз геол.си ва геофизикаси ин-ти, Енгил саноат и.-т. инти ва б. илмий муассасалар бор. Латвия ФА фаолият кўрсатади. Л.да кутубхоналар, театрлар, цирк, филармония, маданият уйлари мавжуд. Л. тарихи музейи, Л. бадий музейи, Шаҳар тарихи ва денгиз сайёҳлиги музейи, Адабиёт ва санъат тарихи музейи, Тиббиёт тарихи музейи, Табиат музейи, Этно. музейи ва б. бор.

Матбуоти, радиоэшиттириши ва телекўрсатуви. Л.да нашр этиладиган асосий газ.лар: «Панорама Латвии», («Латвия манзараси»), рус тилидаги кундалик газ., 1991 й.дан), «Диена» («Кун», 1990 й.дан), «Латвияс земе» («Латвия ери», латиш тилидаги ҳафталик газ., 1989 й.дан), «Латвия яунатнэ» («Латвия ёшлари»), латиш тилидаги кундалик газ., 1990 й.дан), «Ригас балсс» («Рига ово-зи») латиш ва рус тилларидаги кечки кундалик газ., 1957 й.дан), «Тэвземес авизе» («Ватан газетаси»), латиш тилидаги ҳафталик газ., 1990 й.дан). Л. телеграф агентлиги (ЛІЕТА) мустақил ахборот агентлиги бўлиб, 1989 й.да Ла-тинформ ахборот агентлиги негизига тузилган. Л. радио ва телевидениеси, теле-радиоэшиттириш давлат кўмитаси, 1992 й.да ташкил этилган; Л. мустақил телевидениеси, 1996 й.да тузилган; Л. Давлат радиоси, 1925 й. асос солинган; Л. давлат телевидениеси, 1954 й. ташкил этилган.

Адабиёти. Латиш миллим адабиёти 19-а. ўрталаридан ривожлана бошлади. Латиш адабиёти ўзининг бе-восита қад. ва бой фольклор анъаналари (халқ кўшиклари, афсона ва эртақлар) таъсири-

да равнак топди. Фольк-лорчи Кр. Барон латиш халқ кўшиқларининг 6 жилддигини (1894— 1915) тузди. Ю. А. Алуна «Кўшиқдар» (1856) китобини яратди. Халқ романтизми вакиллари — Аусеклис (М. Крогземис), А. Пумпур ижодларида кўпроқ миллий озодлик ғоялари тасвирланган. 70-й.ларда драматургия вужудга келди. А. Алукар пьесалари машхур бўлди. 19-а. охириги чорагида реалистик оқим ёйилди (ака-ука Матис ва Рейнис Каудзитлар, Р. Блауманис асарлари). Я. Райнис, Э. Вейденбаум каби шоирларнинг асарлари кенг тарқалди. Р. Блауманиснинг «Баҳорги аёз», «Андриксон» каби новеллалари, «Окпадар», «Ўтда» ва б. драмаларида деҳқонлар ҳаёти ва ижтимоий муаммолар ўз ифодасини топган.

1905—07 й.лардаги инқилоб латиш адабиётига катта таъсир кўрсатди. Бу даврда Я. Райнис асарлари ўзининг чуқур ғоявийлиги ва долзарблиги б-н шуҳрат қозонди. Унинг «Ўт ва тун» пьесасида латиш халқининг озодлик учун олиб борган мардона кураши ўз аксини топган. Адибнинг «Индулис ва Ария», «Йосиф ва унинг ака-укалари» каби қатор асарлари ўзининг ян-ги услуб, чуқур фалсафий теранлиги б-н китобхонларни ром этди. А. Упитнинг «Буржуа», «Аёллар», «Олтин» каби қисса ва романлари нашр этилди.

2-жаҳон уруши йилларида кўпроқ поэзия ривожланди (В. Луке, А. Григулис, Ю. Ванаг ва б.). А. Упитнинг «Спартак» пьесаси ва «Кўкаламзор ерлар» романи шуҳрат қозонди. Урушдан кейинги йилларда В. Лацис, А. Саксе, М. Кемпе, Ж. Грива, Я. Грант, И. Зиедонис, А. Веян, З. Скуин, Э. Ливе ва б. баракали ижод қилдилар.

Меъморлиги. Л. худудиди мил. ав. 1-минг йилликда уруғ жамоаларининг мустаҳкамланган чўзиқ доирасимон ва тўғри бурчакли турар жойлари бўлган. 12-а.нинг охириларигача ёғочдан, кейин эса, кўпинча, тошдан уйлар қурилиб, шаҳар типидидаги манзилгоҳлар вужудга келган. Қўрғонлар (13— 14-а.лардан

бошлаб), ибодатхоналар, Ригада ратуша қурилган. 16-а.нинг 2-ярмида ва 17-а.нинг 1-ярмида Л. меъморлигида Нидерландия меъморлигининг таъсири кучли бўлди: готика анъаналари кейинги Уйғониш даври меъморлиги б-н уйғунлашгани кўзга ташланади. 17-а.нинг 2-ярмида барокко услуби устунликни эгаллади (Ригадаги Петер черкови, 1689—94). Классицизм ҳукмронлиги йилларида (18-а.нинг сўнги чораги ва 19-а.нинг 1-ярми) бог ўртасига қурилган сарой мажмуалари вужудга келди (Елгавадаги сарой, 1738— 40, меъмор В. В. Растрелли). 19-а.дан бошлаб Л. меъморлиги рус классицизми руҳида ривожланди.

2-жаҳон урушидан сўнг вайрон қилинган шаҳарлар тикланди ва янгилари қурилади бошлади. 60—80-й.ларда Ригадаги Агенскалн қарағайзори, Катта Югла уй-жой мажмуалари, т.й. вокзал, Дзинтаридаги концерт зали ва б. бинолар ўзига хос маҳаллий лойиҳалар асосида барпо этилди. Интерьерларни безашда ёғоч, шин, металл, витраждан фойдаланилди.

Тасвирий санъати. Л. худудидан топилган энг кад. санъат ёдгорликлари мил. ав. 5-минг йилликка мансуб (суяқдан ишланган дастасига хайвонлар тасвири ишланган ханжар). 13—19-а.ларда Л. тасвирий санъати Ғарбий Европа санъати б-н яқин ҳамкорликда ривожланди. Айниқса, ёғочдан хайкаллар ишлаш кенг тарқалди. Латиш миллий тасвирий санъати мактаби вужудга келди. 20-а.нинг дастлабки йилларидан графика ривож топа бошлади. Т. Залькалн, Г. Шкильтер каби хайкалтарошлар ҳаёт манзараларини ҳаққоний тасвирлашга интидилар. 1920—30 й.ларда плакатлар муҳим ўрин эгаллади. 1920 й.да Бадий академия очилди. 20-а. 2-ярмида санъатда замондошларнинг образлари ишонарли таъсирчан акс этирилди. Рассомлардан Б. Берзинь, Р. Валнере, И. Заринь, Э. Илтнер, Р. Бем, хайкалтарошлардан Я. Заринь, В. Альберг, Л. Ланге ва б. машхур.

Халқ амалий санъатида ўймакорлик, ёғочни куйдириб тасвир ишлаш, куллолик, бадий тўкимачилик ривожланган. Ёғоч ўймакорлиги, чармга қолип ёрдамида босиб тасвир ишлаш, қахрабодан буюмлар яшаш, металлга зарб бериб тасвирлар тушириш борасида латиш санъаткорлари ва хунармандлари кўрғазмаларда муваффақият б-н қатнашади.

Муסיқаси ранг-баранг ва ўзига хос бўлиб, асосан, меҳнат тароналари, оилавий маросим, хор ва рақс кўшиқлари туркумидан иборат. 16-а. охирида церков кўшиқлари матнлари нашр қилинди. 17- ва 18-а. бошларида Елгавада оркестр вужудга келди; 18-адан Ригада орган чалиш санъати равнақ топди. 1760 й. Рига муסיқа жамиятига асос солинди. 1782 й. немис опера-драма театри очилди. 19-а. ўрталарида «ёш латишлар» ҳаракати таъсирида профессионал муסיқали хор ривожланди ва кўшиқчилар жамияти вужудга келди. Латиш классик муסיқасининг асосчилари — А. Юрьян, Я. Витол миллий композиторлар мактабини яратдилар.

1912 й. ташкил топган Латиш опера театри 1919 й. давлат опера театрига айлантирилиб, дастлабки миллий опералар («Ўт ва тун», «Банюта») вужудга келди. 1919 й. Л. консерваториясига асос солинди. 1926 й. Л. радиосининг симфоник оркестри ташкил этилди. 1940—41 и.лари муסיқали театрлар, опера ва балет театри қайта тузилди. 1941 й. Л. давлат филармонияси очилди. Немис фашистлари оккупацияси даврида латиш муסיқа санъати га қаттиқ шикаст етказилди.

2-жаҳон урушидан кейин муסיқа санъати яна ривожлана бошлади. Симфония (О. Барсков, Э. Голдштейн, О. Гравитис, П. Дамбис ва б.), камер чо-лғу муסיқаси (Е. Граубиня, Р. Ермак, Я. Кепитис, В. Уткин ва б.), эстрада (Р. Паул, Г. Раман, Р. Паулс ва б.) равнақ топди. Муסיқа маданиятини кенг тарғиб қилиш мақсадида махсус жур.лар, тўпламлар мунтазам нашр этилади.

1905—07 й.ларда Рига граммо-

фон фирмалари Тўйчи Ҳофиз, Левича хофиз, Ҳамрокул кори ва б. хонандалар ижросида ўзбек муסיқа мероси намуналарини пластинкаларга ёзиб олган. Ўзбекистонда латиш, Л.да ўзбек муסיқа кунлари ўтказиб келинади.

Театри. Латиш халқ ижодининг кад. анъаналари меҳнат жараёни, урф-одат маросимлари б-н чамбарчас боғлиқ. Хусусан, тўй маросимларида никрбли ўйинлар одат тусига кириб қолган. 16—17-а.ларда Ригада лотин тилида драма мактаблари, 18-а.нинг 60-й.ларида немис труппаси ва 19-а.нинг 50-й.ларида рус театри ташкил этилди. 19-а. бошларида латиш тилида биринчи спектакллар қўйилди. 1868 й.да дастлабки ҳаваскорлар труппаси ташкил этилди, унинг негизида биринчи профессионал Рига латиш театри (1870—1918) вужудга келди. Унга миллий драматургиянинг асосчиси А. Алуанан раҳбарлик қилди. 1902 й.да янги Рига театрига асос солинди, унинг саҳнасида Я. Райнис пьесалари ўйналди (бу театр 1905 й.да ёпилди). 20-а.нинг 20—30-й.ларида Э. Симильтис, Я. Заринь каби театр арбоблари илғор демократик саҳна анъаналарини давом эттиришди. Кейинги йилларда А. Амтман-Бриедит, В. Балюнай, Я. Яунушан, А. Лининь каби реж. лар латиш ва жаҳон драматургиясининг энг яхши асарларини саҳнага қўйдилар. Машхур актёрлари: Я. Осис, А. Клинтс, Л. Эрики, Ж. Катлапа, Л. Берзинь, Э. Радзинь, Э. Павулс ва б. Л.да 7 та театр бор.

Киноси. Л.да кино и.ч. 1910—11 й.лардан бошланган. Дастлаб воқеий хужжатли фильмлар ишлаб чиқарилган. 1913 й. «Ҳақиқат қаерда?» бадий фильми яратилди, 20-й.ларда хусусий фильмлар суратга олинди, 1939 й. ишланган «Баликчи ўғли» фильми латиш кинематографиясининг биринчи ютуғи ҳисобланади. 2-жаҳон урушидан сўнг латиш миллий кино санъати равнақ топди. «Ғалаба билан қайтиш», «Райнис» каби бадий ва тарихий биографик фильмлар яратилди. 50—60-й.ларда «Бакорги аёз»,

«Янги соҳилга», «Бўрон», «Қилич ва атиргул» каби бадиий фильмлар экранлаштирилди. Сўнгги йилларда Рига киностудиясида хилма-хил мавзу ва жанрларда ранг-баранг картиналар яратилди («Эдгар ва Кристина», «Ўлим соясида», «Сувдаги шўъла», «Эсабер, шабада!» ва б.).

Ўзбекистон — Л. муносабатлари. Икки мамлакатнинг янги шароитдаги ўзаро ҳамкорлигини йўлга қўйиш учун аввало ҳуқуқий негиз яратиш лозим эди. Ўзбекистон Президентга И. Каримовнинг 1995 й. Л. Республикасига ташрифи ва Л. президентининг 1996 й. Ўзбекистон Республикасига ташрифи чоғида, иккала мамлакат вазирларининг ўзаро сафарлари вақтида турли соҳаларда ҳамкорлик қилиш ҳақида битимлар имзоланди. Ўзбекистон — Л. ҳукуматлараро савдо-иқтисодий ва илмий-техникавий ҳамкорлик комиссиясининг мажлисларида муҳим масалалар ҳал этилади. Бу ишларнинг натижасида ЎзР б-н Л. ўртасидаги товар айланмаси са-ноат ва қ.х.нинг турли тармоқларида муттасил ортиб борди. Чунончи, 1994 й.да товар айланмаси 13 млн. 165 минг, 1995 й.да 18 млн. 790,5 минг, 1996 й.да 26 млн. 123,4 минг, 1997 й.да 54 млн. 183,6 минг, 2000 й.да 133,1 млн. АҚШ долларини ташкил этди. ЎзР дан Л.га пахта толаси, органик кимёвий бирик-малар, шойи, мева ва сабзавотни кай-та ишлаш маҳсулотлари, газлама ва калава ип юборилса, у ердан қанд-шакар ва қандолат, қора металлдан ясалган буюмлар, транспорт воситалари, буг қозонлари, механик ускуналар, қоғоз ва картон, трикотаж кийимлар, электр асбоб-ускуналари, ноорганик кимё маҳсулотлари, каучук ва резина буюмлар, кофе, чой, ун, мебель ва б. моллар олинади. Бундан ташқари, Ўзбекистон товарларини Ғарбий Европа мамлакатларига юбориш учун Л. портларидан фойдаланилади.

Мамлакатларнинг айрим ташкилотлари ўртасида ўзаро манфаатли алоқалар ўрнатилган. Жумладан, дори-дар-мон

етказиб бериш, сайёҳларни кутиб олиш ва уларга хизмат кўрсатиш ҳақида келишувга эришилган. «Ўзбекистон ҳаво йўллари» ва «Болтик Эйрлайнз» компаниялари ҳамкорлик ҳақида битим имзоландилар. ЎзР Ташқи иқтисодий фаолият миллий банки Л.нинг «Капитал банк», «Парекс банк», «Риетуми банк», «Латэко банк», «Банк Лэнд», «Саулес банк», Рига тижорат банки б-н вакиллик муносабатлари ўрнатган. «Ўзбекмебель» акциядорлик жамияти, ЎзР Ташқи иқтисодий алоқалар агентлигининг ташқи савдо бирлашмалари, «Ўзмарказимпекс» бирлашмаси Л.даги турдош ташкилотлар б-н амалий ҳамкорлик ва савдо-сотик қилиш ҳақида келишиб олган. «Ўзташқитранс» бирлашмаси 1992 й. дан бошлаб Рига, Венспилс, Лиепая портлари ва т. й. орқали 800 минг тоннадан кўпроқ турли юклар: пахта толаси, бурдой, қанд-шакар, картошка, ёғ, мис, рух қабиларни ташиди.

Ўзбекистонда латвиялик инвесторлар иштирокидаги 10 та ва Л. капитали 100% бўлган 1 та корхона рўйхатга олинган. Уларнинг асосий фаолият со-ҳаси электрон, радио алоқа воситалари, умумий машинасозлик буюмлари, кийим-кечак, мебель, шойи и. ч., дорихоналар хизмати, маркетинг тадқи-қотлари ўтказиш, ўзаро сармоя сарфланишини рағбатлантириш ва ҳимоя қилишдан иборат. ЎзР Ташқи иқтисодий алоқалар агентлигида Латвиянинг 3 фирмаси ваколатхоналари расмийлаштирилган.

ЛАТВИЯ УНИВЕРСИТЕТИ - Латвиядаги биринчи миллий олий ўқув юрти. Латвиядаги йирик ўқув, маданий ва илмий марказ ҳисобланади. Рига ш.да жойлашган. 1919 й. ташкил этилган. 1940—58 й.ларда Латвия давлат ун-ти, 1958—90 й.ларда П. Стучка номидаги Латвия давлат ун-ти деб номланган; 1990 й.дан ҳоз. номда. 1990 й. теология ф-ти, 1998 й. тиббиёт ф-ти фаолияти тикланди. Л. у.да 12 ф-т ва 24 и. т. института, кутубхона (2,1 млн.дан ортикасар), ботаника

боги, фан ва техника музейи (6 филиали б-н) бор (1999); 1998/99 ўқув йили ун-тда 20 мингдан зиёд талаба таълим олди, 1560 ўқитувчи, жумладан, 116 проф. ишлади. Л. уда таълим фаннинг 24 тармоғи, жумладан, тиббиёт ва теология бўйича бакалавр, магистр, д-рлик даражасини олиш таъминланадиган дастур бўйича олиб борилади. Ун-т бир нечта илмий жур. нашр этади.

ЛАТЕКС (лот. latex — суюқлик, шира) — ўсимликларнинг сут-шираси. Сут найларидаги суюқлик. Тиниқ, сутсимон оқ, сарғиш-қўнғир, сарик ёки тўқ сарик бўлиши мумкин. Мураккабгулдошлар, тутдошлар, сутламадошлар ва б.да Л. куп. Л.да углеводлар, оксиллар, гликозидлар, тузлар, эфир мойлари ва б. моддалар эриган ёки суспензияланган ҳолда бўлади. Смолалар, гутта, каучук, гуттаперчали дарахтлар, каучукли ўсимликлар Л.нинг асосий компонентларидир. Л.нинг таркиби дарахт ёши, иқлим шароити ва йил фаслига боғлиқ. Л.да каучук манфий зарядланган шарсимон, баъзан ноксимон доналар (глобулалар) шаклида бўлади. Уларнинг катталиги 0,1—6 мк. Янги олинган Л. ишқорий хусусиятга эга; туриб қолса ёки унга кислота ва тузлар қўшилса, коагуляцияланади. Бунинг олдини олиш учун Л.га 0,50—0,75% аммиак қўшилади. Таркибидаги каучук микдорини ошириш учун Л. центрифугаланиб, қуюлтирилади. Шунда каучук микдори 60—75% га етади. Синтетик Л. сунъий каучук дисперсияси (қисми)нинг сувда эмульсион полимерланишидан ҳосил бўлади. Синтетик Л.да ҳам каучук глобулалар шаклида, лекин улар 0,1 мк дан кичик бўлади. Табиий Л.дан табиий каучук, синтетик Л.дан синтетик каучук олинади (яна қ. Каучук).

ЛАТЕН МАДАНИЯТИ - темир даври археологик маданияти. Фарбий ва Ўрта Европада яшаган кельтларнинг маданияти (мил. ав. 5-а. — мил. 1-а. лар). Л. м.га дойр кад. қишлоқ, шаҳар,

қабристон, хазиналар аниқланган. Л.м.га мансуб аҳоли дехқончилик, чорвачилик, хунармандчилик б-н шуғулланган.

ЛАТЕНТ ДАВР, яширин давр — 1) физиологияда — бирор кўзгатувчининг организм (орган, тўқима, хужайра ва б.) га таъсир этган сониядан то жавоб реакцияси бўлгунча ўтган вақт. Л. дни аниқлаш психологияда (мас, муҳандислик психологиясида) аҳамиятга эга; 2) бўғозлик Л.д.и — бир қанча сут эмизувчи хайвонлар (сувсар, бўрсик ва б.)да уруғланган тухум хужайранинг вақтинча ривожланмай туриши; 3) тиббиётда — касалликнинг яширин даври (қ. Инкубацион давр).

ЛАТЕРИТ (лот. later — ғишт) — гилсимон ёки тошсимон зич тоғ жинси. Иссиқ ва нам иқлим шароитидаги алюмосиликат жинсларининг физик-кимёвий нурашининг элювиал маҳсули. Л. нураш пўстининг қалинлиги 50—60 м. Ранги кизил, гоҳо сарғиш-кизил. Асосан, темир ва алюминий оксиддан ташкил топади. Қаттиқ тошли (ҳавода), жуда бўш ёки гилли тузилишга эга. Таркиби бўйича бу каолинит, темир, титан, магнетит, галлузит ва гиббеит аралашмасидир. Унда, одатда, эрийдиган тузлар, сульфатлар, карбонатлар, гидрослюдалар ва монтмориллонитлар гуруҳи минераллари йўқ. Гилли Л.лар осонгина йўнилади ва ҳавода тез қотиш хусусиятига эга бўлгани учун илгаридан Ҳиндистон ва Ҳиндихитойда қурилиш материали сифатида ишлатилди. Л.лар б-н темир рудалари, силикатли никель ҳамда хром, кобальт ва олтин конлари боғлиқ. Л.лар ҳам алюминий олинандиган хом ашё ҳисобланади. Л.нинг энг сифатли рудалари Россия (Воронеж вилояти)да қазиб олинади.

ЛАТЕРИТЛАНИШ — сернам тропик ва субтропик иқлим шароитида алюмо-силикатли тоғ жинсларининг чуқур ва узоқ, муддатли нураш жараёни. Л. натижасида 90% дан зиёд SiO₂, Na, K, Ca, Mg

чиқарилади ва алюминий, темир ва титан оксидлари б-н бойитилган қизил рангли темирли ёки темирли-гилтупрокди элювиал ҳосилалар — ла-тершплар вужудга келади.

ЛАГИПОВ Абдуғани (1878-1953) - наққош, самарқандлик уста. Уста Наим, уста Абдузоҳид б-н ишлаб хунар ўрганган. Хўжа Юсуф, Махмуд Хоразмий масжидлари, Абду Дарун масжиди айвони (1908—09, шифт тўсинида «амали уста Абдуғани» ёзуви сақланган), Кўк масжид, Шайбонийхон масжиди, Боғи Баланд масжиди (1910) ва б. жамоат биноларини безашда қатнашган. Нақшларининг улгу, андазалари тўплами музейларда сақланмоқда.

ЛАГИПОВ Раҳматжон Мамадалиевич (1941.1.5, Самарқанд) — опера хонандаси (тенор), Ўзбекистон халқ артисти (1999). Тошкент консерваториясини тугатган (1970). Самарқанд опера ва балет театри (1970—92), Навоий театри (1992 й.дан) да яққохон хонанда. Ўзгаришларга бой, чиройли ва кучли овоз соҳиби. Опера сахнасида Моний (М. Ашрафий, «Дилором»), Чўпонали (С. Юдаков, «Майсаранинг иши»), Альмавива (Ж. Россини, «Севилья сарта-роши»), Альфред, Герцог, Манрике, Отелло (Ж. Верди, «Травиата», «Риголетто», «Трубадур», «Отелло»), Ленский, Герман (П. Чайковский, «Евгений Онегин», «Қарға моткаси») ва б.; опереттада Данила (Легар, «Хушчакчақ бева»), Генрих Эйзенштейн (Штраус, «Кўршапалак») каби ролларни ижро этган. Концерт репертуаридан ўзбек ва рус композиторлари романс ҳамда эстрада қўшиқлари (И. Акбаровнинг «Ёр, кел», «Раъно», С. Юдаковнинг «Қуйлама, соҳибжамол» ва б.), неаполь халқ қўшиқлари ўрин олган.

ЛАГИПОВ Ҳикмат (1900.1.1, Бухоро — 1981.4.2, Тошкент) — Ўзбекистон халқ артисти (1950). Саҳна фаолиятини Бухоро театрида бошлаган (1922— 24).

Москва ўзбек драма студиясида таълим олган (1924—27). 1927—61 й.лар Ҳамза театрида актёр. Л. яратган образлари ўз характери б-н образнинг ғоявий ва ижтимоий моҳиятини, ички оламини чуқур ва ҳаққоний очилиши ва зўр таъсирчанлиги б-н ажралиб туради. Ифодали саҳна нутқи, мимика ва гриммнинг мукамаллиги, ижроси содда ва ҳаётийлиги б-н кимматлидир. Театр сахнасида Барах («Маликаи Турандот»), Менго («Кўзи булоқ»), Подколёсин («Уйланиш»), Қодиркул мингбоши («Бой ила хизматчи»), Абдулмалик («Алишер Навоий»), Ёрмат («Қутлуг

қон»), Брут («Юлий Цезарь») каби 80 дан ортиқ образ яратган. Л. машхур кино актёри сифатида ўзбек киносининг ривожига муносиб ҳисса қўшган. Аб-дужаббор («Стадионда учрашамиз»), Мансур («Кониют горининг сири»), Шукур («Лайлак келди, ёз бўлди»), Ғани («Сайёд кўнғироғи»), Сайд Обид («Улугбек юлдузи»), Жўра («Жўра саркор»), ота («Севги фожиаси»), Очил Бува («Чинор») ва б. актёрга шуҳрат келтирган ролларидир.

ЛАТИФА (араб. — мутойиба, ҳазил) — халқ ҳажвиёти жанрларидан, танқидий мазмундаги қисқа юмористик ҳикоя. Қадимдан Ўрта Осиё халқлари орасида кенг тарқалган. Л.лар қаҳрамони жонли ва таъсирчан сўзлайдиган, ҳазил-мутойибага бой, ҳақиқат ва адолатни химоя қилувчи ҳозиржавоб шахс. Л. сюжетини қочирӣқ, кесатик, пичинг тўла ҳажвий эпизод ва ҳолатлар ташкил этади. Саргузашт характеридаги сюжет содда ва лўнда ифода этилади. Л.нинг илк намуналари Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутадғу билиг», Саъдийнинг «Гулистон» асарларида учрайди. Л. жанри 11-адан сўнг кенг шаклланди ва ривож топди. Рабғузӣйпнт «Қиссаи Рабғузӣй», Алишер Навоийнинг «Ҳамса» ва б. асарларда халқ орасида маълум ва машхур бўлган Л.лардан фойдаланилган. Л. қаҳрамони ўзбекларда Афанди, тожикларда Мушфикий, тур-

кманларда Мирали номи б-н юритилади. Ўзбек халқ латишаларини дастлаб Шариф Ризо тўплаб, нашр эттирган (1941). Ад.: Ўзбек халқ латишалари, Т., 1971.

ЛАТИШ ТИЛИ — латишлар тили. Ҳинд-европа оиласининг болтиқ тиллари гуруҳига мансуб. Л. т.да 1 млн. 300 мингга яқин киши гаплашади (2000). У 3 та асосий — ўрта латиш (Марказий Латвия; бу диалект асосида адабий Л. т. шаклланди), ливон (Курземенинг шим. ва Видземенинг шим.-ғарбий қисмлари), юқори латиш (Шарқий Латвия) лаҳкаларига бўлинади. Л. т.да архаик хусусиятлар кам, одатда, урғу сузнинг биринчи бўғинига тушади; фонетик таркиби барча унлиларнинг узун ва қисқа бўла олиши б-н характерлидир. Л. т. ёзуви 16-а.да латин алифбоси асосида пайдо бўлган.

ЛАТИШЛАР (ўзларини латвиешини деб атайдилар) — халқ. Латвия Республикасининг асосий аҳолиси (1390 минг киши, 1990-й.лар ўргалари). Россияда (47 минг киши), шуниингдек, Литва, Эстония, Белоруссия, АҚШ, Канада, Швеция ва Австралияда ҳам яшайдилар. Умумий сони 1,54 млн. киши (1990-й.лар ўргалари). Европеоид irqига мансуб. Латиш тилида. сўзлашадилар. Диндорлари, асосан, христиан протестантлар, Латгалияда эса христиан католиклар. Л. этногенези тили ва маданияти литваларта жуда яқин. Л.нинг аجدодлари Латвия худудига мил. ав. 3—2-минг йилликда келиб жойлашган болтиқ қабиалари ҳисобланади. Мил. 1-минг йиллик бошида Болтиқ денгизи бўйида маданий жиқатдан қардош қабиаларнинг этник уюшуви содир бўлган. Мил. 1-минг йиллик охири — 2-минг йиллик бошларида Л.да илк мулкдорлик муносабатлари вужудга келиб, ягона латиш элати шакллана бошлаган. Бу жараён 12-а. охири — 13-а. бошида немис — салибчиларининг Л. ерига бостириб кириши натижасида тўхтаб қолган. 16—17-а.ларда Латвиянинг бир қисми Речь Посполита ва Шве-

ция ўртасида тақсимланган. 1525 й. латиш тилида илк китоб нашр этилган. 19-а. ўргаларида латиш миллати шаклланди. Л.нинг анъанавий машғулоти — деҳқончилик ва чорвачилик, денгиз бўйида — балиқчилик, тўқимачилик, темирчилик, кулолчилик, ёғочни қайта ишлаш саноати ривожланган.

ЛАТОБАНД ДОВОНИ - Туркистон тизмаси таркибига кирувчи Қизилкамар тоғлари (Жиззах вилояти)даги доvon. Бал. 1995 м. Март—окт. ойларида фойдаланиш мумкин. Довон орқали Бахмал тумани маркази Усмадан Янгиобод қишлоғи ва Зафаробод шаҳарчасига ўтилиб, Зарафшон водийсига (Тожикистон Республикаси) тушилади.

ЛАТТАБАНД — Самарканд ва Жиззах вилоятларидаги сой, Булунгур ва Бахмал туманлари худудидан оқиб ўтади. Туркистон тоғ тизмасидаги Шингак доvonи яқинидаги (2450 м) булоқлардан бошланади. Ғарб ва шим.-ғарб томон оқиб бориб, Қозоққишлоқ яқинида Эски Туятортар каналига қуйилади. Уз. 21 км, сув йиғиш майд. 26 км². Ёмғир ва қор сувларидан тўйинади. Баҳорда суви кўпаяди. Йигирмага яқин ирмоғи (умумий уз. 24 км) бор.

ЛАТТАТИКАН — қ. Пахтатикан.

ЛАТУНЛАШ - қ. Жезлаш.

ЛАТУНЬ - қ. Жез.

ЛАТЧАЛАР — сувсарсимонлар оиласига мансуб йиртқич сук эмизувчилар гуруҳи. Танаси ингичка, чўзиқ ва жуда эгиловчан. Ўрта Осиё худудида латча ва оқ латча тарқалган. Латча (*Mustela nivalis*) — энг майда йиртқич, уз. 13—28 см, вазни 40 г дан 100 г гача. Езда юнги танасининг орка томонида очик кулранг, қорин томонида оқиш ёки сарғиш; ареалининг шим. қисмида қишда оқрангга киради. Европа, Шим. Африка, Шим.

Америка ва Осиёда тарқалган. Жуда серҳаракат, сичқонларни кириб катта фонда келтиради. Оқ латча (*M. erminsa*) латчага нисбатан бир оз йирикрок, думининг учи қора, уз. 16—38 см, вазни 260 г гача. Европанинг деярли ҳамма худудларида, Шим. Америка, Осиёнинг шим. қисмида учрайди. Ўрта Осиёда Орол денгизидан шим.роқда тарқалган. Асосий озиғи майда кемирувчилар: сичқонлар, дала сичқонлари: кемирувчилар кам бўлганида эса балиқлар, бақалар, қушларнинг уясидаги жўжалари; оч қолганида мевалар ва хар хил органик чиқиндилар б-н озикланади. Йилгига бир марта 4—8 тадан болалайди. Л.нинг иккала тури ҳам зараркунанда кемирувчиларни кириб, инсонга катта фойда келтиради. Оқ латча қимматбаҳо мўйна беради.

ЛАУРЕАТ [лот. *laureatus* — бошига дафна (лавр) гулчамбари кийгизилган] — давлат мукофоти ёки халқаро мукофотга сазовор бўлган шахс, шунингдек, танловлар (асосан, бадиий танловлар) ғолиби. «Л.» атамаси Юнонистонда пайдо бўлган. У ерда бирор мусобақа ғолиблари «ғалаба тожи» сифатида дафна дарахти япроқларидан қилинган фахрий гулчамбар б-н тақдирланган. Бундай одат кейинчалик Қад. Римда ҳам тарқалган. Ғолибларни дафна гулчамбарлари б-н тақдирлаш ҳозирга қадар сақланган.

ЛАУТ Розалинда Бернгардовна (1925. 24.11, Одесса вилояти) — опера хонандаси (лирик-драматик сопрано) ва педагог. Ўзбекистон халқ артисти (1973). Диапазони кенг, кучли ва жозибадор овоз соҳибаси. Тошкент консерваториясини тугатган (1961). Ҳамза номидаги мусиқа билим юртида жўрнавоз (1956—64), Навоий театрида яккахон хонанда (1961—83). 1979—90 й.лари Тошкент консерваториясида доцент. Опера сахнасида Санобар (М. Ашрафий, «Шоир қалби»), Флория Тоска (Ж. Пуччини, «Флория Тоска»), Недда (Р. Леонкавалло, «Масхара-

бозлар»), Маргарита (Ш. Гуно, «Фауст»), Татьяна, Лиза (П. Чайковский, «Евгений Онегин»), «Қарға моткаси»), Леонора, Аида, Елизавета (Ж. Верди, «Трубадур»), «Аида», «Дон Карлос») каби партияларни ижро этган. Концерт репертуаридан Европа ва айрим Ўзбекистон композиторларининг камер мусиқа асарлари ўрин олган. Ҳамза номидаги Ўзбекистон Давлат мукофоти лауреати (1981).

ЛАУЭ (Laue) Макс Феликс Теодор фон (1879.9.10, Пфафендорф, Кобленц яқинида — 1960.24.4, Берлин) — немис физиги. Берлин ун-тини тугатган (1904). Илмий ишлари оптика, кристаллофизика, ўта ўтказувчанлик, нисбийлик назарияси, квант назария, атом физикаси, каттик жисмлар физикаси ва б.га оид. Кристалларда рентген нурлари интерференцияси назариясини яратиб, бу нурлар учун кристаллардан дифракцион панжара сифатида фойдаланишни таклиф қилган, кристалларда рентген нурларининг дифракцион назариясини ишлаб чиққан (1912). Унинг раҳбарлигида биринчи марта лауэграмма олинган ва бу б-н рентген структура анализига асос солинган. Нобель мукофоти лауреати (1914).

ЛАУЭГРАММА — монокристаллнинг рентген нуридаги дифракцион тасви-рини қайд этиш. 1912 й.да шу усулни таклиф этган М. Лауэ номи б-н аталади. Л.ни биринчи марта немис олимлари В. Фридрих ва П. Книппинг фотоплёнкада ҳосил қилган. Лауэ усулида узулуксиз спектрли рентген нурларининг ингичка дастаси шу нурлар учун дифракцион панжара вазифасини бажарувчи кўзгалмас монокристаллга узатилади. Кристалл ҳосил қилган дифракцион тасвир кристалл ортига жойлаштирилган фототасмада қайд қилинади. Расмда бериллий монокристаллида олинган Л. кўрсатилган. Монокристаллнинг турли кристаллогра-фик текисликларида жойлашган атомлардаги рентген нури дифракцияси Л.да маълум бир доғларни

ҳосил қилади. Л.даги доғларнинг сони ва жойлашишига қараб, мас, кристаллнинг симметрияси тўғрисида хулосалар чиқарилади. Л. усули рентген структура анализида қўлланилади.

ЛАФОНТЕН (La Fontaine) Жан де (1621.8.7, Шато—Тьерри, Шампань — 1695.13.4, Париж) — француз шоири, масалчи. Франция акад. аъзоси (1684 й.дан). Машҳур «Психея ва Купидоннинг муҳаббати» (1669) қиссасига «Минг бир кеча» эртақлари ҳамда Апулей (мил. ав. 2-а.) нинг «Метаморфозалар» асари асос бўлган. Л.нинг масал жанридаги асарлари кўпроқ шуҳрат қозонган. «Шеърлий эртақ ва ҳикоялар» (1—5-китоблар, 1665—85), «Масаллар» (1 - 12-китоблар, 1668—94) тўпламларида ўткир ҳажвчи, йирик мутафаккир, адабиётда Уйғониш даври анъаналарининг давомчиси сифатида майдонга чиқди. Унинг антик давр, Европа ҳамда Шарқ адабиёти («Калила ва Димна» ва б.), шунингдек, халқ доғришмандлигидан руҳланиб яратган масаллари замонавийлиги, ўткир ҳажви, тавсифларнинг ёрқинлиги б-н жаҳон сатирик адабиёти хазинасини бойитди. Ўзбек ва рус масалчилиги ривожига ҳам Л. ижодининг муҳим ўрни бор. «Косиб ва дўқондор» масали ўзбек тилига таржима қилинган (1984).

ЛАФФАСИЙ (тахаллуси; асл исми Ҳасанмурод Муҳаммад Амин ўғли) (1880 — Хива — 1945) — ўзбек шоири, тарихчи ва тазкиранавис. Мадаминхон мадрасасида таълим олган. Л. ўзининг «Хива шоир ва адабиётшуносларининг таржимаи ҳоллари» тазкирасида халқ орасида машҳур бўлган Мунис Хоразмий, Оғаҳий, Роғиб, Феруз ва Чокар каби 51 нафар хоразмлик ижодкорнинг таржимаи холи ва ижоди ҳақида маълумот берган. Асарда Л. ўз шеърларидан ҳам намуналар келтирган.

ЛАХТИ — Финляндия жан.даги шаҳар ва порт. Пяйяанне қўллари систе-

масидан жан.да. Аҳолиси 96,6 минг киши (1999). Т. й. тугуни. Ёғочсозлик саноати ривожланган. Целлюлоза-қоғоз саноати учун жиҳозлар и.ч., тўқимачилик, пойабзал, ойна-шиша, озик-овқат саноати корхоналари бор. Туризм ва қишки спорт ўйинлари маркази.

ЛАХУД Эмиль (1936.10.10, Ливан) — Ливан давлат арбоби. Ҳарбий-денгиз коллежини тугатган (1959). 1959 й.дан Ливан харбий-денгиз кучлари базасида, сўнг мудофаа вазириликда хизмат қилган. 1989 й.дан Ливан қуроли кучлари кумондони. 1998 й. 15 окт.дан Ливан Республикаси президенти.

ЛАЦИС Вилис Тенисович [1904. 29.4(12.5), Ринужи қишлоғи, ҳоз. Рига тумани — 1966.6.2, Рига] — Латвия халқ ёзувчиси (1947), давлат ва жамоат арбоби. Дастлабки асарлари — «Аёл» (1930) новелласи ва «Озодликка чиққан йиртқич» фантастик романи (1931). Романларида латиш халқининг ҳаёти акс этирилган («Қанотсиз қушлар», трилогия, 1931 — 33; «Балиқчи ўғли», 1 — 2-китоб, 1933 — 34; «Бўрон», 1 — 3-китоб, 1945 — 48). Л. «Янги қирғоқ сари» (1950—51), «Денгиз бўйидаги қишлоқ» (1954), «Момақалдиқондан сўнг» (1962) ва б. романлар муаллифи. «Бўрон» романи ва б. асарлари ўзбек тилига таржима қилинган. Ас: Балиқчи ўғли, Роман, 1958; Ватанни қўмсаб, Т., 1961.

ЛАШКАР (форс.) — ўрта асрларда номунтазам қўшин тури; черик, қўшин, армия. Мунтазам армияси булмаган хон ва подшоҳлар харбий юриш олдидангина ўзига тобе вилоятларга чопар юбориб, Л. тўплаган. Л.га чақирилган хар бир киши ўз оти, қуроли ва бир ойлик озик-овқати б-н келган.

ЛАШКАР ҚУШБЕГИ (? - 1842) -Тошкент ҳоқими (1810—40); Читрол вилоятидан чиққан эроний қуллардан. Кўккон хонлиги даврида юқори лавозим-

ларни эгаллаган. 1809 й.да Олимхон Тошкентни босиб олгач, Л.к.ни девонбеги лавозимида шаҳар ҳоқими этиб тайинлаган. 1810 й. Олимхон ўлдирилгач, тахтга утирган Умархонни Тошкент зодагонлари совғалар б-н дабдабали кутиб олишган. Лашкар девонбеги ва унинг ўғиллари хон томонидан алоҳида тақдирланган. Хон унга кушбеги унвонини берган. 1816 й. Туркистон ш.ни Умархон томонидан эгаллашида Л.к. муҳим роль уйнаган. Л.к. козоклардан ташкил топган кўшини б-н 1818 й.да Умархоннинг Ўратепа ва Жиззахга (1819) қилган юришида қатнашган. 1830 й. сент.да Л.к. 15 минг қушини б-н Муҳаммад Алихоннинг Қашқарга қилган юришида иштирок этган. Қўқон кўшини Шаркий Туркистондаги Янги Ҳисор, Ёркенд, Хўтан ш.ларини эгаллаб Оксув ва Учтурфонга қадар етганлар, куп қийинчиликлардан сунг Қашқар вилоятидаги Гулбоғни қамал қилишган. 3 ой давом этган қамалдан сўнг, кўп сонли Хитой кўшини яқинлашаётганидан хабар топган қўқонликлар 70 минг қашқарликни узлари б-н олиб қайтганлар. Л.к. уларнинг бир қисмини Тошкентга келтириб жойлаштирган (шаҳарнинг Қашқар маҳалласи номи шундан). 1841 й.да Қўқонда умумхалқ кўзғолони бошланган. Халқ айбдорларни жазолашни сўраб турган вақтда, хоннинг қабулида Тошкентдан келган Л.к. бўлган. Хон Гадейбой парвоначи б-н Л.к.дан ҳар қандай йўл б-н бўлса ҳам халқни тинчлантиришни сўраган. Хоннинг ўзи эса қочган. Л.к. ва Гадейбой парвоначи халққа сохта ваъдалар бериб тинчлантирганлар. Шу вақтда Бухоро амири Насруллахон Қўқонга юриш қилгани ҳақида хабар келган. Халқ уз кучини шаҳарнинг мудофаасига йўналтирган. Л.к. 1842 й. Бухоро хони Насруллахон Қўқонни эгаллаган пайтда ўлдирилган. У Сирдарё бўйларида Қўқон хонлигига қарашли бўлган Чўлок, Сўзоқ ва Оқмачит қалъаларига асос солган. Л.к. даврида Тошкентда кенг кўламда ободончилик, қурилиш ишлари амалга оширилган (Бекларбеги ма-

драсаси, Қўқон ўрдаси, Л.к. саройи ва б. қурилган). Янги маҳаллалар (Қашқар маҳалласи, Кушбеги, Девонбеги ва б.) вужудга келган. Шаҳар мудофаа деворлари таъмирланиб янги дарвозалар (Қашқар, Қўқон, Қўймас) ўрнатилган, шаҳар худуди кенгайтирилган. Л.к. Анҳор каналининг чап соҳили (тахм. хоз. «Анҳор» кафеси ўрни ва унинг ён атрофи)да янги Ўрда қурдирган. Ад.х Бейсембиев Т.К., «Та'рих-и Шах-рухи» как исторический источник, Алма-Ата, 1987; Материалы по истории Средней и Центральной Азии X—XIX вв., Т., 1988; История Узбекистана, Т., 1993. Машхура Шарипова.

ЛАШКАРАК ПОЛИМЕТАЛЛ КОНИ — Қурама тоғларининг шим. ён багарларида, Лашкарақсойнинг юқори окимида, Ангрен ш.дан 40 км жан.да жойлашган. Ўрта асрда йирик қумуш-қўрғошин конларидан бири бўлган. Кон колдиклари 1933 й.да топилган. Коннинг устки қисмини қад. кончилар тўла-тўқис қазиб олганлар. Кончиларнинг темир пона, тош болга, сопол мойчиноқлар каби асбоб ва буюмлари, руда эритиш хумдонларининг колдиклари топилган. Коннинг геологик тузилишида юқори тошқўмир даврининг трахиандезит-дацитлари ва юқори пермь даврига мансуб липарит эффузив формациялари иштирок этган. Рудали зоналар субвулкан жинсларида ва шим.-шарқ томонга йўналган ер ёриқлари атрофида жойлашган. Кондаги руда, асосан, иккиламчи минераллар тарқалган жойда бўлиб, кварц-галенит, кварц-кальцит-галенит минераллари асоциациясида учрайди. Руда таркибида 80 дан ортиқ минерал аниқланган, жумладан, 60 дан ортиғи рудали. Қўрғошин ва рухдан ташқари қумуш ҳам муҳим аҳамиятга эга, айрим жойда соф қумуш ҳам учрайди. Унинг 1 т рудадаги микдори 350 г дан ортиқ, одатда, унинг амалдаги микдори 600—900 г/т дан кам булмаслиги лозим. Асосий руда элементларидан ташқари кадмий, индий, сурма ва б. нодир металлар ҳам учрайди.

ЛАШКАРГОХ — лашкар ўрнашадиган жой, харбий лагер (к. Ўрду).

ЛАШКАРГОХ, Лашкари - Бозор — Жан. Афғонистонда жойлашган улкан тарихий-маъмурий мажмуа; газнавийлар (10—12-а.лар) ва ғурийлар (12-а. ўртаси — 13-а. боши) сулоласи султонлари қароргоҳи. Археологик тадқиқотлар натижасида 12-а.га оид сарой ва боғ-парк иншоотлари қолдиқлари топилган. Умумий майдони тахм. 164х95 м дан иборат. Мажмуа таркиби Л. жан. да жойлашган бош сарой (тўрт томони айвон б-н ўралган ҳовли саҳни; бир неча зал, ётоқхоналар, хизмат хоналари алоҳида гуруҳ бўлиб жойлашган; деворий расмлар, безак қилиб терилган ғиштлар), шунингдек, Л.нинг марказий ва шим. қисмида жойлашган 2 та сарой, масжид, боғ кўшклари, каптархона(каптар минор), турар жой қолдиқларидан иборат.

ЛАЪЛ — минерал, шпинелнинг қизғиш, пушти рангли хили. Қаттиқлиги 7,5—8 бўлиб, олмос, ёқутдан кейин 3-ўринда. Куб сингонияли, кристаллари октаэдр шаклида, зичлиги 3,5—4,1 г/см³. Темир, хром, рух, шунингдек, натрий ва калий аралашмалари учрайди. Минералнинг янги аралашмалари таркиби ва генетик хусусиятларига боғлиқ равишда кизил, кўк, яшил, қўнғир ва қора бўлиши мумкин, шишасимон ялтироқ. Л. узоқ вақт ёқут деб ногўғри номланган. Улар бир-биридан фарқ қилади. 7-а.да Бадахшон (Помир)да қатта Л. кони топилганидан сўнг бу минералнинг физик ва кимёвий хусусиятлари ўрганилиб, ёқут корунднинг қизил ранглиси, Л. эса шпинелнинг қизил хили эканлиги аниқланди. Л. ёқутдан юмшоқроқ, бироқ, оловга чидамли. Беруний Л.ни куйидагича таърифлаган: «Лаъл ўзининг ранги ва жилваланиб туриши б-н ёқутга жуда ўхшайди, лекин қаттиқлиги жиҳатдан ундан қолади, шунинг учун бу минералнинг

қирралари тез синиб кетади». Магмадан ажралиб чиққан иссиқ газ эритмаларининг оҳақтошларга таъсиридан Л. ҳосил бўлади. Ўзбекистон, умуман Ўрта Осиёда шпинел кенг тарқалган бўлмасида, Помирдагина унинг конлари топилган. Бу конлар эса бугунлай қазиб олинган. Л. фақат асл тош сифатида заргарликда ишлатилади. Ҳозир сунъий йўл б-н ҳам олинади.

ЛАЪЛИ — рўзғор буюми; нон, қанд-курс солиб дастурхонга қўйиш учун ишлатиладиган кенг ясси, четлари бир оз қайрилган тўртбурчак ёки айлана шаклидаги металл идиш. Безакли ва безаксиз бўлади. Қандакори усулида нақшлар б-н безатилгани кенг тарқалган. Баъзан патнис деб ҳам аталади.

ЛАҚАБ — 1) шахснинг кўриниши, қилиғи, машғулоти ёки бирор хусусиятига қараб бериладиган иккинчи ном. Мас, Жўра Пасон, Олим Ташвиш, Зокир Совуқ, Абдулла Хўроз каби номларнинг иккинчи қисми Л.дир. Одатда, Л. ишлатилиш ўрни ва мақсадига қараб ижобий ёки салбий маънога эга бўлади. Адабий асарларда бадиий восита сифатида ҳам қўлланади. Ёзувчи ва шоирнинг бундан мақсади персонаж ёки образнинг муайян томондан бўрттириш, унинг бирон хусусиятини ривожлантириш, қайтариқлардан қочиш ва асар тилини ранг-баранг қилишдир. Л.нинг баъзилари адабиётда умумлашиб кетган. Мас, Мажнун (телба) Қайснинг, Кўҳкан (тоғ қазар) Фарҳоднинг Л.идир; 2) мумтоз адабиёт даврида таҳаллус маъносида қўлланган сўз. Мас, Навоий асарларида ўзи ҳақида «ал-мулақаб бин-Навоий» («Навоий деб лақаб олган») дейди.

ЛАҚАЙ, лоқай — ўзбеклар таркибига кирган элатлардан бири. Л., асосан, Бухоро хонлигининг Ҳисор ва Балжувон бекликлари ҳудудларида, айрим гуруҳлари хоз. Сурхондарё вилоятининг Денов, Тожикистоннинг Со-

мониён, Кофарниҳон, Ҳисор туманлари, Хатлон вилоятининг Қўрғонтепа ва Қўлоб минтақаларида муқим аҳоли сифатида истиқомат қилишади. Л.лар Афғонистоннинг Бағлон ва Балх вилоятларида, Покистоннинг Карочи ш., Саудия Арабистонидаги Макка, Мадина, Жидда ш.ларида, Туркиянинг Антакия, Истанбул минтақаларида, Эроннинг Техрон вилоятидаги Қизил Ҳисор, Шероз, Зоҳидон, Кермон, Қазвин ва Ҳўрмузгон вилоятларида яшайдилар. Тахм. маълумотга қўра, умумий сони 500 минг кишидан ортиқ. 20-а. бошларида Ҳисор беклигида Л.лар ҳисор Л.лари (эсанхўжа, бодрокли уруғлари), Балжувон беклигида яшовчиларни балжувон Л.лари (байрам, тўртвул уруғлари) (хоз. Қўлоб Л.лари) деб аталган. Бу уруғларнинг ҳар бири, ўз навбатида, яна бир қанча кичик уруғ (бўлак)ларга бўлинган. Л.лар ҳам ўзбек халқини ташкил этган бошқа элатлар сингари хоз. яшаб турган ҳудудларда шаклланиб ривожланган. Л.лар чорвачилик, йилкичилик б-н шуғулланган. Лақай от зоти ва ҳисори қўйлар Марказий Осиёда машхур. Бой хўжаликларда 300—400, айримларида 900—1000 йилки бўлган. 19-а. охирларида ўтрокклашиш жараёнида деҳқончилик б-н шуғулланишган. Л.лар ўзига хос урф-одат ва анъаналарга эга. Л. қизлари тикадиган мапремеч, жук чаригич, айнахалта, кеште ва б. шунга ўхшаш миллий маданият намуналари машхур. Айниқса, Л.ларда тикиладиган торлама ва бостирма тақиялар, яъни миллий бош кийимлар, ўзига хос миллий маданият намуналари сифатида ажралиб туради. Ад.: Малицкий Н. Г., Учебное пособие по географии Таджикистана, Т. — Самарқанд, 1929; Кармышева Б. Х., Узбеки-лоқайцы Южного Таджикистана, Сталинабад, 1954. Насриддин Мамазанаров.

ЛАҚАЙ ОТ ЗОТИ — жайдари от зоти. Ватани — Ўрта Осиё. Бундан 300—400 йил муқаддам лақайлар томонидан маҳаллий жайдари мўғул типигади от зо-

тини ёвмут, ахалтака, қорабайир ва араби от зотлари б-н чатиштириш ва узок, танлаш асосида яратилган. Л.о.з. қуруқ ва иссиқ иқлимга мослашган. Тоғли ҳудудларда салт миниш, юк ташиш, аравага қўшиш, пойга ва улоқ мусобақалари учун мўлжалланган (пойгада 1000 м масофани 1 мин. 12,7 сек.да босиб ўтган). Тана тузилиши пишик., кўкракдор, сағриси кенг, оёқлари қотма, туси, асосан, тўриқ, кўк, саман, жийрон, камданкам қора. Тирик вазни 400—450 кг. Серпумтлиги 85—95%. Л.о.з. айғирларининг қарчиғай бал. 145,7 см, гавдасининг уз. 150 см, кўкрак қафаси айланаси 161,8 см, почасининг айланаси 19 см. 2—3 ёшли тойлари пойгага ўргатилади. Асосан, Тожикистонда (Ҳисор тоғ яйловлари, Ёвон дашти) ва Ўзбекистоннинг Денов минтақасида боқилади. Л.о.з. Душанба яқинидаги Султонобод от з-ди ва республикадаги махсус йилкичилик хўжаликларида урчителиди.

Ад.: Тўрақулов З. ва б., Йилкичилик, Т., 1985. Абдусаттор Амиров.

ЛАҚҚА БАЛИҚ (*Silurus glanis*) - лаққалар оиласига мансуб балик. Бўйи 5 м гача, оғирлиги 300 кг ча. Танаси тангачасиз. Орқа сузгич қаноти кичик. Оғзи кенг. Пастки жағи узунроқ. Мўйлови 3 жуфт. Орқа томони зайтун тусда, ост қисми (қорни) эса ок.. Европадаги кўл ва дарёларда яшайди. Ўзбекистон дарёларида учрайди. 4—5 й.да вояга етади. Баҳорда ёки ёз бошида сув тубидаги уясига 480 минггача увилдириқ ташлайди. Эрқаги тухумларини қўриқлайди. Умуртқасиз жониворлар б-н озикланади. Овланади.

ЛАҒМОН (хитойча «ла мян» — чўзилган хамир) — пишитилган хамир чилвир қилиб чўзилиб тайёрланадиган таом. Хамир қорилгач (0,5 кг унга 1 стакан сув, 1 чой қошиқ туз ҳисобида), 1 соатча тиндириш учун ўраб қўйилади. Хамир муштлаб пишителиди, шу хамирдан қўлда (ёки махсус машинада) Л. хамири

чўзилади (ёки ёйилиб угра кесилади). Л. чилвири бир-бирига ёпишиб кетмаслиги учун юзига доғлаб совитилган ўсимлик мойи суртилади. Хамирни қайнаб турган тузли сувга солиб, сув юзига қалқиб чиққунча пиширилади. Пишган хамир совук сувда чайилади. Л.га қайла тайёрлаш учун гўшт, булғор қалампири ва пиёз, сабзи, турп, карам, помидор, саримсок, картошка каби масалликлар тўғралади, ошкўқлар, жусай майда қиркилади. Доғланган ёғда гўшт, пиёз ва саримсок, булғор қалампири, помидор қовурилади, турп, картошка ва ошкўқларни солиб сув куйилади. Дастурхонга тортишда ликоп ёки косаларда хамири юзига қайла солиб сузилади. Бир чой қошиқ лозижон солинади. Л.нинг кесма Л., чўзма Л., қовурма Л., шиман, шивит оши ва б. турлари бор.

ЛАҒМОН Золи Зард — Вахш водийси (Тожикистон)даги шаҳар харобаси (мил. 3—4-а. —1221). Вахш дарёсининг сўл қирғоғидаги Узун кишлоғи яқинида, Қўрғонтепа ш.дан 23 км масофада жойлашган. Ўрта асрларда Ҳаловард деб аталган. Л.нинг умумий май-дони шаҳар атрофи б-н биргаликда 100 га ни ташкил этади. Шаҳар мудофаа деворлари б-н ўралган, кузатув минораларига эга 4 дарвозаси бўлган. Шаҳарнинг айрим қисмлари 2 қатор девор б-н ўраб олинган. Л. ўрнидаги дастлабки манзилгоҳ мил. 3—4-а.ларда вужудга келган. Илк ўрта асрларда Вахш вилояти маркази Ҳаловард Кофирқалъа ш. харобаси ўрнида бўлган. Араблар истилоси арафасида бу ерда буддизмга эътиқод қилган туркий сулола хукмронлик қилган. Араблар Ҳаловардни эгаллаб, уни вайрон этишгач, вилоят маркази 12 км шим.-ғарбда жойлашган Л. ўрнига кўчган. Шаҳар ўзининг эски номини сақлаб қолган. Араблар истилосидан сўнг у катта шаҳарга айланган. 10—13-а. бошларида равнақ топган. Шаҳардаги деярли барча бинолар пишиқ ғиштдан ишланган, кўча ва майдонларга эса шағал (майда тош) ётқизилган. Ўрта асрларда

бу ерда Вахш вилоятининг зарбхонаси жойлашган. Шаҳар 1221 й. Чингизхон қўшинлари томонидан вайрон қилинган. Ад.: Камалиддинов Ш. С, Историческая география Южного Согда и Тохаристана по арабоязычным источникам IX — начала XIII вв., Т., 1996.

ЛАҲЖА, диалект — умумхалқ тилининг муайян чегараланган ҳудудда жойлашган кишилар жамоасида бевосита алоқа воситаси сифатида қўлланувчи ва нисбатан яхлит лисоний тизим б-н ажралиб турувчи кўриниши. Л. бир қатор катгарок тил тузилмаси таркибига киради, ушбу бутунликнинг бошқа қисмларига, бошқа Л.ларига қарши кўйилиб, таққосланади ва улар б-н умумий хусусиятларга эга бўлади. Ҳудудий Л.лар товушлар таркиби, грамматика, сўз ясалиши, лексика нуқтаи назаридан муайян тафовутларга эга бўладилар. Бундай фарқлар сезилмас даражада бўлиб, аниқ, бир тилнинг турли Л.ларида сўзловчилар бир-бирини яхши тушунишади (мас, ўзбек тили Л. ва шевалари), бошқа тилларнинг Л.лари бир-бирдан кучли фарқ қилиб, бунда турли Л.ларда сўзловчиларнинг ўзаро алоқаси қийинлашади ёки мумкин бўлмайди (мас, немис, хитой тиллари Л.лари). Л. умумхалқ тилининг куйи босқичи ҳисобланади, у шевага нисбатан кенг маънога эга бўлиб, шевалар йиғиндисидан таркиб топади. Мас, этногенетик жиҳатдан кўп таркибли бўлган ўзбек тилида 3 та асосий Л. фарқланади: қорлуқ-чигил-уйғур Л.си — Фарғона водийсидаги, Тошкент ва Зарафшон вохаларидаги шаҳарлар ва уларга яқин аҳоли масканлари шеваларини ўзи ичига олади; қипчқ Л.си — Самарқанд, Бухоро, Сурхондарё, Шим. Хоразмдаги ҳамда Фарғона ва Оҳангарон водийларидаги «ж»ловчи ўзбек шеваларини ўз ичига олади; ўғуз Л.си — Жан. Хоразм (Урганч, Хива, Хонқа, Ҳазорасп ва б.) ва Туркменистондаги ўзбек шеваларидан иборат. Мазкур Л.ларнинг фонетикаси, грамматикаси ва луғат таркибида

бир-биридан фарқ килувчи хусусиятлар мавжуд, лекин бу фарқлар уларни бир-биридан кескин ажратмайди. Бу Л.лар ўзбек халқи ва тилининг пайдо бўлиши ва ривожланишида етакчи ўрин эгаллаб, қоз. ўзбек адабий тилининг шаклланиши ва ундаги айрим лисоний ҳодисаларнинг барқарорлашишида иштирок этган. Қорлуқ Л.сининг Тошкент ва Фарғона тип шевалари ҳоз. ўзбек адабий тилининг таянч шевалари ҳисобланади. Ўзбек адабий тили ҳозир ҳам Л.лардаги энг ифодали, кўп маъноли сўзлар ва иборалар, мақбул грамматик шакллар ҳисобида бойиб бормоқда. Абдуваҳоб Мадвалиев.

ЛАҲН — қ. Алҳон.

ЛАҲҲОМ Абулҳасан Али ал-Харроний (? —970, Нишопур) — шоир. Бухоро, Хоразм, Термизда яшаган. Ижодида ҳажв асосий ўрин тутган. Ҳажвлари, асосан, замондош маддох шоирлар ва давлат арбобларига қаратилган. Л. вазир Абу Али ал-Бальъамий (960—74)ни ҳажв қилгани учун таъқибга учраган ва Бухородан чиқариб юборилган. «Йағимат ул-дахр»да Л.нинг 350 мисра шеъри сақланган. Француз адабиётшуноси Барбье де Менар (19-а.) Л.ни «Сомонийлар даврида Бухородан чиққан Ювенал» деб атаган.

ЛЕБАП ВИЛОЯТИ — Туркменистондаги вилоят (дастлаб 1939 й. 20 нояб.да ташкил этилган, 1963 й.да тугатилган. 1970 й. 14 декабрда қайта тикланган). 1993 й. гача Чоржўй вилояти номи б-н юритилди. Қорақум чўлининг шарқида Амударё ўрта оқимининг ҳар икки соҳилида жойлашган (Лебап — Лабиоб, яъни, Дарё бўйи, номи шундан). Майд. 93,8 минг км². Аҳолиси 1034,7 минг киши (1999). Вилоятда 13 туман, 4 шаҳар, 26 шаҳарча, 103 кишлоқ ва 458 аҳоли пункти бор. Вилоят маркази Туркманобод шаҳри.

Табиати. Л. в. худудининг 75%ни Қорақум чўли эгаллаган. Вилоят худуди

шим.-ғарбдан жан.-шарққа 690 км га чўзилган, эни шарқдан ғарбга 135—225 км. Л.в. шим.да Амударёнинг ғарбида Заунгуз Қорақумигача етиб, Мари—Туркманобод т.й.дан жан.да Қорақумнинг жан.-шарқий қисмини ўз ичига олган. Вилоятнинг жан.-ғарбий чеккасида Қорабел қирларининг бир қисми жойлашган. Шим.-шарқий қисми (Амударёнинг ўнг соҳили) Қизилқум чўлидан иборат, ундан жан.-шарқда Сандикли кум чўли мавжуд. Вилоятнинг жан.-шарқий чегарасида Мукри платоси б-н Гугурттоғ ва Кўхитанг (энг баланд жойи 3139 м) тоғлари бор.

Л.в. иклими кескин континентал, қуруқ. Ёзи иссиқ, қиши мўътадил совуқ. Июлнинг ўртача т-раси 29,5°, янв.-ники шим.да —4°, жан.да 2°. Йиллик ёғин миқдори шим.да 100 мм, жан.да 150—200 мм. Вегетация даври 203—235 кун. Кўллардан Ботли, Қарғали, Қизилча, Патдали, Султон Санжар ва б. бор. Тупроғи, асосан, бўз тупроқ. Ўсимликлардан чўл қисмида кум бардидоши, оқ саксовул, куёнсуяк, қандим ва б., Амударё водийсида тўқай ўсимликлардан турангил, терак, тол ўсади, тоғларда арчазорлар учрайди. Ёввойи ҳайвонлардан чўлларда жайран, дашт мушуги, тулки, бўри, чиябўри, кемирувчилардан қумсичқон, юмронқозик, қушлардан хўжасавдоғар, чўл қизилиштони, судралувчилардан илон, калтақесақ, тошбақа, Амударё водийсида бухоро буғуси, қобон яшайди. Л. в. худудида Кўхитанг ва Репетек қўриқхоналари жойлашган.

Аҳолиси, асосан, туркманлар, шунингдек, ўзбек, рус, татар, украин, озарбайжон, арман ва б. миллат вакиллари ҳам яшайди. Шаҳар аҳолиси 445 минг киши, кишлоқ аҳолиси 589,7 минг киши. Аҳолиси зичлиги 1 км² га 11 киши (1999).

Хўжалиги. Вилоятда енгил ва озик-овқат, газ, кимё, пахта тозалаш, ипакчилик, қорақўл терисига дастлабки ишлов бериш, ёғ-мой каби саноат тармоқлари ривожланган. Асосий корхоналар Туркманободда. Туман марказларида пахта

тозалаш з-длари, Отамуродда сут, гўшт, нон к-тлари, гилам ф-каси, қ.х. машиналарини тузатиш з-ди, Гугурттоғда олтингугурт к-ти, Сейди ш.да нефтни қайта ишлаш з-ди бор. Туркманободдан шим.да нефть-кимё мажмуаси барпо этилган. Қ. х.да суғориб дехқончилик қилинадиган ерларининг асосий экинни—пахта (жумладан, ингичка толали навлар ҳам экилади). Ғалла, полиз («гулоби» қовун нави машхур), сабзавот экинлари экилади. Боғдорчилик ва тоқчилик б-н шуғулланилади. Чўл яйловларида қорақўл қўйлари, Амударёга яқин ерларда қорамол боқилади. Л. в. Туркманистоннинг асосий ипакчилик р-ни. Т. й., автомобиль йўллари бор. Амударё ва Қорақум каналида кема қатнайди. Асосий пристанлари Отамурод, Ничкапир, Туркманобод. Вилоят маркази ҳаво йўллари орқали Ашхобод ва б. шаҳарлар б-н боғланган. Пед. ин-ти, 3 ўрта билим юрти, 8 лицей, жамоат кутубхоналари, 4 музей, театр, 26 касалхо-на бор. «Туркман гундоғари» («Туркман шарқи») газ. чиқади.

ЛЕБЕДЕВ Александр Алексеевич [1893.14(26).! 1, Литва — 1969.15.3, Ленинград] — рус физиги, акад. (1943). Петербург ун-тини тугатган (1916). Илмий ишлари техник ва амалий оптикага ҳамда электрон оптикага оид. Шиша буюмларини секин-аста совитиш йўли б-н синмайдиган қилиш назариясини ишлаб чиққан. Бир қанча ишлари интерференцияни текширишга ва ундан фойдаланишга бағишланган. Қутбловчи интерферометр ясаган (1931). Л. раҳбарлигида электрон микроскопни биринчи намунаси (1947), тез содир бўлувчи жараёнларни суратга олувчи фотокамера яратилган. Илмий ишлари фотоэлектр ходисаларни ўрганишга ва нурланиш қабул қилгичларни яратишга тегишлидир.

ЛЕБЕДЕВ Олег Владимирович (1940.25. 1, Тошкент) — машиналар механикаси соҳасидаги олим, Ўзбекистон

ФА акад. (1987), техника фанлари д-ри (1979), проф. (1980). Тошкент ирригация ва к. х.ни механизациялаш муҳандислари и-тини тугатган (1962). Шу ин-тда ассистент, доцент (1965—71); илмий ишлар бўйича проректор ҳамда тракторлар ва автомобиллар кафедрасида проф. (1971—80), ВАСХНИЛ Ўрта Осиё бўлими вице-президенти (1981—87). Ўзбекистон ФА вице-президенти ва физика-мат. бўлими раиси (1987—94), Механика ва иншоотларнинг сейсмик мустаҳкамлиги ин-тида лаб. мудири (1994 й.дан). Илмий ишлари ғилдиракли машиналарнинг руль бошқармалари ва б. механизмларнинг гидродинамика назарияси; перспектив гидрокучайтиргичлар босими манбаларини лойihalаш ва ҳисоблаш; машина ва механизмларни техник талабларга асосан синтезлашга оид.

ЛЕБЕДЕВ Петр Николаевич [1866. 24.2(8.3) - Москва - 1912. 1(14)3] - рус физиги, физикларнинг биринчи рус илмий мактабини яратган. Москва ун-ти проф. (1900—11). 1891 й.да ўзидан нур чиқарадиган жисмлар орасида ўзаро итаришиш кучи мавжудлигини, бу эса ёруғлик босими туфайли эканлигини ҳамда ёруғлик босими таъсирида думли юлдузлар пайдо бўлишини исботлаган. Биринчи бўлиб миллиметрли электромагнит тўлқинларни қосил қилган (1895) ва уларни ўрганган. Қаттиқ жисмларга (1899) ва газга (1908) ёруғлик босими таъсир этишини кашф этган ва уни ўлчаган. Бу б-н у ёруғликнинг электромагнит назариясини миқдор жиҳатдан тасдиқлаган. Ер айлани-шининг ер магнетизмини ҳосил бўлишига таъсирини ўрганган. Россия ФА физика ин-ти унинг номи б-н аталади.

ЛЕВ — Болгария Республикаси пул бирлиги. 1880 й.да муомалага чиқарилган. 1 Л.=100 стотинка. Халқаро ифодаси BGL. Халқаро валюталар курси бўйича 1 АҚШ доллари=1,8348 л. (2003, март).

ЛЕВ III (тахм. 675 — 741) — Византия императори (717 й.дан). Исаврия сулоласи асосчиси. Константинополь бўсағасида (718 и.), Акроинос яқинида (740 й.) араблар ҳужумини қайтарган. Л. III 726 й.да Эклог (Қонунлар тўплами) ни нашр эттирган. Иконага қарши қурашувчилар ҳаракати асосчиси. **ЛЕВ VI** Доно (866 — 912) — Византия императори (886 й.дан). Македон сулоласидан. Л. VI эски қонун нормаларини қайтадан кўриб чиқиш ва қонунлар тўплами — Вассилики (базилики) тўғрисида фармонлар (новеллалар) чиқарган (890 й.). Араблар б-н урушлар олиб борган. Болгария б-н бўлган уруш (894—896 й.лар) да мағлубиятга учраган.

ЛЕВЕНГУК (Leeuwenhoek) Анто-ни ван (1632.24.10 - Делфт - 1723.26.8) — голланд табиатшуноси, илмий микроскопия асосчиси, Лондон киролик жамияти аъзоси (1680 й.дан). Оптик шишаларни силликлаш санъатини эгаллаган (деярли 300 марта катталаштирадиган линзалар тайёрлаган). Ўзи тайёрлаган линзалар ёрдамида биринчи бўлиб микроскопик организмлар (хусусан, бактериялар), қоннинг капиллярларда ҳаракатланиши, эритроцитлар, алоҳида ўсимлик ва ҳайвон ҳужайралари, тухум ва муртакни кузатган; мускул тўқимаси, ўсимлик ва ҳайвонларнинг органлари ва б. қисмларини тасвирлаб берган. Биринчи марта ўсимлик зарарқундалари — шираларда партеногенезни тасвирлаган. С. Гам б-н биргаликда одам ва ҳайвонлар сперматозоидларни тасвирлаб берган.

ЛЕВЕНД Огоҳ Сирри (1894, Родос ороли — 1979, Анқара) — турк ёзувчиси, турколог олим. Истанбул ун-тининг адабиёт ф-тини тугатган (1919). Турк энциклопедиясининг бош муҳаррири (1941—51, 1963—66). Анқарадаги Гази Егитим ин-тида турк адабиётидан дарс берган (1947—49). Туркия тилшунослар жамияти бош котиби ва раиси (1941-50). «Укубатлар» (1928) сентиментал романи

бор. Атоий, Навоий, Ғузулий адабий мероси ва туркий тиллар тарихи ва адабиётига бағишлаб илмий асарлар ёзган, хусусан, Наво-ийнинг Туркия ш.ларидаги кутубхоналарда ва Истанбулдаги Ревен кутубхо-насида сақланаётган ва ҳали фанга маълум бўлмаган қўлёзмалари ҳақида, жумладан, Навоийнинг 26 асарини ўз ичига олган, шоир ҳаётлик даврида Дарвеш Муҳаммад Токий томонидан кўчирилган (1497—99) қўлёзма ҳақида муфассал маълумотлар эълон қилган. 1965—68 й.ларда Анқарада Навоий асарларининг 4 жилдли тўпламини нашр эттирган.

ЛЕВИЕВ Манас (Менаше) Бетьянович (1912.25.7, Наманган — 1990.30.4, Тошкент) — композитор, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби (1962), Ўзбекистон халқартисти (1972). Самарқанд мусиқа ва хореография ин-тида таълим олган (1930—32), Ленинград консерваториясини тугатган (1944). 2-жаҳон уруши қатнашчиси (1941—42). Л. ижодида ўзбек ва тожик халқлари оҳанглари композиторликка хос кўп овозлик воситалар б-н уйғунлашган. Куйлари нафис ва жозибадор, гармонияси оддий ва ширадор бўлиб, деярли барча асарлари ҳаёт-бахш, кўтаринкилик руҳи б-н суғорилган. Кўп қиррали ижо-дида вокал мусиқаси асосий ўрин тутади: «Дилистоним, сен менинг», «Гўзал тонг», «Садои булбул» каби романслари, «Ўзбек қизи овози», «Ўрик гуллаганда» сингари кўшиқлари ва б. Л. ўзбек мусиқали драмаси ва айниқса, мусиқали комедия жанрининг ривожига қатта ҳисса қўшган. «Олтин кўл» (Уйғун, 1949, охирги таҳрири 1958), «Тошболта ошик» (Ҳ. Ғулом, 1961), «Тошкентнинг нозанин маликаси» (Ҳ. Муҳаммад, 1978), «Қизил дуррали нозик ниҳолим» (Ч. Айтматов, Ҳ. Ғулом, 1978) асарлари мазкур жанрнинг баркамол намуналарига айланди. Л.нинг «Сухайл ва Мехри» (М. Бурҳонов, Ик. Акбаров б-н ҳамкорликда, 1958), «Маҳаллада дув-дув ган» (1961),

«Ўтган кунлар» (1969) каби кинофильмларга ёзган мусикаси ёркин ва оммабоп оҳанг ҳамда усуллари б-н ажралиб туради. Ҳамза номидаги Ўзбекистон Давлат мукофоти лауреати (1979). Ад.х Жаббаров А., Манас Левиев, Т., 1986.

ЛЕВИН (Lewin) Курт (1890.9.9 - Познань — 1947.12.2, Ньютон, Массачусетс штати, АҚШ) — немис-америка психологи. 1926—33 й.ларда Берлин ун-ти проф. 1932 й.дан АҚШ нинг бир неча ун-тиларида дарс берган. Гештальт-психология Берлин мактабининг таниқли вакили, топологик психология асосчиси. Кибернетикант асосий қоидаларини ишлаб чиққан Н. Винер гуруҳида иштирок этган. Шахс ва унинг муҳитида бўладиган ўзгаришларни, индивид ва ижтимоий гуруҳлар хулқ-атвори мотивларини физикадаги «майдон» тушунчасидан фойдаланган ҳолда изоҳлаб берган.

ЛЕВИНСОН-ЛЕССИНГ Франц Юльевич (1861.25.2, Санкт-Петербург — 1939.25.10) — рус геологи ва петрографи. Россия ФА акад. (1925). Юрьев (ҳоз. Тарту) ун-ти (1892—1902), Санкт-Петербург ун-тида Россияда биринчи экспериментал петрография лаб.ни ташкил этган. 1921 й.дан ўша ун-тда петрография кафедраси мудири. Геол. музейи ва Россия ФА Тупрокшунослик инти (1925—29), Петрография инти (1930—38) директори, Камчатка Вулканология ст-ясининг биринчи директори. Каспий денгизини комплекс ўрганиш Комиссияси раиси (1934—39), кейинроқ СССР ФА Озарбайжон ва Арманистон филиаллари раиси. Асосий илмий ишлари назарий петрография, петрогенезис масалаларига, тоғ жинсларининг кимёвий таркибини таснифлашга бағишланган. Л.-Л. раҳбарлигида отқинди ва метаморфик тоғ жинслари ҳақида тўплам, ўқув қўлланмалари, «Петрографический словарь»нинг (1932) биринчи русча нашри тайёрланган ва нашр этилган. Россия ФАда Л.-Л. мукофоти таъсис қилинган.

Ад.: Петрография [5 изд.], Л.—М., 1940; Избр. труды, т. 1-4, М.-Л., 1945-55.

ЛЕВИРАТ (лот. levig — кайни, эрнинг укаси), есир олиш — кад. никоҳ одатларидан бири, бева қолган янганнинг қайнисига эрга тегиши. Кўпчилик халқларда уруғчилик тузуми даврида тарқалган бўлиб, Кавказ, Ўрта Осиё халқлари, яҳудийлар ва б.да ҳам сақланиб қолган. Л. одати бўйича ука уйланмаган бўлса ҳам марҳум аканинг бева (есир) қолган хотинига уйланиши шарт бўлган. Айни чоқда ука ўлса ака унинг бевасига уйланган. Ўзбекларда «Ака ўлса янга мерос, ука ўлса келин мерос» мақолида ҳам юқоридаги мазмун акс этган. Бевани уйига қайтариб юбориш воҳа ўзбекларида айб саналган. Бевани бегонага узатишни ўзларига уят ҳисоблашган. Агар бева рози бўлмаса мажбурлаб розилигини олиш ҳоллари ҳам учраган. Марҳумнинг беваси, мол-мулки, фарзандлари тарбияси бегона эркак қўлига ўтиб кетмаслиги ва ҳали уйланмаган ука қалин тўлаб, ортиқча сарф-харажат қилиб уйланмаслиги учун никоҳнинг Л. шаклига рухсат берилган. Л. никоҳ шакли 20-адан сўнг, халқимиз турмушидан буткул чиқиб кетган.

ЛЕВИНА ҲОФИЗ, Бобохонов Леви (1873, Бухоро — 1926, Самарқанд) — атоқли ҳофиз. Миллати Бухоро яҳудийларидан. Ҳофизлик санъатини бухоролик Борух ва Юно Исмоиловлар, чоржўйлик Ҳожихон Ҳофиз, кейинчалик Ота Жалол Носиров каби устоз санъаткорлардан ўрганган. Мақом йўлларини танбар ва доира жўрнавозлигида ўзига хос услубда майорат б-н ижро этган. Диапазони кенг, тиниқ ва ёқимли овози б-н шинавандаларни мафтун қилган. Л.х. 1890-й.лардан бошлаб Бухоро амири саройида хизмат қилган. 1909—11 й.ларда Риганинг машхур «Пишущий Амур» граммофон фирмаси унинг ижросидаги Талқини Сабо, Насри Ушшоқ, Наврўзи Сабо, Ушшоқи Қўқанд, Уфари Мўғулчай

Сегоҳ ва б. асарларни грампластинкага ёзиб олган. 1921—23 й.ларда Л.х. Бухоро Шарқ мусика мактабида дарс берган. 1923 й.да Самарқандга кўчиб келиб, бадий хаваскорлик тўғрақларига раҳбарлик қилган. Шогирдларидан Ш. Соҳибов, Б. Зиркиев, М. Толмасов ва б. танилган. Л.х.нинг ижро анъаналарининг давомчиси ўғли Муше Бобохонов (1910 — Бухоро —1983) — макомчи-хонанда ва созанда (танбур, доира). Ўзбекистон халқ хофизи (1934). Бухоро мусика билим юртида дарс берган (1931 й.дан). Невараси Ари Бобохонов (1934, Бухоро) — созанда (рубоб, танбур).

Ад.: Хаимов Е., Левина Ҳофиз. Ҳаёти ва ижоди ҳақида, Т., 1975.

ЛЕВКИПП (Leukippos) (мил. ав. 5-а.) — юнон файласуфи, антик атомистик таълимот асосчиларидан бири. Фанга мутлақ бўшлиқ ва бу бўшлиқда ҳаракат қиладиган атомлар ҳамда механик зарурият тушунчаларини киритган. Унинг фикрича, оламда барча нарсалар энг майда, оддий бўлинмас зарралар - атомлар ва бўшлиқдан ташкил топган. Борлик, ва йўқдик бир вақтда мавжуд, уларнинг иккиси ҳам нарсаларнинг келиб чиқишига сабаб бўлиши мумкин. Атомлар борлик сифатида моҳиятан зич ва тўла, улар бўшлиқда ҳаракат қилади. Бўшлиқ борлик эмас, аммо у ҳам борлик каби мавжуд. Атомлар хилма-хил, доимо ҳаракатланувчи унсурлардан ташкил топган бўлиб, чексиз шаклларда намоён бўлади ҳамда доимо ўзгариб, пайдо бўлиб туради. Л.нинг атомистик қарашларини Демокрит давом эттирди ва ривожлантирди.

ЛЕВКОВИЧ Борис Аполлонович (1886.23.6, Самарқанд — 1966.30.4, Тошкент) — пахтага дастлабки ишлов бериш технологияси бўйича олим, Ўзбекистон ФА мухбир аъзоси (1956), Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан ва техника арбоби (1944), проф. (1930). Варшава политехника ин-тини тугатган (1915). Ўрта

Осиё ун-тида ўз ташаббуси б-н ташкил этган пахтани дастлабки ишлаш кафедрасида ишлади (1927). Ўрта Осиё пахтачилик-ирригация политехника ин-тида декан (1929), проф. (1930—31), Тошкент тўқимачилик ин-тида кафедра мудири (1932—66). Илмий ишлари пахтага дастлабки ишлов бериш, чигитдан тола ажратишнинг назарий ва амалий масалаларига бағишланган. Ас: Элементы теории дженирования, Т., 1938.

ЛЕВКОН I (Leukon) — архонт, Боспор давлати подшоси (мил.ав. 389/388— 349/348). Унинг даврида кенг босқинчилик юришлари амалга оширилган. Боспор давлатига Феодосия (тахм. мил. ав. 380), Шарқий Қрим, Кубань бўйларида яшовчи қабилалар (синдлар, торетлар ва б.) кўшиб олинган. Кенг ҳосилдор ерларнинг босиб олиниши, Боспор ғалласининг (айниқса, Афина-га) экспорт қилинишини ривожлантирган; бу Боспорнинг иқтисоди ва маданиятининг ривожланишига яхши таъсир қилган. Л. I даврида Пантикапей ш.да 1-март олтин тангалар зарб қилиш бошланган (тахм. мил.ав. 375).

ЛЕВКОПИС (Leucopsis bona Rohd.) — Chamaemyiidae-Ochthipilidae оиласига мансуб фойдали пашша-энтомофаг. Қумушдек оқиш, танасининг уз. 2—5 мм. Бошида кўзларини ажратиб турувчи кенг пешонаси бор. Бошининг тепа қисмида килчалари йўқ. Йилда 5—6 авлод беради. Ҳар авлоднинг ривожланиши об-ҳаво шароитига қараб 20—30 кун давом этади. Ўрта Осиёда кенг тарқалган. Катта ёшдаги қуртлари паст ҳароратга анча чидамли бўлсада, баҳорда кўпи ўлиб кетади. Март ўрталарида ғумбакка айланади. Пашшалари эса март охири — апр. бошларида учиб чиқади. Қуртлари ўсимлик битлари ва червецларнинг йиртқичи (қишлаётган комсток қурти)нинг 80—90% ини йўқ қилади, баҳорда эса унли червец тухумлари б-н озикланади (қ. Фойдали хашаротлар).

ЛЕГГОРН — гўшт-тухум йўналишидаги серпушт товуқ зоти. 19-а.да АҚШда Италия оқ товуқларини минорка ва испан, урушқоқ ва б. зотлар б-н чапиш-тириб чиқарилган. Зот махаллий товуқлар олиб келинган Италиядаги Ливарно (инг. Leghorn) порти номидан олинган. Боши кичик, қулоқ солинчоғи оқ ёки сарғиш, тожи катта. Пати, асосан, оқ, қўнғир, сариқ, қора, кўк. Яхши иқлимлашадиган, чидамли, тез етилладиган оқ Л. Кўпроқ тарқалган. Товуқларининг ўртача вазни 1,6—1,8 кг, хўрозлари 2,3—2,5 кг. Товуғи йилига ўртача 240 ва ундан ортиқ тухум қилади. Тухуми вазни 57—60 г. Америкадан, сўнгра Европа мамлакатлари ва Япониядан 1925й.да СССРга келтирилган ва оқ рус товуқ зотларини чиқаришда фойланилган. Л. кўпгина мамлакатларда кенг тарқалган. 1925 й.дан Ўзбекистон паррандачилик ф-каларида боқилади.

ЛЕГЕНДА (лот. *Legenda* — ўқилиши керак бўлган нарса), харитаграфияда — харита мазмунини очиб берадиган барча шартли белгилар ва изоҳлар мажмуаси. Л. харитага олинган объектнинг мантиқий асосини ифода этади. Белгиларнинг кетма-кет жойлаштирилиши, уларнинг ўзаро бир-бирига мувофиқлиги, штрихли элементлар учун ранглар гаммасини тўғри танлаб олиш харитада тасвирланаётган ҳодиса ёки жараён таснифига мантиқан бўйсундирилган бўлади. Л. асосий харита б-н унинг рамкалари орасидаги бўш қолган жойларда ва ундан ташқарида мақсадга мувофиқ жойлаштирилади. География атласлар ва кўп варақли хариталарда Л. алоҳида саҳифада берилади ёки рисола ҳолида уларга илова қилинади. Ад.: Салищев К. А., Картография [3 изд.], М., 1990.

ЛЕГИОН (лот.) — Қад. Рим армиясидаги асосий ташкилий ва тактик бирлик (4,5—10 минг киши); манипула ва турмалардан, мил.ав. 1-а. ўртасидан эса когор-

талардан ташкил топган. 16—19-а.ларда Франция, Буюк Британия, Германия, Россияда турли ҳарбий қисмлар «Л.» деб юритилган (мас, Цезарь легиони; темир легионлар ва б.). Иккинчи жаҳон уруши даврида Герма-нияда ҳарбий асирлардан турли халқларнинг Л. лари ташкил қилинди.

ЛЕГИРЛАНГАН ПЎЛАТ - таркибига маълум хосса берадиган легирловчи элементлар (хром, никель, молибден, вольфрам, ванадий, марганец, кремний, титан, бор) сунъий равишда қўшилган пўлат. Л, п. таркибидаги легирловчи элементларга қараб номланади. Микролегирланган (элементлар микродозада киритилган), кам (легирловчи элементлар 2,5% гача), ўртача (3,5 —10%), юқори (10% дан юқори) легирланган хилларга бўлинади. Булардан ташқари, Л. п. конструкцион (қ. Конструкцией материаллар), асбобсозлик (қ. Асбобсозлик пўлати) ва алоҳида кимёвий-физик хоссага эга бўлган пўлатларга (мас, иссиқбардош пўлат, оловбардош пўлат, магнитли пўлат ва б.) бўлинади. Л. п.дан машина, механизм ва қурилмаларнинг деталлари, асбоблар ва б. тайёрланади (яна қ. Легирлаш).

ЛЕГИРЛАНГАН ЧЎЯН — таркибига маълум хосса берадиган легирловчи элементлар (хром, алюминий, никель, ванадий, титан ва б.) сунъий равишда қўшилган чўян. Микролегирланган (элементлар микродозада қўшилади), кам (элементлар 3% гача қўшилади), ўртача (3—10%), юқори (10% дан юқори) легирланган хилларга бўлинади. Бундан ташқари, Л. ч. хромли, алю-минийли, никелли; конструкцион (қ. Конструкцион материаллар), антифрикцион (қ. Антифрикцион материаллар), коррозиябардош (қ. Коррозиябардош материаллар), иссиқбардош, оловбардош, магнитмас, ейилишга чидамли ва б. турлари бор. Л. ч.дан цилиндр блоклари, поршенлар, тирсакли валлар, подшипниклар,

ишқаланувчи деталлар ва б. тайёрланади.

ЛЕГИРЛАШ (нем. Legieren — эритмок) — металл қотишмаларга, маълум кимёвий таркибга, структурага ва ке-ракли хоссага эга бўлган қотишмалар олишга имкон берувчи легирловчи элементлар (хром, никель, молибден ва б.) қўшиш. Одатда, суяқ ҳолатдаги, камдан-кам қаттиқ ҳолатдаги металл қотишмалар легирланади. Л. йўли б-н қотишмаларнинг мустақкамлиги ва пластиклиги ўзгартирилади, ейилишга ва коррозияга чидамлилиги, иссиқбардошлиги, магнит хоссалари ва б. оширилади. Л.нинг ҳажм ва юза бўйича Л., комплекс Л. (қаттиқ жисм сиртини ионлар б-н бомбардимон қилиб, шу жисм ичига атомлар киритиш) хиллари ҳам бор.

ЛЕГНИЦА ЖАНГИ -Ботухон б-н салибчилар ўртасида Легница ш. (Польша) яқинида бўлиб ўтган жанг (1241 й. 9 апр.). Мўғулларнинг Шарқий Европага бошқинчилик юриши даврида Ботухон бошчилигидаги мўғул қўшини Краков ш.ни эгаллаб, унга ўт қўйган, сўнгра Одер дарёсидан ўтиб, Легница яқинида Силезия герцоги Генрих бошчилигидаги немис салибчилари, силезияликлар, Тевтон ордени ри-царлари ҳамда поляклардан иборат 30 минг кишилиқ лашкарларга дуч келган. 1241 й. 9 апр.даги жангда салибчилар мўғулларнинг атайлаб чекинаётган аванғорига биринчи бўлиб ҳужум қиладилар. Қўпол қуролланган бу пиёдалар асосий қўшиндан узоқлашгандан сўнғ мўғуллар уларни қуршаб олиб, қириб ташлайди. Салибчиларга мадад учун бораётган поляк ва силезияликлар отряди қочишга мажбур бўлади. Тевтон ордени рицарлари жангни давом эттиришга уриниб кўради, аммо бой берилган жангни тиклаш учун кучлар камлик қилади. Бирлашган христиан армияси катта талафот кўрган. Легница агрофини вайрон қилган мўғуллар Ратибор ш.га қараб юриб, у ердан Моравияга бостириб

кирадилар.

ЛЕЖАНДР (Legendre) Адриен Мари (1752.18.9 - Париж - 1833.10.1) -француз математиги, Париж ФА аъзоси (1783). Геодезик ўлчашлар назариясини ишлаб чиққан, энг кичик квадратлар усулини очган, эллиптик интеграллар ва вариацион ҳисоб б-н шуғулланган. Лежандр кўпҳадлари ва Лежандр алмаштириши деб аталадиган тушунчаларни киритган. Л. эллиптик интегралларнинг қатъий қоидага айланишини исботлаган, уларнинг қаторларга ажралишини топган ва қийматлари жадвалларини тузган. Вариацион ҳисобда экстремумнинг мавжудлигини аниқлаган.

ЛЕЖАНДР КЎПҲАДЛАРИ, сферик кўпҳадлар — даражалари тобора ортиб борадиган кўпҳадларнинг махсус системаси. А. Лежандр киритган (1785). Л.к. тенглама сферик координаталардаги Лаплас тенгламасида ўзгарувчиларни ажратишда ҳосил бўлади.

ЛЕЗГИН ТИЛИ - лезгинлар тили. Кавказ тиллари оиласига мансуб. Жан. Доғистон ва Шим. Озарбайжон худудида тарқалган. Бу тилда 347,6 минг киши сўзлашади (1980). Л.т. гюней, курах, яркин, ахтин, кузпарин, кубин, фий каби шеваларга бўлинади. Фонематик тизимида 5 унли ва тахм. 60 ундош фонема бор. Урғуси кучли, кўпинча сўзнинг иккинчи бўғинига тушади. Отлар 18 келишиқ, шу жумладан, 14 маҳаллий келишиқ бўйича турланади. Олмошларнинг барча турлари мавжуд. Фейл шахс ва сон бўйича тусланмайди. Фейл замони ва майли мураккаб шаклга эга. Ёзуви рус графикаси асосида.

ЛЕЗГИНЛАР (ўзларини лезгияр деб аташади) — халқ. Доғистонда (204 минг киши), Озарбайжонда (171 минг киши), РФда (260 минг киши), Қозоғистонда (14 минг киши), Туркменистонда (10 минг киши) яшайди. Умумий сони тахм. 470 минг киши (1990-й. лар ўрталари).

Доғистоннинг тоғлик аҳолисини адабиётларда 19-а. ва 20-а. бошларида Л. деб аташган Лезгин тилида сўзлашади. Диндорлари — сунний мусулмонлар, шиалар ҳам бор. Л., асосан, деҳқончилик, боғдорчилик, чорвачилик, хунармандлик (гилам тўқиш, ёғоч, темир ва чармга ишлов бериш) ва кулоллик б-н шуғулланади.

ЛЕ ИВАН (тахаллуси, асл исми — Иван Леонтьевич Мойся; 1895.9.3, Черкас вилояти — 1948.9.10, Киев) — украин ёзувчиси. «Юхим Кудря» (1927), «Хаёт ўйини» (1928) қисса ва ҳикоялари, «Тоғ ораликлари» (2 қисм, 1929 — 34) роман-эпопеяси ўзбек халқининг кўриқ ва бўз ерларни ўзлаштиришда чеккан заҳматлари, октябрь тўнтаришидан кейинги оғир йиллар ҳақида. «Интеграл» (1931) қиссаси Донбасс металлурглари ҳаётига бағишланган. «Кувонч тарихи» романи, «Муқаддас тоғлар» (1938), «Хатларим» (1945) ҳикоялар тўпламлари, «Жануби — Ғарб» (хамкорликда, 1950) романи, «Жар ёқасида» (1958), «Заранг барги» (1960) каби асарларида 2-жаҳон уруши йилларида халқ бошига тушган оғир фожиалар, жанггоҳдаги кураш манзаралари акс эттирилган. Тарихий мавзудаги «Наливайко» (1956), «Хмельницкий» (1965) романларида украин халқининг ўтмиши, эрк учун кураши тасвирланган. Асарлари кўплаб тилларга, хусусан, «Тоғ ораликлари» романи ўзбек тилига таржима қилинган (1964).

ЛЕЙ — 1) Руминия Республикаси пул бирлиги. 1867 й.дан муомалага чиқарилган (1890 й.гача мамлакатда француз франки б-н бирга муомалада бўлган), 1890 й.дан ягона миллий валюта. 1 Л.=100 бан. Халқаро ифодаси ROL. Халқаро валюталар курси бўйича 1 АҚШ доллари=33261Л. (2003, март). 2) Молдавия Республикаси пул бирлиги. 1993 й. 29 ноябда муомалага чиқарилган. 1 Л.=100 бан. Халқаро ифодаси MOL. Халқаро валюталар курси бўйича 1 АҚШ доллари= 14,38 Л. (2003, март).

ЛЕЙБ-ГВАРДИЯ — баъзи монархик давлатларда ҳукмдорнинг шахсий кўриқчилари ва энг сара ҳарбий қисмларнинг фахрий номи. Россияда Пётр I томонидан 17-а. охирида таъсис этилган. Кейинчалик Россия армиясининг кўпгина гвардиячи қисмлари Л.-г. номи б-н аталган. Шунингдек, баъзи армиялар таркибидаги полкларнинг номига ҳам «лейб» кўшимчаси қўшилган.

ЛЕЙБНИЦ (Leibniz) Готфрид Вильгельм (1646.1.7, Лейпциг- 1716.14.11, Ганновер) — немис файласуфи, физик, математик, тарихчи. Берлин ФА нинг асосчиси ва президенти (1700). 1676 й.дан Ганновер герцоглари хизматида. Петр I илтимосига кўра, Россияда маориф ва давлатни бошқаришни ривожлантириш лойиҳаларини ишлаб чиққан. Л. фикрича, реал дунё ўзаро бўлинмас руҳий субстанция — монадалардан иборат. Монадалар барча нарсаларнинг, ҳаётнинг асосини ташкил қилади. Табиат куйи даражадаги, инсон эса олий даражадаги монадалардан ташкил топган. Билиш назариясида рационализм мавқеида турган. Локк сенсуализмига қарши чиққан. Умумий, зарурий би-лимнинг асоси фақат ақл бўлиши мумкин деб ҳисоблаган. Физикада фазо ва вақт ҳаракатнинг нисбийлиги тўғрисидаги, мантикда анализ ва синтез тўғрисидаги таълимотни ривожлантирди, етарли асос қонуниини биринчи бўлиб изохлаб берди. У математик мантиқ асосчиларидан биридир. Л. дифференциал ҳисоб ва интеграл ҳисобни кашф қилди, катта сонларни ҳисоблаш машинасини яратди. Тилшуносликда тилларнинг пайдо бўлиш тарихини, генеалогик таснифини яратди, номларнинг келиб чиқиши ҳақидаги таълимотни ривожлантирди. Сиёсат ва ҳуқуқ соҳасида табиий ҳуқуқ концепцияси ва ижтимоий келишув ҳақидаги таълимотни ҳимоя қилган. У оптик асбоблар ва гидравлик машиналар лойиҳасини яратган. 1926 й.дан Берлинда Л. жамияти мавжуд.

ЛЕЙБОРИСТЛАР ПАРТИЯСИ

-Буюк Британиянинг Ишчи партияси. Шу мамлакатнинг икки етакчи партиясидан бири. 1900 й.да ташкил этилган (1906 й.гача Ишчилар вакиллиги кўмитаси деб аталган). 2-жаҳон урушидан сўнг 1945-51, 1964-70, 1974-79 й.ларда ҳокимиятни бошқарди. 1997 й.да яна ҳокимият тепасига келди.

ЛЕЙДЕН — Нидерландиянинг ғарбий қисмидаги шаҳар. Жан. Голландия провинциясида. Рейн дарёси дельтасидаги порт. Аҳолиси 117,4 минг киши (2001). Л. йирик маданий ва илмий марказ. Жун тайёрлашнинг қад. маркази. Машина-созлик, металлсозлик, кимё, полиграфия, тикувчилик саноати корхоналари мавжуд. Ун-т (1575), ун-т кутубхонаси, тарих музейи, этнография музейи, машҳур рассом Рембрандт уй-музейи ва б. бор. Шаҳар қўлэмаларда илк бор 9-а. да қайд этилган. 12—18-а.ларга оид меъморий ёдгорликлари сақланган.

ЛЕЙДЕН УНИВЕРСИТЕТИ - Нидерландиядаги энг қад. ва йирик ун-т, 1575 й. Лейден ш. да шахзода Вильгельм I (Оранжлик) томонидан ташкил этилган. Илоҳиёт, кукуқ, тиббиёт, табиий, ижтимоий фанлар бўйича мутахассислар тайёрлайди. 20-адан унинг криоген лаб. паст температурали физиканинг жаҳон марказига айланди. Ун-тда 17 мингдан ортиқ талаба таълим олади.

ЛЕЙКЕМИЯ (лейко... ва юн. haīma — қон) — оқ қон касаллиги (қ. Лейкоз).

ЛЕЙКО ... (юн. leukos — оқ) — қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, оқ рангга алоқадорликни билдиради (мас, лейкоцитлар).

ЛЕЙКОБИРИКМАЛАР - индигоид, хиноимин, антрахинон, олтингургуртли ва б. бўягичларнинг қайтарувчи муҳитда олинган шакллари. Бўягичларнинг

Л.га айланиш жараёнида улардаги қўш боғлар ($C=O$, $C=NR$, $C=C$) ёки олтингургуртли бўягичларда дисульфид $S-S$ боғларнинг қайтарилиши натижасида ароматик қолдиқлардаги боғлар тавсифи ўзгаради. Мас, хиноид ҳалқалар бензоид кўринишига ўтади. Бу жараён пировардида бўягичларнинг ранги ҳам ўзгаради. Л.нинг аксарияти сувда яхши эрийди, одатда, рангсиз ёки оч рангли бўлади. Ҳаводаги кслород, $РЬO_2$, $C1_2$, H_2O_2 таъсирида Л. осон оксидланиб бошланғич бўягичларга айланади. Баъзи Л., мас, лейкохинизарин, лейко-1,4 диаминантрахинон бошланғич бўягичларга нисбатан реакцияга шиддатлироқ киришади. Шу сабабли кислотали ва дисперс бўягичлар и.ч.да оралик маҳсулот сифатида фойдаланилади.

ЛЕЙКОДЕРМА, лейкопатия — тери пигменти (меланин)нинг камайиши ёки бутунлай йўқолиши туфайли терининг айрим жоиларида оқ майда доғлар пайдо бўлиши. Илгари бўлиб ўтган тери касалликлари (экзема, темираткилар ва б.) оқибатида, баъзи дорилар таъсирида ёки умумий касалликлар (иккиламчи захм ва б.)нинг белгиларидан бири сифатида пайдо бўлиши мумкин. Чин ва сохта Л. фарқ қилинади. Даво касалликнинг асосий сабабини бартараф қилишга қаратилади.

ЛЕЙКОЗ (лейко...), лейкокемия, оқ қон — қон ишлаб чиқарадиган тўқималарнинг ўсма касаллиги, бунда кўмик зарарланади ва нормал қон ҳосил бўлиши жараёни бузилади; қон яратувчи аъзоларда ёш патологик хужайра элементлари ўсиб кетади, лимфа тугунлари ва талок, катталашади, қонда ўзига хос ўзгариш содир бўлади. Касаллик сабаби тўла-тўқис аниқланмаган. Л.нинг келиб чиқишида вирусли, эндоген, кимёвий ва радиацион назариялар мавжуд. Ўткир Л., сурункали миелолойкоз (миелоид туркумидаги хужайраларнинг ҳосил бўлиши бузилади) ва б. шакллари фарқланади. Ўткир Л.га интоксикация хос бўлиб,

асосан, т-ра кўтарилади, оғиз бўшлиғи ва томоқда йирингли-ярали жараёнлар, консираш кузатилади, асаб система-си издан чиқиши мумкин. Қон таркиби ўзгариб, бунда нормо-, эритро- ва мегалобластлар кўпайиб кетади. Периферик қонда анемия, тромбоцитопения, лейко-грамма ўзгариши, қон яратилишининг тўсатдан тўхташи ва ҳ.к. кузатилади. Сурункали Л. дастлаб сезилмаслиги мумкин. Қувватсизлик, бош айлани-ши, кўп терлаш, апатия, бир оз харорат кўтарилиши рўй беради. Беморнинг суяк-лари зиркираб оғрийди, меъда-ичак фа-олияти бузилади; жигар, талок, ва лимфа тугунлари катталашади. Оғирроқ (терми-нал) қолларда анемия, тромбоцитопения авж олади. Лейкоцитлар, хусусан базо-фил ва эозинофиллар сони ортади. Қон ва суяк пунктатида етилмаган ёш бласт-лар, кўмик пунктатида крннинг лимфоид элементлари гиперплазиясн рўй беради. Қонда донатор лейкоцитлар кўпаяди, баъзан гемолитик синдром (қ. Гемолиз) кузатилади. Давоси. Ўткир Л. да ва сурун-кали Л. зўриққанда бемор касалхонада даволанади. Рентгенотерапия, қувватга киритадиган, камқонликка қарши дори-лар буюрилади, қон қуйилади.

Ҳайвонларда ҳам қон хужайраларининг етилиш жараёни бу-зилиши (анаплазия) б-н кечади. Л. б-н қорамол, кўй, эчки, от, чўчка, ит, мушук, парранда касалланади. Ҳайвонлардан кўпроқ сигирларда, паррандалардан тову-кларда учрайди. Касалликка радиоактив нурлар, кимёвий омиллар, генетик бузи-лишлар, гормонлар балан-сининг бузи-лиши ва вируслар сабаб бўлиши мумкин. Касаллик ҳайвон соғлиғига кўринарли зарар етказмасдан ойлаб ва йиллаб да-вом этади. Кўпчилик ҳолларда битта ёки бир қанча лимфа тугунлари, талок кат-талашади, шунингдек, овқат ҳазм қилиш бузилади, ҳолсизланиш, ориқлаш, сигир-ларда сутининг камайиши ва шишлар пайдо бўлади. Паррандаларда, кўпинча, 4 ойликдан катта товуқлар, баъзан қур-ка, ўрдак, ғоз ва б. касалланади. Қ.х.га

қорамолларда учрайдиган энзоотик Л. (лимфолейкоз) ва *Retraviridae* оиласига мансуб вируслар кўзгатадиган турли Л. шакллари катта иқтисодий зарар етказа-ди.

Ташхис клиник белгиларга ва лаб. да қон анализларига қараб қўйилади. Олдини олиш: соғлом хўжаликларда бу касалликдан химоя чоралари кўрилади. Қорамоллар клиник-гематологик текши-рувдан ўтказилади. Касаллик аниқланса, соғломлаштириш тадбирлари кўрилади. Л.га чидамли зотлар яратилади.

ЛЕЙКОКРАТ ЖИНСЛАР (лейко... ва юн. *kratio* — устунлик) — оч рангли минералларга бой магматик тоғ жинсла-ри. Жинсдаги рангли минералларнинг микдори меъёрдан кам бўлса, номига лейкократ сўзи кўшиб ёзилади. Мас, габ-броца пироксеннинг микдори 40— 50% ни ташкил этиши шарт. Агар пироксен-нинг микдори 25% бўлса, у лейкократ-габбро деб аталади. Фақат оч рангли ми-нераллардан иборат тоғ жинси гололей-кократ жинси деб аталади.

ЛЕЙКОКСЕН (лепко... ва юн. *he- nos* — ёт, бошқа) — полиминерал агре-гат, ильменит, камроқ сфен, перов-скит ва титаннинг бошқа минераллари ўзгаришининг маҳсули. Сохта рутил ($Fe^{2+} Ti_3O_7$)нинг кристаллик фазасида кўп учрайди. Таркиби ва хусусиятлари ўзгарувчан. Асосий компонентлари: TiO_2 (80-90% га яқин) ва Fe_2O_3 (6-15%). FeO микдори 2% дан кам. Ранги оч жигар-ранг, кулранг, сариқдан оққача. Зичлиги 3600—4300 кг/м³. Магнитсиз ва кам маг-нитли. Келиб чиқиши, асосан, ва гиперген. Нураш қатламлари ва сочмаларда кенг тарқалган. Баъзида гидротермал шароит ва метаморфизмда пайдо бўлади. Саноат конлари — экзоген, асосан, қад. (Укра-инадаги Малишев кони ва б.). Л. титан хом ашёсининг муҳим туридир. Титан-нинг экзоген конларидан фойдаланишда ўзгарган ильменит ва рутил б-н бирга казиб олинади. Кўпинча, титанли губка

олишда фойдаланилади.

ЛЕЙКОПЕНИЯ {лейко... ва юн. *penia* — етишмаслик), лейкоцитопения — периферик қонда лейкоцитлар сонининг камайиши (1 мм³ қонда 4000 дан кам бўлиши). Лейкоцитлар сони ёки улар шакллариининг бир-бирига бўлган нисбати ўзгариши организмнинг умумий ҳолатига боғлиқ. Чунки лейкоцитлар сонининг камайиши (ёки кўпайиши) соғлом кишиларда ҳам учрайди. Мас, иссиқ ванна қабул қилган ёки ҳаммомдан чиққан одамда, спортсменларда ёки мунтазам оғир меҳнат б-н шуғулланувчи шахсларда (адашган нерв тонуси ошиб, парасимпатик нервники пасайганда ва б., қ. Вегетатив нерв системаси) қисқа муддатли Л. кузатилади. Лекин баъзи касалликлар (ич терлама, бруцеллёз, грипп, безгак)ал қон яратувчи органлар фаолиятининг сусайиши натижасида патологик Л. рўй беради. Амидопирин, бутадиион, сульфаниламид препаратлар каби дорилар меъёри б-н қабул қилинмаганда ҳам Л. кузатилиши мумкин. Л.га сабаб бўлган зарарли омиллар бартараф этилса, лейкоцитлар сони яна нормаллашади.

ЛЕЙКОПЛАСТИРЬ, ёпишқоқ пластир — канифол, сариқ мум, рух оксид, ланолин, каучук ва тозаланган бензиндан иборат махсус ёпишқоқ масса суртилган юпка мато (азифон). Эни 1 дан 8 см гача, уз. 5 м гача бўлади. Терига жипс ёпишади. Яраларга ва операция қилинган жойга кўйилган боғловни маҳкам ушлаб туриш учун ишлатилади. Бактерицид Л. кам бор (қ. Бактерицид қоғоз).

ЛЕЙКОПЛАСТЛАР (лейко... ва юн. *plastos* — ёпиштирилган) — ўсимлик хужайралари цитоплазмасидаги рангсиз таначалар (қ. Пластидалар).

ЛЕЙКОЦИТЛАР (лейко... ва юн. *Cytus* — хужайра), оқ қон таначалари — одам ва ҳайвонлар қонидаги рангсиз хужайралар; қоннинг ядроли шакли

элементлари. Ядросининг шакли ҳар хил, шунга кўра, таёкча ядроли, сегмент ядроли ва моноцитларга ажрати-лади. Л. кўмик, лимфа тугунлари ва та-лоқца ҳосил бўлади. Донали Л. (гранулоцитлар) ва донасиз Л. (агранулоцитлар) фарқ қилинади. Қонни текширганда Л.нинг бўялиш хусусиятига қараб, уларни эозинофиллар (кислотали бўёқ—эозин б-н бўялади), базофиллар (асосли бўёқ — метилен кўки б-н бўялади) ва нейтрофилларга (нейтрал бўёқлар б-н бўялади) бўлинади, уларнинг ҳар бири маълум бир функцияни бажаради. Л. қон томир ўзанидан чикиб хужайралараро бўшлиқда ўзича ҳаракат қила олади. Улар организмнинг ёт жисмлар кирган жойига етиб келиб, микроорганизмга яқинлашгач, сохта оёқлар чиқариб, уни ҳамма томондан ўраб олади ва ютиб юборади (қ. Фагоцитоз). Организмни микроорганизмлардан химоя қилишда қон яратувчи аъзоларнинг роли катта, бу вақтда улар кўплаб лейкоцит ишлаб чиқаради. Фагоцитозда фақат Л.гина эмас, балки организмдаги бошқа хужайралар ҳам иштирок этади. Бундай кужайралар макрофаглар дейилади. Л., макрофаглар, қон ва тўқималардаги бошқа фаол моддалар фақат бактериялар ҳамда касаллик кўзгатувчи агентларни ютиб юбормай, балки организмни жароҳат ёки касаллик туфайли нобуд бўлган хужайралардан, токсинлардан ҳам тозалайди. Шунинг учун турли касалликларда қонда Л. сони анчаошиб кетади (қ. Қон яратилиши). 1 мкл қонда, одатда, 4000—9000 лейкоцит бўлади. Улар сони кун бўйи ўзгариб туради, мас, эрталаб Л.кам бўлса, тушдан кейин кўпаяди. Л.нинг айрим турлари процент жиҳатдан муайян нисбатда бўлади (ахёнда ўзгариши ҳам мумкин), бу нисбат лейкоцитар формула деб аталади. Л. сонининг ортиб кетиши (9000 дан ортиқ) лейкоцитоз, камайиши (4000 дан кам) лейкопения дейилади. Лимфоцитлар ва моноцитлар ҳам Л.нинг бир тури—агранулоцитларга (донасиз Л.га) киради. Иммуниетет вужудга келишида

лимфоцитларнинг роли катта; улар токсинларни зарарсилантиради ва антителолар ҳосил бўлишида қатнашади.

ЛЕЙПЦИГ — Германиядаги шаҳар, Саксония ерида. Плайсе дарёсининг Вайсе-Эльстер дарёсига қуйилиш ерида жойлашган. Мамлакатнинг муҳим саноат, савдо, илмий ва маданий марказларидан. Транспорт йўллари тугуни. Аэропорти халқаро аҳамиятга эга. Аҳолиси 490 минг киши (1999). Шаҳар қўлёзмаларда илк бор 1015 й.да тилга олинган. Л. ўрнида қадимда славянларнинг Липск қишлоғи бўлган. 12-адан шаҳар ҳуқуқини олган. Ўрта асрларда Саксониянинг энг йирик шаҳарларидан бири эди. Шаҳар атрофида кўп тарихий жанглар бўлиб ўтган. 2-жаҳон уруши даврида шаҳар катта таллофот кўрган. Етакчи саноат тармоғи — машинасозлик. Металлургия ва кон ускуналари, юк ортиш ва транспорт воситалари 3-ди, қ.х. ва тўқимачилик машинасозлиги, станоксозлик, озиқ-овқат ва полиграфия саноати учун ускуналар ишлаб чиқарувчи корхоналар бор. Пластмасса, резина буюмлар, лок-бўёқ ишлаб чиқарилади. Гилам тўқилади. Л. полиграфия ва мўйна саноати б-н ҳам машҳур. Қадимдан наشريётчилик ишларининг йирик маркази. Ҳар йили халқаро савдо ярмаркалари, қисқа метражли ва хужжатли фильмлар кинофестиваллари, мўйна аукционлари ўтказилади. Ун-т (1409), мусиқа, театр, адабиёт, китоб графикаси ва санъати, жисмоний тарбия, пед. ва б. олий ўқув юртлири, кутубхоналар, тасвирий санъат, шаҳар тарихи, этнография, бадий ҳунармандчилик, китоб ва шрифт музейлари, опера ва драма театрлари бор. Меморий ёдгорликларидан черковлар (13—16-а.лар), эски ратуша (16-а.), ун-т биноси, опера театри биноси, Ярмаркалар уйи, «Штадт Лейпциг» меҳмонхонаси ва б. мавжуд.

ЛЕЙПЦИГ ЖАНГИ (1813. 4-7. 10) -рус армиясининг хорижга юришлари пайтида (1813—14), Лейпциг ш. яқинида

иттифоқчи Россия, Австрия, Пруссия ва Швеция қўшинлари б-н Наполеон I армияси ўртасида бўлган жанг («халқлар жанги»). Жангда иккала томондан 500 мингдан ортиқ киши қатнашган. Наполеон I армияси тор-мор этилган, французлар тахм. 80 минг киши йўқотган. Бу Германия ва Голландиянинг озод бўлишига ва Рейн иттифоқининг парчаланиб кетишига олиб келган.

ЛЕЙПЦИГ УНИВЕРСИТЕТИ - Германиядаги кад. ва йирик ун-тлардан бири. 1409 й. ташкил этилган. Тиббиёт, сиёсий иктисод, тарих, мат., физика, кимё, биол., илоҳиёт ва б. ихтисосликлар бўйича мутахассислар тайёрлайди. Ун-тда 90 мингдан ортиқ талаба таълим олади. Кутубхонаси (1543)да 3 млн.дан зиёд асар сақланади.

ЛЕЙСЕК Вячеслав Вячеславович (асл исми Франтишек Вацлав; 1857, Чехия — 1935, Тошкент) — ҳарбий капелмейстер, композитор. Прага консерваториясини тугатгач, Туркистонга келиб ҳарбий капелмейстер бўлган (1878). Ўша даврдаёқ Марказий Осиё халқлари куйларини тўплаш ва пуфлама чолгулар оркестри учун қайта ишлашга киришган. Л. яратган «Осиёча попури» (1890) чет элларда (1891, Чехияда) ижро этилган биринчи ўзбек оҳанларига асосланган композиторлик асарларидан. 1918 й.га қадар Тошкентдаги «Лира» хор жамияти, «Туркистон мусиқа жамияти»ни бошқарган. 1920— 30 й.ларда Тошкент мусиқа техникумида ўқитувчилик, «Матбуотчилар» клубида торли чолгулар оркестрига раҳбарлик қилган. 50 йиллик ижодий фаолияти давомида ўзбек, қозоқ, қирғиз, татар ва б. халқларнинг куй ва қўшиқларини тўплаган, айрим ўзбек куйларини («Ражабий», «Муножот», «Болжувон» ва б.) пуфлама чолгулар оркестри учун қайта ишлаган.

ЛЕЙТЕНАНТ (франц. lieutenant) — кўпгина мамлакатларда кичик офицер-

ларнинг ҳарбий унвони. Францияда 15-а. да пайдо бўлган; бошлиғи вазифасини вақтинчалик бажариб турган офицерни Л. деб аташган. 17-а.нинг 2-ярмидан Франция ва б. Европа давлатлари армия ва флотигади мансаб. Л. мансаби Россия флотига 18-а.нинг бошидан мавжуд бўлган. Собиқ Иттифоқ қуролли кучларида 1935 й.да Л. ва катта Л., 1937 й.да кичик Л. унвони жорий қилинган. Ўзбекистон Қуролли Кучларида Л., кичик Л. ва катта Л. ун-вонлари мавжуд. Адлия, божхона, автомобиль назорати, ички ишлар, фавқулодда ҳодисалар вазирлиги ва б.да ҳам бу унвон бор.

ЛЕЙТМОТИВ, лейтмавзу, лейт-оҳанг (нем. Leitmotiv — етакчи оҳанг) — мусика асарида муайян бадиий образнинг мусикий инъикоси сифатида бир неча марта такрорланадиган оҳанг (куй) ибораси, баъзида бутун куй ёки гармоник (аккордлар) мажмуи. Мусикий-саҳнавий асар (опера, балет, ўзбек мусикали драмаси ва б.)ларда, одатда, асосий қаҳрамонлар, шунингдек, муҳим нарса (дейлик — ишқ, драматургик конфликт ва б.), муайян ҳодиса ёки хис-туйғу ва б.нинг мусикий таърифи сифатида ишлатилади. Европа мусикасида 17-а.дан пайдо бўлиб, 19-а.дан бошлаб опера (К.М. Вебер, М.Глинка, Ж.Бизе, айниқса, Р.Вагнер, Н.Римский-Корсаков ва б.), балет (А.Адан, Л.Делиб, айниқса, П.Чайковский ва б.), дастурли чолғу мусика (Г.Берлиоз, Р.Штраус ва б.)да кенг жорий этилган. Ўзбекистон композиторлик ижодиётида турли композиторлар томонидан бир образни (мас, Алишер Навоийни — «Сарахбори Наво» орқали) гавдалантиришда Л. тамойилларидан фойдаланилади. Л. ата-маси адабиёт асарлари тахлилида ҳам сюжетнинг такрорланадиган ҳолатига нисбатан, кенг маънода эса — одам фаолиятининг ҳукмрон омили маъносида ишлатилади. Тўхтасин Ғафурбеков.

ЛЕЙЦИН (лейко...), аминоизока-

прон кислота, - моноаминомонокарбон аминокислота (қ. Аминокислоталар); рангсиз кристалл модда. Мол.м. 131,18, суюкланиш т-раси 293—295° (парчаланаш б-н), совук сувда ёмон эрийди, 1820 й.да француз олими А.Браконно мускул тўқимасидан олган. Ҳайвон ва ўсимлик организмдаги оксиллар таркибига киради. Одам ва ҳайвон организмда синтезланмагани сабабли алмаштириб булмайдиган аминокислоталардан бири ҳисобланади. Овқатда Л. бўлмаса, азот баланси бузилади ва ёш болалар ўсмай қолади. Жигар касалликлари, анемия, баъзи психик касалликларни даволашда бошқа аминокислоталар б-н бирга ишлатилади.

ЛЕЙЦИТ {лейко...} — жинс ҳосил қилувчи минерал (каркасли алюмосиликатлар таркибида), кимёвий таркиби $K[AlSi_3O_8]$. Анальцимга изоструктурали. Диаморфизм хусусиятига эга бўлиб, оддий т-рада тетрагонал, 605° дан юқорида куб сингонияда кристалланади. Кристалларининг томонлари тўғри тузилган — полиэдрик бўлади. Рангсиз, кулранг, оч сариқ. Қаттиклиги 5—6, зичлиги — 2,5 г/см³, мўрт. Калийга бой эффузив ва гипабиссал тоғ жинсларида учрайди. Ўзгарганда сохта лейцит, анальцит, серицит, каолинит, эпилейцитга айланади. Шиша саноатида фойдаланилади.

ЛЕЙШМАНИОЗ — одам ва ҳайвонларда учрайдиган касаллик. Кўпроқ тропик ва субтропик иқлимли минтакаларда қайд этилади. Лейшманиялар кўзгатади ва искабтопарлар орқали юқади. Инфекция манбаи кемирувчилар ҳисобланади. Тери лейшманиози (қ. Ёмон жароҳат) ва ички аъзолар висцерал лейшманиози фарқ қилинади. Висцерал лейшманиоз «калаазар» деб ҳам юритилади. Касалликнинг бу тури б-н кўпроқ болалар касалланади (биринчи бўлиб касаллик кўзгатувчисини топган инглиз врач У.Лейшман номидан олинган). У сурункали кечади, ички аъзолар

жиддий зарарланади; дам-бадам иситма хуруж қилиши, жигар ва талокнинг ниҳоятда катталашуви, анемия ва жуда ориклар кетиш касалликка хос аломатлардир. Кўпинча, ўлим ҳоллари кузатилади. Даволаш учун таркибида сурма бор препаратлар (солюсурмин, стибанол, неостибодан ва б.) қўлланилади. Олдини олиш искабтопар ва кемирувчиларни киришдан иборат. Шахсий ҳимоя воситаси — репеллентлардан фойдаланилади.

ЛЕЙШМАНИЯЛАР (Leishmania) — кинетопластидлар туркумига мансуб хивчинлилар уруғи. Ҳ. 2—4 мкм. Айрим сут эмизувчилар (одам, итлар), судралиб юрувчилар ҳужайраларининг ички паразити. Тери ва ички органлар ҳужайраларини жароҳатлаб «ёмон яра» (тери лейшманиози) ва «калаазар» (висцерал лейшманиоз) деб аталадиган касалликларни пайдо қилади. Қон сўрувчи искабтопарлар орқали тарқалади. Одам ҳужайрасида паразитлик қиладиган даврида (лейшманиал даври) хивчини бўлмайдиган, искабтопар организмда хивчини қайтадан тикланади (лептомонад даври). Одамда 3 тури: тери лейшманиозини пайдо қиладиган тропик Л. (*L. tropica*), тери шилимшиғини пайдо қиладиган бразилия лейшманияси (*L. brasiliensis*), висцерал (ички) лейшманиозни пайдо қиладиган Донован Л.и. (*L. donovani*) паразитлик қилади. Табиатда Л. тарқалишининг асосий манбаи юмронқозиклар ҳисобланади. Ўзбекистоннинг айрим жан. ҳудудларида тропик Л. «ёмон яра» пайдо қилади.

ЛЕК — Албания Республикаси пул бирлиги. 1947 й.дан муомалага киритилган. 1 Л.=100 киндаркин. Халқаро ифодаси ALL. Халқаро валюталар курси бўйича 1 АҚШ доллари =129,47 Л. (2003, март).

ЛЕК — Албания Республикаси пул бирлиги. 1947 й.дан муомалага киритилган. 1 Л.=100 киндаркин. Халқаро

ифодаси ALL. Халқаро валюталар курси бўйича 1 АҚШ доллари =129,47 Л. (2003, март).

ЛЕ КОРБЮЗЬЕ (Le Corbusier — тахаллуси, исми Шарль Эдуар Жаннере, Jeanneret (1887.6.10, Ла ШоддеФон, Швейцария — 1965.27.8, Рокбрюн — Кап-Мартен, Вар) — француз меъмори, санъат ва меъморлик назариётчиси, расом, дизайнер. Меъморликдаги натурализм ва рационализм оқими асосчиларидан. 1918 й. пуризм назариясини ишлаб чиққан. Шаҳарсозликда ўзига хос услубда «Нурафшон шаҳар» ғояси (1930) ва «модулар» тизими (1942—48)ни яратган. Ле. К. лойиҳалари асосида жаҳоннинг кўпгина мамлакатлари (Франция, Япония, Россия, Ҳиндистон ва б.)да турли бинолар қурилган. Меъморликка оид 30 дан ортиқ китоб муаллифи. БМТ биноси (1946—47, Нью-Йорк), Тўқимачилар саройи ва шаҳар музейи (1954—56, Ахмадодобод), Чандигарх ш. (Ҳиндистон) бош лойиҳасини ва ундаги бинолар (1956—57)ни яратди.

Биноларни текис том б-н қоплаш, ойналарини ингичка (лентасимон) қилиб ўрнатиш, бинонинг пастки қаватида очик таянчлардан фойдаланиш, эркин лойиҳа қўллаш (Марселодаги турар жойлар, 1947—52) Ле К. яратган лойиҳаларидан бўлиб, бинонинг пластик жихатдан муҳит эркинлиги ва эгилувчанлигига интилади.

ЛЕКСЕМА (юн. lexis — сўз, ифода) — тил қурилишининг лексик маъно аңглатувчи луғавий бирлиги. Л. билдирадиган маъно сўзнинг материал қисми: маълум товуш комплексини маълум объектив воқеликка боғлаш б-н киши онгида юзага келадиган мазмун-мундарижа. Ҳар қандай Л. ўзининг фонелшлари ифодаланган маъноси ва грамматик хусусиятлари бирлигидан иборат. Бундай бирлик сўз ва ибораларда мавжуд. Уларга нисбатан глоссема, луғавий морфема атамалари ҳам ишлатилади. Мас, уй Л.сининг

лексик маъноси. — «киши яшайдиган бино», югурмок Л.сининг лексик маъноси — «бир жойдан иккинчи бир жойга шиддат б-н ҳаракатланмок» ва б. Шунга кўра, улар лугавий (семантик) маъно жиҳатдангина эмас, балки фонетик ва грамматик жиҳатдан ҳам ўрганилади.

ЛЕКСИКА (юн. *lexis* — сўзга оид, луғавий) — тилдаги барча сўзлар ва иборалар йиғиндиси, тилнинг луғат таркиби. Л. маълум қонун-қоидага бўйсунувчи изчил ва мураккаб тизимдан иборат. Тил Л.си тўхтовсиз ўзгариб туради. Бу нарса луғат таркибида янги сўзларнинг пайдо бўлиши, мавжуд сўзлардан айримларининг эскириб, истеъмолдан чиқиши, лексик маъносини узгартириб, янги маъно касб этиши каби жараёнларда кўринади. Жамият тараққиёти ва ижтимоий тузумнинг ўзгариши б-н узвий боғланган ҳолда Л. бойиб боради. 20-а.да барча халқлар қатори ўзбек халқи Л.си ҳам тезлик б-н ўсиб, тараққий этди. Ўзбек тили Л.сига байналмилал сўзлар кенг кўламда кириб келди. Бунинг устига фан ва турли соҳалар терминологияси ҳам тўхтовсиз ўсиб бормокда. Ўзбек тили Л.сида ўз ва ўзлашган қатлам, шунингдек, ўз қатлам таркибида умумтуркий сузлар ва улардан ясалган ўзбекча сузлар мавжуд. Ўзлашма қатлам таркибида форсча, арабча, русча-байналмилал сўзлар бор. Ўзбек тили Л.си замонавийлиги жиҳатдан 3 асосий қатламга булинади: 1) замонавий қатлам — эскилик ва янгилик бўёгига эга бўлмаган сўзлар. Шу қатламга оид сўзлар ўзбек тили Л.сининг асосини ташкил қилади; 2) эски қатлам — ҳозирда ҳам истеъмолда бўлган историзмлар, архаизмлар бу қатламга киради; 3) янги қатлам — янги Л. деб ҳам юритилади. Луғавий бирликлар ишлатилиш доираси жиҳатдан 2 қатламга ажратилади: 1) ишлатилиш доираси чегараланмаган сўзлар. Маъноси шу тилда сўзловчилар учун тушунарли ва умумқўлланиш хусусиятига эга бўлган сузлар умумистеъмолдаги чегараланмаган Л. саналади; 2) ишла-

тилиш доираси чегараланган сўзлар — тил луғат таркибининг ажралмас қисми бўлиб, унинг таркибига диалектал, терминологии касб-ҳунар Л.си, илмий атамалар, жаргон ва арголар, вульгаризм ва варваризмлар киради. Луғавий бирликлар нутқ кўринишлари жиҳатдан адабий ва сўзлашув нутқиға хосланган бўлади. Л. термини бирор муаллиф ёки асар Л.си каби тор маънода ҳам қўлланади: Навоий Л.си, «Ўтган кунлар» романи Л.си. Ад.: Турсунов У., Мухторов Ж., Раҳматуллаев Ш., Ҳозирги ўзбек адабий тили, Т., 1965. Бозорбой Ўринбоев.

ЛЕКСИКОГРАФИЯ (лексика ва ... графия) — 1) луғатлар тузиш, амалий луғатчилик. Амалий луғатчилик луғатлар тузиш баробарида бир қатор ижтимоий муҳим вазифаларни бажаради: ўз ва ўзга тилларни ўрганиш; она тилини тавсифлаш ва меъёрлаштириш (изоҳли, имло ва б. турдаги луғатлар ёрдамида); тиллараро алоқа-муносабатни таъминлаш (икки ва кўп тилли луғатлар, сўзлашгичлар); муайян тил лексикасини илмий ўрганиш (этимологик, тарихий луғатлар) ва б. Л. луғат тузиш иши сифатида турли халқларда ёзув тараққиётининг илк босқичларида у ёки бу тушунарсиз (эскирган, диалектал, махсус ёки чет тилга мансуб) сўзнинг қандай маъно англашишини билиш эҳтиёжи натижасида пайдо бўлган. Дастлабки тузилган луғатлар умумлашган, универсал хусусиятга эга бўлган (луғатларнинг турли шакллари, кўринишлари кейинги даврларда юзага келган). Ўзбек Л.си тарихи Маҳмуд Кошғарийнинг «Девону луғотит турк» асаридан бошланган деб айтиш мумкин. Ушбу луғат фақат сўзлар ва уларнинг маъноларини тавсифлаб қолмасдан, туркий халқлар тарихи, урф-одатлари, географик жойлашуви каби кенг маълумотлар манбаи ҳисобланади. Шу б-н бирга у дастлабки икки тилли (туркийча-арабча) луғатлардандир. Маҳмуд Замахшарий ўзининг «Асос ул-балоға», «Муқаддимат ул-адаб» асарлари б-н ҳам амалий, ҳам

назарий Л.нинг ривожига улкан ҳисса қўшди. Алишер Навоий ижодига бўлган катта қизиқиш 15-а.дан кейинги даврда бир қанча луғатларнинг яратилишига сабаб бўлди: «Абушқа» (16-а., Туркия) изоҳли луғати, Толе Имони Ҳиравийнинг «Бадое ул-луғат», Муҳаммад Ризо Хоксорнинг «Мунтахаб ул-луғот», Мирзо Маҳдийхоннинг «Санглоҳ», шунингдек, Муҳаммад Ёқуб Чингийнинг «Келурнома», «Сулаймон Бухорийнинг «Луғати чигаотий ва турки усмоний» («Чигаотийча-туркча луғат»), Исҳоқхон Ибротнинг «Луғати ситта ас-сина» («Олти тилли луғат») каби луғатларини кўрсатиш мумкин. 19-а. охири ва 20-а. 1-чорагида турли хил сабаб ва эҳтиёжлар, давр тақозоси б-н Туркистонда икки тилли Л. ривож топди, ўнлаб русча-ўзбекча, ўзбекча-русча луғатлар, сўзлашгичлар тузилиб нашр этилди. В.М.Наливкин ва М.На-ливкиналарнинг 1884—1912 й.лар мо-байнида бир неча марта нашр этилган «Русско-сартовский и сартовско-русский словарь» («Русча-сартча ва сарт-чарусча луғат»), Ашурали Зоҳирий томонидан 1927 й.да тузилиб, нашр эттирилган 2 жилдли «Русча-ўзбекча мукамал луғат» кейинги даврларда Ўзбекистонда яратилган икки тилли луғатлар учун асос бўлди. Ҳоз. кунгача 10 га яқин хорижий тил б-н ўзбекчани қиёсловчи кўплаб таржима луғатлари, фан соҳаларига оид 100 дан зиёд бир, икки ва уч тилли терминологик луғатлар яратилди. Ўзбек халқи тарихида биринчи марта «Ўзбек тилининг изоҳли луғати» тузилиб, нашр этилди (1981). 20-а. ўзбек луғатчилиги ривожига А.Зоҳирий, А.Қодирий, Е.Д.Поливанов, А.К.Боровков, В.В.Решетов, С.Иброҳимов, Олим Усмон, З.Маъруфов, Ш.Т. Раҳматуллаев, Н.Маматов, А.Ҳожиёв, Т.Алиқулов ва б. муносиб ҳисса қўшдилар. Республика мустақиллиги туфайли ўзбек Л.си олдида янги давр талабларига жавоб берадиган энциклопедик ва лингвистик луғатлар яратиш вазифаси қўйилган ва бу вазифа ўз ўрни б-н амалга оширилмоқда;

2) тилшуносликнинг луғатчилик назариясига оид соҳаси, луғатшунослик; луғат турлари ва уларни тузишнинг илмий асосларини ишлаб чиқиш б-н шуғулланади. Назарий Л. бир қанча муаммоларни камраб олади: луғатларнинг умумий типологисини ва янги турдаги луғатларни ишлаб чиқиш; луғат макро-структурасини ишлаб чиқиш (сўзларни танлаб олиш, сўз ва луғат мақолаларини жойлаштириш тартиби, омонимларни белгилаш, луғат таркибига ҳавола материалларни киритиш); луғат микро-структурасини, яъни ҳар бир луғат мақоласини ишлаб чиқиш (сўзга грамматик ва фонетик изоҳ бериш, сўз маъноларини ажратиш ва таснифлаш, далил сифатидаги иллюстрациялар турлари, таърифлаш турлари, белгилар тизими, сўз этимологияси ҳақидаги маълумотлар) ва б. Л. тилшуносликнинг барча бўлимлари, айниқса, лексикология б-н ўзаро боғлиқ. Л. ҳам амалий, ҳам назарий соҳа сифатида лексикология, услубшунослик, фонетикага ҳамда тил тарихи, тилнинг грамматик қурилиши ҳақидаги таълимотга суянган ҳолда иш кўради. Замонавий Л. муайян давр жамиятидаги билимлар мажмуини акс эттирувчи луғатларнинг муҳим ижтимоий вазифасини алоҳида қайд этади. Л. луғатлар типологиясини ишлаб чиқади. Шу жihatдан бир тилли Л. (изоҳли ва б. луғатлар), икки тилли Л. (таржима луғатлар), ўқув Л.си (тил ўрганишга махсуслашган луғатлар), илмий-техник Л. (терминологик луғатлар) ўзаро фаркланади.

Ад.: Лексикографический сборник, вып. 1 — 6, М., 1957-1963; Шерба Л. В., Опыт общей теории лексикографии. В его кн.: Языковая система и речевая деятельность, Л., 1974; Ожегов СИ., Лексикология, Лексикография. Культура речи, М., 1974; Юлдашев А. А., Принципы составления тюркско-русских словарей, М., 1972. Абдувахоб Мадвалиев.

ЛЕКСИКОЛОГИЯ {лексика ва ...логия) — тилшуносликнинг тил луғат тар-

киби, яъни муайян бир тилнинг лексикасини ўрганувчи бўлими. Л. ҳар бир сўзни ёлғиз ҳолда эмас, балки бошқа сўзлар б-н боғлиқ ҳолда ўрғанади. Л. тилшуносликнинг лексикография, фразеология, семасиология ёки семантика, этимология, стилистика ҳамда сўз ясалиши ҳақидаги таълимот каби соҳалари б-н чамбарчас боғлиқ. Л.нинг асосий муаммоларидан бири сўзнинг мустакил тил бирлиги сифатида мавжудлиги масаласидир. Л.да сўзларнинг маъно жиҳатдан ўзаро боғланган, яъни моносемия, полисемия, синонимия, антонимия, суз маъноларининг эркин ёки боғлиқ ҳолда бўлиши каби масалалари ҳам ўрғанилади. Лексика муайян бир тизим сифатида кўрилганда, сўз маънолари ва тушунчаларнинг ўзаро боғлиқ ҳолда бўлиши кўзда тутилади. Л. луғат таркибининг амалда ишлатилиши ва тараққиёти қонуниятларини, сўзларнинг услубий жиҳатдан таснифий тамойилларини ишлаб чиқади. Шунингдек, сўзлашув ва адабий тилларда фойдаланиш меъёрларини, профессионализм, диалектизм, архаизм, неологизм, лексикалашган сўз бирикмаларини меъёрлаштириш каби масалаларни таҳлил этади ҳамда булар ҳақида муайян хулосалар чиқаради. Ад.: Турсунов У. ва б., Ҳозирги ўзбек адабий тили, Т., 1965; Ҳозирги ўзбек адабий тили, 1-ж., Т., 1966; Мирзаев М. ва б., Ўзбек тили, Т., 1970. Бозорбой Ўринбоев.

ЛЕКЦИЯ (лот. lectio — ўқиш) — ўқув юртларида ёки омма орасида бирор мавзу юзасидан оғзаки баён тарзида ўтказиладиган машғулот (қ. Маъруза).

ЛЕЛОИ, Ле Тхай То (1385.10.9-Тейсхин, Марказий Вьетнам — 1433.1.8) — Вьетнам халқининг Хитойга қарши кўзғолони раҳбари (1418— 27), Дайвьет давлати ҳокими (1428— 33), Ле сулоласи (1428—1789) асосчи-си. 1427 й.да босқинчиларни мамлакатдан қувиб чиқарган. Хо сулоласи (1400—07) томонидан амалга оширилган ислохотларга

ўзгартиришлар киритган. Л.Л. даврида аҳоли рўйхатга олинган, кодекс тузилган ва армия қайтадан ташкил этилган.

ЛЕЛУАР Луис Федерико (1906.6.11 — Париж—1987.2.12) — аргентиналик биокимёгар. Буэнос-Айрес ун-тини тугатган (1932), Кембриж (1935—36) ва Сент Луис (АҚШ) ун-тларида ишлаган. Биокимё тадқиқотлари ин-ти ректори (1947 й.дан), Буэнос-Айрес унти проф. (1962 й.дан). Асосий тадқиқотлари углеводлар биокимёсига оид. Биринчи қанд нуклеотида — уридин-дифосфат-глюкозани (1951), пурин ва пиримидин ҳосилаларига тааллуқли жуда кўп нуклеотиддифосфатқандларни (НДФқандлар) кашф қилган (1950—60). Шу кашфиётларга асосланиб кўпгина углеводлар, жумладан, гликоген (1959) ва крахмал (1960) биосинтези механизмини тушунтириб берган. Нобель мукофоти лауреата (1970).

ЛЕ-МАН — Франциянинг шим.-ғарбий қисмидаги шаҳар, Сарта дарёси соҳилида. Сарта департаментининг маъмурий маркази ва Мен тарихий вилоятининг бош шаҳри. Аҳолиси 150,6 минг киши (1999). Транспорт йўллари тугуни. Автомобилсозлик, авиасозлик, тўқимачилик, кимё саноати, телевизорлар и.ч. корхоналари, бадиий музей бор. Меъморий ёдгорликлардан собор (11—12-а.лар) ва черковлар (10—14-а.лар) сақланган.

ЛЕММА (юн. lemma) — математикада бир ёки бир неча теоремаларни исботлашда фойдаланиладиган ёрдамчи жумла (мулоҳаза). Л. атамасини юнон геометрлари киритган. Архимед асарларида кўп учрайди.

ЛЕМНИСКАТА (лот. lemniscatus — ленталар б-н безатилган) — ётиқ саккиз сонини эслатадиган ясси эгри чизик; тўртинчи ва ундан юқори тартибли алгебраик эгри чизик; фокуслар F, (-a, O)

ва F2 (а, О)дан масофалари ҳосиласи a^2 га тенг бўлган нукталарнинг геометрик ўрни. Тўғри бурчакли координаталарда тенгламаси: $(x^2+y^2)^2-2a^2(x^2-y^2)=Q$, кутбий координаталарда тенгламаси: $\rho^2=2a^2\cos^2(\rho)$. Биринчи марта Я.Бернулли кўриб чиққан (1694).

ЛЕМУРЛАР, чала маймунлар, макилар (Lemuroidea) — приматлар туркумига мансуб сут эмизувчилар кенжа туркуми. Танасининг уз. 12—72 см, жуни калин, ялтироқ. Тумшуғи чўзиқ, кўзи ва кулоклари катта, кўпчилигининг думи узун. 2 жуфт сут безлари, 9 тага яқин хид билиш мўйлови бор. Мадагаскар Л.ининг калла суяги чўзиқ, бошқа турлари (лорилар)да қисқа. Орқа оёқлари олдингисидан узун (айниқса, сакровчи турларида). Оёқ ва кўл бармоқлари дарахт шохларига осилиб юришга мослашган. Бўғозлик даври 3—5 ой. 1 та бола туғади. Лемурсимонлар ва лорисимонлар оиласига бўлинади. Тунда фаол, кундузи дарахт ковакларига ёки уясида ухлайди. Л.Африканинг тропик ўрмонлари, Мадагаскар ороли, Жан.-Ғарбий Осиё, Шри Ланка ва Зонд о.ларида кенг тарқалган. Л. ҳар хил мевалар, барглар, ҳашаротлар, кушларнинг тухуми ва жўжаси б-н озикланади.

ЛЕН (нем. Lehn) — ўрта асрларда Германияда кирол ёки йирик заминдорлар томонидан инъом этилган ер (Ўрта Осиё, Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларида иқтонинг синоними). Тарихий манбаларда бошқа мамлакатларда заминдорларга қарашли мулкнинг шундай шаклига нисбатан ҳам «Л.» атамаси ишлатилади.

ЛЕНА — Шарқий Сибирдаги дарё. Уз. 4400 км, ҳавзасининг майд. 490 минг км². Байкал тизмасининг ғарбий ён бағридан бошланиб, Лаптевлар денгизига дельта ҳосил қилиб куйилади. Юқори оқими ва ҳавзасининг анчагина қисми Байкал бўйи ва Забайкалье-

нинг тоғли р-нлари ҳамда Ўрта Сибирь яситоғларида. Юқори оқимида Л. водийси тор (1 — 10 км), кирғоқлари баланд, қуйироқда водийси 30 км гача кенгайди, кирғоқлари Якутск ш.гача баланд, қоғли, пасттекистиклардан иборат. Асосий ирмоқлари: чапда Ноя, Виллой, ўнгда Киренга, Витим, Олёкма, Алдан. Ўртача сув сарфи 17 минг м³/сек. Окт.да музлаб июнь бошларида муздан бўшайди. Усть-Кут ш.дан қуйилиш жойигача мунтазам кема қатнайди. Асосий порт ва пристанлари: Осетрово, Киренск, Ленск, Олёкминск, Покровск, Якутск, Сангар. Балик овланади.

ЛЕНАРД (Lenard) Филипп Эдуард Антон (1862.7.6, Пресбург, ҳоз. Братислава — 1947.20.5, Мессельхаузен) — немис физиги. Катод нурларини ва уларнинг хоссаларини ўрганган. Ультрабинафша нурланиш хоссаларини, фотоэффект ходисасини, фотоэлектронлар тезлиги фақат ёруғлик частотаси ν га боғлиқлигини тажрибада кўрсатиб берди, фосфоресценция механизмини ва металл хоссаларини, сувнинг баландликдан тушишда электрланишини ва шуъланинг электр ўтказувчанлигини текширган. Нобель мукофоти лауреати (1905).

ЛЕНГМЮР (Langmuir) Ирвинг (1881.31.1, Бруклин, Нью-Йорк штати — 1957.16.8, Фалмут, Массачусетс штати) — америкалик физик ва кимёгар. Илмий ишлари газлардаги электр разрядлар, термоэлектрон эмиссия, вакуум техникаси ва б.га оид. Эмиссион ток зичлигини ифодалайдиган формулани тақлиф этган (1913). Металл сиртлар б-н туташувчи газ ва буғларнинг термик ионланишини текширган (1924). Атомар водородни ҳосил қилган (1911) ва унинг алангасида металлларни пайвандлаш жараёнини ишлаб чиққан. Биринчи конденсацион буғ симобли вакуум насосни ясаган (1916). Қаттиқ сиртларда газлар адсорбцияскни ўрганиб, адсорбция чегараси мавжудлигини аниқлаган ва адсорбция изо-

термаси тенгламасини таклиф қилган (1909—16). Л. мономолекуляр адсорбцион қатламлар тузилишини текширган, коллоид системаларнинг назарий масалаларини ишлаб чиққан. Нобель мукофоти лауреати (1932).

ЛЕНГМУОР (Langmuir) Ирвинг (1881.31.1, Бруклин, Нью-Йорк штати — 1957.16.8, Фалмут, Массачусетс штати) — америкалик физик ва кимёгар. Илмий ишлари газлардаги электр разрядлар, термоэлектрон эмиссия, вакуум техникаси ва б.га оид. Эмиссион ток зичлигини ифодалайдиган формулани таклиф этган (1913). Металл сиртлар б-н туташувчи газ ва буғларнинг термик ионланишини текширган (1924). Атомар водородни ҳосил қилган (1911) ва унинг алангасида металлари пайвандлаш жараёнини ишлаб чиққан. Биринчи конденсацион буғ симобли вакуум насосни ясаган (1916). Қаттиқ сиртларда газлар адсорбцияскни ўрганиб, адсорбция чегараси мавжудлигини аниқлаган ва адсорбция изотермаси тенгламасини таклиф қилган (1909—16). Л. мономолекуляр адсорбцион қатламлар тузилишини текширган, коллоид системаларнинг назарий масалаларини ишлаб чиққан. Нобель мукофоти лауреати (1932).

ЛЕНД-ЛИЗ (инг. lend — қарз бериш, lease — ижарага топшириш) — қурол-яроғ, ўқдори, стратегик хом ашё, озик-овқат ва ш.к.ни бериш (қарзга ёки ижарага) тартиби; Л.-л. асосида АҚШ 2-жаҳон уруши даврида гитлерчиларга қарши коалиция бўйича иттифоқчиларга юқоридагиларни етказиб бериб турган. Л.-л. тўғрисидаги қонун 1941 й. 11 мартда АҚШ конгрессида қабул қилинган. Л.-л. бўйича АҚШнинг харажатлари ана шу кундан 1945 й. 1 авг.-гача 46 млрд. долларга етган. Ўз навбатида, АҚШ ҳам уруш йиллари Л.-л. бўйича берган маҳсулотлари ҳисобига иттифоқ давлатлардан 7,3 млрд. долларлик турли маҳсулотлар олган. Л.-л. бўйича мол

етказиб бериш уруш йилларида АҚШда и.ч.ни сезиларли даражада кенгайтиришга олиб келди

ЛЕНИН (Ульянов) Владимир Ильич [1870.10 (22).4. Симбирск (ҳоз. Ульяновск ш.) — 1924. 21.1, Москва вилояти Горки қишлоғи] — Россия большевиклар (коммунистлар) партиясининг асосчиси. СССР деб аталган «қизил империя»нинг ташкилотчиси. Петербург «Ишчилар синфни озод қилиш учун кураш союзи»ни тузишда қатнашган. 1895 й. РСДРПнинг 2-съезди (1903)да большевиклар партиясига бошчилик қилган. 1907 й.дан муҳожирликда яшайди. 1917 й. апр.да Петроградга келиб, социалистик инқилоб йўлини илгари сурди. Петроградда Октябрь тўнтариши (1917 й. 7 ноябрь)га раҳбарлик қилди. Советларнинг 2-Бутун Россия съездида ХКСга раис бўлиб олди (1917 — 22). Л. аксилинкилобий ҳаракатлар ва саботажга қарши курашувчи Бутун Россия фавкулда комиссияси тузишнинг ташаббускори. Унинг кўрсатмаси б-н 1918 й.дан бошлаб Россияда сиёсий террор авж олди, муҳолиф партияларнинг аъзолари, зиёлилар, рухонийлар қатағон қилинди. 1922 й. Л.нинг соғлиғи ёмонлашди ва шу йил дек. ойдан эътиборан сиёсий фаолиятда қат-нашмади. Асосий асарлари: «Россияда капитализмнинг тараккийси» (1899), «Нима қилмоқ керак?» (1902), «Материализм ва эмпириокритицизм» (1908) «Империализм капитализмнинг юқри босқичи» (1916), «Давлат ва революция» (1917). Л.нинг жасади Москванинг Қизил майдонидаги мавзолейга қўйилган.

СССР даврида Л. қарашлари мутлақлаштирилиб, унинг фаолияти ва шахсий ҳаёти илоҳийлаштирилди. Унинг фикрларига салгина шубҳа б-н қараганлар йўқ қилинди. Бироқ Россиядан хорижга жўнаган зиёлилар ва жаҳон сиёсий арбобларининг кўпчилиги ўша пайтдаёқ унинг «коммунизм қуриш» режаси хом ҳаёл эканлигини айтишган. 20-

а. 80-й. лари охири — 90-й.лари бошида Шарқий Европада социализмнинг таназзулга учраши ва СССРнинг парчаланиши оқибатида Л. назарияси асосиз эканлиги узил-кесил исботланди.

Л. ўз сиёсий фаолиятида Туркистонга большевизм ғояларини тарқатишга, минтақани советлаштиришга катта эътибор қаратди. Л. ва Сталин Туркистон мухториятини тугатиш режасини қўллаб-қувватлади. Л.нинг ташаббуси б-н Туркомиссия (1919), Туркбюро (1920), РКП (б) МК Ўрта Осиё бюроси (1922) каби Марказнинг назорат қилувчи органлари тузилди ва Тошкентга юборилди. Туркистон fronti (1919) ташкил қилиниб, ўлкадаги совет режимига қарши қуролли ҳаракатни тугатиш учун 200.000 га яқин қизил аскар Туркистонга жўнатилди. Марказ юборган большевистик эмиссарларга қарши чиққан маҳаллий раҳбарларни Л. «ўнг оғмачилик»да айблади. Л. 1920 й.да Бухоро хонлиги (амирлиги) ва Хива хонлигини қизил армия томонидан босиб олинишининг ташаббускори. Бухоро босқини натижасида катта микдордаги ҳазина Москвага олиб кетилди ва унинг буйруғи б-н иқтисодий ночор совет Россиясини сақлаб қолиш учун сарфланди. Л.нинг 1920 й. 13 июндаги кўрсатмасига кўра, яхлит Туркистон минтақасини парчалаб ташлаш жараёни бошланди ва у 1925 й. бошларида тугалланди. Шунингдек, Л. Афғонистон, Ҳиндистон, Хитой, қисман Эрон, Туркия каби Шарқ давлатларида социализм куриш ҳақидаги режаси учун Туркистондан таянч сифатида фойдаланишни мўлжаллаган эди. Л.нинг «коммунистик ғоя»си 20-а. охирида Ўзбекистонда ҳам бутунлай таназзулга учради.

Ад.: Латышев А.Г., Рассекреченный Ленин, М., 1996; История России. XX век, М., 2000; Туркестан в начале XX века: к истории истоков национальной независимости, Т., 2000.

ЛЕНИНА Елена Лазаревна (1890.9.4, Томск — 1980, Москва) — Ўзбекистон

халқ артисти (1950). 1934 й.дан М. Горький номидаги Тошкент рус драма театрида ишлаган. Энг яхши роллари: Мадам Ксидас («Интервенция»), Василиса Карповна, Меланья («Тубанликда»), «Егор Буличёв ва бошқалар»), Кручинина, Кабаниха («Айбисиз айбдорлар»), «Момақалдирук»), Миллер хоним («Мақр ва мухаббат»), Миссис Хиггинс («Пигмалион»), Тўраева («Сотқинлар»), Ҳожи она, Ҳожар («Бой ила хизматчи»), «Паранжи сирлари»), Ҳосият («Шарқ тонги») ва б. Л. ижросига характерли роллар яқин бўлиб, яратган образлари тўлақонлилиги, ташки ифода воситалари ва нут-кининг мукамаллиги б-н ажралиб туради.

ЛЕНИНГРАД — қ. Санкт-Петербург.

ЛЕНИНГРАД ВИЛОЯТИ - РФдаги вилоят. Шим.-Ғарбий иқтисодий р-ндаги киради. 1927 й. 1 авг.да ташкил этилган. Майд. 85,9 минг км². Аҳолиси 1681,7 минг киши (Санкт-Петербург ш.дан ташқари, 1998), Санкт-Петербург ш. ва унга бўйсунувчи шаҳар ва шаҳарчалар б-н бирга 6430,2 минг киши. Асосан, руслар; эстон, украин, фин, татар, карел, белорус, вепс, яхудий ва б. миллат вакиллари ҳам яшайди. Аҳолининг ўртача зичлиги 1 км² га 75 киши. Шаҳарликлар 66% (Санкт-Петербурксиз). 17 туманга бўлинган; 29 шаҳар, 37 шаҳарча бор (1998). Маркази — Санкт-Петербург ш. Л.в. шим.ғарбда Финляндия, ғарбда Эстония б-н чегарадош. Худудининг кўп қисми Болтиқ бўйи пасттектислигида, шарқий ва шим.-шарқий қисмлари Валдай ва Олонец қйрларида жойлашган. Л.в. Фин қўлтиги, Ладога ва Онега қўллари б-н қуршаб олинган. Тўртламчи давр музланишларидан қолган морена тепалари ва текисликлари сақданган. Фин қўлтиги ва Ладога кўли оралиғида Карелия бўйни қирлари жойлашган. Ер юзасининг бал. 300 м гача. Фин қўлтиги соҳиллари пасттектислик, айрим жойларда кум тепалар уч-райди. Шим. соҳилларида

жуда кўп қўлтиқ ва қояли ороллар бор. Фойдали қазилмалардан боксит, ёнувчи сланец, фосфорит, торф, кварц кумлари, ўтга чидамли гил ва б. мавжуд. Иқлими мўътадил, денгиз иқлими б-н континентал иқлим оралигида. Январнинг ўртача т-раси —7°, июлниги 15°. Йиллик ёгин 850 мм. Вегетация даври 150—173 кун. Асосий дарёлари: Нева, Волхов, Свирь, Луга, Вуокса, Сясь. Кўл кўп. Тупроқлари подзол ва турли хил ботқоқ типли, чириндига бой карбонатли тупроқлар. Виллоят худудининг қарийб ярми ўрмон б-н қопланган. Ёввойи ҳайвонлардан олмахон, крот, тулки, оқ куён, лось ва б. учрайди. Дарё ва кўлларда турли хил балиқлар бор. Қўйи Свирь кўриқхонаси мавжуд. Нева кўлтиқчаси ва Выборг кўлтиғи сувлари саноат чиқиндилари б-н жуда ифлосланган.

Л.в. саноати энг йирик саноат маркази Санкт-Петербург б-н боғлиқ. Иқтисодиётининг асосини саноатнинг, асосан, ўрмон, ёғочсозлик, ёқилғи, целлюлоза-қоғоз ва алюминий тармоқлари ташкил қилади. Энг йирик корхоналари: Светогорск ва Сясь целлюлоза-қоғоз к-тлари. Приозёрск целлюлоза з-ди ва Гатчина картон-қоғоз ф-каси. Алюминий саноати Волхов алюминий з-ди (махсус тоза металл ишлаб чиқарилади), Бокситогорск р-нидаги боксит кони, Бокситогорск ва Пикалёво глинозем з-дларидан иборат. Машинасозлик саноати, электротехника, энергетика, кемасозлик ва вагонсозлик, к.х. машиналари и.ч.га ихтисослашган. Оғир машинасозлик ҳам мавжуд. Электротехника ва радио-электроника, приборсозлик, кемасозлик ва вагонсозлик, турли хил саноат жиҳозлари и. ч. саноат тармоқлари бор. Киме саноатида кон-кимё (фосфорит) тармоқлари ривожланган. Ёнилғи саноатининг энг йирик корхоналари: Кириши ш.даги нефтни қайта ишлаш з-ди (дизель ёнилғиси, мазут, бензин ишлаб чиқаради). Ўнлаб торф ва сланец, боксит корхоналари ишлаб турибди. Қора ва рангли металлургия ривожланган. Ен-

гил саноатнинг тикувчилик, трикотаж, пойабзал тармоқлари, озик-овкат саноати корхоналари мавжуд. Свирь, Волхов, Вуокса, Нарва дарёларида ГЭС, Кириши ГРЭС, АЭС (Сосновый Бор ш.да) қурилган.

Қ.х., асосан, шаҳар агрофини мева, сабзавот б-н таъминлашга ихтисослашган. Сут-гўшт чорвачилиги, чўчкачилик, паррандачилик б-н шуғулланилади. Ем-хашак (жами экин майдонининг 2/3 қисми), ғалла экинлари, Санкт-Петербург агрофида картошка, сабзавот экилади. Волга — Болтиқсув йўли, Ок денгиз—Болтиқ канали, Ладога ва Онега кўлларида, Нева, Свирь ва б. дарёларда кема қатнайди. Денгиз портлари — Санкт-Петербург, Выборг, Кронштадт (Болтиқ харбий денгиз флоти базаси); дарё портлари — Санкт-Петербург, Шлиссельбург, Свирица, Вознесенье, Подпорожье, Лодейное Поле.

Л.в. худудида кўпгина хлорид-натрийли минерал сувли булоқлар, Фин кўлтиғи соҳили бўйлаб сапропелли балчиқлар конлари жойлашган. Курорт зоналари — Ленинград (таркибига Сестрорецк курорти ва Зеленогорск, Солнечное, Репино, Комарове, Ушково, Серово, Молодёжное, Смолячково курорт жойлари қиради) ва Выборг ҳамда Лужск курорт р-ни. «Старая Ладога» тарихий-меъморий ва археология ҳамда «Монрепо парки» тарихий-меъморий ва табиий музей-кўриқхоналари фаолият кўрсатади. Л.в.да ўзининг меъморий-парк ансамбллари б-н машҳур бўлган Гатчина, Ломоносов, Пушкин, Петродворец, Павловск ш.лари бор.

ЛЕНИНГРАД ЖАНГИ (1941 10 7 -1944.9.8) — 2-жаҳон уруши давридаги жанг. 1941 й.нинг июль-сент.да куч жиҳатдан устунликка эга бўлган немис фашист кўшинларининг «Шимол» армия гуруҳи, совет кўшинлари қаршичилигини енгиб, Ленинград ш. агрофига ва Ладога кўли соҳилига чиқишган ҳамда бу б-н шаҳарни мамлакат ичкарасидан

ажратиб қўйишган. 900 кунлик қамал пайтида Ленинград фронти қўшинлари Болтиқ денгизи флоти кучлари ва Ладога ҳарбий флотилияси душманнинг барча ҳужумларини қайтаришди. Ленинград халқи ваҳшийларча бомба ташлашлар, очарчилик ва совук ҳавога қарамай, фронтга ёрдам берган. Шаҳарни ва қўшинни таъминлаш «Хаёт йўли» (Ладога кўли) орқали амалга оширилган. 1943 й. январда Ладога кўлининг жан. қирғоғи бўйлаб чўзилган қисми қамалдан бўшатирилган. 1944 й.нинг мартада немис фашист қўшинлари Ленинграддан 220—280 км нарига улоқтириб ташланган. 1944 й. июнь-авг. ойларида Выборг ва Свир-Петрозаводск операциялари вақтида фин қўшинлари тор-мор келтирилган ва бу б-н Ленинградга шим.дан бўлажак хавф бартараф қилинган.

ЛЕНКОРАН — Озарбайжон Республикасидаги шаҳар, Каспий денгизидаги порт. Т.й. станцияси. Аҳолиси 45,4 минг киши (1990-й.лар ўргалари). Субтропик мевалар етиштириладиган р-нинг маркази. Балиқ консерва, мева-сабзавот консерва з-длари, чой ф-калари, театр, ўлкашунослик музейи бор. Денгиз бўйи бальнеоийутим курорти. Озарбайжоннинг энг қад. шаҳарларидан бири, асос солинган йили номаълум. 18-а.да Толиш хонлиги маркази. 1804—13-й.лар Россия—Эрон урушида вайрон қилиниб, Л. ўрнида қалъа қурилган.

ЛЕНТА (лот. *linteus* — зиғир тола, полотно) — 1) тўқимачиликда турли тўқимачилик материаллари (йиғириш саноати учун мўлжалланган хом ашё, энсиз хом мато)нинг номи (қ. Пилта); 2) тўқима Л. турли толалардан махсус тўқув дастгоҳларида тасма кўринишида тайёрланади. Аёллар кўйлаги, шляпалар ва б.ни безаш, орденлар учун ишлатилади, сочга тақилади; 3) геодезик Л. — эни 12—20 мм, уз. 20—50 м бўлган пўлат ёки инвардан тайёрланган узунлик ўлчанадиган геодезик асбоб; 4) конвей-

ер Л. — бир вақтда юк кўтарув ва тортувчи органларнинг ишини бажарувчи конвейернинг ташкилий қисми. Резиналанган матоли ва тросли хиллари бор. Матоли Л.нинг матоси 0,2 — 0,3 мм қалинликдаги ип газлама ва синтетик материаллар (капрон, лавсан, вискоза) дан тайёрланиб 3 дан 10 мм гача қалинликда резина қопланади. Эни 100 дан 2400 мм гача, баъзан 3600 мм бўлади. Тросли Л. иссиқ ва абразив материалларни ташишда ишлатилади. Тросларининг диаметри 2,1 — 11,6 мм, мустаҳкамлик чегараси — 1см энига 7—60 кН, эни 800 мм гача, қалинлиги 0,6 — 1,2 мм бўлади; 5) изоляция Л. — смола, лок, мой ва б. электр ўтказмайдиган модда шимдирилган, бир томони ёпишқоқ энсиз мато. Электр симлари уланган ва б. жойларни ўрашда ишлатилади; 6) пўлат Л. — прокатлаш станокларида эни 600 мм гача, 0,005 — 4 мм қалинликда прокатлаб олинадиган полоса пўлат. Углеродли ёки легирланган пўлатдан тайёрланади. Штамп буюмлар, пайванд трубалар, соат пружиналари, электр печлари ва асбобларнинг қизиш элементлари ва б. тайёрлашда ишлатилади.

ЛЕНТАСИМОН ГИЛЛАР - асосан, тўртламчи даврда музликларнинг эришидан пайдо бўлган кўлларда тўпланган чўкинди жинслар. Л.г. музликларда ҳосил бўлган кўл ётқизиклари хисобланиб, лойка сувлардан чўккан маҳсулотлар — майда заррали қум ва гиллар юпқа қатламчаларининг кесмада алмашилиб ётишидан иборат. Тўпланган чўкиндиларнинг қалинлиги йил фаслига қараб ҳар хил. Л.г. тўғри қаватланган бўлади. Ёзда тўпланадиган майда заррали қумтош қаватлари ва кишда ҳосил бўладиган гил қаватлари Л.г. б-н навбатма-навбат қаватланган. Қум ва гил қатламчаларининг жуфти бир йиллик кўл ётқизикларини ташкил этади ва лента деб аталади. Лентанинг қалинлиги бир неча мм дан 10 см гача. Йиллик лента, ўз навбатида, микроқаватчалардан ту-

зилган. Булар иқлимнинг ўзгариши ва музикларнинг эриш тезлигига боғлиқ. Ленталар сонини ҳисоблаш орқали бутун қатламнинг ҳосил бўлиш вақтини ва турли нуқталарда жойлашган Л.г. кесмаларини чекка музлик ётқизиклари б-н таққослаш асосида алоҳида муз қопламаси деградация фазаларини ва чеккиниш тезлигини аниқлаш мумкин.

Л.г. Белоруссия, Болтикбўйи мамлакатлари, Россиянинг Европа қисми, шим. да Скандинавия, Польша, ГФР, АҚШ, Канадада тарқалган. Музлик даври геохронологиясини ишлаб чиқишда Л.г.нинг аҳамияти катта.

ЛЕНТО (итал. *lento* — секин) — муסיқа ижрочилигида секин (ларголан тезрок) суръат.

ЛЕНД Эмилий Христианович [1804.12(24).2, Тарту - 1865.29.1(10.2), Рим] — рус физиги ва электротехниги, Петербург ФА акад. (1830). Асосий илмий ишлари электромагнетизм масалаларига оид. Индукцион тоқлар йўналишини аниқлаш учун Ленц қонидасини яратган (1833). Б.С.Якоби б-н ҳамкорликдаги «Электромагнитлар қонунлари ҳақида»ги ишида электромагнитларни ҳисоблаш усулини берган (1838 — 44), Ж.Жоуль очган электр тоқининг иссиқлик ҳаракатини аниқ тажрибалар б-н асослаб берган (қ. Жоуль—Ленц қонуни) (1842). У электр машиналарда электр юритувчи кучнинг камайиши сабабларини аниқлаб, унинг генераторнинг айланиш тезлигига боғлиқ эмаслигини ва унинг асосий сабаби якорда индукцияланадиган ток (якорнинг ўзиндукцияси) эканлигини таъкидлаган. Ўзгарувчан ток эгри чизигини ўрганиш учун мўлжалланган асбоб ихтиро қилган. Металлар қаршилигининг т-рага боғлиқлигини аниқлаш, Ом қонунини асослаш, магнит оқимини ўлчаш учун баллистик усул яратишга (Б. С. Якоби б-н биргаликда) доир ишлар муаллифи. Л. табиий география соҳасида ҳам тадқиқотлар ўтказиб, кутбий ва тро-

пик кенгликлардаги т-ралар фарқини ўрганган, у ерлардаги денгиз оқимининг сабабларини — океанларнинг циркуляция қонунини аниқлаган.

ЛЕНЦ ҚОИДАСИ, Ленц қонуни— ҳар қандай ўтказгичдан ясалган берк контурда у ўраб турган сирт орқали ўтаётган магнит индукция оқимининг ўзгариши туфайли вужудга келадиган индукцион ток йўналишини аниқлайдиган қоида. 1833 й.да Э.Х.Ленц таърифлаган. Л.қ.га мувофиқ, берк контурда ҳосил бўлувчи индукцион ток ўзининг магнит майдони б-н уни ҳосил қилувчи магнит майдон оқимининг ўзгаришига қаршилик кўрсатади.

ЛЕОН — Испаниянинг шим. қисмидаги шаҳар. Леон тарихий вилоятда, Кастилия-Леон мухтор вилоятининг маъмурий маркази. Транспорт йўллари тугуни. Аэропорт бор. Аҳолиси 140 минг киши (1998). Металлсозлик, машинасозлик, кимё, фармацевтика, тўқимачилик, кўн-тери, озиқ-овқат саноати кор-хоналари, археология музейи бор. Ша-ҳарга римликларнинг ҳарбий лагери сифатида асос солинган, 10—13-а.ларда Леон қироллиги пойтахти. 11 — 16-а.ларга оид меъморий ёдгорликларидан черков, готика собори ва б. сақланган.

ЛЕОН — Мексиканинг марказий қисмидаги шаҳар. Гуанахуато штатида. Мексика тоғлигининг жан.да, 1800 м баландликда жойлашган. Аҳолиси 760 минг кишидан зиёд (1990-й.лар ўргалари). Автомобиль йўллари тугуни. Мамлакатнинг муҳим кўн-пойабзал саноати ва қ.х. районининг савдо маркази. Қ.х. маҳсулотларини қайта ишлаш корхоналари бор. Шунингдек, металлсозлик, кимё ва тўқимачилик саноати ривожланган. Л. яқинидан рангли металл рудалари, олтин, кумуш қазиб олинади. Шаҳарга 1576 й.да асос солинган. Тарихий меъморий ёдгорликлар сақланган.

ЛЕОН — Никарагуанинг ғарбий қисмидаги шаҳар. Леон департаментининг маъмурий маркази. Аҳолиси 171,3 минг киши (1995). Мамлакатнинг йирик савдо ва муҳим маданият маркази. Т.й. тугуни. Озиқ-овқат (қ.х. маҳсулотларини қайта ишлаш) саноати қорхоналари, мебель ф-каси мавжуд. Қ.х. районининг (пахта, шакарқамиш, чорвачилик маҳсулотлари) савдо маркази. Миллий ун-т (1812) бор. Шаҳарга 1524 й.да асос солинган. 1609 й.даги зилзиладан вайрон бўлган. 1857 й.гача мамлакат пойтахти эди. Тарихий меъморий обидалар сақланган.

ЛЕОН (Leon) — Пиреней я.о.нинг шим.-ғарбидаги қироллик (10—13-а.лар). 909—910 й.ларда вужудга келган. 914 й.да Л. таркибига Галисия вилояти кирган. 924 й.да Л. ва Астурия вилояти қўшилиб, бирлашган Л. қироллигини (маркази Л. шаҳри бўлган) таш-кил этишган. 1035 й.да Кастилия Л.дан ажралиб мустақил қироллик бўлган. Л. ва Кастилия 1037—65, 1072—1157 й.лар бирлашган қироллик (Кастилия ёки Кастилия ва Л.) ни ташкил этишган; уларнинг узил-кесил бирлашиши 1230 й.да содир бўлган.

ЛЕОНАРДО ДА ВИНЧИ (Leonardo da Vinci, 1452.15.4, Винчи, Флоренция яқинида — 1519.2.5, Турень, Франция) — италиялик рассом, хайкалта-рош ва олим; Ҳўғониш даврининг йирик намо-яндаси. А. Верроккьодан таълим олган (1467—72). Л. да В. ўз даврининг инсон-парварлик ғояларига жавоб берадиган мукамал инсон қиёфасини яратди; илк асарларидаёқ майин нур-соя воситасида шаклнинг оқувчан ҳажмини кўрсатди. Асарларида диний мазмунни хилма-хил инсоний ҳиссиётлар кўзгусига айлан-тиради. Ҳисобсиз кузатишлари натижалари-ни турли усулларда бажарилган чиз-гиларида муҳрлаган. Айниқса, юз ифода-сини беришда катта маҳоратга эришди. Баъзан ташки кўриниш (юздаги зўрға

илғаб олинадиган табассум) б-н одамлар чехрасини жонлантириб, уларнинг ички дунёси (нозик кўнгиш ҳолати)ни ифода-лайди: «Мадонна Бенуа» (тахм. 1478), «Қоядаги мадонна» (1483—94, 2-нус-хаси 1497—1511), «Махфий кечалар» деворий расми (1495—97), «Ангъари жанги» (1503—06), «Мона Лиза» («Жо-конда» номи б-н машхур, тахм. 1503), «Иоанн Креститель» (тахм. 1513—17); дунё ҳалокати ифодаланган «Тошқин» расмлар туркуми (тахм. 1514—16)да табиатнинг дахшатли офатлари олдида инсоннинг ожизлиги, табиий жараёнлар-нинг такрорланишини аклий тасаввури б-н уйғунлаштиради.

Л. да В. дунёкарашини ўрганишда унинг ён дафтари ва қўлёмалари (тахм. 7 минг варақ), шогирдларидан Ф. Мель-ци томонидан унинг ёзмалари асосида тузилган «Рангтасвир ҳақида рисола»си Европа амалиёти ва назариясига таъсир кўрсатган муҳим манбадир.

Меъмор сифатида Л. да В. «идеал» шаҳар ва гумбазли ибодатхонанинг турли хил лойиҳаларини ишлаб чиқди. Олим ва муҳандис сифатида ўз даври фанининг барча соҳаларини бойитди, айниқса, эъ-тиборни механикага қаратди. Яратишга бўлган эҳтирос уни ўз давридан илгари-лаб кетишига олиб келди: ер қавлайдиган машина, учиш аппаратлари, сув ости ке-маси, босма, тўқувчилик ва б. дастгоҳлар лойиҳалари шулар жумласидан.

ЛЕОНАРДО ПИЗАНО (Leonardo Pisano), Фибоначчи (Fibonacci) (1170—1240) — италян математиги. Шарққа саёҳат қилиб, араб мат. ютуқлари б-н танишиб, уларнинг Ғарбда тарқалишига катта ҳисса қўшган. У арифметика (ҳинд рақамлари, Фибоначчи сонлари) ва алге-бра (квадрат тенгламалар ҳам киритил-ган) ҳақида рисола (1202) ва «Амалий геометрия» номли асар (1220) ёзган. Л.П.нинг бу асари алгебранинг геоме-трияга татбиқи ҳақида маълумот берувчи биринчи асардир.

ЛЕОНИД (мил.ав. 508/507 - 480) - Спарта шоҳи (488 й.дан). Л. юнон-форс урушлари даврида форс шоҳи Ксеркс I га қарши курашган юнон қўшинларига бошчилик қилган (480). У Фермопил дараси ёнида спарталикларнинг кичик отряди (300 киши)га бош бўлиб, чекинаётган юнон қўшинларини ҳимоя қилиш жангида ҳалок бўлган. Антик ривоятларда Л. — ватанпарвар ва жангчи тимсолидир. Л. тўғрисида бадиий фильм («300 та спарталик») яратилган.

ЛЕОНИДЗЕ Георгий Николаевич [1899.15(27). 12, Патрдзеули кишлоғи — 1966.9.8, Тбилиси] — Грузия халқ шоири (1959). Грузия ФА акад. (1944). Грузия ФА Шота Руставели номидаги Грузин адабиёти инти директори (1957 й.дан). «Ниноцминд кечаси», «Қипчоқ билан учрашув», «Цесарка», «Калила ва Дамана» каби лирик асарлар яратган (1924—25). Кишиларнинг машаққатли меҳнати, нозик дил кечинмалари Л. ижодида бош мавзу бўлган. 30-й.ларда ёзган шеърлари, асосан, замондошларининг ҳаёти, инсоний гўзаллик, халқлар дўстлиги ҳақида. 2-жаҳон уруши йилларида яратган асарлари грузин жангчиларининг қахрамонликларига бағишланган. «Самгори» (1950), «Портохала» (1951) каби дostonларида халқ тарихи акс этган, буларда нозик лиризм кўзга ташланади. «Сехрли дарахт» (1962) хотиралар китоби эса Кахетиянинг ўзига хос манзараларининг жонли тасвиридир. Л.нинг «Оқ чўққилар» асари ўзбек тилида нашр этилган (1973).

ЛЕОНКАВАЛЛО Ружеро (1857.25.4, Неаполь — 1919.9.8, Флоренция ёнидаги Монтекатини) - италян композитори, мусиқий веризм асосчиларидан. Неаполь консерваторияси, Болонья ун-тида таълим олган. Болонья ун-ти доктори (1878). Ҳаётни ҳаққоний ифодалашга йўналтирилган веризм услубида 20 дан зиёд опера яратган: «Богема» (1897, «Лотин квартали ҳаёти» номида

ҳам қўйилган), «Заза» (1900), «Лўлилар» (1912) ва б. «Масхарабозлар» («Паяцлар», 1892) операси оддий одамлар кечинмаларининг ёрқин ифодаланиши, кескин драматик ривож, мусиқий воситалар ҳамда куйларнинг таъсирчанлиги б-н қимматли бўлиб, мусиқа веризмининг ибратли намунасига айланган. «Мальбрук», «Атиргул қироличаси» каби оперетталар, «Қўғирчоқ ҳаёти» балети, симфоник ва камер асарлар ҳам яратган. «Масхарабозлар» операси Навоий театрининг репертуаридан доимий ўрин олган.

ЛЕОНОВ Леонид Максимович [1899.19(31).5 - Москва - 1994] - рус ёзувчиси, акад. (1972). Ижоди 1922 й.дан бошланган. «Бўрсиқлар» (1924) романи Л.нинг рус маиший ҳаёти ва мешчанлар руҳиятини яхши билишини намоиш этган. Л. «Ўғри» (1927, қайта ишланган нашри 1959), «Соть» (1929) романлари, «Қишлоқдаги воқеа», «Оқ тун» (1928) каби қиссаларида рус халқи ҳаётининг мураккаб манзаралари, янги иқтисодий сиёсат даври фожиаларини акс эттирган. «Скутаревский» (1932), «Океан сари йўл» (1936) ва б. романларида рус зиёлилари — олимлар, санъаткорлар, инженерлар тақдири, улар бошига тушган фожиалар ҳикоя қилинган. Л. 30-й.ларда драматург сифатида ҳам ижод этиб, меҳнат мавзудида «Половчан боғроғлари» (1938), «Бўри» (1938), 40-й.да эса уруш мавзусида «Истило» (1942) пьесаларини ёзган. Л. ижодида 2-жаҳон уруши манзаралари акс эттирилган «Рус ўрмони» (1953) романи муҳим ўринни эгаллайди. Л.нинг «Eugenia Ivanovna» (1938, нашр этилиши 1963) қиссасида ҳаёт йўли хорижда яқунланган рус аёлининг мураккаб қисмати катта маҳорат б-н тасвирланган. «Олтин арава» (1946, қайта ишланиши 1955) пьесаси ва «Мистер Мак-Кинлининг қочиши» (1961; шу номидаги фильм, 1976) киноқиссаси бор. Л. рус мумтоз адабиёти, айниқса, Ф.М.Достоевский ижодига хос ватанпар-

варлик ва рухий таҳлил анъаналарини давом эттирган.

ЛЕОНТЬЕВ Василий Васильевич (1906.5.8, Санкт-Петербург — 1999.7.2, Нью-Йорк) — америкалик рус иктисодчиси. Ленинград ун-тини тугатган (1925). 1925-1928 й.ларда Берлин ун-тида ўқиб, 1928 й.да д-рлик илмий даражасини олди. 1931 й.да АҚШга кўчиб кетган. Гарвард ун-ти (1932—75), Нью-Йорк ун-ти (1975 й.дан) проф. Л. «харажатлар — маҳсулот чиқариш» иктисодий таҳлил усулини яратди. Бу усул АҚШ иктисодиётининг тармоқлараро балансини тузишда қўлланилган. Унинг тадқиқотларида иктисодий тизим ичидаги ўзаро боғланишларни ўрганиш асосий йўналишни ташкил этади. «Америка иктисодиёти тузилмасини ўрганиш» (1953), «Харажатлар — маҳсулот чиқариш» моделининг иктисодий таҳлили» (1966) асарларида Ф.Кенэ ва б.нинг моделларини кенгайтирган ҳолда иктисодий тизимнинг турли қисмлари ўртасидаги ўзаро боғлиқликни кўрсатадиган математик моделлар яратди. Л. ўз моделини АҚШ иктисодиётини таҳлил этишда қўллаб, халқаро савдо ва табиий ресурслар иктисодиёти соҳасида муҳим натижаларга эришди. Л. усули мамлакат иктисодиётини прогнозлаш ва режалаштиришда, ҳукуматлар учун ўзлари юритаётган инвестиция, солиқ, ташқи савдо сиёсати, ҳарбий харажатлар ва б.нинг халқ ҳўжалигига таъсирини баҳолашда муҳим дастак бўлиб хизмат қилади. Л. иктисодиётда математик методлар ва моделларни қўллаш, халқаро савдо, К.Маркс ва Ж.Кейнс назариялари таҳлили, индексларни тузиш, талаб ва таклиф механизми, иктисодий цикллар ва б. муаммолар устида ҳам тадқиқотлар олиб борган. Нобель мукофоти лауреата (1973). Ас: Исследование американской экономики, М., 1958; Будущее мировой экономики, М., 1979; Экономические эссе. Теории, исследования, факты, политика, М., 1990.

ЛЕОПОЛЬД III (1901-83) - Бельгия кироли (1934—51). Саксенкобурглар сулоласидан. 1940 й. 28 майда Бельгияни фашистлар Германиясига сўзсиз таслим бўлганлиги тўғрисидаги ҳужжатга имзо чеккан ва ўз ихтиёри б-н ўзини ҳарбий асир деб эълон қилган (1944 й.да мамлакатдан чиқариб юборилган). Л.Ш.нинг мамлакатга қайтиб келиши, умумий норозилик ҳамда иш ташлашларга сабаб бўлган (1950 й. 29—30 июль). Л.Ш ўғли Бодуэн I фойдасига тахтдан воз кечган.

ЛЕПИДОДЕНДРОН (юн. lepis - тангача, кипик ва dendron — дарахт) — лепидодендрондошлар оиласига мансуб, уруғи куриб кетган плаунсимонлар туркуми. Бўйи 20—30 м, танасининг пастки қисми диаметри 2 м га яқин, юқори қисми дихотомик шохланган, танаси кипиксимон пўстлоқ б-н қопланган. Л.нинг пўстлоғи ҳоз. ўсимликлар сингари кўчиб тушмасдан қалинлашиб боради. Л. тошқўмир ва пермь даврида тропик минтақада кенг тарқалган. Л. қолдиклари тошқўмир қатламларининг муҳим таркибий қисмини ташкил қилади.

ЛЕПВДОКРОКИТ (юн. lepidos — тангача ва kroke — ип, тола), ёқут слюдкаси—гидроксидлар синфига оид минерал $[\text{FeO}(\text{OH})]$. Таркибида Fe_2O_3 89,86% ва H_2O 10,14%, MnO , Al_2O_3 , SiO_2 , CaO , MgO аралашмалари, баъзида H_2O нинг ортикчаси мавжуд. Ромбик сингонияли, структураси қатламли. Тангачасимон, пластинкасимон, толасимон, боғламсимон ва радиал-толасимон агрегатлар хос. Зонал агрегатлар ҳосил қилиб уларда гётит ва гидрогётит б-н галма-гал аллашиб туради. Ранги ёқутсимон қизилдан жигарранггача. Ол-моссимон ялтирок. Ўзаро мукамал, бир йўналишда боғланган. Қаттиклиги 4—5; зичлиги 3480—4100 кг/м³. Мўрт. Қўнғир темир рудаси, боксит, тупроқ таркибида учрайди. Гидро-термал чўкинди конларнинг (Уралдаги Бакальское) темир руда-

лар таркибида борлиги маълум. Лимонит каби бойитилади. Сунъий равишда темирнинг чала оксидланган бирикмаларидан олинади.

ЛЕПИДОЛИТ (юн. *lepis* — тангача ва *lithos* — тош) — силикатлар синфига мансуб минерал. Кимёвий формуласи $KLi_5Al_5(F, OH)_2[AlSi_3O_{10}]$. Таркибида 3—6% Li_2O бўлади. Қўшимчалари Fe, Mn, Mg, Pb, Cs . Қаттиклиги 2,5—3,5. Зичлиги 2800—2900 кг/м³. Моноклин сингонияли. Пластинкасимон, юпка тангачалар шаклида, баъзан зич майда доннали агрегатлар. Оқ, кўпинча пушти, оч бинафша рангли. Садафсимон ялтирок, шаффоф ўзгарган гранит (грейзен) ва баъзи бир пегматитларда дала шпатлари, кварц, альбит, мусковит ва б. минераллар б-н бирга учрайди. Қозогистон, РФ (Урал, Забайкалье, Кола я. о.), Украина, АҚШ (Мэн штати), Швеция (Утё о.)да конлари бор. Л.дан, асосан, литий, йўлакай рубидий ва цезий олинади. Оптика шишалари ва эмаль тайёрлашда ҳам ишлатилади.

ЛЕПИДОМЕЛАН (юн. *lepis* — тангача ва *melas* — кора) — слюдалар гуруҳига мансуб минерал. Биотитнинг темирга бой тури. Кимёвий формуласи тахм. $K(Fe, Mg)_3[AlSi_3O_{10}](OH)_2$. Моноклин сингонияли, кристаллари варакасимон ва юпка пластинкачаларга осон ажра-лади. Ранги қора, қаттиклиги 3. Зичлиги 3000—3200 кг/м³, мўрт. Таркибида магний кам, темир кўп бўлган магматик тоғ жинсларида биотит б-н баъзан ишқорли гранит ва нефелинли сиенит ларда эгирин ва ишқорли роговая обманка б-н бирга учрайди. Л.нинг йирик кристаллари Канада, АҚШ (Аляска), РФ (Кола я. о., Жан. Урал)да топилган. Ўзбекистонда Л. Қулжуктовда бор.

ЛЕПТОМЕНИНГИТ (юн. *leptos* — юмшоқ ва *meninges* — парда) — бош мия ва орқа миёдаги ўргимчак тўриси мон юмшоқ пардаларнинг яллигланиши (к. Арахноидит); менингитга хос аломатлар

ривожланиши, шунингдек, яллигланиш туфайли орқа мия суюқлигида ўзгаришлар рўй бериши б-н кечади. Л.нинг ўткир ва сурункали шакли, адгезив (ёпишқоқ), геморагик, йи-рингли, серозли, киста ҳосил қиладиган ва аралаш турлари фарқ қилинади. Қайси соҳа кўпроқ яллигланганига қараб, касаллик ҳар хил кўринишда бўлади: бош мия асоси Л.да оптохиазмал соҳа зарарланса, бир ёки иккала кўз хиралашади ёки кўр бўлиб қолади. Интерпедункуляр соҳа зарарланганда эса кўз соккаси ҳаракати ўзгариб, кўзга нарсалар қўшалок кўринади ёки кўз юмилиб қолади ва ҳ.к.

ЛЕПТОН ЗАРЯД, лептон сон — элементар зарраларни тавсифловчи квант сонлардан бири. Л. з. лептонлар учун нолдан фарқли, лептондан бошқа барча зарралар учун нолга тенг. Одатда, Л.з. лептонлар учун +1 га, анти-лептонлар учун —1 га тенг. Элементар зарралардан ташкил топган зарралар системасининг Л. з.и системадаги барча зарралар Л. з.ининг алгебраик йиғиндисига тенг. Л. з. шу системадаги лептонлар б-н антилептонлар сонлари орасидаги фарқни ифодалайди. Лептонлар қатнашадиган ҳамма электромагнит ва кучсиз ўзаро таъсир жараёнларида Л. з.нинг сакланиш қонуни амал қиладди: Л.з. йиғиндиси жараён бошлангунча ва бошлангандан кейин ўзгармай қолади.

ЛЕПТОНЛАР (юн. *leptos* — енгил, кучсиз) — ўзаро кучли таъсирлашмайдиган элементар зарралар; улар фақат кучсиз, электромагнит ва гравитацион ўзаро таъсирларда иштирок этади. Барча Л. 1/2 спинга эга, яъни улар фермионлар ҳисобланиб, Ферми — Дирак статистикасига бўйсунади. 1975 й.гача массаси протоннинг 0,12 массасидан кичик бўлган, Л.гина: — электрон, мюон, электрон ва мюон нейтрино, шунингдек, уларнинг антизарралари маълум бўлган. Электрон модда таркибига кирувчи ягона барқарор лептон ҳисобланади. Позитрон

моддадаги электрон б-н қўшилиб, жуда қисқа вақтда аннигиляцияланади, яъни фотонлар (иккита ёки учта)га айланади. Табиатда нейтрино ва антинейтринолар ядроларнинг Р-емирилиш жараёнларида ва элементар зарраларнинг емирилишидан ҳосил бўлади. Уларнинг массаси нолга яқин. Ядро реакторлари нейтриноларнинг манбаи ҳисобланади. Янги маълумотлар протондан оғирроқ Л.нинг мавжудлигини кўрсатмоқда. Таркибида Л. бўлган элементар зарраларнинг бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўтганда Л. ва антилептон сонлари орасидаги фарқ ўзгармас катталиқ бўлиб қолади.

ЛЕПТОСПИРОЗЛАР - одам ва ҳайвонларда учрайдиган ўткир инфекция-он касаллик; зооноз касалликлар гуруҳига киради. Лептоспиралар кўзгатади, уларнинг 10 дан ортиқ серологик гуруҳлари мавжуд. Лептоспиралар нам шароитда узок, яшайди, паст ҳароратга чидамли. Касалликнинг табиий, хонаки ва аралаш ўчоқлари бор. Табиий ўчоқларда, асосан, кемирувчилар, уй шароитида эса қорамол ва қўй-эчкилар, чўчка ҳамда каламуш ва сичконлар инфекция манбаи ҳисобланади. Инфекция касал ҳайвондан одамга бе-восита мулоқотда ёки тери, шунингдек, ифлосланган сув ва озиқ-овқат орқали юқади. Касаллик шартли равишда сариклик б-н кечадиган (Вейль-Васильев касаллиги, уни биринчи бўлиб кашф этган немис олими А.Вейль ва рус олими Н.П.Васильев номидан) ва сариксиз хилларга ажратилади. Сариклик б-н кечадиган Л. тўсатдан калтириш, ҳарорат кўтарилиши, каттик бош оғриғи, кўнгил айниши ва қушиш б-н бошланади; дам-бадам иситма тутиши касалликка хос. Мускулларда кучли оғрик, баданда майда тошмалар бўлади. Буйрак, жигар, баъзан қон томирлар зарарланади. Касалликнинг 4-кунига келиб бадан сарғаяди. Сариксиз Л. (сув иситмаси)да ҳам иситма чиқади, мускул ва бўғимлар оғриғи, лекин бадан сарғаймайди, касалликнинг бу шакли бир қадар енгил кечади, деярли

асорат қолмайди.

Ҳайвонлардан қорамол, қўй, эчки, от, туя, чўчка, ит, мушук, парранда, ёввойи ҳайвонлар ва кемирувчиларда учрайди. Касаллик камқонлик, сариклик, ёппасига бола ташлаш, шиллик пардалар ва терига қон куйилиши, некроз б-н кечади. Л. Ўзбекистоннинг барча ҳудудларида учрайди. Касалликнинг яширин даври 2—20 кун. Қорамол, қўй, эчкиларда касаллик жуда ўткир ривожланиб, иштаха йўқолади, ҳолсизланади, нафас олиши ва юрак уриши тезлашади, иситма кўтарилади ва 1—2 кундан кейин ҳайвон ўлади. Касалликдан тузалган ҳайвонларда узок муддатли иммунитет пайдо бўлади. Ташхис эпизоотологик маълумотлар, клиник белгилар, серологик усуллар ва лаб. текширувиге асосан қўйилади. Даволаш: касалликка қарши ги-периммун зардоб ва стрептомицин, тетрациклин ишлатилади. Олдини олиш: кемирувчиларга қарши кураш, махсус эмлаш, ветеринария-санитария тадбирлари кўриш.

ЛЕРМОНТОВ Михаил Юрьевич [1814.3(15).10, Москва — 1841.15(27).7, Пятигорск] — рус шоири. Болалик чоғлари Пенза губернясидаги Тархан (ҳоз. Лермонтов) кишлоғида кечган. 1827 й.да бувиси Е.А.Арсеньева б-н бирга Москвага кўчиб борган ва 1828 й.да Москва ун-ти қошидаги пансионнинг 4-курсига ўқишга кирган. Дастлабки шеърлари, «Черкеслар» (1828) ва «Кавказ асири» (1929) дostonлари шу ерда ёзилган. Л. пансиондаги 2 йиллик таҳсилидан сўнг 1830 й.да ун-тнинг маънавий-сиёсий бўлимига ўқишга киради. Л. Талабалик йилларида қатор лирик шеърлар, дoston ва драмалар ёзган («Одамлар ва эхтирослар», 1930 ва б.). 1832 й.да ун-тни тарк этади ва Петербургга бориб, гвардия подпрапоршчиклари ва кавалерия юнкерлари мактабига ўқишга киради. Мазкур мактабни тугатгач, Л. Царское Селода жойлашган гусарлар полкига юборилади (1834). Навқирон гусар

кўп вақтини аслзодаларнинг кўнгилочар давраларида ўтказиб, шу давралардан олган таассуротлари асосида «Маскарад» драмаси, «Ҳожи Абрек» романтик достони (1835) ва б. асарларини ёзади. Л. 1837 й. да А.С.Пушкиннинг фожиали ўлимига бағишлаб «Шоирнинг ўлимига» шеърини ёзади. Л. бу шеърда шоирнинг ўлимида айбдор саналган хукмрон кучларни кескин қоралагани учун Кавказга сургун қилинган. Л.нинг Кавказда бўлиши унинг шоир ва рассом сифатидаги ижодига самарали таъсир кўрсатди. Кавказ табиати ва томи элатлар фольклорига меҳр қўйган шоир шу ерда «Ошиқ Ғариб» (1837) шарқ эртаги, «Замонамиз қаҳрамони» (1840) романи ва кўплаб рангтасвир асарларини яратди. Е.А.Арсеньева ва шоир В.А.Жуковскийнинг саъй-ҳаракатлари б-н афв этилган Л. 1838 й. янв.да Петербургда ва апр. ойида эса Царское Селода жойлашган гусар полкига қайтиб келади. Петербургдаги қизғин адабий ҳаёт 30-й.лар охирида Л. ижодида эрксеварлик йўналишининг кенг қанот ёзишига имконият туғдиради. «Ўйлар», «Шоир», «Ўзингга ишонма...», «Пайғамбар», «Алвидо, Русия, эй нопок макон» каби шеърлари, «Мцири», «Демон» («Иблис») каби достонлари, «Бэла» қиссаси (ҳаммаси 1839) Л. ижодининг камолот босқичига кўтарилганидан шаҳодат беради. Шу кезларда Франция элчисининг ўғли Э.Барант б-н бўлиб ўтган дуэль Л.нинг иккинчи марта Кавказга сургун қилинишига сабабчи бўлади. У Кавказдаги пиёдалар полки таркибида бир неча ҳарбий юришларда иштирок этади. Унинг шу вақтда (1840, окт.) «Отечественные записки» жур.да эълон қилган шеър ва достонлари Петербургда катта акс-садо беради. Бундан фойдаланган Е.А.Арсеньева набирасининг Петербургда таътилга келишига эришади (1841, фев.). Аммо расмий доиралардаги ўзига бўлган совуқ муносабатни кўрган Л. 1841 й. 13 майда Пятигорскка қайтиб келади. Шу вақтда бу ерларда истироҳат қилаётган бир гуруҳ ёшлар Л. б-н зо-

бит Н.С.Мартинов ўртасида жанжал чиқишига эришадилар. 13 июль куни шоир дуэлда вафот этади. Л.нинг хоки Тархан қишлоғига олиб келиниб, Арсеньевлар хилхонасида дафн этилган (1842 й. 23 апр.). Л. шоир, носир ва рассом сифатида рус маданияти тарихида фахрий ўринлардан бирини эгаллайди. У ўзининг энг яхши асарларида эрксеварлик ва ватанпарварлик ғояларини баланд пардаларда қуйлади, мустамлакачилик сиёсати улуғ рус шовинизмининг авж олишига сабаб бўлиши ҳақида рус жамиятини оғохлантирди, юсак фуқаролик идеалларини тасдиқлади. Л. ижоди Ўзбекистонда катта эътибор қозонган. Шоир ҳаётининг йирик саналари (1941, 1954, 1964, 1989) муносабати б-н ўзбек матбуоти, театри ва жамоат ташкилотлари Л. ижодига кўп бор мурожаат этдилар. Асарлари Ойбек, Шайхзода, Миртемир, Усмон Носир, Асқад Мухтор ва б. томонидан ўзбек тилига таржима қилинган. Л.нинг «Маскарад» драмаси Ўзбек миллий академик драма театрида саҳналаштирилган. Тошкент ва б. шаҳарларда Л. номи б-н аталган мактаб ва кўчалар бор. Ас: Асарлар, 1—2 ж.лар, Т., 1955; Собрание сочинений, т. 1—4. М., 1964—65. Ад.: Герштейн Э.Г., Судьба Лермонтова, М, 1964; М.Ю.Лермонтов в воспоминаниях современников, М., 1964; Умарбекова З., Лермонтов и узбекская поэзия, Т., 1973. Наим Каримов.

ЛЕСБОС, Митилини — Эгей денгизидеги орол. Кичик Осиё я.о.нинг ғарбий қирғоқлари яқинида, Греция худуди. Майд. 1636 км². Аҳолиси 100 мингдан ортик. Рельефи тоғли, энг баланд жойи 967 м (Олимбос тоғи). Фойдали қазилмалардан марганец, кўрғошин ва хром рудалари, барит, мрамор олинади. Минерал булоқлар бор. Ўрта денгиз бўйи типидеги ўсимликлар усади, тоғлар қарағайзорлар б-н қопланган. Зайтун дарахти плантациялари мавжуд, шунингдек, узум, цитрус мевалар, анжир ва б. етиштирилади. Балиқ овланади. Бош

шаҳри ва порти — Митилини. Л. юнон маданияти марказларидан бири.

ЛЕСНАЯ КРАСАВИЦА, Мария Луиза, Фламанд гўзали - эрга-пишар ёзги нок нави. Ватани—Бельгия. Жаҳон боғдорчилигида энг кўп тарқалган навлардан бири. Дарахти кучли усади. Ёввойи нок, беҳига пайванд килинганда яхши ривожланади. Шох-шаббаси кенг пирамида шаклида. Барглари ўртача, чўзиқ, эллипссимон. Ўзидан чангланади. Меваси ўртача катталикида (120—130 г.; ёш дарахтлари яхши парвариш килинганда 600—700 г га боради), тухумсимон, сариқ тилларанг, кизил тарам-тарамлари бор, эти тиғиз, куврак, ширин. Меваси июль охири — авг. бошларида пишади. Меваси таркибида 17,5% куруқ модда, 11,5% қанд, 0,21% кислота мавжуд. Кўчати экилгач, 4-йили ҳосилга қиради. Ҳосилдорлиги юқори, баъзан солкаш, 26—30 ёшли дарахти 250—300 кг гача ҳосил беради. 45 ёшигача ҳрсил қилади. Совуққа чидамли. Терилган меваси 15—18 кун сақланади. Янгилигида истеъмол қилинади, қоқи солинади. Ўзбекистоннинг барча вилоятлари учун р-нлаштирилган.

ЛЕСОТО (Lesotho), Лесото Қироллиги (Kingdom of Lesotho) — Жан. Африкадаги давлат. Ҳамма томони ЖАР худуди б-н ўралган. Майд. 30,3 минг км². Аҳолиси 2,177 млн. киши (2001). Пойтахти — Масеру ш. Маъмурий жиҳатдан 10 округ (district) га бўлинган.

Давлат тузуми. Л. — конституцияли монархия. Амалдаги конституцияси 1993 й.да қабул қилинган (2001 й. мартда тузатишлар киритилган). Буюк Британия бошчилигидаги Ҳамдўстлик таркибига қиради. Давлат бошлиғи — қирол (1996 й.дан Летсие III). Қонун чиқарувчи ҳокимият икки палатали парламент — Миллат мажлиси ва се-натдан иборат. Ижрочи ҳокимиятни бош вазир бошчилигидаги ҳукумат амалга оширади.

Табиати. Л. тоғли мамлакат, Басуто

платосида (ўртача бал. 2300—3000 м) жойлашган. Платони шарқ ва жан. томондан Дракон тоғлари ўраб туради. Иқлими тропик, куруқ континентал. Январинг ўртача т-раси 25—26°, июл-ники 10°, бироқ тез-тез совуқ бўлиб туради, тоғларга қор тушади. Йиллик ўртача ёгин 750—1000 мм. Дарёлари гидроэнергияга бой; энг каттаси — Оранж. Тупроқдари мамлакат ғарбида қумли, унумсиз, шаркида унумдор, вулкан тупроқлар. Л. даштларида ғалласимон ўсимликлар ўсади; Дракон тоғларида бугазорлар, ўтлоқлар бор.

Аҳолисининг 98%га яқини африкаликлар, асосан, суто халқи, шунингдек, зулулар, инглизлар ва б. яшайди. Расмий тил — сесуто ва инглиз тиллари. Аҳолининг кўп қисми (70% дан кўпроғи) христиан (католик, протестант)лар, қолган қисми анъанавий динларга эътиқод қилади. Шаҳар аҳолиси 19%. Йирик шаҳарлари: Масеру, Лерибе, Мафетенг.

Тарихи. Л. давлатининг қад. тарихи кам ўрганилган. 17—18-а.ларда мамлакат туб аҳолиси—бушменлар шим.дан келган сутоллар томонидан сиқиб чиқарилди ва қабила бошлиғи Мошеш I ҳокимияти остига бирлаштирилди. 1836 й.дан Л.ни бурлар ва европалликлар (инглизлар) эгаллай бошлади. 1884 й. Л. расмий равишда Буюк Британиянинг Басутоленд протекторатига айлантилди ва Буюк Британия Л.да «бевосита бошқариш» тизимини жорий этди. Оқибатда Басутоленд Буюк Британиянинг Жан. Африкадаги саноати ва мустамлакалари учун арзон ишчи кучи манбаига айланиб қолди. 1907 й. Басутоленд тараққийпарвар уюшмаси ташкил топди. Бу ташкилот маориф, савдо-соғик ва б. соҳаларда бир қатор ислохотлар ўтказди. Кейинроқ Камбағаллар лигаси тузилди. У халқ ҳаётини демократлаштириш ва мустамлакачиликни тугатишни талаб қилди ҳамда Басутолендни зўрлик б-н ўзига қарам қилиб олмоқчи бўлган Жан. Африка Иттифоқи (1961 й.дан ЖАР) ирқчиларига қарши қаттиқ кураш олиб борди. 2-жаҳон уруши даврида мин-

глаб сутолар Европа, Африка ва Яқин Шарқдаги урушда инглиз қўшинлари томонида қатнашди. Урушдан кейин миллий озодлик ҳаракати кучайди.

1952 й. Басутолендда биринчи сиёсий партия—Басутоленд Африка конгресси (БАК) тузилди. 1960 й. ўтказилган сайловда БАК негизда ташкил этилган Конгресс партияси галабага эришди ва маҳаллий ҳокимият органлари ташкил топди. 1965 й. кучга кирган конституцияга мувофиқ, Басутоленд ўзини ўзи ички бошқарув ҳукукига эга бўлди; парламентга сайлов ўтказилди. Л. Жонатан бош вазир қилиб тайинланди. 1966 й. 4 окт.да Басутоленд мустақилликка эришди ва шу йили қабул қилинган янги конституцияга биноан, Басутоленд Л. Қиролиги деб атала бошлади. Л. — 1966 й. 17 окт.дан БМТ аъзоси. Л. ҳукумати демократик кучлар ҳаракатини бостириш мақсадида ЖАР ҳукумати б-н алоқаларни янада мустаҳкамлаш тadbирини кўра бошлади. 1970 й. 27 янв. да бўлиб ўтган парламент сайловида Миллий партия мағлубиятга учради. Шундан кейин Л. Жонатан фавкулдда ҳолат жорий этди, сайлов натижаларини бекор қилди, конституция фаолиятини тўхтатди. 1973 й.да фавкулдда ҳолат бекор қилинди. 1990 й.да ҳокимиятни ҳарбийлар қўлга олди. 1993 й.да кейинги 23 й. мобайнида биринчи марта демократик сайлов ўтказилди, унда парламент сайланди. Ҳарбий кенгаш ижроия ҳокимиятни фуқаролардан иборат ҳукуматга топ-ширди. Миллий байрам — 4 окт. Мустақиллик куни (1966).

Сиёсий партиялари, қасаба уюшмалари. Басуто миллий партияси, 1959 й.да тузилган; Басуто конгресси партияси, 1959 й.да асос солинган; Марематлу озодлик партияси, 1962 й.да тузилган; Л. конгресси демократия учун партияси, 1997 й.да асос солинган; Л. бир-лашган демократик партияси; 1969 й.да тузилган. Л. эркин қасаба уюшмалари конгресси фаолият кўрсатади.

Хўжалиги. Л. — Африкада иқтисодий

жиҳатдан заиф ривожланган аграр мамлакатлардан бири. Меҳнатга лаёқатли аҳолининг кўпгина қисми ЖАРга бориб ишлашга мажбур. Ялпи ички маҳсулотда саноатнинг улуши 12%, қ.х. улуши 12,3%.

Қишлоқ хўжалиги заиф, қ.х.га ярқокли ерларнинг 10%га экин экилади. Қорамол, қўй, ангора эчкиси, от, хачир, эшак бокилади. Деҳқончиликда маккажўхори, оқ жўхори, бугдой, арпа, сули, картошка ва сабзавот етиштирилади.

Саноатида олмос қазиб оладиган, шаъм, ўғит, гишт, гилам, кийим-кечак, мебель ишлаб чиқарадиган, телевизор йиғадиган корхоналар бор. Кулолчилик, тўқувчилик бирмунча ривожланган. 1 й.да ўртача 1 млн. кВт-соат электр энергия ҳосил қилинади. Кумир, кварц, уран конлари бор.

Автомобиль йўллари уз. — 5200 км (2100 км қаттиқ қопламали). Пойтахтдан ЖАР чегарасигача 1,7 кмли т. й. қурилган. Миллий авиакомпания ва Масеруда халқаро аэропорт бор. Ташқи савдода экспортнинг 85% ва импортнинг 90% ЖАРга тўғри келади. Четга қ.х. маҳсулоти, жун ва жун маҳсулоти, чорва моллари, олмос чиқарилади; четдан саноат моллари, озиқ-овқат, нефть, машина-ускуналар келтирилади. 1986 й.да муомалага киритилган миллий пул бирлиги — лоти (малоти) б-н бир қаторда ЖАР пул бирлиги — ранддан бемалол фойдаланилади.

Тиббий хизмати ва маорифи. Врачлар чет элда тайёрланади. 6 ёшдан 14 ёшгача бўлган болалар учун мажбурий таълим жорий қилинган. Бошланғич таълим бепул, ўрта ва олий таълим пулли. Бошланғич мактабда ўқиш муддати 7—8 й., ўрта мактабда 5 й. Рома ш.да миллий ун-т, Масеруда қ.х. коллежи, геол. хизмати, қ.х. тажриба ст-яси, ун-т кутубхонаси, давлат кутубхонаси ва архиви бор.

Матбуоти, радиоэшиттириши ва телекўрсатуви. Кундалик газлари йўқ. Даврий нашрларидан йириклари: «Лесото тудей» («Лесото бугун», инглиз тили-

даги ҳафталик газ., 1986 й.дан), «Моелетси оа басуто» («Басуто маслаҳатчиси», сесуто ва англиз тилидаги ҳафтанома, 1933 й.дан), «Мочочононо» («Комета», сесуто ва англиз тилидаги ҳафталик газ., 1974 й.дан), «Леселиниана ла Лесото» («Лесото нури», сесуто ва англиз тилида 2 ҳафтада чиқадиган газ., 1863 й.дан). Л. миллий радиоэшиттириш хизмати мавжуд. Радиост-ялари сесуто ҳамда англиз тилларида эшиттириш олиб боради. 1971 й.дан телекўрсатувлар бошланган. Л. Ҳукумат ахборот агентлиги 1983 й.дан ишлайди.

Меъморилиги. Асосий аҳолиси (сутолар) тартибсиз қурилган катта-катта кишлоқларда яшайди. Доирасимон турар жойлар тош ёки хом ғиштдан тикланган ва қамиш б-н кулоҳ шаклида ёпилган. Тўғри бурчакли уйлар ҳам тош ёки хом ғиштдан қурилган, томи 2 нишабли ёки 4 нишабли килиб ёпилган. Уй деворлари кизил ёки сарикранг б-н бўялган ва геометрик нақш ишланган. 20-а. 2-ярмида Масеруда замонавий бино ва иншоотлар (аэропорт, Ички ишлар вазирилик, меҳмонхона ва б. бинолар) қурилди.

Тасвирий санъати. Л. худудида қояларга битилган ёзув ва нақшлар сакданган. Улар бушменларнинг ижоди деб тахмин қилинади. Бадий хунармандчилик, айникса, ёғоч ўймақорлиги ривожланган. Рўзгор буюмлари (кўза, қути, болишлар)га турли шаклларда нақш солинади. Ёғоч ҳайкалчалар ва сопол идиш (чойнак, гулдон)лар ясайдилар. «Кароса» деб аталувчи пўстинларни мунчоклар б-н безатадилар. Рангли мунчоклардан маржон шодалар тайёрлайдилар.

Муסיқаси. Сутолар ҳаётида муסיқа муҳим аҳамиятга эга. Чолғу асбоблари жуда хилма-хил бўлиб, улардан якка ижрочиликда ҳам, кўшиқ ёки ракс жўрлигида ҳам фойдаланилади. Муסיқа фольклорида кўшиқларнинг 2 гуруҳи мавжуд: ка маото деб аталувчи гуруҳга мансуб кўшиқлар айтилганида ракс тушилади ва меҳнат жараёнини акс эттирувчи сахнавий ҳаракатлар қилинади. Хо

эное гуруҳидаги кўшиқлар ҳаракатсиз ижро этилади. Жангда ҳалок бўлган ботирлар тақцирини тасвирловчи кўшиқ ижро этилганида эркаклар жанговар руҳдаги раксга тушадилар. Табиат ҳодисаларига бағишланган кўшиқлар, тўй ва диний кўшиқлар, мадҳиялар, марсиялар, албатта, муסיқа жўрлигида ижро этилади.

ЛЕССИНГ (Lessing) Готхольд Эфраим (1729.22.1, Каменц, Саксония — 1781.15.2, Брауншвейг) — немис драматурги, санъат назариётчиси, адабиётшунос, маърифатпарвар. Немис мумтоз адабиетининг асосчиларидан бири. Немис маорифининг радикал-демократик йўналишига бошчилик қилган. Пастор оиласида туғилган. Лейпциг (1746—48) ва Вит-тенберг (1748) ун-тларида таълим олган. Л. ёзувчи ва журналист сифатида мутлақ ҳокимият мафқурасига қарши, илғор миллий маданият учун курашган. У ўз умрини ўтаб бўлган француз классицизми қонун-қоидаларига кўр-кўрона риоя этишни танқид қилиб чиққан. Классицизмга қарши курашда Германияда биринчи «Сара Сампсон хоним» (1755) оилавий «мешчанлар» драмасини ва миллий характерлари бўлган «Минна фон Барнхельм» (1767) комедиясини ёзган. «Эмилия Галотти» (1772) фожиаси Л. ижодининг чўкқисидир. Унда феодал князларнинг зўравонликлари қораланади. Л. публицистик фаолиятида кўпроқ маърифатпарварлик масалаларига эътибор берди («Фоссише цайтунг» газ.си б-н ҳамкорлиги, 1751—55; «Театр кутубхонаси»нинг нашр этилиши, 1754—58 ва б.). Л.нинг муҳим хизмати шеърятнинг биринчи асоси сифатида («Лаокоон», 1966) ҳаётни бутун жўшқинлиги б-н ва тўлиқ акс эттириш ҳақидаги таълимотни олға сурганида, реалистик театр ва драманинг назарий тамойилларини ҳимоя қилганлигидадир. Л.нинг театр хусусидаги қарашлари француз маърифатпарвари Дени Дидро қарашларига мос. Улар иккиси ҳам театр ва драматургия-

нинг оддий ҳамда ҳаққоний бўлишининг тарафдори эди. Фалсафада Л. Германиядаги материалистик анъаналарнинг асосчиларидан биридир. 1888—1943 й.ларда Берлинда «Лессинг-театр» мавжуд бўлган.

Ас: Лаокоон или о границах живописи и поэзии, М., 1957.

ЛЕССИРОВКА (нем. lasieren — сирлаш, сир б-н қоплаш) — рангтасвир асарини яқунловчи нозик бўёқ қатлами. Чала қуриган ёки қуриган қалин бўёқлар устидан берилади. Бу усул ранглар турланишини ўзгартириш, кучайтириш, енгиллатиш, колоритни бойитиш, уларнинг уйғунлиги ва мутаносиблигига эришиш мақсадларида қўлланилади. Айниқса, 16—19-а.ларда яратилган асарлар Л. б-н тугалланган. Ҳоз. даврда ўзбек рассомлари (жумладан, Ш. Абдурашидов, М. Нуридинов, А.Алиқулов. Ш. Қўзиёева ва б.) ижодида рангтасвир асарлари яратиш жараёнида қисман ёки тўлиқ қўлланилади.

ЛЕСЯ УКРАИНКА [тахаллуси; асл исм-шарифи Косач (Косач-Квитка) Лариса Петровна; 1871.13(25).2, Новгород-Волинский, ҳоз. Житомир вилояти — 1913.19.7(1.8), Сурами (Грузия); Киевда дафн этилган] — украин ёзувчиси. Онаси Олёна Пчилка ҳам ёзувчи бўлган. Л.У. шеърятда ва драматургияда Шевченко анъаналарини давом эттирган. Илк шеърлар тўплами «Қўшиқлар қанотида» 1893 й.да нашр этилган. Мазкур тўпلامдан жой олган шеърларда украин халқ оғзаки шеърятига хос оҳанглр кўзга ташланади. «Ўйлар ва орзулар» (1899), «Акс-садолар» (1902) тўпلامларида шоиранинг чор ҳокимиятига нисбаган нафратли муносабати ифодаланган. Л.У.нинг «Ой афсонаси» (1892), «Роберт Брюс, Шотланд кироли» (1893), «Асир» (1903), «Оппокқина Изольда» (1912) каби достонлари ҳам бор. Ёзувчининг «Мовий гул» (1896) номли биринчи драмаси ўша йиллардаги украин драматургиясига хос маиший ҳаёт ва этнографик урф-одатлар

тасвирига қарши исён сифатида майдонга келган. «Куз эртаги» ва «Мағораларда» (1906) драмаларида 1905 й. инқилоби б-н уйғун ғояларни олға сурган. «Кассандра» (1908), «Тош хўжайин» (1912) драмаларида мифологик образ ва сюжетларга мурожаат этган ҳолда ўз даври воқеаларига муносабат билдиришга уринган. «Ўрмон қўшиғи» (1912) драмаси Л.У. ижодининг чўққисидир. Бу асар халқ фольклори асосида ёзилганлиги ва фаол гуманистик моҳияти б-н ажралиб туради. Унда украин адабиётида биринчи марта инсон ва табиат мавзуси қаламга олинди. Ушбу драма асосида опера, балет ва кино асарлари яратилган. Л.У. «Денгиз узра» (1898), «Дўстлик» (1905), «Хато» (1906) сингари насрий асарларнинг ҳам муаллифи. 1971 й.да Л.У.нинг 100 йиллиги кенг нишонланди.

Ас: Ўтмиш эртаги, Т., 1961; Танланган асарлар, Т., 1971.

Ад.: Рашидов А., Леся Украинка, Т., 1972.

Наим Каримов.

ЛЕТАЛЛИК (лот. letalis — ўлдирадиган) — бирор касалликка йўлиққан беморларнинг маълум муддат ичида шу касалликдан ўлганлар сонига нисбати б-н ўлчанадиган тиббий статистик кўрсаткич. Л. ўлим кўрсаткичидан фарқ қилиб, даволаш самарадорлиги ва аҳолига тиббий хизмат кўрсатиш сифатини белгилайди.

ЛЕТАРГИЯ (юн. lethargia — унутиш) — патологик уйку, одамнинг ухлаётгандек ҳаракатсиз ҳолати; бунда ҳаёт белгилари ниҳоятда сусаяди. Оғир ҳолларда нафас сусайиши, томир уриши сезилмаслиги, турли таъсиротларга реакция бўлмаслиги кузатилади. Тўсатдан рўй бериб, бир неча соатдан бир неча кунгача (баъзан ойлаб) давом этиши ва ўз-ўзидан йўқолиши мумкин. Л.да хотира қисман сақланади. Истерия, камқонлик умумий дармонсизликда, кучли ҳаяжонланишдан кейин учрайди. Л. бош мия пўстлоғи ва

пўстлоқ ости тузилмаларининг ҳаддан ташқари тормозланиши туфайли рўй беради. Л. ҳаёт учун хавф туғдирмайди.

ЛЕТО — юнон мифологиясида титанлар Кай ва Фебнинг қизи. У Зевсдан эгизак Аполлон ва Артемидани тукқан. Зевснинг рашкчи хотини Гера томонидан Л. қувғин қилинган, унга ер юзида ҳар қандай бошпана бериш тақиқланган. У туғиш вақтида сузиб юрувчи Делос о.дан бошпана топади. Рим мифологиясидаги Латонага тўғри келади.

ЛЕУШИН Николай Петрович (1907.16.5, Самара вилояти — 1986.7.4, Тошкент) — график rassом, плакат ва карикатура устаси. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби (1968). Ижодини 1925 й. Владивостокда бошлаган. 1953 й.дан Ўзбекистонда «Муштум» жур.да rassом (1953—58), бош rassом (1958—66), Ўзбекистон матбуот давлат кўмитаси бош rassоми (1966—70). Л. асарлари композицияси аниқ ва лўнда, тасвирий шакл содда ва яхлит бўлиб, ижтимоий, ахлоқий, хўжалик ва ҳаётдаги бошқа нуксонларни фoш этишга, тинчлик ва халқлар дўстлиги душманлари сиёсатини қоралашга қаратилган. Асарлари «Муштум» жур. («40 зарба», 1963) ва б. вақтли матбуотда, «Жанговар қалам» агитплакатида босилган. Китобларни бадиий бе­заган (Нишотийнинг «Хусну Дил» достони), Муқимий шеърларига расмлар (1968, Навоий номидаги Адабиёт музейида) ишлаган.

ЛЕЦИНЛАР (юн. lekithos — тухум сариғи), фосфатидилхолинлар — фосфолипидларнинг асосий фракцияларидан бири, холин ва диглицерид фосфат (фосфатид) кислоталарнинг эфирлари. Л. молекулалари глицерин, ёғ кислоталари (асосан, стеарин, пальмитин, олеин ва линол), фосфат кислота ва холин қолдиқларидан тузилган. Гигроскопик, спиртда, этил ва петролей эфирларида яхши эрийди, ацетонда эримайди. Жо-

нворлар организмда (жигар, сперма, қон, буйрак усти бе­зи, тухум сариғида) ва ўсимликларда (соя ва кунгабоқар уруғида, бугдой бошоғида) мавжуд. Л.нинг организмдаги асосий функцияси — биологик мембраналар тузилишида иштирок этиши. Бир қатор Л. синтез қилинган. Тиббиётда қорамол миясидан экстракция йўли б-н олин­адиган церебролецитин кўп қўлланилади. Нерв системаси касалликларида, умумий ҳолсизланишда, анемияда ичилади. Л. озик-овқат, тўқимачилик ва атир-упа и.ч. саноатида ҳам ишлатилади.

ЛЕШЧ — карпсимонлар оиласига мансуб балиқ (қ. Оққайроқ).

ЛЕШЧИНА, ўрмон ёнғоғи (*Corylus*) — қайиндошлар оиласига мансуб дарахт; барг тўқувчи буталар туркуми. Европа, Осиё ва Шим. Американинг ўрмон зоналарида 20 тури маълум. Оддий тури — ўрмон ёнғоғи (*C.avellana*) кўп тарқалган. Узоқ Шарқда манжурия Л.си (*C. mandshurica*), турли баргли Л. (*C. heterophylla*) учрайди. Кавказда оддий туридан ташқари дарахтсимон Л., қолхида Л.си (*C.colchica*), понтий Л.си (*C. pontica*) турлари усади. Кавказ ва Қримда йирик фундук ёки ломбард ёнғоғи (*C. maxima*) экилади. Л.дан ихота ўрмонзорлари барпо этилади. Бўйи 2—5 м (гоҳида 8 м)гача бўлади. Гули икки жинсли; оталиклари кучалага, оналиклари икки гулли тўпгулга йиғилган. Меваси — бир уяли, бир уруғли ёнғоқ. Нам ва унумдор тупроқларда, айниқса, сур ўрмон ва қора тупроқларда яхши усади. Иссикқа ва намликка талабчан. Дарахти экилгандан сўнг 5—6 йили ҳосилга қиради. Бир тупидан 8 кг гача ёнғоқ олинади. Ёнғоқ таркибида 60—70% мой мавжуд. Уруғидан, бачки новдаларидан, пархиш қилиб кўпайтирилади. 80 йилдан кўп яшайди.

Абдушукур Хоназаров.

ЛЁВИ (Loewi) Отто (1873.3.6, Франк-

фурт-на-Майне — 1961.25.12, Нью-Йорк) — австралиялик физиолог ва фармаколог. Граце у-нти (1909—38), Нью-Йорк унти тиббиёт коллежи (1940 й.дан) проф. Нерв импульсининг синапслар орқали ўтиши кимёвий табиатини ва бунда ацетилхолитинг ролини тадқиқ қилган. Юрак фаолияти нерв охирларидан ажраладиган физиологик фаол моддалар — медиаторлар орқали бошқарилишини кўрсатиб берган. Нобель мукофоти лауреати (1936, Г. Дейл б-н ҳамкорликда).

ЛЁСС (нем. Loss — юмшоқ), соз тупроқ — континентал иқлимда ҳосил бўлган майда заррали ғоваксимон, чўкинди тоғ жинси. Ранги сарғиш ёки оч кулранг, ғоваклиги 40—60%. Кальций ва магний карбонат тузлари Л. микдорининг 5% дан кўпроғини таш-кил қилади. Л. қатламида майда тош ва кум бўлмайди. Л.нинг 60%дан ортиқроғи 0,05—0,001 мм келади чангсимон зарралардан, 10% часи 0,001 мм дан кичик гил зарраларидан иборат. Сув ўтказувчанлиги бир хил эмас. Таркибидаги тузлар цементлаш хусусиятига эга бўлгани учун куруқ ҳолда қаттиқ, намда ивувчан. Л. таркибида сувда тез эрийдиган туз кўп.

Л.нинг минералогик таркиби кварц, бир оз дала шпатлари, гил минераллари (каолинит, монтмориллонит), кальций, слюдалар ва б. дан ташкил топган. Л.нинг пайдо бўлиши ҳақида бир қанча фикрлар мавжуд. В. А. Обручев, Ф. О. Мавлонов ва А. Р. Павловлар Ўзбекистон ва Ўрта Осиёда тарқалган Л.ларни ўрганиш натижасида пролювиал йўл б-н, яъни тоғ жинсларининг нурашидан пайдо бўлган майда (0,05— 0,001 мм ва ундан кичик) зарраларнинг оқар сувлар (ёмғир сувлари) таъсирида ювилиб, тоғ этаklarининг пастки текислик қисмларига оқиб келиб ётишидан, шамол воситасида олиб келинган зарраларнинг йиғиндисидан пайдо бўлади деб тушунтирадилар. Ч. Лайел ва Ю. А. Скворцовлар Л. аллювиал йўл б-н, яъни майда жинс зарраларининг оқар сувлар (сой, дарё) ёрда-мида

дарё қирғоқларига ётқизилишидан, Л. С. Берг ва б. Л.лар тупроқ пайдо бўлиш жараёнлари натижасида турли майда заррали жинсларнинг йиғилишидан, яна бир гуруҳ олимлар эса Л. микроорганизмлар ёрдамида ҳосил бўлади деб ёздадилар.

Л. Хитой, Ўрта Осиё, Фарбий Сибирь, Шим. Кавказ, Шим. Қозғистон, Украина ва Шим. Америкада кўп тарқалган. Шаҳар ва қишлоқ хўжаликларидан, экинзорларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилашда, метрополитен, ирригация ва энергетика иншоотлари ва ҳ.к.ни қуришда, т.й. ва автомобиль йўлларини ўтказишда муайян ҳудуддаги мавжуд Л. қатламларининг муҳандислик-геологик хусусиятларини мукамал ўрганиш муҳимдир.

Л.нинг қалинлиги бир неча м дан бир неча юз м гача етади. Энг қалин Л. Хитой ва Ўрта Осиёда тарқалган (150— 200 м атрофида). Ўзбекистонда Л. қалинлиги Боботоғнинг шим.-ғарбий ён бағрида 150 м, Қарши ва Мирзачўлда 130 м, Чирчик водийсида 60— 100 м, Зарафшон ва Сангзор дарёлари оралигидаги майдонларда 60—80 м, Тошкент, Пискент массивларида 40— 80 м, Самарқанд атрофида 80—100 м, Тожикистоннинг Ёвон водийсида 160 м га етади.

Л. жинслари тоғ ён бағрида, тоғ оралиғи ботиғи, тоғ олди эгилмалари ва пасттектисликларидан учрайди. Мас, Альп, Карпат тоғларида 4000—5000 м баландликда, Помирда 3000—3200 м, Фарбий Помирда 4400—4500 м, Шим. Кавказда 1300—1500 м., Чатқол-Курама тоғларида 1000—1800 м, Боботоғда 1200—1900 м, Фарғона тоғларининг жан.-ғарбида 1700—2200 м да учрайди.

ЛЁССИМОН ЁТҚИЗИҚЛАР - майда (0,05 — 0,001 мм) чангсимон ҳамда лойқа зарралардан тузилган бўш чўкинди тоғ жинслари. Баъзан таркибида турли катталиқдаги минерал бўлақлар (қум, шағал тошлар) бўлади. Пайдо бўлишига қараб, асосан, эол, пролювиал, аллювиал, делювиал, флювигляциал,

элювиал типларга бўлинади. Бу жинслар (эол лёссимон жинслардан бошқа) Ўзбекистоннинг тоғ, тоғ олди қамда текислик ҳудудларида учрайди.

Эол ва пролювиал жинслар баъзан, аввал лёсс ҳолатида бўлиб, кейинчалик суғориш намлинишдан лёсига хос асосий (қ. Лёсс) хусусиятларининг (ғоваклилик, чўкувчанликнинг камай-иши, ҳажм оғирлигининг ошиши ва б.) ўзгариши натижасида лёссимон жинсларга айланган бўлиши мумкин. Эолнинг қалинлиги 0,10—15 м, про-лювиалники 0,5—100 м. Аллювиал лёссимон жинсларнинг қалинлиги 0,25—15 м. Делювиал лёссимон жинслар ёмғир, қор сувларининг нураш мате-риалларини тоғ ён бағирларига оқизиб тушиб ётқизишдан ҳосил бўлади. Қалинлиги 0,25—10 м.

Элювиал лёссимон жинслар туб тоғ жинслари (гранит, гранодиорит, гил, кумтош, оҳактош ва б.)нинг нураши ва нураш материалларининг ўз жойида қолиб, қайта-қайта нураши натижасида шаклланади. Қалинлиги 0,10—2 м бўлади.

Флювиогляциал лёссимон жинслар тоғ юкори минтақаларида учрайди. Бу хил жинслар муз қатламлари эриб, тоғ жинсларининг тарқалиши, эзилиши, майдаланиши туфайли пайдо бўлган майда чанг зарраларини оқизиб қулай жойларга ётқизишдан ҳосил бўлади. Уларнинг қалинлиги 0,10—3 м. Ўзбекистон ҳудудидаги лёссимон жинсларнинг қалинлиги, таркиби, хоссаси ва хусусиятлари яхши ўрганилган.

ЛЁССЛИ ПЛАТО, Лёссли текислик (хитой тилида Хуантугаоюань) — Хитойдаги табиий ўлка. Хуанхэ дарёси ҳавзасининг ўрта қисмида. Жан.да Циньлин, шарқда Тайханшань тизмалари, шим.да Ордос чўли, шим.-ғарбда Алашань чўли, ғарбда Куньлун тизмалари б-н чегараланган. Майд. 430 минг км². Рельефи асосан, сертепа ясси текислик бўлиб, бал. 1200—1500 м (баъ-зи тизмаларнинг бал. 2500.га етади). Геоло-

гик жиҳатдан Л.п. лёсс б-н қрпланган қалин мезозой сткизиклари б-н тўлган ботикдир. Лёсс копламининг қалинлиги 100—250 м. Деярли тўлиқ эрозияга учраган (1 км² да 5—6 км ли жарликлар бор, чуқ. 100—150 м га етади). Иқлими қуруқ совуқ кишли ва ёзи иссиқ мўътадил иқлим. Январнинг ўртача т-раси шим.да —8° дан жан.да —4° гача, июлники шим. да 22° дан жан.да 24° гача. Йилига 500 мм гача ёғин ёғади. Дарёлар чуқур даралардан оқади ва жуда катта миқдорда оқизиб олиб кетади. Лёссли тупроқларнинг унумдорлиги сабабли, ҳудудининг катта қисми ўзлаштирилган, ён бағирлар сунъий террасаланган. Пахта, тарик, гаолян, буғдой экилади. Табиий ўсимликлар фақат ўзлаштириш ноқулай ерлардагина сақланиб қолган. Тошқў-мир қонлари бор. Л.п.да аҳоли зич. Йирик шаҳарлари — Сиань, Тайюань.

ЛИ (Lie) Софус (1842.17.12, Норфьердейд — 1899.18.2, Кристиания, ҳоз. Осло) — норвег математиги. Петербург ФА хорижий мухбир аъзоси (1896). Ослодаги Христиания ун-тини тугатган (1865); шу ун-тда (1872—86), сўнг Лейпциг ун-тида (1886—98) проф. Ли группалари деб аталадиган узлуксиз группалар назариясининг асосчиси (қ. Группа). Л.нинг бу соҳадаги ишлари дифференциал тенгламалар назариясида, алгебра, геометрия, топология ва б. соҳаларда муҳим ўрин тутди. Н.И.Лобачевский номидаги Халқаро мукофотга сазовор бўлган (1897).

ЛИ (ўзларини лай деб аташади) — Хитойдаги халқ. Хайнань о.нинг туб жой аҳолиси (860 минг киши, 1990-й.лар ўрталари). Ли тилида сўзлашади. Аньанавий динларга сиғиниш сақланган. Аёлларининг юзи, қўли ва оёғидаги татуировкаси, кийим ва тақинчоқлари б-н фарқ қилувчи 5 асосий этн. гуруҳга бўлинади. Деҳқончилик, чорвачилик, балиқчилик, овчилик б-н шуғулланади.

ЛИ (Lee Tsung Dao) Цзун-Дао (1926. 25.11, Шанхай) — америкалик назариётчи физик. Миллати хитой. Илмий ишлари майдон квант назарияси, элементар зарралар назарияси, ядро физикаси, статистик механика, гидродинамика, астрофизикага оид. Кучсиз ўзаро таъсирда жуфтликнинг сақланмаслиги қақидаги гипотезани илгари сурган (1956). Нобель мукофоти лауреата (1957; Ян-Чжень-нин б-н биргаликда).

ЛИ — Кореядаги сулола (1392 й.дан) (1897 й.гача қироғлар, 1897 й.дан 1910 й.гача императорлар). Бу сулоланинг охири вакиллари даврида Корея Япониянинг мустамлакасига айланган (1910).

ЛИАЗАЛАР (юн. На — тарқатиш, ажратиш) — қўшбоғ ҳосил қилиш орқали муайян гуруҳларнинг субстратдан но-гидролитик ажраладиган реакцияларни ёки, аксинча, қўшбоғнинг узилган жойига гуруҳларни қўшувчи реакцияларни катализлайдиган ферментлар. Ҳайвонлар ва ўсимликларнинг турли хил тўқималари ва микроорганизмларда бўлади. Ҳужайрадаги моддалар алмашинувида муҳим аҳамиятга эга. Л. катализлайдиган реакциялар натижасида CO_2 , NH_2 , H_2O ва б. оддий моддалар ажралиб чиқади. Узилладиган боғларнинг хусусиятларига биноан углерод— углерод— лиазалар (C—C— лиазалар), углерод—кислород—лиазалар (C—O— лиазалар), углерод—азот—лиазалар (C—N— лиазалар) ва б. гуруҳларга бўлинади.

ЛИКАТ АЛИ ХОН (1895.1.10—1951.16.10) — Покистон давлат ва сиёсат арбоби. Покистон давлатини барпо этиш ҳаракати раҳбарларидан бири, юрист. 1923 й.дан Мусулмонлар лигаси партиясининг аъзоси, 1936—37 й.ларда унинг бош қотиби, 1950 й.дан эса президенти, 1926 й.дан Ҳиндистон вилоят, 1937 й.дан эса Ҳиндистон марказий қонун чиқарувчи мажлиси аъзоси. Л.А.х. Покистон давлати барпо этилгач, унинг

1-бош ва мудофаа вазири (1947 й. авг.дан) бўлган. У Покистонда Мусулмон лигаси шарқий гуруҳи б-н унинг Л.А.х. бошчилигидаги ғарбий гуруҳи ўртасида бошланган ҳокимият учун қу-раш жараёнида отиб ўддирилган.

ЛИАНАЛАР (франц. liant, her — боғланиш) — ўсимликлар, қоялар ва б. нарсаларга чирмашиб ўсадиган бутасимон ёки ўтсимон ўсимликлар гуруҳи. Бундай ўсимликлар ёруғликка интилиб учидан тез усади ва атрофидаги дарахтларга ўралиб, кўпинча уларни но-буд этади. Асосан, тропик ўрмонларда (2000 тури) ўсиб, чангалзорлар ҳосил қилади. Ўзбекистонда хмель, ёввойи ток, актинидия ва б. ўсади. Л.нинг баъзи турлари манзарали ўсимлик сифатида кўпайтирилади. Гулли ўсимликлар, қирққулоқлар ва очик уруғлиларининг айрим турлари Л.га қиради (қ. Илашувчи ўсимликлар).

ЛИББИ (Libby) Уиллард Франк (1908.17.12, Гранд-Валли, Колорадо штати) — америкалик физик-кимёгар. Илмий ишлари радиокимё ва ядро кимёсига оид. Таркибидаги радиоактив углерод ^{14}C сонига қараб, археологик намуналарнинг ёшини аниқлашга имкон берувчи усулни ишлаб чиққан. Табиий урандан ^{235}U изотопни ажратишнинг газодиффуз усулини ишлаб чиқишда қатнашган. Нобель мукофоти лауреати (1960).

ЛИБЕРАЛ (лот. liberalis) — 1) дастлабки маъноси — хур фикрли, эркин шахс. Мурасосоз маъносини ҳам англатади; 2) либерализм издоши ва тарафдори.

ЛИБЕРАЛИЗМ - 17-18-а.ларда Европа мамлакатларида юзага келган ва фуқаровий, сиёсий, иқтисодий эркинликларга оид асосий қоидаларни эълон қилган ғоявий ва ижтимоий-сиёсий оқим. Л. Ж. Локк, А. Смит, Ш. Монтескье ва б.нинг мутлақ ҳокимиятга қарши қаратилган назарияларига асосланади.

Л. ғоялари биринчи бор АҚШ Конституцияси (1787) ҳамда Инсон ва фуқаро ҳуқуқлари декларацияси (1789) муҷассам бўлган. 19-а. ва 20-а. бошларида Л.нинг фуқаролик жамияти, шахс ҳуқуқлари ва эркинликлари, ҳуқуқий давлат, демократик сиёсий муассасалар, хусусий тадбиркорлик ва тижорат эркинлигига оид асосий қоидалари шаклланди. Ҳоз. Л. ғояларига кўра, эркин бозор механизми самарали иқтисодий фаолият юритиш, ижтимоий ва иқтисодий жараёнларни тартибга солиб туриш учун энг кулай шарт-шароит яратди; айнаи чоғда бозор ва рако-батчилик нормал шароитда ривожланиши учун бу соҳага давлатнинг мунтазам равишда аралашуви зарур. 20-а. охирида Л., консерватизм ва социал-демократия ғоялари бир-бирига яқинлашди.

ЛИБЕРЕЦ — Чехиядаги шаҳар, Ниса-Лужицка дарёси соҳилида. Аҳрлиси 99,1 минг киши (2000). Тўқимачилик саноати (ип газлама, жун ва ипак газлама и.ч.) марказларидан. Машинасозлик (тўқимачилик саноати машиналари, электротехника, автомобилсозлик) ва полиграфия саноати корхоналари бор. Л.да тўқимачилик саноати маҳсулотлари ярмаркалари ўтказилади.

ЛИБЕРИЯ (Liberia), Либерия Республикаси (Republic of Liberia) — Ғарбий Африкадаги давлат. Майд. 111,4 минг км². Аҳолиси 3,2 млн. киши (2001). Пойтахти — Монровия ш. Маъмурий жиҳатдан 14 графлик (county) ва 4 худуд (territory) га бўлинади.

Давлат тузуми. Л. — республика. Амалдаги конституцияси 1986 й. қабул қилинган. Давлат ва ҳукумат бошлиғи — президент (1997 й. 2 авгдан Ч. Тейлор). У умумий тўғри ва яширин овоз бериш йўли б-н 6 й. муддатга сайланади. Қонун чиқарувчи ҳокимият — парламент 2 палатадан иборат: вакиллар палатаси ва сенат.

Табиати. Соҳили бирмунча парчалан-

ган пасттексислик, кўп жойларида токембрий кристалли замини ер юзига чиқиб ётади. Ер юзаси мамлакат ичкарасига томон баландлашиб, Леон-Либерия қирига улашиб кетади. Энг баланд жойи 1381 м (Колахун тоғи). Те-мир, олмос, олтин, боксит, графит, марганец, уран конлари бор. Иқлими иссиқ ва сернам. Ойлик ўртача т-ра 24° атрофида. Йиллик ёғин ички р-нларида 1500—2000 мм, соҳилда 5000 мм гача. Дарё кўп; уларнинг аксари Леон-Либерия қиридан бошланиб, Атлантика океанига қуйилади. Катта дарёлари: Мано, Лоффа, Сент-Пол, Сент-Жол, Сесс ва б. Л. худудининг 1/3 қисми доим яшил калин экваториал ўрмонлар. Тупроғи кизил-сарик латерит тупроқ. Қи-зил, палисандра, каучук (гевея) ва б. кимматбаҳо дарахтлар усади. Кофе дарахти, мойли пальмалар ҳам бор. Л.нинг Гвинея Республикаси б-н че-гарадош қисмлари баланд бўйли ўтлар ўсувчи ҳамда акация ва баобабли саваннадан иборат. Соҳили мангра ўрмонлари б-н қопланган. Саванналарда буйвол, кийик, қоплон, тўнғиз ва б. учрайди. Ўрмонларда маймун, илон, куш, ҳашаротлар (цеце пашша) кўп. Сапо миллий боғи ва б. кўриқхоналар бор.

Аҳолисининг кўпчилиги манде халқлари (кпелле, лома, мано ва б.) тилларида сўзлашувчи ўзаро яқин халқлардан иборат. Л.нинг жан. қисмида ва соҳилда Гвинея гуруҳига мансуб халқлар (кру, гребо, кран, гере ва б.), шим.-ғарбида атлантика гуруҳи тилига мансуб халқлар (гола, киси ва б.) яшайди. Аҳолининг 2% америкалик негрлар ав-лодлари. Шаҳар аҳолиси 46%. Расмий тил — инглиз тили. Аҳолининг аксари маҳаллий анъанавий динларга эътиқод қилади, қолганлари мусулмон ва христиан. Йирик шаҳарлари: Монровия, Ганта, Бьюкенен, Харпер, Робертсפור.

Тарихи. Л. халқининг қад. тарихи кам ўрганилган. 15-а.нинг 2-ярмидан ҳоз. Л.нинг соҳил қисмида европаликлар (португаллар, голландлар, инглизлар, французлар) пайдо бўла бошлади. 1821 й. АҚШдан келган бир гуруҳ собиқ қул

негрлар маҳаллий қабила бошлиқларидан Месурадо бурунини сотиб олдилар. Бу ерда АҚШ президенти Ж. Монро шарафига Монровия номи б-н манзилгоҳ барпо қилинди. Кейинчалик бир қатор аҳоли яшайдиган ҳудуд Л. номини олди. 1834—36 й.ларда Мэриленд, Басса-Ков, Гринвилл каби шаҳарчалар пайдо бўлди. 1839 й. 1 апр.да мазкур манзилгоҳларнинг (Мэриленд бундан истисно, у 1857 й. Л. республикасига қўшилди) барчасини федерация асосида бирлаштирувчи Л. Ҳамдўстлиги тузшди. 1847 й. 26 июлда Л. республика деб эълон қилинди. Ўзларини америкалик либерийлар деб атаган мухожирлар давлат идораларида ва иқтисодиётда ҳукмрон мавқени эгалладилар. Лекин мамлакат иқтисодиёти деярли чет элликлар таъсирида эди. 1918 й. бошларида Л. 1-жаҳон уруши (1914—18) да Антанга томонида қатнашди.

2-жаҳон уруши (1939—45) йилларида Л. 1944 й.да фашизмга қарши коалицияга қўшилди. Урушдан кейин Л. ҳукумати мамлакатдаги туб аҳоли б-н америкаликларнинг авлодлари ўртасидаги тенгсизликни тугатиш мақсадида «бирлашиш сиёсати», шунингдек, мам-лакатда ягона халқ — либерийлар яшашлигини эълон қилди. 1945 й. туб аҳоли эркаларига сайлаш ва давлат муассасаларида ишлаш ҳуқуқи берилди. 1980 й.да С Доу бошчилигидаги аскар ва кичик зобитлар давлат тўнтариши уюштирилди. Ҳокимият Халқ нажот кенгаши қўлига ўтди. 1989 й.да Миллий ватанпарвар жабҳаси Чарльз Тейлор бошчилигида президент С. Доунинг истеъфога чиқишини талаб қилиб, қуролли кураш бошлади. 1990 й. 2 сент. да «Л. келажагига бағишланган миллий анжуман»да муваққат ҳукумат тузилди ва президент С. Доу ағдариб ташланди. 1993 й. июлда мамлакатдаги уч сиёсий куч ўт очишни тўхтатиш ҳақидаги би-тимни имзолади. Сайловгача олий ҳокимиятни бошқарувчи Давлат кенгаши тузилди. Лекин белгиланган муд-датда можароларни тинч йўл б-н ҳал қилишга эришилмади. 1995 й. 19 авг.да бир-бирига қарши

бўлган 5 гуруҳ етак-чилари можароларни тинч йўл б-н ҳал этиш тўғрисидаги янги битимни им-золадилар. Ўтиш даври учун яна ҳоки-миятнинг олий органи — Давлат кенгаши тузилди ва у умумий демократик сайлов ўтказишга тайёргарликни бошлади. 1997 й. 19 июлда ўтказилган сай-ловда мамлакат президенти ва парламента сайланди. Л. — 1945 й.дан БМТ аъзоси. Миллий байрами — 26 июль — Мустақиллик куни (1847).

Сиёсий партиялари, касаба уюшмалари. Миллий ватанпарвар партия, Л. миллий-демократ партияси, Умулиберия коалицияси партияси — уччаласи 1996 й.да тузилган, Бирлик партияси, 1997 й.да асос солинган. Л. касаба уюшмалари федерацияси, 1980 й.да тузилган.

Хўжалиги. Л. — аграр мамлакат. Ялпи ички маҳсулотда саноатнинг улуши 17%, шу жумладан, қончилик саноатининг улуши 10%. Хўжаликнинг етакчи тармоғи — табиий каучук и.ч. ва темир руда қазиб олиш (Африкада 1-ўринда).

Қишлоқ хўжалиги. Л. ҳудудининг 35% ишланади, 2% яйлов, 33% ўрмон. Дехқончиликда маниок, багат, шоли экилади. Мойли пальма, какао, тропик мевалар, шакарқамиш ҳам етиштирилади. Ёввойи кофе меваси терилади. Сино дарёси водийсида бананзорлар бор. Чорвачилик суст ривожланган. Саванналарда каммахсул қорамол, баъзи ўрмонли жойларда ва сохилларда қўй ва эчки, чўчка боқилади. Денгизда балиқ овланади. Ўрмонларда қимматбаҳо турдаги дарахтлар ёғочи тайёрланади.

Саноати. Л.да қончилик саноати бирмунча ривожланган. Бомби-Хилсдан, Нимба тоғи этакларидан, Мано дарёси водийсидан темир рудаси т.й. орқали портларга келтирилади. Лоффа дарёси хавзасида олмос, қис-ман олтин қазиб олинади. Ишлаб чиқарувчи саноати нефтни қайта ишлаш, цемент ва ёғоч тилиш, пальма мойи, алкоғолсиз ичимликлар қорхоналари, кийим-кечак, пой-абзал ф-каларидан иборат. Йилига ўртача 450 млн. кВт-соат электр энергия ҳосил

қилинади. Хунар-мандчиликда уй-рўзгор буюмлари ишлаб чиқариш ривожланган.

Транспортнинг асосий тури — автомобиль транспорти. Т.й. уз. — 560 км, автомобиль йўллари уз. — 8500 км. Денгиз савдо флоти дунёдаги йирик савдо флотларидандир. Л. жаҳон кема қатнови тизимида алоҳида мавқега эга. Солиқнинг жуда озлигидан фойдаланиб, бир қанча мамлакатлар компанияларининг кемалари Л. байроғи остида сузади. Бундан Л. ҳар йили 20 млн. долларгача даромад олади. Йирик портлари: Монровия, Бьюкенен, Маршалл, Харпер. Робертсфилд (Монровиядан 60 км) ва Монровияда халқаро аэропортлар бор.

Л. четга темир руда, каучук, олмос, кофе ва какао, ёғоч ва тахта чиқаради. Четдан машина ва ускуналар, тўқимачилик ва нефть маҳсулотлари, озиқ-овқат келтиради. Ташқи савдода АҚШ, Нидерландия, Италия, Буюк Британия, Германия ва Япония б-н ҳамкорлик қилади. Пул бирлиги — Либерия доллари.

Соғлиқни сақлаш асосан давлат ихтиёрида. Врачлар Л. ун-тида, тиббиёт миллий ин-тида тайёрланади.

Маорифи ва илмий муассасалари. Л.да америкача ўқиш тартиби жорий этилган, ўқиш инглиз тилида олиб борилади. 4—6 ёшдаги болалар боғчаларда тарбияланади. Бошланғич мактабда ўқиш муддати 6 й., ўрта мактабда 6 й. Расман 6 ёшдан 16 ёшгача бўлган болалар учун мажбурий таълим жорий қилинган. Давлат мактабларида ўқиш бепул, олий ўқув юргларида пулли. Олий ўқув юрглари: Монровиядаги давлат унти (1862, 1951 й.дан ун-т), Каттингтон ун-т коллежи (1889), Технология коллежи (1978). Илмий муассасалари: Суакокодаги марказий тажриба ст-яси (1946), Харбелдаги тропик тиббиёт ин-ти, геогр. ва қора металлургия жамияти ва б. Л. давлат ун-тининг кутубхонаси, Монровияда ҳукумат қу-тубхонаси, Миллий ва Африка музейлари бор.

Матбуоти, радиоэшиттириши ва телекўрсатуви. Л.да бир қанча газ. ва жур.

нашр этилади. Йириклари: «Дейли обсервер» («Кундалик кузатувчи», инглиз тилидаги кундалик газ., 1981 й.дан), «Геральд» («Хабарчи», инглиз тилидаги газ., 1987 й.дан), «Санди пипл» («Якшанбада халқ», инглиз тилидаги газ.), «Санди экспресс» («Якшанба эк-спресси», инглиз тилидаги газ.) «Лайбириан стар» («Либерия юлдузи», инглиз тилидаги ҳафталик жур., 1954 й.дан). Л. ахборот агентлиги 1978 й.да тузилган. Л. радиоэшиттириш тизими ҳукумат радиоэшиттириш ва телекўрсатувлар хизмати бўлиб, 1960 й. ташкил этилган.

Адабиёти. Кру, ваи, малинке ва б. халқлар, инглиз тилида сўзлайдиган америкалик негрларнинг авлодлари фольклор (эртак, афсона, масал, мақол ва б.) га бой. 1957 й. нашр этилган «Гребо қабиласининг тарихий афсоналари ва фольклори» китобида унинг айрим намуналари берилган. 19-а.нинг 30-й.ларида М.Д.Букре ваи халқи тилида шу халқнинг илк тарихини ездди. Замонавий адабиёт инглиз тилида рав-нак топди. Адабий кучлар Ёзувчилар жамияти атрофига тўпланишган. Байти Мур («Юлдуз чанги» шеърлар тўпламининг муаллифи), Либерия ун-тининг проф. Р. Т. Демпстер (Л. адабиёти антологиясини тузган), ёзувчи Дорис Бэнкс Хенрис, шунингдек, Эдип Брайт («Кундалик» пьесасининг муаллифи) Л.нинг машхур адиблари ҳисобланади. Л. адибларининг энг яхши асарлари мустамлакачиларни крралайди, ватанга муҳаббат туйғуларини тараннум этади.

Меъморилиги ва халқ санъати. Л.нинг марказий ҳудудларида турар жойлар, асосан, айлана, қисман тўртбурчак синчли кулбалардан иборат. Бу кулбалар лой б-н сувалади, томи, одатда, похол, шох-шабба б-н ёпилади. Деворлари нақш, ёғоч ўймакорлиги б-н бе-затилади. Соҳиллардаги шаҳарларда (Монровия ва б. шаҳарларда) 2—3 қаватли синчли ёғоч уйлар (деворининг пастки қисми бетондан), шунингдек, айвонли тош уйлар кўп. Кейинги йилларда йирик жамоат

бинолари замонавий Европа меъморлиги услубида курила бошлади. Турли диний маросимларда кийиладиган кийимларнинг бир қисми бўлиб хизмат қиладиган ёғоч ни-қоблар кўп тайёрланади. Бу ниқобларнинг баъзиларида халқнинг этник ху-сусиятлари, айримларида масхарабозлик унсурлари кўринади. Халқ санъати турлари орасида ёғоч ўймакорлиги, кулолчилик, тўқувчилик, майда-чуйда металл анжомлар тайёрлаш кенг тарқалган.

Муסיқаси. Л. халқларининг муסיқа санъати фольклордан иборат. Никоҳ, меҳнат кўшиқлари, алла, марсия каби кўшиқ турлари бор. Урма чолғулар, торли-чертма созлар кенг тарқалган. Муסיқа асбоблари орасида санса (Африка пианиноси), найсимон, трубасимон созлар ҳам бор. 1963 й. Л. драма ва маданият жамияти тузилган. Мазкур жамият қошида хонанда ва созандалар гуруҳи ташкил этилган. Жамиятнинг Кенема қишлоғидаги мактабида бўлажак артист ва муסיқачилар таълим олади. «Кизга ўрмондан муҳаббат келди» халқ муסיқали драмаси шуҳрат қозонди.

Киноси. 1959 й.да яратилган «Либерия — истикбол мамлакати» номли хужжатли кинолента Л.нинг биринчи фильmidир. Шундан кейин «Умид қишлоғи», «Ўрмон бойлиги», «Тақдир йиллари» хужжатли фильмлари яратилди.

ЛИБИДО (лот. libido — майл, истак, эҳтирос) — сексологияда жинсий майл. З. Фрейд психологик таҳлилининг асосий тушунчаларидан бири, кўпроқ ғайришуурий жинсий майлни, умуман севги, истакни англатади. Бундай майл мураккаб психик ўзгаришларга олиб келишга қодир. Л. тушунчаси тиббий, фалсафий ва психологик адабиётларда 19-а.нинг 2-ярмида М. Бенедиктнинг «Электротерапия» (1868), А. Моллнинг «Шаҳвоний либидони тадқиқ қилиш» (1898) ва б. асарларда жинсий истак ёки жинсий инстинктни ифодалаш учун

қўлланилган. 20-а. бошида бу атама кенг тарқалди. У онгсизликнинг психологик таҳлил назариясида атрофлича тавсифлаб берилган. Индивиднинг онгсизликдаги руҳий қуввати батамом сирли кўринишга эга бўлиб, у Л.да мужассамлашади. Индивиднинг барча жинсий хатти-ҳаракатларининг намоён бўлиши Л. орқали тушунтирилади. Худди шу боис Л. инсон хулқининг устувор мотиви сифатида баҳоланади. Ҳатто шахс ижодиётини унинг Л. қуввати натижаси деб изоҳланади. Л.нинг муайян қисми муҳаббат ва дўстликка асосланган жуфтликка йўналтирилади, қолганлари эса шахснинг ўзига қаратилиши б-н тавсифланади.

Эргаш Ғозиев.

ЛИБИХ ҚОНУНИ, минимум қондаси — организмларнинг тарқалиши ва микдорий ривожланишида экологик омилларнинг аҳамиятини белгиловчи таъмоиллардан бири. Немис кимёгари Ю. Либих (1803—73) томонидан қ.х. экинлари учун ишлаб чиқилган (1840). Ю. Либих кўрсатишича, минимум микдорда бўлган модда ҳосилдорликни бошқариб, унинг микдори ва доимийлигини белгилаб беради. Бунда тупроқда жуда оз бўладиган ва микдори ўзгариб турадиган, аммо ҳаёт учун жуда муҳим бўлган моддаларнинг чекловчи таъсири назарда тутилади. Кейинчалик бу қонда кенгрок талқин қилина бошланди ва б. омиллар (мас, ҳарорат, ёруғлик, намлик ва б.)га нисбатан ҳам қўлланилди (яна қ. Дехқончиликнинг асосий қонунлари).

ЛИБКНЕХТ НОМИДАГИ НАМУНА ИШ МАКТАБИ - Ўзбекистондаги дастлабки тажриба-намуна мактаби. Тошкентлик педагог В. Ф. Лубенцов бошчилигидаги муаллимлар ташаббуси б-н 1918 й. Тошкент вилоятининг Яланғоч қишлоғида собиқ рус билим юрти биносидан очилган. Янги турдаги меҳнат мактаби сифатида ташкил этилиб, турли миллатга мансуб етим ўғил

ва қиз болалар қабул қилинган. Мактаб I ва II босқичли бўлган. Унинг қошида мактабгача ёшдаги болалар уйи ҳам бўлган; ундаги болалар сони 300 га етган. 1921 й. дан бу ўқув юрти тажриба намуна иш мактабига айлантирилиб, Германия КП асосчиларидан (1918) бири К. Либкнехт номи б-н аталган. Мактабда таълим ижтимоий фойдали меҳнат б-н боғлаб олиб борилган. Унинг ихтиёрида катта экин майдони бўлиб, ўқувчилар деҳқончиликка оид тажрибалар ўтказиш б-н шуғулланганлар. 1925 й.дан ўзбек синфлари ҳам ташкил этилган. Мактабда В.Ф.Лубенцов (мудир), А. Рустамов, Н.П. Архангельский, Р. Мансуров, В. Усмонов, А. Иноғомов, Ф. Тўрахўжаев каби ўқитувчилар ишлаган. Улар ўзбек ва рус мактаблари учун ўқув дастури ва қўлланмаларини тузишган. Мазкур мактабнинг иш тажрибаси республика мактаблари ўртасида оммалаштирилган ва мактаб «Шарқ дурдонаси» деб баҳоланган. Мактабни тугатганлар орасида олимлар Ё. Х. Тўрақулов, М. Ю. Лобашев, рассом Л. Абдуллаев ва б. бор. Мактаб 1931 й. 17 апр.дан икки йиллик пед. тех-никумига айлантирилган.

ЛИ БО (иккинчи номи — Ли Тайбо) (701—762) — хитой шоири. Илк шеърлари романтик руҳда ёзилган. Уларда табиат манзаралари, самовий туйғулар, юрт қиёфаси, инсонлар ўртасидаги узаро муносабатлар акс эттирилган. Ёшлигида даосизм б-н қизиққан. Инсон озодлигини улуғлайдиган бу оқим Конфуций қарашларига қарши бўлган. Л. Б. жангчилар матонати, харбий юришлар деҳқонлар бошига солган ташвишлар ҳақида ёзади. Шеърларида аслзодалар, амалдорларнинг шафқатсизлигидан нафратланади. 756 й.да Ань Лу-шаннинг императорга қарши қўзғолони пайтида Л. Б. шахзода Ли Линнинг хизматида бўлади. Шахзода Ли Лин тарафдори сифатида шоир Еланга сургун қилинади (3 йилдан кейин афв этилади). Л. Б.нинг адабий мероси 900 шеърдан зиёд деб баҳоланган. Л. Б. хитой

шеърлятини эркинлаштириш борасида кўп ишлар қилган. Унинг мероси Хитойда 20-а.да кенг ўрганилган ва турли тилларга таржима қилинган, у жаҳоннинг йирик лириклари б-н бир сафда туради.

ЛИ БОН, Ли Би, Ли намде (тахм. 510—548) — Вьетнам халқининг Хитой босқинчиларига қарши кўтарган қўзғолони раҳбари (541—544). Илк Ли сулоласи (544—603) асосчиси. Босқинчилар қувиб чиқарилгандан кейин ўзини Ли намде номи б-н император деб эълон қилган (544). Вансуан империясини тузган. Л. Б. 545 й.дан мамлакат мустақиллиги учун Хитойнинг Лян сулоласига қарши урушлар олиб борган.

ЛИБОС (араб.) — кипим, уст-бош.

ЛИБОС, костюм (итал. costume — одат) — театрда — спектаклни безашнинг муҳим воситаларидан бири. Режнинг умумий ғояси асосида яратилаётган сахна образини характерлашда актёрга кийдириладиган кийим, пойабзал, бош кийим, зеб-зийнат ва б. Л. танлашда қахрамоннинг характери, жамиятда тутган мавқеи ва ёши ўз ак-сини топади, образнинг психологик ва ижтимоий моҳиятини очишда асосий ўрин тутади. Грим ва соч турмаги Л.ни тўлдиради. Л. театр рассоми ижодининг мустақил соҳаси бўлиб, унда рассом ўткир ижтимоий, тарихий, сатирик, гротеск, фожиавий, эртақ ва б. образлар дунёсини тасвирлайди. Л. қад. маросим ва ўйинларда, қад ва ўрта аср театри, Шарқ мумтоз томошаларида ҳам кенг қўлланилган. Театр таракқиётининг дастлабки кўринишларида ва кейинчалик Л. шартли характерда ёки ўша даврга мос замонавий кийимни такрорлаган. Театр Л.и соҳасидаги ғоялар Ж. Мольер, Д. Гаррик, М. Вольтер, М. Салле, Э. Золя, А. Антуан каби санъаткорлар, Мейнинген театри фаолиятида намён бўлди ва ривожланди. Ўзбек театрида Л.Абдуллаева, Т.Брим, Н.Вальденберг, Х.Икромов, Б.Ким,

М.Мусаев, Т.Шораҳимов, Ш.Шораҳимов ва б. машхур Л. усталаридир.

Кинода Л. яратишда йирик кури-нишда бериладиган майда деталларни томошабинга етказишда сценарий ҳамда кинотасманинг ўзига хос томонларини ҳисобга олиш талаб этилади. Л. орқали фильмнинг жанри, давр ва йўналиши аниқланади. Фильм Л.ини яратишда рас-сомдан тарих илмига эга бўлиши, экран орқали томошабинга етказиладиган маз-мун (ифодалилик)га алоҳида эътибор бериши, ижодий фантазия ва дид, кийим моделини тузиш санъатини мукаммал эгаллаши ва б. талаб этилади.

Моҳина Аширова.

ЛИБРЕВИЛЬ — Габон пойтахти. Мамлакатнинг йирик саноат маркази ва денгиз порти. Эстуарий провинцияси-нинг маъмурий маркази. Мамлакатнинг шим.-ғарбий қисмида, Габон бухтаси соҳилида жойлашган. Иқлими экваториал иқлим; энг совуқ ой (июль)даги т-ра 24°, энг иссиқ ой (апр.)да 27°. Йилига ўртача 2648 мм ёғин ёғади. Аҳолиси 362 минг-дан зиёд киши (1990-й.лар ўргалари). Аэ-ропорти халқаро аҳамиятга эга. Л.га 1849 й.да Португалиянинг куллар ташилади-ган кемасидан озод бўлган африкалик-куллар гуруҳи томонидан асос солинган (номи ҳам шундан келиб чиқиб, фран-цуз тилида «Эркин шақар» деган маъ-нони англатади). 1886—88 й.ларда Га-бон француз мустамлакаси губернатори қароргоҳи; 1888—91 й.лар Габон-Конго француз мустамлакасининг, 1891 — 1904 й.лар Франция Конгосининг маъмурий маркази. 1960 й.дан мустақил Габон пой-тахти. Тахта ти-лиш ва ёғочсозлик (фанер и.ч.) саноати корхоналари, шунингдек, енгил (тўқимачилик, пойабзал, мебель) ва озиқ-овқат (кофе, шоли оклаш, тамаки қайта ишлаш) саноати; электр ва радио жиҳозлари ишлаб чиқарилади, кема вер-фи бор. Нефть, ёғоч-тахта, фанер, кофе, какао экспорт қилинади. Шаҳарнинг марказий қисмида Президент саройи, Миллий мажлис, О.Бонго номидаги ун-т,

Радио ва телевидение уйи, савдо муасса-салари каби кўплаб замонавий бинолар, Л. яқинида чуқур сувли Овендо порти қурилган.

ЛИБРЕТТО (итал. libretto — китоб-ча) — мусикий-драматик асар (опера, оперетта, мусикали драма ва комедия) нинг сўз матни, балет спектаклининг адабий сценарийи, шунингдек, мазкур асарлар мазмунининг қисқача баёни. 17-а. дан театр томошабинлари учун китоб-чалар тарзида чоп этилган (номи шун-дан). Л. муаллифлари композиторлар б-н ҳамкорликда ижод қилади. 19-а.дан бош-лаб баъзи композиторлар ўз сахна асарла-ри учун Л. матнини кам ўзлари яратиш-ган (Г. Берлиоз, Р. Вагнер, М. Мусорг-ский, С. Прокофьев, К. Орф ва б.). Л. мав-зулари асосини, кўпинча, халқ афсона, дoston ва эртаклари («Тоҳир ва Зухра», «Ёрилтош», «Маликаи айёр» опералари), мумтоз адабиёт («Фарҳод ва Ширин», «Лайли ва Мажнун» опералари) ва дра-ма асарлари ташкил этади (мас, Ҳамза асари асосида яратилган «Майсаранинг иши» операси). Л.ни яратиш жараёнида адабий асарлар мусикий жанрлар хусуси-ятларига мослаштириб қисқартирилади, баъзида тубдан узгартирилади (мас, «Қарға моткаси» А. Пушкин ҳикояси ва П. Чайковский операси). Ўзбекистонда Л. яратиш соҳасида К. Яшин, С. Абдулла, Ҳ. Фулом ва б. танилган.

ЛИВАН, Ливан Республикаси (Ал-Жумхзфия ал-Лубнония) — Ғарбий Осиёдаги давлат. Ўрта денгизнинг шарқий соҳилида. Майд. 10,45 минг км². Аҳолиси 3,6 млн. киши (2001). Пойтах-ти — Байрут ш. Л. маъмурий жиҳатдан 6 муҳофаза (вилоят)га бўлинган.

Давлат тузуми. Л. — парламентли республика. Амаддаги конституция-си 1926 й. 23 майда кучга кирган, кей-инчалик унга тузатишлар киритилган. Давлат бошлиғи — президент (1998 й. дан Эмиль Лахуд). Депутатлар палатаси (парламент) томонидан 6 й.га сайлана-

ди. Қонун чиқарувчи ҳокимият — 128 депутатдан иборат Депутатлар палатаси. Ижроия ҳокимиятни президент ва у тайинлайдиган ҳукумат (Вазирлар Кенгаши) амалга оширади.

Табиати. Қирғоқларининг купи паст. Соҳили текислик. Шарқда Ливан тизмаси мамлакатнинг катта қисмини эгаллаган (бал. 3088 м гача). Тоғлар, асосан, оҳақтош, кумтош ва б.дан тузилган. Темир рудаси ва кўнғир кўмир конлари бор.

Иклими субтропик, ёзи қуруқ, қиши сернам. Соҳилида янв. нинг ўртача т-раси 13°, июлиники 28°. Йиллик ёғин соҳилда 750—1000 мм, тоғларда 1000 мм дан кўп. Дарёлари қисқа, ёзда кўпинча қуриб қолади. Йирик дарёси Ал-Литони. Соҳилида кўнғир тупроқ, тоғ ён бағирларида бўз-кўнғир, юқорида кўнғир тошлоқ тупроқлар тарқалган. Усимликларининг аксари буталар. Ливан тизмасининг ён бағирларида эман, чинор, заранг, ҳалаб қарағайи ўрмонлари бор. Ҳайвонлардан сиртлон, чиябўри, физол, хар хил ке-мирувчилар ва паррандалар яшайди.

Аҳолисининг 90% дан ортиги араблар, шунингдек, арманлар, курдлар, черкаслар, турклар ва б. яшайди. Расмий тили — араб тили. Аҳолининг 60% мусулмон (сунний, шиа, друз), қолган қисми христианлар (мароний, православ, католик). Аҳолининг 83,7% шаҳарларда яшайди. Йирик шаҳарлари: Байрут, Триполи, Сайда ва Заҳла.

Тарихи. Л. ҳудудида одам қуйи ва юқори палеолит давридан, ўтроқ халқ мил. ав. 5-минг йилликдан яшайди; 3—2 минг йилликларда қад. Л. ҳудудида финикияликларнинг шаҳар-давлатлари Библ (Жубайл), Тир (Сур), Сидон (Сайда), Берит (Байрут) ва б. вужудга келди. Улар мил. ав. 8—4-ларда Оссурия, Бобил, Ахоманийлар давлати ва македониялик Александр қўл остида бўлиб келди. Мил. ав. 2-а.дан Л. ҳудуди Салавкийлар салтанати таркибида ва мил. ав. 64-й.дан Рим ҳукмронлигида бўлди. Мил. 4—6-а.ларда Л. Византия империяси таркиби-

га кирди. 7-а. бошида Л.ни сосонийлар, кейинроқ араблар эгаллади. 7—11-а.ларда Л. бир неча сулола қўл остида бўлди.

Л. 11-а. охирида салибчилар, 13-а.дан 16-а. бошларигача Миср мамлуклари ҳукмронлигида бўлди. 1516 й. Л. Ҳудуди Усмонли турк салтанати таркибига кирди. 17-а.да амир Фаҳриддин II бутун Л.ни бирлаштирди. 1697 й.дан Л. Шихаблар сулоласи қўл остига утди. 18-а. охири, 19-а. бошларида ҳукмронлик қилган амир Башир II Шихаб Л.ни марказлаштириш сиёсатини қўллади. У мамлакатни Туркия ҳукмронлигидан озод қилиш ниятида Миср ҳукмдори Муҳаммад Али б-н иттифоктузди. 1861 й. июнда халқаро комиссия (Франция, Буюк Британия, Австрия, Пруссия, Россия, Туркия) ишлаб чиққан низомга мувофиқ, мамлакат расман Л. номини олди. 19-а.нинг 50—70-й.ларида Л. араб маърифатчилик ҳаракати марказларидан бирига айланди.

19-а. охири ва 20-а. бошларида Л. Ғарбий Европа давлатларининг ярим мус-тамлакасига айланди; 1918 й. окт.да Англия ва Франция қўшинлари Л.ни босиб олди. 1922 й. Л.га Франция ман-дати Миллатлар Лигаси томонидан тасдиқланди. 1926 й. майда қабул қилинган конституцияга мувофиқ, Л. республика деб эълон қилинди. Бирок Франция унинг ташқи алоқалари ва мудофааси устидан назоратни ўз қўлида сақлаб қолди.

1936 й.нояб.да миллий озодлик ҳаракати тазйиқи остида Франция ҳукумати б-н Л. ўртасида Л.га 3 йилдан кейин мустақиллик бериш тўғрисида шартнома тузилди. Шартномага биноан, Франция Л. ҳудудида ўз қуроли кучларини сақлаш, Л. ташқи сиёсати ва ички ишларига аралашуш ҳуқуқига эга бўлди, француз реакциясининг аралашуви б-н Л. га мустақиллик бериш ҳақидаги шартнома тасдиқланмай қолди.

2-жаҳон уруши бошида Франция таслим бўлгач, 1940 й. Л. Италия б-н Германиянинг Яқин Шарқдаги таянч нуқтасига айланди. 1941 й. 8 июнда «Озод Фран-

ция» ҳаракати ва англиз қўшинлари Сурия ва Л.га бостириб кирди. Франция қўшинларининг бош қўмондони генерал Катру Франция мандатини бекор қилди, 26 нояб.да у Л. миллий озодлик ҳаракати талабига жавобан Л. га мустақиллик бериш ҳақидаги баёнотни тасдиқлади. Бирок Л. 1943 й. 22 нояб.дагина ҳақиқий мустақилликка эриша олди. 1945 и. Л. Араб давлатлари Лигаси тузилишида иштирок этди ва шу йили БМТга аъзо бўлди.

2-жаҳон урушидан кейин ҳам Франция Л.да ўз ҳукмронлигини сақлаб қолишга уриниб, бир қанча тadbирлар кўрди, бироқ Л. ҳукумати бу мавзуда музокара ўтказишдан бош тортди. Буюк Британия ва Франция ўз қўшинларини 1946 й. 31 дек.да Л. худудидан олиб чиқиб кетишга мажбур бўлди.

Л. ҳукумати 1967 й. июнда Исроил тажовузига дучор булган Миср ва б. араб давлатларига ўз хайрихоҳлигини билдирди ва Яқин Шарқдаги сиёсий зиддиятларни тинч йул б-н ҳал қилиш тўғрисидаги БМТнинг 1967 й. 22 нояб. резолюциясини маъқуллади. 1968 й.дан Л. худудида Фаластин қаршилик ҳаракати юзага келди. Ўша йили Л.га қарши Исроил тажовузи бошланди. Натижада Л., айниқса, унинг жан. худудлари қаттиқ зарарланди. 1970 и. 17 авг.да парламент С. Франжъени президентликка сайлади. Сойиб Салом ҳукумат раҳбари бўлди. Л.нинг янги ҳукумати бетарафлик сиёсатини илгари сурди ва миллий иқтисодиётни мустаҳкамлашга, меҳнаткашларнинг турмуш даражасини яхшилашга ваъда берди, бироқ ваъдани бажариш ўрнига демократик ҳуқуқ ва эркинликларни чеклашга ҳаракат қилди; бу хол иш ташлаш ва намоёнлар бошланишига сабаб бўлди (1972 й. охири — 1973 и. бошлари). 1975 й. апр.дан Л.да кескин сиёсий танглик вужудга келди. 1975—76 й. Л.даги христиан ва мусулмон қўшинлари ўртасида қуролиир можаро бошланди. Унг христиан кучлар Л.да турган Фаластин қаршилик ҳаракати аскарлари б-н, сўнгра мусулмонлар б-н қуроли

тўқнашув чиқардилар. Мамлакат иккига бўлиниб қолди. Араблараро кучлар (салкам 35 минг аскар) Л.га киритилгандан кейин уруш ҳаракатлари тўхтади. 1978 й. Исроил қўшинлари Л.га бостириб кирди. БМТ Хавфсизлик Кенгашининг 425-қарорига биноан, БМТ Муваққат кучлари мамлакат жан.га киритилди. Исроилнинг 1982 й. тажовузи натижасида Л. худудининг анчагина қисми 1985 й. гача эгаллаб турилди. Исроил Л. жан. да 10 км га яқин кенгликдаги «Хавфсизлик минтақаси»ни ишғол қилиб турди. 1989 й.да мамлакатда яна қуролири можаро чикди. Араб мамлакатлари учлар қўмитаси (Жазо-ир, Саудия Арабистони, Марокаш)нинг фаол иштирокида ва халқаро кучларнинг мадади б-н Л. миллий иноқлик хартияси ишлаб чиқилди. Тоиф битими деб аталган бу ҳужжатда давлат бошқарув идораларини шакллантиришнинг диний белгиларидан аста-секин воз кечиш кўзда тутилган. Шу асосда 1992 ва 1996 й.ларда парламент сайлови ўтказилди. Ташки сиёсатда Л. ижобий бетарафлик, блоқларга қўшил-маслик сиёсатига амал қилади. Л. ЎзР суверенитетини 1991 й. 30 дек.да тан олди ва 1998 й. 22 окт.да дипломатия муносабатлари ўрнатди. Миллий байрами — 22 нояб. — Мустақиллик куни (1943).

Сиёсий партиялари ва қасаба уюшмалари. Араб социалистик уйғониш партияси, 1950 й.да умумараб Баас партиясининг бўлими сифатида тузилган; Катаиб (ёки Л. фаланглари) партияси, 1936 й.да асос солинган; Тараққийпарвар социалистик партия, 1949 й.да тузилган; Миллий блок, 1943 й.да тузилган; Миллий либерал партия (Эркин ватанпарварлар партияси), 1958 й.да асос солинган; Л. коммунистик партияси, 1924 й.да тузилган. Л. меҳнаткашлари умумий конфедерацияси, 1958 й.да асос солинган.

Хўжалиги. Л. — аграр-индустриал мамлакат. Л. иқтисодиётининг асоси банк-молия фаолияти, савдо ва сайёҳликцир. Ялпи ички маҳсулотда хизмат соҳаси, савдо, молия 50,3%, саноат ва

курулиш 17,8%, қ.х. 9,8% ни ташкил этади.

Саноат и, асосан, тўқимачилик, озик-овқат, кимё ва фармацевтика, ёғочсозлик, нефтни қайта ишлаш корхоналаридан иборат. Қурилиш материаллари ишлаб чиқарилади. Л.да хунар-мандчилик корхоналари, Триполи ва Сайдада нефтни қайта ишлаш з-длари мавжуд. Цемент, металлургия, металлни қайта ишлаш ва кимё саноати корхоналари, ип газлама к-ти, канд-шакар з-ди бор. Йилига ўртача 4,7 млрд. кВт-соат электр энергия ҳосил қилинади.

Қишлоқ хўжалигида меҳнатга лаёқатли аҳолининг 30% банд бўлиб, миллий даромаднинг 10% ҳосил қилинади. Бугдой, арпа, тамаки экилади, банан, цитрус, зайтун, сабзавот, олма ва б. мевалар етиштирилади. Қорамол, эчки, қўй, парранда боқилади, балиқ овланади.

Транспорти. Автомобиль транспорти етакчи ўринда. Автомобиль йўллари уз. —7,4 минг км; т. й. уз. — 417 км. Л. худудидан Саудия Арабистони ва Йроқдан келувчи нефть қувурлари ўтган. Денгиз савдо флотининг тонна-жи 438 минг т дедвейт. Денгиз портлари: Байрут, Триполи, Сайда, Жуня. Байрутда аэропорт бор.

Л. четга цитрус мевалар, газлама, қоғоз, металл буюмлар чиқаради; четдан машина ва ускуналар, ёғоч-тахта, озик-овқат, хом ашё келтиради. Савдо-сотикдаги асосий мижозлари: Саудия Арабистони ва б. араб мамлакатлари, Ғарбий Европа мамлакатлари, АҚШ. Пул бирлиги — Л. фунти.

Тиббий хизмати. Врачлар Л.даги Америка унти тиббиёт фанлар фти таркибидagi Олий тиббиёт мактаби ва Франция ун-тининг тиббиёт ф-тида тайёрланади. Л.да тиббий хизмат тизими асосан хусусийдир.

Маорифи, маданий-маърифий муассасалари. 1960 й.дан давлатга карашли бошланғич мактабларда бепул ўқитиш жорий этилган. Бирок, ўқув муассасаларининг ярмидан кўпроғи хусусий. Мао-

риф тизими 5 й.лик бошланғич, 4 й.лик тўлиқсиз ўрта ва 3 й.лик ўрта мактаблардан иборат. Хунар-техника билим юртлари, пед. ўқув муассасалари мавжуд. Байрутда 4 та ун-т: Ливан унти (1953), Америка унти (1866), Франция авлиё Иосиф унти (1881), Араб унти (1960); Жуняда хусусий ун-т (1950) бор. Л. миллий ку-тубхонаси (1921), ун-тлар хузурида йи-рик кутубхоналар, Л. миллий музейи (1920), Нафис санъат музейи, Америка унти музейи мавжуд (ҳаммаси Байрутда).

Мағбуоти, радиоэшиттириши ва телекўрсатуви. Л.да бир қанча газ. ва журнал наشر этилади. Йириклари: «Ал-Амал» («Харакат», араб тилида чиқадиган кундалик газ., 1939 й.дан), «Ал-Анба» («Хабар», араб тилидаги ҳафталик газ., 1953 й.дан), «Ал-Анвар» («Нур», араб тилидаги кундалик газ., 1959 й.дан), «Ал-Байроқ» (араб тилидаги кундалик газ., 1912 й.дан), «Ал-Диёр» («Ватан», араб тилидаги ҳафталик газ., 1941 й.дан), «Ан-Наҳор» («Кун», араб тилидаги кундалик газ., 1933 й.дан), «Ан-Нидо» («Чақирик», араб тилидаги кундалик газ., 1959 й.дан), «Орьян-жур» («Шарқ куни», француз тилидаги кундалик газ., 1971 й.дан), «Ревей» («Уйғониш», француз тилидаги кундалик газ., 1908 й.дан), «Ас-Сайёд» («Овчи», араб тилидаги ҳафталикжур., 1943 й.дан), «Ат-Тарик» («Йўл», араб тилидаги ойликжур., 1941 й.дан), «Ал-Усбуа-ал-Араби» («Араб ҳафтаси», араб тилидаги ҳафталик жур., 1959 й.дан), «Аш-Шааб» («Халқ», араб тилидаги кундалик газ, 1961 й.дан). Миллий ахборот агентлиги Л. ҳукумат ахборот маҳкамаси бўлиб, 1962 й.да ташкил этилган. Л. радиоэшиттириш хизмати ҳукумат қарамоғида, 1937 й.да асос солинган. Л. телекўрсатув компанияси тижорат телекомпаниясидир (1959).

Адабиёти. 7-адан Л. адабиёти умумараб адабиёти б-н бирга ривожланди. Турклар ҳукмронлиги даврида маданият, хусусан, адабиёт тургунлиқда бўлди. 19-а.да Л.да Миср, Сурия ва б. араб мамлакатларидаги сингари маъри-

фатчилик гоյлари кенг ёйилди, публицистика асосий жанр бўлди, таржимачилик ривожланди (Иосиф ал-Язижий, Бутрус ал-Бўстоний ва б.). 19-а. 2-ярми — 20-а. бошларида Л. адабиётида маърифатпарварлик гоյлари янада кучайди. 1-жаҳон уруши арафасида Л. адабиёти тараққийнинг янги босқичи бошланди: халқнинг орзу-умидларини ифодаловчи ва ҳаёт камчиликларини танқид қилувчи оқим шаклланди. Умар Фахури, Тавфиқ Юсуф Аввод ва б. ёзувчилар Л. адабиётида ўзларининг ҳаққоний асарлари б-н танилдилар.

2-жаҳон уруши йиллари ва урушдан кейинги даврда Умар Фахури, Антуан Тобит ва Рауф ал-Хурий томонидан ташкил этилган «Ат-Тарик» жур.да Л.нинг тараққийпарвар ёзувчилари фаол қатнашдилар. Л. адабиёти ва даврий матбуотида фашизмни, мустама-качиликни, ижтимоий тенгсизликни фош қилиш етакчи ўринни эгаллади.

Ёзувчи ва филолог Морун Аббуднинг «Кичик баҳодирлар», «Қоғоздаги сиёҳ» каби ҳикоялар тўпламлари деҳқонлар турмушига ва Л. ёшларининг тақдирига бағишланган. Араб мамлакатлари ижтимоий ва сиёсий ҳаётининг мураккаб томонлари бир қатор қисса, новелла, поэма ва б. ларда ўз аксини топган. Кейинги йилларда Л. адабиётида ёзувчиларнинг ёш авлоди катта эътибор қозонди. Шоирлардан Ал-Хури, С. Акд, насрчи С. Идрис, Л. Баалбеки мумтоз адабиёт анъаналарини давом эттирди.

Меъморлиги. Л.да мил. ав. 5—4-минг й.ликларга мансуб тошдан қурилган мудофаа иншоотлари, турар жойларнинг қолдиқлари топилган. Мамлакатга араблар келгач (7-а.), масжид, минора, Мадраса, карвонсаройлар қурила бошлади. 12-а.да солибчилар томонидан Бофор қасри, монастирлар, черковлар бунёд этилган. Усмонли турк салтанати ҳукмронлиги даврида тўрк меъморлиги таъсири кучайди. Л. мустақилликка эришгач, шаҳарлар таъмирланиб, кўп қаватли турар жойлар, кинотеатр, мактаб,

клиникалар қурилди. Маҳаллий анъаналар давом эттирилди, равоқли, пештоқли йирик бйнолар қуришда кўпроқ темир-бетондан фойдаланила бошлади.

Тасвирий санъати. Мил. ав. 5—4-минг йилликлардан нақшин сопол идишлар, 3—2-минг йилликлардан Финикия санъати асарлари — шох Ахирам тош тобутидаги кабарик тасвир ва ёзувлар, заргарлик буюмлари, қурол-яроғ сақланиб қалган. Асрлар давомида бйноларга ўймакорлик ва нақш ишланган. 19-а. охири ва 20-а. бошларида Х. Су-рурнинг ҳаётий портрет ва натюрмортлари, Х. Салибийнинг кўтаринки руҳдаги картиналари машҳур бўлди, уларнинг ижоди кейинги рассомларга катта таъсир кўрсатди. 30—40-й. ларда реалистик йўналиш етакчи ўринни эгаллади. 50—60-й.ларда формалистик оқимларнинг таъсири кучли бўлди (рассомлардан С.Балтексе, П.Киракосян, И.Шамут, ҳайкалтарош Ю.Хоайек ва б. реалистик анъаналарни давом эттирдилар). Плакат, карикатура, китоб безаш тараққий этди. Амалий санъатда қадама нақш, металл ва ёғоч буюмларга сайқ-ал бериш, кандакорлик, каштадўзлик, гилам тўқиш ва б. ривож топган.

Муסיқаси — қад. бўлиб, жоҳилия давридан бирмунча мураккаб қолғу қуйлар ва кўшиқ турлари шаклланган. Айниқса, бадавийларнинг речитацияли — шарғи ва дабка номли жадал суръатли рақс қуйлари оммалашган. Кейинчалик диалогли атоба, касбий йўналишдаги мақам услубига мансуб мурак-

каб асарлар ривож топди. Байрутда Миллий консерватория, унинг ҳузурида камер оркестр бор. 1956 й.да Л. муסיқачи ёшлар жамияти тузилган. У бошланғич мусиқий таълим, концертлар уюштириш б-н шуғулланади. 1966 й. Байрутда жойлашган Америка унти таркибидаги Олий санъатшунослик мактаби ҳузурида муסיқашунослик бўлими ташкил этилган. Л. халқ кўшиқларининг оммалашувида ашулачи Фейрузнинг ҳиссаси катта. 1966 й.дан бошлаб ҳар йили ўтказиладиган Баълабакка фестиваллари

Л. мусиқий ҳаётида муҳим аҳамиятга эга.

Театри. Маросим, байрам ва б.да қадимдан турли томошалар кўрсатилган, лекин театр труппалари 20-а.нинг 2-ярмидангина пайдо бўлди. Қизикчи артист Шушу ташкил этган Миллий театрда Мольер, Шекспир, Гёте ва б.нинг асарлари кўйилди. Байрутдаги Л. драма театрида жаҳон мумтоз адабиёти намояндаларининг асарлари б-н бир қаторда маҳаллий муаллифларнинг пьесалари ҳам сахналаштирилган. Пьесалар араб, француз ва инглиз тилларида кўйилади. Л.даги театрлар хусусий бўлиб, давлатдан моддий ёрдам олмайди. Байрутда 1965 й. очилган Миллий ва Байрут театрлари, Баълабакка фестивали театри (1968) ва б. театрлар мавжуд.

Киноси. Биринчи бадийий фильм 1929 й. суратга олинган. «Баълабакка харо-балари остида» номли бадийий фильм, киножур.лар ва ҳужжатли фильмлар 20-а.нинг 30-й.ларида чет эл фирмалари буюртмаси б-н суратга олинган. 60-й.ларда «Баълабакка», «Ниер ист са-унд», «Ал-асрий» киностудиялари ташкил топди. Кейинги йилларда «Салом, муҳаббат!» (реж. М. Салмон), «Шайтон арава» (реж. Ж. Кан), «Қайрилган қанотлар» (реж. Ю. Маълүф), «Гунг ва муҳаббат» (реж. А. Баҳрий) каби фильмлар томошабинлар диққатига сазовор бўлди.

ЛИВАН ТОҒЛАРИ (араб. - Жабал Либнон) — Ғарбий Осиёдаги тоғ тизмаси, Ливан худудида. Ўрта денгиз соҳили бўйлаб 170 км масофага чўзилган. Эни 45 км гача. Энг баланд жойи 3088 м (Карнот ас-Сауда чўққиси). Шарқда Бекаа ботиғи б-н чегараланган. Асосан, оҳақтош ва қумтошлардан иборат. Ён бағирлари тик, буталар б-н қопланган. Баъзида ўрмонлар учрайди. Йиллик ёғин 1000—3000 мм. Оҳақтошдан тузилган жойларида карст ривожланган. Довонлари 1500 м ча баландликда.

ЛИВАНЛАР, ливан араблари — халқ. Ливаннинг асосий аҳолиси (2,25

млн. киши). Умумий сони 2,36 млн. киши (1990-й.лар ўрталари). Кувайт, Америка, Африка ва Австралияда ҳам яшайди. Араб тилининг сурёний-ливан шеvasида сўзлашади. Диндорлари — христианлар (маронийлар, мелькитлар, грек-православлар), мусулмонлар (сунний ва шиалар). Л. кишлоқ хўжалиғи, савдо, хунармандлик б-н шуғулланади; бир қисми саноатда банд.

ЛИВЕРПУЛ — Буюк Британиянинг ғарбий қисмидаги шаҳар. Мерсисайд графлигининг маъмурий маркази. Мерси дарёсининг Ирландия денгизига қуйилиш жойида. Аҳолиси 474 мингдан зиёд киши (1990-й.лар охири).

Л. — транспорт йўлларининг йирик тугуни. Лондондан кейин 2-ўриндаги порт. Л. порти орқали четга машиналар, тўқимачилик, кимё ва нефть маҳсулотлари чиқарилади; четдан озиқ-овқат, рангли металллар, темир рудаси ва б. келтирилади. Аэропорти халқаро аҳами-ятга эга. Саноати, асосан, порт ва унга хизмат кўрсатувчи соҳалар б-н боғлиқ. Кемасозлик, кема тузатиш, озиқ-овқат, рангли металлургия, резина, кимё, полиграфия, электроника, автомобил-созлик, авиация, нефтни қайта ишлаш корхоналари бор. Л.да жамғарма ва товар (пахта, дон, меъа) биржалари мавжуд. Л. биржасида Ўзбекистон пахтаси ҳам сотилади.

Л. қўлёмаларда 1911 й.дан тилга олинган. 1207 й.дан шаҳар макomini олган. 13-а.дан порт, 17-а. 2-ярмиданЛ. Англиянинг Америка ва Вест-Индиядаги мустамлакачилари б-н кенг микёсда савдо алоқалари олиб борган. 19-а.да Л. Англиянинг четдан пахта кел-тирадиган ва четга ип газлама чиқарадиган энг катта порти. Меъморий ёд-горликларидан ратуша (18-а.), Сент-Жорж-холл зали (19-а.), Англия банки бинолари, соборлар сақланган. Уокер бадийий галереяси, ун-т (1903) бор.

ЛИВИНГСТОН (Livingstone) Давид

(1813.19.3, Блантайр, Ланарк графлиги — 1873.1.5, Читамбо, Замбия) — шотландиялик сайёх. Ихтисоси — врач. Марказий ва Жан. Африкани тадқиқ қилган. 1840 й.да Лондон миссионерлар жамияти томонидан Жан. Африкага юборилган. 1841 — 52 й.ларда Калахари бечуанлари орасида яшаб, ўша ерларни урганди. 1849 й.да Нгами кўли ва 1851 й.да Линьянти дарёси ҳамда Квандо (Замбези дарёси ирмоғи) дарёси этагигача етиб борди. 1853—54 й.ларда Замбези дарёси бўйлаб юриб, Атлантика океанининг Луанда соҳилларига чиқди. 1855 й.да Замбези дарёсининг бутун оқимини дельтасигача ўрганди ва европалилардан биринчи бўлиб Виктория шаршарасини кўришга муяссар бўлди. 1856 й. майда Келимане ш. яқинида Ҳинд океани соҳилига етиб келиб, материкни кесиб ўтишни яқунлади. Буюк Британияга қайтиб, 1857 й.да саёҳати ҳақида асарларини нашр қилдирди; ушбу саёҳати учун Л.ни Қироллик география жамияти олтин медаль б-н тақдирлади.

Л. 2-саёҳатида (1858—64) Ширва ва Ньяса кўллари тадқиқ этди. 3-саёҳатида (1866—73) Танганьика кўлини ўрганди, Бангвеулу кўли ва Лаулаба дарёсини тавсифлади. Оғир хасталаниб, орқага қайтди ва Танганьика кўлининг шарқий соҳилида, Ужигида тўхтади. Бу ерда уни Г. Стэнли излаб топди, бир-галикда Танганьика кўлининг шим.-қисмларини ўргандилар ва Нил дарёсининг бу кўл б-н боғланмаганлигини аниқлади. Л. саёҳати вақтида Бангвеулу кўлидан жануброқдаги Читамбо деган жойда вафот этди. Жасади Буюк Британияга келтирилиб, Вестминстер аббатлигига дафн этилган.

Саёҳати даврида Л. 1000 дан ортиқ пунктларнинг жойлашган ўрнини аниқлади; биринчи бўлиб Жан. Африка рельефининг илмий тавсифини берди. Замбиядаги шаҳар, Шарқий Аф-рикадаги тоғлар, Конго дарёсидаги шаршара Л. номи б-н аталади. Л. инсонпарвар бўлган, қуллар б-н савдо қилишга қарши кураш-

ган. Шотландияда Глазго ш. яқинида Л. мемориал музейи бор.

Ас: Путешествия и исследования в Южной Африке с 1840 по 1856 гг., М., 1955; Путешествие по Замбези с 1858 по 1864 гг. [3 изд.], М., 1956; Последнее путешествие в Центральную Африку (пер. с англ.), М., 1968.

Ад.: Адамович М., Ливингстон, М., 1939.

ЛИВИНГСТОН ШАРШАРАЛАРИ - Конго (Заир) дарёси куйи оқимидаги 30 дан ортиқ остона ва шаршаралар, Киншаса ва Матади ш.лари оралигида. Конго дарёсининг Жан. Гвинея қирларини кесиб ўтиш жойида ҳосил бўлади. Серостона жойининг уз. 360 км, 220 м баландликдан оқиб тушади. Л.ш.ни айлланиб ўтган т.й., йирик Инга ГЭС қурилган. Инглиз сайёҳи Д. Ливингстон номи б-н аталган.

ЛИВИЯ, Ливия Араб Социалистик Халқ Жамаҳирияси (Ал-Жамаҳирия ал-Арабия ал-Либия аш-Шаъбия ал-Иштирокия) — Шим. Африкадаги давлат. Майд. 1759,5 минг км². Аҳолиси 5,2 млн. киши (2001). Пойтахти — Триполи ш. Маъмурий жиҳатдан 13 вилоят (баландийа)га бўлинади.

Давлат тузуми. Л. — жамаҳирия (халқ оммаси давлати). Конституцияси йўқ. Раҳбар орган — Инқилобий (Тарихий) раҳбарият. Қонун чиқарувчи орган — умумий халқ конгресси. Ижрочи ҳокимият — ҳукумат вазифасини бажарувчи Олий Халқ кўмитаси. Давлат бошлиғи — Л. инқилоби раҳбари, Л. Араб Социалистик Халқ Жамаҳирияси бошлиғи Муаммар Қаззофий (Кадафий).

Табиати. Л. худудининг 98% субтропик чала чўл (шим.да) ва тропик чўлдан (жан.да) иборат. Қирғоқ чизиги нисбатан текис. Энг катта ва ягона кўлтиғи — Сидра. Л. ер юзасининг кўп қисми плато (бал. 200—600 м). Жан.да Тибастини тоғлигининг тармоқлари (бал. 2286 м гача) бор. Мамлакатнинг шарқий қисмини Ливия нули эгаллаган. Геологик

жиҳатдан Л. худуди Африка платформаси шим. ён бағрининг бир қисмидан иборат. Токембрий кристалли жинслар ер юзига чиқиб ётади. Сойликлар чўқинди жинслар б-н тулган. Л.нинг марказий қисмида ёш вулкан жинслари кўп. Юқори бўр — палеоген ётқизиклари орасида нефть конлари бор; газ, темир рудаси, фосфорит ва б. қазилма бойликлар ҳам мавжуд.

Иқлими тропик, чўлга хос иқлим. Т-раларнинг мавсумий ва суткалик фарқи катта. Мамлакат шим.да субтропик иқлим, Ўрта денгизга хос. Январнинг ўртача т-раси шим.да 11 — 12° ва жан.да 15—18° гача, июлники шим.да 27—29° ва жан.да 32—35° гача, энг юқори т-ра (50° дан ошади) Ливия чўлининг марказида. Йиллик ёғин мамлакат шим.да 250—350 мм дан (Триполида) 400—625 мм гача (Киренаикада). Иссиқ ва куруқ ҳамсин шамоли эсиб туради. Доим оқувчи дарёлари йўқ. Ер ости сувлари юза жойлашган ерларда воҳалар бор. Куруқўзанли водий кўп.

Соҳилдаги бўз ва бўз-жигарранг тупроқли ерларда акация, тамарикс, маквис, кедр, сарв; жан.роқда дағал ут ва бута усади. Чул қисмида ўсимлик жуда сийрак.

Хайвонот дунёси, асосан, судралиб юрувчилар (илон, калтакесак)дан иборат; чаён куп. Шим.да сиртлон, каш-қир, тулки, куён учрайди. Водийларда кушлар бор. Миллий боғи — Куф.

Аҳолисининг 98% араблар. Барбар, туарег ва тубулар, йирик шаҳарларида европалик (асосан, итальян)лар ҳам яшайди. Расмий тил — араб тили. Давлат дини — ислом (мусулмонларнинг аксари сунна мазҳабида). 90% аҳоли мамлакатнинг шим. қисмида, чўлда сийрак, бир қисми кўчманчи. Аҳрлининг 82% шаҳарларда яшайди (1990). Йирик шаҳарлари: Триполи ва Бинғози.

Тарихи. Л. худудида одам қадимдан яшаб келади. Минг йиллар давомида ибтидоий жамоа тузуми ҳукм сурган. Мил.ав. 1-минг йилликнинг 1-ярмида Л. ғарбида Лептис-Магна, Сабрата ва Эа

деган Финикия манзилгоҳлари вужудга келди. 7-а.да Л. шарқида юнонларнинг шаҳарчалари пайдо бўлди. Шулардан мухими Кирена. Кейинчалик Л. худудининг бир қисми Киренаика деб юритилди. Мил. ав. 5-а. ўрталарида Л.нинг ғарбий қисми Карфаген қўл остига ўтди. Мил. ав. 6-а. охири ва 5-а. бошларида Киренаиканинг бир қисмини Ахоманийлар давлати, кейинчалик македониялик Александр қўшинлари босиб олди. Мил. ав. 2-а.да уни Рим эгаллаган. 6-адан Л. Византия таркибига кирди. 7-а.да Л. Араб халифалигига қўшиб олинган. Л.га жуда кўп араб қабилалари кўчириб келтирилиши натижасида маҳаллий аҳоли араблар б-н чатишиб кетган. Ислом дини кенг тарқалган.

Л. 16-адан 1912 й.гача Усмонли турк салтанати таркибида бўлди (фақат 1711 — 1835 й.лари Л.ни маҳаллий Караманли сулоласи бошқарди). 1911 — 12 й.лардаги Италия-Туркия урушидан сўнг Л.нинг соҳил бўйи худудларини Италия эгаллади. Маҳаллий аҳоли Италия мустамлакачиларига қаттиқ қаршилик кўрсатди. 1-жаҳон уруши даврида Италия ўз қўшинларининг бир қисмини Л.дан олиб чиқиб кетишга мажбур бўлди. Италия қўл остида фақат Химс, Триполи ва Бинғози ш.лари қолди. Бу вақтда Киренаика худуди Санусия тариқати қўл остида эди. 1918 й. Триполитания республикаси эълон қилинди. Италия ҳукумати ўз мустамлакаларидан ажралиб қолишдан қўрқиб, Санусия тариқати бошлиғи Идрис ас-Санусийни Киренаика ҳукмдори деб тан олишга, Триполитания республикасига мухторият ҳуқуқи беришга мажбур бўлди. 1922 й. Идрис ас-Санусий Киренаика ва Триполитания амири деб эълон қилинди. Италияда ҳокимият фашистлар қўлига ўтгач (1922), Л.ни бутунлай бўйсундириш учун уруш ҳаракатлари яна бошлаб юборилди. Маҳаллий аҳоли кўплаб қатл қилинди. Жуда кўп ерлар итальян келгиндиларига бўлиб берилди. Иқтисодиётнинг барча тармоқлари устидан Италия назорати

ўрнатилди. Бунга қарши Л.да озодлик ҳаракати янада авж олиб кетди. Италия кийинчилик б-н Триполитания (1928), Феццан (1930)ни босиб олди. 1939 й.га келибгина Киренаика, Триполитания ва Феццан Италия таркибига киритилди.

2-жаҳон уруши даврида Италия мустамлакаларини кенгайтириш учун Л.дан база сифатида фойдаланишга уринди. Л.да ҳарбий базалар, катта тош йўллар қурилди, портлар қайта тикланди, мустамлака кўшинлари тузилди. 2-жаҳон урушида фашист кўшинлари мағлубиятга учрай бошлагач, Италия-Германия кўшинлари Л.дан бутунлай олиб чиқилди. 1942 й. охири — 1943 й. бошида эса француз аскарлари Феццанни, инглиз аскарлари Киренаика ва Триполитанияни эгаллади. Шу вақтдан Л. Буюк Британия ва Франция ҳарбий маъмурияти қул остига ўтди.

Л. тақдири ҳақидаги масала дастлаб 1945—48 й.ларда Ташқи ишлар вазирлари кенгаши (2-жаҳон урушидан кейин яраш битимларини тайёрлаш мақсадида таъсис этилган халқаро орган)да, сўнгра БМТда муҳокама қилинди.

1949 й. нояб.да БМТ Бош Ассамблеяси Л.га 1952 й. 1 янв.дан мустақиллик бериш тўғрисида қарор қабул қилди. 1950 й.да чакирилган Миллий таъсис мажлиси Л. конституциясини қабул қилди. 1951 й. 24 дек.да мустақил Л. Қўшма Подшоҳлиги (таркибида Киренаика, Триполитания, Феццан вило-ятлари бўлган федерация) тузилганли-ги эълон қилинди.

1963 й.да Л. унитар давлат деб эълон қилинди. Аёлларга сайлов ҳуқуқи берилди. Мамлакатнинг иқтисодий ва сиёсий ҳаёти ҳамон йирик заминдорлар, қабила шайхлари қўлида эди. Демократик ҳаракатлар қаттиққўллик б-н бостирилар эди.

1969 й. 1 сент.да яширин сиёсий ташкилот аъзолари — еш армия офицерлари гуруҳи монархияни ағдариб ташлаб, Л. Араб Республикаси (ЛАР) тузилганлигини эълон қилдилар. Мамлакатни

бошқариш Инқилобий қўмондонлик қўмитаси қўлига ўтди. Л.да «Ливия ислом социализми» қурилиши эълон қилинди. 1970 й.да барча чет давлатларнинг ҳарбий базалари ЛАР ҳудудидан чиқариб юборилди. 1972 й.да мамлакатда ягона сиёсий ташкилот — Араб Социалистик Иттифоқи тузилди. 1977 й.да «Халқ ҳокимияти» тартиботи эълон қилинди, мамлакатнинг номи ўзгартирилиб, Л. Араб Социалистик Халқ Жамаҳирияси деб аталди. Олий халқ конгрессининг 1979 й. 1—2 мартдаги фавқулодда сессияси қарори б-н Муаммар Қаззофий расмий равишда давлат ҳокимият тизимидан ташқари турувчи, амалда эса раҳбар орган бўлмиш Инқилоб раҳбарияти бошлиғи бўлиб қолди. Л. 1955 й.дан БМТ аъзоси. Миллий байрами — 1 сент. — Инқилоб Кун (1969).

Л.да Сиёсий партиялар йўқ. Л. Жамаҳирияси ишлаб чиқарувчилар касаб-ба конгресслари уюшмаси умумий конгресси 1972 й.да тузилган.

Хўжалиги. Л. ривожланаётган мамлакатлар қаторига қиради. Иқтисодиётнинг асоси — нефть казиб чиқариш ва уни қайта ишлаш саноати. Ялпи ички маҳсулотда саноатнинг улуши 35,6%, к.х.нинг улуши 5,5% (1989).

Саноати нефть ва газ конлари, нефтни қайта ишлаш, цемент, металлургия, озик-овқат (зайтун мойи, мева ва балик консервалари, тамаки маҳсулотлари), тўқимачилик (жун газлама), қўнчилик корхоналаридан иборат, бир неча электр ст-ялари бор. Йилига ўртача 9,8 млрд. кВт-соат электр энергия ҳосил қилинади. Саноат корхоналарининг кўпчилиги Триполи, Бинғози ва б. ша-ҳарларда жойлашган. Мисуротада йирик металлургия мажмуаси, бошқа шаҳарларда қувур, электр симлари ишлаб чиқарувчи корхоналар, трактор ва автомобиль йиғувчи з-длар бор. Ҳунармандчилик ривожланган.

Қишлоқ хўжалигига яроқли ерлар ўрмонлар б-н бирга 4,2 млн.га (2%). Асосий экинлари: арпа ва буғдой. Сабзавот,

мева (апельсин, мандарин, хурмо, узум), ер ёнгоқ, зайтун, тамаки ҳам етиштирилади. Л. Сахрои Кабиридаги аҳолининг асосий машғулоти — чорвачилик. Қўй, эчки, қорамол, туя, йилқи, эшак боқилади. Соҳил яқинидаги сувда балиқ ва денгиз жониворлари овланади.

Транспорти. Л. да т. й. йўқ. Автомобиль транспортининг аҳамияти катта, унинг уз. — 28 минг км, нефть қувурларининг уз. — 3,4 минг км. Экспорт қилинадиган нефть ва четдан келтирилладиган юклар денгиз транспорт-тида ташилади. Денгиз флотиди 26 кема, шу жумладан, 12 танкер бор. Йирик портлари: Триполи ва Бинғози. Триполи, Бинғози ва Сабҳа ш.ларида халқаро аэропортлар бор.

Л. четга нефть ва нефть маҳсулотлари, шунингдек, газ, цитрус мевалар, тери, кимёвий маҳсулотлар ва б. чиқаради. Четдан машина ва асбоб-ускуна, озик-овқат, маъданли ўғит, қурилиш материаллари ва б. келтиради. Ташқи савдода Италия, Германия, Испания, Франция, Япония, Корея б-н ҳамкорлик қилади. Пул бирлиги — Ливия динари.

Тиббий хизмати. Шифокорлар Бинғозидаги ун-тнинг тиббиёт ф-тида, ўрта малакали тиббиёт ходимлари махсус мактабларда тайёрланади. Тиббий хизмат тизими асосан давлат қарамоғида.

Маорифи, илмий ва маданий-маърифий муассасалари. 1975 й.дан 6 ёшдан 15 ёшгача бўлган болалар ва ўсмирлар учун мажбурий таълим жорий этилган. Бошланғич мактабда ўқиш муддати 6 й., ўрта мактабда 6 й. Барча босқичлардаги таълим — бепул. Л.да 10 ун-т, 17 олий ўқув юрти, 14 и.т. маркази бор. 1975 й.да Африкадаги энг йирик нефть тадқиқотлари лаб. ташкил этилган. Триполида Давлат кутубхонаси (1917) ва ун-т кутубхонаси, Бинғозида Халқ кутубхонаси, Бинғози унти кутубхонаси бор. Триполида археология, этн., ислом, табиат тарихи музейлари, Лептис-Магна, Сабрата ва б. шаҳарларда қад. тарих музейлари мавжуд.

Матбуоти, радиоэшиттириши ва телекўрсатуви. Л. да нашр этиладиган йирик газ. ва жур.лар: «Ал-Фажр ал-Жадид» («Янги тонг», араб тилидаги кундалик газ., 1978 й.дан), «Ал-Жамаҳирия» (араб тилидаги ҳафталик газ., 1980 й.дан), «Аз-Заҳф ал-Ахдар» («Яшил ҳужум», араб тилидаги ҳафталик газ., 1980 й.дан), «Ал-Мунтижун» («Ишлаб чиқарувчи», араб тилидаги ҳафталик газ., 1978 й.дан), «Жейш аш-Шаъб» («Халқ армияси», араб тилидаги ойлик жур., 1971 й.дан). Жамаҳирия ахборот агентлиги (ЖАНА) — расмий ахборот маҳкамаси бўлиб, 1965 й.дан фаолият кўрсатади. Радиоэшиттириш корпорацияси 1957 й.да тузилган. Телекўрсатув хизмати 1968 й.да ташкил этилган.

Адабиёти. Араб истилосидан сўнг 7-а, 8-а. бошларида Л.да адабиёт умум-араб маданияти асосида ривожланди.

Аммо 16-а.дан Л. адабиёти тушкунликка учради, 17—18-а.ларда Умар ал-Фарид, Аҳмад ал-Баҳлулий каби шоирлар қад. араб шеърияти анъаналарини давом эттирдилар. 19-а. охирида араб мамлакатларида вужудга келган маданий уйғониш ҳаракати 20-а.нинг 1-яр-мигача Л.га ҳам таъсир ўтказди. Бу даврда озодлик, маърифат ва ижтимоий мавзулар Л.нинг мумтоз шеърияти учун муҳим бўлди. Аҳмад аш-Шариф, Мустафо бин Зикрий, Сулаймон ал-Баруний ва б. шоирлар қасидаларида мустамлакачиларга қарши қураш мавзуи кенг ифода этилди. Аҳмад Рафиқ ал-Махдум, Иброҳим ал-Уста Умар каби шоирларнинг 30—40-й.лардаги асарлари халқнинг Италия босқинчилирига қарши қурашига бағишланди. Л. мустақилликка эришгандан сўнг адабиёт майдонига Али Сидки Абдулқодир, Аҳмад Фуод Шинниб, Али ар-Руқайн ва б. шоирлар келиб қўшилди. 40—50-й.ларда ҳикоянавислик юзага келди. Унинг бош мавзуи — чинакам мустақиллик ва ижтимоий тенглик учун қурашдан иборат бўлди. Мустафо ал-Мисуратий, Абу Ҳаррус, Муҳаммад Афиф, Толиб ар-Ровий каби ёзувчилар

ўз асарларига оддий халқ вакиллари — бадавийлар, балиқчилар, фаллоҳлар ва хунармандларни бош қахрамон қилиб олдилар. Кейинги йилларда Жумъа ал-Фароний, Аҳмад ан-Нуайрий, Абдулҳафиз ал-Майар каби шоир ва ёзувчилар адабиёт майдонига кириб келдилар.

Меъморлиги ва тасвирий санъати қад. Неолит даврига мансуб қояга ишланган расмлар (фил, бизон ови манзараси) топилган. Финикия санъати ёдгорликлари (мил. ав. 1-минг йиллик) орасида лойдан ишланган ҳайкаллар, қора лок б-н ҳар хил гул ва суратлар со-линган керамика буюмлари, шиша идишлар учрайди. Мозаика ва ҳайкаллар б-н безатилган Юнон, Қад. Рим, Византия иншоотларининг вайроналари сақланган. Араб истило-си (7-а. охири, 8-а. бошлари)дан кейин тор кўчали, 1 ва 2 қаватли ясси томли, ховлили уйлар қурилган, 18—19-а.ларда кошин ва ўйма нақшлар б-н безатилган кўп гумбазли маҷитлар пайдо бўлди. Италия хукмронлиги йилларида (1912— 43) шаҳарларда ев-ропача кварталлар барпо этилди. Л. му-стақилликка эришгач, мактаб, касалхона, турар жой ва маъмурий бинолар замонавий типда қурила бошлади. Геометрик шакллардаги нақшлар б-н безатилган гиламлар, босма ёки каштали чарм ва ўймақорлик, заргарлик буюмлари халқ амалий санъати қад. анъаналарга бойлигидан далолат беради.

Муסיқаси. Л. ва қўшни Мағриб мамлакатларининг муסיқаси кўп асрлар давомида ўзаро ҳамоҳанг ривожланиб келди. Шу сабабли мазкур мамлакатнинг муסיқа маданияти (муסיқа асбоблари, жанрлари, парда ўлчовлари) муштаракдир. Л. муסיқаси тарихига оид маълумотлар деярли йўқ. Мамлакат туб аҳолиси — барбарлар муסיқасида оҳанг, шеър ва рақс ўзаро қовушиб кетган. Сурнай, рубоб, уд, конун, тор каби чолғу асбоблари кенг ёйилган. Азон айтиш, Куръон сураларини ўқишда алоҳида муסיқий оҳанг берилади. Мақамлар тизими ҳам ривожланган.

19-а. охири ва 20-а. бошларида Европа муסיқаси таъсир эта бошлади. Концерт ижрочилиги, эстрада муסיқаси каби янги шакллар пайдо бўлди. Мустиқилликка эришилгач (1951), муסיкага эътибор кучайди. Театр ва муסיқа ишлари бош бошқармаси тузилди (1973). Миллий фольклор ансамбли шуҳрат қозонди. Триполидаги санъат ва хунармандчилик мактаби, Бинғозидаги ун-тда муסיқа кадрлари тайёрланади.

Театри. Халқ томоша анъаналарига айлиб қолган «Фонусаёл», кўғирчоқ театрлари ва ўзига хос оғзаки жур. (кони-акл ахборот) Л.да замонавий те-атрнинг пайдо бўлишида муҳим роль ўйнади. 1935 й. Дарнада Муҳаммад Абулҳоди биринчи театр труппасини тузди ва бу труппа Миср, Европа театри санъати таъсирида ривожланди. Л. мустиқиллик йилларида қатор ҳаваскорлик тўғарақлари ва профессионал уюшмалар: миллий мустиқали драма труппаси, Абдулҳамид ал-Мижроб раҳбарлигида Триполидаги «Ал-Амал», Мисуроладаги «Ат-Тож-ал-Фидди» ва б. пайдо бўлди. 1951 й. Мустафо Муҳаммад Ламир Миллий театр уюшмаси (актёр ва драматурглар бирлашмаси) — биринчи Л. театрини тузди. Бу театр ре-пертуаридан Мольер, Н. В. Гоголь, ҳоз. замон Миср ва Л. драматурглари асарлари мустаҳкам ўрин олди. Кейинги йилларда бир қанча халқ мустиқа-рақс гуруҳлари ишлай бошлади. 1963 й. Триполида мустиқа-драма билим юрти ташкил этилди. Бинғозида халқ театри труппаси, Триполи ва Дарна ш.ларида миллий театрлар мавжуд.

ЛИВИЯ ЧЎЛИ — Африкадаги тропик чўл. Ливиянинг шарқий, Мисрнинг ғарбий ва Суданнинг шим. ҳудудларида, Саҳрои Кабирнинг шим.-шарқий қисми. Майд. 2 млн. км² чамасида. Шим. қисми кумтепаларнинг бал. 300 м гача бўлган кум б-н қопланган пасттексислик. Шим.-шарқида чуқур тектоник сойлиқлар (Қаттара ботиғининг ер юзаси денгиз сатҳидан 133 м паст) бор. Жан. қисми

бал. 400—500 м, энг баланд жойи 1934 м бўлган платодан иборат. Иклими тропик чўл иклими. Ўртача т-ра январда 13—15°, июлда 32—35°. Йиллик ўртача ёғин 25 мм, шим.да 100 мм гача, баъзан бир неча йил ёғин ёғмайди. Ўсимлик кам. Воҳаларда хурмо, шафтоли, ўрик етиштирилади, донли экинлар экилади. Чорва боқилади. Файном ва Харга воҳалари т.й. орқали Нил водийси б-н боғланган.

ЛИВОН ОРДЕНИ - Шарқий Болтиқ бўйидаги латиш ва эстон ерларида немис рицар-салибчиларининг католик давлати ва ҳарбий ташкилоти (1237—1561). Литва ва Русга қарши урушлар олиб борган. Руслар ва литваликлардан бир неча жиддий мағлубиятга учраган (Муз устидаги жанг, 1242, Дурба яқинидаги жанг, 1260 ва б.). Ливон урушида рус кўшинлари томонидан тор-мор этилган ва тугатилган.

ЛИВОН УРУШИ (1558-83) - Россиянинг Болтиқ денгизига чиқиш учун Ливон ордени, Швеция, Польша ва Буюк Литва князлиги (1569 й.дан — Речь Посполита)га қарши уруши. Л.у. 3 босқичда бўлган: 1-босқич (1561 й.гача) — Ливон орденининг тор-мор этилиши б-н тугаган; 2-босқич (1578 й.гача) — рус кўшинлари вақт-вақти б-н муваффақиятли жанглари олиб борганлар ва 1577 й. ёзида Болтиқ бўйидаги бир қанча қалъаларни эгаллаганлар; 3-босқич (1579 й.дан) — рус кўшинлари Стефан Баторийнинг армияси ва швед кўшинларига қарши мудофаа жанглари (Псков мудофааси, 1581—82 ва б.) олиб борганлар. Россия учун нокулай бўлган Ям-Запольский (1582) ва Плюс-са битимлари (1583)ни имзолаш б-н тугаган.

ЛИВОНИЯ (Livonia) — 1) Даугава ва Гауя дарёлари қуйи оқимида лив халқлари жойлашган вилоят (12-а. — 13-а. нинг бошлари); 2) хоз. Латвия ва Эстониянинг 13-а.нинг 2-чорагидан немис рицарлари томонидан эгалланган бутун ҳудуди; 5 та давлат уюшмаси (Ливон ор-

дени, Рига архиепископлиги, Курляндия, Дерпт ва Эзель епископликлари); 3) За-двинск герцоглиги ҳудуди (1561-1629).

ЛИВОРНО — Италиянинг марказий қисмидаги шаҳар. Ливорно провинциясининг маъмурий маркази. Аҳолиси 148 минг кишидан зиёд (2001). Лигури денгизи соҳилидаги порт. Йирик савдо маркази. Кемасозлик, нефтни қайта ишлаш, қора ва рангли металлургия, машинасозлик, электротехника, кимё, озиқ-овқат саноати корхоналари, Денгиз академияси, музей, денгиз аквариуми бор. Ҳарбий денгиз базаси. 16—18-а.ларга оид меъморий ёдгорликлар сақланган. Л. ўрта асрларда қалъа бўлган. 16-а.нинг 2-ярмида Ўрта денгиз бўйидаги энг муҳим халқаро портга айланди.

ЛИГА — нота ёзувидаг ёйсимон белги. Турли баландликдаги бир неча товушни бир-бирига боғлаб, ёндош мусиқа тузилмаларидан ажратиб, узлуксиз ижро этишни, шунингдек, бир баландликдаги кўшни ноталар давомийлигини бирлаштириб оширишни, вокал мусиқада эса бир бўғин б-н ижро этиладиган товушларни кўрсатади.

ЛИГАТУРА (ligatura; лот. ligo, ligatum — боғламоқ) — тиббиётда қон томирлар ва б. ковак аъзолар атрофига боғланадиган ёки тўқималарнинг би-тиши учун операциядан кейин жароҳатда қолдирилдиган ип. Одатда, Л. сифатида ипак, кетгут, ип, зиғир толаси ва б. ишлатилади. Қон томири ҳамда тўқиманинг таркибига кўра, сўриладиган ёки сўрилмайдиган Л. фарқ қилинади.

ЛИГАТУРА —1) матбаада — икки ёки бир неча белгини қўшиб ёзиш, ҳарф теришда бир литера кўринишида кўйиладиган кўшалок ҳарф; 2) металлургияда — асл металллар (олтин, қумуш ва б.)га маълум хосса (мас, қаттиқлик) бериш ёки уларни арзонлаштириш учун қўшиладиган металллар (мас, мис, симоб);

металлга маълум хосса (мас, мустаҳ) камлик) бериш мақсадида қўшиладиган қўшимча қотишмалари (қ.Легишлаш, Легишланган пўлат).

ЛИГНИН (лот *lignum* — дарахт, ёғоч) — табиий мураккаб полимер модда. Мол. м. 1000 дан 150000 гача, зичлиги 1250—1450 кг/м³. Томирли ўсимликларнинг хужайраларида бўлади. Л. хужайра қобикларида тўпланиб хужайрани ёғочлантиради ва уни мустаҳкам қилади. Кенг баргли дарахтлар таркибида 20—30%, игна баргли дарахтлар таркибида 50% гача Л. бор. Л. молекуласи ароматик спиртларнинг полимерланишида ҳосил бўлган моддалардан иборат. Л. сарик-жигарранг аморф модда, сув ва органик эритувчиларда эрмайди. Л. куйидагича ҳосил бўлади: шиким кислота - фенилаланин - долчин кислота - ферул кислота - кониферил спирт - Л. Л. целлюлоза ва гидролиз саноатида чиқинди маҳсулот ҳисобланади. Ёқилғи, донатор фаол кўмир, ғовак ғишт, ўғит, тўлдирувчилар, мас, пластмасса и.ч.да хом ашё сифатида ишлатилади.

ЛИГНИТ (лот. *lignum* ёғоч — дарахт) — ёнувчи фойдали қазилма. Қўнғир кўмир қатламларида дарахт тўқимаси тузилишини ўзида сақлаган кам кўмирлашган ёғоч (асосан, игнабаргли дарахтлар). АҚШ ва баъзи бир Европа мамлакатларида кам кўмирланган қўнғир кўмир Л. деб юритилади. Украинада Днепр қўнғир кўмир ҳавзаси ва Закарпатье қўнғир кўмир р-нида Л. бор. Кимё саноати хом ашёси ва ёқилғи.

ЛИГРОИН (оғир бензин) — парафин, нафтен ва ароматик углеводородлар аралашмаси. Нефть ёки нефть-газ конденсатидан 120—240° да дистилляция усулида ажратиб олинади. Рангсиз, тиник ёки сарғиш суюқлик. Зичлиги 785—795 кг/м³. Дизель ёнилғиси, эритувчи, гидравлик суюқлик сифатида ишлатилади.

ЛИГУРИ ДЕНГИЗИ - Ўрта денгизнинг бир қисми, Корсика ва Эльба о.лари б-н Франция, Монако ва Италия кирғоқлари оралиғида жойлашган. Шим. қисмида Генуя қўлтиғи бор. Ҳавзасининг майд. 15 минг км². Асосий портлари: Генуя, Ливорно, Специя, Ницца. Л. д. сохиллари дунё аҳамиятидаги курорт жой, у ерда Франция ва Италия ривьералари жойлашган.

ЛИГУСТРА (*Ligustrum*) — зайтундошлар оиласига мансуб бута ва пакана дарахтлар туркуми. 35 (баъзи маълумотларда 50) тури бор. Кўпчилиги Осиёнинг тропик ва субтропик қисмида усади. Оддий Л. (*L.vulgaris*) Ўрта Осиёда ўстирилади. Бўйи 2—5 м, барглари оддий, қисқа бандли, ялтирок, чўзиқ ёки наштарсимон, новдада қарама-қарши жойлашган. Гули икки жинсли, оқ ёки сарғиш тусда, шакли во-ронкасимон, гулбарги 4 та. Меваси қора ёки тўқ қўқ, резавор. Май—июнда гуллаб, авг. — сент. да мева тугади. Л. манзарали ўсимлик. Кўпчилик мамлакатларда, жумладан, Ўзбекистонда ҳам, асосан, яшил девор ҳосил қилиш учун экилади.

ЛИДИЦЕ (*Lidice*) — Кладно ш. (Чехия)нинг жан.-шарқида жойлашган шахтёрларнинг тарихий шаҳарчаси. 2-жаҳон уруши даврида немис фашист босқинчилари Л. аҳолисини Чехословакия протектори (ҳомийси) Р. Гейдрихга суикасд уюштирган чехословак ватанпарварларини яширганликда айблаб, 1942 й. 10 июнда Л.га ўт қўйиб, уни ер б-н яқсон қилганлар. 15 ёшдан ошган барча эркаклар отилган, болалар ва аёллар концлагерларга жўнатилган. Л. номи Чехословакиянинг аҳоли пунктлари рўйхатидан ўчириб ташланган. Чехословакия босқинчилардан озод этилгач (1945), Л. ўрнида музей ташкил этилган, унга яқин жойда янги Л. шаҳарчаси қурилган.

ЛИДИЯ — Кичик Осиёнинг

ғарбидаги тарихий вилоят. Асосан, Герм ва Меандр дарёлари водийсида жойлашган. М. орқали Шаркка муҳим савдо йўллари ўтган. Лидияликлар Кичик Осиёга кўчиб келган турли элатлар таъсирига учрамай, анъанавий турмуш тарзларини сақлаб қолишган. Фригия давлати парчалангач, лидияликларнинг роли кучайган. Улар киммерийларнинг ҳукмронлигидан халос бўлиб, азалдан савдо ва маданий алоқада бўлиб келган Кичик Осиёнинг ғарбий қирғоғида жойлашган юнон шаҳарларини бўй-сундирганлар. Сардиш. Л.нинг пойтахти, ҳукмрон сулола эса — Мернадлар бўлган (подшоҳлар Гигес, Алиатт, Крез). Бу сулола вакиллари ўз ҳокимиятларини Кичик Осиёнинг шарқига, Галис дарёсига қадар ёйганлар. 547 й. форслар шоҳи Кир II Л. подшоҳи Крезни мағлубиятга учратган ва Л. Ахоманийлар давлатининг сатрапиясига айланган. Л. зодагонлари савдо муносабатлари жуда тараққий этганлиги ва мамлакатда бой олтин конлари мавжудлиги туфайли улкан бойликка эга бўлишган. Тарихда лидияликлар биринчи бўлиб танга зарб этишган — деб ҳисобланади. Мил. ав. 334 й. Л. Александр салтанати, Салавкилар давлати, Пергам ва Рим империяси таркибига (Осиё вилоятининг бир қисмини ташкил этган) кирган. Геродотнинг ёзишича, лидияликларнинг бир қисми Этрурияга кўчиб кетган.

ЛИДС — Буюк Британиядаги шаҳар, Англияда. Эр дарёси соҳилида. Уэст-Йоркшир графлигининг маъмурий маркази. Аҳолиси 724 минг кишидан зиёд (1990-й.лар ўрталари). Т. й. ва автомобиль йўллари йирик тугуни, канал орқали Ливерпул порти б-н боғланган. Мамлакатнинг муҳим саноат марказларидан. Машинасозлик ва ти-кувчилик етакчи саноат тармоқлари. Металлсозлик, жун, полиграфия, мебель, кимё, парфюмерия, озиқ-овқат саноати корхоналари мавжуд. Ун-т, шаҳар музейи, картиналар галереяси ва б. бор. Шаҳар илк бор қўлёзмаларда 7-а.да тилга олинган.

ЛИЕПАЯ (1917 й.гача расмий номи Либав) — Латвиядаги шаҳар (1625 й.дан). Болтиқ денгизидаги музламайдиган порт. Т. й. тугуни. Аҳолиси 89,4 минг киши (2000). Балиқ овлаш флоти базаси. Металлургия, машинасозлик, озиқ-овқат, энгил, ёғочсозлик саноати корхоналари бор. Пед. ин-ти, 2 театр, тарих ва бадиий музейлар мавжуд. Денгиз бўйи бальнео-балчиқ ва иқлим курорти. А. қўлёзмаларда 1253 й.дан тилга олинган.

ЛИЗ..., **...ЛИЗ** (юн. lysis — парчаланмиш, емирилиш, эриш) — қўшма сўзлар таркибий қисми бўлиб, моддаларнинг эриши, парчаланишига алоқадорлик маъносини ифодалайди (мас, лизогения, гидролиз).

ЛИЗИМЕТР (лиз... ва юн. metreo — ўлчайман) — табиий шароитга яқин муҳитда тупроқдан сув сизиб ўтганда содир бўладиган жараёнларни ўрганишга мўлжалланган қурилма. Ҳоз. вақтда Л.дан тупроқ генезиси ва ҳосилдорлигини ўрганишда, хусусан, тупроқдан минерал ҳамда органик моддаларнинг чиқиб кетиши (мас, ювилиши)ни аниқлашда кенг фойдаланилади.

ЛИЗИН, а — е-диаминокапронат кислота, $\text{H}_2\text{N}-(\text{CH}_2)_4 \sim \text{CH}(\text{NH}_2)\text{COOH}$, алмаштириб'булмайдиган аминокислоталардан бири. Мол.м. 146,19. Суюқланиш т-раси 224—225°. Қўпчилик оксиллар ва пептидлар мо-лекулалари таркибига қиради, бугдой унида 1,9%, мол гўштида 10%, сигир сутида 8,7% Л. бор. Оптик фаол D ва L - шакллари мавжуд. Асос, кислота ва сувда яхши эрийди. Пептидлар синтезида ишлатилади, бошқа аминокислоталар б-н биргаликда молларга озуқа сифатида берилади. L — Л. илк бор 1889 й.да синтез қилган.

ЛИЗИНГ (инг. lease фойдаланиш) — машина, асбоб-ускуна, транспорт воситалари, и.ч. иншоотларини узоқ муддатли

ижарага олиш; узоқ муддатли фойдаланиладиган товарлар экспортини кредитлашнинг шаклларида бири. Л.нинг, асосан, молиявий ва оддий тури бор. Молиявий Л. — муайян муддатга ижарага берувчининг капитал харажатларини тўлиқ қоплашга етарли тўловлардан иборат бўлиб, мулк эгасига бир микдор фойда ҳам беради. Оддий Л. — ижара даврида ижарага олинган мулк қисман амортизацияланади. Л. компанияси асбоб-ускуналар сотиб олиб, уларни ижарачи фирмага, одатда 1 йилдан 10—15 йилгача ижарага беради. Л.да ижарачининг шартнома муддати тугагандан сўнг асбоб-ускуналарни қолдиқ қиймати бўйича сотиб олиш (бу ҳолда эгаллик ҳуқуқи янги соҳибга ўтади); янги келишув асосида шартнома муддатини чўзиш; моддий бойликларни Л. компанияларига қайтариш ва б. кўзда тутилиши мумкин. Томонлар Л. шартномасида кўрсатилган давр мобайнида уни бузишга ҳақи йўқ. Л. компаниялари машина ва ускуналар сотиб олиш учун шахсий ва қарзга олинган маблағлардан фойдаланадилар. Давлат, одатда, уларга банкдан қарз олишлари учун имтиёзли шароитлар яратиш беради.

Л. инвестиция жарёнини молиявий таъминлашда истиқболли йўналиш ҳисобланади. Л. корхонага нисбатан кам маблағ б-н асосий фондларни янгилаш, янги маҳсулотлар и.ч.да техника базасини яратиш, мулк ижараси ҳақини ишлаб чиқарилган маҳсулотни сотишдан тушган даромад ҳисобидан аста-секин тўлаш имкониятларини яратади.

Ўзбекистонда биринчи Л. компаниялари 1994 й.дан бошлаб ташкил этила бошлади. 2003 й.да 6 та Л. компанияси ишлади. Ўзбекистон Республикасида Л. муносабатлари Ўзбекистон Республикасининг 1999 й. 14 апр.да қабул қилинган «Лизинг тўғрисида»ги қонуни б-н тартибга солинади. Л. бўйича амалий ишларни олиб борадиган «Ўзбеклизинг Интернейшнл» (1995), «Ўзқишлоқхўжаликмашлизинг» акциядорлик компаниялари республикадаги

йирик Л. компаниялари ҳисобланади.

Қодиржон Юсупов.

ЛИЗИНГ ШАРТНОМАСИ - молия ижарасига оид шартнома. Л. ш. бўйича лизинг берувчи (ижарага берувчи) 1-тараф лизинг олувчи (ижарага олувчи) 2-тараф топширигига биноан ишлаб чиқарувчи (сотувчи) 3-тараф б-н ундан ўз маблағи ҳисобига лизинг олувчи учун мол-мулк сотиб олиш ҳақида келишиш мажбуриятини; лизинг олувчи эса бунинг учун лизинг берувчига лизинг тўловини тўлаш мажбуриятини олади. Лизинг объекти ва субъектлари, лизинг тўлови, лизинг берувчи ва лизинг олувчининг мажбуриятлари, уларнинг ҳамда ишлаб чиқарувчи (сотувчи)нинг жавобгарлигига оид қоидалар Ўзбекистон Республикасининг ФК ва ЎзРнинг «Лизинг тўғрисида»ги қонуни (1999 й. 14 апр.) да белгиланган.

ЛИЗИС (лиз...) — 1) касалликнинг аста-секин тузала бориши; бунда юқори ҳароратдаги гавда т-раси секин пасайиб, касалликнинг бошқа белгилари ҳам йўқола боради (кр«змсинг акси»). Кўпгина инфекцион касалликлар (ич терлама, бруцеллез, скарлатина ва б.)га хос; 2) ферментлар, бактериолизинлар, бактериофаглар, антибиотиклар ва б. омиллар таъсирида хужайралар, жумладан, микроорганизмларнинг емирилиши, тўқималар структурасининг бузилиши.

ЛИЗОГЕН КОНВЕРСИЯ - лизогенизация туфайли бактериялар хоссаларининг ўзгариши. Л.к. бактериофагларнинг бактерия геномига янги генетик ахборот киритилиши б-н боғлиқ. Л.к. жараёнида, кўпинча, бактерия хужайраси қобиғининг антиген тузилмаси, токсинларни синтезлаш хусусияти, айрим фагларга таъсирчанлиги ва б. хусусиятлари ўзгаради. Бундай ўзгаришлар бактерия хужайраси авлодлари ирсиятига то фагларнинг йўқолишигача ўтиб боради (қ. Лизогения). Вирулент фаглар таъсири-

да бактериялар хоссаларининг ўзгариши фаг кон-версияси дейилади.

ЛИЗОГЕНИЯ (лиз... ва юн. geneia — келиб чиқиш, яратиш) — хужайра ичида нопатоген (касаллик пайдо қилмайдиган) профаг шаклда мавжуд бўладиган бактериофаг б-н бактериялар ўртасидаги симбиотик муносабатлар. Л. назариясининг асосий қоидалари 1950 й. да А. Львов томонидан ишлаб чиқилган. Профаг сақловчи хужайралар лизоген хужайралар, улар Иопуляциясининг фаг заррчалари ҳосил қилиш хусусияти эса лизогенлик дейилади. Лизогенлик бактерия штамларининг доимий хусусияти бўлганидек лизоген хужайраларнинг фақат айрим популяциялари профагни йўқотади. Профаг туфайли лизоген хужайралар бир қанча янги белгилар, мас, бактериофаг б-н қайта зарарланмаслик хусусиятига эга бўлиб қолади. Иммуник лизоген профаг ДНКси назоратида синтезланадиган, фагларнинг вегетатив кўпайишини бошқариб турадиган фаглар генлари экспрессиясига тўсқинлик қиладиган репрессор оксилнинг хужайрада мавжудлиги б-н боғлиқ. Бактерияларнинг фақат лизо-генизациялаш жараёнида кузатиладиган ўзгарувчанлик типи лизоген кон-версия деб аталади. Л. бактериялардаги ўзгарувчанлик ва ирсиятнинг кўпчилик масалаларини ўрганиш учун қулай модел ҳисобланади.

ЛИЗОСОМА (лизоз... ва ...сома) — хужайра органоиди, хужайра ичида озиқ ҳазм бўлишини таъминлайди. Зам-буруғлар ва хайвонлар хужайрасида бўлади. Шакли пуфакчага ўхшаш, бир мембранали, диаметри 0,2—0,8 мкм. Мембранаси ва матриксида 20 дан ортиқ гидролитик ферментлар (фосфатаза, нуклеазалар, катепсин, коллагеназа, глюкокурионидаза, глюкозидаза ва б.) бор. Ферментлари кучсиз кислотали муҳитда фаол. Хужайрада ўнлаб Л. бор. Голжи аппаратида ҳосил бўлади. Дастлаб ферментлари пассив бўлиб, бир-ламчи Л.

эндоцитоз пуфакчалар (фагосомалар) б-н қўшилгач, уларнинг ферментлари фаоллашади ва ютилган озиқ моддалар ҳазм бўла бошлайди, яъни иккиламчи Л. — ҳазм вакуоллари шаклланади. Л.-хужайранинг ўзини ҳазм қиладиган бўлса (автолиз) автофагирловчи вакуоллар (автофагосомалар, цитолизосомалар) дейилади. Л. яхлит хужайра ёки хужайра оралиғи моддаларини чиқариб ташлаш (итбаликлар думининг сўрилиб кетиши, тоғай ўрнида суяк ҳосил бўлиши, яллиғланган жойдаги тўкималарнинг емирилиши) да ҳам иштирок этиши мумкин. Иккиламчи Л.ларда озиқ моддаларнинг чала парчаланиб, қолдиқ моддаларнинг тўпланиб бориши хужайранинг қариганлигини кўрсатади. Ўсимлик хужайрасида Л.лар топилмаган.

ЛИЗОЦИМ (лиз...ва юн. zyme — хамиртуруш), мурамидаза — гидролазалар синфига мансуб фермент, бактерия хужайралари пардасини емиради. Мукополисахаридларда N - ацетилмурамин кислота, P - глюкозид боғини ва N-ацетилглюкозаминнинг парчаланишини катализлайди. Л.одам ва хайвонлар организмнинг кўпгина тўкима ва суюқликлари (кўз ёши, балғам, сўлак, талоқ, жигар, шиллиқ қаватлар), шунингдек, айрим ўсимликлар, бактериялар ва фагларда топилган; товук тухуми оксида айниқса кўп. Ту-хум оксида Л.и тўлиқ ўрганилган, у 129 аминокислота қолдиғидан иборат, мол.м. 14.000 га яқин Л. одам ва хайвонлар организмнинг ташқи муҳит б-н алоқа бўладиган жойлари (кўз, бу-рун-ютқин ва б.)да бактерияга қарши тўсиқ (барьер) ҳосил қилади. Л. препарати кўз, бурун-ҳалқум касалликларини даволашда, ярада, куйганда, акушерлик амалиётида, шунингдек, озиқ-овқат саноатида ва б.да ишлатилади.

ЛИКАСИ (1966 й.гача Жадовиль) - Конго Демократик Республикасидаги шаҳар. Шаба провинциясида. Т. й. стан-

цияси. Аэропорт бор. Аҳолиси 300 мингдан зиёд киши (1990-й.лар ўрталари). Мис-кобальт рудалари қазиб олинadиган ва рангли металллар ишлаб чиқариладиган р-н маркази. Рух концентратларига ишлов берилadi. Кимё саноати, қурилиш материаллари ва темир-бетон конструкциялари и.ч. корхоналари, минералогия музейи бор. Л.га 1917 й.да асос солинган.

ЛИКВАЦИОН КОНЛАР - таркибида металл сульфидлар мавжуд бўлган маг-манинг совиши ва кристалланишидан ҳосил бўлган фойдали қазилма уюмлари. Ликвация натижасида силикатли ва сульфидли эритмалар ҳосил бўлади. Силикатли эритмани совиб қотишида габбро-перидотитли магматик жинслар, сульфидли эритманинг кристалланишида эса сульфид рудали конлар ҳосил бўлган. Бундай конлар ликопчасимон массивларнинг туб қисмида ташкил топган. Сульфидли мис-никель Л.к. кенгрок тарқалган, уларнинг таркибида кўп микродорда пирротин, пентландит, халькопирит ва бир оз магнетит, кобальт ҳамда платиноид минераллари бўлади. Рудалар массив ва холдор тузилишида. Сульфидли мис-никелли Л.к.ни ичида энг йирик ва рудага бойлари маълум ва улар мис, никель, кобальт ва платиноидларни қазиб олишда асосий манба ҳисобланадилар (мас, Россияда Норильск, Талнах, Печенга, Канадада Садбери, Австралияда Камбал конлари).

ЛИКВАЦИЯ (лот. liquatio — суюқланиш, эриш) — т-ра пасайганда бир жинсли суюқ магманинг бир-бирига аралашмайдиган турлича таркибли икки эритмага ажралиш жараёни. Ушбу хамирга ўхшаш суюқ магманинг кристалланиши натижасида таркиби бўйича ҳар хил минерал агрегатлар (тоғ жинслари ва рудалар) ҳосил бўлади, мас, асосий магмадан сульфидли эритма ажралиши Л. натижасидир. Айрим олимлар (Левинсон-Лессинг, Дэли, Ниггли ва б.) Л.ни магманинг кристалланишигача

бўлган дифференция-циясининг асосий усулларида бири деб ҳисоблайдилар, бошқалар (Белянкин, Грейг, Фогт ва б.) экспериментал маълумотларга асосланиб ликваци-яли конларни ҳосил бўлишига олиб келадиган бу жараён факат сульфид силикатли эриган кришмалардагина бўлиши мумкин деб фикр юритадилар.

Силикатлар (айниқса, учувчи компонентлар — бор, сув, фторга бой силикатлар)даги Л. ҳодисани америкалик (О.Ф.Татл, Ж.Фридман) ва рус геологлари (Д.П.Григорьев, О.А.Есин, Я.И.Ольшанский ва б.) тажрибада аниқлашган. Ўзбекистондаги кўпчилик тоғ жинслари ва фойдали қазилма конлари Л. натижасида пайдо бўлганлиги аниқланган. Америкалик олим Э. Роддернинг (1969) фикрича, Гавайи о.даги базальтлар ва Ойдаги вулкан жинсларининг пайдо бўлишида Л. муҳим роль ўйнаган.

ЛИКВОР (лот. liquor — суюқлик) — орқа мия суюқлигининг иккинчи номи.

ЛИКЁР (франц. liqueur, лот. liquor — суюқлик) — кучли спиртли ичимлик. Таркибида 20% дан 35% гача қанд, 45% гача (ҳажмига нисбатан) спирт бўлади. Дастлаб, Голландияда пайдо бўлган. Қад. хушбўй Л. тайёрлаш рецептларини турли мамлакатларда монахлар ва ап-текарлар турли шифобахш ўтлар, илдизлар, ўсимлик гуллари ва меваларидан тайёрлашган. Уни тайёрлаш усуллари сир сақланган. Кучли десерт ва кремли Л.лар бор. Л. тайёрлаш учун таркибида қанди кўп (24—26%) бўлган узум навлари ишлатилади, қанди кам бўлганига эса концентрланган узум шарбаги қўшилади. Л. меваларнинг спиртланган шарбатидан, хушбўй ўтлар, илдизлар, уруғлар, барглар, гуллар, цитрус меваларининг пўстлоқлари, дуккаклар (кофе, какао), дориворлар (долчин ва б.), эфир мойларининг спиртдаги эритмалари ва б.дан ҳам тайёрланади.

ЛИКИЯ — Кичик Осиёнинг жан.даги

кадимги тарихий ўлка. Ликийлар яшаган. Мил. ав. 6-адан форслар тасарруфида, кейин Александр салтанати, Птолемейлар давлати, Рим империяси таркибига кирган (мил. 43 й. Ликия ва Памфилия вилоятларининг бир қисми бўлган).

ЛИКОШИН Нил Сергеевич (1860—1922) — Туркистон ўлкасини тадқиқ этган рус шарқшуноси; асли харбий, Туркистон генерал-губернаторлиги маъмурияти тизимида бир қанча масъул лавозимларда ишлаган. 1917 й. янв. да истеъфога чиққан. 1918—20 й.ларда Тошкентдаги Туркистон халқ ун-тида этнография ва туркий тиллардан даре берган. Этно-археологик кузатишлар олиб борган. Илмий ўлкашуносликка оид 800 га яқин мақрла ва рисоалар ёзган. Л.нинг «Ярим умр Туркистонда» китоби Туркистон халқларининг этн.сига оид муҳим манба саналади. Шарқ олимларининг кўплаб асарларини араб ва ўзбек тилидан рус тилига таржима қилган.

Ас: «Хороший тон» на Востоке, Петроград, 1915; Пол жизни в Туркестане, Петроград, 1916.

ЛИЛИПУТ — энг пакана одам [Ж.Свифтнинг «Гулливернинг саёхатлари» романидаги (афсонавий) мамлакат — Лилипутиянинг митти одамлари номидан].

ЛИЛИЯ — қ. Пиёзгул.

ЛИЛЬ — Франциянинг шим. қисмидаги шаҳар. Нор департаментининг маъмурий маркази. Дель дарёси соҳилида жойлашган. Т.й. ва автомобиль йўллари тугуни, дарё порти. Аҳолиси 191 минг киши (1999). Шим. саноат р-нининг маркази. Тўқимачилик саноати ривожланган. Огир машинасозлик, кимё (минерал ўгитлар, бўёқ, кислоталар, сунъий тола и. ч.), озик-овқат саноати кор-хоналари мавжуд. Ун-т (1530), мусиқа академияси, метрополитен бор. 15—17-а.ларга оид меъморий ёдгорли-

клари сақланган. Шаҳарга 11-а.да асос солинган.

ЛИЛОНГВЕ — Малави пойтахти. Марказий провинциянинг маъмурий маркази. 1100 м баландликда жойлашган. Аҳолиси 440,4 мин киши (1998). Иклими экваториал, муссонли иқлим. Йиллик ўртача т-ра 20°, йилига 2500 мм гача ёғин ёғади. Л. — Малавини Мозамбик ва Замбия б-н боғловчи асосий т.й. ва автомобиль йўллари тугуни. Тамаки экиладиган р-н маркази. Тамаки, маккажўхори ва бошқа қ.х. маҳсулотларини қайта ишловчи корхоналар, кийим-кечак ф-калари, тамаки аукциони бор. Аэропорти халқаро аҳамиятга эга. Шаҳарга 1902 й.да инглиз мустам-лакачилари таянч пункти сифатида асос солинган. 1964 й.да мамлакат пойтахтини Зомбадан Л.га кўчириш ҳақида қарор қабул қилинди. 1975 й.дан Л. — расмий пойтахт. Л.да Зомба унти таркибидаги қ.х. коллежи ва «Камузу» коллежи, Миллий кутубхона ва б. бор. Эски шаҳар ва янги пойтахт қисмларидан иборат.

ЛИМА — Перу пойтахти. Мамлакатнинг муҳим иқтисодий, сиёсий ва маданий маркази. Тинч океан соҳилида жойлашган. Анд тоғлари этагида. Иклими тропик чўл иклими. Ўртача т-раси авг.да 16°, фев.да 23°. Йилига 40 мм ёғин ёғади. Аҳолиси 7,4 млн. киши (2000). Л.га 1535 й.да испанлар асос солган. Уч аср давомида испанларнинг Жан. Америкадаги мустамлакаларининг маркази ва Перу вицеқиролигининг пойтахти бўлган. 1821 й.дан Перу Республикасининг пойтахти. 1881—83 й.ларда Чили кўшинлари оккупация қилиб турган.

Т.й. ва автомобиль йўлларининг йирик тугуни. Л.дан Пан-Америка шоссеси ўтган. Аэропорти халқаро аҳамиятга эга. Л. шаҳар атрофи ва Кальяо б-н бирга намлакатдаги ишлаб берувчи саноат маҳсулотининг 80% ни беради. Асосий саноат тармоқлари: тўқимачилик, озик-овқат, металлсозлик, кимё, нефтни қайта

ишлаш саноатлари. Тайёр қисмлардан автомобиль ва электр асбоблари и.ч. корхоналари бор. Ун-тлар, жумладан, Сан-Маркое унти (1551), 3 та ФА, музейлар, миллий кутубхона, театрлар, расадхона, ботаника боғи ва б. бор. Меъморий ёдгорликларидан Торре Тагле саройи (1795), собор (1572—1797), президент саройи ва б. сақланган.

ЛИМАН (юн. limen — гавань, қўлтиқча) — 1) қирғоқлари унча баланд бўлмаган, лекин кўпинча тик қирғоқли, чўзиқ қўлтиқ. Л. денгиз соҳилининг пасайиб, текисликлардаги дарё водийлари ва жарликларнинг сув босишидан ҳосил бўлади. Кўпинча дарё қуйилиш жойининг давомидан иборат. Л. майдони бир неча м2 дан ўнлаб км2 га чиқиш жойи денгизга туташ ёки саёзлик б-н ажралган бўлади. Дунайнинг қуйилиш жойидаги Л. Гирла деб аталади. Азов ва Қора денгизларининг шим. соҳилларида Л. кўп. Бу ерларда Ҳожибей, Днепропетровск, Куяльник каби катта Л.лар бор. Кўпинча, Л.да майда қум, алевроит ва гил, шунингдек, органик моддалар тўпланиб, ёнувчи сланец, кўмир, нефть конлари ва боксит ётқизиклари ҳосил бўлиши мумкин. Қуруқ иқлимли жойларда ва материкдан чучук сув кам келганда Л. сувида тузлар ёки тузли лойқа чўкиб, шифобахш балчиқ пайдо бўлади; 2) РФ Европа қисмининг қурғоқчил жан.-шарқий районларидаги саёз қўлмақлар. Баҳорда Л.га кор-муз сувлари тўлиб, муваққат қўллар ҳосил бўлади, ёзда эса қуриб қолади. Бундай Л.лардан ўтлоқ ва хайдаб экин экиладиган ер сифатида фойдаланилади.

ЛИМАН СУҒОРИШ, лиман усулида суғориш - ерни эрта баҳорда эриган қор ва дарёларнинг тошқин сувларини лиманларда тутиб қолиш б-н бир марта бостириб суғориш. Экинлар етиштириш учун тупроқда етарли нам тўплаш мақсадларида ўтказилади. Л.с. ярим қурғоқчил минтақалар (Волгабўйи, Шим. Кавказ, Ғарбий ва Шарқий Сибирнинг

чўл минтақалари, Украина, Қозоғистон ва б.)нинг ўсимликлар учун баҳорги бир марта бостириб суғориш ва сўнгра ёзги ёғинлар ҳисобига тупроқда тўпланадиган нам захираси кифоя қиладиган шароитларида қўлланилади. Доимий суғориш усулига қараганда жўн ва 9—30 марта арзонга тушади. Лиманни барпо этишга қилинган харажат кўшимча ҳосил эвазига 1—4 йилда қопланади.

Лиманларнинг турига қараб турли экинлар етиштирилади. Лиман суғориш тупроқ пайдо бўлиш жараёнини ўзгартириш б-н бирга экинлар ҳосилдорлигини оширишга олиб келади. Су-ғоришнинг бошқа турларини қўллаш мумкин бўлмаган жойларда ўрмон дарахтларини Л.с. муҳим аҳамият касб этади.

Л.с. нишаблиги кичик (0,001—0,002) ва текис рельефли жойларда юқори самара беради. Рельефнинг қуйи ҳамда ўрта ва юқори қисмларида сунъий тўсиқ ҳосил қилиш йўли б-н лиманлар барпо этиш мумкин. Суғориладиган майдон — лиманларда сув махсус тупроқ тўсиқлар, тўғонлар ва турлича гидротехник иншоотлар ёрдамида тутиб қолинади ва дала-лар бўйлаб тақсимланади. Тупроққа сингиб кетмаган ортиқча сув сувчиқаргичлар орқали ташлаб юборилади. Лиманлар оддий ва поғонали, саёз ва чуқур сувли турларга бўлинади.

Зиёмиддин Артуқметов, Абдурахим Эрматов.

ЛИМАСОЛ, Лемесос — Кипр жан. даги шаҳар. Лимасол округининг маъмурий маркази. Ўрта денгиз бўйидаги порт. Аҳолиси 192,5 минг киши (1999). Вино ва коньяк и.ч. марказларидан. Тўқимачилик, тикувчилик саноати, қурилиш материаллари и.ч. корхоналари, археология музейи бор. 13—17-а.ларга оид меъморий ёдгорликлари сақланган.

ЛИМБ (лот. limbus — хошия) — 1) штрихлар б-н тенг (мас, айланани градуслар, минутлар ва б.) бўлақларга бўлинган

ясси металл халқа. Л. — астрономик, геодезик, физик ва б. бурчак ўлчаш асбобларининг энг муҳим қисми. Бурчак ўлчаш асбобларида бурчакларни ҳисоблаш учун ишлатилади; 2) Қуёш, Ой, Сайёра гардишининг кўринадиган чети.

ЛИМБИК СИСТЕМА (лот. *limbus* - ҳошия), висцерал мия — бош миянинг анатомик ва функционал жиҳатдан бири-бирига яқин бўлимлари мажмуи. Л.с. мия пўстлоғи б-н ҳам, пўстлок ости тузилмалари б-н ҳам боғланган бўлиб, хид билишда ва ички аъзолар фаолиятини тартибга солишда иштирок этади. Лекин Л.с.нинг асосий функцияси организмнинг хатти-ҳаракатлари ва руҳий фаоллигини юзага чиқарадиган ўз-ўзидан бошқарилиш жараёнларига боғлиқ. Л.с.нинг турли қисмларига турли усуллар б-н таъсир этиш ёки уларни зарарлаш йўли б-н қўрқиш, ғазабланиш ва ш. к. бошқа ҳолатларни пайдо қилиш ёки бар-тараф этиш мумкин (яна қ. Бош мия).

ЛИМЕРИК — Ирландиянинг жан.-ғарбий қисмидаги шаҳар. Лимерик графлигининг маъмурий маркази. Аҳолиси 80 минг киши (1990-й.лар охири). Т.й. станцияси. Шаннон дарёси эстуарийсидаги порт. Аэропорти халқаро аҳамиятга эга. Қ.х. маҳсулотлари қайта ишланадиган ва савдо қилинадиган марказ. Машинасозлик, электротехника, тикувчилик, кўн-тери, қурилиш материаллари, радио-аппаратуралар и.ч. корхоналари мавжуд. Нафис тур тўқилади. Картиналар галереяси бор. 9—17-а.ларга оид меъморий ёдгорликлари сақланган.

ЛИМИТ (лот. *Limes* — чек, чегара) — мат.нинг муҳим тушунчаларидан бири. Агар бир ўзгарувчига боғлиқ иккинчи ўзгарувчи биринчи ўзгарувчининг ўзгариш жараёнида а сонга чексиз яқин-лаша, а сони иккинчи ўзгарувчи миқдорнинг лимити дейилади. Бу ерда Л. тушунчаси ўзгариш ва чексиз яқинлашиш жараёни ҳақидаги тасаввурга боғлиқ.

Л.нинг аниқ математик таърифи 19-а. бошларида шаклланди (қ. Кетма-кетлик). Натижада мат.да янги усул — Л.лар усули пайдо бўлди. Бу усулнинг татбиқи ва ривожиди дифференциал ҳисоб ва интеграл ҳисобнинг яратилишига, математик анализнинг вужудга келишига олиб келди.

Л. назариясида Л.ларнинг хоссалари текширилади, ўзгарувчи миқдор Л.нинг мавжуд бўлиши шартлари ўрганилади, бир неча содда ўзгарувчи миқдорларнинг Л.ларини билган ҳолда мураккаб функциялар Л.ларини ҳисоб-лашга имкон берадиган қоидалар то-пилади. Л. назариясининг асосий тушунчаларидан бири чексиз кичик — Л.и нолга тенг бўлган ўзгарувчи миқдор тушунчаси. Л. назариясининг яратилишига И. Ньютон, Ж. Д'Аламбер, Л. Эйлер, О. Коши, К. Вейерштрасс, Больцанолар катта ҳисса қўшишган.

ЛИМИТ НУҚТА - тўпламнинг Л. н: шундай М нуқтадирки, унинг ҳар қан-дай атрофида шу тўпламнинг М дан фарқли камида битта нуқтаси бўлади. Бундан шундай хулоса чиқадики, Л. н.нинг ҳар қандай атрофида мазкур тўпламнинг чексиз кўп нуқтаси бўлади. Тўпламининг Л. н.си тўпламнинг ўзига қарашли бўлиши ҳам, қарашли бўлмаслиги ҳам мумкин.

ЛИМИТ ТЕОРЕМАЛАР - эҳтимоллар назариясидан тасодифий миқдорлар кетма-кетлиги %п нинг п чексизликка интилишидаги хусусиятлари ҳақидаги теоремалар. Л. т. эҳтимоллар назариясининг асосий натижаларини баён этиш шаклидир. Катта сонлар қонуни, марказий лимит теорема, такрорий логарифм қонуни Л. т.нинг хусусий ҳолларидир. Бу факт дастлабки Л. т.дан бўлиб, Муавр — Лаплас теоремаси дейилади.

ЛИМНОЛОГИЯ (юн. *Limne* - қўл, ҳовуз ва ...логия) — қ. Қўлшунослик.

ЛИМОН, лиму (*Citrus limon*) — ру-

тадошлар (цитруслар туркуми)га кирадиган доим яшил кўп йиллик дарахтлар тури, мевали экин. Ватани — Жан. ва Жан.-Шарқий Осиё. Ёввойи ҳолда ўсиши аниқланмаган. Ўрта Денгиз, АҚШ, Мексика, Аргентина ва б. мамлакатлар субтропикларида, Кавказнинг Қора денгиз бўйларида, Ўрта Осиёда (траншеяларда) экилади. Шунингдек, уй шароитларида ўстирилади. Дарахти бал. 3—7 м, шохшаббаси ёйиқ. Новдалари тиканли, баъзилари тикансиз. Бар-ги калин, оч яшил, чўзиқ-тухумсимон. Гуллари икки жинсли, ок, хушбўй. Меваси тухумсимон, баъзан думалок. ўртача оғирлиги 120—400 г га боради. Пўсти сариқ, силлик ёки ғадир-будур, тахир. Эти 8—12 паллали, оч сариқ, серсув, нордон. Шарбати таркибида 3,5—8,1% кислота (асосан, лимон кислота), 1,9—3,0% канд, витамин С (100 г ида 45—140 мг), РР ва В ҳамда пектин моддалар, темир, фосфор, калий, кальций, магний тузлари бор. Асосан, хўллигича ейлади, кондитер маҳсулотлари тайёрлашда, шарбат, лимонад, лимон кислота олишда ишлатилади.

Л. қаламчасидан ва пайвандлаш йули б-н кўпайтирилади. Боғда 2,5><4 схемада экилади. Кўчати ўтказилганидан кейин 3—4-йили хреил беради. 1 туп дарахти 15—20 кг ҳосил қилади. Очиқ боғларда Л. куклам, ёз ва кузда усади, қишда тиним даврига ўтади. Кўкламда гуллайди, меваси 150—170 кунда етилади. Траншея шароитида эса кузда ҳарорати 3—5° га тушганда ўсишдан тухтаб, кўкламда ҳарорат 10—12° га кўтарилганда ўсишни давом эттиради. Барглари ҳар 2—3 йилда янгиланади. Л. иссиқсевар, ёругсевар ва намага талаб-чан ўсимлик. —1,5, —2° да мева ва пишмаган новдаларини, —5, —6° да тупини совуқ уради. Ҳаво ҳарорати 17—18° да бўлганда нормал ривожланади. Л. чи-риндига бой, сувни яхши ўтказадиган енгил тупроқларда мўл ҳосил беради. Л. Ўзбекистонда 1949 й.дан траншеяда ўстирила бошлади. Л.нинг Новогрузинский, Ударник, Мейер ва б. навлар бор. Мейер нави траншея шароитида эки-

лади, дарахти паст бўйли кам тиканли, апр. — майда ёппасига гуллайди; кўчати ўтказилгач, 2-йили хреилга киреди. 4—5 ёшли дарахти 50—70 дона, 9—10 ёшдагиси 120—150 дона мева беради. Меваси окт.— ноябрда пишади. Кейинги йилларда халқ се-лекционер, фахрий академик Зайниддин Фахридинов етиштирган йирик мевали (400—950 г) Тошкент, Юбилейний нав Л.лари ҳам ўстирилмоқда.

Ад.: Кульков О.П., Мухамедов Ш. З., Ўзбекистоннинг субтропик ўсимликлари, 1968; Фахридинов З., Тошкент лимони, Т., 1969.

Рихсивой Жўраев.

ЛИМОН КИСЛОТА, 2-гидрокси-1,2,3 — пропантрикарбон кислота ($\text{HOOCCH}_2\text{C}(\text{OH})\text{COOH}$ - уч асосли органик кислота; тиниқ кристаллардан иборат рангеиз, хидсиз модда. Мол.м. 192,12, зичлиги 1,665 кг/м³, суюқланиш т-рси 153,5°. Сув ва спиртда яхши, кўпчилик органик эритувчиларда ёмон эрийди. 175° да бир молекула сув ажралиб, аконит ва 3-кетоглутар кислоталар аралашмаси ҳосил бўлади. Л.к. хужайра нафасини юзага чиқарадиган биокимёвий реакциялар системасида зарур компонентдир (қ. Трикарбон кислоталар цикли). Л.к.нинг бошқа функцияларидан бири организмда кислота-ишкор мувозанатини сақлашдан иборат. Лимон, крижовник, малина, узум ва б. меваларда учрайди. Цитрус меваларида 6—8%, тамаки баргларида 8—14%, ғўзапояда, баъзи маданийлаштирилган бактериялар суюқликларида 10% гача Л.к. бўлади. Саноатда шакарни *Aspergillus niger* штамми б-н биж-ғитиб, шунингдек, тамаки баргларидан (никотинни ажратиб олингандан сўнг) олинади. Л.к. ва унинг тузлари озик-овқат саноатида, тиббиётда, металллар юзаларини курум ва зангдан тозалашда ва органик синтезда қўлланади.

ЛИМОНАД — чанқов босадиган спиртсиз ичимлик. Мева (олма, нок, апельсин ва б.) шарбатига сув, шакар,

карбонат кислота ва хушбўй таъм берадиган моддалар кўшиб тайёрланади.

ЛИМОНИТ — Fe^{3+} гидроксидлари аралашмалари, табиий минерал агрегатларнинг умумий номи. Асосида кўнғир рангли сертупрок ёки суяклик окимидан ҳосил бўлган массалар мавжуд. Келиб чиқиши гиперген. Л.нинг уюмлари юқори сифатли темир руда конларини ҳосил қилади.

ЛИМОНЎТЛАР, лимонник (*Schisandra*) — магнолиядошлар оиласига мансуб ўсимликлар туркуми. Икки уйли, чирмашиб усади. 14 тури бор. Шарқий Осиё тоғ ўрмонларида учрайди. Барги кизил, чўзиқ тухумсимон, ўткир учли, чети кунгурали, бандли, кетма-кет жойлашган. Гули бир жинсли, оқ ёки пушти, хушбўй. Меваси 1 — 2 уруғли, думалок, кизил, зич шингилга тўпланган, лимон мазаси ва ҳиди бор. Меваси ва уруғи таркибида лимон, олма ва б. органик кислоталар, углеводородлар, витамин С, эфир мойлари ва б. бўлади. Л. (настойкаси ва порошоги) ақлий ва жисмоний чарчаганда, меҳнат қилиш ва кўриш қобилияти сусайганда марказий нерв системаси фаолиятини кучайтирувчи, организм тонусини кўтарувчи, шунингдек, юрак-томир системаси ва нафасни ях-шиловчи восита сифатида ишлатилади. Хитой Л. экилади. Л. асосан, уруғидан кўпайтирилади, уруғи баҳорда ёки кузда питомникларга экилади.

ЛИМПОПО, Тимсоҳли дарё — Жан. Африкадаги дарё. Уз. 1600 км, хавзасининг майд. 440 минг км². Энг катта ирмоғи — Улифантс. Витватерсранд тизмасининг шим. ён бағридан бошла-нади. Мозамбик пасттекислигидан ўтиб, Ҳинд океанига қуйилади. Юқори қисмида қурғоқчил ерлардан оқиб ўтгани учун суви кам, қуйи қисмида бир неча ирмоқ қуйилади. Ўртгача сув сарфи 800 м³/сек. Ёзда ёғингарчилик даврида дарёнинг қуйи оқимида сув сатҳи 5—7 м

кўтарилади. Қуйилиш жойидан бошлаб 160 км масофада йил давомида кема катнайди. Суғоришда фойдаланилади.

ЛИМУЗИН (франц. Limousine, Франциядаги тарихий вилоят Лимузен номидан) — енгил автомобилнинг берк кузови; олд ўриндиғи салоннинг кейинги қисмидан ойнабанд тўсиқ б-н ажратилган бўлади. Л. турдаги кузов юқори турдаги катта автомобилларда ҳам қўлланади.

ЛИМУЗИН — гўшти учун боқиладиган қорамол зоти, Франциянинг марказий ва жан.-ғарбий вилоятларидаги гўштдор қорамоллар зотларидан танлаш ва саралаш асосида яратилган. Франциянинг Лимузин тарихий вилояти номи б-н аталган. Зот сифатида 19-а.дан маълум. Л. зоти моллари тез ети-лувчан, мускуллари кучли ривожланган, суяклари ингичка, туси кизил. Буқалари вазни 1000—1200 кг, сигирлари вазни 600—650 кг. Сигирлари серпушт. Йиллик соғими 1500—1800 кг. Бузоқлари сут эмиш даврида жадал ўсади ва 8 ойлигида тирик вазни 240—300 кг га етади. Бузоқ гўшти олиш мақсадида 3 ойлик бузоқлар 150—170 кг га етганда сўйилади. Буқачалар гўштга жадал боқилганда 12 ойлигида 500 кг вазнга етади. Л. ҳар хил табиий хўжалик шароитга яхши мослашади. АҚШ, Англия, Венгрия, Германия, Россия ва б. давлатларда кўплаб тарқалган. Белоруссия, Украина, Литва ва б. да Л. зотидан бошқа зотлар б-н чатиштиришда самарали фойдаланилмоқда. Л. зоти буқалари уруғи Ўзбекистонга 2002 й.дан бошлаб олиб келинмоқда ҳамда Фарғона ва б. вилоятлар бўрдоқчилик корхоналари ва фермер хўжалиқларида каммаҳсул бўлган сигирларни саноат усулида ча-тиштиришда фойдаланилмоқда.

Убайдулла Носиров.

ЛИМФА (лот. *lympha* — тиник сув, намлик) — одам ва умуртқали хайвонларнинг лимфа томирлари ва лимфа ту-гунларида бўладиган оксил таби-

атли, таркибига кўра, қрн плазмасига яқин рангсиз ёки оч сариқ суюқдик. Организмда Л. хужайралар ва тўқималарни озик моддалар б-н таъминлаш ҳамда моддалар алмашинуви махсулотларини чиқариб ташлаш функциясини бажаради. Л. қондан тўқималарга узлуксиз ўтиб турувчи кислород ва озик моддаларга бой тўқима суюқлигидан ҳосил бўлади; хужайралардан тўқима суюқлигига ажралиб чиққан моддалар алмашинуви махсулотининг бир қисми қайтадан қонга ўтади, қисмини эса суюқлик б-н лимфа капиллярларига ўтиб, Л. ҳосил қилади. У таркиби ва ҳоссаларига кўра, қон плазмасидан фарқланади (оксиди, солиштирма оғирлиги ва ёпишқоқлиги кам бўлади ва ҳ.к.). Одам танасида тахм. 1-2 л Л. бўлади, у лимфа капиллярлари, лимфа томирлари ва лимфа йўллари бўйлаб ҳаракат қилиб, веноз қонга қуйилади. Л. суюқ қисм (лимфоплазма) ва шаклли элементлардан ташкил топган. Лимфо-плазма таркибига оксиллар, глюкоза, минерал моддалар, нейтрал ёғлар қиради. Л.нинг шаклли элементлари лимфоцитлар, моноцитлар ва лейкоцитларнинг баъзи турларидан иборат (қ. Қон). Бирок аъзо фаолияти кучайганда унда Л. ҳосил бўлиши тезлашади. Л.нинг миқдори ва қимёвий таркиби, жумладан, ундаги ёғ ва оксилнинг фоиз миқдори унинг қайси аъзодан оқиб келишига, мазкур аъзодаги моддалар алмашинувининг хусусиятларига боғлиқ. Мас, ёғли овқат егандан сўнг ичак лимфа томирларида кўп миқдорда ёғ бўлганлиги туфайли Л. оқ рангга қиради. Ички секреция безларидан оқадиган Л.да эса маълум миқдорда гормонлар бўлади. Лимфа тугунларида Л. лимфоцитлар б-н бойийди. Л. тугунларидан бир неча марта оқиб ўтиб, филтрланади (тўқималардан ўтган бактериялардан ва б. зарарли моддалардан тозаланади) (қ. Лимфа системаси).

ЛИМФА СИСТЕМАСИ - одам ва умуртқали ҳайвонларда тўқима ва аъзолардан лимфа олиб кетиб, веноз си-

стемасига қуядиган капиллярлар ва б. томирлар, тузилмалар. Одамнинг Л.с. — лимфа капиллярлари тури, лимфа томирлари читали, лимфа тугунлари ҳамда иккита лимфа йўлидан ташкил топган. Л.с. тўқималараро суюқликнинг ортиқчасини чиқариш ва уни веноз оқимга қайта ўтқизишда, тўқималардан капилляр қон томирларга сўрилмаган оксил моддалар, коллоид эритмаларнинг ўзлаштирилишида қатнашади. Л.с. юрак-томир системасига қиради. Лимфа капиллярлари бош қисми берк сиртмоқ ва бўртмалар ҳосил қилувчи турли шаклдаги найчалардан иборат. Улар бош ва орқамия, талок, тоғай, кўз оқи ҳамда гавҳари ва плацентадан ташқари барча аъзоларда мавжуд. Лимфа капиллярларининг диаметри қон томир капиллярларникидан бир неча марта ортиқ. Улар девори юқори ўтказувчанликка эга. Лимфа капиллярлари тўридан лимфа томирлари шаклланиб, уларда лимфа оқимини йўналтириб турадиган клапанлар (қопқоқчалар) бўлади. Лимфа томирлари қовузли кичгаллар ҳосил қилади. Бу кичгалардан аъзолар ичидаги лимфа томирлари шаклланиб, улар аъзодан чиқадиган лимфа томирларига айланади. Ҳар бир ички аъзода юза ва чуқур жой-лашган лимфа томирлари фарқ қилинади. Одам танасида ҳам теридан, тери ости ёғ қатлами ва фасциялардан бошланувчи юза лимфа капиллярлари бор. Чуқур лимфа томирлари суяк, суяк уст пардаси, бўғимлар, мускуллар, нервлар ва қон томирлардан капиллярлар б-н бошланади. Лимфа томирлари тегишли жойларда йўғонлашиб, лимфа тугунларини ҳосил қилади. Тўқима суюқлигининг босими, лимфа йигилиши ҳамда гавда мускулларининг қис-қариши туфайли лимфа Л.с. бўйлаб ҳаракатланади. Аъзодан ташқаридаги лимфа томирлари яқинда жойлашган лимфа тугунларига қуйилади.

ЛИМФА ТОМИРЛАРИ - қ. Лимфа системаси.

ЛИМФА ТУГУНЛАРИ, лимфа безлари — одам ва юксак умуртқали ҳайвонларнинг лимфа системаси тузилмалари. Л.т. қон яратиш аъзоси (қ., Қон) ва касаллик қўзғатувчи микроблар, уларнинг токсинлари ва умуман заҳарли моддалар учун тўсиқ вазифасини ўтайди. Шу тарика лимфанинг биологик фильтри ҳисобланади. Л.т. пушти-кулранг, калин капсула б-н қопланган, думалок, ёки овал шаклли тузилмалардан иборат; уларда лимфо-цитлар ҳосил бўлгани учун лимфоид аъзолар деб ҳам аталади. Л.т. иммунобиологик жараёнлар ва лимфа оқими (ҳаракати)ни тартибга солиб туради. Л.т. «дарвоза»сидан чиқиб, лимфа олиб кетувчи томирлар ўзаро қўшилиб, лимфа стволини ҳосил қилади, улар иккита йирик лимфа йулига айланади, булардан вужудга келган йирик томирлар бўйинда йирик вена қон томирига туташади. Лимфа б-н оқиб келган касаллик қўзғатувчиларини Л.т. хужайралари қисман ёки бутунлай ютиб юборади (қ. Фагоцитоз). Баъзи касалликлар (ангина, эпидемик паротит ва б.)да Л.т. шишиб, катталашиб кетади (яна. қ. Лимфаденит, Лимфогранулематоз).

ЛИМФАДЕНИТ (лимфа ва юн. aden — без) — лимфа тугунларининг яллиғланиши. Лимфа тугунларига яллиғланиш пайдо қилувчи микроблар ва уларнинг заҳари тушганда шулар асорати, яъни иккиламчи касаллик сифатида рўй беради. Касалликнинг қўзғатувчисига ва яллиғланиш характерига кўра, Л.нинг номахсус (одатдаги йирингли инфекция) ва сил, захм ва б. юкумли касалликларда кузатиладиган махсус хиллари, шунингдек, кечишига қараб ўткир ва сурункали Л. фарқ қилинади. Кўпроқ бўйин, қўлтиқ ва чов соҳаси лимфа тугунлари яллиғланади. Ўткир Л.да лимфа тугунлари катталашади, шишади, пайпаслаб кўрилганда оғрийди, беморнинг умумий аҳволи айтарли ўзгармаслиги мумкин. Касаллик авж олганда беморнинг т-раси кўтарилади, боши оғрийди, мадори

курийди, шишган лимфа тугуни устидаги тери қизаради ва х.к. Ўткир Л. ўтказиб юборилган ҳолларда сурункали тую олади, бунда лимфа тугунлари катталашиб, зичлашади, фаолияти сусаяди. Л. оғир асоратларга сабаб бўлиши мумкин, шунинг учун дарҳол врачга муурожаат қилиб, даволаш зарур. Специфик Л.да унга саб. аб бўлган (сил, захм ва б.) касаллик даволанади. Шунингдек, антибиотиклар ва физиотерапевтик муолажалар буюрилади, йирингли яллиғланиш бўлганда жароҳлик усули қўлланилади.

ЛИМФАНГИТ, лимфангоит (лимфа ва юн. angeion — томир) — лимфа томирларининг яллиғланиши. Стрептококк, стафилококк, ичак таёкчаси ва б. қўзғатади. Кўпинча, тери ва шиллиқ пардаларнинг чақаланган жойидан кирган инфекция лимфа оқими орқали тушиб, уни яллиғлантиради. Одатда, лимфаденит б-н бирга кечади. Уткир ва сурункали Л. бор. Яллиғланган лимфа томири бўйлаб оғрик, шиш, қизариш, берчланиш кузатилади, шунингдек, эт увишади, қарорат кўтарилади, беморнинг аҳволи кескин ўзгаради. Касалликни даволаш, асосан, уни келтириб чиқарган сабабини бартараф этишдан иборат. Яллиғланган соҳани иложи борица қимирлатмай, тинч қўйиш тавсия этилади, дори-дармонлар, балчик б-н даволаш, рентгенотерапия буюрилади.

ЛИМФОГРАНУЛЕМАТОЗ (лимфа ва лот. гранулёма) — лимфа тўқимасида учрайдиган хавфли ўсма. Асосан, лимфа тугунлари ва ички аъзолар: жигар, ўпка, талок, шунингдек, меъда-ичак йўли, нерв системаси, тери ва б. зарарланади. Биринчи марта инглиз врачлари Т. Хожкин тавсиф этганлиги учун (1832 й.) Хожкин касаллиги деб ҳам аталади. Ҳамма ёшдаги кишиларда учрайди. Келиб чиқиш сабаби тўлиқ ўрганилмаган. Қайси аъзо ва лимфа тугунлари зарарланганлигига қараб, касаллик ҳар хил кечади. Ўткир Л.да харо-рат кўтарилади, лимфа тугунлари,

жигар, талоқ катталашади, камқонлик авж олади, беморнинг дармони қурийд. Кўпинча, Л. сурункали кечади. Рентгенологик текширишларга қараб ташхис қўйилади. Касалликнинг олдини олиш учун ўз вақтида врачга мурожаат қилиш зарур. Давоси: жаррохлик, кимётерапия ёки нур буюрилади.

ЛИМФОЦИТЛАР (лимфа ва юн. *kytos* — хужайра) — одам ва умуртқали ҳайвонлар оқ қон хужайраси — лейкоцитларнинг бир тури (агранулоцитларга киради). Улар айрисимон без, лимфа тугунлари, талоқ ва қўмикда ишланиб чиқади. Л. кичик (4,5—6,5 мкм), ўрта ва йирик диаметри (10—18 мкм) хилларга бўлинади. Л. амёбасимон ҳаракат-ланиш, шунингдек, моноцитлар, макрафаглар, фибробластлар (фагоцитоз қиладиган йирик хужайралар) ва б.га айланиш хусусиятига эга; у химоя вазифасини бажаради; антителолар ҳосил бўлишида (плазматик хужайраларга айланиб) иштирок этади, бошқа хужайраларга озик моддалар етказиб беради ва ҳ.к. Қонда Л.сонининг камайиши лимфоцитопения, кўпайиши эса лимфоцитоз дейилади.

ЛИМ-ФЬОРД БЎҒОЗИ, Лимфь орд — Даниянинг шим.даги бўғозлар системаси, Шим. денгизни Каттегат бўғози б-н боғлайди. Уз. 180 км. Тор илон изи ўзанлар б-н боғланган қўлсимон кенгликлардан иборат. Л.-ф.б. Веннессель о.ни Ютландия я.о.дан ажра-тиб туради. Чук. 3—5 м. Л.-ф.б.да 90 дан ортиқ орол бор, йириклари — Морс ва Фур. Ольборг портига шарқ томондан катта кемалар ҳам кира олади, до-имий равишда тозаланадиган ва айрим жойлари каналлаштирилган фарватер мавжуд. Л.-ф. б.да балиқ ва устрица овланади.

ЛИНАРИЯ (*Linaria*) — сигиркуйруқдошлар оиласига мансуб бир ёки куп йиллик ўтлар туркуми. Кўпроқ Ўрта денгиз р-нларида ўсадиган 150 га яқин тури бор. Ўзбекистонда 4 тури

усади. Оддий Л.нинг бўйи 60—90 см. Поясининг юқориси бир оз шохланган. Барглари наштарсимон, бандсиз, кетмакет. Гуллари оч сарик; тўпгули шингилсимон. Меваси кўсақча, кўп уруғли. Қумли ерлар, урмон чеккалари, қияликлар ва йўл ёқаларида ўсади. Ер устки қисмида алкалоидлар, флавоин гликозидлари, витамин С ва б. бор. Суяк экстракти сурги сифатида ҳамда бавосир касаллигида қўлланади.

ЛИНГАФОН КАБИНЕТИ (лот. *lingua* — тил ва юн. *phone* — товуш, нутк) — товуш техникаси, проекцион ва кинопроекцион аппаратлар б-н жиҳозланган махсус аудитория (синф). Ўқувчи (талаба)ларга аудиовизуал усул б-н ўзга тил нутқини, талаффуз шаклини, ўрганилаётган тил муҳитини яратиш, она тилининг нутк маданиятини ўрганиш устида мустақил ишлаш, шунингдек, театр ва санъат ўқув юртларида мутахассислик бўйича профессионал-ижрочилик маҳоратини эгаллаш учун қулай шароитяратади. Л.к. аппаратураси (магнитофонлар, электрофонлар, микрофон-телефон кучайтиргичи ва б.) ўқитувчига ҳар бир ўқувчининг муайян ўқув материали устида мустақил иш олиб бориш ва буни назорат қилиш, бир вақтнинг ўзида муайян ўқувчилар гуруҳи учун бир нечта ўқув дастурини киритиш, ўқувчиларнинг нутқларини ёзиб олиш ва қайтадан ёдга тушириш, кино фильмларни шарҳлаш ва ш.к.га имкон беради.

ЛИНГВИСТИК АТЛАСЛАР, диалектологик атласлар — махсус дастур- сўроқлик асосида тайёрланган, маълум бир ёки бир неча ўзаро яқин тилларга хос диалектал хусусиятларнинг ҳудудий тарқалиш чегарасини акс эттирадиган диалектологик хариталарнинг альбом шаклида тартибга солинган тўплами. Л. а. тузиш ишлари маълум тилнинг асосий диалектик хусусиятлари олдиндан маълум бўлгандан сўнг бошланиши мумкин. Материал туплашга

мулжалланган дастур-сўрокликнинг хусусияти, материални тўплаш ва ёзиб олиш усули, хариталаштириш тартиби атлас тузувчиларнинг мақсади, иш ҳажми, мавжуд имкониятларига караб белгиланади. Дастур тилнинг барча сатҳларини ёки улардан бирини — лексика ёки фонетикани — қамраб олиши мумкин. У ёки бу тил ҳодиса-сини аниқлашга қаратилган саволлар миқдори 40—50 тадан бир неча мингтагача бўлади. Л. а. тузиш ҳар бир миллий тил диалектологиясининг ривожланишидаги муҳим босқич бўлиб, у тилни лингвистик география усули б-н ўрганиш учун асос вазифасини бажаради.

ЛИНГВИСТИК ГЕОГРАФИЯ, диалектография — диалектологиянинг бир бўлими, унда лаҳжа ва шеваларга хос лисоний унсурлар ва ҳодисаларнинг ҳудудий тарқалиши ўрганилади. Л. г. маълум ҳудудда тар қалган тил ҳрдисалари (товушлар, грамматик шакллар, сўзлар)ни аниқлайди, ҳудудий тил хусусиятларини халқ тарихи, тил тарихи б-н боғлиқ ҳолда қиёслаб, тушунтириб, маълум тил қодисаларининг ўрни ва тарқалиш чегарасини атлас ва хариталар орқали ифодалайди. Харита ҳам, атлас ҳам Л.г.нинг ифода воситаси бўлиб, унинг асосий мақсади тилнинг таракқиёт қонуниятлари ва йўлларини, аниқ бир лаҳжанинг пайдо бўлиши ва мавжудлигининг сабабларини, шунингдек, шева хусусиятларининг адабий тилга бўлган муносабати ва ўзаро муносабати масалаларини тушунтириб беришдир. Л.г. 19-а.нинг ўрталарида пайдо бўлди. Ўзбекистонда эса лингвогеографик усулда шеваларни ўрганиш 1940-й.ларда бошланган.

ЛИНГВИСТИК ТАҲЛИЛ - тил, нутқ бирликларини уни ташкил этувчи қисмлари, мазмуни, вазифаси ва б. хусусиятлари нуқтаи назаридан тадқиқ этиш, тил (нутқ) бирликларининг аниқ ҳолатини белгилаш. Мас, ҳосилдорликни

сўзда икки асил тил ҳодисаси мавжуд бўлиб, у худди шу ҳодисалар нуқтаи назаридан таҳлил этилиши мумкин: 1) сўз ясалиши ҳодисаси; 2) шакл ясалиш ҳодисаси (морфологик ҳодиса). Бу сўзда иккита ясама сўз мавжуд бўлиб, сўз ясалиши таҳлилида ҳар бир ясама сўзнинг таркиби ва бу таркибий қисмларнинг моҳияти, вазифаси, маъноси ва ш.к. белгиланади. Бунда: қосилдор ясама сўз экани, у сўз ясалиш асоси ҳосил ва сўз ясовчи дор қўшимчасидан иборат таркибий кием га эғалиги, сўз ясалиш асоси (ҳосил) от туркумига оидлиги, дор қўшимчасининг қайси туркумга оид сўздан қайси туркумга мансуб суз ва қандай маъноли сўз ясаши ҳамда унинг бошқа хусусиятлари қайд этилади. Ҳосилдорлик ясамасўзининг таҳлили ҳам худди шу тарзда олиб борилади, яъни у ясама сўз экани, унда ҳосилдор сўз ясалиш асоси, лик суз ясовчи қушимча экани, шунингдек, бу қўшимчанинг маъноси ва б. хусусиятлари қайд этилади. Морфологик таҳлилда қосилдорлик сузининг от эканлиги, -н и қўшимчаси шу сўз (от)нинг тушум келишиг шаклини ясаши, унинг маъноси ва ш.к. қайд этилади. Л.т.нинг яна қуйидаги турлари фарқланади: 1) лексикологик таҳлил; 2) фразеологик таҳлил; 3) семасиологик таҳлил; 4) фонетик таҳлил; 5) имловий таҳлил; 6) орфоэ-пик таҳлил; 7) морфем таҳлил; 8) синтактик таҳлил; 9) пунктуацион таҳлил; 10) услубий таҳлил; 11) этимологик таҳлил.

Азим Ҳожиев.

ЛИНГВИСТИК ТИПОЛОГИЯ (юн typos — нусха, андоза, шакл, из ва logos — сўз, таълимот) — тиллар ўртасида генетик муносабатлардан катъи назар, уларнинг тузилмавий ва функционал хусусиятларини қиёсий урганувчи тил-шунослик соҳаси. Илмий жиҳатдан Л. т. тиллардаги фарқли ва ухшаш аломатларни гуруҳларга, андозаларга ва тилларга ажратиш йули б-н татбиқ этиш методи ҳисобланади. Вазифасига қура, функци-

онал (ижтимоий тилшунослик) ва структурал (тилнинг ички қурилиши ва таркиби) типология фаркланади. Тилларнинг морфологик (типологик) таснифи аморф (аффикслари булмаган), агглютинатив, флектив, полисинтетик тилларни уларнинг грамматик шакли (типи) асосида фарқлайди. Л. т. эса бу тиллар гуруҳларидаги аломатларни категориялар ёки турли тузилмавий белгиларнинг лексик-семаник, фонологик, грамматик ва стилистик сатҳларидаги ифодаланиши сифатида тадқиқ этади ва, бинобарин, тилнинг ҳар бир сатҳига хос типология фаркланади. Тил типларининг ривожланиши ва қад. тилларни реконструкция қилиш тарихий типологиянинг вазифасидир. Бу типологиянинг ичида (баъзан унга маънодош қўлланувчи) диахроник типология тиллардаги тузилмавий ўзгаришларни ўрганади. Тилларнинг хоз. ҳолатини қиёслаш синхроник типология га тегишлидир. Л. т. кенгми-кёсда тиллар универсалиялари б-н боғланади.

Л. т. тиллардаги хусусиятларнинг структурал қонуниятларини топишга интилса, тил универсалиялари бу аломатлар жаҳондаги қайси тилларда қандай тарқалганини ўрганади.

Алишер Навоийнинг «Муҳокамат уллуғатайн» асари Л. т.га тегишли бўлиб, унда генетик жиҳатдан бир-биридан фарқланувчи тиллардаги семантика, қисман фонетика қиёсланган. Ҳоз. даврда икки ёки ундан ортик тилларни ўрганувчи қиёсий ёки чо-ғиштира тилшунослик ҳам Л. т. га асосланган.

Абдузухур Абдуазизов.

ЛИНГВИСТИК ФАЛСАФА, лингвистик таҳлил фалсафаси — аналитик фалсафадаги оқим. Фалса-фанинг дунёқарашлик аҳамиятини инкор этиб, жамиятдаги барча ил-латлар тилнинг тафаккурга салбий таъсир кўрсатиши натижасида содир бўлади, деб уқтиради. Унга кўра, таҳ-лилнинг мақсади тил ифодалари ни аниқлаштиришдан иборат. Л.ф. билишнинг моҳиятини унинг

тилда -ги шаклидан ажратиб қўйиб, фалсафий ва лингвистик тадқиқотларни қориштириб юборади. Бу оқим 1930-й. ларда австриялик файласуф ва ман-тиқчи Л. Витгенштейн (1889—1951) ва инглиз файласуфи Ж.Мур (1873—1958) ғоялари таъсирида пайдо бўлиб, Буюк Британияда ривожлантирилди (Г.Райл, Ж.Остин, Ж.Уисдом, П.Строусон).

ЛИНГВИСТИК ҚОНУН - бирор тилга ёки бир неча турли тилларга хос бўлган умумий қоида, қонуният; муайян тил бирликлари ўртасидаги у ёки бу муносабатларнинг мунтазам ва изчил акс этиши. Л.қ. ички ва ташқи қонунларга ажратилади. Тилдаги мумкин қадар устувор ва мустақил ривож-ланиш унинг ички қонунлари номини олган. Бу қонунлар умумий ва хусусий турларга бўлинади. Барча тилларга ва улардаги босқичларга тегишли бўлган қонун ва тамойиллар ички умумий, баъзи тиллар ва тил гуруҳларига тегишли қонун ва тамойиллар ички хусусий қонунлар деб юритилади. Кейинги даврда тилдаги ички умумий қонунлар ўрнини жаҳон тилларига хос универсалиялар ола бошлади. Тилдаги ички хусусий қонунларга баъзи тилларга хос хусусиятлар, мае. герман ва туркий тилларига хос умлаут ва сингармонизм кабилар қиради. Тилнинг ташқи қонунлари унинг мазмун жиҳати б-н боғланади ва улар умумий ҳамда хусусий турларга бўлинади. Умумий ташқи қонунлар тил тарихининг жамият тарихи б-н боғланишида намоён бўлади. Халқларнинг давомий алоқалари тилда ўз аксини топади, кўпгина сўзлар ўзлашади. Ташқи хусусий тил қонунларига бошқа тилдан ўзлашган фонеманинг шу тилга мослашуви мисол бўла олади.

ЛИНГВИСТИКА (лот. *lingua* - тил) - тил ҳақидаги фан (қ., Тилшунослик).

ЛИНДГРЕН (Lindgren) Астрид Анна Эмилия (1907.14.11, Виммербю) — швед ёзувчиси. Л.нинг биринчи китобла-

ри — «Бритт-Мари юракка таскинлик бахш этади» (1944) ва «Пеппи — Узун Пайпок» (1945—52). Швеция болалар адабиётдаги дидактик сенти-ментал анъаналарни ўзгартирди. Болалар учун аталган «Мио, менинг Миом!» (1954), «Кичкинтой ва томда яшайдиган Карлсон» (1955), «Томда яшайдиган Карлсон яна учиб келди» (1962), «Томда яшайдиган Карлсон яна пайдо бўлди» (1968) каби китоблари бор. «Машхур изқувар Калле Блюмквист» (1946), «Дайди Расмус» (1956) китобларида болалар қаровсизлиги б-н боғлиқ муаммоларни кўтарган. Л.нинг «Лённеберглик Эмил» (1963—72), «Қароқчининг қизи Роня» (1981) китоблари ҳам машхур. Л. инсон-парварлик ру-қидаги ижоди учун Х.К. Андерсен номидаги Халқаро олтин медаль б-н тақдирланган (1958). Нобель мукофоти лауреати (1994).

ЛИНДСЕЙ (Lindsay) Жэк (1900.20.10, Мельбурн, Австралия — 1990.10.3, Ливерпул) — инглиз ёзувчиси, танқидчи. Ижоди 30-й.лардан бошланган. «1649. Бир йилнинг тарихи» (1938), «Биз кайтамыз» (1942), «Қирқ саккизинчи йил одамлари» (1948), «Смитфилддаги гулханлар» (1950) ва б. тарихий романлар муаллифи. Л. ҳужжатли воқеаларни ривоят ва афсонавий мавзулар б-н омикта-лаштирган. «Британия йўли» эпопеяси-дан ўрин олган «Сотилган баҳор» (1953), «Сенинг уйинг» (1957), «Ниқоб ва кийфалар» (1963) романларида 2-жаҳон урушидан ке-йинги Британиядаги турли аҳоли қатламларининг ҳаёти акс эттирилган. Ҳаётдаги қарама-қаршиликлар, тинчлик ва уруш масаласи, ахлоқий муносабатлар ёзувчининг асосий мавзуи бўлган. Л. олим сифатида адабиётнинг ҳаётдаги ўрнига юксак баҳо берган. Ўз салафлари — ижодкорлар меросини кенгтадқиқ этишга интилган. Ч. Диккенс, Ж. Беньян, Ж. Мередит ҳақида китоблар ёзган. Тарих («Византия ва Европа», 1950; «Уот-Тайлер», 1964), санъатшуносликка оид («Жексон Тернер», 1966; «Поль Сезанн»,

1969; «Гюстав Курбе», 1973) асар ва монографиялар, маданият тарихига бағишланган («Клеопатра», 1971) китоби бор. Асарлари жаҳоннинг кўплаб тилларига таржима қилинган.

ЛИНЗА (нем. Linse, лот. lens — ёсимик; икки томони қавариқ шиша) — 1) оптикада — иккала томони сферик (ёки бошқа шаклдаги) сиртлар б-н чегараланган шаффоф жисм; ёруғлик оқими шақлини ўзгартириб беради. Асосан, оптик системаларнинг асосий элементларидан бири ҳисобланади. Л., кўпинча, шишадан тайёрланади; инф-рақизил нурлар ёки ультрабинафша нурлар учун шаффоф моддалар (кварц, флюорит ва б.) дан тайёрланади. Л. сиртининг кўриниши кўпинча сферик, махсус Л.ларда эса сферик бўлмаслиги ҳам (мас, цилиндрик) мумкин. Одатда, сферик сиртлар б-н ёки битта сферик сирт ва битта ясси сирт б-н чегараланган Л.лар кенг қўлланади. Шақ-лига кўра, Л.лар қавариқ ва ботик хилларга бўлинади. Сферик сиртларнинг С, ва С2 маркалари орқали ўтган ММ, тўғри чизиқ Л.нинг бош оптик ўқи, О нукта оптик маркази деб аталади. Л.нинг оптик маркази орқали бурчак остида ўтувчи ҳар қандай тўғри чизиқлар Л.нинг кўшимча оптик ўқлари дейилади.

Л.ни кўплаб призмаларнинг йиғиндиси деб тасаввур қилиш мумкин (4-расм). Қавариқ Л.лар параллел нурлар дастасини йиғиб беради [уларни йиғувчи (мусбат) Л.лар дейилади]; Ботик Л.лар ёруғликни ҳар томонга тарқатиб юборди [уларни тарқатувчи (манфий) Л.лар деб аталади]. Параллел нурларни мусбат Л.ларда бир нуктада — Л.нинг бош фокусида, манфий Л.ларда эса (тарқалаётган нурларни) Л.нинг мавҳум бош фокусида йиғиш мумкин. Манфий Л.ларда буюмнинг мавҳум тасвири, мусбат Л.ларда ҳақиқий, аммо тескари тасвири оли-нади. Л.нинг оптик марказидан фоку-сига-ча бўлган масофа Л.нинг фокус масофаси дейилади. Оптик асбобларда, Л.ларнинг оптик аберрацияси туфайли, бир неча

Л.лар ишлатилади; 2) акустикада— товуш йўналишини ўзгартира оладиган (товушни фокуслайдиган) қурилма. Оптик Л. каби акустик Л. ҳам икки иш сирти б-н чегараланади. Бу икки сиртнинг синдириш кўрсаткичи асосий тав-сифи бўлади. Шу сабабли Л. материали шаффоф бўлганида унинг тўлқин қаршилиги мухитнинг тўлқин қаршили-гига яқин бўлиши шарт. Акустик Л. қаттиқ, суюк, газсимон моддадан иборат бўлиши мумкин. Ҳаволи Л.лар радиоаппаратураларда, қаттиқ ва суюк Л.лар дефектоскопияда, тиббиёт диагностикасида қўлланади, шунингдек, ультра-товушдан фойдаланиш (техника ва биология)да уни концентрациялаш (йиғиш) учун ишлатилади.

ЛИНИМЕНТЛАР (лот. *linio* — суртаман) — суюк мазь. Сирга суртиш учун қўлланадиган дори шакли. Улар аталасимон ёки елимшаксимон масса бўлиб, суртганда тана ҳароратида эриб баданга сингиб кетади. Салқин жойда сақланади. Кўпроқ тери касалликларида тавсия этилади.

ЛИНКОЛЬН (Lincoln) Авраам (1809.12.2, Кентукки штати, Хоженвилл — 1865.15.4, Вашингтон) — АҚШнинг 16-президенти (1861—65), қулчиликка қарши чиққан Республикачилар партияси ташкилотчиларидан бири (1854). Жан. плантаторлар томонидан бошланган фуқаролар уруши (қ. АҚШда фуқаролар уруши) даврида (1861—65) Л. ҳукумати бир қатор демократик ислохотлар (Гомстедлар ҳақидаги қонунлар, қулчиликни бекор қилинишни)ни амалга оширган, булар жанубликлар қўшинларини тор-мор келтирилишини таъминлаган. Л. 2-мартта президентликка сайлангандан кейин (1864) кўп ўтмай жанубликлар тарафдори томонидан ўлдирилган.

ЛИНКОЛЬН ҚҲЙ ЗОТИ - гўшти ва жуни учун боқиладиган ярим майин жуни тўқол қўйлар. 18—19-а.ларда Англиянинг Линкольн графлигида жайдари

қўйларни лейстер қўчқорлари б-н чапиштириб чиқарилган. Қўчқорлари 130—190 кг, совликлари 80—90 кг. Қўчқорлари йилига 9—10 кг, совликлари 6—6,5 кг жун беради. Жунининг уз. 20—30 см, бир хил, ранги оқ, ипақдек товланувчан, пишиқ, 55—65% соф жун чиқади. Тола-сининг ингичкалик сифати 36—44. 100 совликдан ўртача 120 қўзи олинади. 20-а.нинг 60-й.ларида Ўзбекистонда Паркент ва Оҳангарон тумани хўжаликларида Л.қ.з. иштирокида жайдари қўйлар негизда гўшт-жун йўналишидаги дурагай ва му-раккаб дурагай (Л.қ.з.ни меринолар б-н чапиштиришдан олинган дурагайлардан фойдаланиб) қўйлар олинди ва кўпайтирилди, гўштдор-жундор Ўзбекистон қўй зотини яратиш ва уни такомиллаштириш ишлари бошланди. Бу дурагай қўй жайдари қўйларга Караганда 2—2,5 марта кўп жун беради, уз. 13—16 см (қ. Майин жуни қўйлар).

Ад.; Тапильский И.А., Тошкент вилоятида гўштдор-жундор қўйларни кўпайтириш, Т., 1969; Кияткин П.Ф., Процесс пороодообразования овец, Т., 1964.

ЛИННЕЙ (Linne, Linnaeus) Карл (1707.23.5, Росхульт - 1778.10.1, Упсала) — швед табиатшуноси. Швеция ФА акад. ва унинг биринчи президенти (1739 й.дан), Париж ФА акад. (1762 й.дан). Лунд ва Упсала ун-тларида ўқиган, Упсала унти проф. (1741 й.дан). Ўсимлик ва ҳайвонларнинг замонавий систематикасига асос солган, бинар номенклатурани фанга киритган. Л. турни икки ном, яъни тур ва уруғ (туркум) номи б-н аташни таклиф этган; синф, туркум (тартиб), уруғ (туркум), тур ва вариация тушун-чаларини аниқдаб берган. Л. 1500 ўсимлик турларини тавсифлаб берди. Ўсимликларни 24 синф, ҳайвонларни 6 синф (сут эмизувчилар, қушлар, амфибиялар, баликлар, чувалчанглар ва хашаротлар)га ажратди. Амфибияларга сувда ва қуруқликда яшовчилар ҳамда судралиб юрувчиларни киритади. Одамни ҳайвонлар системаси

(сут эмизувчилар синфи, приматлар туркуми)га киритиш ўша даврда ҳукмрон бўлган дунёқарашларга зид эди. Л. системаси куп хусусиятларга кура, сунъий булса ҳам ўз даврида катта ижобий аҳамият касб этди. У 10000 дан ортиқ усимлик, 4200 дан ортиқ ҳайвон турларини тавсифлаб берди. Л. тиббиёт, ўсимликларнинг иқлимга мосланиш ва б. масалаларга бағишланган бир қанча асарлар яратди. Упсала ш.да Ғарбий Европада энг яхши ҳисобланган ботаника боғини ташкил этди.

ЛИННИК Юрий Владимирович [(1914.26.12 (1915.8.1), Белая Церковь — 1972.30.6, Ленинград] — рус математиги, акад. (1964), Ленинград ун-тини тугатган (1938), шу ун-тда проф. (1944). Асосий ишлари эҳтимоллар назарияси устуларининг сонлар назариясига татбиқи, аналитик сонлар назарияси ва математик статистикага оид. У сонларни квадратик формалар орқали ифодалаган, Береж — Фишер му-аммоси ва б. қийин масалаларни тек-ширган. Унинг катта турлар усули туб сонларнинг арифметик прогрессиялардаги тақсимоти ва сонлар назариясининг бошқа аддитив масалаларини ечишга имкон берди. Л. ўзи яратган дисперсион усул б-н Харди — Литльвуд муаммосини ҳал қилиб, етарлича катта бутун сон туб сон б-н икки аниқ квадрат йиғиндиси шаклида ифодаланишини кўрсатди.

ЛИНОГРАВИОРА {линолеум ва гравюра) — линолеумга бўрттириб ишланган гравюра (ксилграфия усулига ўхшаш). 20-а. бошларида юзга келди. Бадиий ифоданинг аниқлиги, тасвир ба-жарилаётган материалнинг юмшоқлиги туфайли оқ ва қора рангнинг кескин контрастлигига, чизиқларнинг аниқ ва ифодалилигига эришилиши, тезкор ишланиш имконияти, катта ҳажмдаги қоғозлардан фойдаланиш мумкинлиги, тиражининг кўплиги каби бадиий хусусиятлари б-н босма графикада кенг ўрин эгаллади.

Рангли босмада кўп қўлланилади. Ксилографияга услуб жиҳатдан яқин бўлса ҳам мустақил ривожланди. 20-а. ўрталарида бир неча Л. мактаблари шаклланди. Лотин Америкаси («Халқ графикаси устaxonаси», Мексика; «Гравюра дўстлари клуби», Бразилия ва б.), АҚШ, Франция, Дания, Россияда кенг тараққий этди.

Ўзбекистонда рассомлардан Г. Чиганов, К. Башаров, А. Циглинец, В. Паршин ва б. биринчилардан бўлиб Л.га мурожаат қилдилар. Дастгоҳ расмлари ва китоб безакларида Л. усулидан кенг фойдаланилади.

ЛИНОЛ КИСЛОТА - икки қўш боғли бир асосли карбон кислота, $\text{CH}_3(\text{CH}_2)_3(\text{CH}_2\text{CH}=\text{CH})_2\text{H}(\text{CH}_2)\text{COOH}$. Мол. м. 280,5. Суюкланиш т-раси — 5° , кайнаш т-раси 149° , зичлиги 903 кг/м^3 (20° да). Л. к. нормал ҳаёт фаолият учун зарур, ал-маштириб бўлмайдиган ёғ кислоталари жумласига киради. Одам ва ҳайвон орга-низмига озик-овқат орқали, асосан, му-раккаб липидлар — триглицеридлар ва фосфатидлар ҳолида ўтади (қ. Ёғ). Три-глицерид ҳолида кўпгина ўсимликлар мойи ва ҳайвонлар ёғида, мас, соя, пахта, кунгабо-қар, зиғир, наша уруғи мойи, кит ёғида $40\text{—}60\%$ гача бўлади.

ЛИНОЛЕН КИСЛОТА - уч қўш боғли бир асосли карбон кислота. $\text{CH}_3(\text{CH}_2\text{CH}=\text{CH})_3(\text{CH}_2)_7\text{COOH}$. Мол.м. 278,4. Суюқданиш т-раси — $11,3^\circ$, кайнаш т-раси 184° , зичлиги 916 кг/м^3 (20° да). Л.к. алмаштириб бўлмайдиган ёғ кислоталарига мансуб. Л.к. триглице-рид ҳолида кўпгина ўсимлик мойларида, мас, зиғир (30% гача), перилла (55% гача) ва соя мойида бўлади.

ЛИНОЛЕУМ (лот. *Linum* — зиғир мато, полотно ва *oleum* — мой) — полимер рулон (ўрам) материал. Асосли (зиғир толадан тўқилган матоли, пер-галинли ёки иссиқлик-товуш изоляция-ли) ҳамда асоссиз (бир ва кўп қаватли), поливинилхлоридли, глифталли (алкид-

ли), коллоксинли (нитролинолеум) ва резинали (релин) хилларга бўлинади. Л. 1,5—4 мм қалинликда, эни 2 м гача, уз. 6—20 м бўлган рулон (ўрам) ва кўп рангли қилиб ишлаб чиқарилади. Бино ва автомобиль полларига қоплаш ва б. мақсадларда ишлатилади.

Л. дастлаб 1864 й. Англияда ишлаб чиқарилган. У жут матога (асосга) ўсимлик (зиғир, кунгабоқар ва б.) мойи, пўкак кукуни ва б. қопланган глифталли материалдан иборат бўлган.

Л. текис асосга (тахта ёки цемент полга, шпаклепкалаб текисланган автомобиль полига) полимер мастика ёки махсус елим ёрдамида ёпиштирилади. Стандарт ўлчамли хоналарга мўлжаллаб муайян ўлчамда ишлаб чиқариладиган яхлит поливинилхлорид Л. гиламлари ҳам бор.

ЛИНОТИП (лот. Nlepa — чизик ва юн. typos — нусха) — матнинг туташ сатрларини териб, қуйиш учун мўлжалланган ҳарф териш машинаси. Л.нинг ярим автомат, дастурли бошқариладиган Л.-автомат хиллари бор. Л. 3 та асосий аппарат: харф териш, қуйиш ва матрицаларни жойига тарқатиш аппаратларидан иборат. Л.дан босмахоналарда деярли фойдаланилмаяпти.

ЛИНТ (инг. lint), момиқ — жинланган (толаси ажратилган) чигитда қрилган қалта тола. Ўрта толали ғўза чигитида (селекцион нави ва пахтасининг санонат навига кўра) дастлабки вазнининг 11—17% микдорида, узун толали ғўза чигитида эса 2,4—5,0% микдорида қалта толалар бўлади. Пахта тозалаш 3-дларида Л. махсус аррали линтер (мо-мик ажратгич) машиналарда ажратиб олинади ва бу жараён линтерлаш деб аталади.

Ўрта толали ғўза чигитлари 1 —2 марта линтерланади ва жами ажратилган тола 3,8—6,3%га боради, узун толали ғўза чигитларидан 1 марта Л. ажратиб олинади. 1997 й.дан чигитдан 2 марта Л. ажратиш технологияси қабул қилинган

(биринчисидан 2,7—4,2%, иккинчисидан 1,2—2,3% Л. олинади). Л. штапель узунлигига кўра, А (уз. 6—7 мм ва ундан ортиқ), Б (6—7 мм дан кам) типларга бўлинади. Етилган Л.да 90% гача целлюлоза, шунингдек, пектин, пектозанлар, мой-мумли, азотли моддалар ва оксиллар бўлади. Целлюлоза, сунъий тола, пластмасса, плёнка, лок, портловчи моддалар ва б. тайёрлаш учун ишлатилади. Табиий ҳрлда ундан нотў-қима мато, момиқ, пахта, ватин ва б. ишлаб чиқарилади.

ЛИНЦ — Австриядаги шаҳар. Юкори Австрия ерининг маъмурий маркази, йирик саноат шаҳри. Т.й. ва автомобиль йўллари тугуни, Дунай дарёсидаги порт. Аэропорти халқаро аҳамиятга эга. Аҳолиси 188 минг киши (2000). Л.да мамлакатда энг йирик «Фёст» металлургия кти қурилган. Машинасозлик, электроника, кимё, ойна-шиша, қоғоз, тўқимачилик, озик-овқат саноати ривожланган. Олий ўқув юртлари, консерватория, музейлар бор. Меъморий ёдгорликларидан 16—20-а.ларда қурилган Янги ва Эски соборлар, император саройи ва б. сақланган.

ЛИНЧЁПИНГ - Швециянинг жан. қисмидаги шаҳар, Веттерн ва Венерн кўллари мамлакатнинг шарқий соҳиллари б-н боғловчи Гётаканал бўйида. Эстергётланд ленининг маъмурий маркази. Аҳолиси 126,2 минг киши (2000). Машинасозлик, асосан, авиасозлик, радиоэлектроника, ҳарбий саноат корхоналари («СААБ» концерни), ун-т бор. Шаҳарга 12-а.да асос солинган.

ЛИОН — Франциядаги шаҳар. Рона департаментининг маъмурий маркази ва Лионне тарихий вилоятининг бош шаҳри. Рона ва Сена дарёларининг қуйилиш жойидаги порт. Т.й. ва автомобиль йўллари тугуни. Аэропорти халқаро аҳамиятга эга. Ахрлиси 453,1 минг киши (1999).

Л. қадимда галлар манзилгоҳи сифа-

тида юзага келган. Мил. ав. 43 й.дан римликлар колонияси, 5—6-а.ларда Бургундия қироллиги пойтахти. 6-а.да франклар томонидан ишғол қилинган, 11—13-а.ларда «Муқаддас Рим империяси» таркибида бўлган. 14-а.да Л. Франция қироли мулкига ўтган ва Коммуна мақомини олган. 1942 й.да немис фашистлари босиб олган. 1944 й.да улардан озод қилинган.

Л. — мамлакатнинг муҳим саноат, савдо, молия ва маданий маркази. Асосий саноат тармоқлари — машинасозлик ва станоксозлик; электротехника, тўқимачилик, кимё (минерал ўғитлар, бўёқ, синтетик каучук, пластмасса и.ч., фармацевтика) саноати корхоналари мавжуд. Шаҳар четида нефтни қайта ишлаш з-ди қурилган. Ипакчилик ва ипак матолар, трикотаж ва бўёқлар и.ч.нинг Европадаги қад. марказларидан (15-а.дан). Ун-тлар, музейлар, жумладан, тарих, археология, матолар музейлари, қад. рим даври театри бор.

Метрополитен қурилган. 15—18-а.ларга оид меъморий ёдгорликлари сақданган. Ҳар йили Европа савдо-молия ярмаркалари ўтказилади (15-а.дан).

ЛИОТРОП ҚАТОРЛАР (юн. *lyo* - эритаман ва *trope* — бурилиш, ўзгариш), Гофмейстер қаторлари — бирор эритувчида эритилганида ўша эри-тувчи мухитида ўтадиган кимёвий ре-акциялар тезлиги ва чуқурлигига, шунингдек, эритувчининг хоссаларига қараб муайян тартиб б-н жойлаштирилган ионлар қатори. Сувдаги эритмаларда фаоллаштирилган кўмир ёки бошқа ад-сорбентлар б-н адсорбциялана олиш хусусиятининг кучайиб боришига қараб қатор қилиб жойлаштириладиган, заряди бирга тенг анионлик анионлар F^- , CH_3COO^- , $HCOO^-$, Cl^- , Br^- , NO_3^- , I^- , CNS^- ва ишқорий ҳамда ишқорий - ер металлларнинг заряди бир ва иккига тенг катионлари Li^+ , Na^+ , NH_4^+ , K^+ , Rb^+ , Cs^+ ; IT , Ag^+ , UO_2^{2+} , Be^{2+} , Mg^{2+} , Cd^{2+} , Ca^{2+} , Sr^{2+} , Ba^{2+} нинг Л. қ.и тавсифли. Турли кимёвий-технологик ва биокимёвий жараёнларни тушуниш ва

йўналишли бошқаришда Л.қ. тушунчаси муҳим аҳамиятга эга.

ЛИОТРОПИЯ (юн. *lyo* - эритаман ва *trope* — бурилиш, ўзгариш) — эриган моддаларнинг эритувчининг хоссалари (ёпишқоклиги, сирт таранглиги, эритиш қобилияти ва б.)га кўрсатадиган таъсири.

ЛИОФИЛ ВА ЛИОФОБ КОЛЛОИДЛАР (юн. *lyo* — эритаман, *phileo* — яхши кўраман, *phobos* — кўрқув) — дисперсион мухити суюкдикдан иборат бўлган дисперс системалар. Дисперс фаза заррачалари б-н дисперсион мухит заррачалари орасидаги боғланишга қараб, Л. ва л.к. фарқ қилинади. Агар дисперсион мухит сув бўлса, «лиофил» ва «лиофоб» терминлари ўрнида «гидрофил» ва «гидрофоб» сўзлари ишлатилади.

Лиофил коллоидларга мол. м.лари жуда катта бўлган юқори моле-куляри моддалар ҳамда оксил, желатина, пепсин каби бирикмаларнинг эритмалари мисол бўла олади. Рус олими П. А. Ребиндер таклифига кўра, дисперс фазаси маълум шароитда ўз-ўзича коллоид заррачалари даражасигача (1 — 100 нм) парчаланган мувозанат ҳолатдаги коллоид системага лиофил коллоид деб айтилади. Бу системада дисперс фаза заррачалари коллоид кат-талигида бўлиб, дисперсион мухит мо-лекуларлари б-н мустаҳкам боғланиб, мухитга нисбатан лиофил хусусиятга эгадир.

Лиофоб коллоидларда дисперс фаза дисперсион мухит б-н кучсиз боғланганлиги сабабли уларнинг заррачалари алоҳида молекулардан иборат бўлмай, бир қанча молекуларлар агрегати ташкил қилади. Бу системаларда коллоид заррачаларининг ўлчами дисперсион мухит молекуларининг ўлчамига нисбатан бир неча марта катта бўлганлиги учун коллоид заррача б-н суюклик орасида чегара сирти ҳосил бўлади. Шу сабабли бун-дай микрогетероген системалар типик коллоидлар деб аталади. Типик, яъни чегара сиртларга

эга бўлган лиофоб коллоидлар фақат молекуляр ёки электролит-стабилизаторлар иштирок этганда ҳосил бўлади. Катта микдорда дисперс фаза сакловчи лиофоб коллоидларини олиш анча мураккаб. Лиофоб коллоидларга олтин, платина, кумуш золлари, металл сульфидларнинг гидролизлари ва б. мисол бўла олади (яна қ. Дисперс системалар, Коллоидлар).

Ҳоз. коллоид системалар Л. ва л.к. деб ажратилмайди, лекин дисперс фаза ва дисперсион муҳит заррачалари орасидаги боғланишларни тавсифлаш мақсадида «лиофил», «лиофоб» терминлари сақлаб қолинган.

Сайфулло Ҳамроев.

ЛИПА — жўдаҳошлар оиласига мансуб дарахтлар туркуми.

ЛИПАЗА, липазалар (юн. *lipos* — ёғ) — гидролазаларга мансуб ферментлар; глицерин ва эркин ёғ кислоталарига қадар триглицеридларнинг парчаланишини катализлайди. Ҳайвон ва одам ичаги деворида (ичак Л.си), меъда ости беши ширасида (панкреатик Л.), қон плазмасида (липопротеидлипаза), шунингдек, баъзи ўсимликларнинг уруғларида ва вегетатив органларда, микроорганизмларда бўлади. Фармакологияда, озик-овқат саноати ва кўнчиликда Л.дан фойдаланилади.

ЛИПАРИ ОРОЛЛАРИ - Тиррен денгизидаги бир гуруҳ вулкан ороллари. Италия худуди, Сицилия о.дан шимолда. 7 та йирик (Липари, Салина, Вулькано, Филикуди, Стромболи, Алику-ди, Панареа) ва 10 кичик ороллардан иборат. Умумий майд. 117 км². Асосан, базальт ва туфлардан ташкил топган. Вулкано ва Стромболи о.ларида ҳаракатдаги вулканлар (бал. 926 м) бор. Иклими ва ўсимликлари Ўрта денгиз типли. Зайтун, ток, анжир ўстирилади. Олтингугурт конлари бор. Вино экспорт қилинади.

ЛИПАРИТ (Италиянинг Липари

о.лари номидан) — кайнотип эффузив тоғ жинси. Кимёвий таркиби гранитга ўхшаш. Л. лава оқими, вулкан гумбази, вулкан кули йиғиндиси ва игнимбрик қатламлари кўринишида учрайди. Л.нинг шишага бой, деярли тўла кристалланган, порфир холли хиллари бор. Ранги кулранг, оқиш-кулранг, баъзи бир турлари қизғишроқ. Л. қаттиқ, зичлиги 2140—2590 кг/м³. Минералогик таркиби — 42% калий шпати (санди-на), 23% — плагиоклаз (ортоклаз), 33% — кварц, 2% — биотит. Ақцессор ми-нераллардан апатит учрайди.

Италия (Липари ва Сардиния о.лари), АҚШ (Сан-Франциско, Аризона, Жан. Колорадо, Аляска), Мексика, Франция (Овернь), Янги Зеландияда тарқалган. Ўзбекистонда Курама, Бойсун тоғларида учрайди. Йўлларни асфальтлаш ва қурилиш материали сифатида ишлатилади.

ЛИПЕНЕ Ирена Юозо (1939.25.12, Каунас) — расом, витражчи. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби (1989). Вильнюс бадиий ин-тини тугатган (1965). Ўз ижоди б-н республика маҳобатли безак санъати ривожига ҳисса қўшди. «Шамоллар гули» (1984, Тошкент телеминорасидаги «Қоинот» ресторанининг шарқ залида), «Ёниш» (1986, Қўқон мусикали драма театри-да) ва б. композицияли витражлар, чироқдонлар, қандиллар (Тошкент метрополитенининг «Мустақиллик майдони», «Ҳамид Олимжон», «Пушкин» бекатларида), «Қуёшга мадҳия», «Ой», «Сайёралар паради» (1987, Тошкент вилояти «Қуёш» илмий и.ч. бир-лашмасида) ва б. асарлар муаллифи.

ЛИПЕЦК - РФдаги шаҳар (1779 й.дан), Липецк вилояти маркази. Воронеж дарёси соҳилида. Т.й. станцияси. Аҳолиси 477,7 минг киши (1998). Қора металлургия (Новолипецк металлургия к-ти, қувур з-длари), машина-созлик (тракторсозлик, металл қирқ-увчи стано-

қлар и.ч.), кимё (минерал ўғитлар), озик-овқат саноати корхоналари бор. Курилиш материаллари ишлаб чиқарилади. 2 олий ўқув юрти, 2 театр, 2 музей (жумладан, ўлкашунослик музейи) мавжуд. Бальнеобалчиқ курорти (1803 й. асос солинган) жойлашган. Л. 13-а. солномаларида тилга олинган.

ЛИПЕЦК ВИЛОЯТИ - РФдаги вилоят. 1954 й. 6 янв.да ташкил этилган. Майд. 24,1 минг км². Аҳолиси 1247,8 минг киши (1998), асосан, руслар яшайди. Шаҳарликлар 64%. 18 туманга бўлинган, 8 шаҳар, 5 шаҳарча бор (2001). Маркази — Липецк ш.

Л. в. Шарқий Европа текислигининг марказида. Дон дарёсининг юқори ҳавзасида жойлашган. Ер юзаси тўлқинсимон текислик. Дарё водийлари ва жарликлар б-н ўйилган. Фойдали казил-малари: темир рудаси, флюс ва технологик оҳақтошлар, ўтга чидамли гил, кварц қумлари, торф. Липецк яқинида минерал булоқлар ва шифобахш балчиқлар бор. Иклими мўътадил континентал. Янв.нинг ўртача т-раси — 10°, июлники 19°. Йиллик ёғин 500 мм. Вегетация даври 180—185 кун. Асосий дарёси Дон ва унинг ирмоқлари: (Сосна, Красивая Меча, Воронеж). Тупроқлари коратупроқ, сур ва тўқ сур ўрмон тупроқлари, ботқоқ ва торф тупроқлар.

Л. в. саноатининг асосий тармоқлари: қора металлургия (чўян, пўлат, прокат), машинасозлик ва металлсозлик (металл қирқувчи станоклар, тракторлар, санитария-техника жиҳозлари), кимё (смола, лок, азот ўғитлари), озик-овқат (шакар-қанд, спирт, крахмал, консерва, озик-овқат концентратлари, сабзавот қуритиш, сут-ёғ, гўшт-паррандачилик к-тлари) саноатлари. Курилиш материаллари ишлаб чиқарилади. Темир-бетон буюмлари з-ди (Елец, Липецк, Данков, Грязи) ва б. бор. Мебель (Елец), пойабзал (Липецк), тикувчилик (Елец, Липецк, Усмань) корхоналари ва б. мавжуд.

Қ.х. ғалла экинлари, кунгабоқар,

қанд лавлаги, картошка етиштиришга ва сут-гўшт чорвачилигига ихтисослашган. Бугдой, жавдар, гречиха, махорка, сабзавот экинлари экилади. Қорамол, чўчка, қўй, парранда боқилади. Т.й., автомобиль транспорти бор.

ЛИПИДЛАР (юн.lipos — ёғ) — барча тирик ҳужайралар таркибида бўладиган ёғсимон моддалар. Тирик организм ҳаёт фаолиятида Л. муҳим аҳамиятга эга. Л. биологик мембрананинг асосий компонентларидан бири бўлиб, ҳужайраларнинг ўтказувчанлигига, кўпгина ферментларнинг фаоллигига таъсир кўрсатади, нерв импульсини узатишда, мускуллар қисқаришида, ҳужжатлараро контактларни юзага келтиришда ва иммунокимевий жараёнларда қат-нашади. Л.нинг яна бир функцияси энергия резерви, ҳайвон ва ўсимликларда сув қочирувчи химоя ва термоизоляция қопламаси ҳосил қилиш, шунингдек, турли органларни механик таъсирлардан сақлашдан иборат.

Кўпчилик Л. юқори ёғ кислоталари, спиртлар ёки альдегидларнинг ҳосилаларидир. Кимёвий таркибига кўра, Л. бир неча синфга бўлинади. Оддий Л. ёғ кислоталари (ёки альдегидлар) ва спиртлар қолдиғидан таркиб топган моддалардан иборат. Буларга еғлар (триглицеридлар ва б. табиий глицеридлар), мум (ёғ кислоталари ва ёғ спиртлари эфирлари) ва диол Л. (ёғ кислоталари ва этиленгликол ёки б. икки атомли спиртлар эфирлари) қиради. Мураккаб Л. ортофосфат кислота ҳосилалари (фосфолипидлар) ҳамда қанд қолдиқлари (глицолипидлар)дан таркиб топган моддалардан иборат. Мураккаб Л. молекулаларида кўп атомли спиртлар — глицерин (глицерин-фосфатидлар) ёки сфингозин (сфинголипидлар) ҳам бўлади. Кўпчилик Л. сирт фаол моддалар ҳисобланади. Л. организмда липазалар таъсирида ферментатив гидролизга учрайди. Бу жараёнда ажралиб чиқаётган ёғ кислоталар (аденозинтрифосфат кислоталар — АТФ) ва кофермент А б-н таъсирлашиб фаолла-

шади, сўнгра оксидланади. Кўпчилик Л. хужайраларда оксиллар б-н комплекс мураккаб моддалар (липопроteidлар) холида бўлади.

Липидлар экстракция усули б-н олинади. Озиқ-овқат сифатида, тиббиётда касалларни даволашда хдмда турли санот-ат тармоқларида ишлатилади (яна қ. Ёғ).

Йўлдошхон Қодиров.

ЛИПКИН Семён Израилович [1911.6(19).9, Одесса] — рус шоири, таржимон. Қалмоғистон халқ шоири (1968). Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими (1968). 2-жаҳон уруши қатнашчиси. Ижоди 1920-й.ларда бошланган. Дастлаб шеърлар ёзган. 1934 й.дан, асосан, таржима б-н шуғулланган. У қалмоқ халқ эпоси «Жангар» (1940), қирғиз эпослари «Манас» (1941), «Раҳмдил Манас» (1947), кабардин халқ эпоси «Нартлар» (1951), ҳинд халқ эпоси «Маҳабхарата» (1969), Навоийнинг «Лайли ва Мажнун», «Сабаъи сайёр», Фирдавсийнинг «Шоҳнома», Ҳайдар Хоразмийнинг «Гул ва Наврўз» дostonларини, шунингдек, Ойбек, Ғ. Ғулом, Ҳ. Олимжон, Миртемир, Шайхзода, Зулфия каби ўзбек адабиети намояндаларининг баъзи асарларини рус тилига таржима қилган. «Кабардин эпик поэзияси» (1956), «Олти аср овози» (1960), «Олтин занжир. Шарқ поэмалари» каби тўпламлар Л. таржимасида нашр этилган. (1967), «Баҳодир Шовшурнинг сар-гузаштлари» (1947), «Зулмат шаҳри маликаси» (1961) каби қиссалар, «Шо-ҳид» шеърлар тўплами (1967) ва бир қанча очерклар муаллифи.

ЛИПМАН (Lippmann) Габриель (1845.16.8, Холлерих, Люксембург — 1921.12.7, «Франция» пароходи) — француз физиги, Париж ҒА аъзоси (1886). Ёруғлик интерференциясига асосланган рангли фотография усулини (1891) ва интеграл фотография усулини ишлаб чиққан (1908). Ер магнетизми, механика масалаларига бағишланган жуда кўп ишлар унинг номи б-н боғланган. Электр-ка-

пилляр ҳодисасини, маятник ва камертон тебранишини, кварца пьезоэлектрик эффект қайтувчанлиги ҳодисасини, гальваник элементлар қутбланишини текширган. Нобель мукофоти лауреати (1908).

ЛИПМАН Фриц Альберт (1899.12.6, Кенигсберг, ҳоз. Калининград — 1986) — америкалик биокимёгар. АҚШ Миллий ҒА аъзоси (1950 й.дан). Асосий илмий ишлари тўқималардаги моддалар алмашинувиға оид. Углеводлар метаболизмида фосфатлар фосфат гуруҳларини йўқотиб, нисбатан оз, баъзан кўп микдорда энергия ажратиб чиқариши мумкин. Шунга асосланиб энергияси кам ва энергияга бой фосфатлар мавжудлигини, улар ҳар қайсисининг тавсифли структурасини аниқлади. Кабутар жигаридан ферментатив реакцияларда ацил гуруҳларини ташишда иштирок этадиган бирикмани ажратиб олди ва унга А конформент деб ном берди (1947), унинг тузилишини текширди ва биологик ролини аниқлади. Нобель мукофоти лауреати (1953).

ЛИПОМА (юн.lipos — ёғ, oma — ўсма) — ёғ тўқимасидан ривожланган хавфсиз ўсма. Ҳар хил катталиқда бўлади. Кўпинча тери ости ёғ қавати, чар-ви, фасциялар, бўғимларда, баъзан пай пардалари, шунингдек, орқада, бўйинда, қориннинг олдинги девори ва б. жойларда учрайди. Л. бириктирувчи тўқимали капсула б-н ўралган бўлиб, секин ўсади. Организм функцияларига зарар етказмайди, жарроҳлик йўли б-н олиб ташланади.

ЛИПОПРОТЕИДЛАР, литопроteinлар (roH.lipos — ёғ ва протеидлар) — таркибида липидлар бўлган мураккаб оксиллар гуруҳи. Ўсимлик ва ҳайвон организмидagi барча биологик мембрана, пластинкасимон структуралар таркибида (нервларнинг миелин қобиғида, ўсимликларнинг хлоропластларида, кўз тўр пардаси рецептор хужайраларида) ва эркин ҳолда қон плазмасида бўлади. Л.

кимёвий тузилиши ҳамда таркибидаги липид ва оксил компонентлари нисбатига кўра бир-биридан фарқилади. Қонда Л. микдорини аниқлаш муҳим диагностик аҳамиятга эга.

ЛИПОКСОЙ, Липоксаис — скифлар бобокалони Таргитойтг тўнғич ўғли. Геродотнинг ёзишича, ривоятларга кўра, Л.дан скифларнинг авхатлар қабиласи тарқалган. Бу қабилалар подшо-скифлар қавмидан бўлган.

ЛИППС (Lipps) Теодор (1851.28.7, Вальхальбен, Пфальц —1914.17.10, Мюнхен) — немис файласуфи, психологи. Мюнхен психология мактаби асосчиси. В.Вундт ва Г. Эббингауз б-н бир қаторда Л. 19-а. охиридаги немис психологиясини тизимга солувчи ҳисобланади. Л. психологияни фалсафа фанлари — мантиқ, ахлоқ ва эстетиканинг асоси деб билди. Кейинчалик Э. Гуссерль феноменологияси таъсирида психологизмни энгиб чиқишга уринди. Санъат психологиясини ишлаб чиқди. Асосий асарлари: «Ахлоқнинг асосий масалалари» (русча нашри, 1905), «Психология кўланмаси» (русча нашри, 1907) ва б.

ЛИПСКОМБ Уильям Нанн (1919. 9.12, Кливленд) — америкалик физик-химёгар, АҚШ Миллий ФА аъзоси (1961 й.дан). Гарвард ун-ти проф. (1959 й.дан). Асосий илмий ишлари молекулаларнинг фазовий ва электрон структуралари орасидаги боғланишни, уларнинг физик, кимёвий ва биологик хоссалари орасидаги боғланишни ўрганишга ионларидаги 2 та бор ионини иккита углерод атомларига алмаштириб карборанлар олиш мумкинлигини исботлаган (1961). Паст т-рали рентген структуравий анализ усулини ривожлантирган. Ферментатив катализни тадқиқ қилган. Нобель мукофоти лауреати (1976).

ЛИРА (итал. lira — фунт) — 1) Италия пул бирлиги. 1 Л.= 100 центезимо.

Халқаро ифодаси ITL. 1862 й.да муомалага киритилган. Халқаро валюталар курси бўйича 1 АҚШ доллари = 2192,71 Л.; Ўзбекистон Республикаси Марказий банки белгилаган курс бўйича 100 Л. = 30 сўм 94 тийин (2002 й. фев.); 2) Туркия Жумҳурияти пул бирлиги. 1 Л.= 100 куруш. Халқаро ифодаси TRL. 1861 й.да пиастра ўрнига муомалага киритилган. Халқаро валюталар курси бўйича 1 АҚШ доллари= 1335000,0 Л. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки белгилаган курс бўйича 1000 Л.=0,53 тийин (2002, фев.).

ЛИРА (юн. lyra) — қад. торли тирнама юнон мусиқа чолғуси. 7—11 торли бўлган. Чап қўл бармоқлари б-н торларни тирнаб чалинади. Эпик ва лирик шеърлар ижросига жўр бўлган Л. (лирика сўзи шундан) Аполлоннинг сафдоши ҳисобланган. Л.га ўхшаш созлар қадимдан Яқин Шарқ ва Мисрда, ҳозирда баъзи Африка халқлари орасида учрайди. Л.нинг такомиллашган тури кифара деб аталади. Кейинги даврларда Европада турли торли созлар ҳам Л. деб аталган. Л.нинг тасвири жаҳон маданиятида мусиқа санъати рамзи сифатида қабул қилинган. Тошкентда 1896—1918 й.лар «Ли́ра» номли хор мусиқаси жамияти фаолият кўрсатган.

ЛИРА — осмон сферасининг шим. шаркидаги юлдуз туркуми. Унинг Вега деб аталувчи ёруғ юлдузи, Оккуш юлдуз туркумининг Денеб ва бургутнинг Ат-тоҳир юлдузлари б-н «ёзги учбурчак» дейилувчи учбурчакни ҳосил қилади. Л. Ўзбекистон худудида баҳор, ёз ва куз ойларида кўринади. Ёз кечалари Ўзбекистонда «ёзги бу учбурчак» учиди кузатилади.

ЛИРАДУМЛИЛАР, лира кушлар (Minuridae) — чумчуксимонлар туркумига мансуб кушлар оиласи. 1 уруги, 2 та тури маълум. Жан.-Шарқий Австралия ўрмонларида яшайди; 1934 й.дан Тасма-

нияга келтирилган. Уз. 75—130 см (думи б-н бирга). Ерда ҳаёт кечиради, дарахтлар шохида тунайди. Нар и яхши сайрайди, ҳар хил товушлар, жумладан, ҳайвонлар овозига тақлид қила олади. Ерга уя қуриб, 1 та тухумини 6—7 ҳафта босиб ётади. Жўжаларини фақат модаси боқади. Ўрмон тўшалмасини оёғи б-н титкилаб, чувалчанглар, ҳашаротлар ва умуртқасиз ҳайвонлари топиб озикланади.

ЛИРИКА (лира) — бадиий адабиётдаги 3 асосий адабий тур (эпос, драма, лирика)нинг бири. Л.да мавжуд объектив воқеликдан кўра ижодкор шахсининг ҳис-туйғулари, қалб кечинмалари, лирик қаҳрамоннинг ички дунёси биринчи ўринда туради. Барча ифода шоирнинг «мен»и орқага ли ўтади. Л.да, эпосдан фарқли ўларок, муайян эпик сюжет бўлмайти. Драматик турдан ажралиб турадиган жиҳати эса, Л.да субъективлик кучли. Айни пайтда Л. эмоционаллик, ўқувчи қалбини ҳаяжонга солиши б-н фарқланади. Лирик асарда субъект ва объект бир шахсда мужассам топади, ундаги марказий «персонаж» ижодкорнинг ўзи, янада аниқроғи, унинг ички маънавий-руҳий олами саналади. Л. ижтимоий, маданий, маиший, ишқий мавзуларни камраб олиши ва жуда катта ижтимоий, эстетик моҳият касб этиши ҳам мумкин. Бирок бунда ҳам, барибир, лирик асар ўзагида индивидуал шахс кечинмалари, ҳис-туйғулари етакчилик қилади. Ўқувчини ўзлигига, ўз маънавий-руҳий дунёсига назар солишга ундайти. Л. қадимда халқ оғзаки ижоди таркибида мавжуд бўлиб, маълум бир мавсум, фасл ёки урф-одагларга бағишлаб айтилган. Л. Ғарбда Қад. Юнонистон ва Рим шоирлари ижодида, Шарқда хитой, форс ва ўзбек шоирлари ижодида асосий ўринни эгаллади. Умар Хайём, Саъдий Шерозий, Атоий, Лутфий, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоийлар лирик шоир сифатида шуҳрат топдилар. Алишер Навоийдан сўнг Бобур, Огаҳий, Фурқатдек шоирлар ўзбек мум-тоз Л.си хазинасига муносиб

ҳисса кўшдилар. Ғарб Уйғониш даври вакиллари Петрарка (Италия), Вильям Шекспир (Англия), сўнгра 18—19-а. ларда И.В. Гёте (Германия), Ж. Байрон (Англия), А. С. Пушкин (Россия) каби шоирлар Л. соҳасида самарали ижод қилдилар.

20-а.да Л. шакл ва мазмун-моҳияти жиҳатидан бойиди. Пабло Неруда (Чили), Нозим Ҳикмат (Туркия), Гарсия Лорка (Испания), А. Блок (Россия) сингари шоирлар ижоди кўпчилиқнинг эътиборини қозонди. 20-а. ўзбек адабиётида эса бадиий-эстетик тамойилларнинг янгиланишида Л. муҳим роль ўйнади. Чўлпон, Ойбек, Ғафур Ғулум, Ҳамид Олимжон, Усмон Носир, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Рауф Парфи, Ҳалима Худойбердиева, Омон Матжон, Шавкат Раҳмон, Усмон Азим шеърларида ўзбекона лирик тафаккур имкониятларининг ранг-баранглиги акс этди. Л. жаҳон адабиётида ўзининг ички жанрларига кўра турли ҳажмий кўри-нишга эга бўлган ва юксак муסיқийлик касб этган. Л.даги муסיқийлик, оҳангдорлик барча замонларда бош хусусият саналган. 20-а. дунё адабиётида ва, қисман, ўзбек адабиётида нисбатан муסיқийликдан холи лирик асарлар ҳам битилди: уларни муסיқа асбоби б-н ижро этиш қийин. Бирок бу турдаги модерн Л.да шоирнинг қалб оҳанги, ижодкор услубига, жанр пафосига хос ички — сирли муסיқадорлик мавжуд. Л.даги характер ҳам, конфликт ҳам субъект истеъдоди, маҳоратидан келиб чиқади. Хусусан, Л.да конфликт сўзларда, мисраларда, тасвирий ифодада яққол акс этади. Л.да бадиий тасвир воситалари (лафзий ва маънавий санъатлар) кенг қўлланади.

Поэтик «мен» ва биографик «мен» Л.нинг одатий, ўзаро ажралмас унсури саналади. Аммо ҳар қандай биографик маълумот поэтик матн ичида ўз мазмун-моҳиятини ўзгартириб, ижтимоий-маданий ёки маънавий-эстетик моҳият касб этиши мумкин. Адабиётшунос олимларнинг шоир Абдулхамид Чўлпон қаламига мансуб «Алданиш» сарлавҳали шеърини

турлича талкин этишлари бунинг исботидир. Лирик асар аксар ҳолатларда ҳар қандай инсонга тушунарли, унинг дардига, завқига мос бўлади. Аммо жаҳон адабиётида «санъат санъат учун» қондасига мувофиқ равишда «соф санъат», «соф Л.» тушунчалари ҳам вужудга келган. «Соф Л.» хусусияти шуки, бунда «мен» соф санъат тили, рамзлар тили орқали юксак бадиий-эстетик мақомда ифода этилади. Шоир ўзи учун ёзади; ўқувчини кўзламайди; индивидуал руҳий ҳолат мисраларга кўчади. Адабиётшунослар Л.ни мавзусига қараб шартли равишда ишқ-муҳаббат, фалсафий, пейзаж, публицистик ва б. Л.ларга ажратадилар. Шунингдек, Л. ғазал, рубойи, туюк, мухаммас, қасида, марсия, сонет сингари кўплаб адабий жанрларга бўлиниб кетади. Айни чоқда, Л.ни давр эътибори б-н мумтоз Л. ва замонавий Л. тарзида таснифлаш ҳам мумкин.

Ад.: Адабий турлар ва жанрлар [3 ж.ли], 2-ж., Лирика, Т., 1992.

Баходир Каримов.

ЛИСЕНКО Николай Витальевич [1842.10(22). 3, Полтава вилояти —1912. 24.10 (6.11), Киев] — украин композитори, пианиночи, дирижёр, фольклоршунос, жамоат арбоби. Миллий композиторлик мактаби асосчиси. Киев ун-тини тугатган (1865), Лейпциг консерваториясида таълим олган (1867— 69). «Полтавалик Наталка» (1889), «Тарас Бульба» (1890), «Энеида» (1910) асарлари Украина миллий операсининг мумтоз намуналарига айланган. Қўшиқ, хор ва камер асарлари, айниқса, Т.Шевченконинг «Кобзар»ига мусикалари машҳур. Л. бир неча фольклор экспедицияларни уюштириб украин, серб, хорват, македон ва б. халқ кўшиқларини тўплаган, чех, болгар, турк халқ кўшиқларини қайта ишлаган, украин халқ мусикаси (шу жумладан, миллий мусика чоғулари) ҳақида илмий асарлар ёзган. Хор дирижёри сифатида украин ва б. славян халқ кўшиқларини, хор ижрочилигини тарғиб қилган. Ки-

евда мусикий-драматик мактаби (1904; 1918 й.дан Лисенко номидаги Мусикий-драматик ин-т) ни ташкил қилган. Уруш йиллари Муқимий театри Украин академик театри б-н ҳамкорликда Л.нинг «Полтавалик Наталка» операсини сахналаштирди.

ЛИСИМАХ (мил. ав. 361—281) — ма-Шюниялик Александрнинг саркардаси, сафдоши. 323 й.дан Фракиянинг ҳоки-ми, диадох. Бошқа диадохлар б-н жанг қилиб Геллеспонг бўйларини, Кичик Осиё вилоятларини, Македонияни эгаллаб олган. Диадох Селевк б-н бўлган курашда ҳалок бўлганидан сўнг Л. давлати парчаланиб кетган.

ЛИСИПП (Lysippos) — юнон ҳайкалгароши; сунгги қяассиканпнг йирик вакили. Мил. ав. 4-а. нинг 2-ярмида яшаган, македониялик Александр саройида рассом бўлган. Асосан, жездан ишланган асарларида ҳаётни тас-вирлашга, шаклларни мураккаб ҳара-катда ифодалашга интилган. Апоксиомен, Зевс, Гелиос, Геракл, Гермес ва б. ҳайкаллари машҳур. Антик санъатда илк бор портрет жанрига мурожаат қилади; жумладан, македониялик Александр портретларида инсоннинг мураккаб ички ҳаётий кудратини ифодалаган.

ЛИСИЦИАН Павел Герасимович [1911.24.10 (6.11), Владикавказ] — арман хонандаси (баритон). 20-а. опера ижрочилигининг етакчи намоёндаларидан. Ереван консерваториясини тугатган (1960). Ленинград опера театри (1935—37), Арманистон опера ва балет театри (1937—40), Катта театр (1940—66)да яққохон хонанда, Ереван консерваториясида проф. (1967—73). Кенг диапазонли, кучли, жангдор ва тиник овоз соҳиби. Ижро услуби му-камал мусикий талқин, юксак бадиий дид б-н ажралиб туради. Опера сахнасида Алмаст (А.Спендиаров, «Алмаст»), Аршак II (П. Чухажанян, «Аршак II»), Елецкий, Онегин, Мазепа, Роберт

(П. Чайковский, «Қарға мотка-си», «Евгений Онегин», «Мазепа», «Иоланта»), Жермон, Амонасро, Форд (Ж.Верди, «Травиата», «Аида», «Фальстаф»), Наполеон (С. Прокофьев, «Уруш ва тинчлик») каби асосий партияларни ижро этган. Осиё, Европа ва Америка мамлакатларида, хусусан, Ўзбекистонда ҳам гастролда бўлган. Л.нинг фарзандлари — Карина (1938, меццо-сопрано), Рузанна (1945, сопрано, Нидерландиядаги халқаро хонандалар танлови лауреа-ти, 1974), Рубен (1945, тенор, Германиядаги Шуман номидаги танлов голиби, 1969) ҳам хонандалардир. Л.нинг қизлари машҳур «Мадригал» ансамбли б-н Тошкентда концерт беришган.

ЛИСОВСКИЙ Александр Семёнович (Израилевич) (1910.7.12, Артёмовск — 1968.14.4, Тошкент) — пианиночи, педагог. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби (1944), проф. (1943). Ленинград консерваториясини тугатгач (1936), Тошкент мусика мактабларида ўқитувчи, Республика санъат бошқармаси бошлиғи, Тошкент кон-серваторияси директори (1939—45), кейинчалик ижрочилик ф-тлари декани, умумий фортепиано кафедраси мудири.

«**ЛИСОН УТ-ТАЙР**» (араб. — «Кушлар тили») — Алишер Навоийнкнт достони, ўзбек мумтоз адабиёти ва ўзбек адабий тилининг муҳим ёдгорликларидан. 1498—99 й.да форс шоири Фаридиддин Атторннт «Мантик ут-тайр» асари таъсирида ёзилган. Асар сюжети ва бош ғоя хусусида Атторга издошлик қилган. «Л.ут-т.» фалсафий дoston бўлиб, шoir унда мажозий образлар, қахрамонларнинг саргузаштлари орқали тасаввуфий ғояларини ифодалаган. Навоий асарда Худо ташқарида эмас, сенинг ўзингда, деган фикрни олга суради. Шу йўсинда инсонни улуғлайди, унинг камолотга эришиш йўлини юксак шеърый маҳорат б-н баён этади.

«Л.ут-т.» 3598 байтдан (176 кичик

бобдан) иборат бўлиб, аруз вазнининг рамали мусаддаси максур (фоилотун — фоилотун — фоилон) вазнида ёзилган. Асардаги боблар алоҳида эпизодлардан, савол-жавоблардан, кичик ҳажмли ҳикоя ва масаллардан ташкил топган. Асардаги ҳикояларда Навоий буюк ҳикоянавис сифатида кўзга ташланади. «Л. ут-т.» Алишер Навоийнинг 20 жилдли Мукамал асарлар тўплами 12-ж. (Т., 1996)дан ўрин олган.

Ад.: Шарипов Ш., Алишер Навоий «Лисон ут-тайр» достонининг генезиси ва ғоявий-бадий хусусиятлари, Т., 1982; Султонмурод О., Накшбанд ва Навоий, Т., 1996.

ЛИССАБОН — Португалия пойтахти. Мамлакатнинг энг муҳим сиёсий, иқтисодий ва маданий маркази. Эштремадура тарихий вилояти ва Лиссабон округининг маркази. Атлантика океани кирғоғидан 15 км ичкарида. Тежу дарёси эстуарийси ўнг соҳилидаги йирик порт. Мухим т. й. тугуни. Аэропорга халқаро аҳамиятга эга. Аҳолиси 678 минг киши (1990-й.лар ўрталари, шаҳар агрофи б-н 2,5 млн. киши). Иклими субтропик океан иклими, йиллик ўртача т-ра 16°. Л. ўрнида қадимда ибери қабиласининг манзилгоҳи бўлган. Мил. ав. 2-а.да Л.ни римликлар, 6-а.да вестготлар, 8-а.да араблар босиб олганлар (Л.нинг арабча номи Ал-Ошбуни ёки Лишбуна). 1147 й.дан Португалия қироллиги таркибида. 1255—56 й.лардан мамлакат пойтахти, 1581 — 1640 й.ларда Испания ҳукмронлиги остида бўлган. 1640 й.да Португалия мустақиллиги учун бўлган кўзғолон маркази га айланган. 1755 й.даги ҳалокатли зилзиладан сўнг шаҳар бутунлай қайта қурилган. 1807—08 й.ларда Л.ни Наполеон аскарлари босиб олган.

Л. ва шаҳар атрофида металлургия, машинасозлик (кемасозлик ва кема ре-монти, вагонсозлик, металл ва электро-техника жиҳозлари и.ч. ва б.), кимё (жумладан, синтетик каучук ва фармацевтика маҳсулотлари и.ч.) ва металлсозлик, неф-

тни қайта ишлаш, ойна-шиша, чинни, ёғочсозлик саноатининг кўплаб корхоналари мавжуд. Халқ истеъмоли товарлари и. ч. билан боғлиқ бўлган тўқимачилик, тикувчилик саноатлари жадал ривожланди. Л.да йирик бирлашмаларнинг бошқарув органлари, савдо фирмалари, йирик банклар, чет эл компаниялари ва-колатхо-налари жойлашган.

Л. халқаро туризмнинг йирик марказларидан. Бальнеологик курорт ва дам олиш зоналари ва унинг атрофида мейморий ёдгорликлари кўп: Сан-Жоржи қалъаси (14-а.), Жерониум монастыри (1502—20), қирол саройи (16-а.да тикланган) ва б.

Л.да ун-т, Католик ун-ти, ФА, Харбин академия, Миллий мусика академияси, нафис санъат мактаби, и.т. муассасалари, музейлар, театрлар, картиналар галереяси, ботаника боғи бор.

ЛИССАБОН ЗИЛЗИЛАСИ - Португалияда содир бўлган зилзила. 1755 й. 1 нояб. соат 940 да рўй берган. Португалия тарихидаги энг кучли зилзила бўлиб, жуда катта талафот келтирган. Зилзила оқибатида тахм. 60 минг киши ўлган, 17 минг уй, 32 монастыр, 53 сарой бузилган. Кучли ёнғинлар чиққан. Ўша даврда ер тебранишини ёзиб олувчи сейсмографлар бўлмаган. Лекин, машҳур сейсмологлар Гутенберг ва Рихтерларнинг фикрича, зилзила магнитудаси 8,75—9 га етган. Баъзи сейсмологларнинг таъкидлашича, зилзила магнитудаси 8,6 дан ошмаган. Зилзила 2,5 млн. км² майдонда Лиссабон ш.дан 2200 км масофагача сезилган. Тебраниш Португалия ва Испаниядан ташқари Африка шим.да, Европа қитъасида эса Скандинавия мамлакатларига қадар етиб борган. Сув ҳавзаларида цунами ва сейшлар (зилзила натижасида денгиз ва қўлларда юз берган сувнинг резонанс чайқалиш ҳодисаси) кузатилган.

ЛИССАБОН УНИВЕРСИТЕТИ - Португалиядаги қад. ва йирик ун-тлардан бири. 1290 й. қирол Диниш I нинг фар-

мониға мувофиқ ташкил этилган. Бир неча марта Лиссабондан Коимбруга кўчирилган, 1911 й. қайта тикланган. Археология, геогр., тарих, психология, филол., фалсафа, пед., тибби-ёт, ҳуқуқ, геол., мат., ва б. ихтисосликлар бўйича мутахассислар тайёрлайди. Ун-тда 17 мингдан ортиқ талаба таълим олади.

ЛИСТ (Liszt) Ференц (1811.22.10, Венгрия, Шопрон ш. яқинидаги Доборьян қишлоғи - 1886.31.7, Байрейт, Бавария) — венгер композитори, пианиночи, дирижёр, педагог, мусиқа-жамоат арбоби. Будапешт Мусиқа академиясининг асосчиси (1875 й.дан президенти). 6 ёшидан отасидан пианино чалишни ўрганиб, 9 ёшидан концерт бера бошлаган. Виртуоз пианиночи сифатида 1847 й.гача жадал концерт фаолияти б-н шуғулланиб, бутун Европа мамлакатларида гастролда бўлган. Фортепиано ижрочилигининг буюк ислохотчиси Л. ўзининг артистик жўшқинлиги, табиий куч ва бетакрор маҳорати б-н тингловчиларни ром қилган. 1847—61 й.ларда Веймар саройи капелмейстери бўлиб, кўпроқ композиторлик ижоди б-н шуғулланган. Л. ижодида романтизм ғоялари акс этган. Те-ран мусиқий образларни муайян адабиёт, тасвирий ва хатто ҳайкалтарошлик санъати мавзулари б-н ўзаро узвий боғлиқлиги, асар мазмунини фалсафий умумлаштириш Л. ижодига хосдир. У бир қисмли дастурли симфоник поэма жанрини ҳамда монотематизм (бутун асар давомида битта, ривожланиш жараёнида тобора ўзгариб борувчи куйга асосланиш) принципини кашф этиб, мавзули-дастурли чол-ғу мусиқаси асосларини яратган. Жами 1200 га яқин асар муаллифи. Улардан «Фауст — симфония» (Гёте асари асосида, 1857), «Данте-нинг «Йлохий комедия»сига симфония» (1857), «Тассо» (1854), «Прелюдлар» (1854), «Мазепа» (1851), «Прометей» (1855) каби симфоник поэмалари, 2 та фортепиано концерти (1849-56, 1839-61), 3 тўпламдан иборат «Зиёрат йиллари»

номли фортепиано асарлари, романслари, венгер халқ оҳанглари (вербункош услуби, чардаш ракси усуллари) заминда яратилган 19 та вен-герча рапсодияси (1847-85), «Венгрия» (1854) симфоник поэмаси, фортепиано учун «Венгер тарихий манзаралари» (1886) ва б. машхур. Будапешт Олий мусика мактаби Л. номида.

ЛИСТ (List) Фридрих (1789.6.1, Рейтлинген — 1846.30.11, Куфштейн) — немис иктисодчиси, сиёсий иктисоддаги немис тарихий мактаби вакили. Л. классик сиёсий иктисод мактаби вакиллари-нинг услубидаги мавҳумлик ва либерализмни танқид қилди, иктисодиёт фани таҳлилида тарихий услубнинг ролини бўрттириб кўрсатди. Л. давлатнинг иктисодиётга фаол аралашувини талаб қиладиган «тарбиявий хомийлик (протекционизм)» ғоясини ривожлантирди, миллатнинг саноат тарбияси тамойилини илгари сурди. Ишлаб чиқарувчи кучлар назариясини яратишга интилиб, «ақлий капитал» (илмий кашфиётлар, адабиёт, санъатдаги ютуқлар ва б.)ни унинг асосий таркибий қисми ва миллат бойлигининг асосий манбаи деб ҳисоблаган. Қийматни ишлаб чиқарувчи кучлар, «миллат руҳи» (ҳуқуқ, суд, армия, полиция ва б.) яратади, деб қараган. Л. хўжалик тараққиётининг тарихий босқичларини таҳлил қилиб, чин миллат бадавийлик; чўпонлик; дех-кончилик; дехкончилик-саноат; дехкончилик-саноат-савдо каби беш босқични босиб ўтади ва Германия келажаги саноат б-н чамбарчас боғлиқ деб ҳисоблаган. Л. Германиянинг Европада ҳукмрон бўлишини ёқлайдиган шовинистик ғояларини ҳимоя қилиб, урушни «миллат марҳамати» тарзида талқин этган. Л.нинг айрим ғояларидан на-цистлар ўз геосиёсатида фойдаланган.

ЛИСТВЕНИТ — асосан, тальк, хлорит ва пирит аралашмали кварц-карбонатли таркибга эга метасоматик тоғ жинси. Ранги оч яшил, баъзан сарик,

кулранг. Зичлиги 2800—3100 кг/м³. Л. серпенитлар ва б. асосли ва ўта асосли жинсларнинг лиственитланиш жараёни натижасида ҳамда мувофиқ таркибдаги метаморфик ва карбонатли жинслар ҳисобига вужудга келади. Л. илк бор Россия (Урал)да аниқланиб, немис геологи Г. Розе (1842) томонидан таърифланган.

Л.нинг Ўзбекистонда Султонувайс тоғи, Қизилқум ва б. жойларда борлиги маълум. Одатда, олтиннинг минералланиши улар б-н боғлиқ.

ЛИСТВЕНИТЛАНИШ - аксарият ўта асосли ва қисман бошқа тоғ жинсларининг гидротермал элементлар таъ-сиридан ўзгариши. Натижада тальк-карбонатли лиственитлашган жинслар ва лиственитлар ҳосил бўлади. Жинсларда лиственитларнинг бўлиши у ерда олтин, кобальт, мис, симоб каби рудалар кони борлигидан дарак беради. Ўзбекистондаги баъзи олтин конларида Л. жараёни кенг ривожланган. Жан. Фарғонадаги симоб конлари лиственитлар б-н боғлиқ.

ЛИСТЕР (Lister) Жозеф (1827.5.4, Аптон, Эссекс графлиги — 1912.10.2, Уолмер, Кент графлиги) — инглиз хирурги. Лондон Қироллик жамияти аъзоси (1860) ва президенти (1895— 1900). Хирургия амалиётига антисептика усулини жорий қилган (1867). Сут ачитувчи бактерияларни топган, кўз ей (рангдор) пардасининг мускулларини биринчи бўлиб тасвишлаб берган. Асосий илмий ишлари анатомия, гистология ва микробиология масалаларига оид.

ЛИСТЕРИОЗ, листереллёз, невреллёз — одам ва хайвонларда учрайдиган юкумли зооантропоноз касаллик. Кўзгатувчиси *Listeria monocytogenes* бактерияси. Касаллик манбаи сичқонсимон кемирувчилар, бемор ва касал хайвонлар. Одам Л. б-н оғриган хайвоннинг гўшти, тухуми, сутини истеъмол қилганида, молхонадаги каналар чакқанида зарарла-

нади, баъзан нафас йўллари орқали ҳам юқиши мумкин. Л. кўпгина мамлакатларда спорадик тарзда вақти-вақти б-н учраб туради. Касаллик диагнози серологик ва бактерио-логик таҳлил натижаларига асосланиб қўйилади. Даво — антибиотиклар.

Хайвонларда касаллик марказий нерв системасининг зарарланиши, бола ташлаш, мастит ва септик куринишлар б-н кечади. Касаллик б-н қорамол, қўй, эчки, чўчка, от, қуён, паррандалар касалланади. Касаллик ўткир, ярим ўткир, баъзан сурункали тарзда ўтади. Касалликнинг яширин даври 7—30 кун давом этиб, хайвон ҳолсизланади, ҳарорати кўтарилади, юрак фаолияти сусаяди, бошини орқэга ташлаб ёки бўйинини эгиб юради, бўйин мускули тортишади. Пастки жағи фалажланиб, сўлаги оқади, иштаҳаси йўқолади, қалтиради, кўз ва оғиз шиллиқ пардалари зарарланади, кўзи кўрмади. Қўйларда кўпинча марказий нерв системаси фаолиятининг бузилиши кузатилади ва касалликнинг 3—7-кунлари хайвон ўлади.

Даволаш: касалликнинг бошланғич даврида антибиотиклар (тетрацилин, тетрацилин, стрептомицин), сульфаниламидлар берилди.

Олдини олиш: хайвонларни ало-ҳида сақлаш, санитария-гигиена қоидаларига риоя қилиш, молхоналардан кемирувчиларни йўқотиш, нерв системаси зарарланган касал хайвонларни ажратиб, қушхонага жўнатиш, дезинфекция ва дератизация ўтказишдан иборат.

ЛИСТИНГ (инг. list — рўйхат) — 1) компаниялар акцияларини биржада сотиладиган акциялар рўйхатига киритиш. Чикарилган қимматли қоғозлар биржада эксперт текширувларидан ўтган бўлса, уларни савдога қўйиш мумкин. Биржага қўйилмайдиган акциялар «чайқов» бозорида «пештахта остидан» сотилади (қ. Делистинг); 2) қимматли қоғозларни фонд биржасида савдога қўйиш қоидалари.

ЛИ СУН СИН (1545-98) - Корея ҳарбий арбоби ва миллий қахрамони. 1592—98 й.лардаги Имдин урушлари даврида у қўмондонлик қилган корейс флоти япон флотини тор-мор келтирган. Жангда ҳалок бўлган.

ЛИСЯНСКИЙ Юрий Фёдорович (1773.2.8, Нежин - 1837.22.2, Петербург) — рус денгизчи сайёҳи, 1-ранг капитани (1809). 1803—06 й.ларда «Надежда» ва «Нева» кемаларида уюштирилган дунё айлана биринчи рус экспедициясида «Нева» кемасига бошчилик қилган (экспедиция раҳбари ва «Надежда» кемасининг командири И. Ф. Крузенштерн эди). 1803 й. авг.да кемалар Кронштадтдан чиқиб Гавайи о.ларигача бирга суздилар. У ердан «Надежда» Камчаткага, «Нева» эса Аляска томон йўл олди. Аляскада бир йилдан кўпроқ туриб, тадқиқот ишлари олиб борди. Қайтишда кемалар Кантонда учрашиб, сўнгра Жан. Африка томон бирга суздилар. 1806 й.да экспедиция Кронштадтга қайтиб келди. Экспедиция Тинч океаннинг кам ўрганилган р-нларини тадқиқ қилди, гидрографик кузатишлар олиб борди, этнографик материаллар тўплади. Л. Болтик, флотида ўз хизматини давом эттириб, 1809 й.да истеъфога чиқди. Гавайи о.ларидан бири, Охота денгизининг шим.даги ярим орол, Сахалин о.даги тоғ Л. номи б-н аталган.

Ас: Путешествие вокруг света на корабле «Нева» в 1803-1806 годах, М., 1947.

Ад.: Невский В.В., Первое путешествие россиян вокруг света, М., 1951; Штейнбург Е.Л., Славные мореходы Иван Крузенштерн и Юрий Лисянский, М., 1954.

ЛИТ — Литва пул бирлиги 1991 й.да муомалага чиқарилган. 1 Л.=100 цент. Халқаро ифодаси LTL. Халқаро валюталар курси бўйича 1 АҚШ доллари=3,24Л. (2003, март).

ЛИТ (юн. lytos — эрийдиган, парчаланадиган) — қўшма сўзлар таркибий

қисми бўлиб, эрийдиган, парчаланадиган маҳсулот маъноси ифодасини беради (мас, электролит).

ЛИТАВРА — довулсимон урма мусиқа чолғуси. Шарқ халқларининг турли (довул, ногора каби) чолғулари асосида 15-ада Европада яратилган. 17-адан симфоник оркестр таркибига киритилган. Қозонсимон кўринишда бўлиб (диа-метри 55—70 см), мис, жез ёки алю-минийдан ишланиб, оғзи тери б-н қопланади. Махсус таёқчалар б-н терига уриш натижасида янғроқ, гулдуроч товуш ҳосил қилади. Замонавий турлари махсус винтлар (ёки педаль механизми) б-н терини тортиш орқали созланади. Оркестрда 2 дан 5 тагача турли создаги Л. қўлланилади.

ЛИТВА (Lietuva), Литва Республикаси (Lietuvos Respublika) — Шарқий Европада, Болтик, денгизи бўйида жойлашган давлат. Майд. 65,2 минг км². Аҳолиси 3610 минг киши (2001). Пойтахти — Вильнюс ш. Маъмурий жиҳатдан 44 туман (rajonas)га бўлинади.

Давлат тузуми. Л. — мустикал демократик республика. Амалдаги конституцияси 1992 й.да қабул қилинган (1996 й.да ўзгартишлар киритилган). Давлат бошлиғи — президент (2003 й.дан Роландас Паскас). У умумий тенг ва тўғри сайлов ҳуқуқи асосида яширин овоз бериш йўли б-н 5 й. муддатга сайланади. Конун чиқарувчи олий органи — сейм (бир палатали парламент). Ижроия ҳокимиятни ҳукумат амалга оширади.

Табиати. Л. ҳудуди Шарқий Европа текислигида, Болтик денгизининг жан.-шарқий соҳилларида, Нямунас (Неман) дарёсининг ўрта ва қуйи оқими ҳавзаларида жойлашган. Ер юзаси пасттекислик ва қирлардан иборат. Марказида Ўрта Л. пасттекислиги жойлашган. Шарқи ва жан.да Болтик қатор тепалари бўлиб, Л. қудудида 3 қирга бўлинади: Аукштайтс, Дзук ва Судув. Денгиз соҳилида қум тепа ва пляжлар кўп. Л.да

нефть, оҳақтош, доломит, шиша қумлари, гил, торф, бур, гипс, қахрабо ва шифобахш булоқлар (Друскининкай, Паланга, Бирштонас, Ликенай) бор. Булоқлар атрофида курортлар барпо этилган.

Л.да денгиз иқлими континентал иқлим б-н алмашилиб туради. Континенталлик ғарбдан шарққа орта боради. Январнинг ўртача т-раси —3° дан — 6° гача. Июлнинг ўртача т-раси 16,5°—17,6°. Ўртача йиллик ёғин 750 мм. Дарёлари Болтик денгизи ҳавзасига мансуб.

Энг йирик дарёси — Нямунас. Каунас ш.дан қуйилиш жойигача кема катнайдди. Асосий ирмоқяри: Нярис, Нявежис, Дубиса ва б. Улар баҳорда серсув. 3000 га яқин қўл бор, энг каттаси — Дрисвяти. Қўллар балиқчилик ва сув паррандачилигида фойдаланилади. Туп-роқлари подзол, чимли-подзол, подзол-ботқоқ, чимли-карбонатли, ботқоқ, подзоллашган-борли, аллювиал тупроқлар.

Л. ҳудудининг 25% (1,6 млн. га) ўрмон. Игна барглилар — 65%, кенг барглилар — 35%. Қарағайзорлар, қорақарағайзорлар бор. Ҳудудининг 17% яйлов ва ўтлоқ; 7% га яқини ботқоқлик.

Ҳайвонот дунёсида сут эмизувчилардан малла товушқон, тулки, бўри, лось, асл ва холдор буғулар, тўнғиз, норка, силовсин, сувсар, сув қундузи ва б. яшайди. Дарё ва қўлларда балиқ тури кўп. Қўриқхоналари: Жувинтас ва Чяпкялю. Л. миллий боғи бор.

Аҳолисининг 81% литвалар, шунингдек, руслар, поляклар, белоруслар ҳам яшайди. Расмий тил — литва тили. Диндорларнинг аксарияти — католик. Шаҳар аҳолиси 68,5%. Йирик шаҳарлари: Вильнюс, Каунас, Клайпеда, Шяулай.

Тарихи. Л. ҳудудидан топилган археологик ёдгорликлар бу ерда одам тош асридан яшаб келаётганини кўрсатади. Аҳоли ўша даврда уруғ жамоалари тарзида яшаган, темирчилик, овчилик ва балиқчилик б-н шуғулланган. Мил. бошларида йирик кабила ва кабила уюшмалари (жемайтлар, ятвяглар ва б.) ажралиб чиқа бошлади. 5—6-а.ларда жа-

моалар емирилиб, синфий табақаланиш бошланди. 9—10-а.лардан хунармандчилик, савдо-сотик ишлари авж олди. 10—12-а.ларда Л. худудида Делтува, Каршува, Летува ва б. князликлар пайдо бўлди. 1240 й.да Буюк Л. князлиги вужудга келди. 13-а.дан Л.га не-мис рицарларининг босқинчилик юришлари бошланди. 200 й. давомида Л. б-н немис рицарлари ўртасида ҳарбий тўқнашувлар бўлиб турди. 1236 й. немис рицарлари Сауле ёнида мағлубиятга учради. 1260 й. Л. кўшинлари немис салибчилари устидан Дурбе қўли яқинида бўлиб ўтган жангда ғалаба қозониб, Ливон ҳамда Тевтон орденларининг босқинчилик юришларини вақтинча тўхтатди. 13-а. ўрталарида рус ерларининг феодал таркоқлигидан фойдаланиб, Л. князлари белорус, украин, рус ерларини қўшиб олди. Геди-мин, Ольгерд ва Кейстут князликлари даврида Буюк Л. князлиги анча кенгайди. 14-а. ўрталарида Минск, Шаркий Волинь, Подолье, Киев Л.га қўшилди. Князь Витовт Днепр ва Днестр оралиғидаги Қора денгизгача бўлган ерларни қўшиб олди. Бу даврга келиб Л. Шаркий Европада энг йирик давлатга айланди. 1340—1410 й.ларда Тевтон ва Ливон орденлари яна хужумга ўтди, Стерва дарёси (1348) ва Каунас (1362) ёнида йирик жанглар бўлди. 1401—09 й.ларда салибчиларга қарши жемайтлар кўзғо-лон кўтарди. Ички ва ташқи кураш ша-роитида Л. Польша б-н Крево иттифоқини тузди (1386). 1410 й. 15 июлда Л. ва Польша кўшинлари Грюнвальд жангида (1410) Тевтон ордени устидан ға-лаба қозонди. 1435 й. Свента яқинида мағлубиятга учраган Ливон ордени ҳам ўз босқинчилик юришларини тўхтатди.

14-а. 2-ярмидан шаҳарларда хунармандчилик, керамика, ойна и. ч., заргарлик ривож топди. Каунас, Тракай ва б. шаҳарларда қасрлар қурилди. 15-а. ўрталарида Буюк князлар кенгаши аста-секин Панлар радасига айланди. 16-а.дан Панлар радаси ва сейм давлат ҳокимиятининг асосий органлари бўлиб

қолди.

1558 й. Россия б-н Ливония уруши бошланди. Бу уруш Л. учун муваффақиятсизлик б-н тугади. Л. ҳукмрон доиралари Россияга қарши урушда ёрдам олиш ниятида Польша б-н яқин алоқа ўрнатди. 1569 й. Люблин иттифоқи тузилиб, Польша б-н Л. Речь Посполита давлатига бирлашди.

1654—67 й.лари рус қўшинлари Л. нинг шарқий қисмини, 1655 й. Вильнюс ва Каунас ш.ларини босиб олди. 1667 й. Смоленск яқинида Речь Посполита ва Россия ўртасида Андрусов сулҳи имзоланди (Белоруссия ерлари ва Украинанинг Днепр дарёси ўнг қирғоқ томонидаги ерлар Л. таркибида қолди). Шим. уруш (1700—21) йилларида Речь Посполита Россиянинг ит-тифоқдоши бўлди. 17—18-а.ларда Речь Посполита сиёсий инкирозга учради ва 1772, 1793, 1795 й.ларда Пруссия, Австрия, Россия ўртасида бўлиниб кетди. Л. Россияга қўшилди. 19-а. 2-ярмида подшо ҳукумати Л.да миллатчилик сиёсатини кучайтирди. Ўлкада миллий озодлик ҳаракати бошланди. 1888 й. Вильнюсда Л. қасаба уюшма ҳаракатига асос солган Ўзаро ёрдам кассаси ва Л. социал-демократияси ташкил топди.

1-жаҳон уруши йилларида Л. худуди ҳарбий ҳаракатлар майдонига айланди. 1915 й. кузида Л. худудини Германия қўшинлари босиб олди. 1918 й. 16 фев. да Л. давлатининг мустақиллиги эълон қилинди. 1918 й. дек. да Л. худудининг катта қисмида шўро ҳокимияти ўрнатилди ва 1919 й. фев.да Литва-Белоруссия шўро республикаси эълон қилинди. 1919 й. авг. да немис қўшинларининг ҳужумидан сўнг Қизил Армия бўлин-малари Л.дан чиқиб кетишга мажбур бўлдилар. 1920 й. Л. б-н РСФСР ўртасида имзоланган шартномага мувофиқ, шўро ҳукумати Л. мустақиллигини тан олди. 1940 й. июнда Л. худудига шўро кўшинлари киритилди. 1940 й. июлда Халқ Сеймига сайловлар бўлиб ўтди. 1940 й. 21 июлда Л. шўро республикаси эълон қилинди. 1941 й.да

Л.ни немис-фашист кўшинлари босиб олди, 1944 й. июль — 1945 й. январь да шўро армияси томонидан озод қилинди. 1990 й. 11 мартда республика Олий Кенгаши Л. давлатини қайта тиклаш ҳақидаги хужжатни қабул қилди ва мамлакат Л. Республикаси деб атала бошлади. 1990 й. майда Л. Олий Кенгаши Л.нинг давлат мустақиллиги ҳақидаги декларациями қабул қилди. Л. 1991 й.дан БМТ аъзоси. 1992 й. 5 авгда ЎзР б-н дипломатия муносабатлари ўрнатди. Миллий байрами — 16 фев. — Л. давлати қайта тикланган кун (1918).

Асосий сиёсий партиялари ва қасаба уюшмалари. Л. демократик партияси, 1989 й.да тузилган, 1902—20 й.ларда шу номда фаолият кўрсатган партиянинг вояси; Л. социал-демократик партияси, 2001 й.да асос солинган; Ватан иттифоқи, 1993 й.да тузилган; Марказ иттифоқи, 1992 й.да тузилган; Л. христиан демократик партияси, 1990 й.да асос солинган; Л. эркин қасаба уюшмалари конфедерацияси, 1990 й.да тузилган.

Хўжалиги. Л. — индустриал-аграр мамлакат. Ялпи миллий маҳсулотда саноатнинг улуши — 51,2%, қ.х. нинг улуши — 24,7%, қурилишнинг улуши — 9,8%, транспортнинг улуши — 3,6%, бошқа тармоқларнинг улуши - 10,1%.

Саноатнинг асосий тармоқлари — машинасозлик ва металл ишлаш, ёғочсозлик, кимё ва нефть кимёси саноати, бинокорлик материаллари и.ч., тўқимачилик ва озиқ-овқат, нефтни қайта ишлаш саноати. Энергетика хўжалигида гидроэнергия ва торф иккиламчи аҳамиятга эга. Л. иссиқлик электр ст-яси ва Вильнюс иссиқлик электр маркази келтирилган газ, мазут, кўмир б-н ишлайди. Каунас ГЭС, Игналина АЭС бор. Л.да йилига 18,7 млрд. кВт-соат электр энергияси ҳрсил қилинади. Вильнюс, Рокишкис, Радвилиш-кисда қ.х. машиналари, Капсукасда озиқ-овқат корхоналари учун асбоб-ускуналар, Шяуляйда велосипед, мопед двигателлари, Паневежисда авто-компрессорлар ишлаб чиқарилади.

Кедайняйда кимё кти (сульфат кислота ва суперфосфат), Ионавада азотли ўғит з-ди, Каунасда сунъий тола з-ди, Вильнюсда пластмасса буюмлар з-ди, Плунгеда сунъий чарм з-ди бор.

Махаллий хом ашё асосида юқори сифатли цемент, ғишт, оҳак, йирик силикат блоklar, дренаж қувурлари, черепица, шифер, йиғма темир-бетон ва бетон конструкциялар ҳамда деталлар тайёрланади. Паневежисда йирик ойна з-ди дераза ойнаси ва ойна блоklари ишлаб чиқаради. Ионава, Клайпеда, Каунас, Шяуляй, Вильнюс ш.ларида мебель к-тлари бор. Қоғоз саноатининг асосий марказлари — Каунас, Григишкес. Каунасдаги қоғоз ф-каси юқори сифатли қоғоз, Клайпеда, Григишкес, Пабра-дада картон, Клайпедада целлюлоза ва фанер, Каунасда гугурт, Клайпеда, Вильнюс, Григишкес, Казлу-Рудада ёғоч плиталар ишлаб чиқарилади.

Енгил саноатда тўқимачилик ва трикотаж, тикувчилик, пойабзал тармоқлари ривожланган. Енгил саноатнинг йирик марказлари: Каунас, Вильнюс, Шяуляй ва Клайпеда. Утенада трикотаж ф-каси ва Алитусда ип газлама кти мавжуд. Бадиий хунармандчилик (кахрабо, керамика ва б.дан буюм яшаш) ривожланган.

Гўшт, сут, балиқ саноати Л. озиқ-овқат саноати маҳсулотининг 3/4 семики беради. Клайпеда — балиқ овлаш ва балиқ, саноати маркази. Балиқ Болтик, Баренц денгизларидан ва Атлантика океанидан овланади. Қанд-шакар, ун, кондитер, спирт-арақ, пиво саноати ҳамда мева ва сабзавотни қайта ишлаш, ўсимлик мойи олиш ривожланган.

Қишлоқ хўжалиги. Л.да иқтисодий фаол аҳолининг 35% га яқини қ.х.да банд Қ. х.га яроқли ерлар 3,4 млн.га. Ғалла, картошка, сабзавот, ем-хашак, сули, зиғир, қанд лавлаги экилади. Чорвачилик — қ.х.нинг етакчи тармоғи. Қорамол, чўчка, қўй ва эчки, йилқи, парранда боқилади. Асаларичилик, даррандачилик (қора тулки ва норка), балиқчилик ривожланган.

Транспортининг асосий турлари — т. й. ва автомобиль транспорти. Т. й. уз. 3 минг км. Автомобиль йўллари уз. 44,5 минг км, жумладан қаттиқ қопламали йўллар 80%. 1986 й.дан Клайпеда — Мукран (Германия) солда кечув йўли ишлай бошлади. Денгиз савдо флотининг тоннажи 374 минг т дедейт (1992). Асосий денгиз порти — Клайпеда, дарё порти — Каунас. Вильнюс аэропорти хорижий мамлакатларнинг 65 шаҳари б-н боғланган.

Л. четга машинасозлик, озиқ-овқат, енгил саноат маҳсулотлари чиқаради. Четдан машина-ускуналар, хом ашё олади. Савдо-сотикдаги асосий мижозлари: Германия, Польша, Белоруссия, Латвия, Эстония ва Скандинавия мам-лакатлари. Пул бирлиги — лит.

Тиббий хизмати. Тиббиёт мутахассислари Каунас тиббиёт ин-тида, Вильнюс ун-тининг тиббиёт ф-тида ва 6 тиббиёт билим юртида тайёрланади. Друскининкай, Биштонас, Ликенай, Паланга, Неринга ва б. бальнеология курортлари машхур.

Маорифи, илмий ва маданий-маърифий муассасалари. Л.да ўрта умумий таълим деярли тўла амалга оширилган. 12 олий ўқув юрти бор. Энг йириклари: Вильнюс ун-ти, Вильнюс пед. ун-ти, Витаутас Магнус ун-ти, Вильнюс техника ун-ти, Каунас технология ун-ти, Каунас тиббиёт академияси, Клайпеда ун-ти. Қ.х. академияси, Л. фанлар академияси бор. Л. давлат кутубхонаси, ФА кутубхонаси, клуб муассасалари, музейлар ва б. маданий-маърифий муассасалар мавжуд.

Матбуоти, радиоэшиттириши ва телекўрсатуви. Л.да бир неча газ. ва жур. нашр этилади. Энг муҳимлари: «Летувое айдас» («Литва акс садоси», литва тилидаги кундалик газ., 1917 й.дан), «Летувос ритас» («Литва тонгги», литва ва рус тилидаги кундалик газ., 1919 й.дан), «Гимтинэ» («Она диёр», литва тилидаги ойлик жур., 1989 й.дан), «Атгимимас» («Уйғониш», литва тилидаги ҳафтанома, 1988 й.дан), «Бичюлистэ» («Дўстлик»,

литва тилидаги ҳафталик газ., 1990 й.дан). ЭЛБТА телеграф ахборот агентлиги 1995 й.дан акциядорлик жамияти, 1920 й.да асос солинган; Л.да радиоэшиттириш 1926 й.дан, телекўрсатув 1957 й.дан ишлайди. Л. радио ва телевидение-си 1940 й. Вильнюс ш.да ташкил этилган.

Адабиёти. Л. халқи ўз қарашлари ва орзу-умидларини бой оғзаки ижодиётида — қўшиқлар, эртаклар, афсоналар, мақолаларда ифода этган. Кдц. ёзма ёдгорликлари 14—16-а.ларда (йилномалар, ҳуқуқ мавзуидаги ва тарбиявий асарлар) яратилган. 16—17-а.ларда, асосан, диний адабиётлар нашр қилинган (М. Даукша, Й. Бреткунас ва б.)- 17—18-а.ларда литва тилида эпиграммалар, достонлар, шеърий мактублар юзага келди (А. Шимельпенигис, К. Милкус ва б.). 19-а. 1-ярмида Л. адабиёти ривожига шиорлар Д. Пошка («Жемайтия ва Литва мужиги»), А. Баранаскас («Аникшчяй карагайзори»), ёзувчи М. Валанчюс («Палангалик Юзе») қабилар муносиб ҳисса қўшдилар. 19-а. 2-ярми ва 20-а. бошларида адабиётда турли жанрлар юзага келди. В. Кудирка, П. Вайчайтис, Майронис (И. Мачюлис тахаллуси), Г. Пяткявичайте-Бите ва б. ижод қила бошлади. Л. адабиётида танкидий реализмнинг шаклланиши ёзувчи Ю. Жемайтенинг ижоди б-н боғлиқ («Келин», «Пятрас Курмялис»). Реалист ёзувчилардан В. Креве, Вайжгантас ва б. ижодида романтик анъаналар намоён бўлди. 40—60-й.ларда П. Цвирка, Й. Шимкус, С. Нерис каби ёзувчилар етишиб чиқди.

2-жаҳон уруши йилларида Э. Межелайтис, В. Реймерис ва б. ёш шоирлар вояга етди. Урушдан кейинги йилларда Стуога, Симонайтите, Й. Авижюс ва Й. Грибас каби ёзувчилар самарали ижод қилдилар, 50—70-й.ларда яратилган Е. Симонайтитенинг «Вилюе Каралюс», А. Беляускауснинг «Каунас романи», Й. Авижюснинг «Йўқотилган бошпана» романлари, Э. Межелайтиснинг «Инсон» шеърий тўплами, Ю. Марцинкявичюснинг «Қон ва кул», «Девор» достонлари,

Ю. Грушаснинг «Геркус Мантас» драма-си Л. адабиётининг ютуғи бўлди.

1957—68 й.ларда «Литва адабиёти тарихи»нинг 4 жилдлиги эълон қилинди. К. Амбрасас, А. Бучис, Л. Гинейтис каби адабиётшунослар Л. адабиётининг долзарб муаммолари устида тадқиқот олиб бордилар. Кейинги йилларда Г. Корсаkene, Й. Довидай-тис, А. Балтакис, Ю. Вайчюнайте, П. Ширвис, С. Гед, Ю. Грушас, К. Сай ва б. ёзувчиларнинг асарлари шуҳрат қозонди.

Ўзбек ва Л. халқлари ўртасидаги адабий алоқалар ривожланган. Л. адабиётининг энг яхши намуналаридан М.Слуцкиснинг «Жасорат» романи, Э.Межелайтиснинг «Инсон» шеърӣ тўплами, К.Донялайтиснинг «Йил фасллари» достони ва б. асарлар ўзбек тилига таржима қилинган. Ўзбек адибларидан Абдулла Қодирийнинг «Меҳробдан чаён», Ойбекнинг «Навойӣ», Ғафур Ғулумнинг «Шум бола», Абдулла Қаҳҳорнинг «Синчалак», Асқад Мухторнинг «Чинор» романи ва б. асарлар литва тилига таржима қилинган.

Меъморлиги. Л. худудида мил. ав. 4—2-миг йилликларга мансуб турар жой қолдиқлари топилган. Улар айлана, овал шаклида қурилган. 5—8-а.ларда атрофлари чуқур қилиб, ёғочлар б-н ўралган қароргоҳлар, 9—12-а.ларда ёғоч кўрғонлар вужудга келган. 14-а.да муҳим жойларда мудофаа иншоотлари қурилган, кўрғонлар қурилишида минораларга аҳамият берилган. 15-а.дан бошлаб Л.да шаҳарлар қурилиши тез ўсди (кўпинча, уйлар икки қаватли қилиб, биринчи қаватда савдо дўконлари, иккинчи қаватда эса турар жойлар қурилган). 16-а.дан Уйғониш даври маданияти таъсири кучайди. 17—18-а.ларда барокко услубида серҳашам католик черковлар, саройлар қурилди. 18-а.нинг охири ва 19-а.нинг 1-ярмида классицизм тамойиллари ёйилди (Вильнюсдаги катта бутхона, ҳоз. расмлар галереяси, шаҳар ратушаси, ҳоз. Бадий музей). 19-а.нинг 2-ярмида ва 20-а. бошларида

Л. меъморлигида ўтмишдаги услубларга тақлид кучайди, 20—30-й.ларда халқ санъати ва неоклассика анъаналари таъсирида бинолар қурилди (Каунасдаги банк, меъмор М. Сонгайла). 2-жаҳон урушидан кей-ин шаҳарлар бош режа асосида қайта тикланди, янги шаҳарлар вужудга келди, йирик панелли уйлар қурилиши авж олди. Биноларнинг олд томонларини безатишда ёғоч, керамика, витраж, металлдан фойдаланишга эътибор берилди («Няринга» меҳмонхонаси ва қахвахонаси, меъморлар А. ва В. Навсвитислар ва б.). Литвалик меъморлар лойиҳаси асосида Тошкент (Чилонзор)да ҳам бир неча уй қурилган.

Тасвирий санъати. Л. худудида неолит даврига мансуб одамлар ва ҳайвонларнинг жуда содда қаҳрабо, ёғоч ҳайкалчалари, керамика идишлари топилган. 9—12-а.ларда металлни бадий ишлаш ривож тоган (қурол, заргарлик буюмлари). 16—17-а.ларда портретлар кўп яратилган. Китоб нашр қилишнинг йўлга қўйилиши б-н ксилография ривожланган. 17—18-а.ларда сарой ва черковларни безатишда ҳайкалтарошлик ва рассомлик санъатидан кенг фойдаланилган. 19-а.да янги давр миллий санъати шаклланди. 20-а. бошларида миллий рассомлик шаклланишига Адабий-бадий жамият фаолияти таъсир ўтказди. Ҳайкалтарошлардан Ю. Зикарас ва П. Римша реалистик анъаналарни давом эттиришди. Рассом М. Чюрленис ижодида адабий фольклор фантастикаси символика б-н ҳамоҳанг бўлиб кетган. Замонавий рассомлар орасида А. Савицкас, С. Вейверите, Й. Шважас, В. Юркунас ва б. ажралиб туради. Қаҳрабога сайқал бериш, ёғочсозлик, қўлда тўқиш санъати ривож топган.

Муסיқаси. Адабий фольклори лапарлар, асосан, ишқий кўшиқ (дайна)ларга бой. Кўпчилик бўлиб айтиладиган қад. кўшиқлар сутаргине деб аталади. Халқ рақслари турли шакллар ясаб, майин тушилади. Муסיқа асбоблари орасида торли созлардан канклес, пуфлама со-злардан

рагас (бурғу), даудите (узун труба), ску-дучай, лумздялис (флейта турлари), уриб чалинадиган созлардан скрабалай ва б. кенг тарқалган. Профессионал мусика 14-а.дан ривожланди. 16-а.дан черков хор мусика мактаблари вужудга келди, зодагонларнинг саройларида капелла, опера ва балет труппалари ташкил этилди. 18-а.да Вильнюс театрида Фарбий Европа композиторларининг опера ва балетлари сахналаштирилди. 1803 й.да Вильнюс ун-тида мусика кафедраси очилди. 1906 й.да «Вильнюс канклес» жамятининг кучи б-н биринчи миллий опера (М. Петраускас, «Бируте») сахнага қўйилди. М. Чюрленис илк миллий симфоник ва камер мусика асарларини яратди. 1920 й.да Каунаста опера театри, 1921 й.да балет студияси, 1933 й.да консерватория очилди. 1940 й.да Вильнюсда филармония, халқ ижодиёти уйи, мусика билим юрти ташкил этилди. 1948 й.да опера ва балет театри Каунастан Вильнюсга кўчирилди. Кейинги йилларда маҳаллий муаллифларнинг «Марите» операси, «Денгиз соҳилида» балети, «Олтин денгиз» опереттаси томошабинларга тақдим этилди. Симфония ва камер жанрлари ривож топди. Композиторлардан А. Рачюнас, Ю. Юзелюнас, А. Белазарас, В. Югова, Б. Дварионас ва б. баракали ижод қилди. Вильнюс консерваторияси, пед. ин-тининг мусика бўлими, Шяуляй пед. ин-тининг мусика ф-ти, 5 мусика би-лим юрти, мусика ва хореография мактаблари мусикадан таълим беради. Дирижёрлардан — Б. Дварионас, И. Швя-дас, С. Сондяцкис, хонандалардан — К. Петраускас, Й. Стасюнас, В. Норейка ва б. машхур.

Театр санъати унсурлари литва халқ хангомалари ва турли маросимларида кўп учрайди. 16—18-а.ларда мактаб театрлари фаолият кўрсатган. 1785 й.да Вильнюсда тузилган профессионал труппа Л.да биринчи халқ театрига асос бўлди. 1905—07 й.ларда ва ундан кейин Вильнюс, Каунас, Шяуляй ва б. шаҳарларда хаваскорлик театрлари, драма тўгараклари ташкил топди. 1919—40

й.ларда Каунас театр ҳаётининг маркази бўлди. Бу ерда Миллий театр (1919 ва 1923—25), «Вилколакис» сатира театри (1919—25) фаолият кўрсатиб, К. Глинские, Ю. Вай-чкус, А. Суткус каби реж.лар самарали ижод қилиб, муваффақиятга эришдилар.

Кейинги йилларда Вильнюс давлат театри ва б. бир катор театрларда жа-хон ва литва драматургиясининг энг яхши асарлари сахнага қўйилди (Ю. Марцинкявичюснинг «Қон ва кул», Ю. Грушас-нинг «Геркус Мангас» ва б.). Саҳна санъати ривожига Б. Даугветис, Ю. Сипарис, Д. Банионис, Б. Бабкаускас, С. Юкна ва б. актёр ҳамда реж.лар катта хисса қўшдилар.

Вильнюс драма театри,, Ёшлар театри, Каунас драма театри, Шяуляй, Паневежис, Клайпеда театрлари, Вильнюс ва Каунаста қўғирчоқ театрлари бор. Актёр ва реж.лар Вильнюс кон-серваториясида тайёрланади.

Киноси. Дастлабки «Нямунас олди-да» фильми 1909 й.да яратилган (оператор ва реж. В. Старявичюс). 1940 й.да Каунаста хужжатли ва хроникал фильмлар студияси ташкил қилинди. 50-й.ларнинг ўрталарида студия базаси кенгайтирилиб, бадий фильмлар ҳам ишлаб чиқарила бошлади. В. Жалакявичюс, В. Микалаускас (реж.лар), И. Грицюс (оператор) ва б. Л. кино санъатида муҳим роль ўйнай бошладилар. Реж. ва сценарийчи В. Жалакявичюснинг «Бир кун вокеаси», «Ҳеч ким ўлишни истамас эди», реж. Р. Вабаласнинг «Тунги одамлар», «Осмонга нарвон», А. Жебрюнаснинг «Қизалоқ ва акс садо», «Гўзал» фильмлари Л. кино санъатида муҳим воқеа бўлди. Л.да хуж-жатли кино санъати ривожига В. Старо-шас, Л. Таутримас, Л. Мацулевичюсларнинг «Ўз Ватанида», «Польшада 10 кун», «Няринга» ва б. кино очерклари б-н боғлиқ.

Ўзбекистон — Л. муносабатлари. Ўзбекистон Республикаси б-н Л. Республикаси ўртасидаги иқтисодий муносабатларга ЎзР Президенти И. Каримовнинг 1995 й. июнда Л.га қилган сафари

вактида имзоланган савдо-иқтисодий ҳамкорлик ҳақидаги би-тим асос қилиб олинган. Шу битимга биноан, иккала мамлакат савдо-сотикда бир-бирига энг кўп қулайлик яра-тиб бериши ва бевосита хўжалик алоқалари ўрнатиш кўзда тутилган. На-тижада мамлакатлар ўртасидаги товар айланмаси 1994 й.даги 23,692 млн. АҚШ долларидан 2001 й.да 29,9 млн. долларга етди. Л. президентининг 1997 й. фев.даги ЎзР га ташрифи чоғида икки томонлама савдо-иқтисодий муносабатларни янада чуқурлаштириш ҳақида келишиб олинди. Ниҳоят, ЎзР Президенти И. Каримовнинг 2002 й. сент.да Л. га ташрифи икки мамлакат ўртасидаги иқтисодий ва маданий ҳамкорликни янада ривожлантириш учун мустаҳкам замин яратди, бир қанча муҳим шартномалар имзоланди. Жумладан, транспорт, к.х., ёқилғи саноати, озиқ-овқат ва енгил саноат соҳаларида ҳамкорлик қилинадиган бўлди. Ўзбекистон-Литва савдо-иқтисодий ҳамкорлик кукуматлараро комиссияси иш бошлади. ЎзР дан Л.га пахта толаси, нефть ва нефть маҳсулотлари, рангли металл, томат маҳсулоти, мева ва сабзавот консерваси, ўғит, ип газ-лама, кимматбаҳо тошдан ясалган маҳсулотлар юбориб турилади. Л.дан ЎзР га эса машина, асбоб-ускуна, сут, гўшт ва балиқ маҳсулотлари, қанд-шакар ва қандолат, ёғоч ва мебель, трикотаж, пойабзал ва бош кийимлар, сариеғ ва ўсимлик ёғи кабилар юборилади.

«Ўзбексавдо» ташкилотлари Л.даги «Авокадо», «Векта», «Клайпедос Балдай прекиба», «Лиора», «Инкарас» сингари акциядорлик жамиятларидан советкичлар, мебель, рўзғор асбоблари, кийим-кечак, пойабзал, атгорлик буюмлари, зиғир толасидан тўқилган газлама, дераза парда, мўйнали бош кийимлар олади.

Юк ташиш соҳасидаги ҳамкорлик ЎзР учун айниқса аҳмиятлидир. Клайпеда портидан ўзбек товарлари Германия, Польша, Нидерландия, Бельгия, Швеция, Финляндия, Дания ва Францияга юборилади. «Ўзбекмебель» давлат акциядор-

лик жамияти Л.нинг «Аудеяс», «Авокадо» корхоналари б-н тузган шартномаларга биноан, юқори сифатли мебелбоп газлама, ёғоч толали плиталар ва елим олади. ЎзР да литвалик сармоядорлар иштирокида ташкил этилган 22 кўшма корхона фаолият кўрсатмоқда. Маданий ҳамкорлик соҳасида ҳам дастлабки қадамлар қўйилди. Жумладан, 1992 й. Тошкентда тузилган Л. маданияти жамияти, 1994 й. Вильнюсда тузилган ўзбек миллий жамияти самарали иш олиб бораётир, иккала халқнинг маданий меросини сақлаш ва тарғиб қилишга, тилини ўрганиш ва адабий асарларини таржима қилиб нашр этишга хисса қўшаётир.

ЛИТВА ТИЛИ — литваларнинг миллий тили. Ҳинд-европа тиллари оиласининг болтик тиллари гуруҳига мансуб. Ассосан, Литвада тарқалган. Л.т.да 2.924 млн., чет элда 0,4 млн.дан ортик (1992) киши гаплашади. Л.т. жямайт (қуйи литва) ва аукштайт (юқори литва, бу лахжа адабий Л.т.га асос бўлган) лахжаларига бўлинади. Бу тилнинг қад. ёзма ёдгорликлари 16—17-а.ларга оид лийний китоблардир. Л.т. да қад. Эмтонгларнинг кўплиги, оҳангдор урғунинг мавжудлиги унинг фонетик хусусиятларидир. Л.т. лотин алифбоси асосидаги ёзувга эга (16-а. дан).

ЛИТВА ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ - Литванинг олий илмий муассасаси. 1941 й. Вильнюс ш.да ташкил этилган. 1989 й.гача Литва ССР Фанлар академияси деб номланган. Академияда 3 бўлим (физика-техника ва мат., кимё-технология ва биол., ижтимоий фанлар) ва 13 илмий муассаса ишлайди.

ЛИТВАЛАР (ўзларини летувай деб атайдилар) — халқ. Литва Республикасининг асосий аҳолиси (2924 минг киши, 1990-й.лар ўрталари). Россия (70 минг киши), Латвия (34,6 минг киши), АҚШда (300 минг киши), шунингдек, Канада, Польша, Жан. Америка ва Ав-

стралияда яшайдилар. Умумий сони 3,45 млн. киши (1990-й.лар ўрталари). Европеоид иркига мансуб. Литва тилида сўзлашадилар. Диндорлари — христиан-католиклар. Л. этногенези, тили ва маданияти жихатдан латишларга яқин. Неман ва Даугава дарёлари ора-лигига милав. 3-минг йиллик охири — 2-минг йиллик бошларида кириб келган Болтиқ бўйи қабилалари маҳаллий аҳоли б-н уйғунлашиб Л.нинг шаклланишига асос бўлган. Ушбу қабилалардан литва элати таркибига тўқик суратда Л., ёхуд аукштайтлар, ज्याмайтлар, скальвлар ва надрувлар, шунингдек, судавларнинг бир қисми, куршлар, земгаллар ва селларнинг жан. тармоғи, шим. прусслар (бартлар, нотанглар, семблар)нинг бир қисми кирган. 9—12-а.ларда мулкчилик муносабатлари вужудга келган, аста-секин литва элати шаклланган. Этник уюшув 13-а. 1-ярмида Литва давлатининг барпо этилишига имкон берган. 13—15-а.ларда литва элати узил-кесил шаклланган.

Л.нинг асосий машғулоты — деҳқончилик, шунингдек, полизчилик, боғдорчилик, денгиз бўйларида — балиқчилик. Миллий хунармандчилик (тўқимачилик, ўймакорлик, кулолчилик) ривожланган.

ЛИТИЙ (лито... ва лот Lithium), Li — Менделеев даврий системасининг 1 гуруҳига мансуб кимёвий элемент. Тартиб рақами 3, ат. м. 6,941, ишқорий металлларга мансуб. Иккита барқарор изотопи бор: 6Li (7,52%) ва 7Li (92,48%). 1817 й.да швед кимёгари А. Арфведсон кашф қилган. Л. табиатда кенг тарқалган. Ер пўстининг масса жихатдан 6,5-10~3% ни ташкил қилади. 30 га яқин минерали маълум. Асосий минераллари: сподумен $\text{LiAl}[\text{Si}_2\text{O}_6]$, лепидолит $\text{K}, 5\text{Al}, 5[\text{SiAl}_3\text{O}_{10}](\text{F}_2\text{OH})_2$ ва петалит $(\text{Li},\text{Na})[\text{Si}_4\text{Al}_1\text{O}_{10}]$. Л. кумушдек оқметалл (хавода хиралашиб, қорамтир парда б-н қрпланади) энгил, юмшоқ, чўзилувчан, пичоқ б-н кесилади. Зичлиги 533 кг/м³, суюқланиш т-раси 180,54°, қайнаш т-раси 1340°. Бринелл

бўйича қаттиқлиги 7850Па. Барча бирикмаларида Л. бир валентли. Кислород б-н бевосита реакцияга киришганда ёки иситилганда (хаворанг аланга бериб ёнади) литий оксид ҳосил қилади. Сув б-н бирикканда литий ишқори LiOH ҳосил қилиб водород ажратиб чиқаради. Минерал кислоталар б-н фаол реакцияга киришиб, тузлар беради. Азот, водород, галогенлар, углерод, кремний, фосфор бирикмалари ва б. кўпгина моддалар б-н реакцияга киришади. Металлорганик бирикмалар ҳосил қила олиш Л.нинг муҳим хусусияти. Шунга кўра, органик синтезда кўп қўлланилади (қ. Литийорганик бирикмалар). Л. олиш учун таркибида 0,25—30% литий оксид бўлган руда бойитилади. Натижада ҳосил бўлган минерал (сподумен, лепидолит, петалит) концентратларидан Л. ажратиб олинади. Саноатда Л. метали литий хлорид ва калий хлорид аралашмасини электролиз қилиш йўли б-н олинади. Ҳоз. вақтда Л. металлотермик усул б-н ҳам олинмоқда. Металл Л. қуйма, доналар, сим, стержень шаклида чиқарилиб, вазелин ёки парафин қатлами остида (герметик идишда) сақланади. Л. ядро энергияси и. ч.да, силикат саноатида, кора ва рангли металлургияда, кимё, тўқимачилик саноатларида ва қ. х.да ишлатилади.

ЛИТИЙНИНГ АСОСИЙ БИРИКМАЛАРИ. Литий гидрид, LiH — рангсиз кристалл. Суюқланиш т-раси 692° (инерт атмосферада): зичлиги 776 кг/м³. Саноатда Л. г., шунингдек, дейтерид LD суюқ, Л.ни тоза водород (ёки D_2), б-н 630—730°да бевосита гидрирлаб олинади. Водород ва ёқилги олишда, синтезда ишлатилади.

Литий гидроксид, LiOH — рангсиз кристалл; зичлиги 1440 кг/м³, суюқланиш т-раси 473°. 1000° да Li_2O ва H_2O га парчланади. Концентратланган эритмалар одатдаги т-рада шиша ва чиннини, қиздирилганда кўпгина металлларни (никель, олтин ва кумушдан бошқа) емиради. Л. ва унинг оксидларини сувда эри-

тиб ва б. усулларда олинади. Ишқорли аккумуляторларда, стеарат, олеат ва пальмитат каби бирикмаларини олишда ва про-тивогазларда, сув ости кемаларида, аэропорт ва самолётларда карбонат ан-гидридни ютувчи восита сифатида ишлатилади.

Литий карбонат, Li_2CO_3 — рангсиз кристалл; зичлиги 2111 кг/м³, суюкланиш т-раси 732°, бундан юкори т-рада парчланади. Сувда оз эрийди. Саноатда поташ, кўпинча, содани Л. тузлари эритмасига таъсир эттириб олинади. Пиротехникада, кора метал-лургияда, шиша ва сопол буюмлар, пластмассалар ва б. и. ч. да қўлланилади.

Литий оксид, Li_2O — рангсиз кристалл; зичлиги 2013 кг/м³, суюкланиш т-раси 1453°. 200°да хавода қиздириб олинади. Л. о. LiNO_3 ни 600°да (мис иштирокида), LiCO_3 ни 700° да парчалаш йўли б-н ҳам олинади. Махсус шишалар олишда, сир, эмаллар ва б. и. ч.да қўлланилади.

Литий фторид F — рангсиз кристалл; суюкланиш т-раси 849°, қайнаш т-раси 1700°, зичлиги 2600 кг/м³, 1000° да буғлана бошлайди. Сувда жуда секин, нитрат ва сульфат кислотада осон эрийди. Металларни эритиш ва пайвандлашда, кислотага чидамли шаффоф шиша, эмал ва сирлар, люминофор ва лазер материаллар и. ч.да қўлланилади.

Литий хлорид, LiCl — рангсиз кристалл; зичлиги 2070 кг/м³, суюкланиш т-раси 610°, қайнаш т-раси 1382°. Сувда яхши эрийди. Литий хлорид спирт ва б. органик эритувчиларда эриши б-н NaCl ва KCl дан фарқ қилади. Хавони кондициялашда, органик синтезда, фотореагентлар и. ч.да, батарея ва флюслар тайёрлашда қўлланилади.

ЛИТИЙ РУДАЛАРИ - таркибидаги литийнинг концентрацияси ажратиб олиш иқтисодий жиҳатдан фойдали даражада бўлган табиий минерал ҳосилалар. Литийнинг ушбу рудалардаги маълум бўлган 40 дан ортиқ минераллари

қаторига сподумен, петалит, лепидолит, амблигонит, циннвальдит ва б. киради. Одатда, бу хилдаги рудалар тоғ жинсларини грейзенланиши ва пегматитларни ташкил топиш жараёнларида юзага келади. Рудаланиш масштаблари ва коннинг юзага келиш шароитлари бўйича ҳам дунёда ноёб бўлган Шавозсой кони 1970 й.да Тошкент яқинида очилган. Л.р. кора сланецли, хусусан, органик моддалар (углерод-кремний карбонатли алевролитлар ва б.) б-н тўйинган вулканоген чўкинди формациялардан иборат бўлади. Рудалар постагматик жараёнлар б-н бог-лиқ холда 500—700° т-рада 3—7 км чуқурликда ҳосил бўлади. Литий оксиди захираси 165 минг т дан ортиқ, рубидий оксиди 16 минг т, цезий оксиди 7 минг т ни ташкил этади. Литий окси-дининг тоғ жинсларидаги ўртача миқдори 0,4—0,6% га тенг. Гидрослодамон-тмориллонит, фенгит ва полилитионит, литий минераллари ҳисобланади. Л.р. конларининг барчаси амалда комплекс конлардир. Литийдан ташқари бир қанча кимматбахо компонентлар ажратиб олинади.

ЛИТИЙ ОРГАНИК БИРИКМАЛАР - тузилишида углерод-литий боғи бўлган бирикмалар. Алифатик Л. б. рангсиз кристалл модда (CH_3Li ва $\text{C}_2\text{H}_5\text{Li}$), ҳайдалмайдиган қовушқ суюқлик ($\text{C}_7\text{H}_{15}\text{Li}$, $\text{C}_8\text{H}_{17}\text{Li}$, $\text{C}_9\text{H}_{19}\text{Li}$, $\text{C}_{10}\text{H}_{21}\text{Li}$, $\text{C}_{12}\text{H}_{25}\text{Li}$, $\text{C}_{12}\text{H}_{11}\text{Li}$) ёки мумсимон моддалар (юк сақлари). Алифатик Л. б. (CH_3Li дан ташқари) углеводородлар ва эфирларда яхши эрийди. Ароматик Л. б. оқ ёки сарғиш кристалл моддалар; эфирларда эрийди. Углеводородларда эрмайдди. Реакцияга жуда фаол киришади; кимёвий фаоллиги магнийорганик бирикмалардан устун. Карбонат ангидрид, кислород ва намлик таъсирида бузилади. Шунинг учун ҳамма ре-акциялар азот ёки аргон атмосферасида ўтказилади. Л. б. сув, спирт, кислоталар ва б. таъсирида парчланади. Литий металлини хлорли ва бромли алкиллар б-н ўзаро таъсир эттириб ёки литийни симборганик бирик-

малар б-н бирга киздириб олинади. Л. б. алмашилиш реакцияларида, дивинилни полимерлашда ишлатилади.

ЛИТКЕ Фёдор Петрович (1797.17.9 — Петербург — 1882.8.8) — рус денгизчи сайёҳи ва географи. Арктикани тадқиқ қилган. Граф (1866), адмирал (1855), Петербург ФАнинг мухбир аъзоси (1829), фахрий аъзоси (1855) ва президенти (1864). Бир неча рус ва хорижий илмий муассасаларнинг фахрий аъзоси, Париж ФАнинг мухбир аъзоси. 1817—19 й.ларда В. М. Головин раҳбарлигида дунё айлана саёҳатда иштирок этган. 1821—24 й.ларда Новая Земля о.лари сохилларини, Баренц ва Оқ денгизларни тадқиқ этган экспедицияга бошчилик қилган. 1826—29 й.ларда дунё айлана экспедицияга раҳбарлик қилиб, Беринг денгизи сохилларини ўрганган. Каролина архипелагидаги 12 оролни кашф қилди. Л. Россия География жамиятига 1845 — 50 ва 1857—72 й.ларда раҳбарлик қилган. 1873 й.да Россия География жамияти Л. номида Катта олтин медаль таъсис этди. Новая Земля о.ларидаги бурун, ярим орол, тоғ ва қўлтиқ, Франц-Иосиф Еридаги орол ва б. Л. номига қўйилган.

Ас: Четырехкратное путешествие в Северный Ледовитый океан на военном бриге «Новая Земля» в 1821 — 1824 годах, 2 изд., М., 1948; Путешествие вокруг света на военном шлюпе «Сенявин» в 1826—29 гг., 2 изд., М., 1948.

Ад.: Алексеев А. И., Фёдор Петрович Литке, М., 1970.

ЛИТО... (юн. lithos — тош) — қўшма сўзлар таркибий қисми бўлиб, тош, тоғ жинсларига оидлик маъносини билдиради (мас, литогенез, литография).

ЛИТОГЕНЕЗ (лито... ва генез) — чўкинди тоғ жинсларининг ҳосил бўлиши ва кейинги ўзгаришидаги табиий жараёнлар мажмуи. Л.нинг асосий омиллари — тектоник ҳаракатлар ва иқлим. Л. тўғрисидаги илк тушунча 1893—94

й.ларда немис олими И. Вальтер томонидан киритилган. Л. циклида қуйидаги 5 босқични ажратадилар: 1) юза қатлам гипергенези — дастлабки туб тоғ жинсининг физик, кимёвий жараёнлар таъсирида парчаланиши, ҳосил бўлиши ва жойдан жойга кўчи-ши; 2) седиментогенез — чўкиндиларнинг сув оқими охириги манзилига етиб бориши ва муқим чўқиши; 3) диагенез — сувга тўйинган чўкиндининг физик-кимёвий мувозанатлашуви, унинг турғун ҳолатдаги чўкинди жинсга айланиши б-н якун топиши; 4) катагенез — чуқурликка ётқизилган чўкинди жинснинг т-ра ва босим остида, ай-рим ҳолларда газ ва турли тузларга тўйинган сув таъсирида ўзгариши; 5) метабенез, метаморфизм — тобора чуқурроқда жойлашаётган чўкинди жинслар таркибининг ўзгариши. Н. М. Страхов Л.нинг гумид (сернам), музликли, арид (қуруқлик) ва вулкано-ген — чўкиндили типлари мавжуд эканлигини 1956 й. исботлади. Гумид Л. сернам иқлими р-нларда қуруқлик ва денгизда; музлик Л. — музликлар б-н қопланган материкларда; аридлик қуруқ иқлими материк ва денгизларда; вулканоген чўкиндилиси — чўкиндиси ҳаракатда бўлган вулкан атрофига хосдир.

Кейинги йилларда олиб борилган и.т.лар қад. геологик даврларда гумид ҳамда арид иқлим Л. мавжудлигини кўрсатади. Мас, Ўзбекистон ва Ўрта Осиё худудларида тарқалган юра ва бўр даврлари ётқизиклари орасидаги кўмир, боксит ва каолин гилтошлар гумид Л.нинг мезозой ва кайнозой эраларида ҳосил бўлган қалин оҳақтош ош тузи, гипс-ангидрид ва кизил тош қатламлари эса арид (қуруқ ва иссик) Л.нинг ёрқин далилидир.

Л. б-н кўп фойдали қазилма конлари [кўмир, нефть, табиий газ, темир, марганец рудалари, боксит (алюминий), фосфорит ва б.] боғлиқ.

ЛИТОГРАФИЯ (лито... ва ...графин) — босма қолип тайёрлаш учун оҳақтош

(литографик тош), рух ёки алюминий варақасидан фоидаланиладиган текис босма усули; шу усулда рассомлар томонидан яратиладиган графика асарлари ҳам Л. деб аталади. Бунда ёзув ёки тасвир тош сиртига рельефсиз, Л. туши ёки калами б-н туширилади. Тасвирнинг оралик (пробел) элементларига азот к-та (тошда) ёки фосфор к-та (металлда) эритмаси ҳамда коллоид б-н ишлов берилади, натижада булар бўёқ олмайди. Бўёқ б-н қопланган тасвир бевосита қоғозга кўчирилади. Л.ни 1798 й.да германиялик А. Зенефельдер кашф қилган. Шундан сўн 1806 й.да Мюнхенда, 1816 й.да Парижда, 1822 й.да Лондонда дастлабки Л. устахоналари ташкил қилинган. 20-а.нинг 30-й.ларидан бошлаб Л. ўрнини офсет босма эгаллай бошлади.

ЛИТОКИМЁВИЙ СЪЁМКА, металлометрик съёмка — фойдали қазилмаларни излашнинг энг муҳим геохимёвий усули, тоғ жинслари ва уларнинг нураш маҳсуллари кимёвий таркибини режали равишда ўрганишга асосланган. Л.с. олинган намуналарнинг барча хусусиятларини кимёвий ва спектрал методлар ёрдамида аниқлайди. Натижада фойдали қазилманинг асосий ёки йўлдош элементларининг лито-кимёвий аномалиялари, таркиби аниқланади. Лито-кимёвий аномалия зонасида рудани қазиб олиш ва унинг саноат аҳамиятини аниқлаш мақсадида қидирув-разведка ишлари олиб борилади. Л.еда конларнинг жойланиш қруниятини аниқлаш мақсадида даре ва ариқларнинг қуруқ ўзанларидаги аллювиал-пролювиал ётқизиклар текшириб кўрилади. Л.с. ўрганилаётган ҳудуднинг рельефи, геологик тузилишига қараб ҳар хил зичлик (2,0x0,5 км; 500x50 м; 100x20 м) ҳамда масштабда (1:200000; 1:50000; 1:10000) ўтказилади ва геологик, геофизик съёмкалар б-н бирга олиб борилади. Л.с. натижасида фойдали қазилманинг харита, кесма ва элементлар таркиби графиги тузилади. Л.с. ёрдамида куплаб рангли

ва ноёб металл конлари топилган (мас, Ўзбекистоннинг олтин рудали Мурунтов кони).

ЛИТОЛОГИК-ФАЦИАЛ ХАРИТАЛАР, литологик - палеографик хариталар — муайян геологик ёшдаги чўкинди ва чўкинди-вулканоген жинслар литологик таркиби ва калинлигининг тектоник режими ва улар седиментациясининг табиий-географик шароитларига боғлиқ ҳолда фазовий ўзгаришларини акс эттиради. Бир харитада белгилар мажмуасининг бир бирига мос ҳолда тасвирлаш белгилашнинг турли системалари ёрдамида: қатламлар литологик таркиби — штрих белгилари б-н; уларнинг қалинлиги — узлуксиз чизиклар (изопахитлар) б-н; палеогеографик шароитлар қуюқ рангли фонда; чақик жинслар ва окимлар йўналиши — ҳаракат чизиклари (стрелка) б-н; ўзига хос аутиген минераллар ва литологик фацials ҳамда иқлим зоналари чегарасини белгиловчи органик қрлдиклари — масштабдан ташқари шартли белгилар б-н амалга оширилади. Барча шартли белгилар уларнинг изоҳлари б-н шартли белгилар жадвалига олиб чиқилади.

Л.-ф.х. хариталаштирилаётган регион ўрамида қуруқлик ва сув ҳавзаларининг у ёки бу геологик даврда тақсимланиши, қуруқлик ва денгиз тубининг тахмин қилинган рельефи, қадимги дарё водийлари ҳолати, турли чўкишлар тўпланган жойлар, иқлимий зоналик ва ўтмишнинг бошқа табиий-географик ҳолатларини акс эттиради. Регионнинг барча чўкиндилари кесмасини узлуксиз (асрма-аср) камраб олган Л.-ф.х. серияси чўкиндилар тўпланиши ва муҳитнинг табиий географик тараккиётини акс эттиради ва улар ўртасидаги боғлиқликни аниқлашга ҳамда фауна ва флоранинг шароитлари ва тарқалишини ва чуқинди, фойдали қазилмаларнинг шаклланишини тиклашга имкон беради. Л.-ф.х. 1967—69 й.ларда нашр этилган 4 жилдли «Литология-палеогеографик хариталар атласи»да

берилган.

ЛИТОЛОГИЯ (лито... ва логия) — чўкинди тоғ жинслари ҳақидаги фан. Чўкинди тоғ жинсларининг таркибий қисми, структура ва текстураси, физик-кимёвий хусусиятлари, ҳосил бўлиш шароитлари ва ўзгариши жараёнларини ўрганади. Чўкинди жинслар ва улар б-н боғлиқ бўлган ёки бирга учрайдиган фойдали қазилмаларнинг пайдо бўлишидаги шарт-шароитларни, уларнинг кон бўлиб шаклланиши ва жойлашиш қонуниятларини аниқлаб, мамлакатнинг фойдали қазилмаларга бўлган эҳтиёжини тўла таъминлаш Л.нинг энг асосий вазифасидир. Л. петрография, геохимё, тектоника, минералогия, стратиграфия, гидрогеология, физика, мат., кимё, биол., океанология ва б. фанлар б-н узвий боғлиқ.

Л. 20-а.нинг 40-й.ларидан А. П. Карпинский, В. И. Вернадский, Д. В. Наливкин, Н. М. Страхов, Л. В. Пустовалов, М. С. Швецов, Л. Б. Рухин каби бир қанча рус геологларининг олиб борган ишлари натижасида фан сифатида шакллана бошлади. Ўрта Осиёда Л. фани Ҳ.М.Абдуллаев, В.И. Попов, О. М. Акрамхўжаев, Ф. О. Мавлонов, А. Г. Бобоев, Н. П. Петров, Н. И. Гриндев, М. Эгамбердиев, З. С. Иброхимов, М. З. Зокиров, К. А. Сотириади, М. О. Аҳмаджонов, Д. Эшниёзов ва б. бир қанча ўзбекистонлик олимларнинг, айниқса, нефтчи-литологларнинг кўп йиллик меҳнати туфайли сезиларли даражада тараққий этди. Баъзи олимларнинг фикрича, Л. бундан 40—50 й. муқаддам чўкинди жинслар петрографиясининг тараққиётидан келиб чиққан. Аслида эса, Л. биринчи марта 11—12-а. лардаёқ ўртаосиёлик буюк олимлар Ибн Сино ва, айниқса, Беруний асарларида шаклланган. Улар чўкинди жинсларнинг денгиз, кўл ёки қуруқликда пайдо бўлганлигини илмий жиҳатдан исботлаш учун қатламлар таркибидаги ўсимлик қолдиқлари, тошга айланган ҳайвон танази, чиганоклар, балиқ тангаси ва б. да-

лиллардан геол. тарихида биринчи марта фойдаланишган. Беруний Амударёнинг қад. ўзани ҳолатини ва Ганг дарёси дельтасини ўрганиш ҳамда ўзининг Ҳинд океани ва Қизил денгиз қирғоқларидаги аниқ кузатишлари б-н ўша замондаёқ «ёш фанлар» — литология ва палеогеографияга асос солган. Олимларнинг ҳисобига кўра, Ер пўстида мавжуд бўлган барча фойдали қазилмаларнинг қарийб 75% чўкинди жинслар б-н бирга учрайди. Чўкинди жинслар, асосан, 4 хил йўл б-н: шамол ёки сув б-н денгиз, кўл ва океанларга келтирилган (чақик) жинсларнинг йиғилишидан; сув таркибидаги турли моддаларнинг ўзаро кимёвий реакцияга киришиб чўкишидан; ҳайвон ва ўсимлик қолдиқларининг чўкишидан; қуёш энергиясининг ўсимлик фаолиятига таъсири (фотосинтез) натижасида вужудга келган органик моддалардан ҳосил бўлади. Чўкинди жинслар пайдо бўлиши ва ҳаттоки шаклланиши жараёнида вулкан ҳаракати ва вулкан материалларининг мавжудлиги катта аҳамиятга эга. Чақик жинслар, ҳаво, шамол, сув, муз, т-ранинг мунтазам ўзгариши ҳамда ўсимлик ва ҳай-вонларнинг таъсирида туб тоғ жинсларининг кимёвий, механик нурашидан пайдо бўлади. Туб тоғ жинсларининг нураш жараёни кўпинча фойдали қазилма конларининг пайдо бўлишига олиб келади. Мае, нураш пўстида те-мир ва марганец «қалпоқлари», дала шпатларининг кимёвий емирилишидан каолинит, латерит, боксит вужудга келади. Механик нураш жараёнида олтин, титан-магнетит, касситерит (қалай) сочилма конлари ҳосил бўлади. Бу конлар чақик жинслардан ташкил топган қумтош, гравелит, конгломерат каби терриген жинсларда йиғилади. Чўкинди жинслар пайдо бўлишининг турли босқичларида кимёвий йўл б-н ранг-баранг минераллар шаклланади. Ўсимлик қолдиқларидан торф, кўмир қатламлари; сув кўкатлари ва ҳар хил денгиз ҳайвон қолдиқларидан ҳосил бўлган органик моддалардан эса нефть, газ ва ёнувчи сланецлар пайдо бўлади.

ЛИТОРАЛ (юн. lithoralis - кирғоққа тегишли) — денгиз сохилининг сув бо-сиб турадиган сув кўтарилиш-қайтиш зонаси. Мўътадил иклим Л. ида бир кеча-кундуз ва йил давомида харорат, сувнинг шўрланиши анча ўзгариб туради. Шу сабабдан Л. да кенг микёсда мосланиш хусусиятига эга бўлган эврибионт тур-лар: сувўтлар (асосан, фукуссимонлар, диатом сувўтлар), қискичбакасимонлар (балануслар, ёнлаб сузарлар), актиния-лар, коралл полиплар, моллюскалар (ми-дия, литторина ва б.) ва б. организмлар яшайди. Қишда Л. музлаб крлиши мум-кин, шунинг учун айрим организмлар сублиторалга кўчиб ўтади, бошқалари ўзининг фаол ҳаётий хусусиятлари-ни сақлаб қолади. Мўътадил иклимда 1м²совук Л.да 5— 10 кг биомасса ҳосил бўлади. Арктика ёки Антарктида таъси-рида Л.да деярли ҳаёт бўлмайди. Чучук сувли қўлларда Л. 5—7 м чуқурликкача ҳаётга энг бой зона ҳисобланади.

ЛИТОРАЛ ЁТҚИЗИҚЛАР - денгиз ёки океан сувининг кўтарилиш-қайтиш зонасининг ётқизиклари (литораллар). Таркиби бўйича хилма-хил: турли да-ражадаги табиий силликланган валун-лар, шағал, кум, балчикли чўкиндилар, баъзида органик қолдиқларнинг катта миқдори борлиги кузатилади. Ҳоз. Л.ё. фақатгина тор зона чегарасида учрайди. Қадимги Л.ё. кирғоқчизикларининг сил-жиши натижасида шаклланган. Денгиз трансгрессиялари вақтида Л.ё. денгиз ётқизикларининг бошқа типлари остида кўмилиб қолган. Турли генезисдаги нис-батан қад. жинсларнинг кескин ювил-ган юзасига чўккан ҳолда кесимларда куруқлик ётқизикларида яхши сақланади. Л.ё. б-н денгиз ва океан сохиллари соч-малари (монацит, касситерит ва б.) ҳам боғлиқ.

ЛИТОСФЕРА (лито... ва ... сфера) — Ернинг ташки сфераси, бунга Ер пусти, мантия (субстрат)нинг юқори қатлами,

атмосферанинг устки чегараси киради (к. Ер пусти).

ЛИТОТА (юн. litotes — содалик), тафрит — бадий адабиётда кичрайти-риб тасвирлаш усули (к. Кичрайтириш).

ЛИТОФИЛ ЭЛЕМЕНТЛАР (лито... ва юн. phileo — севаман) — тоғ жинсла-ри кимёвий элементлари. Норвег геоки-мёғари, В. М. Гольдшмитнинг элемент-лар геохимёвий таснифи (1923) бўйича Ер пусти (литосфера) минералларининг асосий қисмини ташкил этувчи кимёвий элементлар (53 элемент) гуруҳи. Таби-атда бу элементларнинг асосий массаси силикатлар таркибига киради. Шунинг-дек, Ер пустида Л.э.нинг кислородли, кремнийли, алюминийли бирикмала-ри ҳам ниҳоятда кўп тарқалган. Н.э. Ер пўстининг тахм. 93% массасини, океан сувларидаги тузларнинг деярли 97% ни ташкил этади. Сўнгги маълумотларга кўра, ҳар бир кимёвий элемент материя-га хос бўлган барча хилма-хил хусусият-ларга эга. Ҳар бир кимёвий элементнинг ўзига хос алоҳида хусусиятлари ўзи мав-жуд бўлган шароитларга боғлиқ равишда намоён бўлади.

ЛИТОФИТЛАР (лито... ва юн. phy- ton — ўсимлик), петрофитлар — тош ва қояларда ёки уларнинг ёриқларида ўсадиган ўсимликлар. Л. — тошлоқ ер-ларда униб чиқади; қояларнинг емири-лишида бирламчи омиллардан бўлиб, тупроқ қатлами ҳосил қилишда иштирок этади.

ЛИТР (франц. litre) — метрик ўлчов системасида ҳажм ва сизим ўлчов бирли-ги. Қисқача л б-н белгиланади. Ўлчовлар ва тарозилар бўйича Бош анжуман 1964 й.да 1л=1 дм³=0,001 м³ деб қабул қилган. Л.нинг аввалги қиймати 1,000028 дм³ га тенг бўлган. 1 л — босими 760 мм симоб устунига тенг бўлган ва энг катта зичлик (т-раси 4°)даги 1 кг кимёвий соф сувнинг ҳажмига тенг.

ЛИФТ (инг. Lift — кўтармоқ) — одамлар ва юкларни вертикал йўналиш бўйича ташиш учун мўлжалланган кабинали муқим (стационар) кўтариш машинаси. Кабинани ҳаракатлантириш усулига кўра, механик, гидравлик ва пневматик хилларга бўлинади. Электр ёрдамида канатли чиғир б-н кўтариб туширувчи механик Л. энг кенг тарқалган. Л. блокли чиғир, йўналтиргич бўйлаб ҳаракатлантирувчи кабина ва посангидан иборат. Л. чиғирининг жойлашишига кўра, пастда ва юкорида жойлашадиган; хавфсизликни таъминлаш қурилмасига кўра, кабинаси полист-пластли ёки бевосита осмали, посангили ва б.; ҳаракатланишига кўра, секин (1м/сек), тез (1,5 м/сек) ва жуда тез (3,5 м/сек ва ундан ортик) ҳаракатланадиган хиллари бор. Канатларга осилган кабина тик шахтада ҳаракатланади. Сирпанма ва роликли бошмоқлар кабинани вертикал вазиятда тутиб туради. Кабина ҳаракатланганда бошмоқлар шахта деворига кўзғалмас қилиб маҳкамланган йўналтиргичларда силжийди. Хавфсизликни таъминлаш учун кабина ва посангилар камида 2 канатга осилади. Л.нинг хавфсиз ишлашини таъминлаш учун кабинани ушлаб қолувчи ва тезликни чекловчи қурилмалар ўрнатилади. Бу қурилмалар тезлик мўлжалдан бир оз ошганда, канат узилганда ёки бўшаб қолганда ишга тушади. Л. ёруғлик ва товуш сигнализацияси ва б. қурилмалар б-н жиҳозланади. Кўпгина Л.лар ички буйруқ ва ташқи чакириқ тугмача (кнопка) лари орқали бошқарилади. Йўловчи маълум қаватдаги чакириқ тугмачасини босиб Л.ни «чакиради». Л. кабинасига киргач, ўзига керакли қаватга оид тугмачани босиб, Л.га «буйруқ» беради. Л.нинг бошқариш аппаратлари ва кўтариш механизми машинахонада жойлашган. Гидравлик «сузиб юрувчи» Л.да кабина герметик шахтага насос ёрдамида ҳайдаладиган сув ёрдамида кўтарилади. Пневматик Л.да кабина шахтада ҳосил

қилинадиган ҳаво босими ёрдамида кўтарилади. Булардан ташқари, узлуксиз ишлайдиган кўтаргичлар ҳам бор. Бундай Л.нинг ҳар қайси кабинаси узлуксиз занжир звеноси сифатида бўлиб, занжирнинг бир қисми тушиб, иккинчи қисми кўтарилади; бунда шахтанинг кириш эшиги доимо очиқ бўлади. Унинг тезлиги (0,3 м/сек) ҳаракатланаётган кабинага кириш ва чиқишга имкон беради.

Л.нинг ўтмишдоши мил. ав. 1-а. да Римда қурилган. Шундан сўнг 6-а. да Мисрда, 13-а.да Францияда, 18-а.да Россияда, 19-а.да Германияда қурилган. Ўзбекистонда ҳам лифтсозлик са-ноати мавжуд. 1969 й. Самарқанд ш.да лифтлар ва эҳтиёт қисмлар ишлаб чиқарадиган 3-д қурилган (қ. «Самарқанд лифтсозлик заводи» акциядорлик жамияти).

Замонавий Л. автоматик муҳофаза ва блокировка воситалари, ёруғлик сигнализацияси, телефон алоқаси, диспетчерлик хизмати аппаратураси б-н таъминланади. Одам ташийдиган Л.га 20 кишигача йўловчи сигади, у 150 м гача баландликка кўтарила олади, тезлиги 7,0 м/сек гача, юк ташийдиган Л. 5 т гача юкни 200 м гача (баъзи магазин Л. ларида 10 т гача юкни 45 м гача) баландликка кўтара олади, тезлиги 2,5 м/сек гача етади (2003). Л. турар жойлар, жамоат ва саноат корхоналари биноларига, телеминоралар ва б.га қурилади.

ЛИХАЧЕВ Дмитрий Сергеевич [1906.15(28).11, Петербург - 2001, Санкт-Петербург] — рус адабиётшуноси, жамоат арбоби, акад. (1970). 1928 й.да Ленинград ун-тини тугадио. Рус адабиёти инти (Пушкин уйи)да (ИГА)... илмий фаолиятини бошлаган. 1954 й.дан шу ин-тда кад. рус адабиёти бўлими мудир, Ленинград унти проф. (1946—55). 1928—32 й.ларда репрессияга учраган. Л. 10—17-а.лар рус адабиёти ва маданияти тарихчиси сифатида рус адабиётшунослигининг муҳим назарий масалалари б-н шуғулланиб келган («Игорь жангнома-си», 1950; «Қадимги рус адабиётида ин-

сон», 1958; «Андрей Рублев ва Епифаний Премудрий давридаги Русь маданияти», 1962 ва б.). Л.нинг қад. рус адабиётининг пайдо бўлиши, унда инсон характерининг тасвирланиши, адабий йўналишлар, жанр ва услуб тизимларининг ташкил топиши ҳақидаги асарларида адабиёт, халқ ижоди ва тасвирий санъат узвий алоқада ўрганилган: «Қадимги рус адабиёти поэтикаси» (1979), «Рус табиати ҳақида қайдлар» (1981), «Ўтмиш—келажакка» (1985). «Матншунослик» асарида матншуносликнинг муस्ताкил фан эканлигини исботлаб берди. Л.нинг мазкур монографияси ва б. тадқиқотлари ўзбек матншунослик фанининг шаклланишига маълум даражада таъсир кўрсатди.

ЛИХЕНОЛОГИЯ (юн. *leichen* - лишайник ва ... логия), лишайникшунослик — лишайниклар тўғрисидаги фан, ботаниканинг бир бўлими. Лишайниклар ҳақидаги дастлабки маълумотлар Теофраст (мил. ав. 4-3-а.лар) асарларида учрайди. 18-а. охиригача лихенологик ишлар, асосан, флористик тарзда бўлган. Швед ботаниги Э. Ахариус (1757—1819) Л.га асос солган. 19-а.нинг 20-й.ларида немис ботаниклари Г. Мейер ва Ф. Вальтротнинг лишайникларнинг анатомик тузилиши, озикланиши ва кўпайиши тўғрисидаги ишлари эълон қилинди. Немис ботаниги С. Швенденер 1867—69 й.ларда лишайник — замбуруғ ва сувўтлардан иборат мураккаб организм эканлигини исботлади. Ўзбекистонда лишайникларнинг бир нечта тури учрайди. Лекин улар ҳали яхши ўрганилган эмас.

ЛИХОВИЧ-ШАМШЕВА Евгения Михайловна (1887.20.1 — Тошкент — 1979.22.12) — актриса ва опера хонандаси. Ўзбекистон халқ артисти (1949). Петербург консерваториясида ўқиган (1906). Ижодий фаолиятини 1906 й.дан Тошкентда драматик актриса сифатида ҳаваскорлик тўғрақларида бошлаган. 1918—1923 й.ларда Тошкентдаги Рус опера театрида Наташа (А. Даргомиж-

ский, «Сув парией»), Лиза, Татьяна (П. Чайковский, «Қарға моткаси»), «Евгений Онегин»), Маргарита (Ш. Гуно, «Фауст») каби партияларни ижро этган. 1923—39 й.ларда Россиянинг турли шаҳар оперетта театрларида ишлаган. 1941—51 й.ларда Тошкентдаги Ҳарбийлар театрида Мурзавецкая, Шаблова (А. Островский, «Бўрилар ва қўйлар», «Кечиккан севги»), Мария Николаевна (К. Симонов, «Рус кишилари») сингари ролларни яратган.

ЛИХТЕНШТЕЙН (Liechtenstein), Лихтенштейн Князлиги (Fürstentum Liechtenstein)— Марказий Европадаги давлат (князлик). Рейн дарёсининг ўнг соҳилида, Австрия б-н Швейцария орасида жойлашган. Майд. 160 км², аҳолиси 32,5 минг киши (2001); кўпчилиги лихтенштейнликлар (асли австрияликлар ва швейцариялик немислар). Давлат тили — немис тили. Ҳукмрон дини — католицизм. Пойтахти — Вадуц ш. Йирик шаҳарлари: Шан, Бальцерс, Тризен. Л. худуди маъмурий жиҳатдан 11 жамоага бўлинади. Давлат тузumi. Л. — конституцияли монархия. Амалдаги конституцияси 1921 й. 5 окт.да кучга кирган (1938, 1939, 1965 ва 1990 й.да ўзгартиришлар киритилган). Давлат бошлиғи — князь (1990 й.дан князь Ханс Адам II фон Лихтенштейн). Қонун чиқарувчи ҳокимиятни князь ва бир палатали парламент (ландтаг), ижроия ҳокимиятни ҳукумат — бош вазир, унинг ўринбосари ва 3 аъзо амалга оширади.

Табиати. Л. худудининг кўп қисмини Альп тоғларининг тармоқлари эгаллаган. Ғарбида Рейн водийси жойлашган. Иқлими мўътадил, йиллик ёғин — 700—1200 мм. Худудининг 1/4 қисми ўрмон, асосан, қорақарағай, қора қайин, эман ўсади. Тоғларда субальп ва альп ўтлоқлари бор.

Тарихи. Л. худуди римликлар даврида Реция вилоятига кирган (мил. ав. 15-й.дан). Илк ўрта асрда Швабия герцоглигининг бир қисми. Кейинчалик бу ерда

Вадуц графлиги (1342) ва «Муқаддас Рим империяси» таркибидаги Шелленбург ўлкаси ташкил топди. 1699—1712 й.ларда бу ўлкани Австрия князи Лихтенштейн сотиб олди. 1719 й. Вадуц б-н Шелленберг бирлашиб, Лихтенштейн князлиги вужудга келди. 1806 й. Л. Рейн иттифоқи, 1815—66 й.ларда Германия иттифоқи таркибида. 1921 й.дан Л. расмий жиҳатдан мустақил давлат, амалда эса 1923 й.да тузилган божхона иттифоқиға кўра, Швейцария ички иқтисодий минтақаси ҳисобланади. Л.нинг чет эллардаги дипломатия ва консуллик манфаатларини Швейцария ҳимоя қилади.

Л. — 1990 й.дан БМТ аъзоси. Миллий байрами — 14 фев. — князь туғилган кун (1945).

Сиёсий партиялари ва қасаба уюшмалари. Тараққийпарвар бюргерлар партияси, 1918 й. ташкил топган; Ватандошлар иттифоқи, 1936 й.да тузилган; Эркин рўйхат, экология партияси, 1985 й.да асос солинган. Меҳнат-қашлар иттифоқи қасаба уюшмаси, 1936 й.да тузилган.

Хўжалиги. Л. — индустриал-аграр мамлакат. Меҳнатга яроқли аҳолининг 45,2% саноатда, 45% хизмат кўрсатиш тармоғида банд. Металлсозлик, приборсозлик, машинасозлик (пресс ва штамплаш ускуналари, ҳисоблаш ва аниқ машиналар, юксак вакуумли техника), кимё-фармацевтика, тўқимачилик, озик-овқат, ёғочсозлик, кулолчилик корхоналари, чиннидан ясама тош тайёрлаш ф-қаси, электр ст-ялари бор. Йилига ўртача 153 млн. кВт-соат электр энергияси ҳосил қилинади. Электрон техника, микропроцессорлар и.ч., ай-ника, ривожланган. Саноат маҳсулотининг кўп қисми экспорт қилинади. Қ.х.да меҳнатга лаёқатли аҳолининг атиги 2% банд. Чорвачилик, айника, сут-гўшт етиштириш (қ.х. маҳсулотининг 75%) устун. Сабзавотчилик, боғдорчилик, тоқчиликдан юқори ҳосил олинади. Австриядан Швейцарияга борадиган т.й. ва автомобиль йўллари Л. орқали ўтади. Л.

— халқаро молия марказларидан бири. Хорижий сайёҳлик ривожланган. Пул бирлиги — Швейцария франки.

Маданияти. 6 ёшдан 14 ёшгача бўлган болалар ўқиши мажбурий. Ўқиш муддати — бошланғич мактабда 5, тўлиқ-сиз ўрта мактабда 3, тўлиқ ўрта мактаб (гимназия) да 5 й. Гимназияда ўқишни давом эттирмайдиган болалар 8 й.лик халқ мактабида ўқишга мажбур. Давлат мактаблари б-н бирга хусусий мактаблар ҳам бор. Олий маълумот олмоқчи бўлганлар чет элларга, асосан, Австрия, Германия ва Швейцарияга бориб ўқийди. Вадуц ш.да кечки техникум, мусиқа мактаби, Давлат музейи бор. «Лихтенштейнер фатерланд» («Лихтенштейн ватани», 1913 й.дан) ва «Лихтенштейнер фольсблат» («Лихтенштейн халқ варақаси», 1878 й.дан) газлари нашр этилади. Пресс-унд информатионсамт ҳукумат матбуот ва ахборот агентлиги (1962) ва Лихтенштейн радиоси (1995) фаолият кўрсатади. Л. ҳудудида бир қанча меъморий ёдгорликлар: Вадуц, Бальцерс ва Нендельн агрофларида Рим истехкомларининг қолдиқлари, ўрта аср қасрларининг вайроналари сақланиб қолган. Вадуц ва Гутенберг қасрлари, Эшендаги черков, Тризен ва Тризенбергдаги ибодатхоначалар қайта тикланган.

ЛИЦЕЙ (юн. Lykeion) - 1) Ғарбий Европа, Лотин Америкаси, Африканинг бир қанча мамлакатларидаги уму-мий ўрта таълим ўқув юртлари; 2) Россия Федерациясидаги айрим умумий ўрта таълим ва хунар ўқув юртларининг номи; 3) Ўзбекистонда ўрта махсус ўқув юрти. Ўзбекистон Республикасининг 1997 й.да қабул қилинган «Қадрлар тайёрлаш миллий дастури» ва «Таълим тўррисида»ги қонунига мувофиқ, академик лицей сифатида ташкил этилган.

ЛИЦЕНЗИЯ (лот. licentia — рухсатнома, ҳуқуқ) — 1) ваколатли давлат органлари ташқи савдо ҳаракатларини олиб бориш учун берадиган рухсатнома. Экспорт ва импортни, валюта сарфла-

рини назорат қилиш усулларидан бири. Одатда, 1 йилга берилади; 2) техникавий, иктисодий, илмий янгиликлар эгасининг уларни ишлатиш учун шартнома асосида берадиган рухсати. Одатда, Л. патент олинган ёки патент олиш учун талабнома берилган ихтироларга нисбатан қўлланилади. Аммо ихтироларга, техника янгиликларига, и.ч. тажрибаси, и.ч. сирлари, тижорат ахборотлари учун патентсиз ҳам берилиши мумкин. Л. берувчи лицензиар, Л. олувчи лицензиат деб юритилади. Янги техника ва технологияга оид Л.лар 3 хил бўлади: оддий Л. — лицензиар ихтиродан шартномада белгиланган доирада фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлади, айти бир Л.ни маълум ҳудуд доирасида фақат бир эмас, балки бир неча лицензиатга бера олади; махсус Л. — лицензиат ихтиро, техника ёки технологияни ишлатишга танҳо ҳуқуқли бўлади, лицензиар эса уни шу ҳудудда қўллай олмайди ва ўз номидан бошқаларга сота олмайди; тўлиқ Л. — бунда Л. объектини ишлатиш тўла-тўқис лицензиатлар қўлига берилади, лицензиар эса ундан мустақил фойдалана олмайди. Бундай қоида Л. берилган муддат ичида амал қилади. Л. муайян нархда сотилади.

Л. ҳақи шартнома муддати давомида Л. бўйича ишлаб чиқарилган маҳсулотни сотишдан олинган мукофот шаклида тўланади (роялти). Бир неча бор тўланган роялти йиғиндиси Л. нархини ташкил этади. Л. ҳақи уни қўллаб, иктисодий самара олишдан илгари, бир йўла тўланса паушаль тўлови деб юритилади. Л. нархи Л.ни қўллашдан олинадиган қўшимча фойда б-н бирга Л. бозоридаги талаб ва таклифга ҳам боғлиқ. Л. нархининг паст бўлиши техник-технологик янгиликларни оммалаштириш шартни хисобланади.

Шунингдек, Л.нинг ваколатли давлат органлари берадиган савдо, ҳайвонларни овлаш, муайян фаолият б-н шуғулланиш, банк ҳаракатларини олиб бориш ва б. кўринишлари учрайди.

Кодиржон Юсупов.

ЛИЦЕНЦИАТ (лот. licentiat — рухсат берилган) — 1) Франция олий таълим тизими, шунингдек, Финляндия, Швейцария ва Лотин Америкасидаги айрим мамлакатлар ун-тларида қабул қилинган дастлабки илмий даража. Олий ўқув юртларидаги таълимнинг 3—4-й.ларида берилади. Бундай даражали кишилар ўрта ўқув юртларида даре бериш ва б. таълим-тарбия ишлари олиб бориш ҳуқуқига эга бўладилар; 2) ўрта аср ун-тларида хали д-рлик диссертациясини ёқламаган, лекин лекция ўқиш ҳуқуқига эга бўлган ўқитувчи.

ЛИЧИНКА (рус.) — кўпчилик умуртқасизва айрим умуртқали ҳайвонлар (баликлар, сувда ва курукликда яшовчилар)нинг индивидуал ривожланишидаги постэмбрионал (тухумдан чиққандан кейинги) даври. Л.тухумдаги захира озик модда морфогенезнинг тугал-ланиши учун етарли бўлмаган ҳайвонларга хос. Л. мустақил ҳаёт кечиради, фаол озик-кланади, бир неча марта туллаб, яни қаттиқ пўстини ташлаб (бўғимоёқлилар ва айрим б. умуртқасизлар) ўсади ва ривожланади. Одатда, Л. вояга етган даврда бўлмайдиган бир қанча провизор органларга эга бўлади ёки аксинча унда вояга етган ҳайвонлар учун хос бир қанча органлар бўлмайди. Л. даврининг бўлиши ҳайвонлар ривожланишининг турли даврларида яшаш тарзи ёки яшаш мухитининг ўзгариб туриши б-н ҳам боғлиқ. Ўтроқ яшайдиган ёки кам ҳаракатланадиган ҳайвонларда Л. турнинг тарқалишини таъминлайди (мас, говактанлиларнинг паренхимуласи ва амфибластуласи, бўшлиқичлиларнинг плануласи, кўп тукли ҳалқалилар трохофораси).

Л. б-н вояга етган организм тузилишида фарқ қанча катта бўлса, унинг вояга етган ҳайвонга айланиши (метаморфоз) шунча чуқур бўлади. Айниқса, немертин, нинатерилилар, ҳашаротлар ва б. бир қанча умуртқасиз ҳайвонларда метамор-

фоз жуда чуқур ўзгаришлар орқали содир бўлади. Мас, тўлиқ ўзгариш орқали ривожланадиган хашаротларнинг ғумбак даврида личинкалик органларининг деярли барчаси бағамом емирилиб, вояга етган даврга хос органлар махсус муртақлар — имагинал дисклар ҳисобидан шаклланади. Фаол личинкалик давр бир ойдан (икки қанотлилар, капалақлар) бир неча йилгача (май қўнғизи ва б. пластинка мўйловлилар) давом этади.

Амбистомалар Л.си (аксолотль) одадаги шароитда вояга етган давргача ривожланмасдан, Л. даврида кўпайиш хусусиятига эга (қ. Неотения). Айрим хайвонлар Л.си ўз аجدодлари тузилиши белгиларига эга бўлади.

ЛИЧИНКА ХОРДАЛИЛАР (Urochordata) — хордали хайвонлар кенжа типи; қобиқлилар ҳам дейилади. Ривожланишнинг личинкалик даврида хордаси бўлади (номи шундан олинган).

ЛИШАЙНИКЛАР (Lichenes) - замбуруғларнинг махсус бир гуруҳи; сув ўтлари ва замбуруғлардан таркиб топган тирик организмлар комплекси. Айрим ботаниклар Л.га тубан ўсимликларнинг алоҳида бир гуруҳи сифатида қарашади. Л. ҳақидаги фан лихенология деб аталади. 400 туркумга мансуб 26000 тури бор. Жинссиз спора ҳосил қили-шига биноан, икки синф: халтачали Л. (маълум бўлган деярли ҳамма Л.) ва базидияли Л.га (бир неча ўнлаб тур) ажратилади. Кўк-яшил, сариқ-яшил ёки яшил сувўтлар Л.нинг доимий компоненти ҳисобланади. Одада, Л.нинг ҳар бир турига маълум бир сувўт тури тўғри келади.

Л.нинг пўстлоқсимон, баргсимон ва бутасимон шакллари бўлади. Пўстлоқсимон Л. содда тузилган; донатор, губорсимон ёки пўстлоқ шаклида. Баргсимон Л. бирмунча мураккаб тузилган, пластинкалар кўринишида. Бутасимон Л. анча мураккаб тузилган бўлиб, шохлари осилиб тушган ёки тик ўсадиган ўсимлик тупини эслатади. Л. анатомик

тузилишига кўра гоме-омер (сувўтлар Л. танаси бўйлаб текис тарқалган) ва гетеромер (сувўтлар Л. танасининг фақат устки пўстлоғи остида жойлашган) бўлади.

Л. жинсий, жинссиз вегетатив кўпаяди. Жинссиз кўпайишда Л. замбуруғи споралари халтачаларда (халтачали Л.) ёки баъзан, базидияларда (базидияли Л.) ҳосил бўлади. Жинссиз кўпайишда конидиялар ва пикноспоралар вужудга келади. Замбуруғ споралари усади ва ўзига мос сувўт тури б-н бирлашиб, янги Л. талломи — вегетатив тана ҳосил қилади, Л. талломнинг кичик қисми орқали вегетатив кўпаяди. Л.даги сувўтлар бўлиниб, яшил сувўтлар эса автоспоралар ҳосил қилиб кўпаяди. Жинсий кўпайишда Л. танасидаги сувўтлар ва замбуруғлар алоҳида кўпаяди.

Л.нинг сув шимадиган махсус органи йўқ; сувни улар талломининг бутун юзаси орқали шимади. Сувўтлардаги фотосинтез тезлиги Л. талломидаги сувнинг микдорига боғлиқ; Л. қуриб қолса, фотосинтез секинлашади ёки тўхтади. Пўстлоқсимон Л. бутасимон Л.га нисбатан секин усади. Л. йилига ўртача 0,01 мм дан 100 мм гача усади. Ҳароратнинг кўтарилиши ёки пасайиши Л.га унча таъсир қилмайди. Л. яхши ёритилган турли хил субстратларда — дарахтлар, тоғ жинслари, тупроқ ва яшил ўсимликлар баргларида, тери, суяк, қоғоз, шиша, темир ва б. буюмлар сиртида учрайди. Л. ҳамма материкларда мавжуд. Тропик ва субтропик минтақаларда, айниқса, тундра ва баланд тоғларда кенг тарқалган. Яқингача Л. танасидаги замбуруғлар б-н сув ўтлари орасидаги ўзаро муносабат симбиоз сифатида тушунтириб келинган эди. Ҳақиқатда эса улар орасидаги муносабат паразитизмга асосланган бўлиб, айниқса, замбуруғнинг паразитлик хусусияти яққол кўзга ташланади. Л. унумсиз жойларда ўсиши туфайли бошқа ўсимликлар учун замин тайёрлайди. Баъзи бутасимон Л. эса буғуларнинг асосий озиги ҳисобланади. Доривор (ички кртирадиган, юмшатадиган, қон босимини оши-

радиган, витаминли, антибиотикли) Л. ҳам бор. Л.дан мик-робларга қарши до-ривор препаратлар ҳам олинган. Айрим Л.дан парфюмерия саноатида, лакмус ва бўёқ тайёр-лашда фойдаланилади. Дар-рахтлар танасида ўсадиган пўстлоқ Л.и зараркунанда ҳашаротлар учун пана жой бўлганлиги сабабли салбий аҳамиятга эга.

ЛИ ЮАНЬ (566-635.21.6) - Хитой императори (618—626). Тан сулоласи асосчиси. Йирик мулкдор, Тайюань ви-лоятининг ҳокими бўлган. Ўғли Ли Ши-мин томонидан ҳокимиятдан четлатил-ган.

ЛИҚИЛДОҚ, тепатош — чақалоклар калла гумбази суякларининг бири-киш жойларидаги пардали камгак (қисм). Мия артерияси пульсацияси туфайли бу камгаклар лиқиллаб туради (номи шун-дан олинган). Чақалокларнинг пешона қисмида ромб шаклида, энса соҳасида уч-бурчак шаклида, калланинг иккала ёнида бир жуфтдан ён Л. бўлади. Бу Л.лар 3 ойликдан икки ёшгача давр оралигида суяккланиб битади. Рахит ва б. баъзи ка-салликларда Л. тез битмайди.

ЛИҚ-ЛИҚ, холодец — мол, қўй, буюқларнинг калла-почаларидан тайёр-ланадиган яхна таом. Мол ёки қўйнинг калла-почалари, оёқ қисми куйдирилиб, яхшилаб тозаланади, сўнг бўлақларга бўлинади, суяклари эса чопилиб, 3—4 соат совуқ сувга солиб қўйилади. Гўшт-суяклар яхшилаб ювил-гач, қозонга совуқ сув (1 кг калла-почага 3 л сув ҳисобида) куйиб 6—8 соат давомида сует оловда милдиратиб қай-нагилади. Тайёр бўлишидан 1 соат олдин 1—2 дона саб-зи, дафна япроғи, калампир, саримсок, мурч ва қирқилган ошқўқлар солинади. Масаллиқ хил-хил бўлиб пишгач, шўрва устидаги ёғи, дафна япроғи ва қалампир олиб ташланади, гўшт ва пайлар эса суяклардан ажратилиб майда-майда қилиб тўғралади. Чуқур ликопчаларга

таксимланиб (ҳар бир ликопчага яримта-дан қаттиқ пишган тухум ҳам солиш мум-кин), сўнгра устига шўрвасидан куйиб, салқин жойда совитилади. Тайёр Л.-л. ошқўқлар б-н дастурхонга тортилади.

ЛОБАЧЕВСКИЙ Николай Ивано-вич [1792.20.11(1.12), Нижний Новго-род -1856.12(24). 2, Қозон] — рус мате-матики, ноевклид геометрияни яратган. Қозон ун-тини тугатгач (1811), шу ун-тада ўқитувчи, проф. (1816), ф-т декани (1820-26), ректор (1827-46). Л. Евклид геометриясилагп параллеллик аксиомаси ўрнига бошқа аксиома киритиб, зидди-ятдан холи муқаммал геометрия — но-евклид геометрияни яратди (қ. Лобачев-ский геометрияси). Замон-дошлари тан олмаганлигига қарамай, Л. нинг ишла-рига хайрихоҳ К. Гаусс тавсияси б-н Гёт-тинген илмий жамиятининг муҳбир аъзо-лигига сайланган. Л. алгебра (тенглама-ларни тақрибий ечиш усули), математик анализ (функциянинг муқаммал таъри-фи, қаторларнинг яқинлашиш аломати), эҳтимоллар назарияси, механика ва б. соҳаларга муҳим ҳисса қўшди. Л. мод-дий қийинчилик ва хасталигига қарамай, умрининг охиригача илмий фаолиятини давом эттирди. Лобачевский геометри-ясининг яратилиши мат. таракқиётида қатта воқеа бўлди, табиат ҳақидаги та-саввурларимизни бойитди.

ЛОБАЧЕВСКИЙ ГЕОМЕТРИЯСИ - Евклид геометриясининг аксиомалар системасидан фақат параллеллик акси-омаси б-н фарқ қиладиган, аксиомалар системасига асосланган геометрик назар-ия. Л.г.да Евклиднинг параллеллик акси-омаси ўрнига куйидаги аксиома қабул қилинади: агар тўғри чизиқ ва ундан ташқарида нукта берилган бўлса, уларни ўз ичига олган текисликда шу нуктадан ўтувчи, лекин берилган тўғри чизиқ б-н кесишмайдиган камида иккита тўғри чизиқ ўтказиш мумкин.

Л. г.нинг манбаи — Евклиднинг «Негизлар» асарида таърифланган бе-

шинчи постулатни исботлаш учун Ибн ал-Хайсам (10-а.), Умар Хайём (12-а.), Насриддин Тусий (13-а.), Прокл (15-а.), Лежандр, Ламберт ва б. математиклар томонидан қилинган уринишлардир. 19-а. да бешинчи постулатни бошқа аксиомалар асосида исботлаб бўлмайди, яъни у мустақил аксиома, деган фикр вужудга келди. Агар бешинчи постулат аксиома сифатида қабул қилинган бўлса, унинг инкори ҳам бошқа аксиомаларга зид бўлмадлиги керак. Евклиднинг бешинчи постулати ўрнига юқоридаги аксиомага асосланган геометрияни биринчи марта 1826 й.да Н. И. Лобачевский, ундан кейинроқ Я. Больяй таклиф қилди.

Евклид геометриясининг параллеллик аксиомасига асосланмаган теоремалари Л.г.да ҳам ўринли бўлади, параллеллик аксиомага асосланган теоремалари эса Л.г.да ўринли бўлмайди. Л.г.да учбурчакнинг ички бурчаклари йиғиндиси 180° дан кичик.

Л.г.нинг мантикий зиддиятсизлигини биринчи марта итальян математиги Э. Бельтрами 1868 й.да исботлади. У псевдосферанинг геодезик чизиқлари тўғри чизик деб қаралса, ҳосил бўладиган геометрия Л.г. эканлигини кўрсатди. Бу факт Л.г.нинг Бельтрами интерпретацияси (изохи) дейилади. Кейинчалик Ф. Клейн ва А. Пуанкаре ҳам Л.г.нинг бошқа интерпретацияларини бердилар.

Л.г. — мат., механика ва физикада кенг татбиқ этиладиган назария. Шу б-н бирга Л.г.нинг яратилиши моддий олам ҳақидаги тасаввуримизни бойитди. Евклид геометрияси оламни тўғри акс эттирувчи ягона геометрия эмаслигини кўрсатди.

Б. Риманнинг эллиптик геометриясидан фарқлаш учун Л.г. баъзан ноевклид гиперболик геометрия ҳам дейилади.

ЛОББИ, лоббизм (инг. lobby — клуарлар, хос хоналар) — давлат идоралари, қонунчилик, ижроия, суд ҳокимиятларининг минтақалар иқтисодиёти айрим тармоқлари ва

соҳаларини, корхоналар, ижтимоий гуруҳларни объектив зарурат тақозоси б-н эмас, балки маълум бир манфаатларни кўзлаб, баъзан мансабдор шахсларни сотиб олиш йўли б-н қўллаб-қувватлашга қаратилган фаолияти. Лоббистлар ҳокимият вакиллари киёфасида ўз ҳимоясидагиларга катта фойда берадиган давлат буюртмалари, кредитлар, ёрдамлар, имтиёзлар, лицензиялар олишда, иқтисодий ва тижорат фаолиятида, янги корхоналар очиб ва уни рўйхатдан ўтказишда, рақобатчиларни синдиришда қулай шароитлар яратишда кўмаклашади. Аграр Л. ва саноат Л.га бўлинади.

ЛОБНОР, Қорақўшун — Хитойнинг ғарбий қисмидаги оқмас қўл. Тарим текислигининг шарқида, 780 м баландликда жойлашган. Қўлга Кўнчи-дарё ва Тарим дарёлари қуйилади. Улардан келадиган сувнинг миқдорига қараб Л. нинг ўрни, майдони ва шўрлиги ўзгариб туради. Сув кўпайганда майд. 3 минг км² (9—10-а.ларда 14 минг км² га етган), уз. 100 км, ўртача чуқ. 1 м. Қўлнинг сохиллари шўрхок ва ботқоқлашган. Ноябрьдан мартгача кўп қисми тубигача музлайди. Баъзи йиллари Тарим дарёси жан.га бурилиб, Черчен дарёси б-н қўшилади ва Л.дан 100—150 км жан.-ғарбдаги Қорақўшун қўлига қуйилади. Бундай вақтларда Л. куриб қолади. Л.ни ўрганиш Марказий Осиёдаги ўзани ва ўрни вақт-вақти б-н силжиб турувчи дарё ва қўллар муаммосини ҳал қилишда муҳим аҳамиятга эга бўлган.

ЛОВИЛАКОН — Навоий вилояти Конимех ва Томди туманларидаги қўл. Қизилқум чўлининг чеккасида. Оёққудуқ қишлоғидан 20 км жан.-шарқда Л. чўлдаги пастқам тақирда ҳосил бўлган. Майд. (суви кўпайганда) 262 га. Саёз бўлганлиги ва сувининг кўплаб буғланиши сабабли кузда майдони кичрайиб қолади. Ер ости ва ёмғир сувларидан тўйинади. Л.нинг анча қисмини ўт босган, чекка қисмлари ботқоқлик,

камишзор. Суви шўр.

ЛОВИЯ (*Phaseolus*) — дуккаклилар оиласига мансуб бир йиллик ва кўп йиллик ўсимликлар, лианалар, чала буталар туркуми; дуккакли дон экини. Тропик ва субтропикларда, асосан, Америкада 200 дан ортиқ тури учрайди. Жаҳон деҳқончилигида Л.нинг оддий Л. (*P. vulgaris*) тури (ватани — Марказий ва Жан. Америка) энг кўп тарқалган. Шунингдек, кўпгулли Л., лима Л.си, ингичка баргли Л., осие Л.си, адзуки Л., гуручсимон Л. ва б. турлари ҳам экилади. Ер юзиде Л. экиладиган майдонлар 22 млн. га (1999). Ҳиндистон, Бразилия, Хитойда катта майдонларда етиштирилади. Ўзбекистонда қадимдан оддий Л. экилади. Илдизи — ўк илдиз, яхши ривожланади, тупрокка 1,5—2 м чуқурликкача кириб боради. Илдизиде туганаклар ривожланади. Пояси ўтси-мон, шохланади, айрим турлари чирмашиб, 3—4 м гача етади. Барги мураккаб, тоқ, патсимон, уч бўлакли. Гули икки жинсли, барг кўлтиқларида биттадан ёки шингил тўплам ҳосил қилиб жойлашади. Меваси дуккак, ранги оч пушти ёки тўқ жигарранг, қора. Дуккагида 6—12 та уруғ бўлади. Уруғи буйраксимон, ранги оқ, сарик, пушти ва б. рангда. 1000 донаси 50—370 г.

Л. иссиқсевар ўсимлик, уруги камида 8—10° да униб чиқади. Майсаси — 0,5, — 1,0° да нобуд бўлади. Майсаланиши учун 15—18°, гуллаши учун энг қулай ҳарорат 18—25°, мева ҳосил қилиши учун 20—23°. Л. намсевар, Ўзбекистонда сувли ерларга экилади. Унумдор тупрок шароитларига талабчан. Ўсув даври 75—120 кун. Ермаси оксилга бой, юқори калорияга эга. Тула пишмаган дуккаклари ва донларидан консерва ишлаб чиқарилади. Дони таркибида 20—31% оксил, 0,7-3,6% мой, 50-е крахмал, 2,3—7,1% клетчатка, алкиль кислоталар мавжуд. Пояси чорва моллари учун яхши озук хисобланади. Айрим турлари манзарали ўсимлик сифатида экилади. Тупрокни азот б-н бой-

итади.

Асосий экин тарзида баҳор (апр.нинг охири ёки май ойи)да ва такрорий экин сифатида июнь ойида экилади. 1 га майдонга 60—250 кг уруғлик сарфланади. Экиш чуқ. 3—5 см. Ҳосил дуккаклари 75—80% пишганда, дуккаклар кам чатнайидиган вақтда йиғилади, хирмонда қуритилади, тозаланади. Ҳосилдорлиги 25—40 ц/га.

Навлари. Ўзбекистонда суғориладиган ерларда Наврўз, Кахрабо ва б. навлари экилади.

Л. зараркунандалари: ловия ва нўхат донхўрлари; кас ал ли кл ардан энг кўп зарарлайдигани антракноз ва бактериоз.

Ад.: Отабоева Ҳ. ва б., Ўсимликшунослик, Т., 2000.

Ҳалима Отабоева.

ЛОГАРИФМ (юн. *logos* — нисбат ва — сон) — мусбат сонлар тўпламида аниқланган функция. Сонларни қўшиш ва айириш уларни кўпайтириш, бўлиш ва даражага кўтаришга нисбатан соддарок бўлгани учун юқоридаги хоссалардан фойдаланиб, Л. дастлаб техник хисобларда кенг қўлланган. Логарифмик жадваллар тузилиб, логарифмик линейкалардан фойдаланилган. Компьютерлар ихтиро қилингандан сўнг линейкаларга эҳтиёж қолмади. Л. ва логарифмик функция тушунчасини шотландиялик мат. Д. Непер биринчи бўлиб киритган ва ўрганган (1614). Л.нинг чуқур хоссалари комплекс сонлар майдонида ўрганилади.

ЛОГАРИФМ ЖАДВАЛЛАРИ - хисоблашларни осонлаштириш учун қўлланиладиган сонлар логарифмларининг жадваллари; энг кўп тарқалгани ўнли касрлар логарифмларни хисоблаш жадваллари. Мантиссаларидаги хоналар сони ҳар хил ўнли Л.ж. мавжуд бўлиб, одатда, 4 хонали (мас, В. М. Брадиснинг «Тўрт хонали математик жадваллари»), 5 хонали (мас, Е. М. Пржевальскийнинг «Беш хонали Л. ж.») жадваллар кўпроқ ишлатилади. Одатда, Л. ж. тригономе-

трик ва б. миқдорларнинг логарифмларини ҳам ўз ичига олади (мас, Ж. Непернинг Л.ж.).

ЛОГАРИФМИК ЛИНЕЙКА, ҳисоблаш линейкаси - сонларни кўпайтириш, бўлиш, даражага кўтариш, илдиздан чиқариш ва б. операцияларни шу сонларнинг логарифмлари устида операциялар бажариш б-н алмаштирадиган қурол. Оддий Л. л. корпус, сурма, визир чизиғи бўлган югурдак (шиша ёки плексиглас)дан иборат. 1623 й.да инглиз математиги Э. Гантер кесмалар циркуль ёрдамида қўшиладиган Л.л.нинг ўтмишдошини ихтиро қилган. 1630 й.да инглиз математиги У. Отред циркулни иккинчи чизғич (сурма) б-н алмаштирди. 1850 й.да Л. л.га югурдак қўйилди. Л.л. ёрдамида сонни 3—4 белгигача аниқликда ҳисоблаш мумкин. У муҳандислик ҳисобларида, ўқув юртра-рида ишлатилади.

ЛОГАРИФМИК СПИРАЛЬ - кутбдан чикувчи барча тўғри чизикларни бир хил бурчак остида кесадиган ясси чизик.

ЛОГАРИФМИК ҚОҒОЗ - тўғри бурчакли тўр кўринишида графаларга бўлинган махсус қоғоз.

ЛОГАРИФМИКА — логарифмик функциянинг графиги.

ЛОГАРИФМЛАШ — сон (ифода)нинг логарифмини топиш амали. Л. даражага кўтаришга тескари бўлган икки амалдан биридир. Л. натижасида сонларни кўпайтириш ёки бўлиш уларнинг логарифмларини қўшиш ёки айиришга, сонларни даражага кўтариш ёки сондан илдиз чиқариш, сон логарифмини даража кўрсаткичига кўпайтириш ёки илдиз кўрсаткичига бўлишга, яъни соддарок амалларни бажаришга келтирилади.

ЛОГИКА (логос сўзидан) — к.

Мантиқ.

ЛОГИСТИКА (юн. *logistike* — ҳисоблаш, муҳокама санъати) — 1) математик мантиқ тушунчасининг синоними; 2) Б. Рассел ва унинг мактаби вакиллари-нинг асарларида баён этилган математик мантиқ тараққиётидаги босқичнинг номи. Назарий мат.га қарама-қарши қўйиладиган ҳисоблаш ва геометрик ўлчовлар «санъати» қадимий мат.да Л.деб аталган. Г. В. Лейбниц «Л.» ва математик мантиқ терминларини ўзи ишлаб чиққан хулоса чиқаришдаги ҳисобнинг синоними сифатида қўллаган. Унинг ғоялари хоз. замон математик мантиқда ўзининг тўлиқ ифодасини топган. «Л.» тушунчаси логистик метод (формал мантикни формаллаштирилган тиллар назарияси ёрдамида баён этиш усули), логистик тизим (формал тизим) ва б. маъноларни ҳам англатади.

ЛОГИЦИЗМ — Кантнинг математик ҳақиқатларнинг синтетик характери тўғрисидаги тезисини мат. асосида инкор этувчи йўналиш. 19-а. охири — 20-а. бошида пайдо бўлган. Л. мат.га соф тахлилий фан сифатида қарайди, унинг барча тушунчаларини дедуктив мантиқ доирасида бирон-бир номантикий қоидалардан фойдаланмай белгилаш мумкин, деб билади. Асосий вакиллари — Г. Фреге, Б. Рассел, А. Уайтхед. «Мат.ни мантиқдан иборат қилиб қўйиш» ҳақидаги тезис ўзини оқламади, шу б-н бирга Л. математик мантиқнинг ривожланишига ёрдам берди.

... **ЛОГИЯ** (юн. *logos* — сўз) — қўшма сўзлар таркибий қисми, ўзи қўшилган сўзга фан, таълимот, сўз, асар маънолари ифодасини беради (мас, геология, филология, трилогия).

ЛОГОМЕТР (логос ва ... метр) — икки электр қатталиқлар (мас, ток кучи) орасидаги нисбатни аниқлайдиган ўлчаш механизми; магнитоэлектр, электро-

магнит, электродинамик, ферродинамик хиллари бор. Магнитоэлектрик Л. энг кенг тарқалган; бунда ғалтак доимий магнит майдонида айланади. Бундай катталикнинг ўзгариши айланувчи моментларнинг мувозанатини бузади. Натижада ғалтак ва унга бириктирилган мил (стрелка) ана шу ўзгаришга мос ҳолда оғади. Л. олшетрларда, фазометрларда, частотомерлар ва б.да қўлланади.

ЛОГОПАТИЯ (логос ва юн. pathos — азоб, касаллик) — нутқнинг бузилиши, бунда эшитиш қобилияти сакданган ҳолда нутқда нуқсон кузатилади. Нутқ аппаратининг турли камчиликлари натижасида сўздаги бўғинлар ёки бутун сўзни тутилиб такрорлаш, айрим сўзларни тўсатдан талаффуз қила олмай қолиш. Л. деганда марказий нерв системасининг органик касалликларида нутқ аппаратининг зарарланиши туфайли нутқда кузатиладиган барча бузилишлар тушунилади. Баъзи ҳарфлар (мас, «Л.», «Р») ни яхши талаффуз қила олмаслик ҳам Л.га киради. Ёзувда баъзи ҳарф ва ҳатто бўғинларни тушириб қолдириш ҳам Л. кўринишларидан биридир (яна қ. Алалия, Афазия, Дудукланиш).

ЛОГОПЕДИЯ (логос ва юн. paideia — тарбиялаш, ўқитиш) — пед. фани тармоғи; нутққаги камчилик (дудуклик, тил ривожланмаганлиги, ўқиш ва ёзувдаги нуқсон ва б.) сабаблари, уларнинг олдини олиш, тузатиш йўллари ҳамда нутқ фаолияти бузилиши механизмлари, аломатларини махсус таълим ва тарбия воситасида ўрганади. Нутқдаги нуқсонларни тузатиш масалалари дастлаб 17-а.да Европа мамлакатларида сурдопедагогикага оид илмий ишларда тадқиқ этила бошлади. 19-а. нинг 2-ярмидан бу соҳага мустақил равишда, аммо тиббиёт нуқтаи назаридан ёндошидди. Аста-секин нутқ фаолиятининг табиати ҳақидаги илмий тасаввур кенгайа бориб, Л. йўналиши тубдан ўзгарди, педагогик мазмун биринчи ўринга қўйиладиган

бўлди.

20-а.га келиб Л. мустақил фан сифатида шаклланди, унинг мақсад ва вазифалари, методик асос ва тамойиллари, бошқа фанлар б-н алоқаси масалалари ишлаб чиқилди. Замонавий Л. мактабгача ёшдаги болалар Л.си, мактаб ёшидаги болалар Л.си, ўсмирлар ва катта ёшдагилар Л.сига бўлинади.

Л.нинг асосий мақсади нутқда нуқсон бор шахсларни ўқитиш, тарбиялаш ва қайта тарбиялашнинг илмий асосланган тизимини ишлаб чиқиш, шунингдек, нутқ нуқсонининг олдини олишдан иборатдир.

Л. фан сифатида катта назарий ва амалий аҳамиятга эга бўлиб, у тилнинг, нутқнинг ижтимоий моҳияти, боланинг талаффузи, лексик-грамматик тузуми, тафаккури ва бутун рухий фаолияти узвий боғлиқлиги б-н белгиланади.

Л.нинг асосий вазифалари: нутқ бузилишининг турли шаклларида нутқ фаолияти онтогенезини ўрганиш; нутқ бузилишларининг кенг тарқалганлиги, келиб чиқиш сабаблари, механизмлари, тузилиши, аломатлари ва даражаларини аниқлаш; нутқий фаолияти бузилган болаларнинг ўз-ўзидан ва бирор мақсадга қаратилган ривожланиш динамикасини, шунингдек, чутқий заифликни уларнинг шахс сифатида етишувига, рухий ривожланишига, турли кўринишдаги фаолиятларини намоеъ қилишга, ўзларини тутишларига таъсирини аниқлаш; ривожланишда турли хил фарқлар бўлган болаларда (эшитиш, кўриш, фикрлаш қобилияти ҳамда таянч-ҳаракат аппаратининг бузилиши ҳолларида) нутқнинг шаклланиши ва бузилишлари хусусиятларини ўрганиш; нутқ бузилишларининг педагогик диагностикаси методларини ишлаб чиқиш; нутқ бузилишларини тартибга солиш; нутқ бузилишини баргараф этиш тамойиллари, дифференциялашган метод ва воситаларини ишлаб чиқиш; нутқ бузилишининг олдини олиш методларини такомиллаштириш; логопедик ёрдамни ташкил этиш масалаларини иш-

лаб чиқиш. Л.нинг юқорида кўрсатилган вазифаларида унинг назарий ва амалий йўналишлари белгилаб берилган.

Л. назарий йўналиши нутқдаги бузилишларни ўрганиш, унинг сабабларини аниқлаш, олдини олиш ва тuzатишнинг илмий асосланган методларини ишлаб чиқиш, амалий йўналиши эса ана шу методларни тезроқ татбиқ этиб, мазкур нуқсонлар ва уларни келтириб чиқарадиган сабабларни бартараф этишдан иборат. Л.нинг назарий ва амалий вазифалари бир-бири б-н чамбарчас боғлиқдир.

И.т.лардан маълум бўлишича, нутқдаги камчшшкларнинг пайдо бўлиши, табиати, инсон руҳиятига таъсири турлича бўлади (к. Алалия, Афазия, Дудукланиш, Дизартрия). Улар билиш жараёнини, атрофдаги кишилар б-н муома-лани қийинлаштиради. Бу нарса боланинг фаолиятида, юриш-туришида акс этади. Оғир нутқий бузилишлар эса инсоннинг аклий ривожланишига, айниқса, олий билиш фаолияти даражаларига, шахснинг шаклланишига таъсир этади, унинг характеридаги тортинчоклик, қатъиятсизлик, одамовилик, номукамаллик туйғуси каби салбий хусусиятларни келтириб чиқаради. Л.нинг аҳамияти эса боланинг нутқидаги нуқсонларни бартараф этиб, унинг ҳар томонлама баркамол ривож-ланишини таъминлашдан иборат.

Л. нутқ бузилишини ўрганиш ва тузатишда нутқ б-н фикрнинг ўзаро боғлиқдиги ҳақидаги, бола ривожланишида умумий ва махсус қонуниятларнинг ўзаро муносабати тўғрисидаги назарий қоидаларга, нутқва фаолиятнинг ҳамоҳанг ривожланиши ҳамда руҳий камолотга эришишнинг ҳаракатлантирувчи кучлари ҳақидаги назарияга таянади. Л. умумий анатомия ва физиология, нутқ механизмлари, нутқ жараёнининг бош миёда содир бўлиши ҳақидаги, нутқ фаолиятида иштирок этадиган анализаторларнинг тузилиши ва ҳаракатга келиши тўғрисидаги билимлардан фойдаланади.

Нутқдаги нуқсонларнинг аломатларини, уларнинг этиологияси, механизмлари, нутқ фаолияти бузилиши таркибида нутқий аломат б-н нутқсиз аломатнинг муносабатини билиш учун Л. бошқа фанлар б-н ҳамкорликда иш юритади. Жумладан, у тилшунослик, оториноларингология, психолингвистика, умумий ва махсус психология, психодиагностика, невропатология, психопатология, олигофрения клиникаси, педиатрия б-н узвий алоқада ишлайди. Мас, нутқ ва эшитиш аъзоларининг патологияси нутқдаги бузилиш этиологиясини аниқлашдан ташқари тиббий таъсир воситасида бўладиган логопедик ишларни тўғри қўшиб олиб бориш учун ҳам имкон беради. Ўзбекистонда ёрдамчи мактаблар, болалар поликлиникалари, болалар боғчалари ва б. муассасаларда логопедик ёрдам кўрсатилади. Бундан ташқари, нутқи заиф болалар учун алоҳида боғчалар, махсус мактаблар мавжуд. Ўзбекистонда логопед ўқитувчилар Тошкент пед. ун-тида тайёрланади. И.т.ишлари Тошкент пед. ун-тининг дефектология кафедраси ва айрим тиббиёт муассасаларида олиб борилади.

Лола Мўминова.

ЛОГОС (юн. logos) — юнон фалсафасидаги тушунчалардан бири; дастлаб — сўз, нутқ, тил; кейинчалик кўчма маънода — фикр, тушунча, ақл, мазмун, оламий қонун маъносини англатган. «Л.» терминини Гераклит жорий қилган. Л.ни борлиқни ҳар томонлама англаш, унинг ритми ва уйғунлиги деб, аввал-ибтидо олов б-н айнан деб тушунган, дунёнинг асоси деб билган. Л. абадий, умумий ва зарурий, ҳамма нарса Л. бўйича содир бўлади. Платон ва Аристотель Л.ни ҳам борлиқнинг қонуни, ҳам мантиқий принцип сифатида тушунган. Аристотель фикрича, ички Л. (ҳали айтилмаган фикр) ва ташқи Л. (айтилган сўз) мавжуд. Стоиклар ҳам ички Л.ни ташқи Л.дан фарқ қилсаларда, лекин улар Л.га бирмунча бо-шқачароқ мазмун берадилар. Уларнинг фикрича, Л. ҳамма нарсанинг ибти-

доси бўлиб, барча нарсалар Л.дан бошлаб ривожланади. «Л.» тушунчаси яхудийлик ва христианлик таълимотларида ҳам бор. Христианликка кўра, Л. шахс сифатида ердаги тирик худо (Исо)дир, худо б-н бу дунё ўртасидаги воситачидир. Янги замон фалсафасида «Л.» тушунчасини Гегель ишлатди, у Л.ни объектив тушунча б-н бирдай қилиб кўрсатди ва уни «мавжудот акли» ёки «олабий ақл» деб ҳисоблади.

ЛОДЖИЯ (итал. loggia, нем. laudia — айвон тури) — бинонинг умумий ҳажмига киритилган, ташки томони очик (баъзан девор ўрнида устунлар, равок ёки панжара б-н тўсилган) дахлиз, ёзги хона, балконтшнт бир тури. Галереялар ҳам баъзан Л. деб номланади (мас. Д. Браманте ва С. Рафаэль яратган Ватикан саройининг Сан Дамазо галереяси Ватикан Л.си номи б-н машхур). Л. алоҳида иншоот сифатида ҳам қурилиши мумкин (Флоренциядаги деи Ланци. 1376—80; меъмори Бенчи ди Чоне, С. Таленти). Ўрта Осиё иқлими шароитида хоналарни ортикча куёш нуридан муҳофаза этишда ҳам айвон Л.дан фой-даланилади. Замонавий меъморликда («Ўзбекистон» меҳмонхонаси ва б.) Л. кенг қўлланилмоқда (яна қ. Галереяли уй).

ЛОДЗЬ — Польшанинг марказий қисмидаги шаҳар. Лодзь воеводалигининг маъмурий маркази. Аҳолиси 806,7 минг киши (1999). Катталиги ва саноат аҳамияти жиҳатидан мамлакатда Варшавадан кейин 2-ўринда. Транспорт йўлларининг муҳим тугуни. Атрофидаги шаҳарлар б-н Л. агломерациясини ташкил қилади.

Л. мамлакат тўқимачилик саноати (ип газлама, калава ип, мовут, шойи, трикотаж и.ч.) нинг энг йирик маркази. Трансформаторлар, электр б-н ҳаракатланувчи машиналар учун ускуналар, тўқимачилик станоклари, резина ва кўн-пойабзал ишлаб чиқарилади. Полиграфия ва озик-овқат саноати ривожланган. Ун-т, тех-

ника, тиббиёт ва б. ин-тлар, театрлар, музейлар бор. Л.га 14-а.да асос солинган. 15-а.дан шаҳар ҳуқуқини олган. Меъморий ёдгорликлардан ратуша, монастыр ва б. сақланган.

ЛОДИГИН Александр Николаевич [1847.6(18). 10, Тамбов вилояти — 1923.16.3] — рус электротехниги. Москва юнкер ўқув юртини тугатган (1867). Кўмир стерженли чўғланма лампа ихтиро қилган (1872) ва шу ихтироси учун Австрия, Бужж Британия, Франция ва Бельгиядан патент олган. 1890 й.да металл толали чўғланма лампанинг бир неча турини яратди. Шунингдек, металл ва рудалар эритадиган электр печлар қурди, электр тортқи, электротермияга оид ишлар ҳам қилган. 1880—1905 й.ларда чет элларда яшади. 1916 й. АҚШга кетиб, ўша ерда вафот этди.

ЛОЖУВАРД (форс. — мовий), лазурит, ляпис-лазурь — минерал. Кимёвий таркиби (Na,Ca)g[Al SiOJ6(SO4, Cl,S)2. Куб сингонияда кристалланади. Асосан, тўқ кўк, бинафша ва кўкимтир-яшил яхлит, зич тусдаги майда донадор мас-салар кўринишида, баъзида кристаллар ҳолида учрайди. Қаттиклиги 5,5—6,0. Зичлиги 2,3—2,4 г/см³. Ялтироклиги шишасимон. Хлорид кислотада парчаланади. Контакт метаморфли оҳактошларда ишқорли ва камрок отилиб чиққан нордон тоғ жинслари ва уларнинг пегматитларига яқин жойларда вужудга келади. Кўп ҳолларда флогопит, гумит ва форстерит б-н бирга учрайди.

Энг йирик конлари Афғонистон (Бадахшон), Тожикистон ва Россияда (Байкал бўйида). Қимматбаҳо безак тош сифатида ишлатилади, ундан мовий рангдаги бадий бўёқлар ҳам олинади.

ЛОЗАННА — Швейцариянинг жан.-ғарбий қисмидаги шаҳар. Во кантонининг маъмурий маркази. Аҳолиси 114,2 минг киши (1998). Транспорт йўллари тугуни. Женева кўли соҳилидаги халқаро

аҳамиятга эга порт. Аэропорт бор. Аниқ машинасозлик, металлургия, полиграфия, тўқимачилик, озиқ-овқат, тамаки саноатлари ривожланган. Ун-т (1537), олий техника мактаби, музейлар бор. Халқаро Олимпия кўмитасининг қароргоҳи. Халқаро туризм маркази. Л.да халқаро конгресс ва конференциялар ўтказилади. Шаҳарга римликлар манзилгоҳи сифатида асос солинган. Ўрта асрларда епископлик шаҳри бўлган. Л.да меъморий ёдгорликларидан Нотр-Дам собори, готика черкови, ратуша ва б. сақланган. Ҳоз. замон биноларидан маъмурий бинолар бор. Курорт шаҳар.

ЛОЗАННА КОНФЕРЕНЦИЯСИ

- Яқин Шарқ масалалари бўйича 1922 й. 20 нояб. — 1923 й. 24 июлда бўлиб ўтган конференция. Туркия Англия — Греция интервентларига қарши урушда (1919—22) ғалаба қозонганидан кейин ўтказилган. Унда бир томондан — Туркия, 2-томондан — Буюк Британия, Франция, Италия, Япония, Греция, Руминия, Югославия иштирокида Лозанна тинчлик сулҳи имзоланди (1923 й. 24 июль), Туркиянинг ҳоз. чегаралари белгиланди. Капитуляциялар режими ва чет эллик фуқароларнинг иқтисодий ва сиёсий имтиёзлари, Туркия устидан халқаро молиявий назорат бекор қилинди.

ЛОЙ — 1) гилнинг сув б-н ҳосил қилган аралашмаси (қ. Гил); 2) тупроқни сувга қориб, сомон, баъзан жун каби нарсалар аралаштириб тайёрланган махсус қурилиш материали. Иморат ва деворларни сувоқ қилишда, кулолчиликда ишлатилади.

ЛОЙИШ — Самарқанд вилояти Оқдарё туманидаги шаҳарча (1984 й.дан). Туманнинг маъмурий маркази. Вилоят маркази ҳамда яқин т.й. станцияси Самарқанддан 36 км. Аҳолиси 11,5 минг киши (2002). Оқдарёдан сув олади. Шаҳарчанинг номи унинг жойлашган ўрни б-н боғлиқ. Л. қадимда Зарафшон

дарёсининг тармоқлари — Оқдарё б-н Қо-радарё оралиғидаги қамишзор ва ботқоқлик ерда вужудга келган, номи шундан бўлса керак деб тахмин қилинади. Шаҳарчада туман ҳокимияти биноси, ғишт, консерва з-длари, қурилиш ташкилотлари, алоқа бўлими, маданий, савдо ва маиший хизмат кўрсатиш шохобчалари, 3 умумий таълим, мусиқа, махсус интернат мактаблари, педагогика коллежи, маданият уйи, марказий кутубхона, стадион, маданият ва истироҳат боғи (боғда урушда шаҳид бўлганларга ёдгорлик ўрнатилган), касалхона ва б. тиббий муассасалар бор. Л. худудидан Катта Зарафшон автомагистрали ўтади.

ЛОЙИҲА — 1) бирор бино, иншоотни барпо этиш мақсадида ёки муайян бир буюмни яратишга дойр тайёрланган ҳужжатлар (хисоб-китоблар, чизма, макетлар) мажмуи. Маълум бир бино ёки иншоотнинг Л.си яқка тартибда ёки бир хил андазада бўлиши мумкин. Ҳозирда турли ташкилотларнинг Л. буюртмаларини бажарувчи махсус ва лойиҳалаш ин-тлари, кафедра ва б. ижодий уюшмалар мавжуд (қ. Лойиҳалаш); 2) бирор ҳужжатнинг олдиндан тузилган матни; 3) режа, мўлжал, ғоя.

ЛОЙИҲАЛАШ — мўлжалланган объектлар (аппарат ва асбоблар, бино ва иншоотлар, йўл ва кўприклар, машина ва жиҳозлар, самолёт ва космик кемалар, радиоприёмник ва телевизорлар, телефон ва компьютерлар, кийим-бош ва пойабзаллар, мебеллар ҳамда бошқа турли-туман маҳсулотларнинг янги хиллари ва намуналари)ни қуриш ва яратиш учун уларнинг лойиҳаларини тузиш ва чизиш жараёни. Фан ва техниканинг барча соҳаларида қўлланилади. У и. т. ишлари, иқтисодий ва техникавий ҳисоб-китоб, смета тузиш, чизмачилик ва чизмаларни кўпайтириш амалларини ўз ичига олади, чизмалар асосида кўпича объект (бино, машина ва б.)нинг макети тайёрланади. Бирор бир объектни индивидуал (яқка

тартибда) ва типавий (оммавий тартибда) Л. мумкин. Л.ни махсус ташкилотлар, фирмалар ёки гуруҳлар амалга оширади. Булар соҳалар бўйича ёки ихтисослаштирилган тарзда иш юритади. Бирор объектни Л.да стандартлаштирилган деталлар, агрегатлар, узеллар ва меъёрий хужжатлардан кенг фойдаланилади.

Л. ушбу босқичларда амалга оширилади: лойиҳа топшириғи, лойиҳа ечими ва лойиҳа синови. Л. ой иҳа топшириғида бўлажак объектни қуришнинг шартшароитлари ва мак.-садга мувофиқлиги асосланади ва унинг тафсилотлари белгиланади. Лойиҳа ечимида бўлажак объектнинг режасидан тортиб токи тайёр ҳолигача бўлган ишлар белгилаб олинади. Лойиҳа синовида тайёр лойиҳа махсус тузилган дастур асосида текширилади.

Бу босқичларни амалга оширишда и. т. ишлари ва муҳандислик-қидирув ишларини бажаришга ҳам тўғри келади. Ҳозир Л. жараёнини автоматлаштиришга айниқса кенг эътибор берилмоқда. Бунда ташкилий-техникавий воситалар, электрон-ҳисоблаш машиналари, компьютерлар, автоматика воситаларидан фойдаланилади. Бу воситалар мажмуи «инсон ва машина» тизимини, яъни автоматлаштирилган Л. тизимини ташкил қилади. Бу тизим инсонни мураккаб ва сермехнат ҳисоблаш, қийин жадвалларни тузиш ишларидан озод қилади, Л.ни анча тезлаштиради.

ЛОЙХЎРАКЛАР (Gallinago) - балчиқчисмонлар туркумига мансуб қушлар уруғи. 12 тури бор. Жуда узун тумшугининг учки қисмидаги сезгир таначалари озиғини топишга ёрдам беради. Патлари танасининг орқа қисмида сарик-қўнғир, кўкраги ва қорнида оқиб. Ер юзининг ҳамма қисмида тарқалган. Ўзбекистонда 5 тури: оддий лойхўрак, Осиё лойхўраги, дупель, тоғ ва ўрмон дупеллари учрайди. Уясини зах жойга қуради, 4 та тухум қўяди. Л. ҳар хил майда умурткасизлар б-н озикланади. Гўшти

мазали. Овланади.

ЛОЙҚА, балчиқ — 1) сув ҳавзаларидаги жуда майда дисперс зарралардан иборат лойсимон чўқинди. У сувнинг секин оқиши натижасида дарё, канал, сув омборлари ва б. сув ҳавзалари тубида ҳамда қ.х. экинлари суғорилгандан сўнг даланинг этак қисмида йиғилиб қолади. Пайдо бўлиш жойига кўра, қул, дарё ва б. сув ҳавзаси Л.лари, таркибига кўра эса, диатомли, радиолярияли, оҳақли ва бошқа Л.лар фарқланади; 2) (тупроқшуносликда) тупроқ қаттиқ фазаси механик элементларининг диаметри 0,001 — 0,002 мм дан йирик бўлмаган қисми. Л. тоғ жинслари ва улар таркибига кирувчи минералларнинг нураши, шунингдек, тупроқ пайдо бўлиш жараёнида вужудга келади. Ётқизикларнинг таркиби ва рангига қура, Л. қизғиш, яшилроқ ва б. тусда бўлади. Л. амалда ўздан сувни деярли утказмайди, лекин унда капилляр найлар орқали сув кўтара олиш хусусияти юқори, шунингдек, қуп миқдорда нам тутиб қолиш, бўқиш, қовушқоқлик ва ёпишқоқлик хоссаларига эга. Қуриганда эса утириб, ҳажми кичраяди. Л.да чиринди, озиқ моддалар, макро- ва микро-элементлар, айниқса, азот қуп. Тупроқда Л. қанча кўп булса, унга ишлов бериш шунча қийинлашади. Л. заррачалари тупроқнинг физик ва физик-кимёвий хоссалари — синдириш, илашувчанлик, сув ўтказувчанлик, ёпишқоқлик ва б.га катта таъсир курсатади. Ўрта Осиёнинг суғориладиган дехқончилик минтақалари тупроқларидаги Л. микдори турлича: енгил (қумли, қумлоқи) механик таркибли тупроқларда 5—8%, енгил қумокди ерларда 10—12%, уртача ва оғир қумокли ерларда 14—22%, ишлов бериш оғир бўлган саз механик таркибли тупроқларда эса 20—25% дан 30—40% гача. Қ.х. экинлари етиштириладиган ўтлоқи, ботқоқи-ўтлоқи, айниқса, ботқоқи, тақирли, тақир-ўтлоқи тупроқларда ҳамда тақирларда Л.нинг микдори юқори (20—30%). Шунинг

учун бу тупроклар сугориш ва ишлов бериш таъсирида зичланиш ҳамда қатқалок ҳосил қилишга жуда мойил.

Баъзи кўл ва б. сув ҳавзасининг Л.лари қ.х. экинларига ўғит ва минерал зуқа сифатида ишлатилади.

ЛОК (нем. Lack), лак — сиртга суртилганда қотиб, ялтироқ қаттиқ парда ҳосил қилувчи органик моддалар аралашмаси, суюқликлар. Таркибида парда ҳосил қилувчи ва эритувчи моддалардан ташқари, кўпинча, пластификаторлар, катализаторлар ва парда ҳосил бўлишини тезлатадиган моддалар (металл тузлари, органик пероксидлар) бор. Л. сифати унинг ранги, тозалиги, ёпишқоқлиги, парда ҳосил қилувчи (учмайдиган) моддалар миқдорига, қуриш тезлигига, ҳосил бўлган парданинг ялтироқлиги, қаттиқлиги, эластиклиги, чўзилувчанлигига, шунингдек, ишқаланишга, зарбага, атмосфера ва агрессив муҳит таъсирига чидамлиги, сув ва газ ўтказмаслигига қараб белгиланади. Электроизоляцияцион Л. пардаси тешувчи кучланишга, солиштирма ва ҳажмий қаршилигига, солиштирма сирт қаршилиги ва диэлектрик сарф (йўқотиш) миқдорига қараб ҳам баҳоланади. Сиртга Л. чутка, жўва б-н суркалади, пуркалади ёки бўяладиган буюм Л.га ботирилади, баъзан Л. буюмга қуйилади. Л.нинг хусусияти ва буюмларнинг турига қараб бўяшнинг маъқул усули танланади.

Л. парда ҳосил қилувчи модданинг кимёвий табиатига кўра, 3 га бўлинади: мойли Л., смолали Л., эфироцеллюлозаЛ. Мойли локлар—ўсимлик ёғлари ва табиий ёки синтетик смолалар аралашмаси бўлиб, уларни турли усуллар б-н суртиш мумкин. Мойли Л.ни олиш 4 босқич (мойни тайёрлаш; смолани эритиш, Л. асосини олиш ва унга эритувчи қўшиш; цен-трифугалаш ва тиндириш) дан иборат. Асосан, электроизоляцияцион ва химоя қопламалар ҳосил қилиш учун тунукани бўяшда (қонсерва банкаси яшаш учун) ишлатилади. Смолали ло-

клар — табиий ёки синтетик смолаларнинг учувчан эритувчилардаги эритмаси. Смолали Л.нинг кўпчилигида эритувчи сифатида спирт ишлатилади. Ҳозир синтетик (айникса, винил) полимерлар ва сополимерлар асосида перхлорвинил, полиэфир, полиэфиракрилат, полиуретан, эпоксид, меламинафор-мальдегид ва мочевина-формальдегид, дивинилацетилен ва кремнийорганик Л. кўплаб ишлаб чиқарилмоқда. Улар иссиқ ва совуққа, кимёвий таъсирларга, агрессив муҳитга чидамли, бўлгани учун самолётлар, автомобиллар, кимёвий жиҳозлар, ёғоч, резина, тери, пластмассалар, синтетик газламалар, мис симлар, металллар сиртларини, шиша, керамика ва б. буюмларни бўяш учун ишлатилади. Эфироцеллюлоза локлар — эфир целлюлозасининг учувчан эритувчилар б-н ҳосил қилган эритмаси. Таркибида смола ва пластифика-торлар ҳам мавжуд. Улар, одатда, материалларга пуркалади; хона т-расида тез қуриydi. Ёғоч ва металл буюмлар, тери, қоғоз ва газламаларни бўяшда, шунингдек, эмаль бўёқлар тайёрлашда ишлатилади.

Сталина Қосимова.

ЛОКАЛ ҚАВАРИҚ ФАЗО — қ. Қавариқ фазо.

ЛОКАТОР (лот. loco — жойлашти-раман) — кузатилаётган объектлар (самолёт, кема ва б.) ҳақида ахборот олиш учун ишлатиладиган асбоб (станция); объектга узатилган товуш тўлқинлари ёки электромагнит тўлқинларининг ундан қайтишига асосланган. Гидролокатор, радиолокатор ва оптик Л. каби хиллари бор. Оптик Л.да лазер нуруларидан фойдаланилади.

ЛОКАЯТА (санскритча — инсоний дунё), чарвака — кад. хинд фалсафий таълимоти. Мил. ав. 1-минг йиллик ўрталарида ярим афсонавий донишманд Брихаспати асос солган деб ҳисобланади. Л. ҳақидаги илк маълумотлар буддизм аҳкомлари матнларида, ведалар ва кад.

хинд эпосида баён этилган. Л. фалсафаси брахманизмга қарши бўлиб, дунё (табиат)ни илохий кучларсиз изоҳлаш керак, деган ғояни илгари суради. Л. таълимотига кўра, инсон 4 унсурдан ташкил топган, у ўлгач, ундаги тупроқ унсури тупроққа, сув унсури сувга, ўт унсури ўтга, ҳаво унсури ҳавога, сезгилар эса фазога айланади. Инсон тана ва руҳ бирлигида намоён бўлади. Тана ўлиши б-н онг ҳам йўқолади. Ҳар бир инсон бир марта яшайди. У қайтадан тирилмайди. Л. жон, руҳнинг кўчиб юришини рад этади. Л. намояндалари ўз таълимотларида художўйликка қарши ердаги ҳаётни тарғиб этади. Улар кастачиликни коралаб, барча инсонлар тенг, деган ғояни илгари суради. Уларнинг фикрича, оламда содир бўлиб турадиган ҳодиса ва жараёнларнинг сабабчиси моддий борлиқдир. Мае, оловнинг иссиқ, сувнинг совуқ бўлишини айнан шу ҳодисаларнинг ўзидан излаш лозим. Инсон ҳаётининг моҳияти — шу дунёда роҳат қилишдир. Бунинг учун у меҳнат қилиши, илм фан ютуқлари б-н ошно бўлиши лозим. Лада фаровон ҳаёт, инсоннинг ахлоқий камолоти ғоялари олға сурилган. Л. вакиллари билиш назариясида сенсуализм мавқеида туриб, сезги — билишнинг бирдан-бир ишончли манбаи деб ҳисоблайди. Л.нинг кейинги кўриниши чарвака деб аталади.

ЛОК-БЎЁҚ МАТЕРИАЛЛАР - металлларни занглашдан, ёғочни чиришдан сақлаш ва буюмларни пардозлаш учун уларнинг сиртига суркаладиган суюқ ёки пастасимон материаллар. Уларнинг таркибининг парда ҳосил қилувчи моддалар (алкид, фенол-формальдегид, эпокси-д, полиэфир смолалар, перхлорвинил смолалар, полиакрилатлар, целлюлоза нитратлари ва б.) ташкил қилади. Баъзи табиий материаллар — ўсимлик ёғлари ва канифол ҳосилалари ҳам парда ҳосил қилувчи модда ҳисобланади. Баъзи Л.-б.м. таркибида эритувчи моддалар, пигментлар, ҳар хил қўшимчалар ҳам бўлади. Л.-б.м.нинг рангеиз ва рангли,

шаффор ва ношаффоф (хира) хиллари бор. Шаффоф материаллар — алиф, локлар, ношаффоф материаллар — ҳар хил бўёқлар, хомаки сурков материаллари, сиртни текислаш массалари (грунтовоклар)дан иборат. Л.-б.м. сиртни яхши асраши, силлик ва ялтироқ парда ҳосил қилиши, бутомга кўркамлиқ бериши лозим.

ЛОКК (Locke) Жон (1632.29.8, Рингтон — 1704.28.10, Отс) — англиз файласуфи, либерализм асосчиси. Асосий фалсафий асари «Инсон ақли тўғрисида тажриба» (1690) инсон билимларининг келиб чиқиши, турлари ва имкониятларини таҳлил қилишга бағишланган. Л. «туғма ғоялар» ва ахлоқ тамойиллари ҳақидаги назарияларни танқид қилиб, барча ғоялар 2 асосий манба — ташқи тажриба (сезги) ва ички тажриба (рефлексия)дан келиб чиқади, дейди. Л. таълимотига кўра, ташқи тажрибанинг манбаи сезги аъзоларимизга таъсир этувчи объектив реаллик, ички тажрибанинг манбаи эса кишининг ички ҳисси ва кечинмаларидир. Л. ўзининг давлат ҳақидаги таълимотида давлат фаолияти энг зарурий нарсалар б-н чекланиши ва халқ суверенитети асосидаги конституциявий ҳукумат бўлиши лозим, деб ҳисоблади. Бу ҳукумат барча учун озодлик ва тенг ҳуқуқлилиқни кафолатлаши керак. Шунингдек, ҳокимият бўлиниши лозим. Л. ахлоқий қарашларида сенсуалистик асосларга таянди. Пед.га оид «Тарбий ҳақида баъзи фикрлар» (1693) асарида ташқи муҳитнинг тарбияга ҳал этувчи таъсирини таъкидлади. Диний мутаассибликка қарши чиқиб, дин эркинлигига даъват этди. Диний бағрикенгликка тўрт мактубини бағишлади (мактуб 1689, 1690, 1692 ва 1706 й.ларда нашр этилган). Л.нинг ижтимоий-сиёсий концепцияси табиий ҳуқуқ ва ижтимоий шартнома назариясига таянади. У ассоциатив психологиянинг асосчиси. Л.нинг ғоялари Европа фалсафий ва ижтимоий-сиёсий тафаккури тарихида катта роль

ўйнади.

ЛОКЛИ МИНИАТЮРА - ёғоч, металл, мағзи сохта (папьемаше)дан ишланиб усти лок б-н копланган безакли буюмлар; купинча бўртма, ўйма, қадама, чизма нақшлар б-н безатилади. Л.м.нинг асосий хусусияти — силлиц текис юзанинг тиниқ жилваси, замин ранглари, тасвир ва инкрустация кескинлиги, ўйма безакларда жозибали нурсоя ўйини, шаклининг ёрқинлиги.

Хитойда мил.ав. 2-минг йилликдан маълум (коса, кўза, қутича, пардоз идишчалари ва б.), айниқса, кўп табақали ўйма, қора ёки рангли заминга бўёқлар, тилла б-н ишланган тасвирлар, садаф, кумуш ва б. қадаб безатилган (сирти лок дарахти шарбати б-н қриланиб пардозланган) буюмлар кенг тарқалган. Буюмларнинг безак мужассамотларида манзара, гуллар, маиший лавҳалар кўп учрайди. Л.м. Корея, Япония, Ҳиндихитой мамлакатларида шунингдек, Вьетнам, Лаосда ҳам кенг тарқалган. 15—17-а.ларда Эрон, Ҳиндистон, Марказий Осиё (Ҳирот)да, айниқса, темпера б-н ишланган мағзи сохтадан ясалган буюмлар машҳур бўлган. Ҳиндистон Л.м. буюмларига одамлар, қушлар шакллари туширилган. 15—16-а.ларда яратилган кўлёма китоблар муқоваларида турли мавзуда яратилган Л. м.лар учрайди. Мас., Алишер Навоий девони кўлёмалари муқовалари.

Л. м. 15—17-а.ларда Шарқдан Ҳиндистон, Эрон, Марказий Осиё орқали Европага кириб келган, 18-а.да ривожланган: Францияда «Марген» фирмаси, Германияда Л.м. ф-каларининг миниатюралар б-н безатилган буюмлари (тамакидон, қутича ва б.) усули ва бадиий маҳорати б-н ажралиб туради; 18-а.дан Россияда ҳам ёғоч, папье-маше, металл буюмларга мойбўёқ б-н тасвир ишлаш ва уни локлаш аънанаси ривожланган.

Марказий Осиёда, жумладан Бухорода 16-а.да Л. м. мавжуд бўлганлиги ва бадиий буюмлар тайёрланганлиги ҳақида маълумотлар сақланган. Ўзбекистонда

миниатюра санъати кенг кўламда ва изчил ривожланиши 20-а. 70-й.ларига тўғри келади. Китобат санъатини қайта тиклаш учун олиб борилган ҳаракатлар самарали яқунланди. 1991 й.дан Л.м. амалий санъатнинг кенг тарқалган турларидан бирига айланди. Мағзи сохтадан қилинган буюмларни бадиий безатишда нақш мужассамотларида ёзувлардан фойдаланиш, ўрта аср миниатюраси аънаналарига таяниш муҳим натижалар берди. Аънавий мавзуларда асарлар яратиш, шу б-н бирга бу мавзулар асосида эркин мужассамотлар ҳам яратишга интилиш кузатилади. Ш. Муҳаммадҷонов, Н. Холматов, Т. Болтабоев, А. Исроилов, Ш. Шомансуров, А. Ёўлдошев, Б. Ёўлдошев ва б. бу соҳада самарали ижод қилмоқда.

ЛОКОМОБИЛЬ (лот. locus — жой ва mobilis — ҳаракатланувчи) — электр ток генераторини ҳаракатга келтириш, корхоналарда баъзи технологик жараёнларни буғ б-н таъминлаш учун мулжалланган буғ-куч қурилмаси. У буғ қозони, буғмашинаси ва ёрдамчи қурилмалардан иборат. Л.нинг кўчма (ғилдиракли) ва муқим (стационар) хиллари бор. Кучма Л.ни исталган жойга судраб юриб ишлатса бўлади; муқим Л. хонага ўрнатиб қўйилади. Муқим Л. кўчма Л.дан буғ қозонининг тузилиши б-н фарқ қилади. Муқим Л. буғ қозонининг ўтхонаси думалоқ шаклда, ўтқувури сурилма қилиб ясалган. Буғ машинаси кўчма Л. буғ машинасидан анча қувватлироқ (муқим Л.да — 125—800 от кучи, Кучма Л.да — 12—75 от кучи). Кучма Л.нинг буғ қозони худди паровоз буғ қозонига ухшайди. Л. ўт хонасига маҳаллий ёқилғи-кипик, ўтин, торф, газ, қўмир ва б. ёқиш мумкин. Л. марказлаштирилган тарзда электр энергияси б-н таъминланмаган жойларда, асосан, майда саноат корхоналарида, технология эҳтиёжлари учун буғ талаб қилинадиган корхоналарда қул келади. Л. 19-а. 2-ярмида ихтиро қилинган ва 20-а. 60-й.ларида и. ч. тухатилган, лекин айрим жойларда ҳозир ҳам

ишлатилади. Мас., Тошкент енгил саноат ва тўқимачилик ин-тининг иссиқлик техникаси кафедрасида шундай Л. ҳозир ҳам бор ва ундан укув мақсадларида фойдаланилади.

ЛОКОМОТИВ (лот. loco moveo — жойидан қузғатаман) — темир излар (т.й.)да айрим вагонлар ёки поездларни тортиб юришга мулжалланган транспорт воситаси. Дизель-поездлар, турбопоездлар, электрпоездлар таркибига қирадиган моторли вагонлар ҳамда автодрезина ва мотодрезиналар ҳам Л. вазифасини ўтайди. Лекин моторли вагонлар ва дрежиналарда йўловчилар ва юк ташиш учун ўринлар ва жойлар бўлади. Умуман т.й.даги барча тортиш воситалари Л. ҳисобланади. Дастлабки Л. 19-а. бошида Буюк Британияда, кейинчалик (1834) Россияда (паровоз) ясалган ва деярли 1 а. мобайнида т.й.да ягона тортиш воситаси ҳисобланган. 20-а. бошида паровозларни анча такомиллашган тепловоз ва электровоз сиқиб чиқара бошлади.

Бажарадиган ишига қараб, Л.лар магистрал ва саноат Л.ларига бўлинади. Магистрал Л.лар умумий фойдаланиладиган т.й.да, саноат Л.лари эса 3-длар, конлар, шахталар, қурилиш майдонлари ва б.да ишлатилади. Магистрал Л.нинг юк ташийдиган ва йўловчи ташийдиган поездларни тортиш учун, маневр қилиш (поездлар тузиш), вагонларнинг ўрнини алмаштириш учун мулжалланган хиллари бор. Л. энсиз ва энли изларда юриш учун ҳам мўлжаллаб ишлаб чиқарилади.

Бирламчи энергия манбаи турига қараб, Л. иссиқлик ва электр Л.ларига бўлинади. Иссиқлик Л.лари — паровоз, тепловоз, мотовоз, газ-турбовоз. Буларда энергия ишлаб чиқарадиган алоҳида (хусусий) куч қурилмаси бўлади. Электр Л.лари контакли ва аккумуля-торли электровозлардан иборат. Паровозни буг машинаси, тепловоз ва мотовозни инки ёнув двигател, газ-турбовозни газ турбинаси, электровоз ва электр поездни электр двигатели ва аккумулятор ҳаракатлантиради.

Асосий Л.лардан ташқари ҳар хил аралаш Л.лар ҳам бор: дизель-электровозлар, тепловозлар, контактли-аккумуляторли электровозлар ва б. (булар унчалик кенг тарқалмаган). Ҳозир, асосан, тепловоз ва электровозлардан фойдаланилади, тезлиги 200 км/соатдан ошадиган авиация газ турбинали турбовозлар (Англия, Россия), магнит ва ҳаво ёстикли Л. (тезлиги 500 км/соат гача) яратилган (Япония), ёқилғи элементлар ва ядро реакторлардан фойдаланиб ишлайдиган энергетик қурилмалари Л. лойиҳаси устида ишлар олиб борилмоқда.

ЛОЛА (*Tulipa*) — лоладошлар оиласига мансуб кўп йиллик ўсимликлар туркуми, манзарали элма гул. Ер юзиде унинг 1400 га яқин, жумладан, Европийеда 100 дан ортиқ, Ўрта Осиёда 64 тури тарқалган. Л.лар пиёзли баҳори ўсимлик ҳисобланади, гулчиликда муҳим аҳамият касб этади. Кўпгина мамлакатлар қаторида Нидерландияда ва Ўрта Осиёда Л. кўпроқ етиштирилади. Ўзбекистоннинг адир ва тоғларида Л.нинг ёввойи 25 тури усади. Л.нинг қизил Л. (*T.greigii*) ва таргил Л. (*T.fosteriana*) хили гулларининг йирик ва нафислиги б-н бошқа Л.лардан фарқ қилади. Селекционерлар яратган навлар сони ҳоз. вақтда бир неча мингдан ортиқ. Ўзбекистон ФА Ботаника боғида 60 га яқин хили ўстирилади. Қизил ранг Л.нинг турли туслилари: оч қизилдан, қора қизилгача, шунингдек, сариқ, таргил, гунафша ва б. хиллари учрайди. Пиёзи тухумсимон, ромбсимон, шарсимон, диаметри 2,5—4 см, Пояси 20—30, баъзан 50 см гача. Барглари 2—3 та, чўзиқ. Тожбаргларининг уз. 8 см. Меваси кўсакча, эни 1,5—2 см, уз. 3—6 см. Л., асосан, адирлар, тошли ва чағир тошли қияликларда яхши ўсади. Уруғи ҳамда пиёзидан кўпайтирилади (пиёзидан кўпайтирилганда эрта гул беради). Май — июнда гуллайди. Июнь — июль ойининг охирларида пиёзи қазиб олиниб, 22—25° хароратда қуришиб сақланади,

сўнгра ҳарорат 12—13° га пасайтирилади. Сент.-окт. ойларида пиёзи 8—15 см чуқурликда экилади.

Ўрта Осиёда табиий Л.лар Қорақум ва Қизилқум чўлларида то Помир-Олай ҳамда Тяньшан тоғлари минтақалардаги турли иқлим ва тупроқ шароитида ўсади. Дунёга машхур энг нафис маданий Л.ларнинг (Голландия Л.лари) аксарият қисми Ўрта Осиё Л.лари заминида яратилган. Ўзбекистон ФА Ботаника боғида Л. ўстириш ҳамда ёввойи ва маданий турларидан янги навлар етиштириш бўйича илмий изланишлар олиб борилади. Ўзбек миллий урф-одатларида Л.лар. қадимдан эъзозланади (қ.Лола сайли).

ЛОЛА — луччак шафтоли нави. Самарқанд мевачилик селекция ст-ясида маҳаллий сарик Нектарин нави-ни Арп-Бьюти ва Сарик Ойлор навлари гул чанглари аралашмаси б-н чанглаб чиқарилган (А. С. Череватенко). Дарахти ўрточа усади, бал. 4—4,5 м, совуққа чидамли. Дарахти ўтқазилганидан кейин 2—3-йили ҳосилга қиради. 5—6-йили 1 тупи 75—90 кг мева беради. Шох-шаббаси кенг пирамида шаклида. Барглари наштарсимон, тўқ яшил. Гули йирик. Меваси силлик, туксиз, ўрточа 60—70 г, думалок, усти тўқ қизил, июль охирида пишади. Эти сарик, серсув, сал нордон, данагидан яхши ажралади. Таркибида 12—14% канд, 0,75% кислота бор. Меваси, асосан, янгилигида ейилади, консерва ва қоқи қилинади. Экилган данагидан чиққан кўчатларнинг 60% дан кўпроғида нав хусусиятлари сақланиб қолади (пайвандлашга эҳтиёж қолмайди). Ўзбекистоннинг барча вилоятларида, Тожикистонда р-нлаштирилган, Молдавия ва Болгарияда ҳам ўстирилади.

ЛОЛА САЙЛИ — адир ва далаларда лола очилган чоғда ўтқазиладиган сайил. Баъзи жойларда Л.с. сайли гули сурх деб ҳам номланади. Л.с. ўзбек халқининг қад. удумларидан бири бўлган. Л.с. Наврўз байрамидан кейин (ап-р.нинг охири —

майнинг бошлари) лола ва лолақизғалдоқ очилган вақтларда ўтқазилади. Сайил бир неча кун давом этган. Зарафшон ва Фарғона воҳасида ўзига хос байрам сифатида нишонланган. Одатда, Л.с.ни халқ томонидан сайланган «лолачилар» бошқарганлар. «Лолачилар» ўз дўстлари б-н Л.с.нинг қачон ва қаерда утқазилишини аниқлаб, халққа хабар берган. Сайил ўтқазилишидан олдин «лолачи» махсус дарахт ёки дарахтнинг чиройли шохидан кесиб олиб, лолалар б-н безаган. Кейин уни кишлоқ кўчаларидан олиб утган. Буни кўрган одамлар кўчага чиқиб, кўнглига туғиб қўйган ниятларини айтиб, дарахтлар шохига турли мато парчалари, рўмолчалар боғлашган. Сўнг «лолачилар»га эргашиб, ўйин-кулги қилиб, лолазор томон йўл олишган. Белгиланган жойга келишганидан сўнг «Гул дарахти» марказга урнатилган ва оксоқоллар дуоси б-н байрам бошланган.

Байрамнинг 2-куни муқаддас мазор ва қабристонлар зиёрат қилинган. Бунда эркаклар ва аёллар алоҳида-алоҳида зиёратгоҳларга боранлар.

Л.с. ҳоз. олдинги рамзий маъносини маълум даражада йўқотиб, уйин-кулги, сайил кўринишида сақланиб қолган.

Ад.: Абдурахман-и Тали', История Абулфейзхана, Т., 1959; Соколов Ю.А., Ташкент, ташкентцы и Россия, Т., 1965.

Адхамжон Аширов.

ЛОЛАБУЛОҚ НОДИР МЕТАЛЛИ ПЕГМАТИТЛАР КОНИ — Қоратепатоғининг жан.-ғарби (Қашқадарё вилояти Чироқчи тумани)даги кон. Лолабулоқ гранитоидли массиви доирасида жойлашган. Нодир металл минераллашувга эга бўлган пегматоидли кварц-дала шпати жинслари коннинг шарқий қисмлари учун хос. Дала шпатига бой пегматит майдони интрузив б-н чўқинди-метаморфик қатламлар туташган ерларда жойлашган бўлиб, эни 1,5 км, уз. 25 км ли ҳудудни ташкил қилади. Коннинг геологик тузилишида биотитли ва порфирли гранодиорит, сиенит, биотит, мусковитли

ва лейкократ гранитлар иштирок этган. Кон батолитга ўхшаш юкори палеозой даврига мансуб магматик тоғ жинслари, Даутош ва Бурликтепа свиталарига мансуб метаморфик охактошли, эффузив кварц ва фельзит порфири қатламлар б-н ўралган. Кондаги нодир металлли пегматитлар таркибида микроклин, мусковит, кварц, альбит ва аксессуар элементлардан минерал ва элементлар кўринишида бериллий: ниобий, колумбит, тантал, калай, касситерит, литийли мусковит, ўзгарган сподумен, апатит, гранит, камроқ турмалин, флюорит ва б. бор. Баъзан нодир элементларнинг минералларини учратиш мумкин.

ЛОЛАДАРАХТ, лириодендрон (*Ligiodendron*) — магнолиядошлар оиласига мансуб, барги тўкиладиган дарахтлар туркуми. 2 тури (*L.tulipifera* Шим. Америкада ва *L.chinense* Марказий Хитойда) бор.*L.tulipifera*нинг бўйи 60 м ча, диаметри 3,5 м ча. Пўстлоғи кулранг ёки кизғиш-қорамтир. Май — июнда гулдайди (гуллари лолага ухшагани учун Л. дейилади). Пўстлоғида ошловчи моддалар бор. Ёғочининг хусусиятлари теракникига яқин. Мебель, мусиқа асбоблари, радиоприёмниклар тайёрлашда, қ.х. машинасозлигида, қоғоз саноатида ишлатилади. Ўзбекистонда манзарали ўсимлик сифатида ўстирилади. Ўзбекистоннинг Тошкент, Андижон, Фарғона, Самарқанд ва б. шаҳарларида Л.нинг кекса ва ёш туллари бор. Л.ни уруғидан кўпайтириш усуллари Ўзбекистон ФА Ботаника ишлаб чиқариш марказининг Ботаника боғида ишлаб чиқилган.

ЛОЛАДОШЛАР — бир уруғпаллалилар (лоласимонлар) синфи (аждоди) (*Liliaceae*)га мансуб оила. Кўпчилиги пиёзчали ва тугунакли кўп йиллик ўтлар. Баъзилари дарахтсимон ўсимлик ва лианалардан иборат. Барги яхлит, кўпинча, наштарсимон, баъзан тухумсимон, гули, кўпинча, тўғри, икки жинсли, тўпгули бошоксимон,

рўваксимон ёки шингилсимон. Меваси кўсакча. Барча қитъаларда тарқалган. 10 туркуми. 470 га яқин тури бор. Ўзбекистонда табиий ҳолда 4 туркумга мансуб турлари усади. Буларга лома, бойчечак ва б. қиради.

ЛОЛАҚИЗГАЛДОҚ (*Papaver pavoninum* Schrenk) — кўкнордошлар оиласига мансуб бир йиллик ўт. Бўйи 10—40 см. Пояси дағал туклар б-н қопланган, туб барглари узун бандли, поядагилари бандсиз. Барг пластинкаси икки қарра патсимон қирқилган. Гуллари йирик, гултожбарглари қизил, тубида ёйсимон қора доғи бор. Меваси дағал туклар б-н қопланган, думалоқ кўсак. Абр.да гулдайди, майнинг охирида мевалайди, июнда қурийди. Л. чўллар, адирлар, боғлар, йўл ёқалари ва баҳорги экинлар орасида кўп учрайди. Пояси, барги ва гулларида 0,1% алкалоид бор. Гултожбарглари суви халқ табобатида офтоб урган болаларга ичирилади, шунингдек, оғриган кўзни ювиш учун ишлатилади. Л.ни моллар емайди, пичанга аралашса (айниқса, гуллаганда) чорва молларини захарлаши мумкин.

ЛОМБАРД — кучар мулк ҳисобига пул қарз бериш б-н шуғулланадиган кредит муассасаси. «Л.» атамаси савдогарлари шундай фаолият б-н шуғулланган Италиянинг тарихий Ломбардия вилояти номидан келиб чиққан (қ. Га-ровхона).

ЛОМЕ — Того пойтахти, мамлакатнинг сиёсий, иқтисодий ва маданий маркази. Гвинея қўлтиғи соҳилидаги порт. Икклими экваториал иқлим, энг иссиқ ойлар (март—апр.) нинг ўртача т-раси 31°, энг салқин ой (июль — авг.) ники 23°. Йилига уртача 755 мм ёғин ёғади. Аҳолиси 500 минг кишидан зиёд (1990-й. лар урталари).

Шаҳар 19-а. охирларида 18-а. нинг 20-й.ларидан мавжуд бўлган кишлокўрнида бунёд этилган. 1877 й.дан Германия протекторати Тогонинг мар-

кази булган. 1-жаҳон урушидан кейин (1914—18 й.ларда) Франция мандатлигидаги худуднинг, 1939—45 й.ларда Франция васийлигидаги Тогонинг маъмурий маркази. 1960 й. 27 апр.дан мустақил Того Республикасининг пойтахти.

Л. — транспорт йўлларининг муҳим туғуни, аэропорти халқаро аҳамиятга эга. Нефтни қайта ишлаш, металлургия, цемент, мрамор з-длари, пахта тозалаш, тўқимачилик, озик-овқат, пойабзал корхоналари мавжуд. Ҳунармандчилик ривожланган. Порт орқали четга фосфорит, мрамор, кофе, какао, пахта ва пальма маҳсулотлари чиқарилади. Л.да Миллий мажлис, Президент саройи, меҳмонхона ва б. маъмурий ҳамда жамоат бинолари қурилган. Илмий тадқиқотлар ин-ти, ун-т, миллий музей, кутубхона, ўқув муассасалари бор. Туризм ривожланган.

ЛОМОНОСОВ Михаил Васильевич [1711.8(19)11, Архангельск - 1765. 4(15)4, Петербург] — рус табиатшунос олими, рус адабий тилининг асосчиси, шоир, расом, тарихчи. Москвада, Киевда (1734), сўнгра Петербург академия ун-тида ўқиган (1735). 1736 й.дан Германиянинг Мербург ва Фрайбург ун-тларида кимё ва металлургия фанларидан таълим олган. Петербург ФА нинг биринчи акад. (1745). 1748 й.да Россия ФА қошида 1-кимёвий лаб.га асос солган. 1755 й.да Л. нингташаббуси б-н Москва ун-ти ташкил этилган (кейинчалик унга Л. номи берилган). Моддаларнинг атом-молекуляр тузилиши ҳақидаги тушунчаларни ривожлантирган, кимёвий реакцияларда массанинг сақланиш қонунини топган (1756), корпускуляр (атом-молекуляр) таълимоти асосларини таклиф этган (1741 — 50). Венера сайёрасида атмосфера мавжудлигини аниқлаган (1761). Фалсафий ва гражданлик руҳидаги рус одасининг ижодкори. Достонлар, шеърий номалар, трагедиялар ва ҳажвий асарлар, фундаментал филологик тадқиқотлар ҳамда рус тилининг илмий грамматикаси муаллифи. Ранглар ҳақидаги назарияни

олга сурган. Бир қанча оптик асбоблар ясаган. Мозаика санъатини ривожлантирган, смальталар и.ч.га катта ҳисса қўшган, шогирдлари б-н бирга кошинкор нақшларнинг янги турларини таклиф этган. Швеция ФА (1760), Болонья ФА (1764) фахрий аъзоси.

ЛОНГ БЎҒОЗИ — Врангель ороли б-н Осиё соҳиллари оралиғида, Шарқий Сибирь ва Чукотка денгизларини бирлаштириб туради. Уз. 128 км, энгтор жойининг кенлиги 146 км, чуқ. 36— 50 м. Йилнинг кўп қисми муз б-н қопланган. Америка кемаси капитани Т. Лонг номи б-н аталган.

ЛОНГ-АЙЛЕНД — Атлантика океанидаги орол, АҚШ қирғоқлари яқинида. Майд. 4,5 минг км², уз. 200 км чамасида. Ғарбий қисмида Нью-Йорк ш.нинг Бруклин ва Куинс р-нлари; қолган худудида дам олиш зоналари, пляжлар, боғлар жойлашган. 1609 й.да инглиз денгизчи сайёҳи Г. Гудзон томонидан кашф этилган.

ЛОНГ-БИЧ - АҚШнинг ғарбий қисмидаги шаҳар, Калифорния штатида, Тинч океан соҳилида. Аҳолиси 461,5 минг киши (2000). Сан-Педро қўлтиғидаги порт (йиллик юк ортиб-тушириш 45 млн. т атрофида). Балиқ овлаш флоти базаси. Нефть олинади ва қайта ишланади. Асосий саноат тармоқлари — ракета-космик ва авиация саноатлари. Автомобилсозлик, кемасозлик, металлсозлик, нефть кимёси, озик-овқат саноати корхоналари, Калифорния ун-ти филиали бор. Иқлим курорти. Ҳарбий денгиз базаси.

ЛОНГФЕЛЛО (Longfellow) Генри Уодсуорт (1807.17.2, Портленд, Мэн штати — 1882.24.3, Кембриж, Массачусетс штати) — америкалик шоир, таржимон. Адвокат оиласида туғилган. 1836—54 й.ларда Гарвард ун-тининг Европа адабиётлари ва тиллари бўйича проф. «Куллик ҳақида қўшиқлар» (1842)

қоратанлиларни қулликдан озод қилиш ҳаракати таъсири остида яратилган. «Кўчманчи қушлар» тўпламида (1858) эрксизликни қоралаб, озодликни мадҳ этган. Миллий бўёқларга бой «Эванжелина» (1847), «Майлз Стэндишнинг унаштирилиши» (1858) каби эпик достонлар муаллифи. Л. ижодида индейсларнинг машхур афсоналари асосида ёзилган «Гайавати ҳақида кўшиқ» достони (1855) машхур (бу қахрамонлик эпоси ўзбек тилига ҳам таржима қилинган). 1863 й.да Ж. Боккачо ва Ж. Чосер услубларида «Йўл бўйидаги меҳмонхона хикоялари» тўпламини яратган. Л. Европа адабиётларининг таржимони сифатида ҳам танилган. 1846 й.да «Европа шоирлари ва шеърляти» тўпламини нашр эттирди. Бу тўпламга америкалик шоирлар, жумладан, Л.нинг ўзи ҳам таржима қилган 400 дан ортиқ асар киритилган. 1876—79 й.ларда 31 жилддан иборат «Турли ўлкаларнинг шеърляри»ни нашр қилдирди. Ушбу тўпламнинг 20-жилди чор Россияси халқлари адабиётларига бағишланган.

ЛОНДОН (London) Жек (тахаллуси; асл исм-шарифи Жон Гриффит) (1876.12.1, Сан-Франциско — 1916.22.11, Глен Эллен, Сан-Франциско яқинида) — америка ёзувчиси. Ёшлигида жуда кўп касблар б-н шуғулланган. 1893 й.да илк бор у Япония соҳилларига денгиз сафарига оддий матрос бўлиб борган. 1894 й.да ишсизларнинг Вашингтонга кўчишида қатнашган, дайдиларча ҳаёт тарзи учун қамоққа олинган, сиёсий ҳаракатларга қўшилган. 1895 й.да АҚШ ишчи партияси, 1901 й. Социалистик партияга аъзо бўлган. Кейинроқ Калифорния ун-тига ўқишга кирази ва кўп ўтмай ўқишни ташлаб кетади. Адабий фаолияти 1893 й.дан бошланган. Ёзувчининг кўпгина хикоя тўпламлари, қатор қисса ва романлари шимол мавзуида ёзилган («Бўри боласи», 1900; «Изғирин болалари», 1902 ва б.). «Қор қизи» (1902), «Ҳаёт учқуни» (1907), «Шимолий Одиссея» (1910),

«Инсонга ишонч» (1914), «Қадим денгизчилардек» (1917), «Чандикли одам» (1900), «Олтин дара» (1905) ва б. саргузашт асарлар муаллифи. «Олис ўлкада» (1899), «Аёл мардлиги» (1900), «Гулхан ёқиш» (1910), «Қиш ҳақида қисса» (1904) асарларида табиат б-н уйғунлашиб кетган меҳнатсевар индейсларнинг ўзига хос ҳаётини тасвирлаган. «Ёввойи куч» (1905), «Оқсўйлоқтиш» (1906) асарлари ҳайвонот олами ҳақида. «Денгиз бўриси» (1904) «Мартин Иден» (1909), «Уч қалб» (1920) романлари машхур. Л.нинг ижодида Г. Спенсер, Ф. Ницше фалсафий таълимотларининг таъсири сезилади. «Мартин Иден» роман-биографиясида бош қахрамоннинг паймонаси тўлган чоғда ҳам «яшашга иштиёқи»ни акс эттирган. Унинг индивидуализм таъсирида ёзилган мазкур романида ғарбча «баркамол инсон», яъни «супермен» назарияси ҳам илгари сурилган.

Л. 16 йиллик ижодий фаолияти мобайнида 19 роман, 18 тўплам (152 хикоя), 3 пьеса, 8 автобиографик ва публицистик характердаги китоб яратган. «Ҳаётга муҳаббат» (1961), «Қиш ҳақида» (1962), «Мартин Иден» (1968) ва б. асарлари ўзбек тилига таржима қилинган.

ЛОНДОН — Канаданиннг жан. қисмидаги шаҳар, Онтарио провинциясида. Аҳолиси 421,3 минг киши (2001). Транспорт йўлларининг муҳим тугуни. Қ.х. районининг савдо ва саноат маркази. Озик-овқат, тўқимачилик, машинасозлик (радиотехника ва электротехника, қ.х. ва транспорт машинасозлиги), кимё саноати, кўн-пойабзал корхоналари, ун-т бор.

ЛОНДОН, Катта Лондон — Буюк Британия пойтахти, мамлакатнинг муҳим сиёсий, иқтисодий ва маданий маркази. Темза дарёсининг қуйи оқимида, Шим. денгиздан 64 км масофада, Лондон ҳавзаси деб аталувчи текисликнинг марказий қисмида жойлашган. Пойтахт атрофидаги шаҳарлар ва Сити б-н маъмурий жиҳатдан алоҳида метрополитен

графлиги қилиб ажратилган Катта Л.ни ташкил этади. Аҳолиси 7 млн. киши (1999). Иклими киши юмшоқ, ёзи унчалик иссиқ бўлмаган денгиз иклими. Январнинг ўртача т-раси 5,3°, июлники 18,9°. Йиллик ўртача ёғин 645 мм.

Римликлар босиб олгунга қадар (мил. 40—60-й.лар) хоз. Л. ўрнида кельтлар қишлоғи бўлган. Римликлар хукмронлиги даврида Л. дастлаб ҳарбий лагерь, сўнг даре ва денгиз порти бўлган. 4-а. ўрталаридан Рим Британиясининг муҳим сиёсий маркази. Англо-сакслар истилоси даврида (5—6-а.лар) шаҳар вайрон қилинган ва тезда қайта тикланган. 7-а. бошларидан муҳим савдо ва сиёсий марказга айланган. 11-а. охири-12-а. бошларида Л. Англиянинг расмий пойтахтига айланди. 16-а.да капиталистик муносабатларнинг ривожланиши б-н Л.да йирик савдо компаниялари вужудга келди; 1571 й.да Лондон биржаси очилди. Англия савдосининг 2/3 қисми ўтадиган Л. порти жаҳон аҳамиятига эга бўла бошлади. Саноатнинг жадал ривожланиши ва Буюк Брита-ниянинг муҳим саноат, савдо ва молиявий жиҳатдан қудратли давлатга айланиши (18-а. охирилари) Л.нинг дунёдаги йирик денгиз порти, савдо ва молиявий марказ сифатидаги аҳамиятини оширди. 1-жаҳон уруши ва ундан кейинги даврларда Л. да металлсозлик, машинасозлик, жумладан, автомобилсозлик, авиация, электротехника каби янги саноат тармоқлари ривожланди. 2-жаҳон уруши даврида Л. немис-фашистлар авиацияси томонидан бомбардимон қилинган. Ўша даврда ҳарбий саноат, айниқса, авиация, кимё ва б. саноат тармоқлари ривожланди.

Л. — Буюк Британиядаги тинчлик учун кураш марказларидан. 1949 й.дан бошлаб, шаҳарда тинчликни химоя қилиш бўйича миллий конгресс ва конференциялар чақирилади. Л. — дипломатик учрашувлар, мажлис ва халқаро конференциялар ўтказиладиган жой. Л. — халқаро аҳамиятга эга транспорт йўллари тугуни. Темза дарёсининг Шим.

денгизга қуйилиш еридаги йирик порт (йиллик юк ортиб-тушириш 60 млн. т). Хитроу ва Гатуик аэропортлари халқаро аҳамиятга эга. Катта Л. мамлакатдаги ишлаб берувчи саноат маҳсулотининг қисмини беради.

Шаҳарда пойтахт аҳолиси эҳтиёжларини таъминлаш, Л. порти орқали келтириладиган хом ашё ва материалларни қайта ишлаш б-н боғлиқ саноат тармоқлари айниқса ривожланган. Машинасозлик (автомобилсозлик, авиасозлик, приборсозлик), шунингдек, электротехника ва радиотехника саноати корхоналари бор. Станоксозлик ва кема таъмирлаш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Четдан келтириладиган хом ашё ҳисобига рангли металлургия, нефтни қайта ишлаш ва кимё саноати корхоналари ишлаб турибди. Тикувчилик, кўн-тери, пойабзал, мебель, полиграфия, фармацевтика, цемент, озиқ-овқат ва б. саноат корхоналари мавжуд. Ҳарбий саноат ривожланган. Л. порти орқали четга саноат маҳсулотлари чиқарилади, четдан нефть, озиқ-овқат, ўрмон маҳсулотлари ва б. келтирилади. Л.да дунёда энг биринчи метрополитен қурилган (1860—63). Л.да турли молиявий, савдо, суғурта компаниялари, банклар, савдо ва фонд биржалари, нашриётлар, газ, тахририятлари, халқаро ва Британия монополияси ва хориж фирмалари филиаллари тўпланган.

Л. — мамлакатнинг муҳим маданий маркази. Бу ерда Лондон университети, Сити ун-ти, политехника ин-тлари, Қироллик драма санъати академияси, Қироллик мусика академияси, Лондон Қироллик жамияти, шунингдек, кўпгина илмий жамиятлар ва муассасалар бор. Ун-тлар қошида йирик кутубхоналар мавжуд. 30 дан ортиқ музей, жумладан, Британия музейи (1753), табиат музейи, илмий музей, геология музейи, Л. музейи, Миллий галерея ва б., йирик концерт заллари, театрлар ишлаб турибди.

Л. ягона марказдан эмас, балки мустақил шаҳарчалар ва аҳоли пунктларининг секин-аста қўшилиб кетишидан

ташқил топганлиги б-н бошқа йирик шаҳарлардан фарқ қилади. Тари-хий марказлари — Вестминстер (сиёсий идоралар, Вестминстер аббатлиги, Бакингом ва Сент-Жеймс саройлари, Янги Вестминстер собори ва б. жойлашган) ва Сити (банк, биржа, йирик монополия идоралари ўрнашган).

Қад. бинолар орасида готика услубида қурилган Саутуорк собори (13—15-а. лар), Хэмптонкорт саройи (1515—36, 1689—94) диққатга сазовор. Вестминстердаги Уэст-Эндда меҳмонхоналар, савдо кўчалари, коллежлар, музейлар, томошахона-сайилгоҳлар жойлашган. Классицизм, неоклассицизм намуналари сақланган. Замонавий услубда кўплаб бинолар қурилган.

Л.да 1908 й.да 4-Олимпия ўйинлари, 1948 й.да 14-Олимпия ўйинлари ўтказилган.

ЛОНДОН ИЛМ-ФАН МУЗЕЙИ, Илм-фан ва саноат миллий музейи — Буюк Британияда техника йўналишидаги энг йирик ва қад. музейлардан бири. 1851 й. Кенсингтон паркидаги Катта техника кўрғазмаси негизида ташқил этилган. 1857 й. 24 июнда очилган. Фан ва техника тараққиёти тарихи ҳамда унинг ҳоз. ҳолатини акс эттирадиган материал ва буюмлар йиғилган; шунингдек, ана шу материал ва буюмлар намойиш қилинади. 60 га яқин бўлими бор. Музейда 50 мингга яқин буюм мавжуд. Коллекциялар хронологик тартибда жойлаштирилган. Экспозициялар намойиш қилинадиган майдон 30 минг м²ни ташқил этади. Музей буюмлари асосан, асл, ишлайдиган приборлар, жиҳоз ва машиналар (мас, аэронавтика бўлимидаги экспозициялар орасида 20 дан ортиқ самолёт бор) ёки уларнинг аниқ, моделларидан иборат. Музейнинг тарихий ноёб материаллари орасида Ж. Уаттнинг яхлитлигича музейга кўчириб олиб келинган устахонаси, Ж. Стефенсон локомотиви сақланади. Музейда кутубхона, лекция ва кино зали, устахона, фотостудия, бўлимларда лаб.

лар бор. И. т.лар олиб борилади.

ЛОНДОН УНИВЕРСИТЕТИ - Буюк Британиядаги энг йирик ун-т ва и.т. марказларидан бири. 1836 й. қирол Вильгельм IV фармонида мувофиқ, мамлакатнинг айрим ун-тлари талабаларига илмий даража берадиган (тегишли имтиҳонларни топширгандан сўнг) мусассаса сифатида ташқил этилган. 1898 й. қайта тузилиб, олий ўқув юрти вази-фасини ҳам ўтай бошлади. 1907 ва 1910 й.да парламентнинг махсус қарори б-н Л.у. таркибига Университет (1826 й. ташқил этилган) ва Қироллик (1829) коллежлари қўшилди. Л.у. техника фанлари, иктисодиёт, юридик, теология, тиббиёт, пед., мусиқа фанлари бўйича мутахассислар тайёрлайди. Ун-тда ижтимоий ва табиий фанлар бўйича турли и.т. ин-тлари бор. 1947 й. Л.у. хузурида Британия тиббиёт федерацияси ташқил этилган. Кутубхонасида 1 млн.дан ортиқ асар сақланади. Ун-тда 55 мингга яқин талаба таълим олади, 1,5 мингга яқин ўқитувчи ишлайди. Илмий ва илмий-методик адабиётлар нашр этади.

ЛОНДОН ҚИРОЛЛИК ЖАМИЯТИ, Табиат ҳақидаги билимлар тараққиёти бўйича Лондон қироллик жамияти — Буюк Британиянинг етакчи илмий жамияти, Европадаги қад. илмий марказлардан бири. 1660 й. ташқил этилган ва 1662 й. Қироллик хартияси б-н тасдиқланган. Буюк Британияда и.т.ларни ташқил этиш ва ривожлантиришда муҳим роль ўйнайди ҳамда илмий сиёсатнинг асосий масалаларини ҳал этишда маслаҳат органи, халқаро ноҳукумат илмий ассоциацияларда миллий ФА сифатида иш қўради.

Л.к.ж., асосан, табиий фанлар соҳасида тадқиқот олиб боради. Л.к.ж. таъсисчилардан бири инглиз физиги ва кимёгари Р. Бойль. Р.Гук, К.Рен, И.Ньютон Л.к.ж.нинг дастлабки раҳбарларидан бўлишган. 1 мингдан ортиқ аззоси бор. Жаҳондаги энг қад. илмий жур.лардан

бири бўлган «Фалсафий ахборот»ни нашр этади (1665 й.дан).

ЛОНЖЕРОН (франц. longeron, longer — бўйлама юриш) — муҳандислик иншоотлари, учиш ва ҳаракатланиш курилмалари (кўприклар, самолётлар, автомобиллар, вагонлар, кемалар ва б.) нинг асосий куч тушадиган қисми. Конструкциясининг узунлиги бўйича (бўйламасига) жойлашади. Мас, учиш аппаратида — самолёт каноти, фюзеляжидаги ва вертолётнинг кўтарувчи винти паррагидаги Л. (кўндаланг тўсин) конструкцияга мустаҳкамлик, бикрлик беради; автомобилда — Л. автомобиль рамаларининг бўйлама тўсини; унга двигатель, юриш қисми, кузов, бампер (буфер) лар ва б. маҳкамланади. Л. тавр-симон, кутисимон, швеллерсимон ва кувурсимон кесимли бўлади.

ЛОПОЛИТ (юн. loras — товоқ ва lithos — тош) — магматик тоғ жинсларининг ўртаси чўккан ва чеккалари кўтарилган ясси товоқ кўринишида ётиши. Ҳозирда Л.нинг кўндаланг кесими воронкасимон ва ички структураси товоқсимон эканлиги аниқланган. Л. Ер пўстига сингган магма ер юзасига яқин келса ва Л. юзасини қоплаган чўкинди жинслар магма ўчоғи зонаси томон эгилганда юзага келади. Яна қ. Тоғ жинсларининг ётиши.

ЛОРАН ҚАТОРИ — комплекс ўзгарувчи функциялар назариясининг муҳим тушунчаси. Л. қ.нинг хусусий ҳоли, яъни голоморф функцияни унинг яққаланган махсус нуктаси атрофида Л. қ.га ёйиш жуда муҳимдир. Голоморф функциянинг яққаланган махсус нуктаси атрофидаги Л. қ. махсус нукталарнинг турларини аниқлашга имкон беради.

ЛОРД (инг. Lord) — 1) ўрта асрларда Англияда дастлаб ер эгаларининг номи, кейинчалик инглиз олий дворянларининг умумлашма унвони. Британия парламен-

тида лордлар палатасини ташкил этувчи киролик пэр (Франция ва Англия олий зодагонлари вакилларининг номи)ларига берилган. 19-а.дан фан ва маданият арбоблари унвони; 2) Буюк Британиядаги баъзи мансабларнинг таркибий қисми (мас, Л.-канцлер — лордлар палатасининг раиси, Л.-мэр — Лондон ҳамда бошқа йирик шаҳарларда маҳаллий ҳукумат идоралари бошлиғи).

ЛОРДОЗ (юн. lordos — қийшайган, букри) — қ. Умуртқа поғонасининг қийшайиши.

ЛОРЕН (Loren) София (асл фамилияси Шиколоне) (1934.20.9) — Италия киноактрисаси. 1949 й. «Гўзаллар танлови»да қатнашиб, шу йилдан фильмларда суратга туша бошлаган. «Неаполь олтинлари», «Дарёдан келган аёл» фильмлари унга катта шуҳрат келтирган. «Чочара» фильмидаги Чезира роли учун «Оскар» мукофотига сазовор бўлган. «Итальянча никоҳ», «Кеча, бугун, эртага», «Баккачо, 70», «Кунгабоқар», «Ғаройиб кун», «Рим империясининг кулаши», «Ламанчли киши» каби фильмлар Л. ижодида алоҳида ўрин тутади. 1990 й. «Шанба, якшанба, душанба» фильмида бош ролни ўйнади.

ЛОРЕНТЦ (Lorentz), ЛоренцХендрик Антон (1853.18.7, Арнем — 1928.4.2, Харлем) — голланд назарийчи физиги. Лейден ун-тини тугатган (1872), шу ун-т проф. (1878 - 1923), Харлемдаги Тейлор инти директори (1923 й.дан). Илмий ишлари назарий физикага оид. Ж. К. Максвеллтт электромагнит назариясига асосланиб, электрон назарияни яратган, кўпгина электр ва оптик ходисаларни, хусусан, Зеeman эффектини тушунтириб берган; ёруғлик дисперсиясини, ёруғликнинг синиш кўрсаткичи ва қутубланувчанлиги орасидаги боғланишни аниқлаган; электромагнит майдонда ҳаракатланаётган зарядли заррага таъсир этувчи куч (Лорентц

кучи) ифодасини келтириб чиқарган; Л. — ҳаракатдаги муҳитлар электродинамикаси асосчиси. Нисбийлик назарияси асосида ётган ва унинг номи б-н аталадиган ко-ординаталарни алмаштириш (қ. Лорентц алмаштиришлари) ни ишлаб чиққан. Нобель мукофоти лауреати (1902; П. Зеeman б-н ҳамкорликда).

ЛОРЕНТЦ АЛМАШТИРИШЛАРИ (нисбийликнинг махсус назариясида) — икки инерциал санок системасига оид координаталар ва вақтларининг ўзаро боғланишини ифо-даловчи формулалар. Бу формулаларни 1904 й.да Х. А. Лорентц ўзининг «Ёруғлик тезлигига қараганда кичик тезлик б-н ҳаракатланувчи системадаги электромагнит ҳодисалар» номли классик асарида келтиради. Нисбийликнинг махсус назариясига асосан, ҳар қандай икки инерциал санок системасида вақт ва фазо бир жинсли характерга эга бўлиб, уларнинг иккала системадаги хусусиятлари бир-биридан фарқ қилади. Мас, вақт иккала санок системада икки хил тарзда ўтиб боради. Икки инерциал санок системадан бири иккинчисига нисбатан v ўқининг мусбат йўналиши бўйича ўзгармас v тезлик б-н ҳаракатланаётган бўлсин. Л.адан нисбийлик назариясининг барча кинеметик эффектларини келтириб чиқариш мумкин. Л. адан нисбийлик назариясининг асл моҳияти, хусусан, узунлик ва вақт оралиғининг нисбийлиги ҳақидаги муҳим физик хулоса келиб чиқади.

ЛОРЕНТЦ КУЧИ — магнит майдонда ҳаракатланаётган зарядли заррага таъсир этувчи куч. Бу кучни Х. А. Лорентц 1884 й.да Холл эффектини таҳлил этиш жараёнида аниқлаган. Л. к. ҳамма вақт зарядли зарранинг ҳаракат тезлигига тик йўналганлиги сабабли, ҳеч қандай иш бажармайди ва марказга интилма куч вазифасини ўтайди.

ЛОРЕНТЦ - МАКСВЕЕЛ ТЕНГЛАМАЛАРИ (Лорентц тенгламалари)

— классик электродинамиканинг асосий тенгламалари; айрим зарядланган зарралар ҳосил қиладиган микроскопик электр ва магнит майдонларни ифодалайди. 19-а. охири ва 20-а. бошида Х. А. Лорентц яратган электрон назария асо-сини ташкил қилади. Л. — М. т. макроскопик Максвеелл тенгламаларини умумлаштириш натижасида ҳосил қилинган.

ЛОРЕНЦ (Lorenz) Конрад (1903.7.11, Вена — 1989) — австриялик зоолог, этолог ва зоопсихолог. Ҳайвонларнинг инстинктив хулқ-атвори ва унинг онто ва филогенезда ривожланиши тўғрисидаги таълимотни ишлаб чиққан (Н. Тинберген б-н ҳамкорликда); айрим асарларида ҳайвонлар хулқ-атворининг биологик қонуниятларини кишилиқ жамиятига ҳам тадбиқ этган. Нобель мукофоти лауреати (1973, Н. Тинберген ва К. Фриш б-н ҳамкорликда).

ЛОРИСИМОН ТЎТИҚУШЛАР (Loginae), қилтилли тўтиқушлар — тўтилар туркумининг кенжа оиласи. 60 га яқин тури маълум. Энг йириги каптардек келади. Патлари ҳар хил рангли. Тилининг учиди гул нектарини сўришга мослашган ингичка ўсимтаси бўлади. Австралия, Полинезия, Янги Гвинея, Молукка ва Кичик Зонд оролларида тарқалган. Дарахт ковагига уя куради. Ўрмонда яшайди. Асосан, гул нектари б-н озикланади.

ЛОРИСИМОНЛАР (Lorisidae) - суш эмизувчилар синфининг чала маймунлар оиласи. 4 уруғи маълум. Жумладан, хипча лори (1 тур) ва йўғон лори (2 тур) Жан.-Шарқий Осиёда, бошқа 2 уруғи Африкада тарқалган. Хипча лори гавдасининг уз. 20—25 см, жуни сарғиш-қулранг, думи бўлмайд. Йўғон лори гавдасининг уз. 18—40 см, жуни малла ёки кумушеимон ялтироқ, думи жуда калта. Л. — тунги ҳайвонлар, баъзан ялқовларга ўхшаб дарахтларга осилиб олади. Битта бола туғади. Мева, қушлар тухуми ва

хашаротлар б-н озикланади.

ЛОС-АЛАМОС — АҚШнинг жан.-ғарбидаги шаҳар, Нью-Мексико штатида. Хелесс (Қояли тоғлар) тоғларида, 2200 м баландликда жойлашган. Шаҳарга 1942 й.да атом энергиясидан фойдаланиш ва ядро куруллари (дастлабки атом бомбалари) и. ч. соҳасидаги тадқиқотлар маркази сифатида асос солинган. Л.-Ада илмий тадқиқот ин-тлар мажмуаси — Калифорния унти қошидаги Л.-А илмий лаб. бор.

ЛОС-АНЖЕЛЕС - АҚШнинг жан.-ғарбий қисмидаги шаҳар, Калифорния штатида. Аҳолиси 3,6 млн. киши (2000, шаҳар атрофи б-н 7 млн.дан ортик). Шим.дан жанубга томон 80 км га чўзилган. Мамлакат ғарбидаги асосий иқтисодий, етакчи саноат ва илмий марказлардан бири. Тинч океан соҳилидаги иккинчи муҳим порт (йиллик юк ортиб-тушириш 25 млн. т). Транспорт йўллари туғуни. Аэропорти халқаро аҳамиятга эга. Мамлакатнинг йирик авиаракета саноати маркази. Космик аппаратлар ишлаб чиқарилади. Радиоэлектроника (жумладан, ЭҲМ ва асосан, ҳарбий мақсадлар учун жихозлар и. ч.), приборсозлик, металлсозлик, автомобилсозлик, кемасозлик саноати корхоналари бор. Нефтни қайта ишлаш, металлургия, кимё, полиграфия, тикувчилик, мебель, озик-овқат саноати ривожланган. Нефть олинали (соҳилбўйи қисмида). Киносаноат ва видеобизнеснинг асосий маркази (Голливуд). Денгиз бўйи иқлим курорти. Туризм ривожланган. 3 ун-т (жумладан, Калифорния унти ф-тлари, Жан. Калифорния ун-ти) ва б. ўқув муассасалари бор. Шаҳарга 1781 й. испанлар томонидан Янги Испания вице-қироллиги таркибидаги Мексика худудида асос солинган. Мексика мустақилликка эришгач, Мексика давлати таркибига кирди. Америка—Мексика уруши даврида (1846—48) АҚШ томонидан эгаллаб олинди.

Шаҳар қатъий режа асосида қурилган. Замонавий меъморий ёдгорликлардан

Беннинг-хаус (1911), Дож-хаус (1916), бадий галерея, черков ва б. бинолар, музейлар, расадхона бор. Ҳарбий денгиз базаси. Л.-А.да 1932 й.да 10-Олимпия, 1984 й.да 13-Олимпия ўйинлари бўлиб ўтган.

ЛОСОССИМОНЛАР (Salmonidae) - сельдсимонлар туркумига мансуб ўткинчи ва чучук сув баликлари оиласи. Орқа сузгичида 17 тагача нурлари бўлади. Тухум йўллари яхши ривожланмаган, етилган увилдириғи тана бўшлиғига тушади. Тинч океан лосослари (кега, букри балиқ, нерка, сима) ва ҳақиқий лосослар (сегма, кумжа, шихан ва б.) мавжуд. Л. факат чучук сувларда кўпаяди (ўткинчи Л. увилдирик ташлаш учун дарёларга ўтади). Увилдирик ташлаш даврида Л.нинг ташқи кўриниши (айниқса, эркакларида) кескин ўзгаради. Тинч океан лососи, букри балиқ ва баъзан Л. ҳаёти давомида бир марта увилдирик ташлаб халок бўлади. Пушти унча кўп бўлмайди. Кўпчилик Л. тури қумли, майдатошли ва тошли саёз сувларга увилдирик ташлайди. Бир қанча ўткинчи турлари пакана формаларни ҳосил қилади. Л. овланади. 11 тури ва кенжа турлари Халқаро Қизил китобга киритилган. Ўрта Осиё, жумладан, Ўзбекистон сув ҳавзаларида орол лососи, яъни кумжа ва амударё гулмои кенжа турлари учрайди (кейинги маълумотларга қараганда, орол лососи қирилиб йўқ бўлиб кетган).

ЛОТ (голландча lood) — денгиз, қўл, дарёларнинг чуқурлигини кема бортидан туриб ўлчайдиган асбоб. Дастлабки (50 м гача чуқурликни ўлчаш учун), механик (200 м гача) ва гидроакустик (к., Эхолот) хиллари бор. Дастлабки Л. метр ёки футларга бўлинган пўлат ар-қонга боғланган тошлардан иборат. Механик Л. сувга чўктириладиган пастки учи очик чуқурлик ўлчачи турубкадан иборат; гидростатик босим ўлчанади. Эхолотнинг ишлаш тарзи асбобдан тубгача борган ва ундан қайтган товуш сигналларининг ўтиш вақтини ўлчашга асосланган.

ЛОТАРИНГИЯ (Lorraine) — Шарқий Франциядаги тарихий вилоят. Мозель дарёси ҳавзасида жойлашган. Л. худудида Мёрт ва Мозель, Мёз, Мозель, Вогез департаментлари жойлашган. 23,5 минг км². Аҳолией 3,3 млн. киши (1990-й.лар ўрталари). Бош шаҳарлари — Нанси ва Мец. 9-а.да Л. — киролик (Рейн дарёсининг қуйи ва ўрта ҳавзалари), 10-а. — 1766 й.да (танаффус б-н) — герцоглик. 1766 й.дан Л.нинг ҳамма худуди Франция таркибига кирган, (1790 й. гача вилоят мақомида). 1871 й. Шарқий Л. Германия томонидан зўрлик б-н эгаллаб олинган. 1919 и. Францияга қайтариб берилган. 1940 й. Германия яна босиб олган, 1944 й. озод этилган.

ЛОТАРИНГИЯ ҚИРЛАРИ, Лотарингия платоси — Франциянинг шим.-шарқий қисмидаги қирлар, Париж қавзасининг шарқий чеккаси. Шарқдан Вогези, Арденна тоғлари, ғарбдан Шампань текисликлари, жан. дан Лангр платоси б-н чегараланган. Мезозой оҳақтошларидан тузилган асимметрик куэстали қатор тепалардан иборат бўлиб, бал. 350—400 м. Л. қ. дарёлар б-н бўлиб юборилган. Қирлар дуб ва қорақайин ўрмонлари б-н копланган. Дарё водийларида деҳқончилик қилинади. Чорвачилик ривожланган, тоқзорлар бор. Темир рудаси ва тош тузининг йирик конлари топилган.

ЛОТЕРЕЯ (итал. lotteria, франц тилида lot — қуръа) — давлат ёки ташкилотлар томонидан махсус билетлар (Л. билетлари) соғиш орқали аҳолидан ихтиёрий пул маблағлари йиғиш шакли. Йиғилган маблағларнинг бир қисми пул ёки буюм ютуқлари тарзида ўйинга сарфланади. Л.нинг, асосан, қуйидаги турлари мавжуд: Тиражли Л. — тартиб рақамлари (серия ва разрядларга бўлинган) қўйилган Л. билетлари чиқарилади. Бир Л. билети қиймати, ўйинни ўтказиш вақти, пул, буюм ва б. ютуқлар микдо-

ри Л. чиқарилгунига қадар белгиланади. Бир л аҳзал и Л. (аллерги) — Л. ўйини билет сотиб олинган заҳоти ўткази-лади, ютуқли билетлар уларни аниқ-лашни истисно қилувчи ёпиқ ҳолда чиқарилади. Ютуқ. ўйин билети сотиб олинганидан сўнг ҳимоя қатламини ўчириш, билетнинг бир қисмини ке-сиш ва б. б-н дархрл аниқланади.

Л. биринчи марта 1466 й. 24 фев.да Брюгге ш.да (Германия) камбағалларга ёрдам уюштириш учун маблағ йиғиш мақсадида ўтказилган. Собиқ Иттифокда, шу жумладан, Ўзбекистонда аҳоли маблағларини маданий-маърифий ва б. тадбирларга жалб этиш мақсадларида 20-а.нинг 20-й.лари бошидан дастлаб маҳаллий давлат ва жамоат ташкилотлари томонидан Л. ўйинлари ташкил этилган. 1926 й.дан турли кўнгилли ташкилотлар (Осоавиахим, Қизил Крест ва Қизил Ярим Ой ва б.) Л.лари кенг тарқади. 1958 й.дан иттифокдош республикаларда давлат Л.лари (пул-буюм, спорт, бадиий, ДОСА-АФ ва б.) чиқарилди ва улардан олинган даромадлар шу республикалар бюджетига ўтказилди.

Ҳоз. даврда кўпгина хорижий мамлакатларда Л.ни муниципалитетлар, хайрия жамғармалари ўтказилади. Ўзбекистонда 1991 й.дан кейин, асосан, тиражли ва лаҳзали Л.лар чиқарила бошланди. «Совға» (1995), «Мустақиллик» (1996) давлат пул-буюм Л.лари, хайрия жамғармалари, жамиятлар («Наврўз», «Амир Темур», «Бобур», «Меҳр-шафқат ва саломатлик», «Нуроний», «Маҳалла», «Камолот», «Олтин мерос» ва б.) ҳамда турли ташкилотлар томонидан турли хил Л.лар чиқарилди. Л.лар мамлакатда ижтимоий-иктисодий дастурларни амалга ошириш, тарихий обидаларни сақлаш, таъмирлаш, янги иш ўринларини ташкил қилиш, спортни ривожлантириш, хайрия, кам таъминланган оилаларни ижтимоий ҳимоя қилиш ва б. тадбирларни амалга ошириш мақсадларида ўтказилади. ЎЗР да Л.ни чиқариш Ўзбекистон Ре-

спубликасининг «Фаолиятнинг айрим турларини лицензиялаш тўғрисида»ги қонуни (2000 й. 25 май), ЎзР Вазирлар Маҳкамасининг «Пул-буюм лотереялари ўтказишни ташкил этишни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги (2002 й. 15 ноябрь) қарори б-н тартибга солинади. Минтакавий Л. ўйинларини ўтказиш бўйича вилоятлар ва Тошкент ш. ҳокимликлари ҳузурида хўжалик ҳисобидаги ихтисослаштирилган тузилмалар ташкил этилган.

Баҳром Ашрафхонов.

ЛОТИН АЛИФБОСИ, лотин ёзуви — Қад. Римда унча катта бўлмаган Лаций вилоятининг («лотин» сўзи ҳам шундан), хусусан, унинг маркази Рим шаҳрининг ёзуви, ҳарфий ёзув; ғарбий юнон ёзуви асосида пайдо бўлган. Мил. ав. 9—8-а. ларда ҳоз. Италия ҳудудига кириб келган алифболи юнон ёзуви аста-секин ривожланиб, фақат мил. ав. 4—3-а.лардагина мустақил Л. а. юзага келган. Ушбу ёзувдаги энг қад. ёдгорликларда (мил. ав. 6—4-а.лар) ёзув йўналиши ҳам ўнгдан чапга, ҳам чапдан Лотин алифбоси ўнгга бўлган, мил. ав. 4-а.дан кейингина чапдан ўнгга қараб ёзиш барқарорлашган. Бу даврдаги ёзувда тиниш белгилари бўлмаган, ҳарфлар бош (катта) ва кичик ҳарфларга ажратилмаган. Л. а.да дастлаб 20 та ҳарф бўлган, мил. ав. 1-а.дан бошлаб юнон тилидан кирган сўзларни ёзиш учун Y, Z ҳарфлари қўллана бошлаган. Ушбу алифбо ўрта асрларда кўплаб шакл ўзгаришларига учраган ҳрлда ривожланишида давом этади. 11 -а.да W ҳарфи, 16-а.да х J ва V ҳарфлари алифбога киритилади. Кейинги ривожланиш даврида, китов босиш ишлари йўлга қўйилганидан кейин, тиниш белгилари, диакритик белгилар пайдо бўлди, бош ва кичик ҳарфлар фарқлана бошланди.

Ҳоз. Л. а. 2 хил типографик шаклга эга: асл лотин ҳарфлари (иккинчи номи — «антиква») ва гот ёзуви («фрактура» деб ҳам аталади). Уларнинг биринчиси, яъни лотин ҳарфлари энг қад. алифбога

яқин бўлиб, ҳоз. амалиётда, асосан, ана шу ҳарфлардан фойдаланилади.

Рим империяси қулагач, хусусан, 8-а.дан эътиборан Л. а. Ғарбий Европадаги кўплаб халқларнинг ёзув тизимлари учун асос бўлди. Ҳоз. даврда дунё тилларининг 30—35%и Л. а.дан фойдаланади. Ўзбекистонда ҳам 1929—40 й.ларда шу алифбо асосидаги ўзбек ёзуви амалда бўлган (қ. Ёзув, Ўзбек лотин алифбоси). Миллий ёзув тизимлари Л. а.га асосланган халқларнинг алифболаридаги ҳарфлар таркиби, албатта, қад. Л. а.дан фарқ қилади. Л.а.нинг тегишли фонетик тизимларга мослашуви диакритик белгиларни киритиш орқали амалга оширилади.

Абдуваҳоб Мадвалиев.

ЛОТИН АМЕРИКАСИ (испанча America Latina) — Шим. Американинг жан. қисмида, Рио-Браводель - Норте дарёсидан жан.да (Марказий Америка ва Вест-Индия б-н бирга) ва Жанубий Америка жойлашган мамлакатларнинг умумий номи. Умумий майд. 20,5 млн. км². Л. А.да Антигуа ва Барбуда, Багама Ороллари, Барбодос, Белиз, Гаити, Гватемала, Гондурас, Гренада, Доминика, Доминикана Республикаси, Коста-Рика, Куба, Мексика, Никарагуа, Панама, Сальвадор, Сент-Винсент ва Гренадина, Сент-Китс ва Невис, Сент-Люсия, Тринидад ва Тобаго, Ямайка, Аргентина, Боливия, Бразилия, Венесуэла, Гайана, Колумбия, Парагвай, Перу, Суринам, Уругвай, Чили, Эквадор дав-латлари ва Буюк Британия, Франция, Нидерландия ҳамда АҚШ мулклари жойлашган. Л. А. аҳолиси этник таркиби жиҳатидан жуда хилма-хил. Л. А. мамлакатларида Европадан кўчиб борганлар ва уларнинг авлодлари, метислар, мулатлар, индейлар, негрлар, хитойлар, хиндлар ва б. яшайди. 18 мамлакатда давлат тили ёки расмий тил — испан тили, Бразилияда португал тили, Гаитида француз тили, Суринамда нидерланд тили, қолган мамлакатларда инглиз тили. Л. А. ахрлисининг

кўпчилиги сўзлашадиган роман тиллари лотин тили негизида ташкил топганлиги сабабли китъанинг бу қисми «Л. А.» деб аталади.

Европалик истилочилар босиб олгунларига қадар Л. А. аҳолиси бўлган индейс қабилалари илк синфий давлатларни вужудга келтирган. Бу халқларнинг айримлари ўз ёзувларини ҳам ихтиро қилишган, шунингдек астрономия, мат. ва тиббиёт фанлари соҳаларида, рангли металлларга ишлов бериш, тўқувчилик, қурилиш техникаси, денгизчилик, тасвирий санъатда анча ютуқларга эришишган. 15-а.нинг охирларида Х. Колумбнинг Америка қитъасига илк бор бориши бир канча Европа мамлакатлари томонидан Л. А.нинг босиб олиншини бошлаб берди. 19-а.нинг бошларига келиб узок, вақт давом этган мустақиллик учун курашлар деярли барча мустамлакаларнинг сиёсий мустақилликни қўлга киритиши б-н аяқланди.

Л. А.нинг 26 мамлакати аъзо бўлган Лотин Америкаси иқтисодий системаси деб номланувчи регионал иқтисодий ташкилот (қароргоҳи Каракасда) ҳамда 11 мамлакат аъзо бўлган Лотин Америкаси интеграция ассоциация (уюшма)си деб номланувчи савдо-иқтисодий гуруҳ (қароргоҳи Монтевидеода) ташкил этилган. Л. А. табиий ресурсларга жуда бой. Темир рудаси, боксит, олтин, мис, кобальт, нодир ва ноёб металл конлари, Атлантика океани соҳилида нефть ва газ конлари бор. Тупроғи ва иқлим шароитлари Л. А.да қимматбаҳо тропик ўсимликлар, жумладан какао, шакарқамиш, кофе, цитрус мевалар ва б.ни етиштириш имконини беради. Қисман тропик ва субтропик ўрмонлар сақланиб қолган.

Л. А.нинг иқтисодий жиҳатдан энг ривожланган мамлакатлари — Бразилия, Аргентина ва Мексика. Л. А. мамлакатлари экспортининг 80%ни хом ашё товарлари ташкил этади, четдан эса, асосан, тайёр маҳсулот келтирилади. Яна Л. А.да жойлашган мамлакатларнинг алоҳида мақолаларига қаранг.

ЛОТИН ИМПЕРИЯСИ - 4-салиб юриши иштирокчилари томонидан босиб олинган Византия худудида барпо қилинган давлат (1204). Пойтахти — Константинополь ш. Императорнинг бевосита мулкларидан ташқари, Л. и. таркибига Фессалоники қироллиги, Ахей князлиги ва Афина герцоглиги ва б. кирган. 1261 й.да Никея императори Константинопольни эгаллаб, ўз пойтахтини шу шаҳарга кўчиргач, Л. и. барҳам топган.

ЛОТИН ТИЛИ — хинд-европа тиллари оиласининг италий тиллари гуруҳига мансуб; Италиянинг ўрта қисмидаги Лаций вилоятида мил. ав. 8-а.да яшаган лотин қабиласининг тили. Л. т.нинг аста-секин Рим худудидан ташқарига тарқалиши ва қад. Италиянинг бошқа тилларини сиқиб чиқариши мил. ав. 4—3-а.ларга тўғри келади. Апеннин я. о.нинг лотинлашуви (юнон тили хукмрон бўлган Жан. Италия ва Сицилия бундан мустасно) мил. ав. 1-а.да аяқланади. Рим империясининг гуллаб-яшнаши, янги-янги мустамлакаларнинг босиб олинishi натижасида Л. т. Шим. Африка, Испания, Галлия, Германия, Дунайбўйи худудларига тарқалади. Л. т.даги энг қад. ёдгорликлар мил. ав. 3-а.га мансуб.

Қад. давр Л. т. тарихи бир-биридан ўтки бу даражада фарқланувчи 5 та даврга ажратилади: 1) энг қад. Л. т. даври (мил. ав. 6—4-а.лар); 2) классик давргача бўлган Л. т. даври (мил. ав. 3—2-а.лар, адабий Л. т.нинг шаклланиш вақти); 3) классик, «олтин» Л. т. даври (мил. ав. 1-а., жуда бой лексика ва ривожланган адабиёти б-н ажралиб туради); 4) классик даврдан кейинги, «кумуш» Л. т. даври (мил. 1-а., адабий тилнинг фонетик ва морфологик меъёрлари узил-кесил шаклланди); 5) сўнгги босқичдаги Л. т. (2— 6-а.лар; ёзув тили б-н халқ-сўзлашув тили-«халқона лотин» ўртасида тафовут пайдо бўлди).

5-а.да Рим империяси қулаганидан кейин халқ-сўзлашув тилининг

минтақавий фарқланиши тезлашиб, бу нар-са 9-а.га келиб алоҳида, мустақил роман тилларинкиг (итальян, француз, португал, испан, румин, молдаван ва б.) пайдо бўлишига олиб келди. Ёзма Л. т.нинг бирлиги сақланиб қолди, у лексик жиҳатдан ривожланишда давом этди, классик Л. т.нинг асосий лўғат таркиби ва грамматик қурилиши барқарорлашди. Адабий Л. т. тарқалган барча ҳудудларда у маъмурий бошқарув, савдо-тижорат, мактаб тили эди; ўрта асрларда бутун Ғарбий Европа умумий ёзув тили бўлиб қўлланди; 18—19-а.ларгача дипломатия, илм-фан ва фалсафа тили, 20-а.да эса католик черкови тили, Ватиканнинг (итальян тили б-н бирга) расмий тили бўлиб қолди. Л. т. Европа маданияти ривожиди улкан роль ўйнади. Европа тилларидаги сиёсий, илмий ва техник терминологик тизимларнинг лексик жиҳатдан бойиши ва кўпайиб боришига ижобий таъсир кўрсатди.

Л. т. қадимий ҳинд-европа тиллари-га хос, уни хетт тили, ҳинд-эрон, кельт тиллари б-н яқинлаштирувчи хусуси-ятлари сақлаб қолган. Асосий фонетик жиҳатлари унда унлилар чузикли-гининг фонологи к фарқланишига эгаллиги, урғу сўзнинг охириги бўғинига тушмаслиги, ундошларнинг кучсизланиб бориши кабилардан иборат. Морфологик хусу-сиятлари: флексиядан шакл яшашнинг асосий воситаси сифатида фойдаланиш, флексиянинг 5 тури мавжудлиги, тур-ланишнинг 6 келишикка асосланиши, феълларда 3 хил майл (индикатив, конъюнктив, императив) ва 2 хил нисбат (актив ва ўрта пассив) фарқланиши ва б. Сўз тартибиди феъл гап охирида келади. Л. т. лексикасида яқин қариндош ёки ноқариндош кабилалар тилларининг таъ-сири сақланиб қолган. Л. т.га юнон тили, айниқса, мил. ав. 3— 1-а.ларда кучли ва давомли таъсир кўрсатган. Л. т. лексика-си, юнон тили б-н бирга, илмий термино-логия соҳасида хануз байналмилал тер-минларни яратишда манба бўлиб хизмат қилмоқда.

Абдуваҳоб Мадвалиев.

ЛОТИНЛАР — Италиядаги Лаций (хоз. Лацио вилояти)да яшаган қад. ита-лик кабилалари. Мил. ав. 1-минг йил-ликнинг бошларида Лотин иттифоқига бирлашишган. Ривоятларга кўра, Л. ва сабинлар Римга асос солган (мил. ав. 754/753).

ЛОУРЕНС (Lawtence) Эрнест Ор-ландо (1901.8.8, Кантон, Жан. Дакота — 1958.27.8, Пало-Альто, Калифорния) — америкалик физик. Йель ун-тини тугатган (1925). Беркли ш.даги Кали-форния ун-тида (1930 й.дан проф., 1936 й.дан шу ун-т Радиация лаб. директори) ишлаган. Илмий ишлари тезлаткичлар техникаси, ядро физикаси ва унинг биол. ва тиббиётда қўлланишига оид. 1930 й.да зарраларнинг магнит резонанс тезлаткичи — циклотрон ғоясини илгари сурган ва биринчи намунасини қурган (америка-лик олим Н. Эдлефсен б-н ҳамкорликда). 1933 й.да водород изотопи — дейтронни кашф қилди ва улар ҳосил қиладиган ре-акцияларни текширди. АҚШ атом бом-басини яратишда иштирок этган. Нобель мукофоти лауреати (1939).

ЛОУРЕНСИЙ (лот. Lowtencium), Lr — Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб сунъий радиоактив эле-мент. Тартиб рақами 103, ат.м. 260,105; актиноидларга киради, барқарор изото-плари йўқ. Массаси сонлари 253 дан 260 гача булган 8 та радиоактив изотопи маъ-лум. Энг узок, яшайдига изотопи ^{260}Lr ($T_{1/2}=180$ с, а-нурланувчи). Бирикма-ларида 3 валентли, ион радиуси Lr^{3+} 0,0921 нм. Оғирлик миқдорида олинма-ган, тадқиқотлар ^{256}Lr ($T_{1/2}=35\text{с}$)нинг алоҳида атомлари устида олиб борилган. Л.нинг кашф этилганлиги ҳақидаги маъ-лумот илк бор А. Гиорсо (АҚШ) томони-дан 1961 й. эълон қилинган. Циклотрон-ни кашф этган олим Э. Лоуренс шарафи-га шу ном б-н аталган.

ЛОФ — халқ оғзаки поэтик ижодининг ҳажвий-юмористик жанрларидан. Лофбозлик, лофчилик, лоф (уриш) айтиш деб ҳам юритилади. Муболагага асосланади, мақсади — кишиларда кулги уйғотиш, шунингдек, у ёки бу ҳодисага диққатни жалб этиш, танқидий муносабат билдириш. Л. аския, қизиқчилик, масхарабозлик кабиларга яқин туради. Унда табиат ва жамият ҳодисалари бўрттириб муқояса қилиш йўли б-н акс эттирилади. Л.лар тарафқашлар, баъзан бир киши томонидан ҳам ижро этилиши мумкин. Л.чидан ҳозиржавоблик, синчковлик, ўткир зехн, катта тажриба ҳамда сўзда чечанлик талаб этилади. Л., айниқса, ўзбек халқ дostonлари, оғзаки драма, эртақ ва латифаларда кўп учрайди (мас, «Уч ёлғонда қирқ ёлғон» эртаги ва б.д.). Халқ сайиллари, томоша ва йигинларида сўз усталари, аскиячилар ва ҳ. к. Л.нинг янги-янги шакл ва маъноларини намоиш қиладилар.

ЛОФОТЕН ОРОЛЛАРИ - Норвегия денгизидаги архипелаг, Скандинавия я. о.нинг шим.-ғарбий қирғоқлари яқинида, ундан Вестфьорд бўғози орқали ажралган. Норвегия ҳудуди. 4 катта ва кўплаб майда ороллардан иборат. Майд. 1,2 минг км². Қирғоқлари тик, фьордлар б-н парчаланган. Рельефи тоғли, энг баланд жойи 1161 м. Гранит, гнейс, сиенит ва кристалл сланецлардан тузилган. Иқлими сернам, денгиз иқлими. Йилига 1600 мм дан ортиқ ёғин ёғади. Тоғ тундраси ўсимликлари ўсади. Аҳоли соҳил бўйлаб жойлашган. Балиқ (сельдь, треска) овланади. Қўйчилик ривожланган. Энг катта аҳоли пункти — Свольвер.

ЛОХ-НЕСС — Буюк Британия шим.даги қўл, Шотландияда. Глен-Мор тектоник ботиғида жойлашган. Майд. 56 км², уз. 39 км, энг чуқур жойи 230 м. Қирғоқлари тик, қояли. Музламайди. Атлантика океанининг Мори-Ферт қўлтиғига оқади. Л.-Н. — Каледон канинининг бир қисми. Л.-Н.да «Несси»

деб номланувчи номаълум улкан маҳлук яшайди деган тахминлар бир неча йиллардан буён тасдиқланмади.

ЛОЧИН (*Falco peregrinus*) — йирткич қушлар туркумининг лочинсимонлар оиласига мансуб қуш. 20 дан ортиқ кенжа тури маълум. Модаси йирик, гавдасининг уз. 49 см гача, қанотлари ёйилганида 115 см гача, вазни 1,2 кг гача. Наридан анча кичик. Кенг тарқалган, Ўрта Осиёда сахро Л.и ва тундра Л.и учрайди. Сахро Л.и ўтрок яшайди; тундра Л. фақат қишлаш учун учиб келади. Моногам. Уясини томиқ ва жарли жойларга қуради. Алр.—майда 2—3 та тухум қўяди. Болалари мустақил учадиган бўлгунча онасининг қарамоғида бўлади. Қушлар ва б. б-н озикданади. Сахро Л. и ва тундра Л. и қушларни овлашга ўргатилади.

ЛОЧИНСИМОНЛАР (*Falconidae*) - йирткич қушлар туркумининг бир оиласи. 58 тури маълум. Тумшуги ўткир. Қанотлари узун ва камбар, илик суяги калта, бармоқлари узун. Наридан б-н модасининг ранги ўхшаш. Баъзи турлари уя қуради. 2—6 та тухум қўяди. Антарктидадан ташқари, ҳамма ҳудудларда тарқалган. Майда сут эмизувчиаяр, қушлар, судралиб юрувчилар, сувда ва курукликда яшовчиларни кириб фойда келтиради.

ЛОЧИРА — оширилмаган (хамиртурушсиз) хамирдан тайёрланган нон тури. Илиқ сувда туз, сўнг мол ёғи (баъзан сариёғ ёки маргарин) эритилиб, хамир қорилади ва 10—15 мин. ўраб, тиндирилади. Сўнгра хамирдан 200 г ли зувалалар узиб олинадидан юпқа қилиб (3—4 мм) нон шаклида ёйилади. Ясалган юпқа нон юзига қалин қилиб чакич урилиб, тандирда ёки духовка патнисида пиширилади.

ЛОШМИДТ СОНИ (NL) - нормал шароитда [p - 101325 Па (1 атм) босим ва T ~ 273,75 К (°C) т-рада] турган иде-

ал газнинг 1 м3 ҳажмдаги мо-лекуларари (атомар газ ҳолидаги атомлар) сони. Биринчи бўлиб 1805 й.да австриялик физик Й. Лoшмидт (J. Loschmidt; 1821—95) аниқлагани учун унинг номи б-н аталади.

1956 й.да Италиянинг Турин ш.да Жаҳондаги ўзгармас катталикларга бағишланган Халқаро конференцияда Л. с. — NL = 2,6872·10²³ см³ = 2,6872·КЯм³ молекулар (атомлар) сони қабул қилинди. Л. с. бошқа ўзгармас катталиклар б-н боғланиб бир қанча физик тенгламаларда учрайди.

ЛОЯН — Хитойнинг марказий қисмидаги шаҳар, Лохэ дарёси соҳилида, Хэнань провинциясида. Аҳолиси 1,5 млн. кишидан зиёд. Транспорт йўлларининг муҳим тугуни. Тракторлар, кончилик жиҳозлари ва шарикли подшипниклар ишлаб чиқарувчи йирик марказ. Қурилиш саноати ривожланган. Шунингдек, ёғочсозлик, озиқ-овқат, ип газлама саноати корхоналари бор. Л. яқинида тошкўмир ва темир рудаси қазиб олинади.

Шаҳарга мил. ав. 1108 й.да асос солинган. Дастлаб Лои деб аталган. Чожу (мил. ав. 770—516 й.лар), Сўнгги Хань (мил. ав. 25—220), Ғарбий Цзинь (265—316), Шим. Везй (386-534), Сунгги Тан (10-а.) каби бир қанча Хитой сулолалари давлатининг пойтахти бўлган. Барча даврларга оид тарихий ва бадиий ёдгорликлар: шаҳар деворлари, саройлар, ибодатхоналар, императорлар макбаралари сақланган. Хитойда дастлабки будда ибодатхоналаридан бири бўлган шаҳар чеккасидаги Баймаси ибодатхонаси (мил. ав. 68 й.да қурилган) ва Лунмунь гор ибодатхонаси (5—9-а.лар), айниқса, машҳур. 1958 й.да Л. яқинида Гуань Юя ибодатхонасида темирдан ясалган буюмлар, жез идишлар, ойналар, қуроллар кўплаб тўпланган музей очилган. Иссиқлик электр ст-яси қурилган.

ЛОҚАЙДЛИК — қ. Апатия.

ЛОҒОН КАНАЛИ — Фарғона водийсидаги канал. Уз. 32,6 км. 1939 й. 17 кун ичида 14 минг киши иштирокида қазилган. Канал қурилишида 338 минг м³ тупроқ қазилди ишлари бажарилди ва бир қанча гидротехник иншоотлар қурилди. Канал серсув Исфайрамсойни камсув Шохимардонсой б-н бирлаштиради. Л. к. ишга туширилиши Фарғона водийсидаги айрим туманларнинг сув б-н таъминланишини яхшилади ва 20 минг га кўшимча янги ер ўзлаштириш имкони-ни берди.

ЛОҒОН (ЛЯКОН) СВИТАСИ (Исфара яқинидаги қишлоқ номидан) — Фарғона нефть-газ провинцияси-га мансуб стратиграфик бўлинма, куйи бўр қатламларининг альб ярусида жойлашган. Бу свита стратиграфияси б-н О. М. Акрамхўжаев ва М. С. Сайдалиева шуғулланган. Свита ёткизликлари оқиш, кулранг ва пушти оҳақтошлардан иборат. Баъзи жойларда оҳақтошлар доломитлашган. Улар орасида оз миқдорда қизил гил ва алевролит қатламлари учрайди. Андижон гуруҳ конларида гил аралаш қумтошлардан ташкил топган. Қумтошлар майда донали, яшил рангли. Қалинлиги Исфара яқинида 63 м, Қувасойда 59 м, Сўхда 25 м, Андижон гуруҳ структураларида 80—95 м, Қораолмада 212 м, Қуршоб ботиғида 161 м ва х. к.

ЛОҲУР — Покистоннинг шим.-шарқий қисмидаги шаҳар. Рави дарёсининг чап соҳилида. Панжоб вилоятининг маъмурий ва иқтисодий маркази. Катталиги ва иқтисодий мавқеи жиҳатидан мамлакатда Карочи ш.дан кейин 2-ўринда. Аҳолиси 5,1 млн. киши (1998).

Л. милод бошларида бунёд этилган. 10-а.да ҳинд рожалигининг маркази. 11-а. бошида Маҳмуд Ғазнавий ҳукмронлиги остига ўтган. 1099—1114 ва 1153—86 й.ларда Ғазнавийлар давлатининг пойтахти бўлган. 1240 й.да мўғуллар, 1342 ва 1398 й.ларда хохорлар,

1398 й.да Амир Темур аскарлари эгаллаган. Деҳли султонлиги ва Бобурийлар салтанатида Панжоб ноиблигининг маркази. 16—17-а.ларда Бобурийларнинг муваққат қароргоҳи, 18-а.да Нодиршоҳ ва Аҳмадшоҳ Дурроний қўл остида бўлган. 1799—1849 й.ларда сеҳслар давлати, 1849—1947 й.ларда инглиз мустамлакачиларига тобе бўлган. 1947—55 й.ларда Панжоб провинциясининг, 1955—70 й.ларда Лоҳур вилояти ва Ғарбий Покистоннинг, 1970 й. июлдан Панжоб вилоятининг маъмурий маркази.

Л. — транспорт йўлларининг муҳим тугуни. Аэропорта халқаро аҳамиятга эга. Покистоннинг савдо-молия ва диний маркази. Л. ва унга йўлдош шаҳарларда тўқимачилик (ип ва жун газламалар, шойи), озик-овқат, резина-техника, кўн-пойабзал, металлургия, ме-таллсозлик ва машинасозлик (қ.х. машиналари, транспорт жиҳозлари, насослар ва электро-техника буюмлари и.ч.), ойна-шиша корхоналари, т.й. устахоналари, иссиқлик электр ст-яси, гугурт ф-каси мавжуд. Л. — хунармандчилик (олтин ва кумуш буюмлар тай-ёрлаш, гилам тўқиш, каштачилик ва наққошлик)нинг қад. маркази.

Панжоб унти (1882й.дан), муҳандислик-технология ун-ти, Санъат миллий коллежи, Марказий музей, Санъат ва савдо музейи, Технология музейи, Лоҳур қалъаси музейи (Бобурийлар даврига оид) ва б. музейлар, шаҳар четида Шалимор боғи, Жаконгир мақ-бараси (1626) бор.

Л.да меъморий ёдгорликлардан қалъа (1570), Жаҳонгир саройи (1617), Марварид масжид (1645), Вазирхон масжиди (1634), Олтин масжид (1753), ун-т биноси ва б. сақланган.

ЛОҲУТИЙ Абулқосим Аҳмадзода (1887.4.12, Кирмоншоҳ, Ғарбий Эрон — 1957.16.3, Москва) — форс-тожик шоири, янги тожик шеъриятининг асосчиларидан бири. 1905—11 й.лардаги Эрон инкилобининг иштирокчиси. «Бисотун» газ. (1916, Кирмоншоҳ ш.),

«Форс» жур. (1921, Истанбул ш.)ни нашр эттирган. 1922 й. 2-Табриз кўзғолониға («Лоҳутийхон кўзғолони») раҳбарлик қилган. Бу кўзғолон бостирилгач, Эрондан чиқиб кетишга мажбур бўлади. Аввал Москвада, сўнг Душанба ш.да яшай бошлайди. «Уч қатра» (1932), «Фарангистон сафари» (1934) дostonлари, «Шевченко васиятномасига жавоб» (1934), «Оқин Жамбулга» (1937) ва б. шеърлари халқлар дўстлиги мавзусида. 2-жаҳон уруши йиллари ёзилган шеър ва дostonлари фашизм устидан ғалабага ишонч руҳи б-н суғорилган. «Темирчи Кова» (1939) либреттоси тожик адабиётида бу жанрда ёзилган илк асардир. Урушдан кейинги йилларда яратилган асарларида тинчлик тараннум этилган («Тинчликсеварлар қўшиғи», «Митинг» ва б.). «Эрон наъраси» (1950), «Корея халқига» (1952) шеърларида эса Шарқ халқлари озодлик ва мустақиллик учун курашга даъват этилади. А. С. Пушкин, А. С. Грибоедов, В. В. Маяковский, У. Шекспир, Карпью Вега ва б. ёзувчиларнинг асарларини тожик тилига таржима қилган. Л. бир неча йил Тошкентда яшади. Ўзбекистонга бағишланган бир туркум шеърлар яратди («Ўрта Осиё», 1934; «Ўзбекистон», 1939; «Ўзбек онасининг топшириғи», «Дўст келди», 1941 ва б.). Асарлари ўзбек тилида нашр этилган (Девон, 8 • 1 1958; «Танланган асарлар», 1968).

ЛУАНГПРАБАНГ, Луангпхабанг — Лаоснинг шим. қисмидаги шаҳар. Аҳолиси 70 минг кишидан зиёд. Меконг дарёси бўйидаги порт. Аэропорт бор. Мамлакатнинг шим. қисмидаги иқтисодий ва маданий марказ. Хунармандчилик ривожланган. Лаоснинг қад. шаҳарларидан бири. Қирол қароргоҳи бўлган. Диний марказ. 16—19-а.ларда қурилган будда ҳайкаллари, 30 дан ортиқ ибодатхона, Қирол саройи, қад. қўлёмалар кутубхонаси бор. Шаҳарга 14-а.да асос солинган. 1946 й.гача Л. Лаосдаги турли феодал давлат ва князликларнинг пойтахти бўлиб келди. 1947 й.да Лаос давлати ту-

зилгач, мамлакат пойтахти Вьентьян ш.га кўчирилди.

ЛУАНДА — Ангола пойтахти. Мамлакатнинг сиёсий, иқтисодий ва маданий маркази. Луанда провинциясининг маъмурий маркази. Атлантика океани соҳилида, Кванза дарёси қуйилиши яқинида жойлашган. Аҳолиси 2 млн. кишидан зиёд (1990-й.лар охирлари). Икклими тропик, сернам клим, апр. ойидаги энг юқори т-ра 33°, июлдаги энг паст т-ра 16,5°; йилига 250—500 мм ёгин ёғади, Транспорт йўллари тугуни. Йирик порт (четга нефть ва нефть маҳсулотлари чиқарилади; йиллик юк ортиб-тушириш қарийб 3 млн. т). Аэропорти халқаро аҳамиятга эга.

Мамлакатдаги ишлаб берувчи саноат маҳсулотининг 50% дан ортиги Л.да ишлаб чиқарилади. Нефтни қайта ишлаш, кимё, резина-техника, тўқимачилик, озиқ-овқат, тайёр қисмлардан автомобиль йиғиш асосий саноат тар-моқлари ҳисобланади. Л. яқинидан нефть олинади. Ун-т, кутубхоналар, Ангола ва Дунду музейлари бор. Шаҳарга 1575 й.да португаллар томонидан асос солинган. 16-а. охирларидан Л. Португалиянинг Анголадаги мустамлакасининг маъмурий маркази ва муҳим базаси бўлган. 18—19-а.ларда кул савдосининг йирик маркази ҳисобланган. Мустамлакачилик даври (17—18-а.ларда қурилган меъморий ёдгорликлар саланган.

ЛУАНШЬЯ — Замбиянинг марказий қисмидаги шаҳар. Аҳолиси 146 минг кишидан зиёд (1990-й.лар ўрталари). Трансконтинентал шосседаги муҳим транспорт пункти. Шаҳар ёнидан магистрал т.й. ўтган. Мис қазиб олинadиган ва эритиладиган р-н маркази. Электр симлари, кабель, шпатлар, мис ва алюминийдан турли буюмлар ишлаб чиқарилади; озиқ-овқат, тахта тилиш корхоналари, технология инти бор.

ЛУАРА — Франциядаги энг узун

даре. Уз. 1012 км, ҳавзасининг майд. 115 минг км². Савенна тоғларидан бошланиб, Марказий Франция массиви ва Луара пасттекислигидан оқади ва Атлантика океанининг Бискай қўлтиғига эстуарий ҳосил қилиб қуйилади. Асосий ирмоқлари: Алье, Шер, Вьенна (чапдан). Ўртача сув сарфи 800 м³/сек. Ёмғир ва қор сувларидан тўйинади. Суви фев. ва март ойларида кўпайиб, авг. ва сент. ойларида камаяди. Роан ш.гача кема қатнайди. Каналлар орқали Рейн, Сена, Сона дарёлари б-н боғланган. Л. дарёси соҳилларида Орман, Тур, Нант ш.лари, эстуарийсида — Сен-Назер порти жойлашган. Л. водийсида 15—16-а.ларда қурилган кўплаб қасрлар сақланган.

ЛУБ, флэома — ўсимликларнинг поя ва илдизларида камбий б-н перидикл орасида жойлашган (ўтказувчи, яъни тўрсимон найча ва луб паренхима толаларидан иборат) тўқималар комплекси. Л.нинг асосий функцияси — ҳосил қилинган органик моддаларни тана бўйлаб тарқатиши. Л., кўпинча, захира озиқ моддаларнинг тўпланиш жойи бўлиб ҳам хизмат қилади. Л.нинг асосий анатомик элементи — тўрсимон найчаларда моддалар ҳаракатланади.

Бундай найчалар хужайралари тирик бўлиб, уларда моддалар алмашинуви рўй беради. Хужай-ралар орасидаги тўсиқларда хужайраларни бир-бири б-н боғлаб турадиган элаксимон пластинкалар мавжуд. Л.нинг паренхима хужайраларида захира ва чиқинди моддалар (крахмал, оқсил, ошловчи моддалар, каучук, алкалоидлар, эфир мойлари ва б., шунингдек, минерал тузлар) қатлами ҳосил бўлади. Л. толалари қалин пусти чўзиқ хужайралардан иборат бўлиб, механик функцияни бажаради. Улар одатда, луб толалари деб аталади. Бирламчи ваиккиламчи Л. ажратилади. Бирламчи Л., одатда, тўрсимон ва луб паренхимасидан иборат бўлиб, бошланғич тузувчи тўқима — прокаμβийдан вужудга келади. Бирламчи Л., асосан, қиркқулоқлар, плаун-

лар, қирқ-бўғимлар, ёпиқ уруғлилардан бирпаллалиларда бўлади. Иккиламчи Л. кўпроқ очик уруғли ва икки уруғпаллали ўсимликларда, бирламчи Л.га қўшимча ҳолда вужудга келади. Кўп дарахтларда Л.нинг эски қисмлари ёш қисмларидан ажралиб қолиб, аста-секин дарахт пўстлоғига айланади ва вақт ўтиши б-н нобуд бўлади.

Баъзи ўсимликларда Л. тўқимаси жуда ривожланган бўлиб, қўшни туқималардан осонгина ажралади. Ундан пишиқ тола олса бўлади. Каноп, жут, зиғир, наша ва б. толали ўсимликларнинг пўстлоқ қисмида узун Л. толалари жойлашган. Толаларни ажратиб олиш учун ўсимликларнинг пўстлоғи (мас, каноп ўсимлиги пўстлоғи) поядан машиналар ёрдамида шилиб олиниб қуритилади ва Л. 3-дларига топширилади. У ерда махсус технология бўйича ишланиб, толалар ажратиб олинади.

ЛУБ ТОЛАЛАРИ — толали ўсимликлар (зиғир, каноп, жут, рами, кендир, наша ўсимлиги ва б.) пояси-дан ажратиб олинадиган тўқимачилик толалари. Бу ўсимликлар (луб экинлари) пояларида камбий ва перицикл орасида жойлашган тўқималар Л.т.ни ташкил қилади. Улар усимлик пояси-дан биологик ва физик-кимёвий усуллар б-н ажратиб олинади. Бунинг учун уруғлари ва барглари-дан тозаланиб ва қуритилиб, боғ-боғ қилиб тайёрланган поялар баклар, табиий ёки сунъий сув ҳавзалари ва ҳовузларда ивителиди. Пояларни ивитишда толаларни бир-бирига ва пўстлоққа ёпиштириб турган пектин моддалари эрийди. Сув ҳавзалари ва ҳовузларида совуқ сувда ивитиш ҳар хил микроорганизмларнинг фаолиятига асосланган (бунда сувнинг ҳарорати 20—25° дан ошмаслиги керак). Сувнинг устидаги пояларда моғор замбуруғлари, сув ичига ботган қисмларида анаэроб бактериялар ривожланади. Бакларда поялар иссиқ (36—38°) сувда ивителиди. Бунда аввал аэроб, сўнгра анаэроб бактерияларнинг

иш фаолиятидан фойдаланилади. Ивитишнинг кимёвий ва буғлаш усуллари ҳам бор. Кимёвий усулда турли моддалар (тузлар, кислоталар, ишкорлар) эритмалари қўлланилади. Буғлашда поялар олдин сувда ивителиб, кейин буғла-нади. Ивиган поялар махсус тола ажратиш машиналаридан утказилади. Ажратиб олинган хўл толалар титиш-саваш машиналаридан ўтказилиб тозаланади, қуритиш машиналарида қуритилади, сўнгра юмшатиш машиналаридан ўтказилиб майинлаштирилади ва пардозлаш цехида пардозланиб, ялтироқ ҳолатга келтирилади, саралаш (сортларга ажратиш) цехида тола ранги, узунлиги, пишиқлиги ва товланувчанлиги бўйича хилланади.

Л.т.ни кўк луб (флоэма)дан ҳам олиш мумкин (бунда тола ажратиб олиш технологияси юқоридагидан деярли фарқ қилмайди). Лубни титиш-ювиш жараёнида чиккан чикиндилардан қалта Л.т. олинади.

Л.т. қандай ўсимлик пояси-дан олинганлигига қараб, ингичка, кайишқоқ (зиғир ва рама толаси), дағал (каноп, жут, пенька толаси), қаттиқ (абака, яъни пеньканинг бир тури) бўлиши мумкин. Улардан каноп, аркон, балиқ тутиш тўри, брезент, ҳар хил матолар тайёрланади, улар гилам тўқишда ҳам ишлатилади. Ўзбекистонда, асосан, каноп ўсимлиги экилганлиги учун каноп 3-дларида канопадан толалар олинади.

ЛУБ ТОЛАЛИ ЭКИНЛАР, луб экинлари — пояси пўстлоғидан тола олиш учун экиладиган бир йиллик ва кўп йиллик экинлар. Уларга толали зиғир, толали наша, каноп, жут, кендир, рами, толаси баргида ривожланадиган экинлардан Янги Зеландия зиғири ва толали банан, агава, юкка қиради.

ЛУБ ТОЛАЛИ ЭКИНЛАРИ ТАЖРИБА СТАНЦИЯСИ, Ўзбекистон луб толали экинлар тажриба станцияси — пўстлоғидан толаоли-надиган экинлар бўйича и.т. ишлари олиб борадиган ил-

мий муассаса. Ўзбекистон Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги хузуридаги Республика илмий и.ч. маркази таркибида. 1925 й.да каноп бўйича и. т. ишлари олиб борадиган ст-я тарзида Сирдарё вилоятида таш-кил этилган. 1971 й.дан Тошкент вилояти Юқори Чирчиқ тумани Аҳмад Яссавий номидаги ширкат хўжалиги худудида жойлашган. Умумий ер майд. 169 га, шундан 84 га майдонда тажрибалир олиб борилади. Ст-яда канопнинг Ўзбекистон 1974, Ўзбекистон 1503, Ўзбекистон 2142, Ўзбекистон 2245 ва б. тезпишар, серхосил, толасининг технологик сифатлари яхши бўлган навлари чиқарилган. Шунингдек, ст-яда кунжут, лавлаги, кунгабоқар, ғўза ва б. экинлар устида ҳам тажриба ишлари олиб борилади. Ст-яда 7 лаб. (селекция ва нав синаш, уруғчилик, дехқончилик, агрокимё, ўсимликлар химояси, тола сифатини бирламчи баҳолаш, иктисодий таҳлил) мавжуд. Ст-яда 56 ходим ишлайди, шундан 7 таси фан номзоди, 1 фан д-ри.

Эргаш Содиков.

ЛУБОК (рус), халқ расмлари — гравюра усулида бажарилиб қўлда бўяб чиқилган ва тушунтириш матни б-н тўлдирилган расмлар; Л. тушунарли образи, содда усули, лўнда тасвирий воситалари (дағалроқ штрихи ва ёрқин бўёқлари), безакдорлик анъаналарига асосланган ҳикоянавислик хусусияти б-н ажралиб туради (Л. туркумлари, Л. китоб-картиналари ва б.). Л. халқ ижоди ҳисобланади, айрим фольклор усулларида тайёрланган профессионал графика асарлари ҳам Л. га киритилади. Қад. Л. Хитойда пайдо бўлган ва қўлда яратилган. 8-а.дан ёғоч гравюра (ксияография) лар тарқалган, Европада 15-а.дан маълум бўлган. 17-а.дан мис гравюра, 19-а.дан литография усулидаги Л. кенг тарқалган. Ижтимоий-инқилобий даврларда Л.дан публицистик курул сифатида фойдаланилган. Шарқ (хитой, хинд) Л.лари ёрқин ва рангдорлиги б-н ажралиб туради. Ф. Гойя, О. Домье, Г. Курбе, А. Венецианов,

И. Иванов каби профессионал санъаткорлар Л.нинг айрим усул ва мавзуларидан илҳомланган. Л. анъаналари 20-а. 20 — 40-й.лари Ўзбекистонда яратилган айрим китоб ва плакатларда учрайди.

ЛУБУМБАШИ (1966 й.гача Элизабетвиль) — Конго Демократик Республикасининг жан.-шарқий қисмидаги шаҳар. Шаба (Катанга) вилоятининг маъмурий маркази. Аҳолиси 852 минг кишидан зиёд (1990-й.лар охирилари). Лобиту — Бейра транссафрика т.й.даги станция. Транспорт йўллари тугуни. Луано аэропорти халқаро аҳамиятга эга. Л. иктисодий ва маданий мавқеи бўйича мамлакатда Киншасадли кейин 2-ўринда туради. Иктисодининг асосини кончилик саноати ва рангли металлургия ташкил этади. Л. мис конлари минтақасида жойлашган. Йирик мис эритиш з-ди, кимё, тўқимачилик, кўн-пойабзал, озик-овқат, металлсозлик, машинасозлик саноати корхоналари, радиоаппаратуралар з-ди бор. Қурилиш материаллари ишлаб чиқарилади.

Шаҳарга 1910 й.да бельгияликлар томонидан мис конлари ёнида асос солинган ва Элизабетвиль деб аталган. 1911 й.да Бельгия-Англия компанияси томонидан қурилган биринчи мис эритиш з-ди ишга туширилган. Шаҳар қатъий режа асосида қурилган. Собор, черков, синагога (20-а. бошлари), кўп қаватли бинолар, миллий ун-т бўлимлари, этнография ва африка тилларини ўрганиш бўйича марказ бор.

ЛУВР (Louvre) — жаҳондаги энг йирик музейлардан. Париждаги машхур меъморий ёдгорлик — собиқ қироллик қароргоҳи биносиде жойлашган. 1791 й.да Инқилобий Конвент декрети б-н миллий бадий музей сифатида асос солинган ва 1793 й. 8 нояб.дан омма учун очилган. Л. фондини собиқ қироллик тўплами, шунингдек, монастыр, черков ва аслзода оилаларнинг мусодара қилинган тўпламлари ташкил қилди; Наполеон

юришларида қўлга киритилган, турли давлатлардан сотиб олинган, кўплаб ҳады қилинган санъат асарлари б-н бойиб борди. Музей 6 бўлимдан иборат: тасвирий ва амалий санъат, қайқалтарошлик (ўрта асрлар, Уйғониш даври, кейинги давр), Юнон ва Рим ёдгорликлари, Қад. Шарқ ёдгорликлари, Қад. Миср ёдгорликлари. Булар орасида Шарқ ёдгорликлари дунё бўйича муҳим аҳамиятга эга; француз санъати (айниқса, картиналар галереяси) жуда мукамал. Л.да жаҳонга машҳур (Микеланжело, Леонардо да Винчи, Рафаэль, Тициан, Рембрандт, Рубенс ва б.) нодир санъат асарлари тўпланган. Музей экспозицияси хронологик тартибда ва миллий мактаблар тарзида, ҳады этилган йирик хусусий тўпламлар алоҳида жойлаштирилган.

Л. биноти Парижнинг тарихий қисмидаги асосий меъморий ёдгорлик бўлиб, 13-а. боши — 14-а. ларда эски қаср ўрнига қурилган. 1546—74 й.ларда меъмор П. Леско ренессанс усулида сарой қурган, ҳайқалтарошлик безакларини Ж. Гужон ишлаган. Бинони кенгайтириш ва қайта қуриш (Ж. Лемерсье, 1624 й.дан; Л. Лево, 1661—64; К. Перро, 1667—74; Л. Висконти ва Э. Лефюэль, «Янги Л.», кейинчалик Картиналар галереяси) 20-а. нинг охириларигача давом этди.

ЛУГАНО — Швейцария жандаги шаҳар, иқлим курорти. Лугано қўли соҳилидаги порт. Металлсозлик, тикувчилик, озик-овқат саноати корхоналари, нафис санъат музейи, Гиссен-Боренимисса (Фаворит вилласи) бадий тўплами бор. 13—18-а.ларга оид меъморий ёдгорликлари сақланган. Туризм ривожланган.

ЛУГАНСК (1935-58 ва 1970-90 й.ларда Ворошиловград) — Украинадаги шаҳар, Луганск вилояти маркази. Донбасснинг (Донецкдан сўнг) иккинчи муҳим шаҳри. Лугань ва Ольховая дарёларининг қўшилиш жойида. Т.й. туғуни. Аэропорт бор. Аҳолиси 480 минг

киши (1997). Донбасснинг йирик машинасозлик маркази. Тепловозсозлик, машинасозлик, автомобилсозлик, «Динамо», «Углеприбор», аккумуляторлар, қувурлар ва бошқа з-длар, енгил (майин мовут к-ти, трикотаж, пойабзал, тикувчилик ф-калари), ёғочсозлик, кимё-фармацевтика, озик-овқат саноати корхоналари бор, қурилиш материаллари ишлаб чиқарилади. 3-олий ўқув юрти (шу жумладан, Шарқий Украина ун-ти), 3 театр, филармония, телемарказ, 3 музей (ўлкашунослик, бадий, В. И. Даль уй-музеи) мавжуд. Л. 1975 й.да Екатеринбург (1797 й.дан Луганск) чўян қуйиш з-ди ишчилари учун қурилган.

ЛУГАНСК ВИЛОЯТИ (1970-90 й.ларда Ворошиловград вилояти) — Украинадаги вилоят. 1938 й. 3 июнда тuzилган. Майд. 26,7 минг км². 18 р-н, 34 шаҳар, 104 шаҳарча бор. Маркази Луганск ш. Аҳолиси 2743 минг киши (1997). Асосан, украинлар, шунингдек, рус, белорус, яҳудий, татар ва б. миллат вакиллари ҳам яшайди. Л.в. ер юзаси ўрқирли текислик. Жан.да Донецк қирлари (200—300 м) жойлашган. Фойдали қазилмалари: тошқўмир, оҳақтош, кум, гил. Иқлими мўътадил — континентал. Июлнинг ўртача т-раси 21,8°—23,Г, янв.ники —6°, —8°. Йилига 400—500 мм ёғин ёғади. Вегетация даври 196—208 кун. Дарёларнинг кўпчилиги Северский Донец хавзасига мансуб. Тупроғи, асосан, қора тупроқ, шунингдек, чимли подзол тупроқлар ҳам учрайди. Вилоят ерларининг кўп қисми ҳайдалган. 7% майдони ўрмонзор (қарағай, дуб, шумтол, заранг). Л.в. Украинанинг муҳим оғир саноатр-ни. Саноатида қўмир, металлсозлик, машинасозлик ва кимё саноати тармоқлари етакчи ўринда. Тошқўмир қазиб олиш муҳим ўрин эгаллайди. Йирик ТЭЦ ва ГРЭСлар қурилган. Маҳаллий кокс ва Кривой Рог рудасида ишлайдиган қора металлургиянинг салмоғи катта. Қувур ва ғўла прокати з-длари бор. Теговонсозлик, машинасозлик, электромеханика з-длари

ишлаб турибди. Кимё ва кокс-кимё, енгил, озик-овкат, саноатлари ҳам ривожланган. Аммиак, капролактан ва минерал ўғитлар, анилин бўёқлари, кимёвий кислоталар ва б. неорганик маҳсулотлар ишлаб чиқарилади. Донецкда сода з-ди, Стахановда курум з-длари бор. Қ.х. кўп тармоқли ва механизациялашган. Асосий экини ғалла, техника экинлари ҳам экилади. Кенг майдонда яйлов ва пичанзорлар, ток-зор ва мевазорлар, боғлар бор. Чорвачиликда суг-гўшт чорвачилиги асосий ўринда. Қорамол, чўчка, қўй ва эчки боқилади. 5 олий ўқув юрти, 3 музей, 3 театр, филармония, телемарказ, аэропорт мавжуд.

ЛУГОВСКОЙ Владимир Александрович [1901.18.6(1.7), Москва - 1957.5.6, Ялта] — рус шоири. Ижодининг дастлабки босқичида конструктивизм оқими таъсирида бўлган. «Дўст-ёрларим изтироблари» (1930) тўплами унинг бу оқим б-н узил-кесил алоқасини узганидан шаҳодат берган. 20-а. 30-й. бошларида Ўрта Осиёда бирмунча вақт яшаб, «Сахро ва баҳор большевикларига» шеърый эпопеясини яратган (1-китоби — 1931, 2-китоби — 1933). Қора денгиз флоти кемаларида қилган узоқ муддатли сафарлари натижасида «Европа» (1932) шеърлар китобини чоп этган. «Ҳаёт» (1933) автобиографик достонида Л.нинг воқеликни фалсафий идрок этиш тамойили, «Каспий денгизи» (1936) ва б. шеърый китобларида эса кескин лиризмга асосланган ўзига хос услуби шакллана бошлади. Л. ижодининг чўққиси «Аср ўртаси» (1958) китоби ҳисобланади.

Л. 2-жаҳон уруши йилларида Ўзбекистонда яшаб, Ойбекнинг «Ўч» достонини ва б. ўзбек шоирлари шеърларини рус тилига таржима қилган.

Ас: Стихотворения и поэмы, М.—Л., 1966.

ЛУДДИТЛАР (инглизча Luddites) — Буюк Британияда саноат тўнтариши даври (18-а. охири — 19-а. боши)да ма-

шиналар жорий қилинишига қарши чиққан дастлабки тарқоқ ҳаракатлар қатнашчилари. Л. атамаси биринчи бўлиб дастгоҳини бузиб ташлаган ишчи (халфа) — Нед Лудд номидан олинган деб тахмин қилинади. 1769, 1812 й.ларда Л.га қарши ўлим жазоси жорий қилинган. Йоркдаги сув процесси (1813) ва 1813—15 й.лардаги саноат тараққиёти натижасида Л. ҳаракати бир оз пасайган; 30-й.ларга келиб, ҳукуматнинг қатағон сиёсатининг кучайиши ва иқтисодий аҳволнинг яхшиланиши б-н Л. ҳаракати барҳам топган.

ЛУДЛОУ ЯРУСИ, Лудлоу (Англиядаги Шропшир графлигининг Лудлоу қишлоғи номидан) — силур даврининг пастдан учинчи яруси. 1833 й.да инглиз олими Р. Мурчисон томонидан аниқланган. Л.я. (пастдан юқорига қараб) элтон, бринжвуд, лейнтвардин ва уайтклиф қатламларига бўлинади. Кўпинча, бентосли фауна б-н тавсифланиб, 4 граптолитли зона («Monograptus nissoni», «M. Scanlius» «M. tumescens» ва «M. leitwardinensis») га мос келади. Бу зоналар жинсларидан фаптолитлар, ковакичлилар, елкаоёклилар ва б. ҳайвон қоддиқлари топилган. Л.я.га тааллуқди тоғ жинслари, асосан, РФ (Новая Земля, Урал, Олтой, Тува), Қозоғистон, Болтиқбўйи, Украинанинг жан.-ғарбида, Ўрта Осиёда бор. Ўзбекистонда Туркистон, Олай, Қурама, Ҳисор, Чаткол тоғларида учрайди. Л.я.нинг умумий қалинлиги 450 м бўлиб, оҳақтош, сланец, отқинди тоғ жинсларидан тузилган. Ушбу ярус жинсларида симоб, мис қолчедани ва б. фойдали қазилмалар мавжуд.

ЛУДОЛЬФ СОНИ — иррационал п сонининг 32 та ишончли ўнли рақами б-н олинган тақрибий қиймати (қ. Пи сони). Бу сон Лудольф ван Цейлен номига қўйилган. Л. с. 1615 й.да эълон қилинган. Баъзан п сонининг ўзи асоссиз равишда Л.с. деб аталади.

ЛУДҲИАНА — Ҳиндистоннинг шим. қисмидаги шаҳар. Сатлаж дарёси бўйида. Аҳолиси 1,4 млн. кишидан зиёд (2001). Панжоб штатининг савдо-сотиқ маркази. Транспорт йўллари тугуни. Тўқимачилик, металлсозлик саноати ривожланган. Машинасозлик, озик-овқат саноати корхоналари, қ.х. университети (1962) бор. Фанер, гугурт, мебель, чарм буюмлар ишлаб чиқарилади. Қўлда газлама, гилам тўқилади, фил суягидан бадий буюмлар ишла-нади, кашта тикилади.

ЛУЖИЧАНЛАР (лу жица серблари, сорблар, вендлар) — Германиядаги халқ. 100 минг киши (1990-й.лар ургалари). Лужица тилида сўзлашадилар. Диндорлари — асосан, лютеранлар, католиклар ҳам бор.

ЛУЗИТАНЛАР — Пиренеи я.о.нинг жан.-ғарбий қисми (ҳоз. Португалиянинг катта қисми)да яшаган қад. иберлар қабиласи. Мил. ав. 193 й.дан Римга қарши аёвсиз кураш олиб борганлар. Мил. ав. 61 й. Юлий Цезарь томонидан узил-кесил тобе этилган. Август даврида Л. тарқалган ҳудудда Римнинг Лузитания провинцияси (мил. ав. 15-а.) ташкил топган.

ЛУИ БОНАПАРТ - қ. Наполеон III.

ЛУИЗИАНА (Louisiana) — Миссисипи дарёси хавзасидаги ҳудуднинг 17-а. охири — 19-а. бошидаги номи. 16-а.да испанлар томонидан кашф этилган. 17-а. да французлар томонидан ўзлаштирила бошланган. 1763 й. шарқий қисми инглизларга, ғарбий қисми испанларга (1800 й. французларга) ўтди. АҚШ ташкил топгандан кейин Л.нинг шарқий қисми, 1803 й.дан ғарбий қисми ҳам АҚШ таркибида. Л. ҳудуди бир қанча штатлар ўртасида ўзаро бўлинган.

ЛУИЗИАНА - АҚШнинг жан.даги штат. Мексика қўлтиғи соҳилида. Майд.

123,6 минг км². Аҳолиси 4,46 млн. киши (2001), ярмидан кўпроғи шаҳарларда яшайди. Маъмурий маркази — Батон-Руж ш. Энг катта шаҳри ва йирик денгиз порти — Янги Орлеан. Транспорт йўллари яхши ривожланган. Л.нинг сохил қисми ботқоқли пасттекистик, шим.-ғарбий қисми сертепа (энг баланд жойи 163 м). Иқлими субтропик, сернам иқлим. Ўртача ойлик т-ра 12° дан 27,5° гача. Йилига 1100 — 1500 ёғин ёғади. Қарағай ўрмонлари бор.

Л. — индустриал-аграр штат. Кончилик саноати ривожланган. Л. АҚШда қазиб олинадиган нефть ва табиий газнинг катта қисмини беради. Нефтни қайта ишлаш, кимё, алюминий, нефть-кимё саноатлари ривожланган. Ёғочсозлик, қоғоз, озик-овқат, ке-масозлик ва кема таъмирлаш, металлсозлик, ҳарбий саноат корхоналари, тайёр қисмлардан автомобиль йиғиш з-ди бор.

Қ.х.да товар маҳсулотининг ярмидан купи дехдончиликдан олинади. Асосий экинлари: шоли, пахта, шакарқамиш. Қорамол, чўчка боқилади. Балиқ овланади. Л. штати 1812 й.да тузилган.

ЛУИСВИЛЛ - АҚШнинг шарқий қисмидаги шаҳар. Кентукки штатида. Аҳаписи 256,2 минг киши (2000). Йирик савдо ва саноат маркази. Транспорт йўллари тугуни. Огайо дарёси бўйидаги порт, т.й. станцияси. Машинасозлик (электротехника, қ.х. машинасозлиги, тайёр қисмлардан автомобиль йиғиш), полиграфия, кимё саноатлари, тамаки, виночилик ривожланган. Мебель, ҳарбий, металлсозлик, озик-овқат саноати корхоналари, ун-т бор. Тамаки ва зотли отлар савдосининг йирик маркази. Шаҳарга 1778 й.да асос солинган.

ЛУКАНЛАР — қад. кабила. Мил. ав. 5-а. охирларида Италиянинг жан. қисмида яшаганлар ва бу ҳудудни Лукания деб атаганлар. Мил. ав. 3-а.нинг 1-ярмида римликлар томонидан бўйсундирилган Л. доимо Рим ҳукмронлигига қарши

кўзғолон кўтариб турганлар.

ЛУКАШЕНКО Александр Григорьевич (1954.30.8, Витебск вилоятининг Копись ш.часи) — Белоруссия давлат арбоби. Могилёв пед. инти (1975) ва Белоруссия қ. х. академияси (1985)ни тугатган. 1977—78 й.ларда туман ижроия кўмитасида ишлаган. 1982й.дан агро-саноат мажмуида турли лавозимларда. 1990 й.дан Белоруссия Республикаси Олий Кенгаши аъзоси; 1993—94 й.ларда Олий Кенгашнинг коррупцияга қарши кураш комиссияси раиси. 1994 й. июлдан Белоруссия Республикаси президенти. 1994 й. 21—23 дек.да расмий ташриф б-н Ўзбекистонда бўлган.

ЛУКИАН (Lukianos) (тахм. 120, Сурия — 180, Миср) — қадимги юнон ҳажвиянавис ёзувчиси. Ўзининг энг яхши асарларини 165—180 й.ларда Афинада ёзган. 80 га яқин асари ҳозиргача етиб келган. Асарлари равон, тушунарли, оммабоп тилда ёзилган ҳажвий диалог жанрида бўлиб, Л. уларда афсонавий воқеа-ҳодисалар мисолида қулдорлик тузуми иллатлари, хурофот ва бидъат устидан кулади. Шунинг учун ҳам унинг номи антик дунёда кўп тилга олинмаган. «Зиёфат», «Хуцолар суҳбати», «Менипп», «Гермотим», «Прометей ёки Кавказ» ва б. ҳажвий диалоглари, «Ойга сайёҳат» фантастик асари, «Тарихни қандай ёзиш тўғрисида» рисоласи машҳур. Л. ижодининг Византия ҳажвчилари, кейинчалик Уйғониш ва Маърифатпарварлик даври намо-яндалари ижодига, умуман Ғарбий Европа адабиётига таъсири кучли бўлган.

ЛУКРЕЦИЙ (Lucretius), Тит Лукреций Кар (мил. ав. тахм. 96—55.15.10) — римлик файласуф ва шоир. Л. ҳақидаги энг дастлабки биографик маълумотлар мил. 4-а.га тўғри келади, лекин уни ишончли деб бўлмайди. Л. фалсафада Эпикуртнг давомчиси. Асосий фалсафий асари — «Нарсаларнинг табиати ҳақида» дидактик достонидир. У кад. давр-

да материалистик фалсафа изчил баён қилинган ва тўла сақланган ягона асардир. Л. фикрича, атом илк материя сифатида нарсалар моҳияти негизини ташкил қилади. Л. баъзиларнинг атомларни сезги аъзоларимиз орқали кўрмаймиз, чунки улар йўқ, деган фикрга жавобан, биз шамолни кўрмаймиз, лекин шунга қарамасдан у доимо мавжуддир, дейди. Атомлар хилма-хил. Фазо реал мавжуд. У нарсалардан ташқарида мавжуд, бўшлиқ, вақт эса жисмларнинг ҳаракати ва сукунати б-н бевосита боғлиқ. Ҳаракат бўшлиқда содир бўлади. Жисм ва бўшлиқ чексизликни ташкил этади. Ҳар қандай ҳаракат жисмларнинг ўзига хосдир. Ҳаракат сезгилардан яширин майда зарраларда бошланади. У туфайли катта жисмлар ҳаракатга келади. Одамлар зулм ва зўравонликка чек қўйиш мақсадида давлат ва ҳуқуққа асос солганлар. Л. тилнинг келиб чиқиши, динларнинг пайдо бўлиши сабаблари ҳақида фикр юритди. Л. этикасида азоб-укубатлар сабабларини баргараф этиш, мўътадиллик, руҳий хотиржамлик муҳим ўрин тутади. Л.нинг атомистик ғояларини 17—18-а. файласуфлари янада ривожлантирдилар.

ЛУКУЛЛ (Lucullus) Луций Лициний (мил. ав. 117—56) — Рим саркардаси. Сулла тарафдори. Боспор подшолиги ҳукмдори — Митридат VI га қарши урушда Рим қўшинларига қўмондонлик қилиб (74—66), жуда катта зафарларга эришган. Бойлиги, дабдабали яшаши, базмларга ишқибозлиги («Лукулл базми» ибораси шундан) б-н машҳур бўлган.

ЛУКЪЯНОВ Юрий Васильевич (1934.14.7, Саратов вилоятининг Энгельс ш.) — Ўзбекистон Республикаси халқ ўқитувчиси (1995). Ўзбекистон жисмоний тарбия ин-тини тугатган (1964). 1964 й.дан Урганч ш.даги 12-мактаб, қурилиш техникумида, 1982—98 й.ларда 94-интернат мактабида жисмоний тарбия ўқитувчиси. Ўқувчилар б-н жисмоний тарбия дарсларини, соғломлаштириш

ишларини замон талаби даражасида олиб борди.

ЛУЛЛИЙ (Lullius) Раймунд (1235, Мальорка — 1315, Тунис) — испан файласуфи, ёзувчи ва илоҳиётшунос. 30 ёшида сарой шоири сифатидаги фаолиятини тўхтагиб, францисканлар орденига аъзо бўлиб кирган ва миссионерлик б-н шуғулланган. Кейинчалик Шим. Африкада мураббийлик қилган. Мусулмон ва яҳудий илоҳиётшунослигини мукамал билган, Европада арабшуносликка асос солган. Л.дан араб ва каталан тилида ёзилган 300 га яқин асар қолган. Л. дунёқараши францисканлар ва Августин таъсирида шаклланган. У аверроизм ва унинг 2 ҳақиқат тўғрисидаги таълимотига қарши чиқиб, ҳақиқий билимга илоҳий кашф орқалигина эришиш мумкин, деб ҳисоблайди. Л. фикрича, олам — Худонинг тимсоли, ҳар бир нарсада илоҳий қомиллик мужассам бўлган. Мазкур таълимотни такомиллаштириш мақсадида Л. тушунчаларнинг рамзий маъноларини қўллаб, мантикий тажрибаларни моделлаштириш услубларини ишлаб чиқди. У ўзининг «Буюк санъат» («Ars magna», 1480) асарида мантиқни ҳақиқат ва ёлғонни ўзаро фарқлашга ёрдам берадиган санъат деб баҳолайди. Шу мақсадда у мантикий тафаккурнинг янги ҳақиқатни очиш услубини махсус механик мослама орқали моделлаштиришга ҳаракат қилган.

ЛУМБИТЕПА — Андижон вилоятининг Марҳамат тумани худудида, қад. Мингтепа ш. харобаси (Марҳамат)дан 6 км ғарбда жойлашган. Л. тўғри бурчак (65x90 м) шаклда. Жан.-ғарбий бурчагида тўғри бурчак (18x20 м) тарҳли, бал. 3 м бўлган тепалик — қалъа харобаси жойлашган. 1988—89 й.ларда стратиграфик шурф қазилган ва тепаликнинг устки қатлами очиб текширилган. Л. — кўпқатламли манзилгоҳ бўлиб, қуйи қатламдаги ҳаёт мил. 3—4-а.ларга, устки қатламдаги ҳаёт эса, 7—8-а.

ларга тўғри келади. Қазималар натижасида янги типдаги мустаҳкамланган манзилгоҳ аниқланган. У калинлиги 3 м дан ортиқ ташқи девор б-н ўралган, ички қисмида зич қурилган иншоотлар, мол кўраси жойлашган катта ҳовлиси бўлган. Манзилгоҳ девор б-н 4 қисмга ажратилган. Катталиги бир хил бўлган хоналардан ўчоқлар чиққан.

«**ЛУНА**» — Ойни тадқиқ қилиш бўйича собиқ Иттифок дастури номи, шунингдек, 1959 й.дан бошлаб собиқ Иттифокдан Ойга учирилган сайёралараро автоматик станцияларнинг номи. И. т. ишларини бажариш учун «Л.»га Ердан туриб бошқариладиган телеметрик, фототелевизион, радиотехник аппаратлар ўрнатилган. Учирилган «Л.»ларнинг сони 20 дан ортиқ бўлиб, бажарадиган вазифалари турлича белгиланган. Мае, «Л.-1» (1959 й. 2.1.) Ой яқинидан ўтиб, Қуёшнинг биринчи сунъий йўлдоши бўлиб қолди. «Л.-2» (1959 й. 14.9.) Ой сиртига илк бор ту-ширилди; «Л.-3» (1959 й. 7.10.) Ой атрофидан учиб ўтиб, унинг Ердан кўринмайдиган қисмини тарихда биринчи марта фотосуратга туширди, 1963—65 й.ларда учирилган «Л.-4», «Л.-8» автоматик ст-ялар олдига Ойни яхшироқ ўрганиш ва унинг сиртига оҳиста қўниш масалаларини ечиш қўйилган эди. «Л.-9» (1966 й. 3.2.) жаҳонда биринчи марта Ой сиртига оҳиста қўндирилди ва у Ой сиртидаги манзарани Ерга етказди; «Л.-13» ҳам (1966 й. 21.12.) ана шундай вазифани бажарди; «Л.-10», «Л.-11», «Л.-12», «Л.-14» ва «Л.-15» (1966-1969 й.) Ойнинг сунъий йўлдоши орбитасига чиқарилди; «Л.-16» (1970 й.); «Л.-20» (1972 й.) ва «Л.-24» (1976 й.) Ойга қўндирилди ва Ерга Ой тупроғи келтирилди. «Л.-17» (1970 й.) ёрдамида «Луноход-1» Ойга қўндирилди; «Л.-18» ва «Л.-19» (1971 й.) ёрдамида Ой орбитасининг эволюцияси ўрганилди «Л.-20» Ойнинг олтинчи сунъий йўлдоши бўлиб қолди; «Л.-21» (1973 й.) ёрдамида «Луноход-2» Ойга

қўндирилди. Бундай автоматик станциялар ёрдамида олиб борилган тадқиқотлар натижасида Ой атмосферасининг ниҳоятда сийраклиги ва унинг таркиби ўрганилди. Ой сирти ва ичининг тузилиши, гравитацион ҳамда магнетизм майдонлари, сейсмик ахвол ва б. қатор табиий шарт-шароитлар чуқур текширилди.

«ЛУНАР ОРБИТЕР» (инг. «Lunar Orbiter») — америкада ишлаб чиқарилган, 1966 й. 10 авг.дан 1967 й. 1 авг.гача учирилган Ой сунъий йўлдошлари (ОСИ) сериялар номи. Учиршдан мақсад Ой сиртини ОСИ орбитасидан туриб суратга олиб, телевизион канал орқали ерга узатиш. «Л.О.-1», «Л.О.-2» ва «Л.О.-3» лар ёрдамида олинган фотосуратлар, асосан, «Сервейер» автоматик аппаратларни ва «Аполлон» кос-мик кемаларнинг ой кабиналарини Ойга қўндириладиган жойларни из-лашда фойдаланилади. «Л.О.-4» ва «Л.О.-5» ёрдамида қўндирилиши мумкин бўладиган жойларнинг ва Ойнинг кўринадиган томонидаги илмий нуктаи назардан анча қизиқарли бўлган участкаларининг, шунингдек, собиқ Иттифокнинг «Луна-3» ва «Зонд-3» сай-ёралараро автоматик ст-ялари суратга олган Ойнинг тескари томонидаги кутб р-нларининг кўшимча суратлари олинди. Булардан ташқари, «Л.О.» ёрдамида Ой яқинидаги бўшлиқ радиа-цияси ва микрометеорлар, Ойнинг гра-витацион майдони ўрганилди ва ҳ.к.

ЛУНАТИЗМ (лот. lunaticus — телба, luna — ой) — қ. Сомнамбулизм.

ЛУНАЧАРСКИЙ Анатолий Васильевич [1875.11(23).11, Полтава - 1933.26.12, Франция, Ментена; Москвада дафн этилган] — давлат арбоби, рус ёзувчиси, танқидчи, адабиётшунос, санъатшунос. Акад. (1930). Цюрих унтининг фалсафа ф-тида таҳсил кўрган. 1897 й.да Россияга қайтиб, инқилобий фаолият, 1902 й.дан бошлаб эса адабий танқидчилик ва сиёсий публицистика б-н

шугуллана бошлаган. 1917—29 й.ларда маориф халқ комиссари. 1933 й.да Испанияга элчи қилиб тайинланади ва Мадридга бораётиб, йўлда вафот этади.

Л.нинг Октябрь тўнтаришига қадар бўлган эстетик қарашлари «Умуман санъаткор ва хусусан баъзи бир санъаткор ҳақида» (1903) ҳамда «Позитив эстетика асослари» (1923) макрлаларида ифодаланган.

Л.нинг Ғарб адабиёти ва санъатига бағишланган асарлари («Ғарбий Европа адабиётининг муҳим босқичлари тарихи», 2 жилдди, 1924, 1930 ва б.)да фақат Ғарб адабиётининг эмас, балки рус адабиёти намояндаларининг ҳам индивидуал ўзига хослигини, улар ижодининг муайян тарихий-адабий жараёндаги ўрнини белгилаб берди.

Л. 20-а.нинг 20—30-й.ларидаги адабий-танқидий мақолалари б-н шу даврдаги адабий жараёнга фаол таъсир кўрсатди. У диалог шаклига тез-тез мурожаат этиб, адабий-танқидий ва публицистик макрла жанрларининг янги шакллари ахтарди. «Қирол сартароши» (1906), «Фауст ва шахар (1918), «Оливер Кромвель» (1920), «Озод этилган Дон Кихот» (1922), «Ўт ёқувчилар» (1924) пьесалари, Т. Кампанелла ҳақидаги трилогия («Халқ», 1920; «Герцог», 1922; 3-қисми тугалланмаган), ҳикоялар, хотиралар, публицистик макрлалар муаллифи.

Л.нинг адабий-танқидий асарлари замонавий ўзбек танқидчилиги ва адабиётшунослигининг шаклланишига маълум даражада таъсир кўрсатди. У маориф халқ комиссари сифатида ўзбек ёшларининг Москва ва Ленинграддаги олий ўқув юртларида таҳсил олишига ёрдам берди. Унинг мадади б-н Москвада ўзбек драма студияси ташкил этилди (1924—27) ва бу студияда ўзбек миллий театрининг М. Уйгур, А. Ҳидоятлов, С. Эшонтўраева сингари қалдирғочлари етишиб чикди. Л.нинг саъй-ҳаракати б-н Қори Ёкубов ва Та-марахоним Париждаги Жаҳон декоратив санъати кургазмасининг очилишига

бағишланган концертларда иштирок этдилар. Айрим асарлари ўзбек тилига таржима қилинган.

Наим Каримов.

ЛУНДА — Африкадаги қад. давлат. Ҳоз. Ангола, Конго Демократик Республикаси, Замбия давлатлари ҳудудларида ташкил топган (16-а. охири — 19-а. бошлари). Этник ўзаги — лунда халқи. Аҳолисининг асосий машғулоти — деҳқончилик, овчилик. Ўзаро урушлар натижасида парчаланиб кетган.

ЛУНДА (балунда) — банту гуруҳига мансуб халқ. Конго Демократик Республикаси (400 минг киши), Ангола (110 минг киши) ва Замбияда (520 минг киши). Умумий сони 1030 минг киши (1990-й.лар ўрталари). Лунда тилида сўзлашади. Диндорлари — католиклар ва протестантлар, бир қисми анъанавий динларга эътиқод қилади.

ЛУНДКВИСТ (Lundkvist) Артур Нильс (1906.3.3, Жан. Швеция, Оберюнга — ?) — швед ёзувчиси, жамоат арбоби. Швеция академиясининг аъзоси (1968). «Ҳарорат» (1928), «Ошқора ҳаёт» (1929), «Қора шаҳар» (1930), «Оқ танли одам» (1932) шеърӣ тўпламларида ҳаёт қувончларини куйлаган. Л.нинг «Ҳаёт кўм-кўк гиёҳга ўхшайди» (1954), «Сўзловчи дарахт» (1960) шеърӣ тўпламлари, «Виндингдаги вальс» (1956), «Озод ўқчининг ҳаёти ва ўлими» (1970), «Само иродаси» (1971) романлари, «Қоронғи ўрмон» (1967) новеллалар тўплами, «Оқар сувда кўрганларинг» (1978) номли насрий шеърлари ва б. асарларида реалистик тамойилларнинг кучайиши, ижтимоий мавзуларга қизиқиш кузатилади. Чет эл саёҳатлари ҳақидаги китоблар, танқидчилик, публицистикага оид асарлар ва таржималар Л. ижодида муҳим ўрин эгаллайди. Л. 1952 й.да Тошкентга келган ва Ўзбекистон ҳақидаги ҳикоялардан иборат «Тошкент лолалари» китобини ёзган.

ЛУНИН Борис Владимирович (1906.18.7, Женева — 2000.18.10, Тошкент) — тарихчи олим. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби (1973), тарих фанлари д-ри (1966), проф. (1970). Шим. Кавказ Ўлка археология, тарих, этн. жамияти бошқармаси аъзоси (1925—31), Шим. Кавказ (сўнгра Азов-Қораденгиз) Ўлка бюросининг илмий котиби ва раиси ўринбосари (1926—37). Шим. Кавказдаги қатор ин-тларда ўқитувчи (1937—41), 1941—53 йларда армия сафида. Ўзбекистон ФА Тарих ва археология ин-тида катта илмий ходим (1953—68), 1968—88 й.да Ўзбекистон ФА Тарих ин-тининг бўлим мудирӣ, 1988—2000 й.ларда бош илмий ходим. Асарлари Ўзбекистон фан ва маданияти муаммоларига оид. «Ўзбекистон тарихи манбаларда» (рус тилида) номли 3 жилдли китоб тузган.

Ас: Средняя Азия в дореволюционном и советском востоковедении, Т., 1966.

«ЛУНОХОД» — Ой сиртида ҳаракатланадиган СССР аппаратлари номи. 1970 й. 10 ноябрда Ердан Ой томон учирилган «Луна-17» автоматик ст-я 17 ноябрда Ойнинг ғарбидаги «Ёмғирлар денгизи» деб ном олган қисмига оҳиста қўндирилди (қ. «Луна»). Шу куннинг ўзида ундан махсус мослама орқали Ой сиртига «Л.-1» тушиб, ўз ҳаракатини бошлади. Унга юклатилган асосий вазифа Ой сиртини кузатиш ва комплекс равишда текширишдан иборат эди. У бу ишларни 1970 й. 17 ноябрдан 1971 й. 4 окт.гача давом эттириб, шу давр ичида 10,5 км йўл босди, Ой сиртининг 80 000 м² қисмини текширди, 200 га яқин атроф манзара ва 20 000 дан ортиқ алоҳида фотосуратларни Ерга узатди. «Л.-1» герметик ёпилган илмий-кузатув асбоблар ва ҳар бири электр двигателлар ёрдамида мустақил ҳаракатланадиган 8 та гилдиракли аравадан иборат. «Л.-1» Ердан туриб бошқарилди, унинг ичига Ой сир-

тидаги тупрокнинг кимёвий таркибини текшириш аппаратлари, радиометрик мосламалар, рентген телескоп ва лазер қайтаргич ўрнатилган. Ой сиртининг текширилган қисми, асосан, базальт жинсларидан иборатлиги маълум бўлди. Бу ўтмишда Ой заминда кучли вулқонлар рўй берганлигидан далолат беради. 1973 й. 13 янв.да «Луна-21» автоматик ст-яси Ой сиртига яна бир ўзи юрар автоматик аппарат «Л.-2»ни олиб чиқди. Янада мукамаллаштирилган бу аппарат Ойдаги Лемонье деб аталувчи кратерга туширилди. Кенг қўламда кузатиш ва текшириш олиб бора оладиган илмий асбоблар ўрнатилган «Л.-2» 4 ой ичида 37 км йўл босиб, Ерга Ой сиртининг 86 манзарасини ва 80 000 дан ортик фотосуратларини етказди. Астрофотометр ёрдамида «Л.-2» Ой осмонининг ёруғлигини кузатиб, Ер осмони ёруғлигидан бир неча марта кучли эканлигини аниқлади. Бундан Ой атрофини чанг зарралари куршаб олган, шу сабабли улар Қуёш нурлари ва Ердан қайтган нурларни атрофга кучли таркатиб туради, деган муҳим ас-трономик хулоса келиб чиқади. Ойга 3 марта «Аполлон» космик кемасида парвоз этган америкалик астронавтлар 2 ўринли «Ровер» «Л.»дан фойдаланиб, кўниш жойи атрофидан 27—35 км гача узоклашган. «Л.»лар «Планетоход» ларнинг оддий бир кўри-нишидир.

Ад.; Зигель Ф. Ю., Кометалар нима? Т., 1956; Физика космоса, [2-ое издание], М., 1985.

ЛҮО — Африкадаги халқлар гуруҳи. 2 гуруҳга бўлинади. Шим. Л. (шилук, ануак ва б.) Жан. Суданда, Жан. Л. (ҳақиқий Л.лар, алур, ачоли ва б.) Уганда, Конго Демократик Республи-каси, Танзания, Кенияда яшайди. Нил-Саҳрои Кабир тилларининг шаринил лаҳжасида сўзлашади. Ҳақиқий Л.лар (ўзларини жолуо деб атайдилар) Кения (3,25 млн. киши) ва Танзанияда яшайдилар. Умумий сони 3,47 млн. киши (1990-й.лар ўрталари). Анъанавий динга эътиқод

қиладилар, христианлар (асосан, католиклар), сунний мусулмонлар ҳам бор.

ЛУРИСТОН — Ғарбий Эрондаги тарихий вилоят. Қадимда бу ҳудудда касситлар яшаб, у Элам давлати таркибида бўлган. Мил. ав. 10—9-а.ларда Жан. Эрон қабилалари келиб жойлашган. Кичик Л. — лурлар вилояти. Катта Л. эса бахтиёрыйлар, мамасенилар, қўхгилуыйлар юрти бўлган. Ҳоз. Эронда — остон (маъмурий-худудий бирлик). Бош шаҳри — Хуррамобод.

ЛУРИЯ (Luria) Сальвадор Эдуард (1912.13.8, Турин, Италия - 1991) -америкалик вирусолог ва генетик. 1940 й.дан АҚШда. АҚШ Миллий ФА аъзоси (1959). Микроорганизмлар генетикаси асосчиларидан бири. Бактериофагларнинг тузилиши ва кўпайиш механизми-ни ҳамда уларнинг кўпгина реактивация хусусиятларини кашф этган. Нобель мукофоти лауреати (1969, А. Д. Херши ва М.Дельбрюк б-н ҳамкорликда).

ЛУРЛАР — халқ. Эроннинг, асосан, Кичик Луристон ва Форс каби тарихий вилоятларида (2,8 млн.киши), шунингдек, Ироқда яшайдилар. Умумий сони 2,86 млн. киши (1990-й.лар ўрталари). Эрон тиллари гуруҳига мансуб тилда сўзлашадилар. Диндорлари — шиа мусулмонлар.

ЛУСАКА — Замбия пойтахти. Мамлакатнинг сиёсий, иқтисодий ва маданий маркази. Мамлакатнинг марказий қисмида, 1280 м баландликда жойлашган. Аҳолиси 982 минг кишидан зиёд (1990-й.лар ўрталари). Иклими субэкваториал, ўртача т-ра январда 20,6°, июлда 15,5°; йилига 850 мм чамасида ёғин ёғади. Транспорт йўлларининг муҳим тугуни, т.й. станцияси. Аэропорти халқаро аҳамиятга эга. Йирик қ.х. районининг савдо-тақсимот маркази. Енгил, озиқ-овқат, полиграфия, цемент, металлсозлик саноати корхоналари, ун-т, этнография

ин-ти, Африка тадқиқотлар ин-ти, кутубхона, театр, Ливингстон музейи, ботаника боғи бор. Л. 1905 й.да Ливингстон — Брокен-Хилл т.й.даги станция ёнида вужудга келган. Шаҳар эркин режа асосида қурилган. Л. 1935 й.дан Шим. Родезия Британия протекторати маъмурий маркази. 1964 й.дан мустақил Замбия пойтахти.

ЛУ СИНЬ (тахаллуси; асл исми Чжоу Шу-жэнь) (1881.25.9, Шаосин -1936.19.10, Шанхай) — хитой ёзувчиси, публицист ва жамоат арбоби. Ҳоз. замон хитой миллий адабиёти асосчиси. «Ҳайқирик» (1923) ҳикоялар тўпламида оддий кишиларнинг қашшоқлиги ва ҳуқуқсизлиги, «Сарсонлик» (1926) новеллалар тўпламида эса ярим феодал Хитойдаги зиёлилар тақдири акс эттирилган. «А-Кьюнинг ҳақиқий тарихи» (1921) кассасида «кичкина одам»нинг фожиаси тасвирланган. «Ёввойи ўтлар» (1927) насрий шеърлар тўғогами муаллифи. «Янгича ҳикоя қилинган эски ривоятлар» (1936) тўпламида тарихий ва мифологик образ яратилган. Публицистик асарларида Пекин ва Шанхайдаги ижтимоий воқеалар хусусида фикр юритилади («Иссиқ шамол», 1925; «Қабр», 1927 ва б.). Жаҳон адабиёти классикларининг айрим асарларини хитой тилига таржима қилган. Л.С.нинг ўзбек тилида «Қадрдон қишлоғим» (1956) ҳикоялар тўплами ва «Танланган асарлар»и (1959) нашр этилган.

ЛУСОН — Филиппин архипелагидаги энг катта орол, Тинч океанда. Майд. 105,6 минг км2. Рельефи, асосан, ўртача баландликдаги тоғ, энг баланд жойи 2934 м (Пулог тоғи) ва соҳилбўйи текисликларидан иборат. Ғарбий ва жан. қирғоқлари парчаланган, қулай қўлтиқ ва бухта кўп. Ҳаракатдаги вулканлар бор. Фойдали қазилмалардан олтин, хромит, темир ва мис рудалари учрайди. Иклими субэкваториал, муссонли. Йилига 3000 мм гача ёшн ёғади. Тез-тез тайфунлар булиб ту-

ради. Тоғлари доим яшил субэкваториал урмонлар б-н қопланган, текисликларда саванналар учрайди. 10 дан ортиқ миллий парк ташкил этилган. Соҳил қисми ва водийларда аҳоли зич жойлашган. Қ.х. экинларидан шоли, маккажўхори, тамаки, қанд лавлаги экилади. Кокос пальмаси ўстирилади. Л.да Кесон-Сити, Манила ш.лари, АҚШнинг йирик ҳарбий базалари жойлашган.

ЛУТ — Қуръонда номи зикр этилган пайғамбарлардан бири. Ҳаррон ш. (Месопотамия)да таваллуд топиб, Иброҳим (ас) б-н бирга Фаластинга борган. Садум, Амура ва унинг атрофларидаги ерларда чорвачилик б-н шуғулланган. Пайғамбарлик даражасига етишгач, одамларга панд-насихат қилади, Аллоҳнинг бирлигига имон келтиришга чакиради. Бироқ ахлоқи бузуқ Садум аҳолиси баччавозлик одатини тарк этмай, унинг ўзини бу юртдан ҳайдаб чиқармоқчи бўлади. Фаришталар унга оиласи ва имонли кишилар б-н бирга (хотинидан ташқари, чунки хотини Аллоҳнинг ғазабига учраган) шаҳардан чиқиб кетишни буюрганлиги ривоят қилинади. Қуръоннинг «Ҳижр» сурасида Л. маълум масофага етиб олгач, шаҳар остин-устун қилиб юборилгани, қавм устига сопол тош ёғдирилгани баён этилган. Ҳозир бу динсиз қавм яшаган шаҳар ўрнида денгиз мавжуд бўлиб, у «Ўлик денгиз» деб номланади. Л. пайғамбар номи Библияда «Лот» шаклида келган бўлиб, ундаги кисса Қуръондаги хабардан баъзи жиҳатлари б-н фарқ қилади.

ЛУТҒИЙ (1366- Ҳирот - 1465), Мавлоно Лутғий — ўзбек шоири, ориф ва мутафаккир. Ўз замонининг «малик ул-каломи». Яқин вақтларгача Л.нинг таваллуд топган ва вафот этган жойи Ҳиротнинг Декиканор мавзеи деб кўрсатиб келинган. Шайх Аҳмад Тарозийнинг Мирзо Улуғбекка бағишлаб ёзилган «Фунун ул-балоға» асари топиб гач, ундаги «маъдан ул-латойиф Лут-

фийи Шоший» жумлаларига асосланиб, Л.нинг она ватани Тошкент бўлган, деган фикр ҳам илгари сурилди.

Л.нинг ҳаёт йўли сингари, ижодий тақдири ҳам жуда ибратли: у 99 йил яшаган. Умрининг асосий қисми ўқиш, ўрганиш ва бадиий ижод меҳнати б-н ўтган. Навоийнинг «Мажолис унафоис» тазкирасида маълумот берилишича, Л. умрининг охирларида «офтоб» радифли бир шеър ёзган, ўша замоннинг кўп шоирлари унга татаббуъ қилганлар, аммо улардан ҳеч бири Л.нинг «панжасига панжа» ура олмаганлар. Навоийнинг ёзишича, Л. 90 ёшдан ўтганда, Абдурахмон Жомий отига радифи «сухан» сажъ қасидае айтиб эрдик, замон хушгўйлари барча хўблиққа мусаллам» тутмишлар («Насойим ул-муҳаббат»).

Л. ҳам зоҳирий-дунёвий, ҳам диний-тасаввуфий илмларни чуқур эгаллаган, давр ва замонига очик назар б-н қарашга кодир, ҳақиқат ва маърифатга содиқ ижодкор эди. Навоий сўзи б-н айтганда, у «форсий ва туркийда назари йўқ» шоир бўлган. Л. гарчи ўз она тили — туркий тилда яратилган шеърлари б-н машхурликка етишган бўлсада, форсийда ҳам ўзининг шоирлик иқтидори ва маҳоратига кўпчиликни иқрор эта олган. Иккинчидан, Л. шеърият б-н тарикатни, мажоз б-н ҳақиқатни уйғунлаштирган эди. Аммо у сўнгги нафасигача шоирлик бурчи ва илҳомига содиқ қолиб, ўзбек шеърияти хазинасини бири биридан қимматли назм дурдоналари б-н бойитди. Шу б-н бир қаторда, шоирлик нечоғлик «маъруф ва машхур» бўлмасин, «дарवेशлик тариқини дағи илиқдан» (Навоий) чиқармаган эди. Худди шу нарса унинг нафақат ўз замондошлари ва ижод аҳли орасида, балки давр ҳукмдорлари олдида ҳам юқори мавқега кўтарилишига бир асос бўлган.

Ҳақиқатан қам Л.нинг шеърияти — хилма-хил шакллардан таркиб топган мазмундор, рангин шеърият. Бизгача шоирнинг 16—20-а.лар мобайнида кўчирилган туркий девонининг 33

қўлёзма нусхаси етиб келган бўлиб, улар Тошкент, Душанба, Истанбул, Техрон, Лондон, Париж, Санкт-Петербург кутубхоналари ва қўлёзма фондларида сақланади. Олим Э. Аҳмадхўжаевнинг аниқлаши бўйича, Л. каламига мансуб мавжуд шеърларнинг умумий миқдори 2774 байт ёки 5548 мисрадан ортик. Уларнинг катта қисми (2086 байти) ғазал жанрида ёзилган. Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, Л. ғазалнавис сифатида Шарқ адабиётида барқарорлашган адабий-эстетик анъаналар б-н халқ оғзаки ижодиёти тажриба тамойили ва усулларини ниҳоятда моҳирлик б-н мувофиқлаштирган. Шу боисдан ҳам унинг ғазалларида миллий ҳис-туйғулар нурланиб, инсоний дард, армон, қайғу ва шодлик тасвири тақрорсиз бир таъсирчанлик касб этган. Л. наинки ғазалларида, рубоий, туюқ, қитъа, фардга ўхшаш бошқа жанрлардаги шеърларида ҳам нафосат ҳисси шаклланган, дид ва са-вияси баланд кишиларнинг — зукко ва ҳаётсевар халқ вакилларининг фикр-у туйғуларини тараннум этган. Шоирнинг:

Сенсан севарим, хоҳ инон, хоҳ инон-ма,

Кондур жигарим, хоҳ инон хоҳ инон-ма, —

каби мисраларини ўқиганда, уларнинг бундан бир неча аср муқаддам ёзилганига баъзан ишониш ҳам қийин бўлади. Чунки улар шу даражада содда, оғзаки нутққа яқин ва китобий безакдорликдан йироқ ва самимийдир.

Л. девонидаги бош мавзу ишқ ва асосий мақсад ошиқнинг ҳасбу ҳолини тасвирлашдан иборат бўлсада, шоир дeryли ҳар бир шеърда мавзуга янгича ёндашиб, бетакрор оҳанглар яратади, моҳиятига мос поэтик образлар топади, бир-бирига ўхшамайдиган бадиий санъатларни қўллайди. Л. девонида ташбех, талмеҳ, тазод, ийҳом, хусусан, ирсоли масал санъати намоён бўлган. Л. рубоий, туюқ, қитъаларини ҳам санъат намунаси мақомига кўтара олган.

Яқин-яқингача «Гул ва Наврўз» до-

стони Л. асари деб келинган эди. Кейинги тадқиқотлар натижасида бу дoston муаллифи Ҳайдар Хоразмий эканлиги аниқланди. Л. — туркий шеърятда мактаб яратган санъаткор. Бу ижод мактабидан Алишер Навоий ва Мирзо Бобур сабоқ олишган. Роқим, Амирий, Султонхон тўра Адо, Табибий сингари шоирларнинг девонларидан.

Л. ғазаллари илҳомида битилган мухаммаслар жой олган.

Л. шеърятининг таъсири фақат Ўрта Осиё б-н чегараланиб қолмасдан, Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларига ҳам етиб борган. Атоқли турк олими М. Ф. Кўпрулизоданинг эътирофи этишича, Л.нинг шеърлари ёлғиз чигатоий шоирлари орасида эмас, балки «Харобот» муаллифи Зиё Пошого қадар бўлган усмонли турк шоирлари орасида ҳам завқ б-н ўқилган.

Ас: Танланган асарлар [2-нашри], Т., 1968; Сенсан севарим... Т., 1987.

Ад.: Навоий, Мукамал асарлар туплами [20 жилдди], 17-ж., Т., 2001; Эркиннов С, Лутфий (ҳаёти ва ижоди), Т., 1963; Аҳмадхўжаев Э., Туркий назмининг сеҳргари, Т., 1992.

Иброҳим Ҳаққулов.

ЛУТФУЛЛА МУТАЛЛИБ

(1922.11.16 — 1945.9.18) — уйғур шоири. Ҳоз. замон Шинжонг уйғур адабиётининг асосчиларидан бири. Дастлаб Ғулжадаги бошланғич мактабда (1932—36), сўнгра Илидаги рус гимназиясида, Урумчидаги Ўлка ўқитувчилар тайёрлаш ин-тида (1936—41) ўқиган. 1941 — 44 й.ларда «Синь Цзян газити» ва «Оқсув газити»да ишлаган. Шеърлари 1937 й.дан «Или дарёси» газ.да эълон қилинган («Биз Синь Цзян фарзандлари» ва б.). «Муҳаббат ва нафрат» (1956) дostonи уйғур халқининг жамият иллатларига қарши курашига бағишланган. Л. М. ҳажвий ҳикоялар, «Довонлар ошганда» номли роман, «Самсоқ аканг қайнайди», «Бўрондан кейин офтоб», «Чаман ва Полвон», «Кураш қизи», «Тоҳир ва Зух-

ра» каби пьесалар ёзган.

Ас: Ёшлик худди чакмоқ, Т., 1976; Йилларга жавоб, Т., 1983.

ЛУТФУЛЛА ОЛИМИЙ (1893, Наманган — 1969, Қўқон) — ўқитувчи ва журналист. Наманган мадрасаларининг бирида таҳсил кўргач, 1916 й.да Уфага бориб, Мадрасаи Олияда ўқиган. 1917 й. Февраль воқеаларидан кейин юртига қайтиб, Наманганда ташкил этилган «Намуна» мактабида ўқитувчи (1918—23), шаҳар халқ маориф бўлими, маданий оқартув му-ассасида мудар, шаҳар ижроия қўмитасида котиб (1924) бўлиб ишлаган. Айна пайтда «Нашри маориф» жамияти вилоят бўлимининг котиби (1921—23). Сўнг Қўқонга кўчиб бориб, 1930 й.га қадар «Фарғона» («Янги Фарғона») газ.да муҳаррир ўринбосари (1925—27) ва муҳаррир (1928—30) лавозимларида хизмат қилган. 1930 й.да «Миллий иттиқод» ташкилотининг аъзоси сифатида қамоққа олинган. 1937 ва 1949 й.ларда 3-маротаба қатағон этилган. Қамокдан қайтгач, хўжалик ишларида хизмат қилган. «Нодира» (1923), «Қизил адабиётнинг hozирги аҳволи» (1924), «Унутилмас шоир» (Сўфизода ҳақида, 1925) каби маколалари бор.

ЛУТФУЛЛАЕВ Хайрулла (1945.25.10, Тошкент) — хонанда ва созанда (қашқар рубоби, тор), Ўзбекистон (1987) ва Қорақалпоғистон (1993) халқ артисти. Тошкент консерваториясини тугатган (1974). «Баҳор» ансамбли яқкаҳон хонандаси (1974—2003), Тошкент маданият инти доцентини (2003 й.дан). Л. лирик хонанда, майин ва ширали овоз соҳиби. Репертуаридан кўшиқ ва яллалар («Мен севаман, сен севасанму», «Дилхирож», «Тола соч» ва б.), ўзбек ашула ва мақом йўллари («Баёт I—V», «Гиря I—II», «Фарғона танавори» ва б.), ўзбек бастакорлари асарлари («Бебоқча», «Самарқанд ушшоғи» ва б.) ўрин олган. «Келибдию-кетибди», «Ишонаман ўзингга», «Гўзал жонон сенмасму» каби

қўшиқларнинг куйларини ўзи басталаган. Хорижий мамлакатларда гастролда бўлган. Л. нинг ўғли Нодир Лутфуллаев — за-монавий эстрада кўшиқчиси, репертуаридан замонавий эстрада кўшиқлари, ўзбек халқ кўшиқлари ва мумтоз ашулалар ўрин олган.

ЛУТФУЛЛАЕВ Эсон (1935.25.11, Фориш тумани — 2000.1.12, Тошкент) — Ўзбекистон халқ ҳофизи (1997). Ҳ. Олимжон номидаги Самарқанд драма театри (1956—57), Ўзбек давлат филармонияси (1957—60), «Мақом» ансамбли (1960—2000)да ишлаган. Ёқимли, ди-пазони кенг ва кучли овоз соҳиби. Устозлари Ж. Султонов ва М. Узоқов анъаналарининг давомчиси. Репертуаридан мақом ва мумточ ашула йўллари («Наврўзи сабо»). «Феруз I—II». «Мўғулчаи Наво». «Чапандози Баёт», «Чоргоҳ I», «Бухоро Ироғи», «Сувора» ва б.), катта ашулалар («Соғиндим», «Оҳким» ва б.), 100 га яқин ўзи басталаган ашулалар («Кўзига сурма қилди», «Юраги тоза бўлсин», «Зор этма», «Дастингдан», «Ноз уйқуси», «Афсона деб» ва б.) ўрин олган. Ўзбекистон телевидениесига Л. ижоди-га бағишланган 2 та видеофильм («Эсон Лутфуллаев куйлайди», 1991; «Бокира туйғулар», 1998) суратга олинган, Л. ижро этган ашулалар грампластинкада чиқарилган («Эсон Лутфуллаев куйлайди» ва б.).

ЛУТФУЛЛО МАВЛОНО МАСЖИДИ — Наманган вилояти Чуёт туманидаги меъморий ёдгорлик (20-а. бошлари). Дастлаб масжид, Мадраса, минора, макбара ва б. бинолардан иборат ансамбль бўлган. Бизгача бир томони устунли ма-ежид айвони (28x7,2 м) сақданган. Ай-вон шифтини 3 қаторли 7 ёғоч устунлар кўтариб туради. Мар-казий равоклар зи-нали карниз-кайвон (карнизнинг алоҳида кўтарилган қисми) ҳосил қилиб, юқори кўтарилган. Қиррали устунлар содца, шифти эса серхашам хандасий нақшлар — гулсафсар ва печакгул чирмовуқлари

б-н уйғунлашган. Тоқиларига ишланган гулларнинг такрорланиши муайян изчил-лик ҳосил қилади. Нақшларида кўк, яшил ва кизил ранглар кўпроқ қўлланилган.

Масжиднинг жан.-шарқий бурчаги-дан бир неча метр нарида минора (бал. 13 м) қад кўтарган. Минора танаси фе-руза ранг кошинлар б-н қопланган. Мезананинг таг қисми паргари эгри ра-вокли мукарнас белбоғ б-н ўралган. Л.М.м. шаҳар истироҳат боғи ҳудудида, таъмирдан сўнг тарих музейи сифатида фойдаланилмоқда.

ЛУТФУЛЛОХ бин Фатхуллох Чу-стий (тахм. 1485, Фарғона водийси, Ахсикент мавзеси — тахм. 1571) — нақшбандийлик тариқатининг машхур намояндаси. Ахсикентдаги мадрасада таҳсил олади. Илмини такомиллашти-риш мақсадида Самарқандга келади. Баъзи манбаларда Хўжа Ахрорнинг ха-лифаси Муҳаммад Қози хузурида 6 й. тарбиялангани ва сулукни ўтаганлиги айтилади. Л.га Махдуми Аъзамнинг иста-таги б-н «Фарғона ва Тошкентдаги барча нақшбандийлик биродарлари» ишониб топширилган. Л. бир неча марта яшаш жойини ўзгартирган. Ўзининг ай-тишича, «кишлоқ ахлининг фитнаси окибатига» кўчишга мажбур бўлган. Охири Чустга келиб, муқим бўлиб кола-ди. Бу ерда дехқончилик б-н тирикчилик ўтказди. У шайбонийлар орасида нуфуз орттиришга муваффақ бўлади. Шу боис ўша даврда давлатдаги кўпгина ички ни-золарни баргараф этишга, саройдаги ай-рим бек ва амирларнинг ғайриқонуний хатти-ҳаракатларини чеклаб қўйишга эришди. Мовароуннаҳрда кубровийлик тариқати ёйилган бўлиб, Л. унинг ва-килларини кўп марта рофи-зийлик (ис-лом йўлидан четга чиқиш)да айблади. Л.нинг издошлари кўп эди. Улар Тош-кент, Фарғонадан ташқари, Ҳисор ҳамда Мовароуннаҳрнинг бошқа чекка вилоят-ларида 20-а.нинг бошларига қадар фао-лият кўрсатган. Л.нинг ижодий мероси ҳақида маълумотлар кам. Манокибларда

унинг ўз ўқувчиларига танбەх тарзида ёзилган 2 та кичик рисоласи тилга олинади.

Л.нинг қабри қаердалиги аниқ эмас. Баъзи манбаларда у Чустга (бу ерда унинг мақбараси бор), бошқа манбаларда Ҳисорга дафн этилган дейилади.

Ад.: Исмоилов М., Икромов Т., Мавлоно Лутфуллох Чустий, Наманган, 1998; Муҳаммад Муфти Оҳангароний, Мавлоно Лутфуллох манокими, Т., 2002.

Бахтиёр Бобожонов.

ЛУЦК — Украинадаги шаҳар, Во-
лынь вилояти маркази. Стирй дарёси
(Припятнинг ўнг ирмоғи)нинг иккала
соҳилида жойлашган. Т.й. станцияси,
автомобиль йўллар тугуни. Пристань,
аэропорт бор. Аҳолиси 218 минг киши
(1997). Машинасозлик ва металлсозлик
(автомобиль з-ди, подшипник ва б. иш-
лаб чиқариш з-длари), приборсозлик
(приборсозлик ва электр аппаратлари
з-длари), енгил (тикувчилик ва пойаб-
зал ф-калари), озик-овқат (спирт-арақ
к-тлари, қанд-шакар, ун, мева-консерва
з-длари), кимё sanoатларивожланган.
Пед. институт, мусикали драма театри,
бадий ва ўлкашунослик музейлари, фи-
лармония ва б. бор. Илк бор 1085 й.да
Ипатий сол-номасида тилга олинган.
14 а. дан Литва ва Польша, 1795—1917
й.ларда Россия империяси, 1921 й.дан
Польша, 1939 й.дан Украина таркибида.
1970 й.дан тарихий-меъморий кўриқхона
деб эълон қилинган. Унинг таркибига
Юқори (13—16-а.лар) ва Қуйи (14—
17-а.лар) саройлар колдиклари, «Пузина
уйи» (14-а.), иезуитлар коллегіуми, Пётр
ва Павел костёли (17-а.), Покров ва Кре-
стовоздвиженская черковлари (17-а.) ки-
ради.

ЛУЧЧАК ШАФТОЛИ - пусти туксиз
ва силлиқ шафтоли навларининг умумий
номи. Уларга Сарик луччак, Кизил луч-
чак, Ўзбекистон 50 йиллиги (нектаринлар
гуруҳи), Лола ва б. навлар киради. Л.ш.
меваси, асосан, июль— августда пишади.

Оғирлиги 55—90 г, ак-сарияти думалок,
сарик, кизил, тўқ кизил, зарғалдоқ, кун-
гай томони тарам-тарам. Пўсти юпка, эти
оқ, саргиш, мулойим, серсув, сал нордон,
хушхўр, данагидан осон ажралади. Ме-
васи, асосан, ейилади, консерва, коки
қилинади. Кўчати ўтқазилгач, 2—3-йили
ҳосилга киради. 5—6 ёшлик дарахтидан
50—80 кг ҳосил олинади.

ЛУҚМОН — Қуръонда тилга олин-
ган донишманд (31-Луқмон сураси). Нақл
қилишларича, Л. минг йил умр кўрган
бўлиб, Аллоҳ у зотга нарса ва воқеа-
ходисаларнинг моҳият — ҳақиқатига
бехато етиш ва энг тўғри ҳукм чиқара
олиш неъматини, яъни ҳикматни ато эт-
ган экан. Қуръонда Л.нинг ўғлига қилган
панд-насиҳатлари (Аллоҳга ширк кел-
тирмаслик, яхши амаллар қилиш, намоз
ўқиш, сабр-тоқатли бўлиш, кибр-ҳаволи,
мактанчоқ бўлмаслик кабилар) келтири-
лади.

Л. ҳақида ривоятлар кўп. Шулар-
дан бирига кўра, Л. Од қавмидан бўлиб,
уни Л. ибн Од деб аташган. Афсона-
да айтилишича, Арабистонда яшаган
ана шу халқ Аллоҳнинг ғзабига учраб
қурғоқчиликка дучор бўлади. Халқ бу
офатдан қутулиш мақсадида ўз вакилла-
рини Маккага ёмғир сўраб дуо ўқиш учун
юборади. Уларга Л. бошлиқ бўлади, ле-
кин у Аллоҳдан ўзига узок умр сўрайди.
Аллоҳ Л.га етгита бургут умрига тенг ке-
ладиган узок умр ато этади.

Ўрта Осиё халқлари орасида Л. буюк
ҳаким, доно, билимдон инсон сифатида
машҳур бўлган.

ЛУҚМОННИ ҲАКИМ - шарқ мумтоз
адабиёти ва халқ оғзаки поэтик ижоди-
даги донишманд табиб образи. Кўпгина
хикоя, афсона ва эртаклар қахрамони.
Навоий («Тарихи ҳукамо ва анбиё»),
Хондамир («Равзат ус-сафо») ва б.да Л.
Ҳ. тарихий шахс-пайғамбар сифатида
гавдаланган. Шарқ мумтоз адабиётида у
қора танли қул бўлиб, ўз пайғамбарона
қароматлари туфайли озод бўлган. Ўзбек

фольклорида Л. Ҳ. образи донолик тим-солига айланган («Луқмони ҳаким», «Луқмони ҳаким ва шох» ва б.).

ЛУҚСОР (араб, ал-аксар) — Мисрдаги шаҳар, Нил дарёси ўрта оқимининг ўнг соҳилида. Аҳолиси 360,5 минг киши (1996). Т.й. станцияси. Аэропорт бор. Л. — иқлим курорти. Иқлими курук чўл иқлим; ёмғир деярли ёғмайди. Ўртача т-ра январда 16,7°, мартда 22, Г. Л.да буйрак, юкори нафас аъзолари хасталанган беморлар даволанади. Халқаро туризм марказларидан. Меҳмонхона, пансионат кўп. Хунармандчиликда эс-далик буюмлари (сувенирлар) тайёрланади.

Л. қад. Фива (Мисрнинг мил. ав. 21—11-а.лардаги пойтахти) ўрнида бунёд бўлган. Л.нинг ғарбий чеккасида Амон-Ра, Мут ва Хонсу худоларининг ибодатхоналари жойлашган. Бу ёдгорликларда Янги подшолик даврининг (мил. ав. 16—11-а.лар) меъморий анъаналари акс этган, колоннадалардан кенг фойдаланилган.

ЛУҒАТ — 1) муайян тилда, унинг худудий ёки ижтимоий лаҳжасида мавжуд бўлган, у ёки бу ёзувчи асарларида учрайдиган сўзлар йиғиндиси, лексика; 2) сўзлар (ёки морфемалар, сўз бирикмалари, иборалар ва б.) муайян тартибда (алифболи, уяли, мавзули) жойлаштирилган, тавсифланувчи бирликлар, уларнинг келиб чиқиши, маънолари, ёзилиши, талаффузи, услубий мансублиги, бошқа тилларга таржимаси ҳақида маълумотлар жамланган китоб. Л.лар маънавий маданият соҳасида муҳим ўрин эгаллайди, уларда жамиятнинг маълум даврда эришган би-лимлари акс этади. Л. бир қатор ижтимоий вазифаларни бажаради: ўқувчига муайян ҳодиса ҳақида маълумот беради; уни ўз ва ўзга тиллардаги сўзлар б-н таништиради; тилни, унинг луғат таркибини такомиллаштириш ва тартибга солишга ёрдам беради. Л.лар жуда қадим даврларда пай-до бўлган (қ. Лексикография); ҳоз. даврда маълумот-

ахборот тўплаш ва уни ўқувчига етказишда муайян аҳамиятга эга. Сўзни тавсифлашдаги бир қанча фарқли хусусиятларига кўра, Л.ларни асосан 2 турга: энциклопедик ва лингвистик (филологик), луғатларга ажратиш мумкин. Энциклопедик луғат сўзларнинг ўзини эмас, балки улар орқали билдирилаётган предмет ва тушунчаларни изоҳлайди, тушунтиради. Лингвистик Л.ларнинг асосий мақсади эса тил бирлиги ҳисобланган сўзнинг маъноларини, турли лисоний хусусиятларини очиб беришдан иборат. Лингвистик Л.лар лексикографик тавсиф мазмуни, вазифаси ва усуллари нуқтаи назаридан бир қанча турларга бўлинади: 1. Сўзларнинг маънолари, қулланиш соҳаси ва даражаси, фонетик ва грамматик хусусиятларини кўрсатиб берувчи изоҳли луғат (С. И. Ожегов. Толковый словарь русского языка, 20-е изд., М., 1988; Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 1—2-ж.лар, М., 1982). 2. Муайян тилга узлашган, лекин ўзлашмалиги сезилиб турган бошқа тил сўз ва терминларини тушунтириб берувчи хорижий с у з лар Л.и (Словарь иностранных слов, 18-е изд., М., 1989; О. Усмон, Р. Дони-ёров. Русча-интернационал сўзлар изоҳли луғати, Т., 1965). 3. Бир тилга оид луғавий бирликларни бошқа тилга ўгириб изоҳлаб берувчи таржима Л.лари — ўзбек лексикографиясида кенг тарқалган, қадимдан маълум луғат тури, 19-а.гача араб-ўзбек, форс-ўзбек, турк-ўзбек икки тиллигига асосланиб ёки аксинча тартибда тузилган таржима Л.лари мавжуд булган булса, 20-а.да улар қаторига мазкур тиллар б-н бирга инглиз, немис, ис-пан, ҳинд, япон тиллари иштирокида тузилган икки тилли Л.лар ҳам қўшилди [Немисча-ўзбекча луғат, 1964; Ўзбекча-немисча луғат, 1967; Французча-ўзбекча луғат, 1973; Инглизча-ўзбекча луғат, 1968; Ўзбекча-инглизча луғат, 1969; Арабча-ўзбекча луғат 1986; Ўзбекча-форсча луғат, 1984; Русча-ўзбекча мукамал луғат (А. Зохирий, 1927), 1 ж.ли Русча-ўзбекча луғат, М., 1954; 5 ж.ли Русча-ўзбекча луғат; 1950—

55; 1 ж.ли Ўзбекча-русчалуғат(М. 1959; Т., 1988); 2 ж.ли Русча-ўзбекча луғат, 1983—84 ва б.]. 4. Сўзларнинг қачондан бошлаб шу тилда қўллана бошлагани, унинг фонетик, грамматик, семантик белгилари тараққиётини кўрсатиб берувчи тарихий Л. (ўзбек тилида ҳақиқий маънодаги тарихий Л. тузилмаган, лекин Э. Фозиловнинг «Староузбекский язык: Хорезмские памятники XIV века» (ч. 1-2, Т., 1966, 1971) асарини маълум маънода тарихий Л. дейиш мумкин). 5. Тилнинг лаҳжа ва шеваларига хос бўлган, фонетик ёки семантик жиҳатдан адабий тилдаги сўзлардан фарқ қиладиган сўзларни кўрсатувчи диалектал (шева) Л.лар (Ўзбек халқ шевалари луғати, 1971). 6. Сўзнинг келиб чиқишини кўрсатиб берувчи этимологик Л.лар (Ш. Раҳматуллаев. Ўзбек тилининг этимологик луғати, 2000). 7. Бир оилга мансуб тиллардаги сўз бойлигини солиштириб, улардаги тафовут қонуниятларини ўрганиш мақсадида тузилувчи киёсий Л.лар (Л. Будагов. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий, ч. 1—2, С.-Пб., 1869; В. В. Радлов. Опыт словаря тюрк-ких наречий: 1—4. С—Пб., 1888—1911). 8. Сўзларнинг мавжуд имло қоидаларига биноан тўғри ёзилиш шакллари қайд этувчи имло Л. и (1929 й.дан ҳозиргача ўзбек тилининг турли ҳажмли 20 дан ортиқ имло луғати тузилган; 6500 сўз ва сўз шаклини камраб олган энг мукамал имло луғати 1975 й. нашр этилган). 9. Сўзларнинг адабий талаффузи қайд этиладиган талаффуз (орфоэпик) Л.и (Ўзбек тилининг орфоэпик луғати — М. Содиқова, Ў. Усмонова, 1977; Ўзбек адабий талаффузи луғати, 1984; 10. Сўзларнинг морфем тузилишини кўрсатувчи морфем Л. (А. Ғуломов ва б. Ўзбек тилининг морфем луғати, 1977). 11. Сўзлиги фразеологик бирликлардан иборат бўлган фразеологик Л. (М. Содиқова. Русча-ўзбекча фразеологик луғат, 1972; Ш. Раҳматуллаев. Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати 1978). 12. Сўзларнинг қўлланиш микдори ва фоизи ҳақида маълум-мотбе-

рувчи частотали Л. (И. А. Киссен. Словарь наиболее употребительных слов современного узбекского литературного языка, 1972). 13. Сўзлар тескари томондан бўлган алифбо тартибига қура жойлаштирилган терс (чаппа) Л. (Р. Қўнғуров ва А. Тихонов. Ўзбек тилининг чаппа луғати, 1968). 14. Сўзликни таркиб топтирувчи сўзлар рўйхати маълум мавзуларга бўлиб бериладиган тематик (мавзули) Л. (А.Тихонов ва б. Русско-узбекский тематический словарь, 1975). 15. Сўзликлари омоним, синоним, антоним, пароним сингари луғавий бирликлардан иборат бўлган омонимлар Л.и, синонимлар Л.и, антонимлар Л.и, паронимлар Л.и (Ш. Раҳматуллаев. Ўзбек тили омонимларининг изоҳли луғати, 1984; А. Ҳожиев. Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати, 1974; Ш. Раҳматуллаев ва б. Ўзбек тили антонимларининг изоҳли луғати, 1980; А. Маъруфов. Паронимлар луғати, 1974). 16. Сўзлиги атоқли отлар ёки жой номларидан иборат бўлган антропонимик ва топонимик Л.лар (Э. Бегматов. Ўзбек исмлари маъноси. 14600 исм изоҳи, 1998; 3. Дўсимов ва Х. Эгамов. Жой номларининг изоҳли луғати, 1977). 17. Маълум бир ёзувчи ёки асар тилида қўлланган сўзларни изоҳловчи. Л. (Навоий асарлари луғати, 1972; Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати, 1 — 4-ж.лар, 1983—84; Б.Ҳасанов, «Қуръони Карим» сўзларининг арабча-ўзбекча кўрсаткичи луғати, 1995). 18. Сўзлиги маълум бир фан ва техника тармоғи, ижтимоий ёки хўжалик ҳаётининг бирор соҳасига оид сўз-терминлардан иборат бўладиган терминологик Л.лар. Бундай Л.лар сўзликнинг берилиши ва изоҳланишига кўра, энциклопедик Л. б-н лингвистик Л. белгиларига эга бўлади (1925 й.дан ҳозирги кунгача Ўзбекистонда 50 дан ортиқ соҳа бўйича 140 тага яқин терминологик луғат нашр этилган; улар соҳа тер-минологияларини тартибга солишга хизмат қилади).

Л. турлари юккридагилар б-н чега-

ра-ланмайди. Юқорида, асосан, ўзбек луғатчилигида мавжуд бўлган ва амалда фойдаланиб келинаётган Л. турларигина кўрсатилди. Бу нарса Л.ларпиш вазифа доираси нақадар кенглишини ва уларнинг ўта муҳим аҳамиятга эга эканлигини кўрсатади.

Ад.: Ҳозирги ўзбек адабий тили, Т., 1980; Ўзбек тили лексикологияси, Т., 1981; Ахманова О. С., Словарь лингвистических терминов, М., 1969; Лингвистический энциклопедический словарь, М., 1990.

Абдуваҳоб Мадвалиев.

ЛУХРОСП (Авестода — Аурваспа) — каёнийлар сулоласининг 4-хукмдори. Кайхусра вдан сўнг тахтга ўтирган. Пойтахтни Истахрдан Балхга кўчирган. «Шоҳнома»га кўра, Гуштасп отаси Л. тахтни унга беришни истамагани учун Рум (Византия)га кетган ва у ерда малика Китаюнни севиб қолган. Аржасп Исфандиёрнинг қамокдалиги ва Гуштаспнинг йўқлигини фойдаланиб Эрон пойтахти Балхга ҳужум қилган ва кекса шоҳ — Л.ни ўлдирган ва Гуштаспнинг 2 кизини асир олиб кетган.

ЛХАСА (тибетча «худолар макони») — Хитойнинг жан.-ғарбий қисмидаги шаҳар. Тибет мухтор р-нининг маъмурий, иқтисодий ва маданий маркази. Тибет тоғлигидаги Жичу дарёси (Брахмапутра ирмоғи) водийсида, денгиз сатҳидан 3650 м баландликда жойлашган. Автомобиль йўллари орқали мамлакатнинг бошқа туманлари б-н боғланган. Аҳолиси 140 минг кишидан зиёд (1990-й.лар ўргалари). Л.да озиқ-овқат, ёғочсозлик, қўн, металлсозлик, фармацевтика, майда машинасозлик, кимё корхоналари бор. Хунармандчиликда гилам тўқилади, диний маросим буюмлари тайёрланади. Геофизика расадхонаси, метеорология ва қ.х. тажриба ст-яси бор. Маҳаллий кўмир асосида иссиқлик электр ст-яси ишлаб турибди. Қадимда Л. ўрнида қўрғон бўлган. Кейинчалик унинг

атрофида шаҳар вужудга келган. 7-а.да дастлабки Тибет давлатининг пойтахти бўлган. 15—17-а.ларда Л. Тибетнинг дунёвий ва буддизм (ламаизм) динининг маркази эди. Шаҳарнинг шим.-ғарбидаги баланд қояли қисмида 13 қаватли сарой — Потала сарой-монастири (Далай-лама қароргоҳи) жойлашган. Унинг асосий қисми — «Қизил сарой» олтин б-н безатилган. Л. яқинида 3 ибодатхона бор.

ЛЬВОВ Анре Мишель (1902.8.5, Эне-ле-Шато) — француз микробиологи ва биокимёгари, Париж ФА аъзоси (1976 й.дан). Париж унти проф. (1959—68), Рак касаллиги миллий тадқиқот инти директори (1968—72). Асосий илмий ишлари микробларни ўстирувчи омиллар, вируслар физиологияси, ферментлар индукцияси ва репрессиясига оид. Омил V нинг коферман эканлигини исботлади ва унинг бактериялар учун физиологик ролини аниқлади. Л.нинг ишлари Ф. Жаков ва Ж. Л. Моно илгари сурган бактерияларда оқсил синтезининг генетик регуляцияси механизми ҳақидаги гипотезанинг асосини ташкил этади (оперон концепцияси). Нобель мукофоти лауреати (1965, Жаков ва Моно б-н ҳамкорликда).

ЛЬВОВ — Украинадаги шаҳар, Львов вилояти маркази. Буг ва Днестр дарёларининг сувайирғич қисмида жойлашган. Т. й. ва автомобиль йўллари тугуни. Аэропорт бор. Аҳолиси 797 минг киши (1997). Л. Украинанинг йирик саноат маркази. Мураккаб машинасозлик етакчи ўринда; унинг таркибида автомобиль ва юкоругич-транспорт машина-созлиги (автобус, автомашинасозлик, автоюклагич, конвейер қурилиш з-длари), радиотехника (телевизор з-ди), қ. х. машина-созлиги («Львовсельмаш»), газ приборлари корхоналари, «Львовпри-бор, биофизика асбоблари, асбобсозлик», фрезер дастгоҳлари, олмос асбоблари ишлаб чиқариш з-длари бор. Енгил (пойабзал, трикотаж, тикувчилик маҳсулотлари), озиқ-овқат (сут, ёғ-мой, гўшт к-лари,

пиво ва вино 3-длари, кондитер ф-калари ва б.) саноатлари корхоналари мавжуд. Ойна, керамика 3-длари, темир-бетон буюмлари и. ч. корхоналари, нефтни қайта ишлаш, кимё-фармацевти-ка, лок-бўёқ 3-длари, курилиш материаллари ва полиграфия саноати корхоналари ишламоқда, мебель, картон, мусика асбоблари ва б. ишлаб 10 олий ўқув юрти (шу жумладан, ун-т, консерватория, политехника, тиббиёт, полиграфия, к. х. ин-глари), Украина ФА нинг Ғарбий илмий маркази, 4 театр (шу жумладан, опера ва балет театри), телемарказ, филармония, цирк, 12 музей (шу жумладан) Украина санъати, халқ меъморли-ги ва турмуши, этнография ва бадий хунармандчилик музейлари, картиналар галереяси, И. Франко номидаги адабий мемориал музейи ва б.) мавжуд.

Л. ҳақидаги дастлабки маълумотлар солномаларда 1256 й.да тилга олинган. Шаҳарга Галич-Волинь князи Даниил Романович асос солган. У шаҳарни ўғли Лев шарафига Л. деб номлаган. Л.нинг илк меъморлигига оид едгорликлар ёки қайта қурилган ҳолда (Мария Снежная ва Иоанн Креститель костёллари, 13—14-а.лар), ёки кейинги бинолар фраг-ментига кўшилган ҳолда (авлиё Николай черкови, 13-а.) сақланган. Шаҳар марказида турар жой ҳамда диний меъморий едгорликлар (16—19-а.лар) ан-чагина. Булардан кафедрали собор (1360-1493), Арман собори (1363-70), Успение черкови (1629), бернардинлар, доминиканлар костёллари (17—18-а.лар), авлиё Юра собори (18-а.) ўзининг меъморий кўринишлари б-н диққатга сазовор. Бозор майдонидаги турар жой мажмуаси бинолари (асосий-си 16—19-а.лар), ратуша (1827-35) ва б. машхур.

ЛЬВОВ ВИЛОЯТИ — Украина таркибидаги вилоят. 1939 й. 4 дек.да ташкил этилган. Волинь ва Подолия қирларида ва қисман Украина Карпати тоғлари этакларида жойлашган. Майд. 21,8 минг км². Аҳолиси 2750,6 минг киши (1997), асосан украинлар, шунингдек, рус, поляк,

яхудий, белорус ва б. миллат вакиллари ҳам яшайди. Л. в. 20 туманга бўлинган; 37 шаҳар, 38 шаҳарча бор. Маркази — Львов ш. Фойдали қазилмалари тошқўмир ва қўнғир қўмир, нефть, газ, олтингургурт, калий ва ош тузлари, торф, курилиш материалларидан иборат; минерал булоқлар бор. Иқлими мўътадил континентал. Январнинг ўртача т-раси (марказий қисмида) — 4°, июлники 18°. Йиллик ёғин микаори 650 мм, тоғларда 750—1000 мм. Вегетация даври 190—210 кун. Асосий дарёлари: Днестр ва унинг ирмоқлари. 400 га яқин сунъий сув хавзалари бор. Тупроқлари сур тусли, тўқ сур тусли подзоллашган, подзоллашган қоратупроқ, тоғларда подзол, даре водийларида ўтлоқи-аллювиал тупроқлар.

Вилоят ҳудудининг асосий қисми ўрмонли дашт зонасида: жан.да Украина Карпати тоғлари бор, шим. ўрмон зонасига қиради. Вилоят ҳудудининг 26% ўрмон, 30% ўтлоқ ва ботқоёушк. Ҳайвонлардан қобон, елик, бўрсиқ, буғу, тулқ, сувсар, тийин, малла то-вушқон, бургут, қур, қарқур яшайди. Л. в. Украинанинг муҳим саноат р-ни. Машина-созлик, металлсозлик, приборсозлик, озиқ-овқат, енгил, қоғоз, ёғочсозлик, кимё, ёкилғи, курилиш материаллари саноатлари ривожланган. Львовда автобус, автоюклагич, конвей-ер-қурилиш, «Львовсельмаш», кинескоп, телевизор 3-длари, Дрогобичда искана (долото) 3-ди бор. Вилоят ҳудудидан «Дружба» Транс-Европа нефть қузури ўтган. Озиқ-овқат саноатида етакчи тармоқлар: шакарқанд, мева консерва, кондитер, пиво, гўшт, ун, спирт ва б. Трикотаж, пойабзал, қўн, тикувчилик, мовут ф-калари бор. Ўрмон, ёғочсозлик саноати ҳам ривожланган. Цемент к-ти, шиша 3-длари, темир-бетон конструкциялари 3-длари ва б. саноат корхоналари бор. Вилоят к.х. ғаллакорлик, зиғирчилик, лавлагикорлик, картошка етиштириш ва сут-гушт чорвачилигига ихтисослашган. Дон, техника экинлари, сабзавот-полиз ва картошка, ем-хашак экинлари экилади.

Пичанзор ва яйловлар мавжуд. Боғдорчилик ва мевачилик ривожланган. Чорвачиликда сут-гўшт чорвачилиги етакчи ўринда. Ҳовуз балиқчилиги ва асаларичилилик б-н шуғулланилади. Халқ бадий хунармандчилиги: ёғоч ўймакорлиги, бадий каштачилик, гиламчилик ривожланган. Львов — йирик ҳаво йўллари тугуни. 12 олий ўқув юрти, 6 театр, 12 музей бор. Л. в.да машҳур Трускавец, Любень-Великий, Моршин, Немиров курортлари, санаторий ва дам олиш уйлари жойлашган.

ЛЬВОВ УНИВЕРСИТЕТИ, Иван Франко номидаги Львов унти — Украинадаги йирик ва қад. ун-тлардан бири. 1661 й. ташкил этилган. Механикамат, геол., геогр., тарих, филол., чет тиллари, журналистика, ҳуқуқ, иктисод ва б. соҳалар бўйича мутахассислар тайёрлайди. 1940 й. И. Франко номи берилган. 13 мингга яқин талаба таълим олади.

ЛЬЕЖ, Лейк — Бельгиянинг шарқий қисмидаги шаҳар. Льеж провинциясининг маъмурий маркази. Урт ва Маас дарёлари қўшилиш ерида жойлашган. Транспорт йўлларининг йирик тугуни. Дарё порти, канал орқали Антверпен ш. билан боғланган. Аҳолиси 185,6 минг киши (2000). Л. мамлакатнинг оғир саноат марказларидан. Қора ва рангли металлургия, машинасозлик ривожланган. Киме ва резина-техника, ойна-шиша (юқри сифатли биллур и. ч.), цемент, тўқимачилик, озик-овқат саноати корхоналари бор. Ов қуроллари ва спорт анжомлари ишлаб чиқарилади. Шаҳар яқинидаги Херсталда йирик ҳарбий саноат корхонаси жойлашган. Тошқўмир олинади. Ун-т, ба-дий академия, консерватория, нафис санъат, археология ва б. музейлар бор. Шаҳарга 8-а.да асос солинган. 1830 й.гача турли давлатлар таркибида бўлиб келди. Меъморий ёдгорликлардан 10— 18-а.ларда қурилган собор, черков, ратуша ва саройлар сақланган. Л. ёзувчи Ж. Сименон ватани.

ЛЬЮИС (Lewis) Гарри Синклер (1885.7.2, Сок-Сентр, Миннесота) — 1951.10.1, Рим) — америкалик ёзувчи. Биринчи насрий асари Том Грэн та-халлуси б-н чоп этилган. Болаларга аталган бу китобни «Аэропланда сайр» (1912) деб номлаган. Биринчи романи «Бизнинг мистер Ренн» (1915), иккинчиси эса «Бургут парвози» (1915). 20-а.лардаги энг яхши реалистик асарлари ичида «Асосий кўча» (1920), «Бэббит» (1922), «Эро-усмит» (1925, ҳаммуаллиф) романлари ажралиб туради. Жиддий сиёсий асарлар — «Бизда бунинг иложи йўк» (1935) роман-памфлети, «Гидеон Пленш» (1943) ҳажвий романи, «Кингсблад, қироллар наели» номли ирқчиликка қарши кураш, фуқаролик виждони ҳақидаги роман муаллифи. 1949 й.дан Италияда яшаган. Сўнгги йилларда яратган «Ху-дожўй» (1949), «Олам шунчалик кенг» (1951) романлари бадий юксаклиги б-н ажралади. Бир қанча хикоя, пьеса ва макрллари бор. Нобель мукофоти лауреати (1930).

ЛЬЮИС Уильям Артур (1925.23.1, Сент-Люсия ороли, Британия Вест-Индияси — 1991) — иктисодчи олим, иктисодиёт дри (1940), Манчестер унти проф. (1948); БМТнинг ривожланаётган мамлакатлар муаммолари бўйича эксперти ва БМТ махсус фонди ижрочи директорининг ўринбосари (1951 — 73); Принстон унти проф. (1968), Барбадосда Кариб тараққиёт банки президенти (1970—73).

Л.нинг илмий ишлари ривожланаётган мамлакатларнинг давлат сиёсати ва иктисодиёти муаммоларига бағишланган. У ривожланаётган мамлакатларнинг ривожланиб боровчи замонавий саноат ва анъанавий аграр секторлардан иборат «иккиёклама иктисодиёт» моделини («Льюис модели») яратди. Л. анъанавий аграр сектордан чекланмаган ресурсларни, ишчи кучини жалб қилиш орқали ишлов берувчи саноат ва савдонинг ривожланишини, олинган фойда-

нинг реинвестиция қилинишини асослаб берди, ривожланаётган мамлакатлардаги ишеизлик моделини таклиф қилди (1954). Асосий асарлари: «Иқтисодий ўсиш назарияси» (1955), «Ривожланишни режалаштириш. Иқтисодий сиёсат асослари» (1966). Нобель мукофоти лауреати (1979; Т. У. Шульц б-н ҳамкорликда).

ЛЪЯНОС-ОРИНОКО - Колумбия ва Венесуэладаги табиий ўлка. Ориноко дарёсининг чап соҳили, шим.-ғарбдан Анд тоғлари, шарқдан Гвиана ясситоғлиги ва жан.да Гуавьяре дарёси оралигида жойлашган. Рельефи текислик. Иклими субэкваториал, иссиқ иқлим. Нам ва курук, мавсумлар кескин равишда ўзгаради. Йиллик ёғин 1000—1600 мм. Саванна ўсимликлари усади. Экстенсив чорвачилик б-н шуғулланилади. Пахта, маккажўхори, шоли экилади.

ЛЭМБ (Lamb) Уиллис Юджин (1913.12.7, Лос-Анжелес) — америкалик физик, АҚШ Миллий ФА аъзоси (1954 й.дан). Калифорния ун-тини тугатган (1934). АҚШ нинг Колумбия ва б. ун-тлари проф. (1948 й.дан). Илмий ишлари атом ва ядро физикаси, квант электроника ва тезлаткичлар техникаси, микротўлқин спектроскопиясига оид. Шунингдек, водород атоми энергетик сатҳининг силжишини тажрибада аниқлаган (1947), газ лазери назариясини ишлаб чиққан (1962). Нобель мукофоти лауреати (1955).

ЛЮБАНСКИЙ Матвей Робертович (1911.19.4, Минск — 1978.3.8, Тошкент) — Ўзбекистон халқ артисти (1956). 1947—58 й.ларда Самарқанд рус драма театри, 1958 й.дан Тошкентдаги Ўзбекистон академик рус драма театрида актёр. Ифодали нутқ, сахнавий жўшқинлик, қахрамон ички дунёсини чуқур хис қилиш, қайтарилмас тўлақонли образлар яратиш Л. ижодига хос. Энг яхши роллари: Петруччио, Отелло («Қайсар кизнинг қуюлиши»), «От-

елло»), Сирано де Бержерак («Сирано де Бержерак»), Жеймс Тейлор («Қонли сароб»), Сувонкул («Момо ер»), Улуғбек («Мирзо Улуғбек»), Ўринбой («Келинлар кўзғолони»).

ЛЮБЕК — Германиянинг шим.даги шаҳар, Шлезвиг-Гольштейн ерида. Траве дарёсининг Болтиқ денгизининг Любек бухтасига қуйилиши яқинида жойлашган. Т. й. ва автомобиль йўллари тугуни, йirik порт. Л. б-н Треллеберг (Швеция), Ханко (Финляндия) ш.лари орасида паром қатнайди. Аҳолиси 214 минг киши (1998). Асосий саноат тармоқлари: қора металлургия ва машинасозлик (хусусан, кемасозлик, авиасозлик, тракторсозлик). Кимё-фармацевтика, ёғочсозлик, озик-овқат (балиқ консервалаш, ун тортиш) саноатлари ҳам ривожланган. Консерватория, санъат ва маданият тари-хи музейи бор. Меъморий ёдгорликлардан кафедрали собор (12—14-а.лар), черков, ратуша, Бургтор ва Хольстентор шаҳар дарвозалари, Сан-Анна ибодатхонаси сақланган. Шаҳарга 1143 й.да асос солинган. 1226 й.дан империянинг эркин шахри, Ганзаяннг бош шахри; 1815—1937 й.ларда яна эркин шаҳар бўлган.

ЛЮБЛИН — Польшанинг шарқий қисмидаги шаҳар, Люблин воеводасининг маъмурий маркази. Аҳолиси 356,2 минг киши (1999). Мамлакатнинг муҳим саноат ва маданий марказларидан. Транспорт йўллари тугуни. Машинасозлик (автомобилсозлик, к.х. машинасозлиги), озик-овқат, кўн-пойабзал, ёғочсозлик саноати корхоналари бор. Тёкувчилик буюмлари, қурилиш материаллари ишлаб чиқарилади. Л.да бир неча олий ўқув юртлари, ун-т, музейлар, театрлар бор.

Л. қўлэмаларда 10-а.дан тилга олинган. Шаҳарда 1569 й.да Люблин унияси имзоланган. 1807—15 й.ларда Варшава герцоглиги, 1815 й.дан Россия империяси таркибида бўлган. 1918 й.дан Польша таркибига ўтган. 1939 й.да немис фашистлари босиб олган. Шаҳар яқинида

Майданек концлагери ташкил этилган. 1944 й.да немис фашистларидан озод қилинган. 1945 й. 17 янв.да Варшава озод қилингунга қадар Польшанинг муваққат пойтахти бўлиб турган. Меъморий ёдгорликларидан қаср (13—16-а.лар), ратуша (14-а.), костёллар, Любомир саройи (ҳоз. ун-т), театр биноси ва б. сақланган.

ЛЮБЛЯНА — Словения пойтахти. Люблянице дарёси бўйида, унинг Сава дарёсига қуйилиши яқинида жойлашган. Аҳолиси 270,5 минг киши (2000). Транспорт йўллари тугуни. Аэропорти халқаро аҳамиятга эга. Машинасозлик ва металлсозлик (йирик гидрокувурлар з-ди, электротехника буюмлари, приборлар и.ч.) саноатлари ривожланган. Кимё, полиграфия, фармацевтика, кўн-пойабзал, ёғочсозлик, тўқимачилик, озик-овқат саноати корхоналари мавжуд. Словения фан ва санъат академияси, ун-т (1595), филармония (1702), ядро тадқиқотлари инти ва б. илмий тадқиқот муассасалари, миллий, этнография музейлари, кутубхоналар, миллий ва замонавий галереялар бор. Туризм ривожланган. Халқаро ярмаркалар ўтказилади. Л. славянлар қишлори сифатида 1144 й.дан маълум. 13-а.нинг 2-ярмидан шаҳар, Крайна тарихий вилоятининг маъмурий маркази. 1335—1918 й.ларда (вақт-вақти б-н) габсбурглар ҳукмронлиги остида бўлган. 1918 й.да Серб, хорват ва словенлар қироллиги (1929 й.дан Югославия) ташкил топиши б-н Л. — Словения, 1992 й.дан мустақил Словения Ресгубликаси пойтахти. Меъморий ёдгорликларидан Град қасри (9—19-а.лар), епископ саройи (16—18-а.лар), черковлар, Сан-Николай собори (18—19-а.лар), ратуша, опера театри биноси ва б. сақланган.

ЛЮБЛЯНА УНИВЕРСИТЕТИ, Эдвард Кардель номидаги Любляна унти — Словениядаги энг йирик ва қад. ун-т. 1595—96 й.ларда ташкил этилган. 1919 й.дан ун-т мақомини олган. Ҳуқуқ, фалсафа, иктисодиёт, табиий фанлар ва тех-

нология, меъморлик, фуқаро қурилиши ва геодезия, электротехника, механика, тиббиёт, биотехнология, социология, сиёсий фанлар ва журналистика бўйича мутахассисликлар тайёрлайди. 13 мингга яқин талаба таълим олади. Кутубхонаси (1974 й. ташкил этилган) да 1 млн. дан ортиқ асар сақланади.

ЛЮДОВИК (Louis) — Францияда қироллар сулоласи. Энг машҳурлари:

Людовик VII (1119/1121 - 1180.18.9, Париж) — қирол (1137 й.дан). Капетинглар сулоласидан. 2-салиб юриши (1147—49) йўлбошчилардан бири. 1152 й. Аквитания герцогиняси Алиенора б-н бўлган никоҳи бекор қилинган, Франция Аквитаниядан вақтинча маҳрум бўлган.

Людовик VIII (1187.5.9, Париж -1226.8.11, Монпансье) — қирол (1223 й.дан). Капетинглар сулоласидан. Инглизлар б-н урушиб Пуату, Перигор ва б. француз ҳудудларини қайтариб олган. 1226 й. альбигойчилар (бидъатчи диний ҳаракат қатнашчилари)га қарши урушга раҳбарлик қилган.

Людовик IX Авлиё (1214.25.4, Пуаси — 1270.25.8, Тунис) — қирол (1226 й.дан). Капетинглар сулоласидан. Давлат ҳокимиятининг марказлаштириш йўлида ислохотлар ўтказган. 1248 й. ва 1270 й.даги 7,8 - салиб юришларига раҳбарлик қилган. Париж битими (1259)ни имзолаган.

Людовик XI (1423.3.7, Бурж - 1483.30.8, Плесси — Ле—Тур) — қирол (1461 й.дан) Валуа сулоласидан. Марказлаштириш сиёсатини олиб борган. Ғалаёнларни бостирган. Анжу, Пикардия ва б. худудларни қироллик доменкга қўшиб олган.

Людовик XII (1462.27.6, Блуа - 1515.1.1, Париж) — қирол (1498 й.дан). Валуа сулоласидан. 1499 й.ги ҳарбий юриши б-н Италия уруши (1494—1559)ни қайтадан бошлаган. Ҳарбий, суд, солиқ, пул тизимида ислохотлар ўтказган.

Людовик XIV (1638.5.9, Сен-Жермен-ан-Ле — 1715.1.9, Версаль) — қирол

(1643 й.дан). Бурбонлар сулоласидан. Унинг даврида Францияда мутлак хокимият ўзининг энг юкори чўққисига чиққан. Ривоятларга кўра, «Давлат — бу мен» деган ибора Л. XIV га тегишли. Франция худудини кенгайтириш мақсадида олиб борган гўхтовсиз урушлар, кирол саройининг катта харажатлари, соликларнинг ошиши, диний таъқиблар халқ кўзғолонларига сабаб бўлган.

Людовик XVI (1754.23.8, Версаль — 1793.21.1, Париж) — кирол (1774—92 й.лар). Бурбонлар сулоласидан. Буюк Француз инқилоби бошлангач, хорижий давлатларни Францияга қарши қуролли юриш бошлашга ундаган. Халқ кўзғолони натижасида тахтдан ағдарилган (1792 й. 10 авг.) Аксил инқилобий фаолияти учун Конвент томонидан суд қилиниб, ўлимга ҳукм этилган; қатл қилинган.

Людовик XVIII (1755.17.11, Версаль — 1821.16.9, Париж) — кирол (1814—15 ва 1815—24). Бурбонлар сулоласидан. Буюк француз инқилоби даврида (1789—94) хориждаги француз аксил инқилобчилари раҳбари. Наполеон I тахтдан ағдарилгач, хорижий давлатлар кўмагида ҳокимиятни эгаллаган.

ЛЮИЗИТ (америкалик кимёгар У. Льюис номи б-н аталган) ((J-хлорвинилдихлорарсин, а-Л.), C_2Cl_4 — рангсиз, ҳидсиз оғир суюқлик. Мол. м. 207.29. Қайнаш т-раси 196,6°, суюқланиш т-раси — 2,4°, зичлиги 1879 кг/м³. Органик эритувчиларда эрийди, сувда эримайди. Хорижий маълумотларга кура, Л. — захарловчи модда. Унинг жуда оз миқдори ҳам юкори нафас йўлларида чидаб бўлмас даражада ачиштиради. 0,2—0,3 мг/см² дозаси терини кизартиради ва каттик оғритади. Териди пайдо бўлган пуфакчалар кейинчалик ярага айланади. Л.нинг буғлари ҳам шундай таъсир қилади. Биринчи жаҳон уруши охирида АҚШда ишлаб чиқарилган.

ЛЮИДА — Хитойнинг шим.-шарқий

қисмидвги маъмурий шаҳар худуди, Ляодун я. о.нинг жанубий чеккасида. Люйшунь, Далянь ш.лари ва бир қанча уезд ҳамда майда оролларни ўз ичига олади. Майд. 4 минг км². Муҳим порт ва савдо-саноат маркази. Л.нинг Сарик денгиз соҳилидаги музламайдиган порти Хитойнинг ташқи иқтисодий алоқаларида муҳим аҳамиятга эга. Кемасозлик ва б. машинасозлик тармоқлари, электротехника, кимё, тўқимачилик, озиқ-овқат саноати корхоналари бор.

ЛЮЙШУНЬ (Порт-Артур) - Хитойнинг шим.-шарқий қисмидаги шаҳар, Сарик денгиз соҳилидаги йил давомида музламайдиган порт, ҳарбий денгиз базаси. Ляонин провинциясида, Ляодун я.о.нинг жан. чеккасида. Далянь ш. б-н бирга Ляйда маъмурий шаҳар худуди таркибида. Кема ремонт қилувчи корхоналар бор. Л. 19-а.нинг 80-й.ларида кичик қишлоқ бўлган. Ўша вақтдан Хитой ҳукумати Л.да ҳарбий порт кура бошлади. 1898 й.да Л.ни Россия Хитойдан ижарага олиб, ундан Харбин ш.га т.й. ўтказди. Подшо ҳукумати ша-ҳарни ҳарбий денгиз базасига айлантириб, Порт-Артур деб атади. Л. 1905—45 й.ларда Япония қўл остида бўлди. 1955 й.да Россия Л.дан ўзининг ҳарбий кучларини олиб чиқиб, Хитойга қайтарди.

ЛЮК (голландча luiк — тешик) — 1) агрегат, машина, иншоотлар ва б.даги туйнук; уларнинг ичига шу туйнук орқали кирилади. Л. ҳар доим ёпиқ туради ва юкорида айтилган объектлар ичига кириш зарурияти туғилгандагина очилади. Объектнинг катта-кичиклигига қараб, Л.нинг ўлчами ҳам ҳар хил бўлади. Мас, космик кема, самолёт фюзеляжвади, саноат корхоналарининг поли ва деворларидаги, водопровод, газ, канализация, телефон тармоғи қудуғидаги ва б. туйнуқлар Л. хисобланади. Бундай Л.дар одамнинг кириб-чиқиши, юк ортиш-тушириш, ҳаво кириши, ёруғлик ўтиши учун мўлжалланади; 2) оптикада — оптик

тизимнинг кузатув майдони доирасини анча торайтирадиган тешик (диафрагма) ёки шундай тешикнинг оптик тасвири. Агар кузатув майдонининг диафрагмаси оптик тизим олдида жойлашган бўлса, у шу тизимнинг кириш Л. и, унинг оптик тасвири эса чиқиш Л. и деб аталади. Оптик тизим орқасида жойлашган диафрагма чиқиш Л. и, унинг оптик тасвири эса кириш Л. и бўлади; 3) кема бортидаги артиллерия қуролининг учи чиқиб турадиган тешик.

ЛЮКАРНА (франц. lucarne, лот. lux — ёруғ) — бинолардаги гумбаз ва равокларнинг деразаси. Дойра, ярим дойра, тўғри бурчакли, кўпбурчакли, овал ва б. шаклларда бўлади. Асосан, ичкарини ёруғлик б-н таъминлаш учун, шунингдек, безак сифатида қурилади. Л. Ўзбекистондаги 19—20-а.ларда Европа услубида қурилган бинолар безагида қўлланилган (Тошкентдаги уй-жой қурилиши банки ва б.).

ЛЮКС (франц. luxe — ҳашаматли) — жиҳозланиши ва хизмат кўрсатиши жиҳатидан аъло магазин, меҳмонхона, ателье, купе, каюта, баъзи буюмлар ва б.

ЛЮКС (лот. lux — ёруғлик) — Халқаро бирликлар тизими СИ да ёритилганлик ўлчов бирлиги; лк б-н белгиланади. Ёруғлик оқими йўналишига нормал бўлган 1 м² сиртда бир текис тақсимланган 1 люмен ёруғлик оқимидан ҳосил бўладиган ёритилганлик.

ЛЮКСЕМБУРГ (Luxembourg, Luxembourg), Люксембург Буюк Герцоглиги (Grand-Duche de Luxembourg, Grossherzogtum Luxemburg) — Ғарбий Европадаги давлат. Майд. 2586 км². Аҳолиси 443 минг киши (2001). Пойтахти — Люксембург ш. Маъмурий жиҳатдан 3 округга, округлар кантонларга, кантонлар комму-наларга бўлинади.

Давлат тузуми. Л. — конституцияли монархия. Амалдаги конституцияси 1868

й. 17 окт.да кучга кирган, унга 1919, 1948 ва 1956 й.ларда тузатишлар киритилган. Давлат бошлиғи — Буюк Герцог (2000 й.дан Анри). Қонун чиқарувчи ҳокимият — Депутатлар палатаси (бир палатали парламент). Ижроия ҳоки-миятни Буюк Герцог тайинлайдиган ҳукумат амалга оширади. Л. да Давлат кен-гаши бор, унинг 21 аъзоси Буюк Герцог томонидан умрбод тайинланади.

Табиати. Мамлакат ҳудудининг кўп қисми тепаликлар учраб турадиган 300—400 м баландликдаги текисликлардан иборат. Шим.да Арденна ва Рейн Сланецли тоғларининг тармоқлари (бал. 400—500 м) жойлашган. Темир руда, сланец, оҳақтош конлари бор. Иқлими мўътадил, юмшоқ. Январнинг ўртача т-раси 0 дан 2° гача, июлники 17° агро-фида. Йиллик ёғин 700—800 мм. Дарёлари зич, сертармоқ, асосий дарёси — Мозель. Тупроги аксар қисмида кўнғир ўрмон ва чимли подзол тупроқ. Л. ҳудудининг 1/3 қисми (асосан, шим.) ўрмон.

Аҳолисининг 71% люксембурглар 29% чет элликлар (итальянлар, немислар, французлар ва б.). Расмий тиллари — немис, француз тиллари ва Люксембург шеvasи (франсик мوزه-лан), бу шева 1982 й. авг.даги қонунга биноан, миллий тил макомини олган. Диндорларнинг аксари католиклар (95% дан ортик), протестант, яҳудийлар ҳам бор. Адолисининг 86% шаҳарларда яшайди. Йирик шаҳарлари: Люксембург, Эш.

Тарихи. Мил. бошларида Л. ҳудуди Рим империяси, мил. 6—7-а.ларда Франклар давлати таркибига кирган. 963 й.дан графлик, 1354 й.дан герцоглик, Люксембург қальаси унинг маркази бўлган. Ўрта асрларда Л. ҳудуди Испанияга, сўнг Австрия ва Францияга тобе бўлган. 1814—15 й. Вена конгресси қарори б-н расман мустақил давлат — Л. Буюк герцоглиги тузилган, уни 1890 й.гача Нидерландия кироли бошқарган. Л.нинг ҳоз. чегаралари 1839 й. Бельгия-Нидерландия шартномаси асосида белгиланган (бу сана Л. мустақиллиги йили сифати-

да байрам қилинади). 1867 й. Лондон конференциясида Л. «абადий бетараф» давлат деб эълон қилинди. 1890 й.да Л. Нидерландия бошқарувидан кутулиб, тўла мустақилликка эришди. 1921 й.дан Бельгия б-н иктисодий, жумладан, божхона иттифоқи-да. 1- ва 2-жаҳон урушлари вақтида Германия Л. бетарафлигини бузиб, унинг худудини босиб олди. 1945 й. фев.да Л. худуди Америка-Англия кўшинлари томонидан озод қилинди. 1948 й.да Л. конституциясидан Л.нинг бетарафлиги ҳақидаги модда чиқариб ташланди. Л. —1945 й.дан БМТ аъзоси. 1991 й. 31 дек.да ЎЗР суверенитетини тан олди ва 1992 й. 10 июнда дипломатия муносабатлари ўрнатди. Миллий байрами — 23 июнь — Буюк Герцог тугилган кун (1921).

Сиёсий партиялари, касаба уюшмалари. Кўкатпарварлар альтернатив партияси, 1983 й. тузилган; Христиан-социал партия, 19-а.нинг 70-й.ларида ташкил топган; Л. социалистик ишчи партияси, 1902 й.да асос солинган; Л. демократик партияси, 1946—47 й.ларда вужудга келган; Кўкатпарварларнинг экологик ташаббус рўйхати партияси, 1989 й.да тузилган; Л. Коммунистик партияси, 1921 й.да асос солинган; Демократия ва пенсия тенглиги учун ҳаракат кўмитаси, 1989 й.да тузилган. Л. умуммеҳнат конфедерацияси 1919 й.да ташкил топган; Л. христиан касаба уюшмалари конфедерацияси, 1921 й.да тузилган; Л. касаба уюшмалари мустақил бирлашмаси, 1978 й. ташкил этилган.

Хўжалиги. Л. — юксак даражада ривожланган индустриал мамлакат. Ялпи ички маҳсулотда саноатнинг улуши 24,6%, қ.х. улуши 1,4%. Иктисодиётнинг асосий тармоқлари: қора металлургия, кимё, кўнчилик, цемент, фаянс, ёғочсозлик, тикувчилик, озиқ-овқат саноати. Йилига 1,4 млрд. кВт-соат электр энергия ҳосил қилинади. Л. аҳоли жон бошига чўян ва пўлат и. ч.да дунёда олдинги ўринлардан бирида туради. Металлургия саноати учун керакли кўмир ва кокс

Германиядан, темир руданинг кўп қисми Франциядан оли-нади. Асосий металлургия к-тлари Люксембург ш. ва темир конлари ат-рофида жойлашган. Домна шлакидан фосфорли ўғитлар ишлаб чиқарилади. Асосий саноат марказлари: Люксембург (агрофлари), Дифферданж, Эш, Дю-деланж ш.лари. Қ.х.да фойдаланиладиган ерлар майдони 135 минг га га яқин.

Кичик-кичик дехкон хўжаликлари кўп. Механизация ва рентабеллик даражаси жуда юқори. Галла (бугдой, арпа, сули, жавдар), картошка, сабзавот етиштирилади. Дарё водийларида боғдорчилик, тоқчилик ривожланган. Қ.х.га яроқли ерларнинг 50% га яқини ўтлоқдан иборат. Чорвачиликда жами қ.х. маҳсулотининг 80% ҳосил қилинади. Қорамол ва чўчка боқилади. Ўрмонларда ёғоч тайёрланади. Чет эл сайёҳлиги ривожланган. Л. худудидан халқаро т.й. ва автомобиль йўллари ўтади. Т.й. узунлиги — 275 км ва автомобиль йўллар уз. — 5 минг км. Авиация транспорта ривожланган. Ишлаб чиқариладиган маҳсулотнинг 90% га яқини четга чиқарилади. Четдан машина ва ускуна, минерал хом ашё, газлама, нефть ҳамда озиқ-овқат маҳсулотлари ва б. келтирилади. Савдосотикдаги асосий мижозлари: Европа Иттифоқи мамла-катлари. Л. — Ғарбий Европанинг мо-лиявий марказларидан бири. Бу ерда кўпгина банк ва компанияларнинг идоралари жойлашган. Пул бирлиги — Люксембург франки; Бельгия франки ҳам тенг муомалада.

Маорифи, илмий ва маданий-маърифий муассасалари. Л.да 6—15 ёшдаги болалар учун мажбурий бепул таълим жорий этилган. Давлат мактаблари б-н бир қаторда хусусий мактаблар ҳам бор. Бошлангич мажбурий мактабда ўқиш муддати —8—9 й., ўрта мактабда (пулли) —6—7 й., замонавий лицейда — 6 й., классик лицейда — 7 й. Л.да олий ўқув юртлари йўқ. 1969 й.да хорижий ун-тларга бориб ўқишга тайёрловчи ун-т маркази очилган. 1973 й.да барпо этил-

ган Меҳнат унти тўла махсус маълумот бермайди. Мамлакатда бир неча коллеж ва консерватория бор. Илмий муассасалари: Табиатшунослар жамияти (1872), бактериология лаб., тиббий тадқиқот коллежи (1818), Буюк Герцог инти (тарих, тиббиёт, табиий фанлар, тилшуношлик, адабиёт ва санъат, ижтимоий фанлар секциялари бор) ва б. Люксембург ш.да Миллий кутубхона (1798), Миллий музей ва расмлар кўргазмаси мавжуд.

Магбуоти, радиоэшиттириши ва тслекўрсатуви. Л.да бир қанча газ. ва жур. лар нашр этилади. Асосийлари: «Люксембургер ворт», «Вау дю Люксембург». («Люксембург овози», немис ва француз тилларида чиқадиган кундалик газ., 1848 й.дан), «Тагеблатцайтунг фир Летцебург» («Люксембург кундалик варақазетаси», немис ва француз тилларида чиқадиган кундалик газ., 1912 й.дан), «Летцебургер журналъ» («Люксембург газетаси», немис ва француз тилларида чиқадиган кундалик газ., 1880 й.дан), «Републикэн лоррэн» («Лотарингия республикачиси», француз тилида чиқадиган кундалик газ., 1961 й.дан), «Цайтунг фум летцебургер фоллек» («Люксембург халқи газетаси», немис тилидаги кундалик газ., 1946 й.дан), «Социале фортшрет» («Ижтимоий тараққиёт», немис тилида 2 ҳафтада бир марта чиқадиган жур., 1920 й.дан), «Эко де л' эндюстри» («Саноат акс садоси», француз тилидаги ойлик жур., 1920 й.дан), «ОГБ-Л—актюэль/актюалите» (Л. касабани уюшмалари мустақил бирлашмасининг немис, француз тилларида ва Люксембург шевасида чиқадиган ҳафтаномаси, 1919 й.дан). Радио — Теле Люксембург хусусий компанияси, 1931 й.да тузилган; у «Компани люксембуржуаз де теледиффюзьон»нинг бош компаниясидир.

Меъморлиги. Л. ҳудудидан ибтидоий маданият ёдгорликлари (дольменлар, тошдан ясалган ҳашаматли макбаралар, сопол идишлар), кельтларнинг бадий хунармандчилик буюмлари, Рим ҳукмронлиги даврига

оид ҳаммом, қўшин қароргоҳлари, миноралар, қабарик тасвирлар, нақшлар топилган. Илк ўрта асрларда Вианден қалъасининг роман услубидаги ибодатхонаси, Эхтернах монастири ва базилика турида Санкт-Виллибрордус черкови қурилган. Шу даврга мансуб кўпдан-кўп қаср ва қалъаларнинг харобалари, айниқса, Арденна тоғи этакларида кўплаб сакланиб қолган. 16-а. 2-ярмидаги айрим иншоотларда Уйғониш даврига хос ҳайкалтарошлик асарлари б-н безатилган белгилар (Люксембург ш.даги ратуша, ҳоз. герцог саройи) пайдо бўлди, 17-а.да барокко услубида Витранж, Вильц ва б. қасрлар қурилди. 17-а. 2-ярмида қасрларнинг стратегик аҳамияти йўқолиб, улар зодагонларнинг хусусий қароргоҳларига айланди. Катта ва кичик янги қасрлар қурилди, эскилари таъмирланди, ҳашамдор қилиб безатилди. 19-а.да классицизм, 20-а. бошларида эклектика ёйиди. Замонавий меъморлик намуналаридан Радио уйи, Миллий театр, Эш ва Дюделанг яқинидаги турар жойларни, Мершдаги кимё 3-ди биносини кўрсатиш мумкин.

Тасвирий санъати. 8—10-а.ларда миниатюра вужудга келди. Жумладан, Эхтернах миниатюра мактаби шуҳрат қозонди. 14—16-а.ларда черковлар гузал расмлар б-н безатилди, ҳайкалтарошлик ривожланди. 18-а.нинг 2-ярмида безакли амалий санъат (фаянс, мебель, металл буюмлар яшаш) раванқ топди. 19-а. санъатида (Ж. Б. Фрезе, М. Кирш каби рассомлар асарларида) француз мактабининг таъсири сезилди. 1-жаҳон урушидан кейин француз фовизми ва немис экспрессионизми урф бўлди. Машхур мўйқалам соҳиби Й. Куттер ижоди бунга мисол бўла олади. Унинг асарларида хўрланган ночор кишилар тақдирига ачиниш туйғуси акс этган. Рассомлар В. Кесселер, Ж. Пробст, М. Хофман ва б. А. Матисс, П. Пикассо йўлидан бордилар, ҳайкалга-рош Л. Верколье абстракт композициялар яратди.

Ўзбекистон — Л. муносабатлари.

1996 й. Италиянинг Флоренция ш.да тузилган «Ўзбекистон Республикаси б-н Европа Иттифоқи ўртасида шериклик ва ҳамкорлик ҳақида битим» Ўзбекистон б-н Л. нинг савдо-иқтисодий муносабатлари учун ҳам ҳуқуқий негиз яратди. 1997 й.июлда Л.да иккала давлат ўртасида иккиёклама солиқ солинишига йўл қўймаслик ҳамда даромад ва сармоядан солиқ тўлашдан бўйин товланишининг олдини олиш қақида конвенция имзоланди. 1998 й. апр.да Ўзбекистон б-н Бельгия—Л. Иқтисодий Иттифоқи ўртасида инвестицияларни рағбатлантириш ва ўзаро ҳимоя қилиш тўғрисидаги битимга имзо қўйилди.

ЎзР б-н Л. ўртасидаги товар айланмаси 2000 й.да 0,4 млн. АҚШ долларини ташкил этди. ЎзРда Л.нинг транспорт хизмати кўрсатувчи «Астрос С.А.» фирмасининг ваколатхонаси мавжуд.

ЛЮКСЕМБУРГ — Люксембург давлати пойтахти. Альзет ва Петрюс дарёлари қўшилган жойда, 334 м баландликда жойлашган. Икклими мўътадил, денгиз иклимидан континентал иқлимга ўтиб боради. Ўртача т-раси янв.да 0,9°, июлда 16,6°, Йилига 830 мм гача ёғин ёғади. Аҳолиси 79,5 минг киши (1998).

Л. қўлёзмаларда савдогарлар қишлоғи сифатида 963 й.дан маълум. 1244 й.да шаҳар ҳуқуқини олган. Шаҳар ўз тарихида 20 марта қўлдан қўлга ўтиб, кўп маротаба вайрон қилинган ҳамда қайта қурилган.

Л. — мамлакатнинг муҳим иқтисодий маркази, трансевропа т.й. ва автомобиль йўллари тугуни. Аэропорти халқаро аҳамиятга эга. Қора металлургия ва машинасозлик, кимё, озиқ-овқат, тикувчилик саноати корхоналари мавжуд. Л. — халқаро молия марказларидан: йирик банклар ва молиявий бирлашмаларнинг идоралари жойлашган. Миллий кутубхона, музей, санъат ва ҳунармандчилик мактаби, театр ва б. бор. Меъморий ёдгорликларидан Герцог саройи (1572), Сен-Мишель готика черкови (16-а.), Ад-

лия саройи (16-а.), Нотр-Дам собори (17-а.) ва х. к. сақланган.

ЛЮКСМЕТР (лот. lux — ёруғлик ва юн. metreo — ўлчайман) — ёруғлик интенсивлиги (ёритилганлик) ни бевосита фоксларда ўлчайдиган асбоб; фотошарнинг бир тури. Кўриш ва фотоэлектр Л.га ажратилади. Кўриш Л.ининг иш принципи иккита ёндош ёруғлик майдонининг равшанлигини тенглаштиришга асосланган. Улардан бирининг ёритилганлиги ўлчанади, иккинчисиники маълум ва у ички қиздириш лампаси ёрдамида қайта тикланади. Фотоэлектр Л.нинг ишлаш тарзи селенли фотоэлемент ёритилганда, унинг занжирида ҳосил бўладиган электр токини ўлчашга асосланган; шкаласи люксларда даражаланган гальванометр ёрдамида ўлчанади.

ЛЮКС-СЕКУНД — Халқаро бирликлар тизими СИ да ёритилганлик ўлчов бирлиги. л.к-с б-н белгиланади. 1л.-с. 1 люкс ёритилганлик 1 с давомида ҳосил қиладиган ёруғлик энергиясининг сирт зичлигига тўғри келади.

ЛЮЛЛИ (Lully) Жан Батист (аслида Жованни Баттиста Лулли; 1632. 28.11, Флоренция — 1687.23.3, Париж) — француз композитори, мусиқий классицизм услубининг йирик намояндаси. 14 ёшидан Парижда яшаб, мусикадан сабоқ олган. 1653 й.дан Людовик XIV саройида композитор, 1672 й.дан Париждаги «Қирол мусиқа академияси» (кейинчалик «Гранд опера» театри)нинг раҳбари. Л. «лирик трагедия» жанрини яратиб, миллий опера ҳамда «француз увертюраси»га асос солган. Асарлари мусиқий мавзулар ёрқинлиги ва ифодавийлиги, композицион мукамаллиги, гармония ва ритмик воситаларининг равшанлиги, кўтаринки руҳда яратилган вокал куйларнинг маънодорлиги б-н ажралиб туради. Антик мавзуларга асосланган опера («Кадм ва Гермикока», «Альцеста», «Тезей», «Персей», Армида) ва б., 1673 — 86), опера-

балетлар («Севгининг ғалабаси», 1681; «Тинчлик даргоҳи», 1685 ва б.), дивертисмент, чолғу куй, ария, кўшиқлар, линий мусика асарлари муаллифи.

ЛЮМБАГО (лот. *lumbus* — бел) — к. Беланги.

ЛЮМЕН (лот. *lumen* — ёруғлик) — Халқаро бирликлар тизими СИ да ёруғлик оқими бирлиги; лм б-н белгиланади. 1 лм — ёруғлик кучи 1 кандела бўлганда 1 стерециан фазовий бурчак ичидаги нуктавий ёруғлик манба тарқатадиган ёруғлик оқими. 1лм=1 Кд-лср. Ёруғликнинг спектрал таркибига қараб 1 лм ёруғлик оқимига турлича қувват мос келади. Мас, 0,555 мкм учун 1 лм = 0,00155 Вт.

ЛЮМЕН-СЕКУНД - Халқаро бирликлар тизими СИда ёруғлик энергияси ўлчов бирлиги; лмс б-н белгиланади. 1 лмс— 1 с вақт давомида нурланаётган ёки қабул қилинаётган 1 лм ёруғлик оқими ҳосил қиладиган ёруғлик энергиясига мос келадиган катталиқ.

ЛЮМИНЕСЦЕНТ ЛАМПА - иши люминесценция ҳодисасига асосланган лампа; газ-разрядли ёруғлик манбаи. Ички деворига люминофорлар қатлами суркалган, ичига инерт гази (аргон, гелий ва б.) ва металл (мае. симоб) буғи тўлдирилган шиша найчадан иборат. Электр токи ўтганда лампада электр разряд вужудга келади. Ультрабинафша нурлар таъсирида металл атомлари, сўнгра люминофор еруғлик соча бошлайди. Лампанинг ёрупиги табиий ёруғликка яқин бўлиши учун люминофорлар танланди. С имобли лампалар шундай турга яқин бўлади. Л. л.нинг ишлаш мудлати чўғланма лампаларга қараганда анча юқори бўлади. Хоналар, кўчаларни ёритишда, нусха кўчириш аппаратарида ва б.да ишлатилади.

ЛЮМИНЕС ЦИНЦИЯ (лот. *lumen* -

ёруғлик, *escnt* — кучсиз, султ таъсири ифодаловчи қўшимча) — баъзи моддаларнинг муайян т-рада уларнинг иссиқлик нурланишига нисбатан куч-лироқ бўлган, ёруғлик тебранишлари давридан анча ортиқ вақт давом этадиган (доимий иссиқлик нурланишидан фарқли) нурланиши. Иссиқлик нурланиши жуда паст т-ралар (уй т-раси) да ҳам Л. шиддат б-н ҳосил бўлиши мумкин. Шу сабабли уни, одатда, «совук» нурланиш деб ҳам юригилади. Бу нурланиш ёруғлик, радиоактив нурланишлар, рентген нурланиш, электр майдон уйғотадиган, шунингдек, кимёвий жараёнлар ва механик таъсирлар натижасида ҳосил бўлади. Л. нурланиш спектри кўзга кўринадиган нурланиш, инфрақизил ва ультрабинафша нурланишнинг яқин диапазонларида мавжуд бўлади.

Шимол ёғдуси, чириётган дарахт, баъзи ҳашаротлар (биолюминесценция), минералларнинг Л.ланиши қадимдан маълум бўлган. Лекин Л. ходисаси 19-а. охирида ўрганила бошланди. В. К. Рентгенинг турли моддаларнинг шуълаланишини ўрганиш юзасидан ўтказган тажрибалари рентген нурлари кашфиётига, А. Беккерелнинг 1890 й.да люминофорларни тадқиқ қилиш соҳасидаги ишлари радиоактивлик ҳодисасини аниқлашга сабаб бўлди. Л. қонуниятларини ўрганиш ва уни турли соҳаларда ишлатишда С. И. Вавилов ташкил қилган физиклар мактаби муҳим ҳисса қўшди. Одатда, люминесцент нурланиш учта асосий жараён туфайли вужудга келади (расмга к.). 1) электрон, атом ва молекула ташки энергия таъсирида асосий ҳолат 1 дан уйғониш ҳолати 3 га ўтади; 2) электрон, атом ва молекула уйғониш ҳолати 5дан нурланмасдан метастабил ҳолат 2 га тушади; 3) электрон, атом ва молекула метастабил ҳолати 2 дан асосий ҳолат 1 га кучли нур чиқариб ўтади. Булардан ташқари, Л.ни ҳосил қилувчи бир нечта квант ўтиш йўллари мавжуд. Мас, зарралар уйғониш ҳолати 3 га ўтмасдан унга яқин ҳолатларга ўтиб, бир бутун

йўлак (полоса) ҳосил қилиши мумкин; зарралар тўғридан-тўғри ҳолат 3 дан асосий ҳолат 1 га қайтиб тушиши мумкин (резонанс нурланиш). Кўпинча, зарралар метастабил ҳолат 2 дан 1 га эмас, кўшимча ҳолат /' га ўтиши ва кейинчалик нурланиш чиқармай /'дан 1 ҳолат (/'-» 1) га утиши мумкин. Агар энергия узатишнинг якунида рекомбинация жараёни (яъни электрон ва ион, электрон ва ковак бирлашуви) мавжуд бўлса, бундай нурланишлар рекомбинацион Л. дейи-лади. Шуъьаланишнинг давом этиш вақтига қараб, Л.ни флуоресценция (қиска вақтли шуъьаланиш) ва фосфоресценция (узок, вақтли шуъьаланиш) хилларига бўлинади. Люминесцент нурланишга олиб келувчи элементар жа-раёнларга қараб, Л.нинг спонтан, мажбурий (метастабил) ва рекомбинацион турлари бор.

Лд.:Принсгейм П., Флуоресценция и фосфоресценция, [пер. с англ.], М, 1951; Вавилов С. И., Собр. соч., т. 1—2, М, 1952; Фок М. В., Введение в кинетику люминесценции кристаллофосфоров, М, 1964; Лан-лсберг Г. С., Оптика, М., 1976.

ЛЮМИНОФОРЛАР (лот. lumen - ёруглик ва юн. phoros — элтувчи) — люминесценция хоссасига эга бўлган моддалар. Люминесценция ҳосил қилиш турига кўра, фотолюминофорлар, катодолюминофорлар, рентгенюминофорлар ва б.га бўлинади. Кимёвий таркибига кўра, Л.нинг анорганик ва органик хиллари бор. Анорганик Л. (кристаллофосфорлар) нинг чакнаши таркибида бегона катионларнинг (0,001% гача) бўлишига асосланган. Бундай кўшилмалар (активаторлар), одатда, металлларнинг катионлари ҳисобланади; мас, рух сульфидининг чакнаши мис катиони б-н фаоллашади. Анорганик Л. люминесцент лампаларая. рентген экранларини тайёрлаш учун электрон-нурли трубкаларда ишлатилади, радиация индикатори учун ва б. учун хизмат қилади. Органик Л. (люмогенлар) очик, (яркий) флуорес-цент бўёқлар, люминесцентловчи материаллар тайёрлаш-

да қўлланилади. Л. кимё, биол., тиббиёт, телевидение ва криминалистикада сезгир люминесцент анализда фойдаланилади.

ЛЮМЬЕР (Lumiere) Луи Жан (1864.5.10, Безансон — 1948.6.6, Бандоль) — француз кинематография ихтирочиси. Француз ФА аъзоси (1919). Саноат мактабини тугатган, отасига қарашли фотоматериаллар ф-касида ишлаган. 1895 й.да акаси Огюст (1862— 1954) б-н бирга «ҳаракатланувчи фотографиялар»ни суратга олиш ва экранга проекциялаш аппарати (кинематограф) тузилмасини ишлаб чиққан. Шу аппарати б-н суратга олинган кино-программани биринчи марта Парижда 1895 й. дек.да намоиш этган. 1898 й.дан кинотехника б-н шуғулланган. Л. ҳажмий ва рангли кинога олиш ва намоиш қилишни тадқиқ қилган. Францияда ҳар йили энг яхши хужжатли фильм учун Л. номли мукофот таъсис этилган.

ЛЮНЕТ (франц. lunette), люнетта — 1) меъморликда — гумбаз ёки девор (эшик тепаси)даги равоқсимон дарча. Л. хонани шамоллатиш учун ойнавандли қилинади; оддий равоқсимон ҳошия, баъзан нақш ва ҳайкаллар б-н безатилади; 2) машинасозликда — станокда ишлов бериладиган узун, ингичка заготовкаларни кўшимча ушлаб турадиган курилма. Бундай Л. заготовкани ўз огирилиги ва кескичнинг босими таъсирида эгилишидан ҳамда титрашдан сақлайди.

ЛЮПИН (Lupinus), лупин, бўри дуккаги — дуккакдошлар оиласига мансуб бир йиллик ва кўп йиллик ўтсимон усимликлар туркуми, ем-хашак, сидерат ва манзарали экин. Шим. ва Жан. ярим шарнинг мўътадил поясларида 100 га яқин (айрим маълумотларга кура, 200 дан ортиқ) тури усади. Дех-қончиликда 10 дан ортиқтури маълум. Л.нинг ватани — Ўрта Ер денгизи сохиллари ва Шим. Америка. 4 тури — бир йиллик турларидан — ингичка баргли ёки кук Л. (L.

angustifolius), сарик Л. (*L. luteus*), оқ Л. (*L. albus*), шунингдек, куп йиллик туридан сербарг п. (*L. polyphyllus*) экилади. Бу турлар барг шакли, гулларининг ранги ва кат-га-кичиклиги ҳамда уруғларининг майда ёки йириклиги б-н бир-биридан фарқ қилади. Ингичка баргли Л. Европанинг Шим. минтақаларида, сарик ва оқ Л. Марказий Россияда, тукли Л. (*L. pilosus*) Грузияда экилади. Ўзбекистонда коллекция экинзорларида устири-лади. Илдизи ўқилдиз. Пояси утсимон, шохланади, бал. 1,5 м гача боради. Бар-ги панжасимон, йирик, бандли. Тўпгули шингил. Сарик Л. гули хушбўй. Турларига қараб гулининг ранги ҳар хил. Меваси кўп уруғли дуккак. Ўсув даври 80—155 кун. Иссикликка талабчан. Ингичка баргли. Л. майсаси —6° совуққа чидамли. Хамма турлари намсевар, узун кунли. Шоналаш даврида тез усади. Л. дони таркибида, турларига қараб, 30—40% оксил ва 5—20% ёғ, А, В, С, витаминлари, баргида, поясида ва донида 1—2% захарли алкалоидлар (люпи-нин, люпининдин, спартеин, люпанин) бор. Л.нинг алка лоди кам бўлган озукабоп навлари 20-а. нинг 30-й.ларида яратилган.

Кишилар қадимдан (мил.дан 2000 й. олдин) Л.дан фойдаланиб келадилар. Дастлабки даврда Л. овқатга ишлатиладиган ва молларга бериладиган дони учун экилган. Кейинчалик ундан кўкат ўғит тарзида фойдаланилган. Бир йиллик Л. кўкат учун оддий қаторлаб, уруғ олиш учун кенг қаторлаб (қатор ораси 45 см) экилади. Ҳосилдорлиги кўкпоя бўйича 100—120 т/га, дони бўйича 34—35ц/га.

Кўп йиллик ва бир йиллик Л.нинг айрим навлари манзарали ўсимлик сифатида ўстирилади.

Ҳалима Отабоева.

ЛЮТЕИН ХУЖАЙРАЛАР (лот. *Luteus* — сарик) — сарик тананинг ташқи қаватини ҳосил қиладиган эпителиал без хужайралари. Одатда, овуляциядан кейин Грааф пуфакчаси хужайраларидан пайдо бўлади. Л.х. протоплазмасида ли-

пид табиатли пигмент — лютеин бор. Л.х. сариктана гормони — прогестерон ишлаб чиқаради.

ЛЮТЕИНЛАЙДИГАН ГОРМОН

- одам ва хайвонлар организмнинг гипофиз бези ишлаб чиқарадиган гормон. Тухумдонда аёллар (урғочи хайвонлар) жинсий гормонлари, уруғдонда эса эркаклар (эркак хайвонлар) жинсий гормонлари ҳосил бўлишини ва ажралиб чиқишини бошқариб туради. Аёллар организмда овуляцияга сабаб бўлади ва лютеинлайди, яъни сарик танани ҳосил қилади. Кимёвий табиатига кўра гликопротеид.

ЛЮТЕОТРОП ГОРМОН (лот. *luteus* сарик ва юн. *tropos* — бурилиш, йўналиш) — лактоген гормон (к. Пролактин).

ЛЮТЕР (Luther) Мартин (1483.10.10 — Эйслебен — 1546.18.2) — Германиядаги Реформация арбоби, лютерчилик асосчиси. Эрфурт ун-тини тугатган (1505). 1508 й.дан Виттенберг ун-тида даре берган. Германияда католик черковига қарши ижтимоий ҳаракат қучайган шароитда Л. 95 тезиси б-н индульгенцияга қарши чикди. Католик черковининг асосий ақидаларини инкор этувчи бу тезислар унинг янги диний таълимотининг моҳиятини ташкил қилди. Л. ўзининг янги қоидалари б-н черков ва руҳонийларнинг жамиятдаги ҳукмрон мавқеини инкор этиб, «руҳни халос этиш»нинг ягона йўли бевосита худо ато этган христиан динига эътиқод қилишдир, деб уқтирган. Библияни немис тилига таржима қилган ва шу б-н умум немис адабий тили нормаларини қарор топтирган. Л. асарларининг тўла нашри немис тилида (67 жилдда), лотин тилида (38 жилдда) чоп этилган.

ЛЮТЕРЧИЛИК — протестантизмнинг йирик йўналишларидан бири. Асосчиси — М. Лютер. Германияда пайдо

бўлган. Л. протестантизмнинг асосий коидаларини баён қилиб берган. Л. тарафдорлари католик руҳонийлари ва черковнинг худо б-н диндорлар ўртасидаги воситачилик ролини тан олмайди. Христианлик маросимларидан фақат иккитаси — чўқинтириш ва причащение (эътикод қилувчиларнинг гўё Исонинг ҳақиқий танаси ва қонига қўшилиш учун нон ва вино истеъмол қилиб ўтказиладиган маросими)ни эътироф қилади. Л.да диний ақида, ички диний эътиқод биринчи даражали аҳамиятга эга, диний таълимот Инжилга асосланиши лозим. «Аугсбург диний эътиқоди» ва «Апология»ни ўз ичига олган «Тотувлик китоби», Библия ҳамда «Катта» ва «Кичик» катехи-зислар Л.нинг асосий диний ҳужжатлари саналади. Л. Скандинавия мамлакатларида, Германия, АҚШ, Болтикбўйи мамлакатларида тарқалган. 1947 й.да Жаҳон лютерчилик иттифоқи тuzилган.

ЛЮТЕЦИЙ (лот. Lutetium), Lu -Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб кимёвий элемент. Тар-тиб рақами 71, ат.м. 174,967; лантано-идларт қиради. Л.ни 1907 й.да француз кимёғари Ж. Урбен кашф этган. Табиий Л. иккита изотопдан ташкил топган. 175Lu (97,40%) ва 176Lu (2,60%); 176Lu радиоактив ($T_{1/2}=2,4\cdot 10^{10}$ й.). Бирикмаларида 3 валентли, Массаси жиҳатидан ер пўстидаги микдори 8-10 ‰, денгиз сувларида 1,2-10~6 мг/л. Ит-тирий минераллари таркибида учрайди. Асосий саноат минераллари — ксенотим, эвксенит, бастнезит. Л. — кумуш каби оқ, механик ишловга осон бериладиган металл. Суюкланиш т-раси =1660°, қайнаш т-раси -3410°. Зичлиги 9,85 г/см³. Л. бирикмаларидан Л. оксид Lu₂O₃, Л. фторид LuF₃ ва Л. гидроксид Lu(OH)₃ аҳамиятли бўлиб, улар иссиққа чидамли керамика, лазер материаллар ва металл ҳолдаги Л. олишда қўлланади.

ЛЮТНЯ (араб, ал-уд — хушбўй дарахт) — торли тирнама мусика чолғуси. Косахонаси, катта, дастаси калта ва кенг,

қулоқлар жойлашган учи қайрилган. 6— 11 ичак тори, 4 (16-а.дан бошлаб 11) пардаси бўлган. Ўрта Осиёдан араб мамлакатлари орқали Испания ва Сицилияга ўтган уд асосида юзага келиб, 14-а.да Л. номи б-н бутун Европага тарқалган. Садоланиши, Европа кўповозли (асосан, гомофония услубидаги) мусикасига хос парда тузилиши, товушқатор тизими б-н ўтмишдошидан фарққилган. Уйғониш даврида Л. якканавоз ва ансамбль чолғуси сифатида Европа мусика маданиятида асосий ўринни эгаллаган. Л. учун композиторлар махсус асарлар яратган, халқ куйларини қайта ишлаган. Л. асарларининг ноталари табулатура тарзида чоп этилган.

ЛЮТОСЛАВСКИЙ (Lutoslawsky) Ви тольд (1913.25.1 — Варшава — 1994) — поляк композитори, дирижёр, пианиночи. Швеция Қироллик мусика академияси аъзоси (1962), замонавий мусиканинг Халқаро жамияти вице-президенти (1965 й.дан), Варшава унти ва б. олий ўқув юртлари дри (1973). Варшава консерваториясининг фортепиано (1936) ва композиция (1937) синфларини тугатган. 1962 й.дан Европа ва Америка мамлакатларида компо-зициядан даре берган. Илк асарлари неоклассицизм услубига яқин. «Силезия триптихи» (1951), Оркестр учун концерт (1954) ва б. асарларида поляк фольклорный замонавий композиторлик услублари б-н боғлаган. Б. Барток хотирасига бағишланган «Мотам мусикаси» (1958), «Венециан ўйинлари» (1961), «Анри Мишонинг 3 поэмаси» (1964), «Оркестр учун китоб» (1968), 3 симфония (1947—84)си ва б. машхур. Алеаторика, назоратли додекафония, сонористика ва б. замонавий услублар асосида яратилган асарлари теран маъноси, мусика тилининг ўзига хослиги, оркестр воситаларининг ёрқинлиги, композицион мукамаллиги б-н ажралиб туради. Польша давлат (1952, 1955, 1964), ЮНЕСКОнинг Халқаро мусика кенгаши (1983, 1985), Халқаро композиторлар минбари (1959,

1964, 1968, 1985) мукофотлари лауреати.

ЛЮФФА (Luffa), қозонювғич — ковокдошлар оиласига мансуб бир йиллик ўтсимон ўсимликлар туркуми. Осиё, Африка ва Жан. Америка тропикларида 6—8 тури усади. Икки тури — меваси дуксимон ва силлик, уз. 50 см гача борадиган дов Л. (*L. cylindrica*) ва меваси киррали, уз. 15—30 см бўладиган киррали Л (*L. acutangula*) Хитой, Ҳиндистон, Япония, Бразилия, Ўзбекистон ва б. мамлакатларда экилади. Пояси (палаги) уз. 5 м гача боради. Бар-ги йирик, гуллари оч сариқ. Июль— авгда гуллайди, авг.—сент.да мева ҳосил қилади. Ҳосилдорлиги 1 га май-дондан 25 минг донагача мева ва 3,5 т гача уруғ беради (уруғида 25% техник мой бор). Думбул мевалари овқатга ишлатилади, пишган меваларидан (ишлов берилганидан кейин) ювиниш учун мочалка ва пойабзал материали олинади. Етиштириш технологияси бош-қа ковокдошларни етиштириш технологияси га ўхшаш.

ЛЮЭС (лот. lues — юкумли) — қ. Захм.

ЛЯЛЛЕМАНЦИЯ (lallemantia) - қ. Лаллеманция.

ЛЯМБЛИОЗ (lambliosis) — лямблиялар қўзғатадиган инвазион касаллик. Одамларда Л.ни *Lamblia intestinalis* қўзғатади. Лямблияларнинг ҳаракатчан (вегетатив) ва ҳаракатланмайдиган (циста) шакллари бор. Касаллик манбаи лямблиялар б-н зарарланган киши ҳисобланади. Лямблиялар соғлом одамнинг меъда-ичак йўлига тушиб, ингичка ичакда кўпаяди ва унинг шиллик пардасини зарарлайди. Улар ингичка ичакдан йўғон ичакка ўтиб (бу ер улар учун ноқулай шароит ҳисобланади), ўз ҳаракатини йўқотади ва цис-таларга айланади. Улар нажас б-н ташқарига чиқади. Лямблия цисталари ташқи муҳитда яхши сақланади. Касаллик

лямблия тушган овқат (айниқса, мева ва сабзавотлар) истеъмол қилинганда ва сув ичилганда, шунингдек, кир қўл ва рўзғор буюмлари орқали юқади. Турли географик минтақаларда катта ёшдаги ахрли орасида 5—12% ҳолларда нажасда циста топилади. Л. аксари болаларда учрайди. Клиник белгилари зарарланган аъзога қараб ҳар хил бўлади. Кўпроқ ичак ва ўт йўллари зарарланади. Баъзан касаллик аломатлари рўйроқ кўринмай, энтерит, холецистит ва ҳ.к. б-н бирга кечиши ҳам мумкин. Текшириш чоғида нажасдан лямблияларнинг цистаси, ўт (сафро)дан унинг вегетатив шаклларини топиш мумкин. Л.нинг олдини олишда шахсий гигиена қоидаларига қатъий риоя қилиш талаб этилади. Давоси: касалликнинг кечишига қараб трихопол, фуразолидон, аминахинол ва б. буюрилади. Ўзбекистонда Л.нинг турли жихатлари проф. Н. А. Дехқонхўжаева томонидан чуқур ўрганилган.

ЛЯМБЛИЯЛАР (lamblia) — қ. Ламблиялар.

ЛЯОДУН ЯРИМ ОРОЛИ - Хитойнинг шим.-шарқида, Сарик денгизнинг Ляодун ва Фарбий Корея қўлтиқлари оралиғида. Уз. 225 км, кенлиги 80—130 км. Қирғоқлари текис. Рельефи сертепа текислик ва энг баланд жойи 1132 м (Буюньпан тоғи) бўлган паст тоғлардан иборат. Л.я.о., асосан, оҳақтош, сланец ва кварц кумларидан ташкил топган. Буталар усади, ўрмонлар учрайди. Текислик ва ётиқ ён бағирларда дехқончилик қилинади (маккажўхори, гаолян экилади). Йирик портлари: Далянь, Ляюшунь.

ЛЯОДУН ҚЎЛТИГИ - Сарик денгизда, Хитой қирғоқлари яқинида, шарқда Ляодун я.о. билан чегараланган. Уз. 220 км, эни 175 км, чуқ. 10—50 м. Қишда муз парчалари сузиб юради. Сув қалқиши ярим суткалик (4,4 м гача). Инкоу ва Циньхуандао портлари бор.

ЛЯОНИН — Хитойнинг шим.-шарқий қисмидаги провинция. Жан.дан Сарик денгиз ўраб туради. Майд. 151 минг км². Аҳолией 41,57 млн. киши (1998). Маъмурий маркази — Шэньян ш. Ер юзаси ўрқирли (30% майдони текислик), шарқида тоғли. Икклими муссонли икклим, ёзи иссиқ ва сернам, қиши совуқ, қор кам ёғади. Йилига 500—1000 мм гача ёғин ёғади. Асосий дарёси — Ляохэ. Тоғлар кенг баргли ва игна баргли ўрмонлар б-н қрпланган, текислик қисми дашт. Л. — мамлакатнинг муҳим саноат р-нларидан. Кончилик саноати (тошқўмир, ёнувчи сланец, темир рудаси, рангли металл рудалари олинади), кора ва рангли металлургия, ма-шинасозлик (кемасозлик, вагонсозлик, электротехника буюмлари, кон саноати жихрзлари, станоклар, тракторлар и.ч.) ривожланган. Киме, нефтни қайта ишлаш, қурилиш материаллари, озик-овқат, тўқимачилик саноати корхоналари бор. Асосий саноат марказлари: Шэньян, Аньпань, Бэньси, Фушунь. Қ.х.да деҳқончилик етакчи ўринда. Бугдой, шоли, маккажўхори етиштирилади. Техника экинларидан пахта, каноп, тамаки, ер ёнғоқ экилади. Ипакчилик ривожланган. Балиқовланади. Туз олинади. Асосий портлари — Даянь, Инкоу.

ЛЯОНИН (ХАЙЧЭН) ЗИЛЗИЛАСИ — Хитойнинг Ляонин провинциясида 1975 й. 4 фев.да соат 19 дан 36 минут ўтганда рўй берган кучли зилзила. Л.з.нинг магнитудаси Рихтер шкаласи бўйича М-7,3. Зилзила кучи 12 баллик MSK-64 шкаласи бўйича 9—10 баллга тенг бўлди. Хитой сейсмологлари бу зилзиланинг жойи, кучи ва вақтини олдиндан айтишга муваффақ бўлишган. Одамлар зилзила эпицентридан ўз вақтида олиб чиқиб кетилганлиги сабабли қурбонлар бўлмаган.

ЛЯПИС — қ. Кумуш нитрат.

ЛЯПУНОВ ТЕОРЕМАСИ - 1) эхти-

моллар назариясида боғлиқсиз тасодифий микдорлар йиғиндиси тақсимотини, анча кенг шартларда, нормал тақсимотга яқинлашишини ўрнатувчи теорема; 2) потенциаллар назариясида потенциаллар ва Дирихле масаласи ечими ҳақидаги теорема. Бу теоремалар интеграл тенгламалар усули б-н Дирихле масаласининг ечимга эга бўлиш назариясини яратишга асос бўлди.

ЛЯПУНОВ УСУЛЛАРИ - дифференциал тенгламалар б-н тавсифланадиган системалар ҳаракати турғунлигини текшириш усуллари. А. М. Ляпунов тақлиф этган. 1-усул (тавсилот кўрсаткичлар усули) — чизиксиз (қўзғатилган) система турғунлигини чизикли системадан келтириб чиқаришга, 2-усул (тўғри усули) махсус хоссаларга эга функция қуриш йўли б-н бевосита текширишга асосланади.

ЛҶДИЙЛАР — Ҳиндистондаги Дехли султонлиги (1206—1526)да ҳукмронлик қилган сулола (1451—1526). Л. Ҳиндистондаги афғон қабилаларидан. Асосчиси — Баҳлул Лўдий. У қарийб 40 йил Дехли султонлигини бошқарган. Баҳлул Лўдий даврида Жанпур (1479), Гвалиор, Калпна ва Дҳолпур султонликлари Дехли султонлигига қўшиб олинган. Л.нинг охириги ҳукмдори Иброҳим Лўдий даврида (1517—26) мамлакат сиёсий ва иктисодий инкирозга юз тутган, афғон мулкдор зодагонларининг исёнлари кучайган. 1526 й. Панипатда (Дехли яқинида) Бобур қўшини б-н бўлган урушда Иброҳим Лўдий ўлдирилгач, Л. сулоласи тугаган. Л. ҳукмдорлари: Баҳлул Лўдий, Искандар Лўдий, Иброҳим Лўдий.

ЛҶЛАПАРДОЗ (форс, лўла — гўла)— ўймакорликда пардоз тури; бўртма (рельеф) нақшнинг новда ва чизиклари (таноб, рафтор)га ярим думалок шакл беришда қўлланилади. Л.п.да ўйманинг чуқурлиги камаяди ва нақш майин кўринишга эга бўлади. У майин

шакли, чока пардоз ва пахпардоз б-н бир-га қўлланилганда ўзига хос уйғунлиги б-н ажралиб туради. Ганч, ёғоч, тош ўймакорлигида кенг қўлланилади. Жумладан, марғилонлик ёғоч ўймақори У. Аҳмедов, асосан, шу усулда ишлаган, унинг ишлари (эшик, курси, қутича ва б.) да Л.п. юксак маҳорат б-н бажарилган.

ЛЎЛИ ТИЛИ — лўлиларнинг тили. Ҳинд-европа тиллари оиласининг Ҳинд-орий гуруҳига мансуб. Л.т. Ҳинд-орий тиллари муҳитида ажралган ҳолда шаклланганлиги туфайли яқин, қардош тил гуруҳларидан сезиларли фарққа эга, лекин кўхна Ҳинд-орий тиллари луғавий таркибини сақлаб қолган, типологик жиҳатдан ўрта ва янги Ҳинд тилларига яқин. Талаффузда ўзига хос жиҳатлар: жарангиларнинг жарангсизланиши (г>к, д>т, б>п), сирғалишнинг кучсизланиши, коришиқ товушларнинг сусайиши (ш>с) ва б. мавжуд. Морфологияси учун сўз кетидан қўшиладиган қўшимчаларнинг янги келишиқ флексиясига учраши, жонсиз — нарса отларида тушум келишигининг шакли учрамаслиги, келаси замон феълининг мурак-қаб шакли ва б. хос. Мунтазам кўчиб юриш туфайли лўлилар Л.т.нинг турли лаҳжаларида сўзлашади. Бундан ташқари, Л.т. лўлилар яшайдиган ҳудудлардаги маҳаллий тилларнинг луғавий, фонетик, синтактик таъсирига учраган. Шарқ мамлакатларида узоқ вақт яшаган лўлиларнинг тилига шарқий тиллар, Ғарб мамлакатларида яшаганларининг тилига эса ғарбий тиллар сезиларли таъсир этган. Мас, Византия ҳудудидаги лўлилар тилида Болқон я.о.идаги тиллар учун умумий бўлган хусусиятларни учратиш мумкин.

ЛЎЛИЛАР, жўгилар — кўчманчи халқ. Жаҳондаги барча мамлакатларда тарқоқ ҳолда яшайди. Л.нинг, асосан, 2 гуруҳи: Европа Л.и ва Ўрта Осиё Л.и бор. Ўзбекистонда Л., Тожикистонда жўгилар, Арманистонда боша, Англияда мисрлик, Эронда қорача, Францияда

фиръавн қабиласи, Финляндияда қора, Россияда циган ва б. номлар б-н аталган. Л.нинг асл ватани, қачон ва қандай қилиб жаҳонга тарқалганлиги фанда узоқ вақт жумбоқ бўлиб келди. 19-а.да немис тилшуноси А. А. Потт, Ф. Миклошич Л.тилининг Ҳинд тили б-н қардош тил эканлигини аниқлади. Шунингдек, Эронда Л.нинг Карачи, Ўзбекистоннинг айрим р-нларида мўлтони деб аталиши Покистондаги Карочи ва Мўлтон ш.лари номи б-н боғлиқ. Ўрта Осиё Л.ининг айрим гуруҳлари жўги (Ҳиндча қамбағал, қашшоқ), Ҳиндистоний, бўлужий деб аталиши ҳам Л.нинг асл ватани Ҳиндистон бўлганлигини тасдиқлайди. Айрим маълумотларга кўра, Л.нинг дастлабки гуруҳлари мил.нинг бошларида, 5—7-а.лар ва кейинги даврларда Шим. Ҳиндистондан тарқала бошлаган. Л.нинг айрим гуруҳлари Ҳиндистондан — Белужистон — Афғонистон — Эрон — Кавказ — Туркия — Юнонистон орқали, иккинчи йўл Ҳиндистон — Эрон — Ўрта Осиё орқали бўлган.

Европа лўлилари (ўзларини рома деб атайдилар). Тили Ҳинд тиллари б-н боғлиқ бўлиб, шим. ва жан. шеваларга бўлинади, шунингдек, ўзлари яшайдиган мамлакат халқи тилида ҳам сўзлашади. Диндорлари расман православ динига эътикод қилади (уларда Ҳинд мифологияси б-н боғлиқ диний тасаввурлар ҳам кучли). Л.нинг Европага келгани ҳақидаги дастлабки маълумот 1100 й.га оид. 1417 й. Венгрия, 1418 й. Германия, 1422 й. Испания, Италия, 1430 й. Англия ва Болтиқ бўйлари, 1500 й. Польша ва б. мамлакатларга тарқалади. Россияга Руминия орқали келишган. Улар 15-а. да Бессарабия, 16-а.да Белоруссия, 17-а.да Украина, Россиянинг жан. р-нларига тарқалган (Л. Англияда гупиес, Туркияда чингине, Португалияда чидан, Италияда зингали деб аталади). Л. ҳаёт кечириш тарзига кўра, ўтроқ ва кўчманчиларга бўлинган. Ўтроқ Л. шаҳар чеккаларида яшаб, хунармандлик б-н машғул бўлган. Кўчманчи Л. тиланчилик, фолбинлик, от

савдоси ва б. билан тирикчилик ўтказган. Л. кабила ва кабила (айрим ҳолларда бир тудга қариндошлар) иттифоқи — таборга уюшиб, табор тепасида сайлаб кўйиладиган бошлиқ тур Ўрта Осиё лўлилари (ўзларини мугат, туб аҳоли уларни лўли, жўги, мазанг деб атайдди). Қадимдан Самарқанд, Бухоро, Тошкент, Фарғона, Қўқон, Қарши каби шаҳарлар атрофи ва уларга туташ кишлоқларда яшаб келади. Л. ўзбек ва тожик тилларида сўзлашади, аммо тожик тили уларнинг турмушида асосий хисобланади. (Ўрта Осиё Л.и лавзи мугат ёки арабча деб аталадиган ўзларининг махсус сўзлашув тилига ҳам эга). Лўлишунос Х. Назаров ўлкамизга Л.нинг кириб келишини 3 гуруҳга бўлади. Биринчи гуруҳи — маҳаллий Л. (муғати тубжойи) — анча олдин келган; иккинчи гуруҳ — афгон Л.и (жўги, афгани); учинчи гуруҳ эса — хинд Л.и (мўғати хинду) бўлиб, булар анча кейин келган. Олим Л.ни яна ўз навбатида 3 та этн. гуруҳга бўлади: 1) асосан, кўчманчилик қилиб хайрсадақа йиғиб, кун кўришадиган, фолбинлик, табиблик, заргарлик қилувчи Л; 2) товоқтарош, улар ярим ўтrockҳаёт кечирашади, асосан, ёғочга ишлов бериш б-н шуғулланишади, хусусан, ёғочдан бешик, товоқ, қошиқ, чўмич ясашади. Қадимда улар ясаган ёғоч товоқларга эҳтиёж катта бўлган, шу туфайли уларни товоқтарош деб аташган; 3) мазанг, ўтrock Л. (жўгилар), асосан, майда савдогарлик б-н, шунингдек, деҳқончилик б-н шуғулланишган.

Л.нинг эркаклари от урчитиш, овчилик, темирчилик, металл эритиш, сават тўкиш, ғалвир, элак каби буюмлар яшаш, ҳамда айиқ, маймун, илон урчитиш б-н шуғулланишган. Аёллари эса тиланчилик, фолбинлик қилишган. Л.нинг кон-қариндошлик гуруҳи (тўп, тўпор)га оқсоқол раҳбарлик қилган. Тўп, тўпор шу оқсоқол номи б-н ҳам аталган. Катта патриархал оилага эса ота бош бўлган. Ўрта Осиё лўлилари динга бефарқ қарайдилар ва расмангина ислом динига

кирганлар. Уларда жин, пари, алвасти, зиён-заҳмат ҳақидаги тасаввурлар жуда кучли. Ўтrock ҳаёт кечираётган Л. ўз атрофидаги маҳаллий халқлар таъсирида уларнинг айрим диний одатларини бажардилар. Л.да қадимдан эндогам (ички) никоҳ ҳукмрон.

Л. кийинишда, асосан, ерли аҳолидан фарқ қилмасликка ҳаракат қилишади, эркаклари чопон (тўн), этик, телпак, баъзан бошларига дурра ўраб юришади. Хотинлари ерли аҳолидек кийинсада, лекин рўмол ўрашлари факат Л.га хос. Л.нинг эркаклари ҳам, аёллари ҳам, асосан, кора ва кўк рангларни хуш кўришади. Уйлари илгари пасттаққина бўлиб, усти қамиш б-н ёпилган. Кейинги йилларда Л. ўртасида санъатга иштиёқ кучайди, «Жўги» кўшиқ дасталари халқ тантаналарида (тўй, базмларда) хизмат қилмоқда.

Л. асрлар давомида ҳамма ерда мутасил қувғинда бўлган, оч-яланғоч кун кўрган. 1920-й.лардан кейин Л.ни ўтrock маданий ҳаётга кўчириш, ижтимоий фойдали меҳнатга жалб этиш ишига алоҳида аҳамият берилди. Л. ҳоз. даврда жамоа хўжаликлари, ширкатлар, саноат корхоналарида ҳам ишламоқдалар. Лўли болаларининг ҳаммаси мактабга жалб қилинган. Лўли ёшлари ўрта махсус ва олий ўқув юртларида таълим олмақдалар.

Очил Бўриев, Сайфулло Турсунов.